

ATGRIEŠANĀS EIROPĀ

Latvijas prezidentu,
premjerministru, ministru
un diplomātu esejās

NO STARPTAUTISKĀS ATZĪŠANAS LĪDZ PIRMAJAI PREZIDENTŪRAI EIROPAS SAVIENĪBĀ

1990–2015

ATGRIEŠANĀS EIROPĀ

**Grāmata izdota sadarbībā ar Latvijas Politologu biedrību,
Eiropas Komisijas pārstāvniecību Latvijā,
Latvijas Republikas Ārlietu ministriju un ETP grupu Eiropas Parlamentā**

Grāmatas autori izsaka pateicību par ieguldījumu un atbalstu grāmatas tapšanā Latvijas Politologu biedrībai un prof. Žanetai Ozoliņai, kā arī Antrai Mazūrai; paldies Evai Eihmanei, Dainai Lasmanei, Pēterim Viņķelim, Eduardam Stiprajam, Sanitai Deslandes, Pēterim Ustubam; Evai Vijupei, Ivetai Šķiņķei un Ārlietu ministrijas arhīva darbiniekiem; Valdai Kalniņai, Loritai Eriņai, Rutai Baltausei, Falkam Langem, Aināram Bambalam, Robertam Rasumam, Līgai Caunei, Inesei Birzniecei, Ilmāram Solimam; Jānim Krastiņam un citiem Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā darbiniekiem, Gintam Freimanim, Maijai Celmiņai, kā arī Ivetai Ķesterei un Mihailam Kozlovam.

Grāmatā pausti autoru personiskie viedokļi,
tie neatspoguļo autoru darba devēju uzskatus vai viedokli.

Projekta vadība **Kristīne Kozlova, Andris Ķesteris**

Māksliniece **Laura Lūse**

Redaktore **Inta Rozenvalde**

Korektore **Ruta Puriņa**

Foto **Ieva Čīka / LETA, Reinis Hofmanis / F64, AFI, Ilmārs Znotiņš, Gunārs Janaitis, Jānis Deinats, Juris Krūmiņš, Eiropas Padome, Valsts prezidenta kanceleja, Ārlietu ministrija**

Iespiests **Jelgavas tipogrāfijā**

© Māris Riekstiņš, Valdis Birkavs, Kristīne Kozlova, Guntis Ulmanis, Vaira Viķe-Freiberga, Sandra Kalniete, Solvita Harbaceviča, Andris Ķesteris, Edvīns Inkēns, Valdis Dombrovskis, Inna Šteinbuka, Ilze Juhansone, Edgars Rinkēvičs, teksts, 2016

© Eiropas Komisija, 2016

© Kristīne Kozlova, sastādītāja, 2016

© Apgāds Zinātne, izdevums, 2016

www.zinatnesgramatas.lv

ISBN 978-9934-549-03-8

ATGRIEŠANĀS EIROPĀ

**Latvijas prezidentu,
premjerministru, ministru
un diplomātu esejās**

NO STARPTAUTISKĀS ATZĪŠANAS
LĪDZ PIRMAJAI PREZIDENTŪRAI
EIROPAS SAVIENĪBĀ

1990–2015

Sastādītāja un atbildīgā redaktore
KRISTĪNE KOZLOVA

SATURS

I nodaļa **Izvēles priekšā**

11

KRISTĪNE KOZLOVA
ANDRIS ĶESTERIS

Ievads
**Mūsdienu Latvijas
dzīvais stāsts**

6

MĀRIS RIEKSTIŅŠ
**Atjaunotās Latvijas
ārpolitikas pirmsākumi
un stratēģiskās
prioritātes**

13

VALDIS BIRKAVS
**Pirmie izšķirošie gadi:
Krievijas armijas izvešana
un Latvijas nonākšana
Eiropas Savienības
priekšvērtībā**

43

KRISTĪNE KOZLOVA
**Latvija Eiropas valstu
ārpolitikas kontekstā**

85

II nodaļa **Diplomātiskās spēles**

117

GUNTIS ULMANIS
**Atjaunotās Valsts
prezidenta institūcijas
loma Latvijas ārējās
un iekšējās drošības
nostiprināšanā**

119

VAIRA VĪĶE-FREIBERGA
**Latvijas valsts garais
ceļš, iekļaujoties Eiropas
un transatlantiskajā
apritē**

145

SANDRA KALNIETE
Kā trāpīt desmitniekā

163

III nodaļa
**Skriešana
divās distancēs**
197

SOLVITA HARBACEVIČA
**Eiropas Savienības
likumdošanas
pārņemšana
Latvijas likumdošanā
un tiesībās**
199

ANDRIS KESTERIS
**ES iestāšanās sarunas:
sacensība pirms paša
finiša**
217

EDVĪNS INKĒNS
**Parlamenta iesaiste
valsts sagatavošanā
dalībai Eiropas Savienībā**
247

IV nodaļa
**Kas mēs esam
Eiropā?**
267

VALDIS DOMBROVSKIS
**Latvijas ekonomiskā
attīstība ES integrācijas
ietekmē**
269

INNA ŠTEINBUKA
**Eiropa mūs nesaprātīs –
vai tiešām?**
307

ILZE JUHANSONE
**Latvijas pirmā
prezidentūra
Eiropas Savienības
Padomē**
327

EDGARS RINKĒVIČS
**Nobeigums
Latvijas ieguldījums
ceļā uz stabilitāti un
reģionālo drošību**
348

Autori
360

**Divdesmit pieci gadi
Latvijas ārpolitikā:
notikumu
hronoloģija**
366

Personu rādītājs
378

Mūsdienu Latvijas dzīvais stāsts

Kopš neatkarības atjaunošanas pagājuši 25 gadi, no kuriem pēdējos desmit gadus Latvija aizvadījusi pilntiesīgas dalībvalsts statusā divu globāli nozīmīgāko starptautisko organizāciju – Eiropas Savienības un NATO – sastāvā. Eiropas un mūsu nācijas vēsturē tas nav ilgs laiks. Bet tas ir lielāks laika sprādis par to, kas līdz Otrajam pasaules karam bija atvēlēts Latvijas Republikai, kura tautas atmiņā jo-projām ir dzīvs mīts un atskaites punkts priekšstatos par izdevušos un veiksmīgu valsti. Atmiņas par pirmskara Latviju palīdzēja tautā uzturēt dzīvu valsts gribu, kas pēc 50 Padomju Savienībā pavadītiem gadiem atkal tika realizēta 1990. gada 4. maijā līdz ar neatkarības deklarācijas pieņemšanu un faktisko neatkarības atjaunošanu 1991. gada augustā. Pašlaik, 25 gadus vēlāk, grūti atturēties no 90. gadu Latvijas salīdzinājuma ar Rietumbalkānu valstīm, kurām apsolīta tā saucamā Eiropas perspektīva un kuras tagad vēl tikai cenšas īstenot eirointegrācijai nepieciešamās reformas. Valstiskums Latvijas pilsoņu apziņā, respekts pret valsti kā vērtību ir tas, kas motivē reformu brīžos un kas tik ļoti atšķir mūs no šīm valstīm, kuras diemžēl pārskatāmā paaudžu atmiņā nav piedzīvojušas savu nacionālo valstiskumu.

Tikmēr šodienas Latvijas iedzīvotāju apziņā, ikdienas sociālekonomisko rūpju aizēnota, garām paslīd mūsdienu Latvijas jaunāko laiku vēsture, kurā katrs esam bijuši vairāk vai mazāk aktīvi notikumu līdzdalībnieki vai vismaz vērotāji. Tā ir vēsture, kura tapusi mūsu visu acu priekšā un kuru katrs esam piedzīvojuši un izjūtam citādi.

Latvijas vēsturē nozīmīgo datumu un ar tiem saistīto emociju ir tik daudz, ka bieži vien aizmirstas galvenais – ar ko lepojamies? Kas ir mūsu valsts un pilsoniskās pašapziņas pamats? Ar kādu Latvijas sajūtu dzīvojam un ko nododam nākamajām paaudzēm?

Iespējams šodien, noraugoties uz pēdējo gadu tendencēm un notikumiem Latvijai tuvākajās kaimiņvalstīs, daudzos ir pamodusies atklāsme, cik ļoti mums ir paveicies, ka 1989.–1990. gadā, sabrūkot aukstā kara vecajai pasaules kārtībai, dziesmotajā revolūcijā un barikādēs Latvija piedzima otrreiz. Tobrīd mūs neviens ar militāru spēku neapstādināja, un pēc atgūtās neatkarības pirmās desmitgades, pēc mērķtiecīgi īstenotām reformām un neatlaidīgiem centieniem starptautiskā līmenī Latvija tika uzņemta NATO drošības aliansē un Eiropas Savienībā.

Pēdējo 25 gadu laikā mūsu valsts ir strauji pārtapusi no padomju Latvijas par modernu, eiropieisku Latviju; no valsts, kura pēc 50 PSRS sastāvā pavadītiem gadiem bija jau paguvusi Eiropā ieslīgt aizmirstībā, nu kļuvusi par neatkarīgu līdzdalībnieci divu drošības jomā un ekonomikā globāli spēcīgāko spēlētāju –

NATO un Eiropas Savienības – sastāvā. Latvija sevi ir pierādījusi ar spēju īsā laikā no nulles atjaunot demokrātiskās institūcijas, pārvarēt vairākas ekonomiskās krīzes un pilnvērtīgi iesaistīties reģiona un Eiropas drošības stiprināšanā un ekonomiskās labklājības veicināšanā. To apliecina Latvijas sekmīgā prezidentūra Eiropas Savienībā, to apliecina Baltijas valstu un Polijas augstāko valsts amatpersonu nenogurstošie centieni starptautiskā mērogā aizstāvēt citu no PSRS iznākušo valstu tiesības nostāties uz demokrātijas ceļa un pašām izdarīt savas ārpolitiskās un drošības izvēles autoritārisma, korupcijas un militāru draudu vietā.

Latvijas sabiedrība šo 25 gadu nebeidzamo pārmaiņu laikā ir augusi kopā ar valsti, izšķirošos brīžos arvien sevi apliecinot ar nosvērtību, saliedētību un strādātgrību. No valsts, uz kuru 90. gadu sākumā un vidū Eiropā vēl raudzījās kā uz rūpju bērnu daudzās jomās, Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm, Poliju, Ziemeļvalstīm un Vāciju šobrīd iekļaujas Eiropas progresīvi domājošo un aktīvo valstu vidū, kas vēlas redzēt Eiropu kā dinamisku, attīstītu un spēcīgu globālu spēlētāju.

Šodienas Eiropā problēmas nerada Baltijas valstis vai Polija, uz kurām kādreiz daudzi raudzījās ar neticību un bažām. Šodienas Eiropas integrācijā problēmas rada “vecās” Eiropas demokrātijas, kurās ir novecojošas un arvien konservatīvākas sabiedrības, kuras nevēlas pārmaiņas un kurām ir grūtības pārvarēt ekonomiskos izaicinājumus. Jums paveicās izmantot vēsturē unikālu brīdi, lai pievienotos Eiropas Savienībai, un jums izdevās pēdējā brīdī ielēkt eirozonā, kas nākotnē tā vai citādi kļūs par Eiropas valstu kodolu, –

tā 2015. gadā par Latviju teica bijusī Eiropas Komisijas ģenerālsēkretāre Katrīna Deja, kas ilgus gadus bija iesaistīta Eiropas integrācijas projektā.

Pēckara vēsture Eiropā ir balstījusies uz ideju par plašāku, izvērstāku Eiropas valstu sadarbību un integrāciju kā miera, stabilitātes un labklājības garantu. No sešām dalībvalstīm, kas 1951. gadā ielika pamatus Eiropas valstu ciešākai integrācijai, Eiropas Savienība ir izaugusi līdz 28 dalībvalstīm, kurām nākotnē, iespējams, varētu pievienoties vēl kāda valsts.

Neatkarības nostiprināšanas un valsts drošības interesēs par galveno Latvijas ārpolitikas mērķi 90. gadu sākumā kļuva pievienošanās Eiropas Savienībai un NATO. Apstākļi šo mērķu sasniegšanai pēc aukstā kara noteiktā drošības izkārtējuma sabrukuma un pozitīvajām pārmaiņām Eiropā bija labvēlīgi un prasīja izlēmīgu un mērķtiecīgu rīcību. Nesenie notikumi aiz Eiropas Savienības robežām un politiskā un sabiedrības noskaņojuma pārmaiņas pašā Eiropā ir kārtējais apliecinājums dinamiskajai pasaules kārtībai, kurā pozitīvu pārmaiņu un attīstības periodi mijas ar krīžu un nestabilitātes uzplaisnījumiem. Prasme izmantot īsto brīdi, lai veiksmīgi manevrētu vēstures un starptautisko attiecību mainīgajos ūdeņos, Latvijai izrādījusies kritiski svarīga gan valsts dibināšanas brīdī 1918. gadā,

gan neatkarības atjaunošanā 1990. gadā, gan sarežģītajā periodā pēc neatkarības atjaunošanas. Kritiski svarīga tā ir joprojām.

Ideja par šo grāmatu pirmoreiz radās, kad Latvija 2002. gada beigās noslēdza sarunas par pievienošanos Eiropas Savienībai. 2014. gada 1. maijā Latvija atzīmēja pirmo desmitgadi savai dalībai Eiropas Savienībā. Pēc ilgāka laika atkal vienkopus redzot augstākos Latvijas valsts pārstāvjus un pārstāves, daudzos mūsu valsts diplomātus, kas bija piedalījušies Latvijas valsts atjaunošanā un diendienā strādājuši, lai panāktu Latvijas uzņemšanu Eiropas Savienībā un NATO un lai pārstāvētu mūsu valsti starptautiskā līmenī, no jauna atgriezās vēlme uzrakstīt grāmatu par Latvijas pēdējās divdesmitpiecgades vēsturi, iesaistot pašus notikumu līdzdalībniekus.

Aiz sausās notikumu hronoloģijas, bezkaislīga faktu virknējuma un dokumentu ierēdnieciski sausās valodas stāvēja dzīvi cilvēki, kuru pienākums un bieži vien aicinājums bija atāķēt Latviju no postpadomju telpas un noenkurot to Eiropā. Rezultāti bija atkarīgi no viņu izpratnes par izvirzīto mērķi, spējas formulēt uzdevumus šā mērķa sasniegšanai un pūliņiem tos īstenot. Latvijas panākumi šajā procesā bija viņu personīgās veiksmes, tāpat kā neizdošanās un sāpīgi atkritieni – viņu personiskās neveiksmes vai pat traģēdija.

Mums ir patiess gandarījums, ka ir izdevies vienā grāmatā apkopot daudzu mūsdienu Latvijas ārpolitikas pamatlicēju un veidotāju – prezidentu, premjerministru, ministru un augstāko valsts diplomātu – esejas. Viņi pirmo reizi Latvijas lasītājiem uztic autentisku stāstu par Latvijas atgriešanos un izaugsmi Eiropā, stāstu, ko pieredzējušas pašu šo notikumu līdzdalībnieku acis un kas izstāstīts pašu līdzdalībnieku vārdiem.

Šī grāmata ir mūsu veltījums visiem Latvijas cilvēkiem – tiem, kas piedzīvoja pirmskara un pēckara Latviju; tiem, kas dzīvoja padomju Latvijā; tiem, kas piedzima jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas demokrātiskā, eiropiskā Latvijā – paaudzei, kurai stāsti par padomju laikiem ir tāds pats mīts kā stāsti par pirmskara Latviju. Tā ir grāmata esošajām un visām nākamajām Latvijas paaudzēm.

Grāmatas autoru kolektīva vārdā
KRISTĪNE KOZLOVA un ANDRIS ĶESTERIS

I NODAĻA
IZVĒLES PRIEKŠĀ

*Cominciate col fare ciò che è necessario,
poi ciò che è possibile. E all'improvviso vi
sorprenderete a fare l'impossibile.*

San Francesco d'Assisi

*Vispirms sāciet darīt nepieciešamo,
tad iespējamo, un jūs būsiet pārsteigts,
ka beigās spējat paveikt neiespējamo.*

Svētais Asizes Francisks

MĀRIS RIEKSTIŅŠ

Atjaunotās Latvijas ārpolitikas pirmsākumi un stratēģiskās prioritātes

Lai spriestu par Latvijas valstisko izaugsmi Eiropas Savienībā, ir būtiski paraudzīties uz kopīgajām norisēm valsts ārpolitikā agrīnajā periodā pirms un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Ārpolitikā, kā zināms, mērķa sasniegšanai bieži vien nepietiek ar tā definēšanu un politisko gribu. Ir virkne citu faktoru, kuri ietekmē gala rezultātu, starp tiem ir gan vispārējais ģeopolitisks konteksts, gan citu starptautiski tiesisko subjektu darbība (vai bezdarbība), gan personību loma politikā u. c.

Latvijas ārpolitikas pirmsākumus (ar to domājot laiku 20. gadsimta 80. gadu beigās, kad Latvija uzsāka ceļu uz valstiskuma atjaunošanu) varētu iedalīt vairākos posmos. Pirmajā posmā tika likti pamati neatkarīga ārpolitiskā dienesta izveidei, kā arī panākta Latvijas valsts neatkarības de facto atzišana. Tā laika ārpolitikas veidotāji un īstenotāji kā galveno mērķi formulēja Latvijas kā neatkarīga starptautiski tiesiska subjekta atzišanu no citām valstīm un starptautiskās sabiedrības kopumā. Šis posms faktiski noslēdzās 1991. gada 17. septembrī ar Latvijas uzņemšanu Apvienoto Nāciju Organizācijā. Tajā brīdī aizsākās nākamais posms, kura galvenais uzdevums bija saistīts ar valsts ārpolitisko prioritāšu un interešu definēšanu, valstiskuma starptautiskā statusa stiprināšanu un atgūtās neatkarības neatgriezeniskuma nodrošināšanu. Pašlaik var droši teikt, ka šis posms veiksmīgi tika noslēgts 2004. gadā līdz ar dalībvalsts statusa iegūšanu Eiropas Savienībā un NATO.

1991. gada augustā atgūtā neatkarība bija ļoti trausla. Latvijā bija nepieciešams izveidot vitāli svarīgas valsts pārvaldes institūcijas, nodrošināt neatkarīgu finanšu sistēmu, pieņemt milzīgu skaitu likumdošanas aktu, risināt iedzīvotāju neatliekamās ikdienas vajadzības. Un darīt ne tikai to vien. Neatkarības pretinieku spēks joprojām bija pietiekami nopietns. Turklāt Latvijā vēl uzturējās būtisks Krievijas militārais kontingents – ap 60 000 cilvēku.¹ Šādos apstākļos bija acīmredzams, ka Latvijai visiem līdzekļiem jācenšas nostiprināt savu atgūto starptautiski tiesisko statusu – gan starpvalstu līgumu formā, gan lūkojoties uz dalību dažādās starptautiskās organizācijās.

Latvijas politiskajās diskusijās, kā arī publiskajā telpā tolaik tika pausti visdažādākie priekšlikumi – sākot no ciešas Baltijas valstu sadarbības, plašākas Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbības meklējumiem un beidzot ar idejām par neitralitāti un “tiltu starp Austrumiem un Rietumiem”. Daļa no šiem priekšlikumiem balstījās uz skaidru vēlmi atgriezties Eiropas demokrātisko valstu vidū, no kurienes Latvija bija varmācīgi izrauta un šķirta piecdesmit gadu garumā. Tajā pašā laikā gadu desmitiem ilgušās attiecības, izveidotie kontakti (jo īpaši saimnieciskajos jautājumos) Krievijā un citās postpadomju valstīs deva iemeslu daļai politiķu atbalstīt pozīciju, kas vairāk atgādinātu neitralitātes politiku.

Arī Austrumos un Rietumos intelektuālos spēkus nodarbināja jautājums – kā apieties ar neatkarību atguvušajām Baltijas valstīm? Rietumos galvenā rūpe bija vispārējās stabilitātes nodrošināšana, savukārt Austrumos motivācija politikas izstrādē un realizācijā vairāk koncentrējās uz savas ietekmes saglabāšanu. Saprotais, ka šādos apstākļos bija nepieciešams izstrādāt Latvijas ārpolitikas prioritātes, kurām bija jābūt tādām, kas spētu nodrošināt Latvijas atgūto valstiskuma neatgriezeniskumu, tā nostiprināšanu un attīstīšanu ilgtermiņā.

Pārskatot Ārlietu ministrijas arhīva materiālus par periodu pēc valsts neatkarības atgūšanas un starptautiskās atzīšanas 1991. gada augustā un septembrī, redzams, ka ministrijas vadība ārpolitisko prioritāšu izstrādē iesaistīja gan tolaik vēl nelielo darbinieku skaitu Rīgā, gan Latvijas diplomātiskos pārstāvjus ārvalstīs. Sarežģītākais uzdevums bija sabalansēt vēlmi pēc iespējas ātrāk “tuvināties Eiropai”, tādējādi stiprinot valsts neatkarību, no vienas puses, ar realitātē joprojām pastāvošo ciešo saiti (īpaši tautsaimniecības jomā) ar Krieviju un citām bijušās PSRS valstīm, no otras puses.

Tā Latvijas ārpolitikas galveno virzienu dokumentā, kas izstrādāts 1992. gadā, definēts, ka “iekļaušanās Eiropas procesā aplūkojama kā Latvijas ārpolitikas stratēģijas pamatmērķis”.² Turpat ir noteikts arī, ka “skaidri jādeklarē Latvijas vēlme kļūt par Eiropas Kopienas dalībvalsti pilnā apjomā desmit gadu laikā”. Formulējumos par attiecībām ar Krieviju vēlme “panākt abpusēju pilnīgas suverenitātes respektēšanu” mijas ar “stabilu un abpusēji pieņemamu ekonomisko sakaru

saglabāšanu un attīstīšanu”.³ Interesanti, ka sākotnējā periodā saistībā ar NATO izmantotie formulējumi ir diplomātiski atturīgi – “Latvijas valdības politika būs vērstā uz iesaistīšanos Eiropas un Transatlantiskajās reģionālajās drošības un mierā uzturēšanas strukturās”.⁴

Varētu rasties pārdomas – vai tajā brīdī Latvijas diplomāti nesaskatīja NATO lomu valsts neatkarības garantēšanas interesēs? Atbildi uz šo jautājumu, manuprāt, ļoti skaidri sniedz cits Ārlietu ministrijas arhīvā atrodams tā laika dokuments “Darbības programma ar starptautiskajām organizācijām 1993. gadā”. Dokumentā minēts, ka Latvijai būtu lietderīgi iesaistīties Eiropas drošības mehānisma veidošanā. Tajā pašā laikā “tas nenozīmē, ka Latvijai būtu jācenšas kļūt par NATO dalībvalsti, jo .. liela daļa pasaules politiskās sabiedrības neredz NATO lomu jaunās Eiropas drošības sistēmā. Bez tam, tiekšanās pēc ciešas sadarbības ar NATO varētu vēl vairāk pasliktināt jau tā sarežģītās attiecības ar Krieviju [...]”.⁵ Šis dokuments skaidri norāda, ka pievienošanās Eiropas Kopienai tobrīd tikusi uzskatīta par reālāku mērķi, – tādu, kas izraisa mazāku Krievijas pretestību, savukārt potenciāla dalība NATO ir kaut kas tāds, ko sasniegt būs daudz sarežģītāk, tāpēc to labāk paturēt prātā un mazāk par to runāt.

Kā parādīs tālākie notikumi, tikai vēlāk skaidri iezīmēsies šo divu integrācijas procesu sasaiste, proti, jaunu valstu dalība Eiropas Kopienā (Eiropas Savienībā) iespējama tikai tad, ja ir pilnīga skaidrība par šo valstu drošības jautājumiem. Bet tas jau būs vēlāk.

90. gadu pašā sākumā būtu bijis iluzori iedomāties, ka Baltijas valstis spēs ātri pievienoties svarīgākajām eiroatlantiskās telpas organizācijām. Arī šīs organizācijas un to dalībvalstis pašas ne tuvu nebija vienojušās, kādi ir labākie risinājumi attiecībā uz daudzajām Eiropas valstīm, kuras bija atguvušas brīvību.

Sākotnēji šo attiecību formalizēšanai no Rietumu puses tika radīti un piedāvāti samērā vispārēji politiski instrumenti. No NATO puses tā bija jaunradītā Ziemeļatlantiskās sadarbības padome (*North Atlantic Cooperation Council*), par kuras dalībnieci Latvija kļuva 1991. gada 20. decembrī, no Eiropas Ekonomiskās kopienas (turpmāk EEK) puses – Līgums par tirdzniecību un komerciālo un ekonomisko sadarbību. Latvija šo līgumu noslēdza 1992. gada 11. maijā. Kā jau noprotams no dokumenta nosaukuma, atslēgvārds ir sadarbība. Lai cik detalizēti tiktu atrunāti tirdzniecības un komerciālās, kā arī ekonomiskās sadarbības principi, tostarp vislielākās labvēlības statusa piešķiršana savstarpējiem darījumiem, nekas neliecināja, ka tolaik Eiropas Kopienā būtu apsvērtas jēlkādas iespējas Latvijai integrēties šajā organizācijā. Līdzīgi var teikt par sadarbību ar NATO – arī šeit dalība jaunajā padomē ne mazākā mērā neliecināja par NATO gatavību savās rindās uzņemt kādu no jaunajām demokrātiskajām valstīm.

Viegli iedomāties, ka šāds risinājums ne tuvu neatbilda tām cerībām, kuras tika lolotas Rīgā, Tallinā un Viļņā. Situācija Krievijā mainījās samērā strauji. Sākotnējo brīvības entuziasmu, ko simbolizēja Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina labvēlīgā attieksme pret Baltijas valstu neatkarību, aizvien biežāk apēnoja Krievijas sūdzēšanās visās iespējamās starptautiskās institūcijās par it kā sliktu apiešanos ar “krievvalodīgajiem”. Kā jau tika minēts, Baltijas valstīs joprojām atradās liels skaits Krievijas armijas militārpersonu. Latvijā viņu bija proporcionāli vairāk, ņemot vērā Baltijas kara apgabala štāba atrašanos Rīgā. Bija jārikojas.

Ārlietu dienesta atjaunošana un valsts pārvaldes reforma

Jau uzsvēru, ka ārpolitikā nepietiek ar nacionālas valsts gribu vien, ir nepieciešams, lai arī valsts sadarbības partneri vai nākotnes sabiedrotie būtu gatavi veidot attiecības, kas sniedzas tālāk par vienkāršu sadarbību. Centrāleiropiešu un baltiešu trumpis bija pašu Rietumu postulētais princips par brīvu un demokrātisku valstu brīvām izvēles tiesībām attiecībā uz savu dalību starptautiskajās organizācijās.⁶ Gudri apelējot pie šā principa, iespējas gūt atbalstu saviem mērķiem neizskatījās sliktas. Jāatzīst, ka īpaši veiksmīgi šādu stratēģiju ar savām publiskajām runām tolaik realizēja Čehijas prezidents Vāclavs Havels un Igaunijas prezidents Lennarts Meri.

Vienlaikus bija nepieciešams identificēt visus iespējamus ārējos un iekšējos šķēršļus, kuri varētu traucēt tālākā integrācijas procesā. No ārējiem šķēršļiem būtiskākie bija divi. Pirmais bija Krievijas aizvien pieaugošā vēlme iesaistīties un ietekmēt Baltijas valstu iekšējos reformu procesus un mēģinājumi saglabāt šīs valstis savā ietekmes sfērā. Šim mērķim tika pieskaņota Krievijas diplomātiskā terminoloģija. Uz Baltijas valstīm tika attiecināts “tuvo ārzemju” koncepts, tā skaidri liekot saprast, ka Krievija nemaz nevēlas atzīt Baltijas valstis par īstām ārzemēm.

Otrs būtiskākais šķērslis bija Rietumu piesardzība, kas sakņojās pārliecības trūkumā par demokrātisko reformu ilgtspēju Centrāleiropas, Austrumeiropas, kā arī Baltijas valstīs. No tā arī izrietēja nevēlēšanās steigties ar lēmumiem, kas pavērtu šīm valstīm durvis uz ietekmīgākajiem Rietumu “klubiem”. Turklāt jānorāda arī, ka šo piesardzību – īpaši Baltijas valstu gadījumā – vēl vairāk pastiprināja pārlieku lielā vēlme ieklausīties Krievijas paustajos pārmētos Baltijas valstu virzienā.

Taču netrūka arī iekšējo šķēršļu. Par būtiskāko var uzskatīt Latvijas ārkārtīgi mainīgo politisko vidi – laika posmā no 1992. līdz 2002. gadam Latvijā nomainījās desmit (!) valdības. Lai gan visā šajā periodā izdevās nodrošināt svarīgāko ārpolitisko mērķu stabilitāti, biežās politiskās maiņas radīja pietiekami daudz neskaidrību – arī mūsu ārvalstu partneriem, tāpat tās radīja papildu slodzi un

atbildību valsts ierēdniecībai. Lielā mērā tas noteica situāciju, ka Ārlietu ministrijā ne tikai izstrādāja valsts ārpolitiskos lēmumus, bet bieži vien tos arī pieņēma.

Pārējie būtiskākie problēmjautājumi saistījās ar ārējo šķēršļu pārvarēšanu – kā mazināt Krievijas pretestību neatkarīgas valsts politikas veidošanai; kā pārliecināt Rietumus, ka mūsu atgriešanās starptautiskajā saimē nav īstermiņa pārpratums un ka visu ilgtermiņa interesēs ir domāt par mūsu tuvināšanu un iespējamu uzņemšanu vadošajās Rietumu organizācijās. Būtībā tas nozīmēja parādīt, ka faktiski esam labāki, drošāki, nekā daudziem šķiet. Tas savukārt nozīmēja pārdomātu un izsvērtu iekšējo reformu procesu, tostarp arī jautājumā par lielo nepilsoņu skaitu Latvijā. Tas nozīmēja skaidru apliecinājumu, ka mēs esam gatavi spert nepieciešamos soļus, lai stiprinātu lietišķas attiecības ar visiem kaimiņiem. Tas arī nozīmēja valsts robežu sakārtošanu un atbilstošu līgumu noslēgšanu. Visbeidzot, tas nozīmēja Krievijas karaspēka izvešanu un daudzu citu jautājumu risināšanu.

Šādu uzdevumu izpildei bija nepieciešams veikt atbilstošus valsts pārvaldes un strukturālus pārkārtojumus. 90. gadu sākumā Ivara Godmaņa vadītajai Ministru padomei bija raksturīga samērā liela atbildības sadrumstalotība. Līdzīga situācija bija arī Ārlietu ministrijā ministra Jāņa Jurkāna politiskās vadības laikā, kad ārējās tirdzniecības un ārējo ekonomisko jautājumu vadība tika uzticēta ministra vietniekam Mārim Gailim, kurš savā darbībā bija visai autonomš. M. Gailis, pēc savām iezīmēm būdams klasisks reformators, bija pirmais Latvijā, kurš saprata, ka jāmēģina atdalīt ministriju politisko vadību no ierēdniecības. Ārlietu ministrija bija pirmā, kurā izveidoja valsts sekretāra amatu, viņa pakļautībā tad arī tika sastrukturēts viss ministrijas administratīvais un ierēdniecības personāls. 1993. gada otrajā pusē M. Gailis, nu jau Ministru prezidenta biedra amatā, uzsāka šādas reformas iedzīvināšanu visā valsts pārvaldē: ministrijas politiskā vadība tika uzticēta ministram (vai par kādu specifisku jautājumu – valsts ministram), ministrijas un parlamenta sadarbība (tostarp likumdošanas jautājumos) tika nodota ministriju parlamentārajam sekretāram. Savukārt viss ikdienas jautājumu smagums, sākot no politisko lēmumu realizēšanas, personāla, finanšu vadības u. c., nonāca valsts sekretāru atbildībā. Lai gan īsti “ierēdniecisks” šis postenis nekad nekļuva, tomēr jauniedibinātā sistēma ļāva nodrošināt profesionālas ierēdniecības neatkarību no politiskām pārmaiņām.

Pēc pirmajām atjaunotās Saeimas vēlēšanām 1993. gadā Valda Birkava valdībā tā arī tika izveidota Ārlietu ministrijas vadība – ministrs Georgs Andrejevs, valsts ministrs ārējās tirdzniecības un Eiropas Kopienas lietās – Oļģerts Pavlovskis, valsts ministrs Baltijas un Ziemeļvalstu sadarbības jautājumos – Gunārs Meierovics, ministrijas parlamentārais sekretārs – Mārtiņš Virsis un ministrijas valsts sekretārs – Māris Riekstiņš. Abu minēto valsts ministru amatu izveide atspoguļoja Valda Birkava valdības deklarācijā ieskicētās galvenās ārpolitikas prioritātes.

Pašā deklarācijā jau tika iezīmēts galamērķis Latvijas integrācijai Eiropas ekonomiskajā telpā – iestāšanās Eiropas Kopienā. Savukārt attiecībā uz valsts drošības stiprināšanu šis dokuments bija orientēts galvenokārt uz Krievijas armijas izvešanu. Šajā dokumentā nav nevienas atsaucē uz NATO.⁷ Iemesls – apsvērumi, ka tolaik integrācija Eiropas Kopienā tika saprasta pirmām kārtām kā ekonomiska integrācija, kas politiski vieglāk sasniedzama. Arī Krievija Eiropas ekonomiskās integrācijas procesus tajā laikā neuztvēra kā draudu savām interesēm. (To arī apstiprina vēlāk pieejamā informācija par 1995. gada maijā notikušām diskusijām Krievijas Federācijas Drošības padomē.⁸)

Tajā pašā laikā integrācijas process Eiropas Kopienā sāka uzņemt apgriezienus. No vienas puses, pati Eiropas Kopiena veica intensīvas reformas – 1992. gada Māstrihtas vienošanās lika pamatus tālākai Eiropas integrācijai un Eiropas Savienības (ES) izveidei (formāli tas notika 1993. gada 1. novembrī). Kopenhāgenas Eiropadomes sanāksme 1993. gada 21.–22. jūnijā nesa labas ziņas asociētajām valstīm no Centrāleiropas un Austrumeiropas (faktiski Polijai, Čehijai un Slovākijai, Ungārijai) – ja tās vēlas, tām būs iespēja kļūt par ES dalībvalstīm. Vienlaikus tiek noteikti slavenie Kopenhāgenas kritēriji – stabilas demokrātiju garantējošas institūcijas; tiesu vara; cilvēktiesību un minoritāšu tiesību ievērošana; funkcionējoša tirgus ekonomika, kā arī spēja izturēt vienotā tirgus konkurences spiedienu. Šie kritēriji būs jāizpilda visām kandidātēm, lai kļūtu par dalībvalstīm.⁹

Arī Baltijas valstis, kuras sanāksmes gala dokumentā tiek minētas zem necilā nosaukuma *Other Central and Eastern European Countries*, saņēma savu vēsti – pastāvošie tirdzniecības un ekonomiskās sadarbības līgumi tiks *paaugstināti* līdz brīvās tirdzniecības līguma līmenim, kā arī pausta gatavība parakstīt asociācijas līgumus (t. s. *Europe Agreement*), kad tiks izpildīti nepieciešamie priekšnosacījumi. Paskaidrojums par to, kādi ir šie priekšnosacījumi, gala dokumentā, saprotams, netiek dots.

1993. gada augustā Baltijas valstis intensīvi konsultējās par iespējamiem tālākiem līgumiskajiem jautājumiem sadarbībā ar Eiropas Kopienā. 1993. gada 14. oktobrī Latvijas vēstnieks ES Juris Kanels, akreditējoties pie Eiropas Komisijas prezidenta Žaka Delora, apliecināja Latvijas interesi noslēgt brīvās tirdzniecības līgumu. Tā kā pastāv abpusēja politiskā gatavība, līguma sagatavošana kļūst tikai par tehnisku lietu – jau 1994. gada 18. jūlijā Līgums par brīvo tirdzniecību starp Latviju un ES tika parakstīts.

Tikmēr Latvijā Valda Birkava valdību nomainīja Māra Gaiļa valdība. Arī šīs valdības deklarācijas ārpolitiskā sadaļa integrāciju Eiropas Savienībā definēja kā prioritāti. Ar īpašu valdības lēmumu 1994. gada beigās tika izveidots Eiropas integrācijas birojs.

Ārpolitikas pamatvirzieni

Tuvojoties kārtējām Saeimas vēlēšanām 1995. gada rudenī, tika prognozēts, ka tajās diez vai tobrīd valdošajai proeiropeiskajai partijai “Latvijas ceļš” izdosies gūt tikpat pārliecinošus vēlēšanu rezultātus. Tādēļ, bažījoties par neskaidrībām tālākajā valsts ārpolitiskajā virzībā un cenšoties nodrošināties pret iespējamām nepatīkamiem pārsteigumiem šajā ziņā, tika izstrādāti Latvijas Republikas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam. Šā dokumenta apstiprināšanai speciāli sasauktās Saeimas ārkārtas sēdes debatēs ārlietu ministrs Valdis Birkavs papildus jau zināmajai Latvijas interesei integrēties Eiropas Savienībā skaidri definē: “Latvijai ir pārāk smaga vēsturiskā pieredze, lai mēs necenstos iegūt visas iespējamās drošības garantijas. NATO šobrīd ir vienīgā drošības alianse, kas garantē savu valstu drošību. Baltijas valstīm eventuāli kļūstot par NATO dalībvalstīm, stabilas drošības zona Eiropā krietni paplašinātos...”¹⁰ Ministrs arī pauda bažas par potenciāli nelabvēlīgu situāciju, kāda rastos, ja NATO paplašināšanās aprobežotos tikai ar dažām Centrāleiropas valstīm, – tādā gadījumā Baltijas valstis nonāktu izolācijā. Sēdes noslēgumā valsts ārpolitikas pamatvirzieni nākamajiem desmit gadiem tika apstiprināti ar balsojumu. Valsts integrācija ES un NATO līdz ar to tika noteikta kā galvenais uzdevums, kura politiska apšaubīšana tādējādi kļuva arvien sarežģītāka.

Starplaikā Latvijā bija izdevies pavisam tālāk arī līgumiskajās attiecībās ar ES, jo 1995. gada 12. jūnijā Latvija parakstīja Asociācijas līgumu, kas ietvēra jau eksistējošo Līgumu par brīvo tirdzniecību, kā arī paredzēja Latvijas un ES politisko dialogu.

Kā jau tika prognozēts, jaunievēlētā 6. Saeima bija krietni sadrumstalotāka. Valdības veidošana neveicās. Tikai pēc atkārtotiem mēģinājumiem pašas gada beigās to izdevās izveidot Andrim Šķēlem, kurš bija izraudzīts kā kompromisa kandidāts.

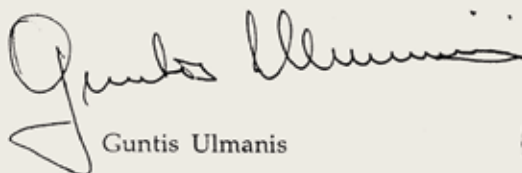
Aizejošā valdība tomēr paguva izdarīt vēl vienu Latvijas nākotnei svarīgu darbu – oficiāli iesniegt Latvijas pieteikumu dalībai Eiropas Savienībā. To valdības uzdevumā Latvijas vēstnieces Ainas Nagobads-Ābols pavadībā 1995. gada 27. oktobrī Madridē es iesniedzu prezidējošās valsts – Spānijas – Ārlietu ministrijas valsts sekretāram Karlosam Vestendorpam (1. un 2. attēls).

Raugoties kalendārā, šķita, ka viss virzās uz priekšu ātri un bez aizķeršanās. Tomēr tagad jāatzīst, ka jau samērā agri konstatējām: lai gan sadarbība ar Eiropas Kopieni un vēlāk ar ES bija svarīgs pienesums valsts ekonomikas attīstībai, tomēr tai trūka kāds būtisks elements – drošības garantijas, kādas sniedz NATO dibināšanas līguma kolektīvās aizsardzības princips. Latvijai drošības garantijas, īpaši ņemot vērā sūro 20. gadsimta vēsturisko pieredzi, pēc būtības bija izdzīvošanas jautājums.

Monsieur le Président,

En vertu de la décision adoptée par le Parlement de la Lettonie, nous avons l'honneur de vous soumettre par la présente la demande d'adhésion de la Lettonie à l'Union Européenne, conformément à l'Article O du Traité sur l'Union Européenne.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, les assurances de notre la plus haute considération.

Guntis Ulmanis

Président de la République de
Lettonie

Māris Gailis

Premier Ministre de la République
de Lettonie

Fait à Riga, le 13 octobre 1995

Son Excellence

Monsieur Javier Solana

Président du Conseil de l'Union Européenne

2. attēls. 1995. gada 27. oktobrī Madriē Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs Māris Riekstiņš un Latvijas ārkārtējā un pilnvarotā vēstniece Spānijas Karalistē Aina Nagobads-Ābols iesniedza Latvijas pieteikumu dalībai Eiropas Savienībā Spānijas – tobrīd prezidējošās valsts Eiropas Savienības Padomē – Ārlietu ministrijas valsts sekretāram Karlosam Vestendorpam
Foto: Ārlietu ministrijas arhīvs

Galvenais darba smagums, meklējot un definējot Latvijas ārpolitikas prioritātes valsts drošības garantēšanai, bija jāuzņemas Ārlietu ministrijas Plānošanas grupai. Šo grupu ar Ārlietu ministrijas valsts sekretāra rīkojumu izveidoja 1993. gada augustā, tā darbojās manā vadībā, un viens no tās uzdevumiem bija “piedalīties Latvijas Republikas nacionālās drošības koncepcijas izstrādē; piedalīties ārpolitikas koncepcijas izstrādē un sekot ārpolitikas un drošības koncepciju realizēšanai”.¹¹ Plānošanas grupa dažādā sastāvā darbojās visā apskatāmajā periodā un piedalījās faktiski visu sarežģītāko ārpolitisko jautājumu risināšanā. Būtiskākais pienesums šajā jomā dažādos periodos saistās ar Ivara Pundura, Mairas Moras, Aivara Vovera, Armanda Gūtmaņa, Aivara Grozas, Artā Bērtuļa u. c. darbību. Grupā strādāja un to līdzvadīja Mārtiņš Virsis, viņš izcēlās ar savu autoritāti un vēstures zināšanām. Intensīvā viedokļu un ideju apmaiņu režīmā darbojās vēstniecība Amerikas Savienotajās Valstīs vēstnieka Ojāra Kalniņa vadībā, vēstniecība Zviedrijā (vēstnieks Imants Gross un Aivis Ronis), vēstniecība Vācijā (vēstnieki Egils Levits un Andris Ķesteris), pārstāvji Eiropas Drošības un sadarbības organizācijā (EDSO) Aivars Markots un Ilgvars Kļava un, protams, vēstniecība Krievijā (vēstnieks Jānis Peters, kā arī Ingrīda Levrence, Gints Jegermanis un

Pēteris Viņķelis). Arī citas pārstāvniecības sniedza savu pienesumu, bet, aplūkojot tālaika diplomātisko saraksti, nule minēto diplomātu ziņojumi un priekšlikumi aizņem laivas tiesu arhīva materiālos.

Praktiskajā darbā galvenie Ārlietu ministrijas Plānošanas grupas uzdevumi koncentrējās divos virzienos: pirmkārt – optimālāko risinājumu piedāvāšana valsts drošības garantēšanai, otrkārt – attiecības ar Krievijas Federāciju (Krievijas Federācijas armijas izvešana, Skrundas radiolokācijas stacijas (RLS) likvidēšana, pret Latviju vērsto Krievijas apsūdzību atspēkošana jautājumā par nacionālo minoritāšu tiesību neievērošanu). Abi darba virzieni bija ļoti cieši saistīti. Bija grūti iedomāties, ka ar valsts drošības interesēm saistītos uzdevumus varētu atrisināt, nesakārtojot līgumtiesiskās attiecības ar Krieviju, nenodrošinot pilnīgu svešas valsts (Krievijas) karaspēka izvešanu, kā arī nepanākot mūsu Rietumu partneru nešaubīgu pārliecību par Latvijas valsts politikas atbilstību starptautiskajām normām cilvēktiesību un nacionālo minoritāšu tiesību jautājumos.

Pavisam drīz kļuva redzams, ka arī ES integrācijas kontekstā cilvēktiesību un minoritāšu tiesību temata nozīme kļūst arvien svarīgāka. Kā apliecinājums tam – jau pieminētie Kopenhāgenas kritēriji.

Konflikti bijušās Dienvidslāvijas teritorijā, kā arī bažas par demokrātisko procesu noturību Austrumeiropā un Centrāleiropā mudināja vecās Eiropas valstis domāt par jauniem risinājumiem, lai preventīvi novērstu draudus, kas varētu rasties nenoregulētu robežu jautājumu, kā arī minoritāšu tiesību pārkāpumu dēļ. Kā sava laika būtiskākā iniciatīva šajā ziņā varētu būt 1993. gadā Francijas premjera Eduāra Baladūra piedāvātais Eiropas Stabilitātes pakts (Baladūra iniciatīva), kas savā sākotnējā vizijā paredzēja īpašu līgumu slēgšanu kaimiņvalstu starpā minoritāšu tiesību ievērošanas, labu kaimiņattiecību un robežu neaizskaramības jomā. Lai cik nevainīgs šāds priekšlikums varētu būt, Baltijas valstu gadījumā tas nozīmētu dot Krievijai iespējas diktēt savas prasības attiecībā uz šajās valstīs dzīvojošo krievu tiesībām. Baltijas valstu vienotu pozīciju šajā jautājumā apliecina visu trīs valstu ārpolitikas plānotāju tikšanās Tallinā 1993. gada 11.–12. oktobrī. Interesanti, ka šīs tikšanās laikā tika skaidri formulēts:

.. visu Baltijas valstu nākotnes orientācija drošības jomā ir NATO, [...] akcentējot šīs organizācijas paplašināšanas nepieciešamību. Tomēr pašreizējā situācijā nebūtu vēlams pārlieku detalizēti formulēt savu nostāju. Diskusijas dalībnieki nonāca pie kopīgas atziņas, ka NATO paplašināšanās austrumu virzienā soli pa solim varētu izraisīt Krievijas atbildes reakciju ..., kā rezultātā Baltijas valstis varētu nonākt neizdevīgākā situācijā nekā šobrīd.¹²

Sarežģītu diplomātisku diskusiju un manevru rezultātā Eiropas Stabilitātes pakta gala versijā, ko parakstīja 1995. gada sākumā, tādi formulējumi, kas neapmierināja Baltijas valstis, vairs neparādījās. Galvenais bija panākts – tika novērsts

risks, ka Krievijai būtu kādas īpašas tiesības attiecībā uz Baltijas valstu īstenoto minoritāšu politiku. Vienīgais atskaites punkts palika starptautiskās konvencijas un līgumi.

Visas šīs norises notika laikā, kad aizvien biežāk atskanēja Krievijas pārmetumi Baltijas valstīm. Tā 1992. gada 8. augustā Krievijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs runāja par “steidzamiem un efektīviem pasākumiem, lai nodrošinātu etnisko krievu vienlīdzību un cieņu”. 1993. gada martā Kozirevs Baltijas jūras ārlietu ministru sanāsmē izteicās vēl asāk – Baltijas valstis varot kļūt par jaunu Dienvidslāviju. 1993. gada aprīlī Krievijas prezidents Jeļcins preses konferencē pēc tikšanās ar ASV prezidentu Klintonu paziņoja, ka Latvijā un Igaunijā tiek vajātas etniskās minoritātes un ka “Krievija sava karaspēka izvešanu veiks atkarībā no tā, ko šīs valstis nolems cilvēktiesību jomā”.¹³ Tobrīd kļuva skaidrs, ka tā sauktais minoritāšu tiesību jautājums, īpaši Latvijas un Igaunijas etniskā sastāva dēļ, kļuvis par vienu no potenciāliem klupšanas akmeņiem Baltijas valstu ceļā uz integrāciju demokrātiskajā Eiropā. Savā ziņā par baltiešu trumpi kļuva 1992. gada Eiropas drošības un sadarbības konferences dokumenta 15. paragrāfā ierakstītais par ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstu teritorijām. Bez nosacījumiem. Bez sasaistes ar citiem jautājumiem. Krievijā šīs sanāksmes rezultāti sāka politiskus neapmierināt, tāpēc arī sekoja dažādi mēģinājumi saistīt armijas izvešanu ar citiem jautājumiem.

Valstu “svara kategorijām” atšķiroties, baltiešiem pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas bija nepieciešami palīgi. Par tādu lielā mērā kļuva Zviedrija ar savu ārpolitiski darbīgo premjeru Karlu Biltu priekšgalā. Tieši Bilta personībai bija izšķirošā loma šajā sarežģītajā situācijā. Biltam, saprotams, Baltijas drošība nebija tikai jautājums, kurš interesē akadēmiski. Zviedru interesēs bija panākt iespējami skaidru un stabilu drošības izkārtojumu visā Baltijas jūras reģionā. Enerģiskajam un erudītajam Biltam izdevās pārliecināt jaunievēlēto Bila Klintonu administrāciju, ka iesaistīties Baltijas reģiona nākotnes drošības izkārtojuma izveidē ir ne tikai ASV interesēs, bet arī šīs valsts pienākums. Tuvākajos gados sadarbība aplocē Rīga–Stokholma–Vašingtona bija ļoti intensīva.¹⁴ Sākotnēji galvenā uzmanība tika pievērsta Krievijas armijas izvešanai un cilvēktiesību jautājumiem. 1993. gada septembrī Rīgā uzturējās ASV īpašo uzdevumu vēstnieks Strops Talbots. Galvenie sarunu temati – Krievijas armijas izvešana, Skrundas RLS tālākais liktenis, EDSO misijas izveide Latvijā.¹⁵ Amerikāņi šādas neatkarīgas misijas darbību redzēja kā labāko mehānismu, lai amortizētu Krievijas pārmetumus, kā arī lai nodrošinātu nepieciešamo Krievijas rīcību tās karaspēka izvešanai. Latvija demonstrēja labo gribu un uzaicināja EDSO izveidot šādu misiju Latvijā. Tā savu darbu sāka 1993. gada novembrī. Kā liecina turpmāko gadu norises, EDSO misijas darbībai bija būtiska nozīme sarežģījumu novēršanā

jautājumos par cilvēktiesību standartu ievērošanu Latvijā, tādējādi netieši nodrošinot Latvijas atbilstību ES un NATO dalībvalsts kritērijiem attiecīgajā jomā. 1993. gada beigās tas arī ļāva kopīgiem spēkiem prasīt no Krievijas tās karaspēka izvešanu.

Izšķirošie notikumi norisinājās 1994. gada sākumā. 15. janvārī Ārlietu ministrijas vadība un Plānošanas grupas darbinieki noturēja slepenu izbraukuma sēdi Krumbahas pils viesnīcā Austrijas kalnos.¹⁶ Starp galvenajiem darba kārtības jautājumiem bija dažādie drošības politikas risinājumi Eiropā un Latvijas intereses, Krievijas armijas izvešanas termiņi, Skrundas RLS liktenis.¹⁷ Latvijas pozīcija bija skaidra – prasīt pilnīgu armijas izvešanu līdz 1994. gada augusta beigām, būt gataviem ļaut Skrundas radiolokācijas stacijai darboties minimāli nepieciešamo laiku, noraidīt armijas izvešanas sasaisti ar jebkādiem citiem jautājumiem.

Šajā pašā laikā Maskavā norisinājās Klintona tikšanās ar Jeļcinu un Krievijas armijas izvešana no Latvijas un Igaunijas¹⁸ bija viens no darba kārtības jautājumiem. Pēc sarunām Maskavā ASV valsts sekretārs Vorens Kristofers no lidmašīnas informēja Latvijas ārlietu ministru Georgu Andrejevu, ka vienošanās ir iespējama. Atlicis tikai jautājums par Skrundas RLS funkcionēšanas termiņiem. Latvijā tā bija iekšpolitiski smaga problēma. Mums nebija pieņemama nevienas Krievijas militārās bāzes klātbūtne (atmiņā vēl bija vēsturiskās paralēles ar 1939. gada bāzu līgumu), turklāt jaunuzceltā RLS ēka, kamēr vien stāvēs, būs ne tikai viens no okupācijas simboliem, bet arī potenciāls iemesls Krievijai meklēt atgriešanās iespējas. Sava vēlme pārliecināt Latviju piekrist samērīgiem Skrundas RLS darbības termiņiem bija arī amerikāņiem. ASV nebija ieinteresētas, ka Krievijas pretraķešu aizsardzības sistēmā ir sektors, kurā Krievija ir “akla”. Viņu ieskatā tas varēja novest pie iespējama pārpratuma, ka krievi nepareizi interpretētu datus, un tas savukārt varētu novest līdz starpkontinentālo raķešu konfliktam.

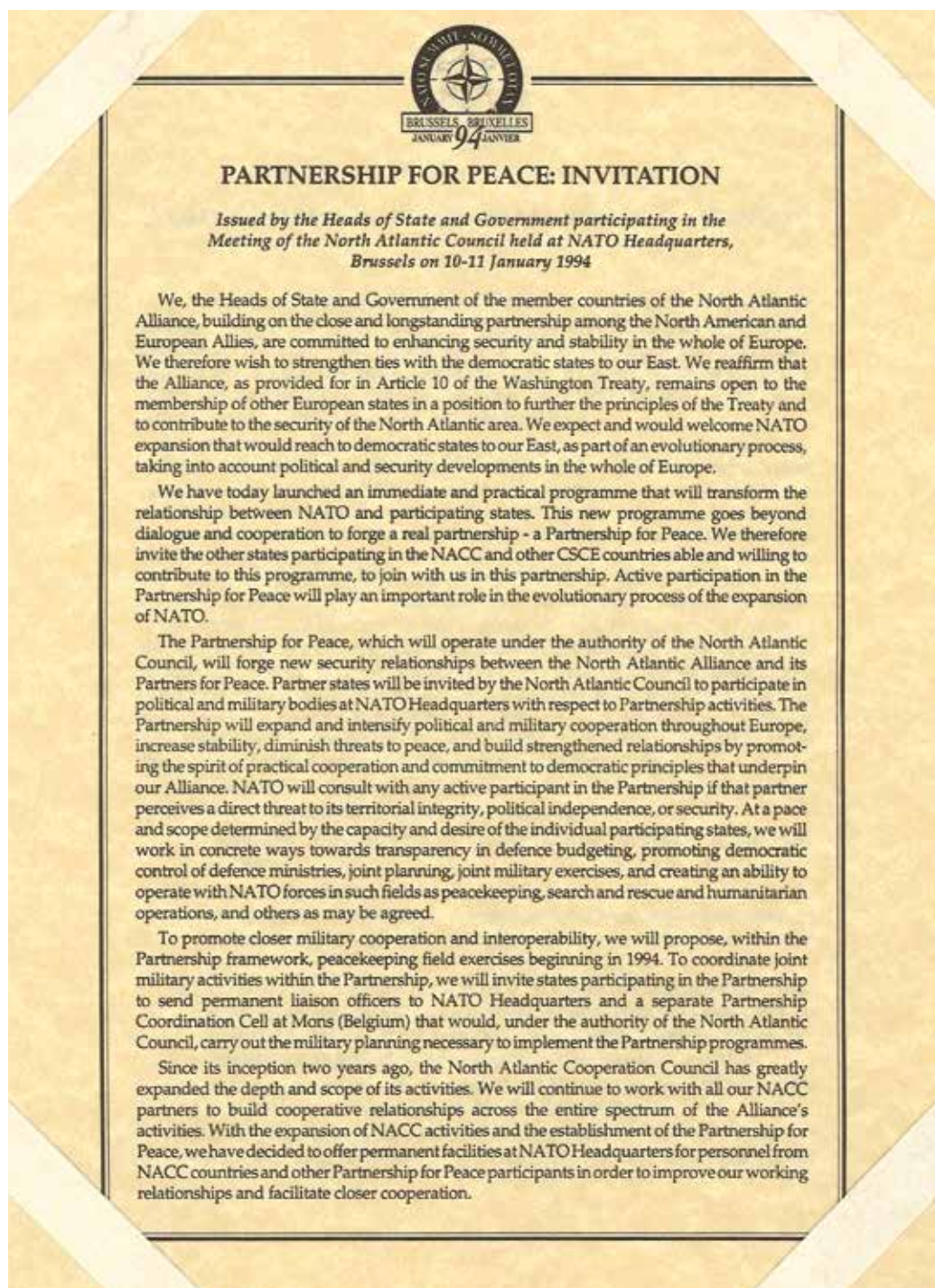
Lai apliecinātu situācijas nopietnību un pārliecinātu Latvijas politiķus piekrist kompromisa risinājumam, 1994. gada februāra sākumā uz Vašingtonu tika uzaicināta Ārlietu ministrijas vadība ar ministru Andrejevu priekšgalā, kā arī visu Saeimā pārstāvēto politisko partiju vadītāji. Vairāku stundu sarunās, kurās no ASV puses piedalījās valsts sekretārs, aizsardzības sekretārs, nacionālās drošības padomnieks, virkne citu ekspertu, beigu posmā arī viceprezidents Als Gors un prezidents Bils Klintons, tika kļiedētas šaubas – Latvija ir iesaistīta ļoti svarīgā starptautiskā “spēlē”. Vairākums Latvijas politisko partiju vadītāju pēc šīm sarunām pauda gatavību virzīties uz priekšu starpvaldību sarunu procesā ar Krieviju. Neskatoties uz politiskās opozīcijas kurnēšanu un kritiķiem publiskajā telpā, sarunu vedējam Mārtiņam Virsim tika dots politisks mandāts panākt gala vienošanos. Attiecīgo līgumu pakete tika parafēta jau 1994. gada 15. martā, un puses sāka saskaņot augstākā līmeņa tikšanās un līgumu galējās parakstīšanas laiku.

Pēdējo provokāciju līgumu pretinieki sarūpēja vēl 5. aprīlī, kad dienas gaismu ieraudzīja prezidenta Jeļcina rīkojums Nr. 174 “Par militāro bāzu izveidošanu NVS valstīs un Latvijas Republikā”. Šāda ziņa izraisīja politisko vētru. Militārā bāze Latvijā? Tas taču ir pretrunā ar parafētajā līgumā ierakstīto, ka Skrundas RLS ir *militāra iestāde*, nevis bāze!!! Līgumu parakstīšana bija apdraudēta. Uz Ārlietu ministriju tika izsaukts Krievijas vēstnieks Aleksandrs Raņņihis un pieprasīti tūlītēji paskaidrojumi. Pēc vairāku stundu diplomātiskas minstināšanās Krievijas vēstnieks atgriezās ar skaidrojumu, ka gadījusies tehniska kļūme, latviešiem esot jāsaprot, ka laiks ir haotisks. Dienu vēlāk Krievijas ārlietu ministra vietnieks Vitālijs Čurkins Latvijas vēstniekam Krievijā Jānim Peteram ierosināja Latvijas un Krievijas attiecības turpināt tā, it kā tāds rīkojums vispār neeksistētu. Peters ziņoja uz Rīgu, ka pastāv aizdomas par cīņu Krievijas ārlietu un aizsardzības resoru starpā, kā arī par centieniem diskreditēt prezidentu Jeļcinu.¹⁹

Beidzot 1994. gada 30. aprīlī Maskavā abu valstu prezidenti Guntis Ulmanis un Boriss Jeļcins parakstīja visu līgumu paketi par Krievijas karaspēka izvešanu. Jeļcina teiktais viņa tostā pēc līgumu parakstīšanas, ka “Krievija viena no pirmajām atzina Latvijas valsts *neatkarības atjaunošanu*”,²⁰ deva cerību, ka Krievija varētu iet vēl tālāk sarežģīto kopīgās vēstures lappušu izvērtēšanā. Kā parādīja vēlākie notikumi, šīs cerības bija veltas...

Tomēr galvenais tika panākts – līdz 1994. gada 31. augustam svešajai armijai Latvija bija jāatstāj. Skrundas RLS kā militāra iestāde varēja darboties līdz 1998. gada 31. augustam, un tās demontāža bija jāpabeidz ne vēlāk kā 2000. gada 29. februārī. Kompromisa cena, ko Latvija samaksāja, bija augsta – Latvijā tika atļauts palikt aptuveni divdesmit tūkstošiem pensionēto Krievijas militārpersonu.

Vērtējot šos notikumus jau vēlāko gadu norišu kontekstā un redzot, kādu ietekmi uz suverēno valstu likteņiem atstāja Krievijas karaspēka ilgstoša klātbūtne šo valstu teritorijās (lai minam Abhāziju, Ukrainas Krimu, Piedņestru), ir skaidrs, ka Latvijas lēmums tolaik bija absolūti pareizs un atbilda valsts ilgtermiņa interesēm. Krievijas armijas izvešana novāca būtisku šķērslī valsts tālākajā integrācijā eiroatlantiskajās institūcijās. Latvijas un Krievijas vienošanās bija jo īpaši svarīga, ņemot vērā to, ka atsevišķās NATO dalībvalstīs jau 1994. gadā norisinājās diskusijas par iespējām vismaz dažām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm piedāvāt dalību Aliansē, kā arī par iniciatīvu “Partnerattiecības mieram”, kas paredzēja ciešāku NATO sadarbību ar Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm. Par to ministru Andrejevu 1994. gada 2. janvāra vēstulē informēja Vorens Kristofers.²¹ Kaيميņi lietuvieši uz šo ziņu reaģēja atbilstoši savam dedzīgumam – jau 5. janvārī nosūtot sava prezidenta paziņojumu, kurā bija izteikta vēlēšanās kļūt par NATO dalībvalsti. Ar šo brīdi Lietuva centās lauzt savu individuālu ceļu uz NATO, radot papildu galvassāpes Latvijai un Igaunijai. Turpmākajās diplomātiskajās

3. attēls. Uzaicinājums pievienoties NATO programmai "Partnerattiecības mieram". Latvijas valdības vārdā 1994. gada 14. februārī Briselē to parakstīja Latvijas premjerministrs Valdis Birkavs

Foto: Ārlietu ministrijas arhīvs

In response to the Partnership for Peace Invitation
issued and signed
by the Heads of State and Government of the Member States of
the North Atlantic Treaty Organization
participating in the meeting of the North Atlantic Council held at
NATO Headquarters, Brussels, on 10th and 11th January, 1994,

I, the undersigned,
Head of Government of Latvia,
hereby accept the invitation to
the Partnership for Peace
and subscribe to the Partnership for Peace Framework Document.

Signed in Brussels,
this 14th day of February 1994,

Valdis Birkavs

sarunās lietuvieši pauda, ka atšķirībā no Latvijas un Igaunijas viņiem neesot nedz pilsoniskās spriedzes, nedz arī teritoriālu problēmu ar Krieviju.²²

Lai gan iniciatīva "Partnerattiecības mieram" nedeva nepieciešamās drošības garantijas, konkrētajā situācijā tas bija vismaz kaut kas. Minētā V. Kristofera vēstule piedāvāja iespējas ciešākām darba attiecībām ar NATO politiskajām un militārajām institūcijām, kā arī konsultācijām ar NATO draudu gadījumā. Latvija, līdzīgi kā Lietuva un Igaunija, šai programmai pievienojās īsi pēc dokumenta "Partnerattiecības mieram" apstiprināšanas NATO samitā 1994. gada 11. janvārī (3. attēls).

1994. gadā NATO valstu vidū vēl nebija panākta vienošanās par paplašināšanos. ASV Valsts departamenta pārstāve Linna Devisa savas vizītes laikā 1994. gada 31. oktobrī apstiprināja, ka paplašināšanās varētu notikt tikai tad, kad NATO dalībvalstis būs vienojušās par paplašināšanās principiem. Ministrijas Plānošanas grupa analizēja Latvijas vēstniecību ziņojumus par viedokļiem NATO galvaspilsētās. Pamazām izkristalizējās iespējamie kritēriji, kādiem jāatbilst jaunuzņemamajām valstīm – stabila demokrātija, civilā kontrole pār bruņotajiem spēkiem, bruņoto spēku un drošības dienestu neatkarība, militārā ekipējuma un komunikāciju atbilstība NATO standartiem, teritoriālu strīdu neesamība, minoritāšu tiesību ievērošana, nepieciešamais finanšu ieguldījums.²³ Ziņojumi no vēstniecībām atsedza kādu tolaik būtisku niansi – lai gan Krievijai nebija veto tiesību pār NATO lēmumiem, diplomātiski tika minēts, ka "Krievijas faktoram" būs sava nozīme.²⁴

Arī Krievija tolaik saprata un rēķinājās ar to, ka Ziemeļatlantijas alianses paplašināšanās iespēja kļūst par vienu no starptautiskās darba kārtības jautājumiem. Krievijas amatpersonu attieksme bija klaji negatīva. Lai gan NATO piedāvāja Krievijai īpašu (16 +1)²⁵ sadarbības modeli, kā arī plānoja atvērt NATO informācijas biroju Maskavā, diplomātiskie avoti ziņoja, ka Krievijas Domes Ārlietu komisijā tiek spriests par jebkuru līdzekļu izmantošanu, lai nepieļautu NATO paplašināšanos austrumu virzienā, neizslēdzot pat militāras akcijas.²⁶

Savukārt NATO valstis, saņemot aizvien uzstājīgākus jautājumus no Centrāl- eiropas un Austrumeiropas valstīm, vienojās, ka vispirms ir nepieciešams veikt speciālu pētījumu, kas izvērtētu visus paplašināšanās aspektus, arī aizsardzības un militāros. Precīzu uzdevumu šajā jautājumā formulēja NATO valstu ārlietu ministri 1994. gada decembrī. Darbs tika veikts pietiekami operatīvi, un jau 1995. gada septembrī NATO vēstnieki apstiprināja pētījumu par Alianses paplašināšanu, kurā bija formulētas prasības valstīm, kas vēlas pievienoties NATO.

Līdzās tiem kritērijiem, par kuriem jau iepriekšējos mēnešos bija ziņojušas Latvijas vēstniecības, skaidrā formā parādījās loģiska, bet reālajā dzīvē nebūt ne viegli izpildāma prasība – "neregulēt visus iespējamajos starptautiskos strīdus jautājumus tādā veidā, lai starptautiskais miers un drošība nebūtu apdraudēta".²⁷

Latvijas gadījumā tas attiecās uz visu robežjautājumu noregulēšanu, to skaitā ar Krievijas Federāciju. Vai tas varēja dot Krievijai iespēju nobremzēt mūsu integrācijas procesu? Šajā kontekstā vārdi, kurus Krievijas ārlietu ministrs Kozirevs izteica 1995. gada pavasarī Ārpolitikas padomē, proti, ka “krievu aizstāvībai var tikt izmantoti visi līdzekļi, pat militārais spēks”²⁸, izklausījās pietiekami riskanti.

Latvijas ārlietu dienests jau vairākus mēnešus pirms tam bija apzinājis riskus, kādus solīja palikšana “pelēkāajā drošības zonā”,²⁹ tādēļ visos ārpolitiskajos kontaktos Latvijas pārstāvji uzsvēra nepieciešamību iekļaut Baltijas valstis paplašināšanās plānos, kā arī uzsvēra jebkāda “Krievijas veto” nepieņemamību lēmumos par Baltijas valstu nākotni. Arī iekšpolitiski pievienošanās NATO Latvijā sāka iegūt aizvien noteiktākas aprises – 1995. gada 21. decembrī apstiprinātās Andra Šķēles valdības deklarācijā skaidri bija norādīts – valdība “turpinās virzību uz NATO kā vienīgo reālo drošības garantu transatlantiskajā telpā”.³⁰ No šā brīža integrācija NATO kļuva par visu nākamo Latvijas valdību ārpolitisko prioritāti.

NATO paplašināšanās aizkulišu diplomātija – pirmā kārtā

Pēc tam kad dalībvalstis apstiprināja Alianses paplašināšanas principus, NATO durvis tika faktiski atvērtas. Tomēr jautājums palika – kuras valstis pa šīm durvīm ienāks pirmās un kad tas notiks? Sākumā Baltijas valstu perspektīvas diez cik rožainas neizskatījās.

RAND pētniecības institūta analītiķi Ronalds Asmuss un Roberts Nuriks īpašā ASV Valsts departamenta pasūtītā slepenā pētījumā par NATO paplašināšanos vērtēja Baltijas valstu jautājumu kā “pašu grūtāko un delikātāko”.³¹ Apjomīgajā 40 lappušu pētījumā, kas Latvijas diplomātiem neformāli kļuva pieejams 1996. gada martā, bija vērtēti visi iespējamie aspekti un riski, kas varētu saistīties ar Baltijas valstu uzņemšanu Aliansē. Autori brīdināja, ka Baltijas valstu izslēgšana no paplašināšanās procesa varētu novest līdz “Korejas sindromam”, proti, stingrās līnijas piekritēji Maskavā to varētu tulkot kā faktisku uzaicinājumu vērsties pret Baltijas valstīm.³² Pētījuma autori, atsaucoties uz Eiropas Komisijas prezidentu Žaku Santēru, uzsvēra, ka arī ES paplašināšanās uz austrumiem bez pietiekamas skaidrības attiecībā uz drošības jautājumiem nebūs iespējama. Baltijas gadījumā tas nozīmēja – ES rīkosies ar Baltijas valstīm atkarībā no tā, kā NATO risinās to drošības jautājumus.³³

R. Asmuss un R. Nuriks piedāvāja vairāku punktu stratēģiju. Pirmkārt, atbalstīt un stiprināt baltiešu reformas – gan ekonomikā, gan valstu aizsardzībā, gan attiecībā uz krievu minoritāti. Otrkārt, stiprināt Baltijas un Ziemeļvalstu

sadarbību. Treškārt, padarīt Baltijas valstu integrāciju Eiropas Savienībā par prioritāti. Autori piedāvāja Igauniju (kas viņu ieskatā no trim Baltijas valstīm reformu ziņā bija pavisam vistālāk) iekļaut pirmajā ES paplašināšanās vilnī. Ceturtkārt, saglabāt Baltijas valstīm durvis uz NATO atvērta. To tika ieteikts apstiprināt ar skaidru vēstījumu no Vašingtonas, ka ASV ir apņēmusies strādāt ar Baltijas valstīm, lai panāktu to iespējamo pievienošanos Aliansei. Piektkārt, veikt virkni pasākumu, lai neizprovocētu Krieviju.³⁴

Lai gan tolaik Latvijas Ārlietu ministrijā valdīja skepse par virkni pasākumu, kas piedāvāti šajā pētījumā (īpaši jau Igaunijas izcelšanā uz mūsu fona), retrospektīvi skatoties, iespējams, ka tie tomēr nospēlēja svarīgāko lomu Baltijas valstu turpmākajā eiroatlantiskajā integrācijas procesā. Asmusa un Nurika stratēģija faktiski kļuva par ASV administrācijas rokasgrāmatu tās turpmākajā darbībā un ietekmēja ārpolitisko domu arī Eiropas valstu galvaspilsētās. Ne mazāk būtiski, ka jau pēc dažiem gadiem, kad Asmuss kļuva par ASV valsts sekretāres Madlēnas Olbraitas labo roku Eiropas jautājumos ASV Valsts departamentā, viņam pavērsās iespēja savus priekšlikumus realizēt praktiskā diplomātiskā darbībā.

1996. gadā arī Krievijā sāka zust šaubas, ka runas par Baltijas valstu iespējamu iekļaušanos NATO nav tikai diplomātiskās pieklājības žests. Tad Krievija lika lietā “smago artilēriju” – prezidents Jeļcins īpašā vēstulē Klintonam uzsvēra, ka Krievija būtu gatava “vienpusēji vai, ja būtu nepieciešams, kopā ar NATO garantēt Baltijas valstu drošību. Bet, saprotams, ka nevar būt runa pat par hipotētisku NATO darbības sfēras attiecināšanu uz Baltijas valstīm”.³⁵ Mēnesi vēlāk Jeļcina padomnieks Dmitrijs Rjurikovs, uzstājoties Pasaules ekonomikas foruma pasākumā Zolburgā, gāja vēl tālāk, Baltijas valstu politiku cilvēktiesību jautājumos pielīdzinot aparteīdam. “Un šādas valstis, turklāt vēl ar teritoriālajām pretenzijām pret Krieviju grib pievienoties NATO?” – savā uzrunā vaicāja Rjurikovs.

Ar publisku Rietumu baidīšanu nepietika, Krievija bija nolēmusi izmantot arī ekonomiskās ietekmēšanas līdzekļus. No 1996. gada septembra tika atcelti atviegļotie tarifi kravu pārvadātājiem, kuri izmantoja ostas Latvijā un Igaunijā. Savukārt diplomātiskajās sarunās ar Latviju Krievija skaidri norādīja, ka “Krievija neiebilst pret Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā. Pat ir gatava to veicināt. Krievija ir gatava dot jebkādas drošības garantijas, lai tikai NATO netuvotos Krievijas robežām”.³⁶

Ievērojot NATO paplašināšanās politikas dokumentos minēto par nepieciešamību sakārtot visus savus robežjautājumus, Latvijas valdība sāka intensificēt sarunas ar saviem kaimiņiem. Attiecībā uz sauszemes robežām ar Lietuvu, Igauniju un Baltkrieviju sarežģījumi neradās. Attiecīgie līgumi jau bija noslēgti 90. gadu sākumā. Toties sarunas ar Krieviju faktiski nebija pavisam izbeigušās gan vēsturiskās izpratnes, gan pušu ārpolitisko interešu dēļ. Ja ne tikpat sarežģīti, tad pietiekami

komplīcēti gan no politiskā, gan starptautiski tiesiskā viedokļa izrādījās jautājumi, kas saistās ar valsts jūras robežām. Tā kā pirmskara starptautiskās tiesības paredzēja jūras robežu tikai trīs jūras jūdžu platumā, faktiski bija nepieciešams noteikt jaunu robežlīniju. Lai gan kaislības bija milzīgas, tomēr sarunas virzījās uz priekšu. Jebkurā gadījumā tolaik neviens nevarēja pārmest Latvijai labo gribu panākt vienošanos. Sprotot, ka Krievija varētu izmantot nenoslēgto robežlīgumu mūsu eiroatlantiskās integrācijas bremsēšanai, šāda taktika tika izvēlēta arī sarunām ar Krieviju – skaidri demonstrēt pasaulei, ka Latvija ir gatava nepieciešamajiem kompromisiem, ka tieši Latvijas puse sarunās ir konstruktīva un neizvirza teritoriālas pretenzijas. Kā parādīja tālāko gadu notikumi – izraudzītā taktika bija pilnībā sevi attaisnojusi.

Tikmēr NATO gatavojās 1997. gada samitam Madridē, kur visi sagaidīja konkrētus lēmumus par Alianses paplašināšanos. Mēnesi pirms samita tika parakstīts Pamatdokuments par NATO un Krievijas Federācijas attiecībām, sadarbību un drošību. Ar šo brīdi sadarbība NATO un Krievijas starpā tika nostiprināta agrāk vēl nebijušā līmenī, vienlaikus abpusēji apstiprinot, ka puses “respektēs katras valsts neatņemamas tiesības izvēlēties tās drošības garantēšanas veidus”.³⁷ Diplomātiskā valodā – Krievija 1997. gada 27. maijā bija samierinājusies ar NATO paplašināšanos. Cik tālu? Jautājums joprojām palika atklāts.

Madrides samitā 1997. gada 8. jūlijā pirmie lēmumi par paplašināšanos tika pieņemti. Uzaicinājumus sākt sarunas saņēma Čehija, Ungārija un Polija. Samita gala dokumentā teksts par Baltijas valstīm bija tik samudžināts, ka bija skaidrs – kompromisa lēmums iekļaut Baltijas valstis paragrāfā, kas attiecas uz NATO paplašināšanu, nav bijis viegls.³⁸ Tomēr konkrētajā situācijā Latvijā tas tika vērtēts kā neliels, bet tomēr panākums.

Visticamāk, arī Krievija tobrīd secināja, ka cīņa par Baltijas atstāšanu savā ietekmes sfērā vēl nav beigusies. Jau ilgāku laiku no dažādām Krievijas amatpersonām bija izskanējuši aicinājumi izstrādāt Baltijas valstīm īpašas (daudzpusējas, krusteniskas utt.) drošības garantijas. 1997. gada 24. oktobrī Krievijas prezidenta vārdā tika izplatīts oficiāls paziņojums par vienuspusēju drošības garantiju piedāvāšanu Baltijas valstīm.³⁹ Baltijas valstu reakcija bija nepārprotama – šāds piedāvājums tika noraidīts, apstiprinot visu trīs valstu lēmumu savu drošību garantēt, integrējoties transatlantiskajās struktūrās.

Papildu pārliecību baltiešiem deva arī sarunās ar ASV panāktais progress par ASV–Baltijas hartu. Dokuments, kurš varētu iezīmēt jaunu kvalitāti minēto valstu attiecībās, kā arī skaidri noteikt ASV intereses Baltijas valstu drošībā, ekspertu līmenī jau faktiski bija saskaņots un tika gatavots parakstīšanai. 1998. gada 16. janvārī Vašingtonā ASV un triju Baltijas valstu prezidenti hartu parakstīja. Dokumentā atzīmēts, ka “ASV ir patiesas, dziļas un ilgstošas intereses Latvijas,

Lietuvas un Igaunijas neatkarībā, suverenitātē, teritoriālajā integritātē un drošībā. [...] ASV atbalstīs Baltijas valstu centienus pievienoties NATO”.⁴⁰ Šī vienošanās īstenoja vienu no būtiskākajiem Asmusa un Nurika piedāvātajiem priekšlikumiem Baltijas drošības stiprināšanā, savukārt pašiem baltiešiem tā bija iedrošinājums virzīties uz priekšu.

Līdz ar politiskajiem lēmumiem par NATO paplašināšanās pirmo kārtu arī ES paplašināšanās ieguva jaunu dinamiku. 1997. gada NATO Madrides samita lēmumi deva papildu pamudinājumu Eiropas Savienībai pieņemt lēmumus par jaunu dalībvalstu uzņemšanu. Kārtējā ES Padomes sēdē 1997. gada 12.–13. decembrī Luksemburgā tika pieņemts vēsturiskais lēmums uzsākt iestāšanās sarunas ar Kipru, Ungāriju, Poliju, Čehiju un Igauniju. Lai cik aizvainojoši tajā brīdī tas šķita latviešiem un lietuviešiem, līdz ar Igaunijas iekļaušanu pirmajā grupā sarunu uzsākšanai ledus bija sakustējies. Bija īstenojies vēl viens RAND pētījuma priekšlikums. Paies tikai divi gadi, un arī Latvija un Lietuva uzsāks savas iestāšanās sarunas. Vēsturiski taisnīgi un ģeopolitiski tālredzīgi lēmumi bija pieņemti.

Varētu likties, ka tālākais ir tikai sarunu tehnikas jautājums. Taču Turcijas piemērs apliecināja, ka sarunas var ilgt gadu desmitus. Kā tālredzīgi intervijā laikrakstam “Diena” 1997. gada nogalē uzsvēra prezidents Guntis Ulmanis: “ES paplašināšanas termiņus noteiks nevis sarunu sākums, bet katras valsts konkrētais darbs [...] Mūsu ģeopolitisks stāvoklis ļauj mums, esot aktīviem iekšpolitiski un ekonomiski, sasniegt tik labus rādītājus, ka varam tikt uzņemti pat vieni no pirmajiem.”⁴¹

Latvijas valdību darbs lielā mērā arī tika orientēts uz to, lai valsts savā likumdošanā un tās īstenošanā nodrošinātu aizvien lielāku harmonizāciju ar Eiropas Savienības standartiem. ES lēmums uzaicināt uz sarunām pirmajā grupā vienu pašu Igauniju deva papildu motivāciju un enerģiju gan Latvijai, gan Lietuvai pierādīt, ka arī mēs esam gatavi uzsākt iestāšanās sarunas. Neskaitāmās diskusijās ar ES dalībvalstu un Eiropas Komisijas pārstāvjiem, balstoties uz visām veiktajām izmaiņām Latvijas likumdošanā, beidzot tika panākts, ka jau 1999. gada vasarā kļuva skaidrs: gada nogalē gaidāmajā samītā ES uzaicinās Latviju un vēl piecas Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis sākt iestāšanās sarunas.⁴²

Ceļā uz Prāgu

Šajā laikā arī NATO sāka spert tālākus soļus Alianses paplašināšanās virzienā. 1999. gada 23.–24. aprīlī Vašingtonā organizācijas 50. gadskārtai pieskaņotajā galotņu tikšanās reizē Čehija, Ungārija un Polija tika sveiktas jauno NATO dalībvalstu statusā. Bet, kas īpaši būtiski Latvijai, sanāksmes gala dokumentā nu jau ar daudz skaidrāku iespējamās dalības perspektīvu bija nosauktas deviņas Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis (Baltiju ieskaitot), tika izveidota īpaša

paplašināšanās procesa programma – Rīcības plāns dalībai NATO (*Membership Action Plan*), kā arī nolemts, ka pie turpmākajiem paplašināšanās lēmumiem NATO atgriezīsies 2002. gadā.⁴³ NATO atbilde uz Eiropas Komisijas prezidenta Santēra savulaik sacīto par drošības jautājumu atrisināšanu pirms ES paplašināšanās⁴⁴ ieguva aizvien konkrētākas aprises. Tā bija atbilde, kas sakņojās vēlmē izveidot vienotu un brīvu Eiropu, kurā valda miers. Tā bija atbilde valstīm, kas, atbrīvojoties no totalitāru režīmu varas, pašas izvēlējās savas drošības risinājumus.

Rīcības plāns dalībai NATO paredzēja individuālas gadskārtējas nacionālas programmas izstrādi, kas ietver politiskos, ekonomiskos, aizsardzības resursu, drošības un juridiskos aspektus, kā arī ikgadēja 19 + 1⁴⁵ dialoga izveidi, lai izvērtētu panākto progresu. Ar šo brīdi tika iesāktas Latvijas dalības NATO pirmsiestāšanās sarunas. Pirmais sarunu raunds notika jau 1999. gada novembrī, kad Latvijas delegācija gandrīz trīs stundu garā sēdē iepazīstināja ar Latvijas plāniem attiecībā uz integrāciju NATO, kā arī sniedza atbildes uz 35 dažādiem dalībvalstu vēstnieku jautājumiem.⁴⁶

Rosība bija vērojama arī ES paplašināšanās procesā. Atbilstoši gaidītajam 1999. gada 10.–11. decembra galotņu tikšanās Helsinkos pavēra ceļu sarunu uzsākšanai ar Latviju, Lietuvu, Maltu, Slovākiju, Rumāniju un Bulgāriju. Gatavojoties šim samitam un vēlreiz apliecinot nopietno gatavību uzsākt iestāšanās sarunas, Latvijas valdība jau oktobrī bija izveidojusi oficiālo valsts delegāciju sarunām ar Eiropas Savienību: delegācijas vadītājs bija ārlietu ministrs Indulis Bērziņš, galvenais sarunvedis – Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks Andris Kēsteris. Ar atbilstošu valdības lēmumu tika sadalīta dažādu Latvijas valsts institūciju atbildība par 30 iestāšanās sarunu sadaļām. Sarunas tika uzsāktas 2000. gada februārī.

Ar šo brīdi par ārpolitikas īstenotāju galveno uzdevumu kļuva veiksmīgu sarunu norises organizēšana, kā arī intensīva lobēšana, lai panāktu ES sarunu noslēgšanu, kā arī nākamo lēmumu NATO paplašināšanās procesā – uzaicinājuma saņemšanu dalībai jau 2002. gadā.

Visās ES sarunu sadaļās notika darbs pie ES *acquis*⁴⁷ pārņemšanas, kā arī smagākās diskusijas par īpašajiem izņēmumiem, Latvijai pievienojoties Eiropas Savienībai. Politiskie jautājumi faktiski bija atrisināti. EDSO lēmums par misijas slēgšanu Latvijā 2001. gadā bija skaidrs apliecinājums, ka cilvēktiesību un nacionālo minoritāšu jautājumos starptautiskās sabiedrības vērtējumā Latvijā viss norisinās atbilstoši starptautiskajām saistībām. Sarunu process arī parādīja, ka tā sauktās otrās grupas valstis sāk “noķert” pirmo grupu. Šajā brīdī bija jūtama aizvien skaidrāka pārliecība, ka Latvija varētu būt starp pirmajām jaunajām ES dalībvalstīm.

Saistībā ar NATO viss tik gludi neizskatījās. Lai gan sarunas par Rīcības plānu dalībai NATO bija saturīgas un vērtīgas, joprojām nebija skaidrības par to, kādu lēmumu Alianse varētu pieņemt nākamajā samītā. Sprotot, ka šis ir izšķirošs

brīdis ārpolitiskā mērķa sasniegšanā, visas NATO kandidātvalstis spēja vienoties kopīgam darbam un pārliecināšanas kampaņai NATO dalībvalstīs. 2000. gada 18. maijā Viļņā tika izveidots t. s. Viļņas desmitnieks (V-10).⁴⁸ Galvenais darba uzsvars tika likts uz ASV, kur bija nepieciešams iegūt gan administrācijas, gan Kongresa atbalstu pozitīviem lēmumiem. Ņemot vērā, ka administrācijas lēmumam būs nepieciešams Kongresa vairākuma atbalsts, sadarbība notika kā ar demokrātu, tā ar republikāņu pārstāvjiem. Īpaša loma šajā posmā bija iedalīta Latvijas vēstniecībai ASV, vēstnieka Aivja Roņa vadībā tā veica milzu darbu politiskā atbalsta iegūšanai abās Kongresa palātās un arī ASV prezidenta administrācijā, Valsts departamentā un Pentagonā. Tika aktīvi strādāts arī ar ārpolitikas pētniekiem, sabiedriskās domas veidotājiem un žurnālistiem. Svarīgs atbalsta punkts bija abu ASV politisko partiju ārpolitikas ekspertu izveidotā neformālā grupa *US Committee on NATO*, kurā galvenā loma bija demokratam Ronaldam Asmusam un republikānim Brūsam Džeksonam. Īpaši nozīmīgs bija 1999. gadā ievēlētās Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas devums – ar savu rakstura stingrību, spriedumu loģiku, svešvalodu zināšanām, kā arī psihologa kvalifikāciju viņa spēja atrast īstos vārdus un veidus, kā pārliecināt visatturīgākos ASV un Eiropas politiķus. No savas stāšanās amatā līdz NATO Prāgas samitam tikai septiņas no septiņdesmit piecām prezidentes ārvalstu vizītēm bija uz valstīm, kas nav NATO vai ES dalībnieces.⁴⁹

Tomēr izšķirošo fāzi NATO paplašināšanā iezīmēja 2000. gada beigas, kad par ASV prezidentu tika ievēlēts Džordžs V. Bušs. Pulcinot savā ārpolitikas un drošības politikas komandā tādus “smagsvarus” kā Diks Čeinijs, Kolins Pauels, Donalds Ramsfelds, Kondolīza Raiza, Ričards Armitidžs, Pauls Volfovics u. c., jaunienākošā ASV administrācija skaidri lika saprast, ka ārpolitika un drošības politika ir jomas, kur rīcība būs izlēmīga.

2000. gada 21. decembrī vēl pirms prezidenta Dž. Buša stāšanās amatā Vašingtonā notika sanāksme, kurā piedalījās šaurs Baltijas valstu ārpolitikas speciālistu loks,⁵⁰ lai kopā ar ASV pārstāvjiem diskutētu, kā panākt pozitīvu lēmumu par Baltijas valstu uzaicināšanu dalībai NATO Prāgas samitā, līdz kuram bija atlicis 21 mēnesis. Sanāksmē tika detalizēti pārrunāts, kāds darbs jāveic Baltijas valstu tēla uzlabošanai Senātā un Pārstāvju palātā, Pentagonā, kā arī ASV mediju telpā; kādi pasākumi jāorganizē citās NATO dalībvalstīs, kļiedējot šaubas par Baltijas valstu gatavību dalībai NATO. Sanāksmes dalībniekiem no Baltijas kļuva skaidrs, ka tobrīd kopīgi uzsākam procesu, lai 2002. gada NATO samits Prāgā kļūtu par diplomātisko uzvaru, Baltijas valstīm saņemot ilgi gaidīto uzaicinājumu pievienoties moderno laiku spēcīgākajai aizsardzības Aliansei.

2001. gada sākumā norisinājās virkne pasākumu gan Viļņas desmitniekā, gan trijās Baltijas valstīs, gan individuāli, katrai kandidātvalstij strādājot ar partneriem

Eiropā un Ziemeļamerikā. Arī jaunievēlētā ASV prezidenta Buša tikšanās ar Krievijas prezidentu Vladimiru Putinu Slovēnijā 2001. gada 16. jūnijā šķietami noslēdzās ar to, ka Putins samierinājās ar neizbēgamo NATO paplašināšanos. Kopīgajā preses konferencē Bušs apliecināja atbalstu tālākai Alianses paplašināšanai, savukārt Putins uzsvēra NATO pēdējo paziņojumu nozīmību, proti, ka Krievija nav drauds un ka prezidents Bušs sarunā uzsvēris vēlmi redzēt Krieviju kā partneri.⁵¹

Bet tad kā zibens no skaidrām debesīm nāca 2001. gada 11. septembris, kad teroristu uzbrukumā Ņujorkā, Vašingtonā un Pensilvānijā dzīvību zaudēja vairāk nekā 3000 nevainīgu cilvēku. Teroristu uzdrīkstēšanās izdarīt uzbrukumu pašā ASV politiskajā un finanšu “sirdī” izraisīja tūlītēju Rietumu pasaules nosodījumu un reakciju. Pirmo reizi NATO pastāvēšanas vēsturē tika iedarbināts Vašingtonas līguma 5. pants, kurš paredz, ka uzbrukums vienai dalībvalstij ir uzskatāms par uzbrukumu visām. ASV ārpolitikā cīņa ar globālo terorismu kļuva par galveno uzdevumu. Šajā cīņā ir nepieciešams arī sabiedroto atbalsts, konsolidējot demokrātiskās pasaules spēkus un resursus.

Pusgadu vēlāk, 2002. gada 23. maijā, prezidents Dž. Bušs prezentēja savu Eiropas politiku uzrunā Vācijas Bundestāgā. Teroristu uzbrukums ASV iepriekšējā gada 11. septembrī bija nostiprinājis Buša pārliecību par izlēmīgas politikas nepieciešamību, tai bija jābūt tādai, kas prasa demokrātisko valstu apvienotus pūliņus kopīgai cīņai ar globālo terorismu un dod iespēju pirmo reizi vēsturē izveidot vienotu un brīvu Eiropu, kurā valda miers. Dž. Buša vēstījums par NATO ir ļoti skaidrs: “NATO paplašināšana vairo drošību Eiropas kontinentā, īpaši tautām, kas mieru vai drošību pagājušajā gadsimtā iepazinušas maz. Mēs esam virzījušies uzmanīgi šajā virzienā. Tagad mums jārikojas izlēmīgi.”⁵² ASV prezidents šajā runā skaidri apliecināja, ka, tuvojoties NATO Prāgas samitam, ASV atbalstīs dalību Aliansē visām Eiropas demokrātijām, kuras gatavas uzņemties atbildību, ko uzliek dalība NATO. Kļuva skaidrs, ka ASV administrācija sāk aizvien vairāk nosliekties uz t. s. lielā sprādziena paplašināšanas scenāriju.

2002. gada 5. jūlijā Rīgā notika NATO kandidātvalstu galotņu sanāksme “Rīga 2002: tilts uz Prāgu”. Konferences dalībnieku loks – visu Baltijas valstu un Polijas prezidenti, V-10 valstu premjerministri, vairāki ASV senatori, vairāku NATO valstu aizsardzības ministri, ASV prezidenta Džordža Buša un Lielbritānijas premjera Tonija Blēra video uzrunas. Tas, ka pasākumu atspoguļot bija ieradusies ap 150 dažādu pasaules mediju pārstāvji, apliecināja, ka ar gaidāmo Prāgas samitu tiešām tiek saistītas cerības par vēsturisku lēmumu pieņemšanu.

Pienākot 2002. gada 21. novembrim, uz Prāgu tika uzaicināti visu to valstu pārstāvji, kuri gaidīja uzaicinājumu pievienoties Ziemeļatlantijas aliansei. Valdēt uztraukumam, katras valsts delegācija savās telpās ar iekšējās televīzijas starpniecību sekoja sanāksmes norisei. Kad pēc NATO ģenerālsēkretāra Džordža Robertsona

jautājuma, vai kādai valstij ir iebildes pret Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Rumānijas, Bulgārijas, Slovākijas un Slovēnijas uzaicināšanu, tādas nesekoja, noklaudzēja sēdes priekšsēdētāja āmurs – lēmums bija pieņemts (4. attēls).

Tālākās norises vairs nekādus nepatīkamus pārsteigumus nesagādāja. Latvijas valdība jau 26. novembrī apstiprināja delegāciju sarunām par Latvijas pievienošanos NATO.⁵³ Divos sarunu raundos NATO dalībvalstis pārliecinājās par Latvijas gatavību uzņemties visas saistības, kas izriet no dalības šajā organizācijā. Tika vēlreiz gūta pārliecība par dalības politiskajiem, militārajiem, finansiālajiem, kā arī informācijas drošības saglabāšanas aspektiem. Latvijas pievienošanās process noslēdzās 2003. gada 26. martā, kad tika parakstīts protokols par Latvijas pievienošanos NATO (5. attēls).

Arī sarunās ar ES process bija iegājis noslēguma fāzē. Atlikušie jautājumi par ES likumdošanas piemērošanas pārejas periodiem attiecībā uz atsevišķām tautsaimniecības nozarēm tika atrisināti iekšpolitiskajās diskusijās un sarunās ar Eiropas Komisijas pārstāvjiem. Sarunas vainagojās ar iestāšanās līguma parakstīšanu 2003. gada 16. aprīlī, ko Latvijas vārdā veica Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, premjerministrs Einars Repše, ārlietu ministre Sandra Kalniete un sarunu vadītājs Andris Kečsteris.

Pēc ratifikācijas procesiem ES un NATO valstu parlamentos, kā arī 2003. gada 20. septembrī Latvijā notikušā pozitīvā referenduma par valsts pievienošanos ES pēdējie juridiskie šķēršļi dalībai abās 21. gadsimta spēcīgākajās organizācijās bija pārvarēti.

2004. gada 29. martā, Latvijas premjeram Indulim Emsim iesniedzot pievienošanās dokumentus ASV valsts sekretāram Kolinam Pauelam, Latvija kļuva par pilntiesīgu NATO dalībvalsti. Bet 2004. gada 1. maijā, stājoties spēkā līgumam par pievienošanos ES, Latvija noslēdza arī šo sarežģīto diplomātijas procesu.

Bija pagājuši gandrīz trīspadsmit gadi, kas aizvadīti sarežģītās diplomātiskās sarunās. Tas, kas šķita kā nerealizējams mērķis 1991. gadā, bija piepildījies. Latvija bija nodrošinājusi atgriešanos Rietumu demokrātisko valstu saimē. Nenoliedzami, vispārējā ģeopolitiskā situācija pavēra iespēju logu visām Baltijas valstīm, un tās šo izdevību neklūdīgi izmantoja. Bija noslēdzies, iespējams, būtiskākais posms Latvijas valsts un tās diplomātijas vēsturē. Kā pierādīja laiks un notikumi, sava loma šajā panākumā bija gan valsts spējai mobilizēt savus resursus mērķu sasniegšanai, gan personībām, kas bija šajā procesā iesaistītas.

SECRETARY GENERAL
LE SECRÉTAIRE GÉNÉRAL
THE RT. HON.
LORD ROBERTSON OF PORT ELLEN

SG(2002)1237

21 November 2002

Her Excellency Kalniete,

Following the decision by the Heads of State and Government of the NATO member countries at their meeting in Prague today to invite your Government to start talks with the North Atlantic Alliance leading to your country's accession to the North Atlantic Treaty, I have the pleasure to invite your Government to begin these accession talks.

The talks will have to confirm formally your country's willingness and ability to undertake the political and military obligations and commitments under the Washington Treaty and the Study on NATO Enlargement.

Following confirmation of your country's interest in taking up this invitation, I will then ask Ambassador Günther Altenburg, Assistant Secretary General for Political Affairs, to brief your representatives at NATO HQ on the issues to be raised during these talks, and to discuss in general how the accession process will proceed.

The Accession talks themselves will be conducted in December 2002 and January 2003, with the aim of finalizing the Accession Protocols in time for signature by NATO member countries by the end of March 2003 at the latest. For the Alliance a team of members of the NATO International Staff and of the NATO Military Authorities, led by Ambassador Altenburg, will conduct the talks, under my authority.

I look forward to your early response and to working with you in preparing your country's accession to the Alliance.

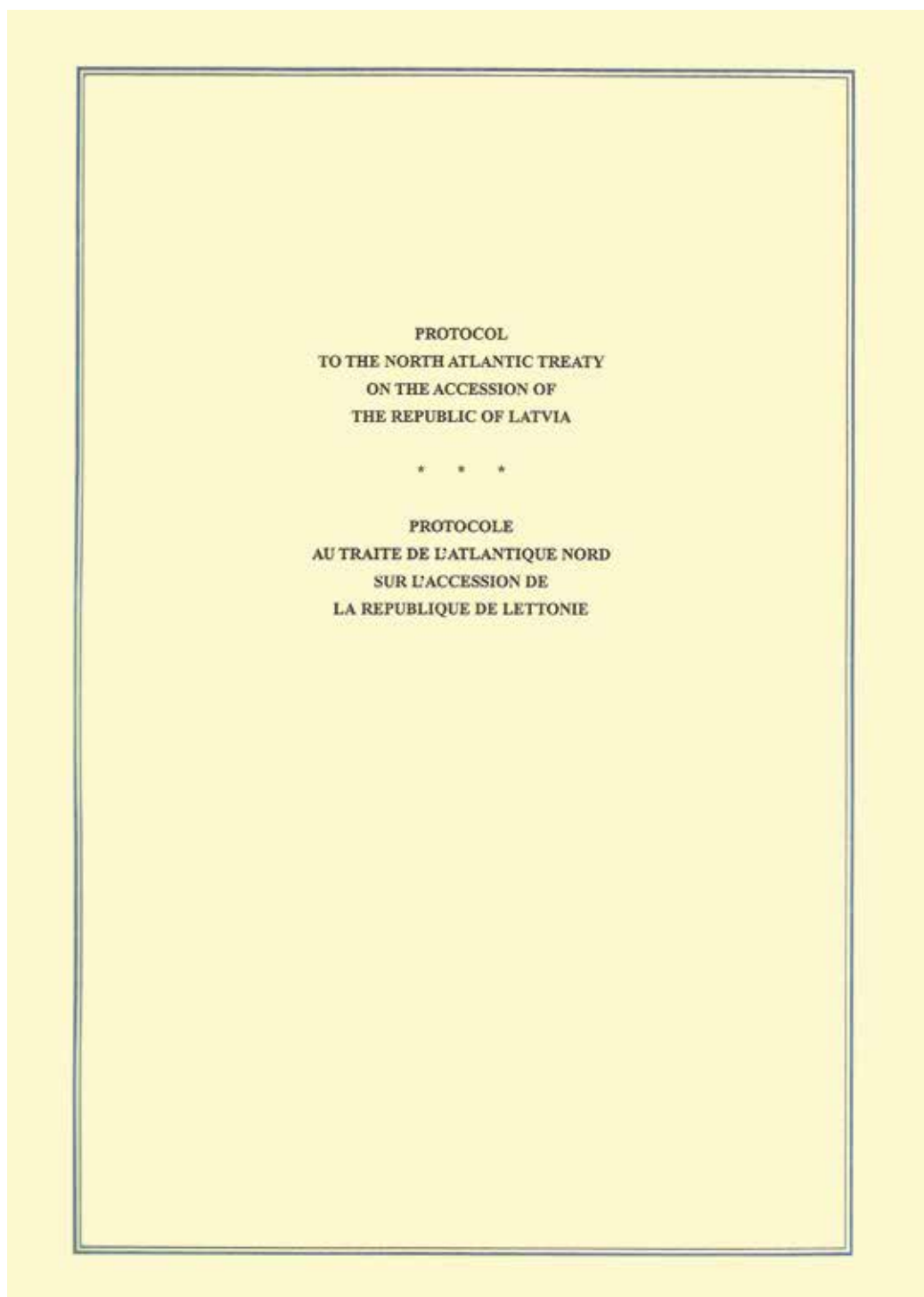
*Yours sincerely,
George Robertson*

Her Excellency
Mrs Sandra Kalniete
Minister of Foreign Affairs of the Republic of Latvia
Riga

North Atlantic Treaty Organisation - Organisation du Traité de l'Atlantique Nord
Boulevard Léopold III - B-1110 Bruxelles - Belgique
Tel.: +32 2 707 49 17 - Fax: +32 2 707 46 66

4. attēls. NATO ģenerālsekretāra Džordža Robertsona parakstītā vēstule Latvijas ārlietu ministrei Sandrai Kalnietei ar uzaicinājumu Latvijai sākt sarunas par iestāšanos NATO. Brisele, 2002. gada 21. novembris

Foto: Ārlietu ministrijas arhīvs

*5. attēls. Protokols pie Ziemeļatlantijas līguma par Latvijas Republikas pievienošanos NATO.
Brisele, 2003. gada 26. marts
Foto: Ārlietu ministrijas arhīvs*

Atsauces

- ¹ Jundzis, T. Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992–1994: Diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2014, 68 (3/4), 4–23.
- ² Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvs, Ārpolitikas galvenie virzieni, 1992. gads.
- ³ Turpat.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvs, Darbības programma ar starptautiskajām organizācijām, 1993. gads.
- ⁶ Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act. Helsinki 1975. Pieejams: <http://www.osce.org.mc/39501?download=true>
- ⁷ Ziņojums par kabineta sastādīšanu un deklarācija par kabineta iecerēto darbību. 1993. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/birkavs_zinojums.pdf
- ⁸ Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvs, LR vēstniecības Krievijā 1995. gada 27. maija ziņojums.
- ⁹ Copenhagen European Council 21–22 June 1993, Presidency Conclusions.
- ¹⁰ LR Saeima. 1995. gada 7. aprīļa Saeimas sēdes stenogramma.
- ¹¹ Ārlietu ministrijas arhīvs, Plānošanas grupas pagaidu nolikums. 1993. gada 20. augusts.
- ¹² Ārlietu ministrijas arhīvs, Plānošanas grupas 1993. gada 13. oktobra ziņojums.
- ¹³ The President's News Conference with President Boris Jelcin of Russia in Vancouver, April 4, 1993. Pieejams: <http://www.presidency.ucs.edu/ws/?pid=46404>
- ¹⁴ Šie jautājumi detalizēti apskatīti Zviedrijas diplomāta, K. Bilta bijušā ārpolitikas padomnieka Larsa Pētera Fredēna grāmatā "Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991–1994". Rīga: Atēna, 2011.
- ¹⁵ Ārlietu ministrijas arhīvs, Amerikas departamenta 1993. gada 20. septembra ziņojums.
- ¹⁶ Šajā periodā notika vairākas šādas slepenas izbraukuma sēdes. Lielā mērā to noteica bažas, ka Latvijā sēdē runāto varētu izspiegot citu valstu izlūkdienesti.
- ¹⁷ Ārlietu ministrijas arhīvs, Ārlietu ministrijas valsts sekretāra Māra Riekstiņa piezīmes Krumbahā, Austrijā, 1994. gada 15. janvārī.
- ¹⁸ Krievijas armijas izvešana no Lietuvas noslēdzās jau 1993. gada 31. augustā.
- ¹⁹ Latvijas Republikas vēstnieka Krievijas Federācijā J. Petera 1994. gada 8. aprīļa ziņojums. Kopija. Autora personīgais arhīvs.
- ²⁰ Krievijas Federācijas prezidenta B. Jeļcina tosts 1994. gada 30. aprīlī. Kopija. Autora personīgais arhīvs.
- ²¹ Ārlietu ministrijas arhīvs, Amerikas un Austrālijas nodaļas 1994. gada 5. janvāra ziņojums.
- ²² Ārlietu ministrijas arhīvs, Latvijas vēstniecības Lietuvā 1994. gada 17. janvāra ziņojums.
- ²³ Ārlietu ministrijas arhīvs, Plānošanas grupas 1994. gada 24. novembra ziņojums.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ 16 NATO dalībvalstis un Krievijas Federācija.
- ²⁶ Ārlietu ministrijas arhīvs, Latvijas vēstniecības Krievijā 1994. gada 20. novembra ziņojums.
- ²⁷ Study on NATO Enlargement. Pieejams: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_2473.htm
- ²⁸ Ārlietu ministrijas arhīvs, Plānošanas grupas ziņojums, 1995. gads.
- ²⁹ 1995. gada 15. jūnija Plānošanas grupas ziņojums "Latvija un NATO paplašināšanās". Kopija. Autora personīgais arhīvs.

³⁰ A. Šķēles valdības deklarācijas ārlietu sadaļa, 1995. gada 21. decembris.

³¹ Ārlietu ministrijas arhīvs, pētījuma kopija datēta ar 1996. gada 28. martu.

³² Turpat.

³³ Turpat.

³⁴ Turpat.

³⁵ Latvijas vēstniecības ASV 1996. gada 5. jūlija ziņojums. Kopija. Autora personīgais arhīvs.

³⁶ Dienesta ziņojums par Krievijas Federācijas ĀM 2. Eiropas sadarbības departamenta direktora tikšanos ar LR Ārlietu ministrijas valsts sekretāru M. Riekstiņu 1996. gada 1. februārī. Kopija. Autora personīgais arhīvs.

³⁷ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation. Pieejams: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm

³⁸ Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Pieejams: <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm>

³⁹ Krievijas Federācijas prezidenta B. Jeļcina paziņojums 1997. gada 24. oktobrī.

⁴⁰ US-Baltic Charter. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/en/usa/policy/baltic-us-relations/us-baltic-charter>

⁴¹ Intervija ar Valsts prezidentu Gunti Ulmani. *Diena*, 1997, 17. nov.

⁴² Ārlietu ministrijas arhīvs, Latvijas vēstniecības Igaunijā 1999. gada 14. septembra ziņojums.

⁴³ NATO Washington Summit Communique, 1999. Pieejams: <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>

⁴⁴ Sk. 29. lpp.

⁴⁵ 19 NATO dalībvalstis un Krievijas Federācija.

⁴⁶ Ārlietu ministrijas arhīvs, Drošības politikas nodaļas 1999. gada 19. novembra ziņojums.

⁴⁷ Eiropas Savienības likumdošanas, tiesību aktu un tiesas lēmumu apkopojums, kas veido ES tiesības; sk. arī S. Harbacevičas rakstu šajā grāmatā.

⁴⁸ Latvija, Lietuva, Igaunija, Slovākija, Slovēnija, Rumānija, Bulgārija, Horvātija, Maķedonija un Albānija.

⁴⁹ Pieejams: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=2163

⁵⁰ Visu Baltijas valstu vēstnieki ASV – Aivis Ronis, Svens Jirgensons, Stasis Sakalausks, pārstāvji no Baltijas valstu galvaspilsētām Harijs Tīdo, Vīgauds Ušacks, Māris Riekstiņš, ASV pārstāvji Stīvs Bjeguns, Ronalds Asmuss, Brūss Džeksons, Stīvens Hedlijs, Roberts Nuriks, Dovs Zakheims, Deivids Peinters.

⁵¹ Prezidentu Dž. Buša un V. Putina preses konferences ieraksts. Pieejams: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010618.html>

⁵² Remarks by President Bush to a Special Session of The German Bundestag. May 23, 2002. Pieejams: <http://usa.usembassy.de/etexts/docs/gal-020523.htm>

⁵³ Sarunu delegācijas vadītājs Ārlietu ministrijas valsts sekretārs Māris Riekstiņš, delegācijas vadītāja vietnieks Aizsardzības ministrijas valsts sekretārs Edgars Rinkēvičs.

VALDIS BIRKAUS

Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšelpā

Sarunas par Krievijas karaspēka izvešanu un Skrundas radiolokācijas stacijas likvidācija bija pirmais priekšnoteikums, lai Latvija varētu sākt virzīties uz iestāšanos nozīmīgākajās Eiropas un starptautiskajās organizācijās. Bet ceļš uz Eiropas Savienību veda caur vairākām “priekšelpām” un katra no tām prasīja darbu apdarišanu mājās – iestāšanos Eiropas Padomē, Pilsonības likuma pieņemšanu un sadarbību ar EDSO misiju Latvijā, t. sk. ar Augsto komisāru nacionālo minoritāšu jautājumos Maksu van der Stūlu, un iestāšanos Pasaules Tirdzniecības organizācijā.

Pirmā Latvijas ārpolitikas koncepcija un ārpolitikas debates “morāli” sagatavoja parlamentu gaidāmajai Latvijas pieteikuma iesniegšanai dalībai Eiropas Savienībā, tas savukārt bija aizejošās valdības pēdējais darbs pirms 6. Saeimas vēlēšanām. Jaunā Saeima, lai arī raiba kā dzeņa vēders, un visi parlamentā ievēlēto politisko partiju pārstāvji, Valsts prezidenta iedvesmoti, pirmoreiz Latvijā apbrīnojamā vienotībā appliecināja savu atbalstu mērķtiecīgai Latvijas virzībai uz Eiropas Savienību. Tas gan neaizkavēja vairākas valdību maiņas un pilnībā nenodrošināja visu valdības ministru vienādu atbildību pret svarīgajiem pienākumiem valsts pārvaldes reformēšanā un milzīgajā darbā likumdošanas salāgošanai ar Eiropas Savienību. Tam sekoja jau

zināmais 1997. gada klupiens, kad Latvija nesaņēma uzaicinājumu ES pievienošanās sarunu pirmajā kārtā, kārtējā valdības maiņa, mobilizēšanās pirmo kandidātvalstu iedzīšanai un, visbeidzot, finiša spurts gandrīz divu gada garumā. Lai arī pieklusinātāk, tomēr paralēli ar intensīvo darbu ceļā uz ES notika arī mērķtiecīga Baltijas valstu virzīšanās uz NATO: sākotnējo ilūziju vietā nāca cerības un cerību vietā drīz vien arī solījumi.

Mērķi un ilūzijas

Tas miglains priekšstats, kāds Latvijā valdīja par Eiropas Kopienu (vēlāk Eiropas Savienību), ir salīdzināms tikai ar paradīzi. Atšķirība vien tā, ka par paradīzi neviens neko nevarēja pastāstīt, jo nebija no tās atgriezies. Tukšie padomju veikalu plaukti Rietumu pārpilnību pārvērtā par Ēdenes dārzu. Lozungs “kaut basām kājām, bet brīvībā” prezumēja iespēju beidzot tikt pie labām kurpēm.

Atjaunotā neatkarība radīja priekšnoteikumus, lai nule kā cīņās par neatkarību dzimušie politiskie spēki izdarītu izvēli: Austrumi, Rietumi, neitralitāte. Vispārējais noskaņojums ar retiem izņēmumiem bija nepārprotams – Rietumi. Taču pat jaunievēlētajiem 5. Saeimas deputātiem nebija skaidras izpratnes par Eiropas Savienību kā valstu savienību, kurā iestāšanās prasīs nevis 1000 un vienu nakti, bet gan vairāk nekā desmit gadus. Lielais sagatavošanās darbs nebija velts. 2004. gada 1. maijs vainagoja mērķtiecīgo darbu, un vārti uz “paradīzi” atvērs.

Ilga iestāšanās process bija klievējis maldīgos priekšstatus, un vairums Latvijas iedzīvotāju jau bija sapratuši, ka priekšā stāv sūra cīņa par sevi un savu ģimeni. Ne katram bija pa spēkam pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Sākotnējais entuziasms, ko varēja raksturot kā politisku ideālismu, beidzās jau 90. gadu vidū. Laikā no 1988. līdz 1995. gadam politiski aktīvie pilsoņi sev uzdeva jautājumu “Ko es varu darīt Latvijas labā?”, bet vēlāk tas pakāpeniski pārtapa jautājumā “Ko es varu darīt savas partijas labā?”. Sabiedrības materiālā un ideoloģiskā noslāņošanās kļuva arvien lielāka. Politiskās partijas kā varas iegūšanas instrumenti kļuva pievilcīgas savtīgiem cilvēkiem, karjeristiem un pašlabuma meklētājiem. Tomēr mērķis iestāties Eiropas Savienībā un NATO ne brīdi netika apšaubīts. Organizētā opozīcija bija ļoti vāja. Laikā no 2000. līdz 2003. gadam, kad kļuva pilnīgi skaidrs, ka Latvija drīzumā kļūs gan Eiropas Savienības, gan NATO dalībvalsts, pat politiskajā elitē atklāti sāka dominēt jautājums “Bet kāds man no tā labums?”. Nekā nosodāma šādā jautājumā nav, ja to sev uzdod ierindas pilsonis. Laikā, kad no jauna jāformulē valsts mērķi un uzdevumi, jo iepriekšējie ir sasniegti, politiskajai elitei tā vaicāt ir nepiedodami.

Taču vēlreiz atgriezīsimies 90. gadu sākumā. Tolaik atjaunotās Latvijas valsts galvenais mērķis bija panākt Krievijas armijas izvešanu.

Sarunas ar Krieviju: stratēģija, taktika, rezultāti

1993. gadā, kad manis vadītā valdība pārņēma sarunu vešanas procesu ar Krieviju, iepriekšējā sarunvedēju komanda Jāņa Dineviča vadībā jau bija paveikusi pamatīgu darbu. Pašā pirmajā valdības sēdē apstiprinājām delegāciju sarunām ar Krieviju par karaspēka izvešanu. Par delegācijas vadītāju tika iecelts Ārlietu ministrijas parlamentārais sekretārs Mārtiņš Virsis, kura analītiskās spējas, dziļās zināšanas un profesionālais vēsturnieka skepticisms deva pārlicību, ka viņš izturēs spēcīgo Krievijas spiedienu. Mārtiņš godam vilka smago vezumu līdz pašām beigām. Nododot Virsim sarunu vadības grožus, pats kopā ar ārlietu ministru Georgu Andrejevu ķēros pie starptautiskā atbalsta nodrošināšanas.

Jānis Jurkāns un Georgs Andrejevs kā Ivara Godmaņa valdības ārlietu ministri jau daudzkārt visaugstākajos līmeņos bija skaidrojuši stāvokli Latvijā. Nu bija pienācis laiks finiša spurtam. Tādēļ starptautiskā atbalsta nodrošinājums līdztekus sarunām ar Krieviju kļuva par diviem stratēģiski svarīgākajiem uzdevumiem. Nebija nevienas ienākošās vai izejošās vizītes, nevienas diplomātu tikšanās, kurās netiktu skarts Krievijas armijas izvešanas jautājums un meklēts atbalsts. Ikvienā starptautiskā konferencē, kurā piedalījās Latvijas pārstāvji, skanēja prasība izvest karaspēku. Visās starptautiskajās organizācijās Latvija centās panākt attiecīgu rezolūciju pieņemšanu. Visas mūsu vēstniecības un starptautiskās misijas strādāja ar pilnu jaudu, lai nodrošinātu plašu starptautisku atbalstu ātrai karaspēka izvešanai. 1993. gada septembrī, uzstājoties ANO Ģenerālajā asamblejā, sacīju: “Kad es lidoju uz Ņujorku, pagāja septiņas stundas, arī atpakaļ es lidošu tikpat ilgi. Tad kāpēc armija, kura Latvijā ienāca dažu dienu laikā, tikpat ātri nevar to atstāt?” Mēs bijām nepacietīgi. Mums nepatika starptautiskās sabiedrības vilcināšanās, ko gan varēja saprast, jo visi bija aizrāvušies ar Krievijas demokratizāciju un maksimāli noklusinājuši pret Krieviju vērsto retoriku.

Sākotnēji nebija precīzas informācijas par kopējo Krievijas militārpersonu skaitu Latvijā. Tikai vēlāk noskaidrojās, ka šis cipars ir visai prāvs – vismaz 60 000. Kad ar plašu starptautisku publicitāti (bet neminot skaitļus) Krievija 1992. gada 19. martā izveda no Latvijas nelielu radiotehniskās pretgaisa aizsardzības vienību (49 militārpersonas), starptautiskajai sabiedrībai radās maldīgs priekšstats par faktisko stāvokli. Par to pārliecinājos, kad 1992. gada aprīlī kā Augstākās Padoles priekšsēdētāja vietnieks piedalījās Starpparlamentu savienības asamblejā Indijā. Toreiz sarunās ar citu valstu pārstāvjiem saņēmu apsveikumus par sekmīgu Krievijas armijas izvešanu. Nācās katram skaidrot, kāda ir patiesība. Tad nolēmu mainīt taktiku. Uz savas dalībnieka piespraudes līdzās vārdam un valsts nosaukumam uzrakstīju lielus ciparus – 49. Tad gandrīz katrs otrs nāca pie manis un jautāja – ko nozīmē 49?

Kad pirmo reizi tiku iepazīstināts ar Latvijas ekspertu sagatavoto karti, kurā bija atzīmēti visi mūsu valsts teritorijā dislocētie militārie objekti, tā atgādināja stipri caurumotu sieru. Pareizāk gan būtu salīdzināt karti ar sašautu mērķi – Rīga šajā kartē bija desmitnieks, bet ložu trāpījumus izklaidus varēja redzēt visos Latvijas novados.

Diemžēl nepietiekamās zināšanas par faktisko stāvokli ietekmēja arī sarunu gaitu. Tā nedz J. Dineviča, nedz M. Virša vadītās sarunu delegācijas nezināja faktu, ka jau 1992. gada februārī “visdziļākajā slepenībā” no Latvijas izvāca supermodernās “zeme–gaiss” tipa raķetes S-300 (NATO apzīmējums SA-10), amerikāņu *Patriot* analogu. Tādā pašā slepenībā Latviju atstāja S-75 un S-200 raķetes, kas pielāgotas kodolgalviņu nešanai, un vairāki simti kodolgalviņu, kuras pārveda uz kodolieroču noliktavām Krievijā (Sebežā, Pleskavas apgabalā).

Stratēģisko ieroču un kodolgalviņu izvešanas jautājumi sarunās netika apspriesti, taču Krievijas rīcība liecināja par tās patiesajiem nodomiem savas stratēģiskās aizsardzības pirmo līniju no Latvijas un Igaunijas atvilkt tuvāk Pēterburgai (Ļeņingradai), ierīkojot to drošībā savas valsts teritorijā.¹

Protams, var apgalvot: elementārā militārā loģika ļauj saprast, ka stratēģiskā karaspēka atvilkšana nozīmē arī konvencionālā karaspēka izvešanu, jo bez pienācīga militāri stratēģiskā vairoga konvencionālais karaspēks ir neaizsargāts un pakļauts neattaisnotam riskam. Bet vai tad 60 000 organizētu, apbruņotu un Maskavai pakļautu militārpersonu nestabilā politiskā situācijā nebija risks Latvijai? Cik liels bija okupācijas karaspēks 1940. gada 17. jūnijā? Vismaz trīs reizes mazāks, bet tas spēja okupēt mūsu valsti. Pat vēl mazāks skaits militārpersonu varētu būt drauds Latvijai. Visi taču atceramies, kādas problēmas radīja pat neliela OMON specvienība.

Latvijas puses sarunvedēji un valsts politiskā vadība atrastos daudz labākās pozīcijās, ja mēs būtu zinājuši Krievijas politiskās un militārās vadības nodomus un nule minētos faktus. Taču svarīgo informāciju uzzinājām krietni par vēlu, *post factum*. Tiesa, iespējams, nekādu būtisku pārmaiņu nebūtu, jo sarunu politiku noteica Krievijas Ārlietu (nevis Aizsardzības) ministrija, un šī politika nav mainījusies līdz pat šai dienai.

Skrundas radiolokācijas stacija: saruna ar *Air Force One*, ģenerāļu arests, jaunais monstros

Sevišķi svarīgi bija saprast, kādā stāvoklī ir Skrundas radiolokācijas stacija (RLS) un ko ar to darīt. Krievija pastāvēja uz Skrundas RLS saglabāšanu Latvijā, balstoties uz to, ka šī stacija uzbūvēta atbilstoši ASV un PSRS starpvalstu pretballistisko raķešu aizsardzības līgumam. Līgums paredzēja RLS izvietojumu visā abu

valstu ģeopolitisko interešu perimetrā. Latvijā izvietotais lokators nosedza teritoriju no Spānijas līdz Murmanskai Krievijā.

Mani mulšināja iespējamā Skrundas RLS ilgstošā palikšana Latvijas teritorijā. Tas šķita nesavienojams ar mūsu potenciālo dalību Eiropas Savienībā. Vairākkārt konsultējos ar saviem ārzemju kolēģiem, īpaši ar Zviedrijas premjerministru Karlu Biltu, kurš man tiešā tekstā atbildēja: “Nesatraucieties, iestāšanās sarunas tas netraucēs.”

Situāciju sarežģīja arī fakts, ka līdzās vecajai, 60. gados lielā slepenībā uzceltajai radiolokācijas stacijai tika būvēta jauna, daudz modernāka. Tās milzīgais, monstrozais 19 stāvu korpuss jau bija gatavs un slējās augstu debesīs. Krievija ļoti gribēja to pabeigt un paturēt, lai gan vistuvāk esošā funkcionējošā Mukačevas RLS un daļēji jau uzbūvētais lokators Baranovičos (Baltkrievijā) faktiski varēja pilnībā nosegt Skrundas RLS kontrolēto perimetru. Atrisināt Skrundas (Boriss Jeļcins gan mēdza teikt: “Skrumbas”) RLS problēmu nevarēja bez ciešas un tiešas ASV augstākās vadības iesaistes. To apliecināja šāds fakts: 1993. gada decembrī, kad pieprasīju iespēju iepazīties ar Skrundas RLS darbību, mūs stacijas teritorijā neielaida. Situācija principiāli mainījās pēc Bila Klintona un Borisa Jeļcina tikšanās Maskavā 1994. gada janvārī.

Krievijas armijas izvešanas sarunas gandrīz izjauca Saeimas deputāta Jura Dobeļa un Rīgas Vidzemes priekšpilsētas valdes priekšsēdētāja Andreja Ruča patvaļīga rīcība, 1994. gada 10. janvārī arestējot divus Krievijas armijas ģenerāļus. Atbildot uz šo incidentu, Krievija nekavējoties pagarināja Skrundas RLS uzturēšanās termiņu Latvijā par diviem gadiem. Sākotnējais termiņš, ko piedāvāja Krievija, bija seši gadi. Sarunvedēji bija panākuši Krievijas piekrišanu pieciem gadiem. Kad ASV prezidents Bils Klintons kopā ar valsts sekretāru Vorenu Kristoferu 1994. gada janvārī atceļā no Maskavas lidoja uz Minsku (Baltkrievija), Kristofers no *Air Force One* lidmašīnas zvanīja Latvijas ārlietu ministram Andrejevam, kurš pēc brīža telefona klausuli atdeva man. Runa bija par termiņu, kuram Latvijas valdība būtu gatava piekrist. Sabiedrības, it īpaši Skrundas iedzīvotāju, spiediens uz valdību, lai RLS tiktu slēgta vislabāk nekavējoties vai pēc iespējas ātrāk, bija liels. Provizoriski bijām gatavi piekrist vienam, maksimums, diviem gadiem. Pēc pieminētā ģenerāļu aresta Krievija prasīja septiņus gadus. Kristofers man jautāja: “Cik gadus jūs būtu gatavi saglabāt Skrundas RLS Latvijā?” Atbildēju: “Maksimums, divus.” ASV valsts sekretāra atbilde mani pārsteidza ar savu racionālismu: “Tātad Latvija – divus gadus, Krievija – septiņus. $2 + 7 = 9$; $9 : 2 = 4,5$. Norunāts?” Pie tā arī palikām.

Tieši pēc četrarpus gadiem, 1998. gada 31. augustā, vecā Skrundas RLS tika slēgta un atstāta priekšzīmīgā kartībā. Laikā, kad notika minētā telefonsaruna ar V. Kristoferu, es kopā ar visu Ārlietu ministrijas “spici” atrados Austrijā, Krumbahas

pilsētiņā, kur apspriedām Latvijas ārpolitisko stratēģiju un 1994.–1995. gada galvenos uzdevumus. Latvijā tolaik bija pārāk daudz ausu, kuras centās sadzirdēt mūsu plānus, tālab apspriedāmie ārpus Latvijas. Bija bažas, ka šo ausu īpašnieki, uzzinot par mūsu nodomiem, varētu rīkoties Latvijai nelabvēlīgi.

Lūzums sarunās

Pēc Klintona un Jeļcina tikšanās Maskavā situācija sarunās sāka mainīties. Rīgā ieradās Krievijas Pretraķešu aizsardzības spēku pavēlnieks ģenerālpulkvedis Viktors Smirnovs. Tas deva iespēju pirmo reizi iekļūt Skrundas RLS teritorijā. Bija 1994. gada februāris. Mani detalizēti iepazīstināja ar superslepeno objektu, tā starptautisko nozīmi un Krievijas vēlmi saglabāt RLS līdz brīdim, kad Baranovičos pabeigs būvēt lokatoru, kas būs analogisks Latvijā uzbūvētajam jaunajam lokatoram.

Protams, mūs īpaši interesēja Krievijas attieksme pret jauno, gandrīz gatavo RLS. Tur atlika tikai veikt iekšdarbus un izvietot iekārtas. Kad kopā ar ģenerālpulkvedi apstaigājām objektu, ievēroju, ka jaunā RLS atrodas atsevišķā, labi nožogotā teritorijā. Tieši tad es sapratu, kā mums rīkoties. Zināju, ka Krievija bija spiesta nojaukt Krasnojarskas RLS, tā bija uzcelta virs līgumā noteiktā RLS skaita. Šīs stacijas nojaukšana Krievijai izmaksāja 15 miljonus dolāru. Ģenerālim skaidri pateicu, ka mūsu prasība ir – jums viss jānojauc un jāsakārto apkārtējā vide. Tas viņam ļoti nepatika. Viņš enerģiski centās pārliecināt mani, ka augstā ēka varētu būt labs skatu tornis vai ražošanas korpuss. Sekoja diezgan ilgas diskusijas, kurās speciāli un apzināti spiedu uz to, ka Krievijai monstros būs jānojauc. Savukārt ģenerālis uzstāja, ka jānogaida, līdz tiks uzcelta līdzvērtīga RLS. To viņš skaidroja ar nepieciešamību neradīt starptautiskajā pretballistiskajā raķešu aizsardzības sistēmā “caurumus”.

Kad nedaudz vēlāk ASV Valsts departamentā tiku iepazīstināts ar visu pretballistisko raķešu aizsardzības sistēmu kopumā, ASV kolēģi pārliecinoši nodemonstrēja, ka tajā brīdī Krievijas sistēmā jau bija vairāki “caurumi”. Mūsu diskusija ar Krievijas Pretraķešu aizsardzības spēku pavēlnieku bija iegājusi strupceļā, abas puses sāka atkārtoties, arī visi argumenti bija izsmelti. Sapratu, ka pienācis brīdis realizēt manu ideju. Sacīju: “Labi, jums varbūt ir taisnība un korpusu varēs izmantot saimnieciskām vajadzībām. Bet man ir viens nosacījums. Pēc līgumu parakstīšanas jaunais objekts nekavējoties tiek nodots Latvijas valstij kopā ar dokumentāciju un atslēgām.” Pārliecībā, ka panācis savu, ģenerālis mundri piebilda: “Tas man jāsaskaņo ar Maskavu.” Jau pēc dažām dienām mēs saņēmām pozitīvu atbildi. Bet jau toreiz Skrundā man bija skaidrs, ka RLS jānojauc un naudu tam es dabūšu no mūsu sabiedrotajiem.²

1. attēls. Latvijas Ministru prezidents Valdis Birkavs (otrais no labās) un Latvijas sarunu delegācijas vadītājs Mārtiņš Vīrsis (trešais no kreisās) saņem dokumentus par Skrundas radiolokācijas stacijas jaunā korpusa pāriešanu Latvijas valdījumā. Skrunda, 1994. gada jūnijs

Foto: Ilmārs Znotiņš

Pēdējie neatrisinātie jautājumi

1994. gada martā neatrisināti bija palikuši divi jautājumi. Pirmais joprojām bija saistīts ar Skrundas pagasta teritorijā izvietotās RLS gada nomas maksas apmēru. Par to vienojāties tikai līgumu parakstīšanas laikā Maskavā. Otrais bija ļoti politizētais jautājums par pensionēto militārpersonu un viņu ģimenes locekļu sociālajām garantijām.

Krievijas militāro pensionāru Latvijā bija daudz. Vairākums – neapšaubāmi nelojāli mūsu valstij. Iekšējā opozīcija bija spēcīga, arī iedzīvotāji vēlējās, lai bijušās militārpersonas atstāj Latviju. Protams, ka to vēlējos arī es un mūsu sarunvedēji. Turpretī starptautiskā sabiedrība un pat mūsu tuvākie sabiedrotie bija visai atturīgi šajā jautājumā. Prezidenta Klintona administrācija ļoti bažījās par demokrātisko procesu attīstību Krievijā, ko būtiski varēja ietekmēt lielais skaits aktīvā dienestā esošo militārpersonu, kas atgriezās no bijušajām Varšavas līguma valstīm.

Militāro pensionāru problēma pastāvēja tikai Latvijā un Igaunijā. Lietuvā šīm personām piešķīra pat pilsonību. Necerot uz ASV un citu sabiedroto atbalstu šajā jautājumā, nācās meklēt kompromisu. Sarunvedēji izmēģināja dažādas attiecīgā

līgumpanta versijas, bet kompromisu neatrada. Protams, līdz pēdējam brīdim pastāvēja teorētiska iespēja ceturto paketes līgumu par pensionētām militārpersonām neparakstīt. Bet tieši tāpēc Krievijas puse uzstāja uz vienotas paketes principa ievērošanu. Sarunās vairākkārt izskanēja pozīcija: tiek parakstīti visi līgumi vai arī netiek parakstīts neviens.

1994. gada martā pie manis vizītē ieradās Krievijas delegācijas vadītājs Sergejs Zotovs. Runa bija par pēdējo versiju pantam, kurš vēl nebija saskaņots, bet bija vistuvāk abu pušu redzējumam. Tas bija par sociālajām garantijām pensionētajām militārpersonām pēc Krievijas armijas izvešanas. Pēc nelielas diskusijas piedāvāju Zotova kungam mūsu delegācijas iepriekš sagatavotu variantu, kuram Krievijas delegācijas vadītājs nepiekrita. Kad viņš sāka skaidrot, kāpēc nepiekrīt, sapratu, ka viņš panta jēgu interpretē citādi nekā mēs. Beigu beigās vienojāmies: katrai pusei ir tiesības uz savu interpretāciju, taču pēc būtības – lai gan abas puses ir neapmierinātas – panta saturs atspoguļo abu pušu intereses. Esošo pretrunu varētu pārvarēt tikai tad, ja abas puses atzītu, ka līgumu parakstīšana ir svarīgāka par atsevišķām pretrunām. Bija laiks atgādināt Taleirāna teikto: “Ja līgumi apmierina abas puses, tad viens ir piekrāpts, bet otrs ir muļķis; ja līgumi neapmierina abas puses, tad ir sasniegts maksimāli iespējamais kompromiss.” Uz manu jautājumu “Vai jūs gribat, lai līgumi tiek parakstīti? Ja gribat, tad liekam punktu” Zotovs atbildēja: “Jā, bet man vēl jāapspiežas ar Maskavu.” 1994. gada 15. martā, kad atrados oficiālā vizītē Nīderlandē, man piezvanīja Latvijas delegācijas vadītājs Mārtiņš Virsis, lai saņemtu manu akceptu līgumu tekstu parafēšanai, jo Maskava bija devusi savu piekrišanu.

Politiskās kaislības pirms līgumu parakstīšanas

1994. gadā gan sabiedrība, gan politiskā vide Latvijā bija sašķelta. Visi gribēja ātrāku karaspēka izvešanu, bet daudzi vēlējās, lai te nepaliktu neviens militārais pensionārs, lai tiktu noskaidrotas un izraidītas visas ar militāri rūpniecisko kompleksu saistītās personas. Paši radikālākie pat pieprasīja, lai Latviju pamet visi, kas pēc kara bija iebruukuši no PSRS. Saeimas priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Krasītiņš (LNNK) mītiņā pie Brīvības pieminekļa dažas dienas pirms līgumu parakstīšanas Maskavā pat atļāvās izkleigt lozungu “Krievus ārā ar visām lupatām!”. Skandalozie radikāļu izteicieni, kā vienmēr, prasīja skaidrojumu ne tikai Krievijai, bet arī starptautiskajai sabiedrībai, tostarp mūsu draugiem un sabiedrotajiem.

Ar ASV atbalstu izdevās noorganizēt oriģinālu un politikā neparastu pieeju parlamentārās sašķeltības novēršanai: visu frakciju – kā pozīcijas, tā opozīcijas – vadītāju tikšanos ar ASV prezidentu Bilu Klintonu un viceprezidentu Alu Goru. Ne katras valsts vadītājs var panākt šādu visaugstākā līmeņa tikšanos, turklāt tikai

par vienu jautājumu – Krievijas karaspēka izvešanu. Tieši Latvijas aktīvā un racionālā pieeja karaspēka izvešanas jautājumam bija viens no argumentiem, kāpēc ASV prezidents pirmo reizi visā ASV vēsturē ieradās valsts vizītē Ziemeļeiropas valstī, proti, Latvijā. Pēc 1994. gada 6. jūlija ASV prezidenti ne reizi vien bijuši vizītēs mūsu kaimiņvalstīs. Tomēr mēs bijām pirmie. Daudzi Rietumu diplomāti par to izteica savu izbrīnu un apsveica mūs.

Aprīļa sākumā paklīda baumas, ka Krievijas prezidents Boriss Jeļcins parakstījis kādu dokumentu par kara bāzes izvietošanu Latvijā. Tas izraisīja lielu satraukumu. Nekavējoties sāku meklēt ticamu informācijas avotu. Piezvanīju arī Karlam Biltam, kurš tobrīd atradās Vjetnamā. Diezgan ātri izdevās noskaidrot, ka tāds dokuments par Krievijas bāzēm ārzemēs tiešām bija sagatavots un tajā, starp citu, nosaukta arī Latvija. Krievija šāda dokumenta eksistenci oficiāli noliedza. Tomēr līdz pat šai dienai nav skaidrs, vai dokuments tapa kļūdas dēļ (maz ticams) vai kā mērķtiecīga provokācija. Līdz Krievijas armijas izvešanas sarunu pabeigšanai 1994. gada 30. aprīlī valdības ārpolitisko (lielā mērā arī iekšpolitisko) darbību caurauda tieši šis jautājums.

1994. gada 20. aprīlī pēc 34 deputātu ierosinājuma tika sasaukta Saeimas ārkārtas sēde, kurā pret parafēto līgumu paketi asi vērsās opozīcijas deputāti. Iesniegtajā lēmumprojektā deputāti prasīja izveidot jaunu valsts komisiju un uzsākt jaunas sarunas. Viņu debatēs paustais viedoklis vairumā gadījumu atspoguļoja prasību panākt Latvijas interesēm ideāli atbilstošu līgumu paketi, taču viņi bija aizmirsuši, ka ikviens līgums ir kompromiss. Draudēja jau saskaņotās divu prezidentu tikšanās un līgumu parakstīšanas ceremonijas apzināta izjaukšana. Debates ieilga līdz vēlai nakti. Saeima tā arī nespēja vienoties ne par vienu no lēmumu projektiem. LNNK deputāti ap diviem naktī nobalsoja ar “kājām”, atstājot Saeimas zāli. Lēmums netika pieņemts. Sēdi pasludināja par slēgtu.

Devos uz mājām un nakts pastaigā rūpīgi apsvēru radušos situāciju. Man bija skaidra pārliecība, ka līgumi jāparaksta. Arī Valsts prezidents pēc ilgām pārdomām bija tādās pašās domās. Taču ne viņš, ne es negribējām Latvijai tik svarīgā jautājumā ignorēt trešdaļas deputātu viedokli. Turklāt saskaņā ar Satversmi visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdzparakstītiem. Ārlietu ministrs Georgs Andrejevs, kurš arī bija visai skeptisks jautājumā par dažiem līguma pantiem, atradās Austrālijā. Atbildība bija jāuzņemas man un līdz ar to visai valdībai.

No rīta iesniedzu Saeimas priekšsēdētājam Anatolijam Gorbunovam naktī uzrakstīto iesniegumu, kurā prasīju Saeimai uzticības balsojumu valdības ārpolitikai un drošības politikai. Zināju, ka astoņi pozīcijas deputāti bija ārpus Latvijas vai kur citur, tāpēc nepiedalīsies balsošanā. Balsojums varēja beigties ar valdības krišanu. Vērā bija jāņem arī fakts, ka manis vadītā valdība bija mazākuma

valdība, tā tika apstiprināta, tikai pateicoties deputāta Kārļa Leiškalna (Demokrātiskā centra partija) atbalstam. Risks bija ļoti liels. Tomēr pats biju pārliecināts par pozitīvo iznākumu, jo, lai gan debatēs par līgumu paketi tika izteikti asi vārdi, no opozīcijas deputātiem varēja just patiesas rūpes par Latviju. Savukārt pozīcijas ("Latvijas ceļā" un Latvijas Zemnieku savienības) deputātu spēcīgajai argumentācijai arī vajadzēja nospēlēt savu lomu. Tā arī notika. Veselais saprāts uzvarēja. 51 deputāts nobalsoja "par", 21 – "pret", bet 15 atturējās.

Neielaižoties juridiskos strīdos par katra līgumu paketes panta interpretāciju un bažām par to ietekmi uz Latviju, laiks ir pierādījis, ka debatēs paustās bažas nav īstenojušās un arī būtiskas kļūdas nav pieļautas. Protams, līgumu pakete bija tālu no ideāla. Par to liecināja nākamajā dienā Saeimā iesniegtais pieprasījums. Tas visumā precīzi fiksēja problēmu, kura arī pēc armijas izvešanas nopietni nodarbināja valdību: "Pieprasām Saeimu informēt par to, kādi konkrēti pasākumi tiks veikti, lai kontrolētu Krievijas armijas izvešanas procesu un nepieļautu demobilizēto virsnieku skaita palielināšanos Latvijā, kā arī viņu iesaistīšanos komercstruktūru darbībā un bruņotu apsardzes vienību radīšanā, un turpmāk veicināt viņu izbraukšanu no Latvijas."³ Lai gan valdības ministri par šiem jautājumiem sniedza Saeimai detalizētas atbildes, ir jāatzīst, ka minētās problēmas līdz galam tomēr netika atrisinātas.

Līgumu parakstīšana

1994. gada 30. aprīlī izlidojām uz Maskavu. Sarunas ar prezidentu Jeļcinu noritēja bez sprieguma, bet ar starpgadījumiem. Kad ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs sāka runāt par cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā, Jeļcins viņu apklusināja. Kozirevs gan klusu nomurmināja: "Jūs taču pats teicāt, lai es vienmēr par to atgādinu." Kad Latvijas prezidents Guntis Ulmanis ierosināja Borisam Jeļcinam apspriest summu, ko Krievija maksās par Skrundas RLS izmantošanu, Jeļcins lepni atbildēja: "Eto ne carskoe delo. Pustj premjeri reshat." (Tā nav caru darīšana. Lai premjeri izlemj.) Premjerministrs Viktors Černomirdins todien atradās Orenburgā, kur tika svinēta pilsētas 400 gadu jubileja. Viņa pienākumus pildīja pirmais vicepremjers Oļegs Soskovecs. Kopā ar viņu, mūsu ekonomikas ministru Ojāru Kehri un Krievijas sarunvedi Sergeju Zotovu izgājām no sarunu zāles un blakus telpā sākām apspriest "Skrundas cenu". Oļegs Soskovecs tiešā tekstā uzprasīja: "Cik Jūs gribat par Skrundu?" Es atbildēju: "Summa dolzhna bitj dostojnoi Rossii." (Summai jābūt Krievijas cienīgai.) Sarunā iejaucās Sergejs Zotovs, apgalvodams, ka Krievija ļoti daudz ieguldījusi un uzcēlusi daudz objektu. Oļegs Soskovecs viņu apklusināja un piedāvāja divus miljonus dolāru gadā. Šī bija summa, par kuru sarunvedēji nebija vienojušies. Latvijas puse to uzskatīja par pārāk

niecīgu. Es, protams, arī nepiekritu. Soskovecs summu palielināja līdz pieciem miljoniem. Tad sarunā iesaistījās Kehris: “Ko mēs te runājam par pāris miljoniem? Abas valstis iegūs daudz vairāk – desmitiem, pat simtiem miljonu, ja atvieglосim savstarpējo tirdzniecības režīmu.” Soskovecam šī ideja iepatikās. Tās realizācija bija viņa kompetencē, un jau pēc pusdienām mēs parakstījām protokolu, kas noteica atviegloto tirdzniecības režīmu no 1994. gada 1. jūlija. Šis ieguvums bija negaidīts. Nomas maksu nolēmām saglabāt piedāvātajā apjomā – pieci miljoni dolāru gadā, jo centieni panākt lielāku summu beidzās nesekmīgi. Tomēr kopējais ieguvums bija daudz labāks, nekā cerējām. Pēc IKP dramatiska krituma četrus gadus pēc kārtas tirdzniecības apjomi ar Krieviju sāka pieaugt, un 1994. gadā pirmo reizi atjaunotajā valstī tika fiksēts IKP pieaugums par 0,6 procentiem.

Trīs dienas pēc līgumu parakstīšanas biju Skrundā un no Krievijas pārstāvjiem saņēmu jaunās radara ēkas dokumentāciju un simboliskas atslēgas.

Pēc mēneša, 1994. gada 1. jūnijā, Latviju atstāja visi Krievijas kara flotes kuģi. Ierados Liepājā, lai personīgi pārliecinātos, ka tas tiešām notiek. Kara ostā bija sapulcējies diezgan daudz cilvēku. Jaunas meitenes (jādomā, kara jūrnieku draudzenes) ar lakatiņiem māja atvadas. Baltijas kara flotes komandieris admirālis Vladimirs Jegorovs deva signālu aizbraukšanai. Taču nekas nenotika. Izrādījās, ka flagmanim ir kaut kādas tehniskas problēmas un tas varēja atstāt ostu tikai pēc vairākām stundām. Krievijas flotes pamestais Liepājas kara ostas akvatorijs, kā izteicās ārzemju eksperti, atstāja iesaistītu, it kā tikko būtu beidzies karš. Akvatorija sakārtošana prasīja vairākus gadus un ne vienu vien miljonu latu.

Skrundas RLS nojaukšana ne vien mazināja iedzīvotāju bažas par nevēlamā objekta klātbūtni mūsu valstī, bet arī deva zināmu ieguldījumu Latvijas ekonomikā. Kā biju cerējis, panākt starptautisku atbalstu ēkas nojaukšanai nebija grūti. Jau 1994. gada 12. augustā parakstīju līgumu ar ASV par nepabeigtās Skrundas RLS nojaukšanu. ASV, Zviedrija un Somija piešķīra vajadzīgo naudas summu – 8,4 miljonus dolāru –, kuras lielākā daļa bija ASV devums. ASV armijas inženierkorpuss izsludināja tenderi, kurā uzvarēja ļoti profesionāla kompānija no Merilendas štata – CDI (*Controlled Demolition, Inc.*). Lokatoru bija paredzēts nojaukt 486 dienās, taču to nojauc piecus mēnešus ātrāk. CDI konstatēja, ka demontāža būs ļoti dārga un neefektīva, ka ēkā iebūvētās metāla konstrukcijas nav tā vērtas, lai tiktu mehāniski demontētas. Tāpēc kompānija izlēma lietot kontrolētas spridzināšanas metodi. Teritoriju pēc spridzināšanas attīrīja un sakopa. Darbos bija iesaistīti 500 Latvijas iedzīvotāji.

Pati ēkas sagraušana notika 1995. gada 4. maijā komponista Zigmara Liepiņa speciāli sacerētas mūzikas pavadībā. Īsi pirms spridzināšanas pie manis pienāca Krievijas vēstnieks Aleksandrs Raņņihns un, rādot ar roku vēja virzienu, teica: “Nevar spridzināt! Vējš pūš nepareizā virzienā. Jāpagaida!” Vējš tiešām pūta

*2., 3. attēls. Krievijas kara flote atstāj Liepājas ostu. Liepāja, 1994. gada jūnijs
Foto: Ilmārs Znotiņš*

Skrundas kara pilsētiņas virzienā. Protams, nekādas briesmas nevienam nedraudēja, tāpēc atļāvos paironizēt: "Vēstnieka kungs, vai Jūs domājat politisko vēju?"

Vienošanās izpildi par vecās Skrundas RLS darbības izbeigšanu bija uzticēts kontrolēt trīspusējai komisijai, kurā Latviju pārstāvēja Edgars Skuja, jauns perspektīvs diplomāts, Mārtiņa Virša vadītās sarunu delegācijas sekretārs.

Pēc jaunās RLS likvidēšanas vecais Skrundas lokators turpināja darboties līdz 1998. gada 31. augustam. Tajā dienā Skrundas kultūras namā notika svinīgs pasākums, veltīts Krievijas karaspēka izvešanas pilnīgai pabeigšanai. Ierados ar nelielu nokavēšanos. Zāle jau bija pilna, un pasākuma atklāšanu vadīja Krievijas

4. attēls. Skrundas RLS jaunās ēkas spridzināšana. Skrunda, 1995. gada 4. maijs

Foto: Elmārs Rudzītis (AFI)

jaunais vēstnieks Aleksandrs Udaļcovs. Ieraudzījis mani, viņš no skatuves skaļi paziņoja: “Pribil glavnij razrushitel' rossijskih radarov.” (Ieradies galvenais Krievijas radaru grāvējs.)

Ar šo pasākumu Skrundas epopeja bija galā. Par to atgādina vien lēni brūkošā kara pilsētiņa, kuru tā arī nebija pa spēkam savest lietošanas kārtībā nedz vietējai varai, nedz ieinteresētajiem uzņēmējiem. Tomēr Krievija to nebija aizmirsusi. Kad ASV bumbvedēji sāka bombardēt Belgradu, Krievijas TV ziņās vienā no pirmajiem sižetiem vairāku minūšu garumā skanēja nožēla par to, cik nepareizi ir rīkojusies Krievija, pieļaujot Skrundas RLS nojaukšanu.

Skrundas RLS epopejā ļoti lielu ieguldījumu deva vietējie aktivisti. Īpaši jāpa-
teicas Intam Folkmanim – viņš jau pirms neatkarības atgūšanas veica regulārus
novērojumus par RLS ietekmi uz iedzīvotājiem un vidi. Ints pulcināja ap sevi
speciālistus un žurnālistus (Pēteri Jansonu, Andri Plaudi, Igo Midrijāni, Uldi Ce-
kulu, Silvu Bendrāti, Jāni Kalviņu un citus). Tādu aizrautīgu cilvēku bija daudz,
un vēl vismaz trīsdesmit no viņiem var nosaukt vārdos. Viņi ar pašizgatavotu
aparāturu kontrolēja lokatora elektromagnētisko viļņu starojumu un, rakstot par
problēmām, kas saistītas ar Skrundas RLS, nodrošināja tām intensīvu publicitāti,
kā arī citos veidos palīdzēja valdībai. To pašu var teikt par rokmuzikantiem ar
Guntaru Raču un Zigfrīdu Muktupāvelu priekšgalā, kuri Skrundā sarīkoja divus
koncertus “Roks par mieru”. Vesela tautas kustība! Kopā ar Intu Folkmani un
citiem kolēģiem bijām klāt vēsturiskajā brīdī, kad Skrundas lokators tika izslēgts.

Oficiālā RLS izslēgšanas procedūra notika lokatora vadības telpās, tajā pieda-
lījās līgumu izpildes kontroles trīspusējās komisijas pārstāvji. Latviju pārstāvēja
Edgars Skuja⁴, EDSO – Jirgens Hibšens, Krieviju – pulkvedis Aleksandrs Ņiki-
tins. Pārējie, tostarp arī es, saspiedāmies mazā kabūzītī, kur visus šos gadus atra-
dās kontrolējošā aparātūra, un, aizmurējusi elpu, gaidījām mirkli, kad oscilogrāfs
beigs zīmēt elektromagnētisko viļņu izstarošanas līkni. Tas notika 1998. gada
31. augustā plkst. 12.03.

Lai gan Skrundas lokatora uzspīdzināšana nu jau ir tāla pagātne, tomēr laiku pa
laikam dzirdu pārmetumus: “Vai tad vajadzēja nojaukt?” Ceru, ka lasītāji paši izda-
rīs secinājumus, kā mēs tajā tālajā 1995. gadā rīkojāmies – pareizi vai nepareizi.

Cīņa par dalību Eiropas Padomē un Pilsonības likums

Pēc līgumu paketes parakstīšanas ar Krieviju par valdības galveno ārpolitisko
uzdevumu kļuva iestāšanās Eiropas Padomē (EP). Līgumu uzņemt Latviju Eiropas
Padomē mēs iesniedzām jau 1991. gada septembrī. Dalība šajā organizācijā
bija priekšnoteikums ne tikai tam, lai mēs iekļautos Eiropas demokrātisko valstu
saimē, bet arī, lai pārredzamā nākotnē varētu uzsākt sarunas par iestāšanos Eiropas
Savienībā. Savukārt, lai kļūtu par EP dalībvalsti, bija nepieciešams veikt virk-
ni priekšdarbu. Viens no tiem – tāda Pilsonības likuma pieņemšana, kas atbilstu
EP demokrātiskajām prasībām. Veiktie priekšdarbi un tiem sekojošā Latvijas uz-
ņemšana šajā starptautiskajā organizācijā bija nopietni un nepieciešami soļi ceļā
uz galveno ārpolitisko mērķu sasniegšanu.

Pilsonības likums bija politiskās cīņas degpunktā kopš atgūtās neatkarības pir-
mās dienas. Vēl vairāk. Var droši apgalvot, ka Latvijas sabiedrības pārkrievošana,
kas turpinājās teju pusgadsimtu, un latviešu īpatsvara krasa samazināšanās bija

viens no atmodas cēloņiem. Šī tēma prasa atsevišķu izpēti. Pakavēšos tikai pie šī sarežģītā procesa beigu stadijas.

1993. gada 25. novembrī pēc garām debatēm 5. Saeima otrajā lasījumā ar nelielu balsu pārsvaru (53 balsis "par") akceptēja partijas "Latvijas ceļš" un Latvijas Zemnieku savienības piedāvāto Pilsonības likuma variantu. Starptautiskās cilvēktiesību organizācijas, tostarp EP un EDSO, to asi kritizēja. Likumprojekts neapmierināja arī valdību, jo sāka aizkavēties mūsu uzņemšana Eiropas Padomē, un līdz ar to no Krievijas puses pastiprinājās pret Latviju vērsta kritika. 1994. gada 22. jūnijā Saeima trešajā galīgajā lasījumā pieņēma Pilsonības likumu, bet ar to viss vēl nebeidzās. Parlamentā pieņemtajā likumā bija paredzētas ikgadējas pilsonības piešķiršanas kvotas. To EP eksperti uzskatīja par nedemokrātisku.

Latvijas valdības centieni debašu gaitā panākt EP standartiem atbilstošu Pilsonības likumu beidzās neveiksmīgi. Tomēr bija ļoti svarīgi, lai Pilsonības likums vispār tiktu pieņemts un starptautiskajai sabiedrībai kļūtu redzama parlamenta pozīcija. Tādēļ valdība nolēma izdarīt "gājienu ar zirdziņu", proti, nobalsot par likumu, kuru tā faktiski neatbalstīja, bet aicināja Valsts prezidentu likumu neparakstīt un neizsludināt. Tā arī notika, jo Valsts prezidents Guntis Ulmanis atbalstīja valdības nostāju un, realizējot Satversmes 71. pantā paredzētās suspensīvā (atliekošā) veto tiesības, iesniedza Saeimai motivētu rakstu, kurā formulēja iebildes trim Pilsonības likuma pantu redakcijām, tai skaitā arī kvotu sistēmai. Tieši pēc mēneša Saeima nodeva Valsts prezidenta iebildumus Juridiskajai komisijai un Cilvēktiesību komisijai, lai sagatavotu Pilsonības likumu otrreizējai caurlūkošanai.

Dažus mēnešus vēlāk Pilsonības likumu pieņēma jau bez kvotu sistēmas. Līdz ar to durvis uz EP atvērās. Taču visus šos mēnešus, kamēr eksistēja kvotu sistēma, skanēja asa Latvijas kritika. Kritizētāju priekšgalā bija Krievijas Ārlietu ministrija, EDSO, savu neapmierinātību ar kvotām pauda arī mūsu draugi un sabiedrotie. Šīs kritikas atbalsis jūtamas vēl tagad, bet nav grūti iedomāties, kādu pretestību mēs sajūtām toreiz. Daudzi pārmēti bija nepamatoti, Latvijas likumu straujās izmaiņas līdz Rietumu partneriem nonāca ar nokavēšanos. Krievijas vērienīgā propaganda mūsu centienus padarīja neefektīvus. Tāpēc, lai panāktu EP dalībvalstu pozitīvu balsojumu, vajadzēja vārda tiešā nozīmē pārliecināt visu demokrātisko Eiropu, ka arī mēs esam demokrātiska valsts, kurā tiek ievērotas cilvēktiesības.

Nemot vērā, ka drīzumā EP gatavojās uzņemt savās rindās arī Krieviju, mums bija jāpaspēj iestāties pirmajiem, jo Krievija nepilsoņu problēmas dēļ noteikti būtu iebildusi pret Latvijas dalību organizācijā. Tādēļ Ārlietu ministrija uzsāka aktīvu lobēšanas darbu. Tika runāts ar visu organizācijas dalībvalstu pārstāvjiem, ar EP vadību. Bijušo Rīgas mēru Andri Teikmani, kurš sevi bija pierādījis kā prasmīgu sarežģītu problēmu un konfliktu risinātāju, iecēlu par speciālo uzdevumu vēstnieku⁵. Viņam palīgā tika nosūtīts respektablais un savā ziņā arogantais

emigrācijas latvietis Jānis Ritenis, kam bija pieredze labklājības ministra amatā. Abi kungi enerģiski, pat varonīgi “apstrādāja” Eiropas politiķus un diplomātus. No agra rīta līdz vēlam vakaram viņi tikās ar EP valstu pārstāvjiem, stāstīja par Latvijas vēsturi un šodienu, pārliecināja un aicināja atbalstīt Latvijas dalību Eiropas Padomē. Ja pareizi atceros, intensīvākajās dienās viņi runāja ar 20 un pat vairāk valstu pārstāvjiem.

Andris Teikmanis atceras: “Mans uzdevums bija sagatavot visus priekšdarbus, lai Latvija iespējami ātrāk un bez īpašiem noteikumiem varētu kļūt par Eiropas Padomes dalībvalsti. Šos uzdevumus vajadzēja veikt vienam pašam, pats biju gan priekšnieks, gan padotais, gan sekretāre, gan šoferis...”⁶

Situācija nebija viegla. Dāņu parlamentārieša Oles Espersena sagatavotais ziņojums nebija guvis Parlamentārās asamblejas Politiskās un Juridiskās komisijas atbalstu, tāpēc nevarēja cerēt, ka rudens sesijā septembrī asamblejas balsojums būs pozitīvs. Jau tad varēja samanīt tendenci, kas Latvijas integrācijas procesā Eiropas Savienības struktūrās saglabājās arī turpmākajos gados – ziņojumos par Latviju pastāvīgi figurēja novecojusi informācija. Politiskie procesi Latvijā un likumdošanas izmaiņas notika tik strauji, ka dažus mēnešu veca informācija vairs neatbilda aktuālajai situācijai.

EP lielāko uzmanību pievērsa pilsonības un minoritāšu likumdošanai. Nebija jēgas “spiest” uz lēmuma pieņemšanu septembrī – tas varēja arī neizdoties. Tādēļ septembra sesijas laikā es kopā ar Jāni Riteni vēlreiz apstaigāju Eiropas lielvalstu vēstniekus un parlamentāriešus. Mēs saņēmām visai skaidrus solījumus, ka nākamajā asamblejas sesijā tiks pieņemts pozitīvs lēmums. Šādos ikdienas kontaktos un tikšanās reizēs, apgādājot EP sekretariāta struktūras ar pašu svaigāko informāciju, izskaidrojot Latvijā notiekošos procesus, atspēkojot nepatiesības, ko bagātīgi izplatīja Krievijas parlamentārā delegācija, kura bija īpašā viesu statusā, mums, cieši sadarbojoties ar Latvijas parlamentāro delegāciju, izdevās panākt izšķirošā lēmuma pieņemšanu asamblejas janvāra sesijā. Pirms tam, 1995. gada 9.–12. janvārī, Parlamentārās asamblejas prezidents Migels Anhels Martiness apmeklēja Rīgu, bet Saeimas priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs 30. janvārī piedalījās sesijā Strasbūrā. Uzreiz pēc sesijas tika nolemts Latviju uzņemt īpašā ceremonijā.

Šim nozīmīgajam lēmumam ir interesanta priekšvēsture. Parasti jaunas dalībvalstis tika uzņemtas EP Ministru komitejas vai Parlamentārās asamblejas sēžu laikā. Tā kā arī Krievija pretendēja uz dalībvalsts statusu un toreiz vēl nebija izslēgta tās uzņemšana 1995. gada pavasarī, Eiropas Padomei bija skaidrs, ka Krieviju nevar uzņemt vienlaikus ar Latviju. Tādēļ tika pieņemts lēmums Latvijas uzņemšanas ceremoniju organizēt agrāk, 1995. gada 10. februārī.

Pēdējā, izšķirošā saruna

Ļoti nozīmīga bija tikšanās ar EP Parlamentārās asamblejas prezidentu Migelu Anhelu Martinesu. Pēc tam kad ar lielu degsmi un pārliecību bijām izklāstījuši visus argumentus, kādēļ mūs jāuzņem Eiropas Padomē pēc speciālas (atvieglotas) procedūras (pa sētas durvīm, kā izteicās Martiness), es sapratu, drīzāk gan sajutu, ka tādu pieeju Martiness neatbalstīs. Tālab es viņam teicu: “Martinesa kungs! Latvijas gatavība un atbilstība EP prasībām ir daudz augstāka nekā tām valstīm, kuras pēc mums vēlēties kļūt par EP dalībniecēm. Latvija nevēlas radīt precedentu, kas varētu radīt problēmas EP un vājināt starptautiski pieņemtos standartus. Mēs gribam pilnu, oficiālu uzņemšanas procedūru nākamā gada sākumā.” Martinesa reakcija bija visai negaidīta. Viņš pielēca kājās, enerģiski spieda man roku, sacīdams, ka beidzot redz cilvēku, kurš izprot EP jēgu un misiju. Vienalga, kur viņš atradīsoties, noteikti būšot klāt Latvijas uzņemšanas ceremonijā. Un tiešām, tā kā plānotais lidmašīnas reiss no Madrides izrādījās atcelts, Martiness ar mašīnu, pats sēdēdams pie stūres, brauca uz Strasbūru, lai izpildītu savu solījumu.

1995. gada 10. februāra rītā Martinesa kungs kopā ar lielu Latvijas delegāciju, kura ieradās ar speciālu reisu⁷, piedalījās Latvijas uzņemšanas Eiropas Padomē oficiālajā ceremonijā. Notikums Latvijas nākotnei bija ārkārtīgi nozīmīgs, tāpēc lielo Latvijas delegāciju vadīja Ministru prezidents Māris Gailis.⁸

Ceremonija bija ļoti svinīga un satraucoši pacilājoša. Bija atslēgtas vēl vienas durvis. Gribot negribo, prātā nāca doma par citām durvīm, kuru atslēgas vēl būs jāiegūst, – Pasaules Tirdzniecības organizācija (PTO), Eiropas Savienība, NATO... Tikai atverot visas šīs durvis, mēs būsim neatgriezeniski pievienojušies Rietumu demokrātiskajai pasaulei. Pārdomas pārtrauca uzaicinājums parakstīt oficiālos dokumentus. Parakstīju EP Statūtus un Eiropas Cilvēktiesību konvenciju. Pēc svinīgajām runām un Latvijas karoga pacelšanas EP ēkas priekšā sekoja tikšanās ar EP ģenerālsekretāru Danielu Tarši, Parlamentārās asamblejas prezidentu Migelu Anhelu Martinesu un Eiropas Padomes prezidējošās valsts Kipras ārlietu ministru Aleku Mihaelidesu. Iepriekšējā dienā es, būdams piesardzīgs, devos noklausīties Latvijas valsts himnas mēģinājumu. To izpildīja vietējās policijas orķestris, cilvēki, kuri droši vien savā mūžā tikpat kā neko nebija dzirdējuši par Latviju. Tieši sporta zālē mēģinājuma laikā dzirdētā himna mani radīja daudz lielāku saīlņojumu, nekā klausoties to uzņemšanas ceremonijas laikā, kad galva bija nodarbināta ar dienas programmu... Kā neliela jauka izskaņa visiem par prieku un pārsteigumu bija Ineses Galantes un Egila Siliņa koncerts EP telpās.

Andris Teikmanis ar savu uzdevumu bija lieliski ticis galā, un jau pēc nepilna mēneša viņš kļuva par pirmo Latvijas pastāvīgo pārstāvi Eiropas Padomē ārkārtējā un pilnvarotā vēstnieka rangā. Andris Teikmanis, viens no Latvijas

diplomātijas “smagsvāriem”, vēl pašlaik sekmīgi turpina rūpēties par Latvijas interesēm un drošību.

Kas attiecas uz Krievijas dalību Eiropas Padomē, tā tika atlikta uz gadu Čečēnijas kara dēļ. Pēc uzņemšanas Krievija turpināja kritizēt Latviju un Igauniju nepilsoņu un cilvēktiesību jomā. Tas tikai apstiprināja mūsu pieņēmumu pareizību, ka Krievija jebkurā gadījumā būtu iebildusi pret Latvijas uzņemšanu Eiropas Padomē. Par to pārliecinājos arī Baltijas jūras valstu padomes ārlietu ministru tikšanās reizē, kad pamatīgi saķēros ar Krievijas politikas lielmeistaru (tobrīd ārlietu ministru) Jevgeņiju Primakovu. Primakovs asi pārmeta Latvijai kvotu sistēmas iekļaušanu Pilsonības likumā. Taču tieši pirms šīs diskusijas Saeima bija nobalsojusi par kvotu atcelšanu. Pirms Primakovs sāka savu kritisko uzstāšanos, biju sazvānījis parlamentu, tādēļ tikpat asi atbildēju, ka viņš operē ar novecojušu informāciju vai arī apzināti maldina starptautisko sabiedrību. Kā vēlāk novēroju, Primakovs pēc tam nikni strostēja savus padomniekus. Starpbrīdī mūsu strīds turpinājās un Somijas ārlietu ministre Tarja Halonena (vēlāk Somijas prezidente) centās mūs samierināt. Vēlākajos gados, kad kopā darbojāmies Starptautiskajā sadarbības padomē (*InterAction Council*, ko 1983. gadā dibināja Japānas premjerministrs Takeo Fukuda), kurā sarežģītu ārpolitisko problēmu risināšanai bija uzaicināts ap 60 dažādu valstu bijušo prezidentu un premjeru, mums ar Primakovu galu galā izveidojās atturīgi draudzīgas attiecības, kaut arī tad viņš turpināja “atkaņot veco plati”.

Nevar apšaubīt to lielo lomu, kāda mūsu valsts starptautiskā prestiža celšanā piekrita Eiropas Drošības un sadarbības organizācijai un tās misijai. Darbs ar misiju bija ļoti vērtīgs, lai gan arī nepatīkams, un tās klātbūtne liecināja pasaulei par nopietnām Latvijas problēmām. Misijas vadītāji mūs nepārtraukti kritizēja un deva padomus, ko un kā darīt. Viņi pedantiski analizēja Latvijas likumus, iedziļinājās katrā problēmā un stingri ievēroja starptautisko cilvēktiesību standartus, kuri, kā mums toreiz šķita, neatspoguļo vēsturisko realitāti, bet tikai formulē neapšaubāmi svarīgus, bet abstraktus principus. Īpaši stiprus nervus vajadzēja sarunām ar Augsto komisāru nacionālo minoritāšu jautājumos Maksu van der Stūlu. Stūrgalvīgais, neatlaidīgais, bet Latvijai labu vēlošais holandietis vienlaikus bija bieds un draugs. Atskatoties uz van der Stūla ieguldījumu cilvēktiesību jomā, jāatzīst, ka ne velti viņš pat vairākkārt ir bijis nominēts Nobela prēmijai, jo ne jau tikai Latvijai vien viņš palīdzēja risināt sarežģītos nacionālo minoritāšu jautājumus. Ar EDSO misijas vadītāju Hjū Hamiltonu attiecības bija līdzīgas, bet mierīgākas un atturīgākas. Jāuzsver, ka nebija svarīgi, kādas bija mūsu personīgās izjūtas vai attieksme. Svarīgi bija tas, ka EDSO misijas klātbūtne kādā valstī ir signāls starptautiskajai sabiedrībai – tur kaut kas nav kārtībā. Tādēļ svarīgi bija ātrāk paveikt mājas darbus un panākt EDSO misijas slēgšanu.

Man pašam misijas klātbūtne izraisīja nepadarīta darba sajūtu. Tāpēc ar entuziasmu ķēros pie idejas par jauna tipa cilvēktiesību institūcijas izveidošanu – šī institūcija tad arī varētu pārņemt EDSO misijas funkcijas. Tā bija Ārlietu ministrijas speciālistes cilvēktiesību jautājumos Kaijas Gertneres ideja. Viņa arī uzaicināja starptautiski atzītu Austrālijas cilvēktiesību ekspertu, bijušo Austrālijas federālo cilvēktiesību komisāru Braienu Burdekinu. Viņš izklāstīja savu redzējumu par kolektīva ombudsmena institūtu, un samērā īsā laikā mēs radījām pilnīgi “jaunu plati” jeb Latvijas Cilvēktiesību biroju. Jaunā iestāde kļuva par svarīgu argumentu EDSO misijas darbības izbeigšanai Latvijā, jo mēs ar to pierādījām, ka paši spējam tikt galā ar tām problēmām, kuru dēļ darbu Latvijā uzsāka EDSO misija. Tas gan netraucēja Krievijai turpināt mūs kritizēt. Tā Krievijas ārlietu ministra vietnieks Aleksandrs Avdejevs vairākkārt gan sarunā ar mani, gan publiski uzsvēra, ka Latvija cilvēktiesību jautājumus ir spoži iepakojusi, bet no tā nekas nav mainījies.

Lai gan tikām izdarījuši visu nepieciešamo pilsonības, mazākumtautību, cilvēktiesību un valodas jautājumos, kā arī nodrošinājuši mūsu uzņemšanu Eiropas Padomē, vēlāk arī Eiropas Savienībā un NATO, tomēr, no šodienas pozīcijām raugoties, ir jāatzīst, ka sabiedrības integrācijas politika nav bijusi sekmīga. Šis uzdevums paliek jaunajai politiķu paaudzei, kura, atbrīvojusies no vecajiem stereotipiem, atrisinās mūsu sašķeltās divkopienas valsts problēmas.

Iestāšanās Pasaules Tirdzniecības organizācijā

Vēl viens atbildīgs uzdevums un priekšnoteikums iekļūšanai Eiropas Savienībā bija iestāšanās Pasaules Tirdzniecības organizācijā (PTO). Šo uzdevumu bijām iekļāvuši jau pieminētajā Krumbahas sanāksmē (1994. gada janvāris) izstrādātajā ārpolitisko prioritāšu plānā.

Mēs jau bijām iesnieguši pieteikumu uzņemšanai, un GATT (*General Agreement on Trade and Tariffs*) padome jau bija izveidojusi darba grupu, lai izskatītu Latvijas Memorandu par ārējās tirdzniecības režīmu. Mūs mulsināja fakts, ka bija sākusies GATT reorganizācija un Pasaules Tirdzniecības organizācijas dibināšanas process. Bijām plānojuši procesu pabeigt pēc iespējas ātrāk, taču šāda cerība bija pārāk optimistiska.

Pievienošanās PTO ilga sešus gadus, tehniski šis process bija ļoti sarežģīts. Latvijas speciālistu ārējā tirdzniecībā bija maz, bet darāmā ļoti daudz, īpaši Ekonomikas un Finanšu ministrijai. Arī Saeimai, jo nepieciešamo likumprojektu pakete bija visai apjomīga. Valdība strādāja enerģiski. Mūs vilināja ekonomiskais uzrāviens, ko parasti dod prasmīga valsts dalība PTO. Saskaņā ar teorētiskiem aprēķiniem tika vērtēts, ka sagaidāmais piensums Latvijas ekonomikai tolaik

bija aptuveni miljards latu gadā. Man kā ārlietu ministram bija jāgādā par starptautisko atbalstu uzņemšanai PTO. Taču galvenā slodze bija tiem darbiniekiem, kas piedalījās darba grupu sēdēs un divpusējās sarunās ar valstīm, kuras izrādīja savu interesi. Šajā komplicētajā darbā neatsverams bija Maijas Manikas un viņas komandas ieguldījums.

Pirmās vēlmi uzsākt divpusējās sarunas izteica Meksika, Austrālija, Brazīlija un Kanāda. Vēlāk arī Šveice, Jaunzēlande un Argentīna. Atceros, ka Meksika prasīja atzīt par vienīgo tekilas kā nacionālā produkta izcelsmes vietu tikai Meksiku. Savukārt mēs pieprasījām Meksikai atzīt, ka “Melno balzamu” esam radījuši tieši mēs un tas nav nezināmas izcelsmes. Pievienošanās process ritēja samērā gludi. Šķita, ka šoreiz nebūs nekādu politisku vai diplomātisku sarežģījumu. Arī tieko ties ar PTO ģenerālsekretāru Renato Rudžiero, saņēmu apliecinājumu, ka problēmu nebūs. Nelielu izbrīnu radīja Krievijas ekonomikas ministrs, kurš Davosas ekonomiskā foruma laikā 1996. gada janvārī mēģināja mani pierunāt, lai Latvija nestājas PTO, jo Krievija nav gatava uzņemties PTO saistības. Iestāšanās procesa beigu posmā sajutu, ka process sāk buksēt. Neliela izpēte ātri ļāva atrast vainīgo. Man par pārsteigumu tās izrādījās Amerikas Savienotās Valstis.

Problēmas sakne slēpās ASV un ES nesaskaņās intelektuālā īpašuma aizsardzības jautājumos. ASV Tirdzniecības departaments vēlējās panākt labāku režīmu audio un video pakalpojumiem Latvijā un pēc tam arī visā Eiropas Savienības teritorijā. Kļuva skaidrs, ka jāpastiprina aktivitātes ASV un ES virzienā. Latvijai, pieņemot ASV nosacījumus, draudēja pamatīgi sarežģījumi attiecībās ar ES. Sarežģījumi rastos arī Igaunijai un Lietuvai. To nevarēja pieļaut. Optimālais risinājums bija ES un ASV savstarpēja vienošanās par pieņemamām Latvijas saistībām audiovizuālo pakalpojumu jomā. Taču arī 1997. gada jūnijā, kad notika abu milžu sarunas, risinājums netika atrasts. Kļuva skaidrs, ka jāpastiprina aktivitātes ASV un ES virzienā. Iejaukties “milžu cīņās” bija liels izaicinājums visai Latvijas diplomātijai.

Lai veicinātu ES un ASV dialogu un jautājuma risinājumu atbilstoši Latvijas lēmumam nākotnē kļūt par ES dalībvalsti, jautājums tika apspriests visos līmeņos Eiropas Komisijā (EK), ieskaitot EK prezidenta Žaka Santēra un mūsu Ministru prezidenta Guntara Krasta tikšanos; tika sagatavotas un iesniegtas manas vēstules ASV valsts sekretārei Madlēnai Olbraītai un ES tirdzniecības komisāram Leonam Britenam ar lūgumu iekļaut jautājumu EK prezidenta Žaka Santēra un ASV prezidenta Bila Klintona 1997. gada 5. decembrī gaidāmās tikšanās darba kārtībā. Pirms tam jau bija notikušas vairākas augsta līmeņa ES un ASV amatpersonu tikšanās. Arī 5. decembra konsultācijās ar Eiropas Komisiju kompromisa risinājums netika atrasts, tomēr divu milžu – Santēra un Klintona – saruna par mazās Latvijas lielo problēmu ietekmēja notikumu tālāko gaitu.

Latvijā rezumējām mūsu pūliņu iznākumu. Tas skanēja šādi: diemžēl ASV un ES dialogs līdz pat 1997. gada beigām Savienoto Valstu cietās pozīcijas dēļ nebija bijis pietiekami efektīvs, lai rastu operatīvu risinājumu jautājumam par Latvijas iestāšanos PTO.

Ko darīt? No jauna metāties cīņā. Par laimi, pēc nepilna mēneša – 1998. gada 16. janvārī – Vašingtonā bija plānota Partnerības hartas starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Amerikas Savienotajām Valstīm jeb ASV un Baltijas hartas parakstīšana. Tātad būs iespēja satikt ASV Tirdzniecības departamenta pārstāvi Šarlēnu Barševsku un ASV valsts sekretāri Madlēnu Olbraitu. Savukārt Latvijas Valsts prezidents varēs runāt ar Bilu Klintonu. Un, kas zina, varbūt varēs dabūt palīgos arī Lietuvas un Igaunijas prezidentus. Viņu intereses arī var tikt ietekmētas. Tā plānojām Vašingtonas ofensīvu.

Tomēr līdz tam vēl vajadzēja paspēt izrunāties ar komisāru Britenu un panākt, lai viņš starptautiskajos medijos publiski pauž savu viedokli par Latvijas un ASV problēmu, kuru ES pūlas atrisināt tai pieņemamā veidā. Tā nu atkal steidzos uz Briseli.

1997. gada 21. decembra rītā Brisele bija Ziemassvētku noskaņu pārņemta. Arī Britenu satiku svētku noskaņojumā, tērpušos spilgti dzeltenā džemperī, kas visai netipiski īstam angļu džentlmenim un Briseles birokrātam. Mūsu sarunai gan nebija svētku piegaršas, tomēr Ziemassvētku dāvanas saņēmumu. Proti, ne tikai solījumu par drīzumā sagaidāmo un ilgi meklēto kompromisu, bet arī plašu publikāciju starptautiskajā presē. Mums bija ļoti svarīgi, lai ES tirdzniecības komisāra pozitīvais viedoklis par Latviju kļūst zināms publiski pirms ASV un Baltijas hartas parakstīšanas un lai ar to iepazītos tie, kuru rokās bija kompromisa atrašana. Komisāru raksti allaž ir uzmanības centrā, tie nekad nepaliek nepamanīti. Tagad varēja doties uz Vašingtonu.

1998. gada 16. janvārī ASV un Baltijas hartas parakstīšanas laikā, kad Latvijas delegācija, kuru vadīja Valsts prezidents Guntis Ulmanis, tikās ar ASV prezidentu Bilu Klintonu, pie sarunu galda sēdēja arī ASV Tirdzniecības departamenta pārstāve. Nolēmu izmantot labvēlīgo situāciju un laimīgā kārtā tiku arī pie vārda. No prezidenta Klintona saņēmām vispārēju pozitīvu atbalstu parakstāmās hartas garā. ASV atbalsts Baltijas valstu uzņemšanai PTO bija ierakstīts arī hartas tekstā. Jau hartas parakstīšanas laikā tika panākta vienošanās, ka Latvijas tirgus pieejamība ASV audiovizuālajiem pakalpojumiem tiks risināta Savienoto Valstu un Eiropas Komisijas divpusējās konsultācijās.

Gāja laiks, bet konsultācijas nenotika un kompromiss netika atrasts. Zināju, ka ES tirdzniecības komisāra Leona Britena pozīcija kopumā ir mums labvēlīga, tādēļ meklēju iespēju panākt trīspusēju – Eiropas Savienības, ASV un Latvijas – augstāko pārstāvju tikšanos. Padomnieki ieteica izmantot PTO 50 gadu jubilejas konferenci Ženēvā. Tā bija plānota pēc dažiem mēnešiem, 1998. gada maijā.

Precizējām, vai abas mani interesējošās personas būs konferencē, un viņas tur tiešām bija. Bet kā lai noorganizē sarunu trijātā? Ar katru atsevišķi izdevās, trijātā – ne. Konferences dalībnieki jau sāka izklīst, un es ķēros pie pēdējā salmiņa. Šarlēna Barševska jau devās uz lidostu. Piezvanīju Britenam un lūdzu tikšanos lidostas VIP zālē. Izrādījās, ka arī viņš ir ceļā uz lidostu. Sāku apsvērt, kā lai es ātri tieku uz lidostu un vai vispār paspēšu. Komisārs Britens, jādomā, saprata manas bažas un aicināja mani nesatraukties – problēmu viņš saprotot un pats visu izrunāšot ar Šarlēnu. Tā arī notika. Ne mirkli neturēju Britenu aizdomās, ka viņš apsolis, bet neizdaris. Šķiet, nevis tūlīt pēc sarunas, bet dienu vēlāk viņš pats man piezvanīja.

Lietas sāka virzīties ātrāk. Maija beigās notika konsultācijas Vašingtonā, bet jūnijā – Briselē. Visu vasaru ritēja spraigs darbs. Beidzot augustā ASV un ES atrada kompromisu. Sekojām, kas notiks tālāk. Pienāca ziņa: 1998. gada 13. oktobrī Ženēvā PTO mītnē plkst. 10.00 PTO Vispārējās padomes sēdes darba kārtības 3. punkts – balsojums par Latvijas uzņemšanu PTO. Steigšus izlidoju uz Ženēvu. “Par” balsoja visi, “pret” nebalsoja neviens. Plkst 12.00 notika Iestāšanās protokola parakstīšanas ceremonija. PTO ģenerālsēkretārs Renato Rudžiero un es parakstījām protokolu. Klātesošajiem medijiem Rudžiero paziņoja, ka Latvija iestājusies PTO īstajā laikā, jo 1999. gadā sāksies jauns PTO sarunu raunds par tirdzniecības liberalizāciju. Es akcentēju, ka beidzot esmu izpildījis solījumu, kuru devu 1993. gadā, būdams premjers.

No Baltijas valstīm mēs bijām pirmie. Igaunijas kolēģi uz to reaģēja ar karikatūru, kuru man atsūtīja kaimiņzemes ārlietu ministrs, pašreizējais Igaunijas prezidents Tomass Hendriks Ilvess, ar kuru, tāpat kā ar viņa izcilo priekšgājēju Lennartu Meri, man bija ļoti draudzīgas attiecības. Karikatūra bija izgrebta uz pamatīga ozolkoka paneļa, tajā redzama divu velosipēdistu sacensība. Pirmais finiša lenti ar uzrakstu *World Trade Organization* šķērso Latvijas braucējs. Otrais ar Igaunijas krekliņu mugurā ir nedaudz atpalicis un noskumis.

Sekmīgo Latvijas iestāšanos PTO 1998. gada rudenī vēl nebija pamanījis pazīstamais ārpolitikas speciālists Zbignevs Bžezinskis, ASV prezidenta Džimija Kārtera padomnieks nacionālās drošības jautājumos. Reiz, jau pēc iestāšanās PTO pusdienojām divatā (tas notika manas vizītes laikā ASV), un viņš man izklāstīja savu redzējumu par Baltijas valstu nākotni: Igaunija pirmā iestāsies ES, Lietuva – NATO un Latvija – PTO. Kad paskaidroju, ka mēs jau esam PTO dalībvalsts, šis politikas guru izskatījās visai samulsis. Igaunija kļuva par PTO dalībvalsti tā paša gada novembrī, bet Lietuva – 2001. gada 31. maijā. Eiropas Savienībā un NATO visas trīs valstis iestājās vienlaikus. Par to tad arī nākamais stāsts.

Eiropas Savienība: konceptija, pieteikums, deklarācija

Pēc oficiālās uzņemšanas Eiropas Padomē 1995. gada februārī bija pienācis laiks koncentrēt spēkus virsziedumam – dalībai Eiropas Savienībā. Sapratām, ka tas prasīs visu resursu mobilizāciju. Vajadzēja panākt arī politisko spēku pārliecinošu konsolidāciju.

Jau Ivara Godmaņa valdības laikā darbojās pirmsiestāšanās fonds (PHARE), bija parakstīts līgums par tirdzniecību un ekonomisko sadarbību ar ES, arī līgums par brīvo tirdzniecību, pieņemtas dažādas politiskas deklarācijas un Kopenhāģenas kritēriji. Manis vadītās valdības laikā izpratne par grandiozo valsts pārbūves darbu, kurš jāpaveic, lai sagatavotos dalībai ES, padziļinājās, jo ES Padome 1994. gada decembrī bija apstiprinājusi jauno kandidātvalstu pirmsiestāšanās stratēģiju. Bija laiks ķerties pie savas stratēģijas izstrādāšanas, ko darīju, jau būdams ārlietu ministra amatā Māra Gaiļa valdībā, kura darbu sāka 1994. gada septembrī.

90. gadu sākumā politisko partiju diskusijās par Latvijas ārpolitisko kursu vēl nebija vienprātības. Vairums politisko spēku 5. Saeimā it kā bez iebildumiem atbalstīja eiropisko orientāciju, tomēr bija nepieciešams valsts mēroga stratēģisks, ārpolitisks dokuments. Šādu dokumentu nākamajiem desmit gadiem gatavoja Ārlietu ministrija. Pēc nelielām diskusijām ministrijā tas ieguva nosaukumu “Latvijas Republikas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam”. Dokumenta galvenās prioritātes bija iestāšanās ES un NATO.

Lai no viena resora vai pat valdības dokumenta tas kļūtu visiem saistošs un lai nostiprinātu Latvijas stratēģisko ārpolitisko mērķu pēctecību ilgstošam laika posmam, it īpaši domājot par nākamajām Saeimas vēlēšanām 1995. gada rudenī, bija nepieciešamas Saeimas debates par ārpolitiku un Saeimas vairākuma akcepts izstrādātajiem pamatvirzieniem. Saeimas deputāti arī izrādīja interesi un laiku pa laikam pārmeta valdībai par šādu debašu trūkumu. Tā nu 1995. gada 7. aprīlā Saeimas sēdē beidzot bija iekļautas debates par Ārlietu ministrijas sagatavoto ārpolitikas pamatvirzienu dokumentu. Atjaunotās Latvijas vēsturē tās bija pirmās ārpolitikas debates, un es rūpīgi gatavojos nopietnai kritikai. Diemžēl debates nebija auglīgas. Mans galvenais profesionālais oponents Jānis Jurkāns sēdē diez kāpēc nepiedalījās. Tagad, pārlasot Saeimas stenogrammu, vēlreiz pārliecinājos, ka galvenais iemesls vājam opozīcijai bija fakts, ka Saeimas vairākums koncepciju nepārprotami atbalstīja. Pamatvirzienu apstiprināšana Saeimā deva spēcīgu signālu ES dalībvalstīm un Eiropas Komisijai par Latvijas tuvākās nākotnes nodomiem. Pēc nepilniem diviem mēnešiem, 1995. gada 12. jūnijā, parakstījām Eiropas līgumu par asociācijas izveidošanu starp ES un Latviju. ES Padomē pēc Jāņiem tika akceptētā “Baltā grāmata” likumdošanas saskaņošanai, tā ļoti

palīdzēja labāk saprast, kas īsti integrācijas jomā būs darāms Saeimai, valdībai un citām valsts institūcijām. Šis dokuments noteica ES kandidātvalstīm pamatpasākumus visās iekšējā tirgus nozarēs un piedāvāja secību, kādā veicama likumdošanas tuvināšana.

Tuvojās 6. Saeimas vēlēšanas. Daudzās reformas un sāpīgās, bet nepieciešamās pārmaiņas mazināja pie varas esošo, uz Eiropas Savienību orientēto partiju popularitāti. Arī jaunās politiskās partijas ar neskaidriem politiskiem mērķiem un populistiskām idejām apdraudēja līdz šim konsekvento ārpolitisko kursu. Un tiešām, 1995. gada rudens vēlēšanu rezultāti bija dramatiski. Tie lika valdībai bažīties par jaunievēlēto partiju ārpolitiskajām prioritātēm. Vajadzēja pasteigties. Tāpēc, lai nodrošinātu partijas “Latvijas ceļš” valdību iesāktā ārpolitiskā kursa turpināšanu, vēl pirms jaunā Ministru kabineta izveidošanas Māra Gaiļa valdība piekrita Ārlietu ministrijas priekšlikumam iesniegt pieteikumu par Latvijas vēlmi iestāties Eiropas Savienībā.

Valsts prezidents izmantoja savas tiesības sasaukt valdības sēdi, un 1995. gada 13. oktobrī valdība pieņēma lēmumu iesniegt Iestāšanās pieteikumu. To parakstīja Valsts prezidents Guntis Ulmanis un Ministru prezidents Māris Gailis.

Jaunā Saeima bija sadrumstalota (11 partijas) un politiskā ziņā raiba kā dzeņa vēders. 21. decembrī pēc diviem neveiksmīgiem mēģinājumiem valdību beidzot izveidoja un apstiprināja Saeimā. Valdību vadīja ārpus partijām esošais Andris Šķēle, un to veidoja septiņu politisko partiju deleģēti ministri. Šajā sarežģītajā politisko uzskatu biezoknī vajadzēja atrast veidu, kā panākt pārliecinošu politisku vienošanos jaunajā valdībā un Saeimā. Pašiem par pārsteigumu, mums veicās pat labāk, nekā bijām cerējuši.

Ar komplicēto situāciju spoži tika galā Valsts prezidents tandēmā ar Ārlietu ministriju. Jau nākamajā dienā pēc ES pieteikuma parakstīšanas Valsts prezidents savā Jūrmalas rezidencē saaicināja visu 6. Saeimā ievēlēto politisko partiju pārstāvjus, lai apspriestu Ārlietu ministrijas sagatavoto dokumentu, kuru apspriedes dalībnieki vienojās nosaukt par “6. Saeimas politisko partiju Deklarāciju”. Sākotnēji tajā bija definēti divi galvenie mērķi: Latvijas iestāšanās ES un NATO. Zem dokumenta bija 11 Saeimā pārstāvēto politisko partiju frakciju vadītāju uzvārdi. Valsts prezidents uzklaušīja visus frakciju vadītājus un prasmīgi novadīja diskusiju. Jāteic, visai konstruktīvu, jo vēlamais rezultāts tika panākts. No Deklarācijas, kā to iepriekš bijām paredzējuši, tika svītrots mērķis iestāties NATO, bet visi parakstīja Deklarāciju, kurā integrācija NATO bija aizvietota ar integrāciju Eiropas drošības struktūrās. 1995. gada 27. oktobrī Latvijas pieteikums par iestāšanos ES tika iesniegts Spānijas ārlietu ministram Havjēram Solanam, kurš kā prezidējošais valsts pārstāvis bija pilnvarots to pieņemt. Izrādījās, ka mēs bijām pirmā Baltijas valsts, kura oficiāli spērusi šo nopietno soli.

Tā nu pieteikums bija iesniegts un politiskā vienošanās pašu mājās panākta. Jaunieievēlētā 6. Saeima rīkojās loģiski un nekavējoties nodibināja Eiropas lietu komisiju, kurai turpmākajos gados bija izcila loma Latvijas un Eiropas Savienības likumdošanas harmonizācijā. Tā kā jaunās valdības veidošana neveicās, turpināja strādāt Māra Gaiļa valdība, kura līdz 1995. gada beigām vēl paspēja pieņemt lēmumus par Eiropas integrācijas biroja izveidošanu, kā arī Tulkošanas un terminoloģijas centra dibināšanu. Trīs dienas pirms Andra Šķēles valdības apstiprināšanas Saeimā vecā valdība akceptēja pirmo Nacionālo programmu Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā.

Jauna valdība – jaunas problēmas. Gatavošanās maratonam. Komanda. Pirmais klupiens. Atkal jauna valdība

1996. gada sākumā Andra Šķēles valdība aktīvi ķērās pie darba.⁹ Daudz tika darīts, lai pilnveidotu valdības darba organizāciju, tostarp izveidots īpašo uzdevumu ministra Eiropas Savienības lietās amats. Šo posteni uzticēja politiski pieredzējušajam, bet odiozajam Aleksandram Kiršteiņam. Viņa galvenais uzdevums bija gādāt par ES “Baltās grāmatas” ieviešanu, proti, darbs ar ministrijām Latvijas likumdošanas harmonizācijai ar ES likumdošanu. Eiropas integrācijas process tika sadalīts divās daļās. Ārlietu ministrijai palika procesa vispārējā vadība un diplomātiskais nodrošinājums.

Jaunajam Ministru prezidentam ES lietas gan nebija augstākā prioritāte. Viņa uzmanības centrā nepārprotami atradās valsts finanšu un tautsaimniecības stāvoklis. Pret to nebija nekas iebilstams. Gluži otrādi, tas bija nepieciešams un veicināja arī ārpolitisko mērķu tuvināšanu. Realitāte tomēr bija tāda, ka ES lietas palika pilnībā Ārlietu ministrijas un īpašo uzdevumu ministra ziņā. Taču integrācijas procesa vēriens prasīja visas valdības un visu ministriju iesaistīšanos. Ne katrs valdībā uzskatīja Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā par svarīgāko uzdevumu. Nācās cīnīties ar saimniecisko, bet pavisam ne eiropiski domājošo zemkopības ministru Albertu Kaulu un viņa prokrieviskajām ambīcijām. Nācās pat pieņemt speciālu Ministru kabineta lēmumu par ārzemju braucienu – tostarp uz Maskavu – koordināciju.

1996. gada februārī sākās jauns posms ES un Latvijas attiecībās. Latvijā ieradās Eiropas Komisijas delegācija, lai pildītu ES Padomes uzdevumu – sagatavot viedokli par visām jaunajām kandidātvalstīm, tajā skaitā arī par Latviju. Valdība jūta, ka jāpastiprina ietekme uz integrācijas procesu, un nekavējoties (vienlaikus ar EK delegācijas darba uzsākšanu) Ministru kabineta ietvaros tika izveidota Eiropas integrācijas padome, kurā regulāri apspriedās ES lietās iesaistītie ministri. Pēc

nepilniem trim mēnešiem valdība no ES delegācijas saņēma vairāk nekā 2000 jautājumu, kas tika iesniegti, lai iegūtu informāciju no visām kandidātvalstīm par to sagatavotību ES iekšējā tirgus un citām ES likumdošanā būtiskām normām. Uz daudziem no tiem mums vēl nebija pienācīgas atbildes. Pagāja trīs mēneši, līdz valdībai atbildes bija sagatavotas, bet ne visas apmierināja Eiropas Komisiju un arī mūs pašus. Labi apzinājāmies, ka nepadarītā ir ļoti daudz, un steidzām, cik spējām.

Daudzās reformas sāka cilvēkus kaitināt. Arvien vairāk laika nācās veltīt sabiedrībai, lai izskaidrotu, kas un kāpēc jādara. Aizvien biežāk, līdz pat referendumam par iestāšanos ES, skanēja opozīcijas, dažkārt arī pozīcijas un (retāk) iedzīvotāju jautājums – kas jums deva tiesības tautas vietā izlemt Latvijai tik svarīgu jautājumu? Tagad, kad jau esam ES dalībvalsts un mums nākas kopā risināt sarežģītas ES problēmas un uzņemties jaunas saistības (kaut vai bēgļu jautājuma risinājums), atrodas ne viens vien “gudrinieks” – sak’, nevajadzēja stāties Eiropas Savienībā. ES ceļa atbalstītājiem argumenti vienmēr ir bijuši spēcīgāki nekā pretiniekiem. Nav jēgas visus tos izklāstīt, bet spēcīga, analītiska opozīcija būtu devusi Latvijai lielāku labumu nekā neargumentēta kladzināšana.

Šajā valsts attīstības periodā pieauga Ārlietu ministrijas loma. Diemžēl daudzās ministrijās un iestādēs valdīja uzskats, ka eiropintegrācija ir tikai ārlietu resora darīšana. Ironizējot par šo situāciju, es nereti mēdzu teikt, ka Ārlietu ministrija jau iestājusies Eiropas Savienībā, atliek tikai paņemt līdzī pārējo valsti. Un tiešām, proeiropeiskā Ārlietu ministrijas komanda domāja un strādāja vienā ritmā kopējam mērķim. Ministrijas kolektīvu caurāda eiropeiskais lietišķums un izpilddisciplīna. Bija patiess gandarījums un prieks strādāt Latvijai tik nozīmīga mērķa sasniegšanai ar tik lielisku kolektīvu, kurā gandrīz visi bija spējīgi, enerģiski un entuziasma pilni. Precizitāte, izpildīgums un radošais gars gāja roku rokā ar savas misijas apziņu. Atceros, dažas stundas pēc nozīmīgām sarunām, saticis sava biroja vadītāju Līgu Bergmani, atgādināju viņai, lai pēc iespējas ātrāk tiktu izdarīts sarunu gaitā norunātais. Viņa nedaudz pārmetoši paskatījās uz mani un sacīja: “Ministra kungs, nesatraucieties, viss jau ir izdarīts!” Tādi paši radoši un vienlaikus pedantiski precīzi bija daudzi darbinieki, to skaitā mani padomnieki Artis Bērtulis, Eižens Cepurnieks, Marks Deitons un citi. Jā, Ārlietu ministrija strādāja kā pulkstenis. Ar valsts sekretāru Māri Riekstiņu priekšgalā noritēja efektīvs darbs profesionāļu vadībā.

Lai gan Ārlietu ministrija savas darbības specifiskas dēļ kā pirmā no ministrijām kļuva eiropeiska šā vārda labākajā nozīmē, mēs nebijām brīvi no kļūdām, pārpratumiem un neveiksmēm. Lielākā no neveiksmēm, kam gan piekrita ļoti mobilizējoša loma, bija Latvijas neieklešana t. s. pirmajā sarunu grupā par iestāšanos Eiropas Savienībā. Galu galā šim faktam nebija nozīmes, jo visas desmit kandidātvalstis ES tika uzņemtas vienlaikus, izņemot Bulgāriju un Rumāniju,

kuras tika atstātas “uzgaidāmajā telpā”. Tomēr jāatzīst, ka tā bija un joprojām ir mūsu pašu neizdarība, kas traucē mūsu ātrai un pārdomātai attīstībai. Kaut gan plānotos mērķus mēs galu galā sasniedzam, tomēr tas notiek caur asarām, ar konfliktiem un valdību krīzēm.

Taču tagad visu pēc kārtas par lielā maratona pirmo etapu no Luksemburgas līdz Helsinkiem. Gatavošanās startam jeb iesildīšanās vien ilga divus gadus: no pieteikuma iesniegšanas dienas līdz Eiropadomes sēdei Luksemburgā 1997. gada beigās, kad tika nolemts iekļaut visas ES kandidātvalstis uzņemšanas procesā. To mēs uztvērām kā starta šāvienu un centāmies uzturēt augstu tempu līdz pat Helsinku Eiropadomei 1999. gada decembrī, kad tika nolemts sākt iestāšanās sarunas ar t. s. otrās grupas kandidātvalstīm, kas ļāva visām valstīm sasniegt plānoto mērķi reizē. Sarunu uzsākšanas lēmums bija gan lielā maratona pirmā etapa finišs, gan otrā jeb sarunu vešanas maratona starta šāviens. Latvijai ES integrācijas process kopumā ilga deviņus gadus. No tiem pirmie četrarpus gadi, manuprāt, integrācijai grūtākie un izšķirošākie, bija manā pārziņā, bet otrie – Induļa Bērziņa, Sandras Kalnietes un Riharda Pika ziņā.

Ārpolitiskajām aktivitātēm bija jāiet roku rokā ar gandrīz visu ministriju un daudzu iestāžu pārkārtošanu integrācijas uzdevumu veikšanai un likumdošanas harmonizāciju. Vajadzēja iet, bet negāja. Jaunas institūcijas, struktūras un štata vietas, kas atbildīgas par “Baltās grāmatas” un citu ES rekomendāciju ieviešanu, bija viegli radīt, bet iegūt kompetenci un pieredzi ar valdības lēmumiem nav iespējams. Zināšanas un pieredze uzkrājās pakāpeniski, tāpēc sākumā likumprojektu sagatavošana valdībā un pieņemšana Saeimā notika lēni. Arī jaunā institūcija – īpašo uzdevumu ministrs un viņam pakļautais Eiropas integrācijas birojs – nespēja kompensēt nozaru ministriju atpalicību, uz ko norādīja EK eksperti.

Kamēr mēs mācījāmies un padziļinājām savu izpratni par to, kas un kā jādara, Eiropas Savienības dalībvalstis un Eiropas Komisija strauji gāja uz priekšu, radot arvien jaunus dokumentus, kas orientēti uz ES paplašināšanas procedūrām un kvalitāti. 1997. gada 16. jūnijā darbu pabeidza starpvaldību konference, un ES Amsterdamas Eiropadome pieņēma tās sagatavoto jauno ES līgumu.

Būdami Amsterdamas Eiropadomes viesi, pa ceļam un atceļā pārsprīdām ar Ministru prezidentu ne tikai Latvijas perspektīvas jaunā ES līguma sakarā, bet arī vēstniecību tīkla attīstību. Vēstniecības vajadzībām bija steidzami jāfinansē ļoti izdevīgs nekustamā īpašuma pirkums Parīzē un vienlaikus jānodrošina arī Krievijai tās vēstnieka rezidences iegāde (valstij tā bija jāatpērk no īpašnieka). Šķēle šķelmīgi man jautāja: “Kuram darījumam tu dod priekšroku?” Man bija jāatrisina abi jautājumi. Šķēle spieda izvēlēties tikai vienu. Pēc neilga laika izrādījās, ka viņš jau pirms šā jautājuma uzdošanas bija atrisinājis abu īpašumu problēmu. Nu, ko var teikt, īsts Šķelmis, nevis Šķēle.

Amsterdāmā valdības delegāciju pavadīja Latvijas pirmais pārstāvis Eiropas Savienībā, Eiropas lietās pieredzējušais Juris Kanelis, kurš rezidēja Briselē no 1993. gada. Pārstāvniecības telpas Briselē bijām atklājuši jau pirms Amsterdamas Eiropadomes, nošķirot Latvijas pārstāvniecību Eiropas Savienībā no vēstniecības Beniluksa valstīs. To bijām izdarījuši laikus, jo darba apjoms arvien pieauga. Tūlīt pēc Eiropas Savienības jaunā līguma akceptēšanas Eiropas Komisija publicēja ES paplašināšanās stratēģiju *Agenda 2000* un atzinumus par kandidātvalstu pieteikumiem iestāties Savienībā. Šajos atzinumos bija ietverti vērtējumi par visām jaunajām kandidātvalstīm, arī par Latviju, un rekomendācijas par pievienošanās sarunu uzsākšanu. Latvija nebija iekļuvusi pirmajā kandidātvalstu piecniekā, kuras EK bija atzinusi par gatavām pievienošanās sarunu sākšanai.

Latvijai norādīto trūkumu skaits un veicamo darbu apjoms bija milzīgs. Tas skāra gan tautsaimniecību, gan iekšlietas, gan tieslietas un daudzas citas jomas. Atzinumu lasot, radās sajūta, ka esam tikai ceļa sākumā. Faktiski pieklājīgā valodā – tomēr nelaupot cerību – tika pateikts: par agru, par agru, puīši; tomēr strādājiet, gan jau pienāks arī jūsu laiks! Katrs šāds lēmums lika saspringt un saņemties.

Ārlietu ministrija nekavējoties sāka gatavot Valdības memorandu par EK dokumentu *Agenda 2000*. Augusta beigās Ministru kabinets to apstiprināja kopā ar valdības rīcības plānu integrācijas procesa intensificēšanai. Daudzās pārmaiņas Latvijas dzīvē un EK jaunās rekomendācijas (prasības) izraisīja nepieciešamību pārstrādāt pirmo Nacionālo programmu Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā. Tā tapa otrā un vēlāk arī trešā integrācijas programma.

Jāatzīst, ka negatīvais EK vērtējums nenāca pavisam negaidīts. Jau 1997. gada pavasarī sadzirdējām kritiskus vērtējumus, bet vasarā saņēmām ziņu, ka labākie ir atrāvušies. Latvija un Lietuva bija palikušas otrajā grupā. Klupiens bija sāpīgs. Īpaši tādēļ, ka Igaunija iekļuva pirmajā piecniekā. Tas bija nepatīkams brīdis, tomēr tikai brīdis. Patiesībā Latvijas eironīkuļiem tas nāca tikai par labu.

Starptautisko organizāciju “aukstā duša” ne vienu vien reizi ir palīdzējusi Latvijai tikt galā ar sarežģītiem uzdevumiem. Diemžēl gadījies (un gadās vēl joprojām), ka mūsu sarunvedēji, ignorējot vai sarunu laikā vēl neredzot (līdz galam neizprotot) Latvijas intereses, piekāpjas vai pakļaujas Rietumu partneru spiedienam. Arī viena no iestāšanās sarunu vārajām vietām bija tieši nepietiekami skaidri definētas Latvijas intereses vairākos tautsaimniecības sektoros, tostarp lauksaimniecībā.

Ārlietu ministrijai tā pa īstam neizdevās iekustināt pārējās ministrijas uz aktīvu rīcību, lai tās sagatavotos iestāšanās sarunām. Turklāt darbs ar ministrijām likumdošanas harmonizācijā bija tiešā īpašo uzdevumu ministra pārziņā. EK pārmetumi bija tēmēti uz nozarēs nesakārtotām lietām.

Tā vietā, lai plēstu matus un kaisītu pelnus uz galvas sev un citiem, Ārlietu ministrija pati uzsāka mērķtiecīgu darbu ar tām ministrijām, kuru kompetencē

bija novērst atpalcību. Mainoties valdībai, tika likvidēts īpašo uzdevumu ministra postenis. Nekavējoties tika nostiprināts Eiropas integrācijas biroja juridiskais statuss, un birojs tika pakļauts Ministru prezidentam. Tagad birojā bija spēks ietekmēt citas ministrijas un iestādes. Valdība pēc Ārlietu ministrijas iniciatīvas katrā ministrijā vienam no valsts sekretāra vietniekiem uzdeva nodarboties ar ES integrācijas lietām, un visai drīz atpalcība sāka mazināties.

1997. gada vasaras beigās Latvija iesniedza Eiropas Komisijai pirmo Nacionālo progresu ziņojumu. Procesam intensificējoties, tika praktizētas jaunas regulāras aktivitātes: Latvijas un ES kopīgās parlamentārās komisijas sēdes un Latvijas un ES Asociācijas padomes sanāksmes. 1997. gada beigās Ministru kabinets izveidoja integrācijas procesa vadības un koordinācijas vienību – Vecāko amatpersonu sanāksmi.

Vīnes uzrāviens. Finiša spurts gada garumā.

Sākas maratona otrais etaps

Kopš 1998. gada regulāri notika Luksemburgas ES Padomes aizsāktās Eiropas konferences sēdes. Šis lēmums tieši izriet no Luksemburgas Padomes lēmuma iekļaut visas 11 ES kandidātvalstis (arī Turciju) uzņemšanas procesā. 1997. gads bija noslēdzies ar starta šāvienu. Padarītais tika atzīts par pietiekamu, lai pielaistu galvenajam skrējienam.

Gatavojoties Vīnes ES Padomei, pastiprinājām diplomātiskās aktivitātes, īpaši Austrijas virzienā. Tikos arī ar vispieredzējušāko Eiropas ārlietu ministru luksemburgietī Žaku Posu, kurš atzīmēja Latvijas straujo progresu pēdējos mēnešos. Arī Austrija gatavojās Vīnes samitam. Vicekanclers Volfgangs Šisels oktobrī ieradās Rīgā, lai atklātu Austrijas vēstniecību. Protams, ka mūsu sarunu galvenais temats bija Latvijas gatavība sākt iestāšanās sarunas. Decembrī, piedaloties EDSO konferencē Oslo, vārda tiešā nozīmē iespiedu savu Austrijas kolēģi stūrī, lai uzzinātu viņa viedokli par tik tikko ES Parlamentā pieņemto rezolūciju par Latviju, kurā Parlaments uzsvēra Latvijas ievērojamo progresu un aicināja ES Padomi nodrošināt, lai iestāšanās sarunas ar Latviju tiktu uzsāktas nekavējoties.

Cerības viesa arī novembrī publicētais EK Progresu ziņojums par 11 ES kandidātvalstīm. Tas jau šķita labāks. Pat nosaukumā bija atzīmēts Latvijas sasniegtais progress integrācijā Eiropas Savienībā. Ziņojumā uzsvērts, ka Latvija ir vienīgā otrās grupas kandidātvalsts, kuras veikumu EK novērtējusi kā pietiekamu, lai nākamā gada laikā varētu tikt uzsāktas iestāšanās sarunas. Daudzviet Progresu ziņojumā Latvijas sasniegumi bija izcelti ne tikai uz otrās, bet arī pirmās grupas valstu fona. Tomēr ar šiem sasniegumiem nepietika un decembrī Vīnes Eiropadome nolēma vēl neuzsākt iestāšanās sarunas ar otrās grupas valstīm. Tas, ka arī citi atpalikušie nav tikuši tālāk, bija mazs mierinājums. Domāju, ka Padome

5. attēls. ES paplašināšanās procesa oficiālā atklāšana ar 11 kandidātvalstīm. Brisele, 1998. gada 31. marts

Foto: Eiropas Savienības Padome

vienkārši nevēlējās izcelt kādu valsti un ar to radīt spriedzi pārējās. Pieredze ar pirmā piecnieka nosaukšanu nebija bijusi īpaši pozitīva.

1998. gada 21. decembrī, jau pēc Vīnes Padomes, mani uzaicināja uz Saeimas Ārlietu komisiju. Deputāti nebija apmierināti ar ES Padomes pārāk vispārīgo lēmumu un bija sagatavojuši visai agresīvu paziņojumu. Atradu to savā arhīvā. Dokuments bija viscaur izraibināts ar maniem svītrojumiem un piezīmēm. Rezumējumā par šo paziņojumu biju uzrakstījis: “Ārlietu komisija var pieņemt, ko grib, taču tajā nevajadzētu iesaistīt valdību (Ārlietu ministriju), jo tā nevar paust, ko grib. Jārēķinās ar rezultātu. Ko tas mums kā valstij dos? Reakcijai jābūt samērojamai ar labāko sasniedzamo rezultātu.” Agresīvais paziņojums beigās netika pieņemts.

Mums Ārlietu ministrijā bija skaidrs, ka pēc sāpīgā klupiena Guntara Krasta valdība un arī mēs paši esam izdarījuši pareizos secinājumus un jāturpina tādā pašā garā un tempā, lai pievienotos pirmajam piecniekam. Vajadzīgs beigu spurts visa 1999. gada garumā. Maratons turpinājās.

1999. gada pavasarī turpinājās arī jau uzsāktais ES tiesību un pienākumu kopuma izzināšanas (*screening of the acquis*) process. Tas kļuva “par garaini, kurš veicina vārīšanos” (Imants Ziedonis).

Turpinājās arī rutīnas darbs pie kārtējiem, ļoti regulāriem Nacionālajiem progresu ziņojumiem Eiropas Komisijai, bet Komisija savukārt tikpat regulāri un

ļoti skrupulozi gatavoja savus progresu ziņojumus par kandidātvalstīm. Beidzot 1999. gada 13. oktobrī publicētajā Ziņojuma kopsavilkumā saņemām ilgi gaidīto vēsti – EK rekomendē uzsākt iestāšanās sarunas ar Latviju.

Maratonisti atviegloti uzelpoja. Bija redzams lielās distances pirmā etapa finišs – Helsinku Eiropadome 1999. gada decembrī, kurā ES dalībvalstīm bija jālemj par Eiropas Komisijas rekomendācijām. Taču apstāties nedrīkstēja. Jāturpina, jāiet tālāk! Cik gan reizi kopā ar pārējo kandidātvalstu kolēģiem – prezidentiem, premjeriem, ārlietu ministriem – ir sēdēts lielās apspriežu zāles priekšvēlēšanās, gaidot, dažkārt pat līdz vēlai naktij, kad dalībvalstu vadītāji pieņems visus lēmumus un aicinās pie apaļā galda.

Par ko gan šoreiz būtu jāuztraucas? Gaidāmā ES Padomes sēde notiks Somijā. Somi ir labi mūsu draugi un pārjūras kaimiņi. Bet tikai retais zina, ka Somijas ārlietu ministre Tarja Halonena (vēlāk Valsts prezidente) no paša sākuma bija kaismīgi atbalstījusi Igaunijas iekļaušanu pirmajā sarunu grupā un uzturējusi Igaunijas prioritāti līdz pat pēdējam brīdim. Visas mūsu pūles un arī pārējo Ziemeļvalstu apvienotā pozīcija Somijas viedokli nemainīja. Arī mūsu vēstnieces Somijā un Tarjas Halonenas draudzenes Annas Žigures pūliņi neko nedeķa. Tāda bija Somijas valsts pozīcija.

1999. gada 11. decembrī, tieši savā vārda dienā, tomēr saņēmām lielisku dāvanu: Helsinku Eiropadome bija nolēmusi uzsākt iestāšanās sarunas ar t. s. otrās grupas kandidātvalstīm.

Atkal sākās rutīnas darbs jeb lielā maratona otrais etaps – sarunas par iestāšanos. Priekšā bija neskaitāmi sarunu raundi. Oficiālā sarunu atklāšana notika 2000. gada 5. februārī Briselē, speciālā starpvaldību konferencē, kas bija veltīta sarunu uzsākšanai par Latvijas dalību Eiropas Savienībā. Pēc nepilniem diviem mēnešiem turpat notika Latvijas iestāšanās ES sarunu rounds sarunvedēju vietnieku līmenī. Sarunu raundi pamazām ieguva noteiktu ritmu, un jau drīz tika slēgtas pirmās piecas sarunu sadaļas: Kopējā ārējā un drošības politika, Statistika, Izglītība un apmācības, Zinātne un pētniecība, Mazie un vidējie uzņēmumi. Tālākais ceļš uz Latvijas uzņemšanu Eiropas Savienībā jau bija ārlietu ministru Induļa Bērziņa, Sandras Kalnietes un Riharda Pika ziņā.

Izvērtējot veikumu, manuprāt, vairāk jāpievēršas kļūdām. Ārlietu ministrijas skatījumā valdības kļūda sākotnējā Eiropas integrācijas periodā bija vienota iestāšanās procesa vadības sašķelšana, izveidojot t. s. Kiršteina Eiropas lietu ministriju. Kad to pēc 1997. gada krīzes likvidēja, integrācijas process sāka ritēt raitāk. Nevar sacīt, ka minētā iestāde strādāja slikti. Tās izveidošana drīzāk bija politisks kompromiss, lai mazinātu partijas "Latvijas ceļš" ietekmi. Taču galvenā problēma bija tā, ka ministrijās uzskatīja – ja jau Eiropas lietām ir speciāla ministrija, lai tad tā arī strādā.

Nopietns stimuls ātrai virzībai uz ES bija arī Baltijas valstu nekur nedefinētā, bet acīm redzamā sīvā savstarpējā sacensība. Mans uzdevums izrādījās visai grūts, jo galva bija jāgroza gan uz dienvidiem, gan ziemeļiem. Ņemot vērā abu Latvijas kaimiņu savstarpējo attiecību atturību, Baltijas valstu sadarbības atslēgas faktiski bija Latvijas rokās. Pats labākais, kas šajā lietā man izdevās, bija Baltijas valstu Ministru padomes izveidošana ar sekretariātu Rīgā. Latvija bija arī vienīgā valsts, kura iedibināja speciālu amatu – valsts ministrs Baltijas un Ziemeļvalstu lietās. To pildīja Gunārs Meierovics, Latvijas izcilā ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica dēls. Tieši Meierovics centās attīstīt Baltijas valstu sadarbību un uzskatīja to par nepieciešamu priekšnoteikumu Baltijas drošībai. Tomēr mēs vairāk sacentāmies, nevis sadarbojāmies. Teikto var attiecināt gan uz Krievijas armijas izvešanu, gan PTO, gan ES un NATO.

Tieši tāpēc par perspektīvāku uzskatīju (un vēl tagad uzskatu) nepieciešamību attīstīt plašāku, uz ziemeļiem vērstu sadarbību formātā 5 + 3. Proti, piecas Ziemeļvalstis un trīs Baltijas valstis. Šis formāts bija viens no visefektīvākajiem instrumentiem, integrējoties ES. Redzot, cik daudz normatīvo aktu Norvēģija un Islande saskaņo ar Briseli, nebūdamas ES dalībvalstis, es ieguvu nozīmīgu argumentu, lai pārliecinātu skeptiķus par nepieciešamību harmonizēt Latvijas likumus ar ES prasībām. Esmu ļoti gandarīts, ka sasniegts ir arī otrs mērķis, kuru izvirzīju 90. gadu vidū, – transformēt formātu 5 + 3 astotniekā, proti, sadarbībā uz vienādiem pamatiem. Pēc iestāšanās ES sadarbības formāts ir NB8 jeb *Nordic–Baltic 8*.

Vēlāk, jau sarunu beigu stadijā, parādījās vēl viena problēma – nepietiekami skaidra nacionālo interešu definēšana. Lai gan Ministru kabinets jau 1998. gada 17. novembrī izskatīja jautājumu par Latvijas nacionālajām interesēm, manuprāt, šo interešu bija pārāk daudz. Toreiz, 1998. gada rudenī, kad valdība izskatīja nozaru ministriju ekspertu apjomīgo un atbildīgo darba rezultātu, bija skaidrs, ka vajadzēs rūpīgāk izsvērt prioritātes, jo ES sarunās ļāva definēt ne vairāk kā 4–5 iespējamus īpaši labvēlīgos risinājumus vai izņēmumus. Šīs sēdes galvenais ieguvums bija tas, ka iestāšanās sarunās īpaši akcentējamo jautājumu formulēšana bija nonākusi valsts augstākajā politiskajā līmenī. Nākamajam solim bija jābūt šo 4–5 prioritāšu izvēle un aizstāvēšana sarunās. Pēc iestāšanās periodā izskanējušī kritika lika uzdot jautājumu: vai tas tika izdarīts? Bet uz šo jautājumu lai atbild tālaika valdība un tālaika ministri.

Mans pēdējais dokuments, kura izstrādāšanā piedalījies kā ārlietu ministrs, bija 1999. gada Nacionālais progresa ziņojums Eiropas Komisijai. Tālākais bija Induļa Bērziņa rokās. Par viņa ārpolitiskajām prioritātēm es nešaubījos. Viņš sevi jau bija pierādījis. Kad Indulis pirmo reizi kā ārlietu ministrs ienāca kabinetā, lai pārņemtu lietas, es viņam jautāju: “Vai tu zini savus galvenos uzdevumus?” Viņš pārliecinoši atbildēja: “Eiropas Savienība un NATO...”

Pēc šīs sarunas devos uz valdības ēkas otru spārnu, kur mani gaidīja saspringts, bet labi pazīstams darbs tieslietu ministra amatā. Pirmā lieta, ko izdarīju jaunajā amatā, – palūdzu ienest kabinetā ES karogu un nolikt to blakus mūsu sarkanbaltsarkanajam. Zināju, vēl daži gadi, un arī zili zvaigžņotais būs mūsu. Taču mans stāsts vēl nav beidzies. Runa būs par vēl vienu karogu – par NATO karogu. Tagad arī mūsējo!

NATO. No ilūzijām līdz cerībām.

No cerībām līdz solījumiem.

Ārpolitisko akcentu maiņa

Lai gan dažu partiju programmās un manis vadītās valdības plānos bija pieminēta vēlme iestāties NATO, neviens to neuztvēra īpaši nopietni. Bija skaidrs, ka lielajam kaimiņam tas nepatiks, un bija zināma Rietumvalstu un Krievijas vienošanās par to, ka NATO netuvosies Krievijas robežai. 90. gadu pirmajā pusē iestāšanās NATO bija utopija. Tomēr to iekļāvām 1994. gadā izstrādātajā Latvijas ārpolitikas koncepcijā un iebildumus tas izraisīja tikai prokrieviski orientētajos deputātos. Man bija pamats tā rīkoties, jo vairāk nekā divus mēnešus pirms tam (1994. gada 14. februārī) tikos ar Serdžio Balanzino, NATO ģenerālsēkretāra vietnieku, lai parakstītu līgumu par Latvijas piedalīšanos NATO jaunajā programmā “Partnerattiecības mieram” (sk. 3. attēlu 26.–27. lpp.). Balanzino, ļoti pieredzējis itāļu diplomāts, ieņēma šo amatu tikai divas nedēļas un, protams, nedevis man nekādus solījumus. Taču pats fakts, ka esmu NATO mītnē un parakstīju līgumu ar ģenerālsēkretāra vietnieku, deva cerības, ka tiks sperti arī nākamie soļi. Jau 1992. gadā Rīgu bija apmeklējis NATO ģenerālsēkretārs Manfreds Verners. Cits pēc cita NATO taciņu iestaigāja Baltijas valstu ārlietu ministri. Gan katrs atsevišķi, gan trijātā raidījām pasaulei signālus par mūsu vēlmi nākotnē saņemt NATO drošības garantijas.

Ilgu laiku valdībā biju vienīgais optimists – vismaz viens premjers un vairāki ministri par maniem centieniem izteicās vīpsnājoši. Man nav, ko viņiem pārmet, jo pirmās cerības, kas balstījās uz realitāti, parādījās krietni vēlāk. Mūsu publiskie paziņojumi, parakstītie līgumi (ieskaitot Latvijas un NATO noslēgto individuālo partnerības programmu) un dažādas deklarācijas nevienu īsti nepārlicināja. Politiskā retorika bija ļoti izvairīga. NATO ierosinātās sadarbības formas reizē pildīja divas funkcijas – ļāva vēl nepazīstamos gribētājus labāk iepazīt, sak', kas tie tādi par putniem, un vienlaikus turēt izstieptas rokas attālumā, sak', varbūt noderēs. Būtībā politiskais lēmums par NATO paplašināšanu 1994.–1995. gadā vēl nebija pieņemts.

Toties ar gandarījumu vēroju, kā par īstenību pārvēršas Z. Meierovica sapnis – Baltijas valstu cieša militārā sadarbība. Jau 1993. gada nogalē tika ielikti pamati pirmajam kopīgajam Baltijas valstu projektam aizsardzības jomā – Baltijas miera uzturēšanas bataljonam BALTBAT. To atbalstīja un ar mums sadarbību uzsāka arī Dānijas, Somijas, Zviedrijas un Norvēģijas valdības. Un atkal es biju gandarīts, jo Baltijas un Ziemeļvalstu integrācija bija mans sapnis. Uz jautājumu, ko Latvija grib sasniegt, es parasti atbildēju – kļūt par garlaicīgu Skandināvijas valsti, ar to domādams turīgu valsti bez dramatiskiem satricinājumiem un mūžīgās nedrošības. Tiekoties ar Baltijas un Ziemeļvalstu premjeriem Davosas forumā 1994. gada janvārī, BALTBAT vārds jau bija visiem mutē. Ziemeļnieki to uzskatīja par izcilu baltiešu iniciatīvu un bija gatavi palīdzēt. Vēlāk Ziemeļvalstu atbalsta grupai pievienojās arī Lielbritānija un citas valstis. Kopenhāgenā tika parakstīts vienošanās memorands par BALTBAT izveidošanu. Tas bija draudzīgo valstu atbalsts baltiešu iniciatīvai. 1994. gada 13. septembrī Rīgā Baltijas valstu valdību vadītāji parakstīja Vienošanos par kopīgas miera uzturēšanas vienības izveidi. Pēc divām dienām pie darba enerģiski ķērās M. Gaiļa valdība, un manis vadītās valdības kurss aizsardzības un militārajā jomā tika turpināts. Es kā valdības vadītājs vairāk biju aizņemts ar Krievijas karaspēka izvešanas jautājumiem. Taču bataljonā BALTBAT redzēju aizmetni ciešākai sadarbībai ar NATO, tādēļ to visnotaļ atbalstīju.

Būdam Māra Gaiļa valdības ārlietu ministrs, turpināju iesāktu kursu un aktīvi pievērsos ES lietām. Tās prasīja ļoti daudz laika un ļoti daudz tikšanos, bet vienmēr pēc sarunām par ES aktualitātēm tika zondēts, kādas ir Baltijas valstu izredzes pievienoties NATO. Ārpolitiskais atbalsts mūsu NATO perspektīvai nenāca viegli. Sākumā atbalsta vispār nebija. Miera uzturēšanas misija – pavisam cita lieta. Tas nebija dadzis Krievijas acīs. Rietumi joprojām gribēja redzēt Krieviju kā sabiedroto, nevis to kaitināt, uzņemot savās rindās Baltijas valstis. Kad mūsu puīši devās miera uzturēšanas misijās uz Balkāniem un pamazām kļuva īsti profesionāli savietojami ar NATO spēkiem, attieksme lēnām sāka mainīties. Manuprāt, nevis mūsu dalība Eiroatlantiskās sadarbības padomē vai darbošanās Latvijas diplomātiskajā misijā NATO vai militārajā pārstāvniecībā Partnerības koordinācijas institūcijā (*Partnership Coordination Cell*), bet tieši BALTBAT un vēlāk BALTRON (Baltijas Jūras spēku eskadra), BALTDEFCOL (Baltijas Aizsardzības koledža) un BALTNET (Baltijas gaisa telpas kontrole) būtiski ietekmēja NATO paplašināšanas procesu par labu Baltijas valstīm. Ļoti svarīga bija jau pieminētā Latvijas Bruņoto spēku savietojamība ar NATO spēkiem. Tāpēc Latvija iesaistījās NATO plānošanas un pārskata procesā, kura uzdevums bija nodrošināt Latvijas Bruņoto spēku savietojamību ar NATO dalībvalstu spēkiem. Tas ļāva Latvijas miera uzturēšanas apakšvienībai kopā ar Dānijas vienību iesaistīties miera uzturēšanas operācijās bijušajā Dienvidslāvijā.

No 1996. gada Latvija piedalījās visās NATO vadītajās operācijās Balkānos. Šis fakts sarunās ar citu valstu līderiem bija spēcīgs arguments. Savukārt NATO ģenerāļos, kuri aizvien biežāk ieradās Rīgā, mūsu Bruņoto spēku ātrā pārorientēšanās uz modernu (kaut vāji bruņotu) Rietumu tipa armiju izraisīja izbrīnu. Es priecājos, kad speciālistu un pētnieku rakstos regulāri lasīju par Latvijas militārajiem sasniegumiem. Vēl vairāk, zinu, ka pat ASV virsnieki ir teikuši, ka no mums var šo to pamācīties.

1996. gada martā notika Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa vizīte NATO mītņē, bet pēc mēneša atbildes vizītē Latvijā ieradās NATO ģenerālsēkretārs Havjers Solana. Šo vizīti ļoti gaidījām, jo cerējām dabūt kādu skaidrību par NATO paplašināšanas politiku, par Baltijas valstu izredzēm. Rezultāts? Ģenerālsēkretārs izrādījās patiešām jauks cilvēks, bet tas arī viss. Man ar viņu no iepriekšējiem kontaktiem, kad H. Solana vēl bija Spānijas ārlietu ministra amatā, jau bija izveidojušās labas attiecības. Runājam *tête-à-tête*. Atkal nekā. Vēlāk Ārlietu ministrijā apspriedām katru viņa teikto vārdu. Ja ļoti gribēja teiktajā ko saklausīt, varēja mēģināt. Publiskie paziņojumi skanēja optimistiski, bet no konkrētiem solījumiem tajos ne vēsts. Varbūt tieši tāpēc NATO ģenerālsēkretārs preses konferencē izskatījās nedaudz nervozs.

Konkrētība parādījās rudenī ASV piedāvājumā kopā ar Savienotajām Valstīm izveidot Baltijas valstu gaisa telpas kontroli. Man šī iniciatīva šķita kā NATO lietussarga būvēšanas sākums. Godātais lasītāj, atceries, ar ko sākās visiem redzamās NATO aktivitātes! Ar Alianses aviācijas lidojumiem Baltijas gaisa telpas kontrolei! Toreiz mums priekšā stāvēja cīņa starp modernu, Rietumu standartiem atbilstošu un novecojušu, joprojām eksistējošu padomju aviācijas kārtību civilās un militārās gaisa telpas vadības jomā. Šis projekts vēlāk pārtapa par Baltijas gaisa telpas kontroles sistēmu BALTNET. Es vēl tagad atceros, cik negribīgi piekritu, ka gaisa telpas kontroles centrs būs Lietuvā. Bet citādi nevarēja. BALTBAT bija Latvijā, BALTRON Igaunijā. BALTNET bija jābūt Lietuvā.

1997. gada sākumā mūs pārsteidza ziņa, ka Krievija un NATO gatavojas noslēgt līgumu. Uzreiz atdzīvojās vecās latviešu bailes. Mūs pārdos. NATO dos priekšroku sadarbībai ar Krieviju. Gaisā atkal vējoja Molotova–Ribentropa pakta ēna. Metāmieš skaidrot, kas notiek. Mūs mierināja – tas jums nāks tikai par labu. Pienāca 1997. gada maijs Parīzē, bet “gals šaubām un sirdsēstiem drūmiem” (E. Veidenbaums) tā arī nepienāca. Ko tad Parīzē nolēma? NATO un Krievijas līderi Francijas galvaspilsētā parakstīja NATO un Krievijas Federācijas Pamataktu par savstarpējām attiecībām, sadarbību un drošību, kā arī izveidoja jaunu institūciju – NATO un Krievijas Pastāvīgo padomi. Ko viņi tur lems, jautājums palika neatbildēts. Mums atlika tikai gaidīt, bet ne pārāk ilgi, jo jau jūlijā bija plānota NATO galotņu tikšanās Madridē. Bijām uzaicināti arī mēs.

Pa ceļam uz Madridi ar Valsts prezidentu Gunti Ulmani apspriedām mūsu izredzes. Zinājām, ka vairākām valstīm paredzēts izteikt uzaicinājumu pievienoties NATO. Tomēr pat tās, par kurām Madrides kuluāros bija runa¹⁰, īsti pārliecinātas nebija. Pavisam drīz NATO valstu vadītāju solidajā sabiedrībā atskanēja skaļi aplausi un sajūsmas saucieni, jo tika paziņots Ziemeļatlantijas Padomes lēmums: Padome, t. i., NATO valstu vadītāji, uzaicina Čehiju, Poliju un Ungāriju pievienoties Aliansei. Sanāksmes noslēguma paziņojumā NATO valstu vadītāji atkārtoti apstiprināja, ka Alianse, pamatojoties uz Ziemeļatlantijas līguma 10. pantu, joprojām paliek atvērta jaunai valstu uzņemšanai, un vienojās pārskatīt šo procesu savā nākamajā sanāksmē 1999. gadā. Nu bijām pārgājuši jaunā paplašināšanas etapā, proti, no cerībām pie solījumiem. Un, goda vārds, par to jau bijām priecīgi.

Bet ak vai! Pie durvīm jau vīdēja jaunas rūpes. Par tām atpakaļceļā nerunājām. Negribējām bojāt labo garastāvokli un nevarējām to darīt, jo atpakaļ lidojām kopā ar Lietuvas prezidentu Alģirdu Brazausku, kurš laipni piedāvāja mums savu lidmašīnu un bija gatavs pa ceļam uz Viļņu nolaisties Rīgā. Malkojām labu spāņu vīnu – NATO ģenerālsekretāra dāvanu – un pārspriedām pasaulīgas (ne pasaules) lietas. Lai man piedod prezidents Guntis Ulmanis, ja viņš savās atmiņās raksta citādi. Kāpēc tad nevarējām runāt par jaunajām rūpēm? Tāpēc, ka tās bija saistītas ar Lietuvu. Bijām jau pamanījuši, ka Lietuva sākusi īpaši aktīvi lobēt tikai sevi. Šo jauno tendenci vajadzēja rūpīgi izanalizēt un izstrādāt valstiski pareizu pieeju. Nelaikā vai nepareizi pateikts vārds valstu attiecībās var daudz ko sabojāt. Un tieši ar Lietuvu mums bija negatīva pieredze (Maišagalas līgums, viena premjera nekorektais izteiciens – tie bija paši spilgtākie gadījumi). Priekšā stāvēja nopietna analīze, un mēs to paveicām, nenodarot kaitējumu Latvijas un Lietuvas attiecībām un arī neko nezaudējot ceļā uz dalību NATO.

Pa istam šis jautājums samilza pēc gada, kad, Polijas prezidenta Aleksandra Kvašņevska un slavenā ārpolitikas guru Zbigņeva Bžezinska iedvesmoti, lietuvieši patiešām darīja visu iespējamo, lai ātrāk, pat ar atrāvienu no Latvijas un Igaunijas tiktu uzaicināti pievienoties NATO. Situācija tad kļuva līdzīga Igaunijas atrāvienam ES integrācijas maratonā. Šeit nav vietas detalizētai analīzei, bet lasītājam var ienākt prātā doma: ja mēs būtu pie viņa glāzes izrunājušies, pēc gada situācija nebūtu samilzusi. Diez vai. Mūsu Valsts prezidents savu draudzību ar Alģirdu Brazausku sargāja kā acuraugu un nebūtu pieļāvis strīdu. Turklāt par šo iekšējo spriedzi Ārlietu ministrija nekad publiski nerunāja.

Pēc mēneša krita Andra Šķēles valdība. Trīs koalīcijas partijas premjeram paziņoja: ja gribat – strādājat, mēs aizejam. Bezpartijiskais premjers atkāpās.

Jaunais premjers Guntars Krasts bija ES un NATO entuziasts. Viena no pirmajām viņa vizītēm bija uz NATO mītni, un no turienes viņš atgriezās ar skaidru

mērķi – tuvināt Latvijas atbilstību NATO definētajiem kritērijiem. Krasta valdības laikā Vašingtonā parakstījām Baltijas valstu un ASV partnerības hartu. Valsts prezidentu pavadošā delegācija jūsmoja. Arī prezidents Ulmanis. Īsi formulēt savas izjūtas izdodas tikai pārfrāzējot slaveno teicienu, kurš mūs pavadīja 50 gadus: “Aiz mums Vašingtona!” Harta kalpoja gan kā mierinājums, gan kā bāze tālākai partnerattiecību attīstībai. Hartas parakstīšana nostiprināja manu pārliecību, ka Bila Klintona prezidentūras laikā Baltijas valstis saņēma neproporcionāli lielu uzmanību. Mēs bijām lakmusa papīrs Krievijas demokratizācijas mērīšanai. Pat pēc daudziem gadiem, tiekoties ar Bilu Clintonu Madrides kluba pasākumos, viņš ar siltumu un zīmīgām detaļām atcerējās Latviju. Toreiz Latvijai patiešām bija daudz draugu Savienotajās Valstīs. Tāds bija Ričards Holbruks, kurš ASV Valsts departamenta iekšējā struktūrā pārcēla Latviju no nodaļas, kura atbildēja par Krievijas ietekmes zonas valstīm, uz nodaļu, kura atbildēja par politiku ar Ziemeļvalstīm. Tāds bija Nikolass Bērns, kas latviešus, arī mani, burtiski aiz rokas vadīja pa ASV varas koridoriem, kuri svešiniekiem bija grūti pieejami. Pat svētdienas rītā viņš spēja organizēt manu tikšanos ar ASV nacionālās drošības padomnieku Toniņu Leiku. Un nevar aizmirst satriecoši tālredzīgo ASV valsts sekretāra vietnieku, manuprāt, arī neparasti talantīgo Stroubu Talbotu, kurš 1998. gada jūlijā Rīgā piedalījās pirmajā ASV un Baltijas valstu Partnerības komisijas sēdē. Sēdē piedalījās arī Igaunijas Republikas ārlietu ministrs Tomass Ilvess un Lietuvas Republikas ārlietu ministrs Alģirds Saudargs. Sēdē un kuluāros spārgāja asprātības, kuras mijās ar situācijas un iespējamo attīstības scenāriju dziļu analīzi. Jā, tas bija radošs laiks! Mūsu ambīcijas saistībā ar NATO un notikumi Krievijā ļoti veicināja dažādu ideju ģenerēšanu. Latvijas vēstnieks ASV Ojārs Kalniņš nāca klajā ar dambretes (*checkerboard*) pieeju. Viņš to izklāstīja man, un es to īsu brīdi ekspluatēju. Lai pārbaudītu, kā šo ideju uztver citi, Kalniņš to izklāstīja pazīstamajam *New York Times* žurnālistam Viljamam Safairam. Raksts viņam, kā vienmēr, izdevās interesants, jo tādu ideju NATO paplašināšanas kontekstā vēl neviens nebija izteicis. Tās būtība bija šāda: uzņemt jaunas NATO dalībvalstis pāros. Vienu Centrāl-eiropas valsti, vienu Baltijas valsti. Tāpēc Ojārs to bija nosaucis par dambretes pieeju.

Labu intelektuālo pienesumu deva arī baltiešu draugs Pols Goubls. Viņa izpratne par Baltijas problēmām sakņojās dziļā vēstures un globālo procesu pārzināšanā. Tomēr pats galvenais starp mūsu intelektuālajiem draugiem bija NATO paplašināšanas lielā viļņa (*Big bang*) autors Ronalds Asmuss jeb vienkārši Rons. Viņa intelektuālajā ietekmē es biju izpratis Alianses paplašināšanas mehānismus un loģiku un 1999. gadā (šķiet, vairs jau nebūdams ārlietu ministrs) publicēju rakstu “Laiks mainīt ārpolitiskos akcentus”. Tajā izklāstīju savu redzējumu uz ES un NATO paplašināšanas procesa perspektīvām Latvijā. Pievienošanās ES jau

bija neatgriezeniska, un pretinieku tai faktiski nebija. Galvenais uzdevums reducējās uz Latvijas interesēm atbilstošu nosacījumu panākšanu daudzajos sarunu raundos. Steigties vajadzēja, bet ne uz nacionālo interešu rēķina. Turpretī pie Alianses nama atvērtajām durvīm gaidīja Cerbers, un, lai pārkāptu sliekšnim, ar vienu obolu¹¹ nepietika. Vajadzēja vismaz divus. Un vajag vēl tagad. Nevienš no valdību dokumentos un deklarācijās ierakstītajiem plāniem un solījumiem par finansējumu aizsardzībai 2% apmērā no kopbudžeta tā arī nav izpildīts. Un Cerbers joprojām želojas, ka pielaidis mūs par tuvu. Tomēr mēs kaut kā pasprukām garām viņa asajiem zobiem.

Tieši ar neapbruņotu aci saskatāmā Krievijas ārpolitiskā kursa maiņa pieprasīja koncentrēt visus resursus vārda tiešā un pārnestā nozīmē iekļūšanai NATO. Te vajadzēja ne tikai steigties, patiesībā tas bija “būt vai nebūt” jautājums. Tagad to saprot pat tie, kas man tolaik, 90. gadu vidū, teica: “Nu ko tu, Birkav, nēsājies ar to NATO ideju? Mums vajag tikai izlikties, ka gribam iestāties. Bet kāpēc tam tērēt budžeta naudu?”

Atkal tuvojās vēlēšanas. Tā kā pēc Madrides NATO samita bijām sajutuši Alianses ieinteresētību un vienas daļas dalībvalstu atklātu atbalstu mūsu NATO ambīcijām, ar drošu sirdi devāmies vēlēšanu kampaņā, solot panākt Ziemeļatlantijas organizācijas tik ļoti vilinošā drošības lietussarga atvēršanu pār mūsu daudzcietus šās tautas galvām. Lai gan 7. Saeimas vēlēšanu rezultāti nebija spīdoši, valdību atkal veidoja partija “Latvijas ceļš” ar premjeru Vili Krištopanu un koalīcijas partneriem – partiju “Tēvzemei un Brīvībai/LNNK” un Jauno partiju. Guntars Krasts kā premjera biedrs sekmīgi turpināja nodarboties ar ES lietām un paša valdības laikā labi izauklēto un nostiprināto Eiropas integrācijas biroju. Par ārpolitisko kursu sirds man bija mierīga, jo abi procesi – pievienošanās ES un NATO – bija jau ievirzīti pareizajās sliedēs un uzņēmumi ātrumu.

Viļa Krištopana valdība turpināja palielināt integrācijas ātrumu. Visas neilgās viņa valdības laikā tika veidoti un stiprināti Baltijas valstu sadarbības mehānismi aizsardzības un militārajā jomā. Procesu vēl vairāk veicināja Vašingtonā saņemtais ziņas.

1999. gada pavasarī Vašingtonā NATO vadītāju sanāksmē Alianse piedāvāja izstrādāt ikgadējo Rīcības plānu dalībai NATO, kas atspoguļotu sagatavošanas procesu un pasākumus dalībai Aliansē. Šis lēmums kļiedēja miglu, kurā tinās vārdi “NATO paliek atvērta organizācija” vai “valstu ģeogrāfiskais izvietojums nenosaka to iespējas būt uzaicinātām NATO” u. tml. Mēs saņēmām tiešu uzdevumu – gatavoties dalībai.

Valdība tūlīt ķērās pie šā uzdevuma izpildes. Pirmie, kā parasti NATO lietās, bija Baltijas valstu aizsardzības ministri, kuri drīz pēc Vašingtonas sanāksmes satikās Tartu un apņēmās savstarpēji koordinēt sadarbību Rīcības plāna izstrādē;

šim mērķim tika nolemts izveidot Baltijas menedžmenta grupu, lai nostiprinātu kopīgo daudzpusējo projektu koordināciju politiski militārā līmenī. Valdība akceptēja jaunu aizsardzības koncepciju, kurā attiecībā uz trim Baltijas valstīm iestrādāja NATO principu – “draudi pret vienu Baltijas valsti ir uzskatāmi kā draudi pret ikvienu no tām”. Baltijas valstu valdības izveidoja jaunu militārās izglītības institūtu – Baltijas aizsardzības koledžu (BALTDEFCOL), lai gatavotu militāros speciālistus atbilstoši Alianses izstrādātajiem standartiem. Vēloties paliecināt BALTBAT pašaizsardzības spējas, praktiski realizēja agrāk parakstīto vienošanos pārveidot to no miera uzturēšanas vienības par kājnieku bataljonu. Šie un citi panākumi spēcīgi atbalsojās NATO un dalībvalstu gaitēnos. Ar optimismu un spar strādājām pie pirmā 2000. gada Rīcības plāna dalībai NATO. To Ministru kabinets apstiprināja septembrī. Es par šo plānu, protams, balsoju ar abām rokām, bet jau kā tieslietu ministrs Andra Šķēles trešajā valdībā.

Kas bija noticis ar Viļa Krištopana valdību? Tā bija nostrādājusi tikai septiņus mēnešus. Lietas it kā raiti ritēja uz priekšu. Lielu skandālu arī nebija. Kas tad? Valsts prezidenta vēlēšanas. “Latvijas ceļam” bija vairāki kandidāti. Sākotnēji – Anatolijs Gorbunovs, kuram priekšroku deva Krištopans, un partija viņu atbalstīja. Tomēr otrajā kārtā ātri sasauktā konference nobalsoja par mani un pēc tam vēl par Induli Bērziņu kā prezidenta kandidātu. “Latvijas ceļam” rezervistu soliņš bija garš.

Sarunās par atbalstu manai kandidatūrai nepiedalījās, bet zināju, ka to man apsolījusi opozīcijā esošā Andra Šķēles Tautas partija. Ar mani pašu par Tautas partijas atbalstu tieši runāts nebija, un, kā izrādījās, Krištopans vispār nebija ne ar vienu partiju par kaut ko vienojies. Tā Latvijas Valsts prezidenta vēlēšanās uzvarēt nevar, un pats arī lielas cerības neloloju, tāpēc īpašu vilšanos neizjutu. Tad politiskajā arēnā negaidīti parādījās Juris Bojārs un par prezidenta kandidāti tika pieņemta Latvijas Institūta direktore Vaira Viķe-Freiberga. Tajā brīdī atcerējos apmēram gadu vecu sarunu, kad ar mūsu vēstnieku Zviedrijā Jāni Dripi spriedām par iespējamām kandidatūrām. Jānis pēc neilgām pārdomām sacīja: ja ne tu, tad vai nu Laila Freivalde, vai Vaira Viķe-Freiberga. Es piekritu visām trim kandidatūrām.

Daudziem par prieku bijām ieguvuši nevis Valsts prezidentu, bet Valsts prezidenti.

Pēc vēlēšanām pie nelielas deputātu grupiņas pienāca Kristiāna Lībane un no teica: “Nu mums ir Saules māte uz astoņiem gadiem.” Tolaik sabiedrībā daži atcerējās pirmskara laika leģendu Eiženu Finku, kurš bija pareģojis Latvijas uzplaukumu, kad Latvijā par prezidentu kļūs sieviete.

Un tiešām, Latvija bija ieguvusi prezidentu, kura spoži pabeidza sava priekšgājēja Gunta Ulmaņa, “Latvijas ceļa”, Latvijas Zemnieku savienības un citu valdības koalīcijas partneru iesāktu Latvijas gājumu uz ES un NATO. Žilbinošā

valodu prasme un perfektā Rietumu pasaules pārzināšana ātri un viegli iekaroja sabiedroto simpātijas un līdz ar to cēla Latvijas prestižu.

Nu jau kuro gadu esam ES un NATO. Partija “Latvijas ceļš” savās pēdējās vēlēšanās startēja ar lozungu “Mēs izdarījām to, ko solījām – pilntiesīgu dalību ES un NATO!”. 8. Saeimas vēlēšanās zaudējām, bet savu misiju – jā, tā bija mūsu misija – izpildījām. Tikai žēl, ka pēc iestāšanās abās, kā sākotnēji šķita, nerasnie-dzamajās organizācijās neviena partija, neviena valdība vairs nav spējusi izvirzīt tādus mērķus, uzņemties tādu misiju, kas spētu apvienot mūsu sašķelto sabiedrību un atrisināt tās problēmas, kuras palikušas pēc mums un gruzd, uzliesmojot pie katra spēcīgāka vēja. Nu ko, būs jāgaida jauna Saules māte vai vieds Pērkon-tēvs!

Atsauces

¹ Jundzis, T. Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992–1994: Diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2014, 68 (3/4), 4–23. Pieejams arī: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=2263&Itemid=400

² Sākotnēji daži no sarunvedējiem bija ierosinājuši nojaukt arī pretizlūkošanas centru “Zvaigznīte”, kas atradās Ventspils mežos. Kad pirmo reizi ar helikopteru tur ieradās, skats bija diezgan briesmīgs. Visas iekārtas izlauztas, lielās parabolas nedarbojās, izskatījās, ka būs vajadzīgi lieli līdzekļi to atjaunošanai. Vēlmi objektu atjaunot izteica mūsu zinātnieki. Lai cik arī skeptisks biju es pats, piekritu Māra Gaiļa valdības lēmumam centru saglabāt un pakāpeniski pārveidot par Baltijas kosmiskās izpētes centru. Tādējādi “Lielās ausis” – tā ikdienā sauca šo centru – kļuva par nozīmīgu starptautisku zinātnes centru.

³ S. Saeima. 1994. gada 21. aprīļa sēdes stenogramma.

⁴ “1995. gadā Ministru kabinets mani iecēla par Latvijas valdības pārstāvi Latvijas, Krievijas un EDSO trīspusējā komisijā Skrundas vienošanās izpildei. Krievijas pārstāvis komisijā bija Aleksandrs Nikitins, Skrundas RLS karaspēka daļas komandieris, un EDSO pārstāvis bija Vācijas armijas pulkvedis Jirgens Hibšens. Es šos pienākumus pildīju līdz 2001. gadam. Tāpat komisijā ietilpa Latvijas un Krievijas ministriju un valsts iestāžu pārstāvji, kā arī vietējo pašvaldību pārstāvji. Divas reizes gadā vienošanās izpildi uzraudzīja EDSO inspekcijas, kurās piedalījās eksperti ar starptautisku pieredzi no EDSO dalībvalstīm. Precīza Skrundas vienošanās izpilde RLS funkcionēšanas periodā bija garants tam, lai netiktu izskatītas iespējas pagarināt radara funkcionēšanas laiku, kā arī lai nerastos kādas citas vēlmes pārskatīt un mainīt vienošanās nosacījumus,” atceras Edgars Skuja. Autora saruna ar E. Skuju 2015. gada februārī.

⁵ 1995. gada 10. februārī, Latvijai kļūstot par Eiropas Padomes dalībvalsti, Andris Teikmanis kļuva par Latvijas pirmo vēstnieku, pastāvīgo pārstāvi Eiropas Padomē.

⁶ Andra Teikmaņa saruna ar autoru 2015. gada februārī.

⁷ Uz vēstnieka Andra Teikmaņa pleciem gūlās vērienīgās Latvijas uzņemšanas ceremonijas sagatavošana, viņam personīgi tas bija liels pārbaudījums – lielo Latvijas delegāciju vajadzēja izmitināt dažādās viesnīcās, savākt laikus kopā un arī nogādāt atpakaļ uz lidmašīnu.

⁸ 1994. gada septembrī manis vadīto valdību nomainīja Māra Gaiļa valdība. Es tajā turpināju strādāt par ārlietu ministru.

⁹ Arī A. Šķēles un nākamajās G. Krasta un V. Krištopana valdībās turpināju strādāt ārlietu ministra amatā.

¹⁰ Visai droši tika prognozēts, ka uzaicinājumu saņems Polija, Čehija un Ungārija.

¹¹ Naudas vienība, ko, pēc sengrieķu mīta, prasīja par pārcelšanu pār Stiksu.

KRISTĪNE KOZLOVA

Latvija Eiropas valstu ārpolitikas kontekstā

Latvijas neatkarības pasludināšana 1990. gada pavasarī nāca eiroatlantiskās drošības arhitektūrai kritiskā momentā, kad Eiropa atradās jauna līdzsvara meklējumos un Eiropas valstu līderi bija nodarbināti ar vairāku vienlīdz nozīmīgu starptautisko attiecību problēmu risināšanu. Demokrātiskās pārmaiņas Austrumeiropā prasīja Rietumvalstu politisko līderu atbildes rīcību un pēckara periodā iedibināto starpvalstu attiecību un institucionālo struktūru pielāgošanu jaunajai Eiropas realitātei. Baltijas valstīm šajā jaunajā realitātē bija savdabīga vieta. No vienas puses, atgūstot neatkarību, Latvija, Igaunija un Lietuva tāpat kā pārējās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis bija atbrīvojušās no PSRS un nostājušās uz demokrātisko pārmaiņu ceļu, turklāt vienotā un koordinētā rīcībā uzreiz pierādot savu spēju pēc 50 gadu pārtraukuma aktīvi iestāties par savām interesēm starptautisko attiecību aprītē. Tajā pašā laikā gan starptautisko tiesību principu piemērošanā, gan Rietumvalstu politiku paustajā nostājā Baltijas valstu gadījums bija īpašs. Lai arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas politisko līderu un atsevišķu Rietumvalstu valdību un starptautisko organizāciju skatījumā nebija nekādu šaubu par Baltijas valstu tiesisko nepārtrauktību arī okupācijas periodā, šī pozīcija tomēr nebija vispārpieņemts uzskats. Baltijas valstu ģeogrāfija un vēsture jebkura politiskā lēmuma pieņemšanu par Baltiju gluži vai automātiski pakārtoja Rietumvalstu stratēģiskajām attiecībām ar Krieviju. Tas arī izskaidro, kāpēc Baltijas valstu tuvināšanās ar Eiropas Savienību 90. gadu pirmajā

pusē noritēja daudz lēnāk nekā ar pārējām Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīm un kāpēc politiskajās diskusijās pirms izšķirošo lēmumu pieņemšanas par NATO un ES paplašināšanos 90. gadu otrajā pusē Baltijas valstīm vienmēr bija atvēlēta īpaša vieta.

Notikumiem Baltijā Eiropas institūcijas un dalībvalstis bija sekojušas jau kopš 80. gadu sākuma, ko apliecina vairākas ES institūcijās pieņemtās rezolūcijas un parlamentārās debates, kas veltītas Baltijas jautājumam.¹ Pirmo politisko rezolūciju par atbalstu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarībai 1983. gada 13. janvārī pēc Oto fon Hābsburga un sera Džeimsa Skota-Hopkinsa ierosinājuma pieņēma pirmoreiz tiešās vēlēšanās ievēlētais Eiropas Parlaments.² Šajā un citās 80. gadu politiskajās deklarācijās izskanēja atbalsts Baltijas tautu tiesībām uz neatkarības atjaunošanu, un par situāciju Baltijā tolaik tika runāts kontekstā ar nopietniem cilvēktiesību pārkāpumiem, tikai ironiskā kārtā toreiz pārmetumi bija adresēti PSRS saistībā ar Latvijas un Igaunijas tautu bažām kļūt par minoritāti savā zemē PSRS īstenotās rusifikācijas politikas rezultātā.^{3,4} Tomēr sākotnēji šie Eiropas parlamentāro institūciju centieni bija vairāk simboliski, savukārt lēmumu pieņēmēji Eiropas valstu valdībās drīzāk izvēlējās uz situāciju noraudzīties nogaidīdā.

Šādai rīcībai bija tieša saistība ar notiekošo Maskavā, ar starpvalstu sarunām starp PSRS un ASV, kā arī ar Eiropas valstu līderu sarunām par bruņojuma kontroles jautājumiem, politiskajām pārmaiņām Eiropā, tostarp Vācijas apvienošanu un tās attiecībām ar NATO, un PSRS karaspēka izvešanu no Austrumeiropas. 1990. gada novembrī Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) līderu sanāksmē Parīzē bija plānots parakstīt Līgumu par konvencionālajiem bruņotajiem spēkiem Eiropā un Parīzes Hartu par jauno Eiropu, kurā ASV, Rietumeiropas un bijušā Varšavas pakta valstis vienojas par bruņoto spēku klātbūtnes samazināšanu, veco Eiropas dalījuma līniju dzēšanu un turpmāko sadarbību.^{5,6} Gadu vēlāk bija jānotiek Stratēģisko ieroču samazināšanas (START) līguma parakstīšanai starp ASV un PSRS.⁷ Turklāt pēc Berlīnes mūra krišanas 1989. gada novembrī Vācijas kanclers Helmut Kols strauji virzīja uz priekšu Vācijas apvienošanas procesu, kas bija atkarīgs no 2 + 4 līguma par Vācijas galīgo statusu ratifikācijas un sarunām ar PSRS par tās karaspēka izvešanu no Austrumvācijas.⁸ Tieši Parīzes samitam bija lemts kļūt par simbolisku apliecinājumu Baltijas jautājuma pakārtotajai lomai tā brīža starptautisko attiecību darba kārtībā. Par spīti iepriekš rūpīgi veiktajai saskaņošanai un uzmanīgi piemeklētajam “īpašo uzaicināto” statusam, Baltijas ārlietu ministriem PSRS iebildumu rezultātā klātbūtne EDSA Parīzes sanāksmē pēdējā brīdī tika liegta.⁹

Lai gan lielākā daļa Rietumvalstu nekad nebija atzinušas Baltijas iekļaušanu PSRS, tomēr no starptautisko tiesību viedokļa Baltijas valstu neatkarības atkārtota atzišana 1990. gada rudenī vēl nebija notikusi un vairums valstu šajā jautājumā

izvēlējās nogaidīt.^{10, 11} Lietuva, kas 1990. gada 11. martā pirmā no trim Baltijas valstīm bija pieņēmusi Neatkarības deklarāciju, tika aicināta saglabāt mērenību attiecībās ar PSRS. 1990. gada 26. aprīlī Francijas un Vācijas līderi Fransuā Miterāns un Helmuts Kols kopīgi adresētā vēstulē Lietuvas Augstākās Padomes priekšsēdētājam Vītautam Landsberģim mudināja Lietuvas politiskos līderus vienoties ar Maskavu “par abpusēji pieņemamu krīzes atrisinājumu”. Arī ASV prezidents Džordžs H. Bušs tobrīd apzinājās, ka straujā notikumu virzība Lietuvā var apdraudēt rūpīgi kopto dialogu ar PSRS līderi Mihailu Gorbačovu, kā arī ASV nacionālajām interesēm un visai eiroatlantiskajai drošībai vitāli svarīgās vienošanās ar PSRS. Tādēļ Vašingtona Baltā nama preses dienesta niansētā valodā ietērtajā preses paziņojumā, no vienas puses, atgādināja par savu kādreizējo atteikšanos atzīt Lietuvas aneksiju, bet, no otras puses, skaidri lika manīt prezidenta Buša pavēso attieksmi pret Lietuvas neatkarības centieniem, tādējādi uzverot viņa vēlmi tobrīd nesarežģīt attiecības ar PSRS.¹²

Oficiāli kavēšanās atzīt Baltijas valstu neatkarību tika pamatota ar šaubām par šo valstu valdību rīcībspēju un spējām nodrošināt efektīvu kontroli pār teritoriju, kas no starptautisko tiesību viedokļa bija būtiski priekšnoteikumi valsts suverenitātes atzīšanai.¹³ Tomēr vēlākie notikumi un straujā Baltijas valstu neatkarības atzīšana pēc 1991. gada 19. augusta puča Padomju Savienībā pierādīja, ka Rietumvalstu piesauktie neatkarības atzīšanas kritēriji drīzāk bija kalpojuši par iegānu situācijas novilcināšanai līdz politiski izdevīgākam brīdim. Rietumvalstu dilemmu saistībā ar Baltijas valstu neatkarības jautājumu toreizējais Vācijas Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas referents, tagad Eiropas Parlamenta deputāts Mihaels Gālers rezumējis šādi:

Pirmais izaicinājums bija 1990. gada martā Lietuvas pasludinātā neatkarība. Vēlēšanas Austrumvācijā vēl nebija notikušas, ar PSRS vēl nebija panākta vienošanās nedz par Vācijas apvienošanu, nedz PSRS karaspēka izvešanu no Austrumvācijas. Nākotne bija neskaidra. Protams, kanclers Kols negribēja, lai attiecībās ar Gorbačovu rastos sarežģījumi, kas varētu apdraudēt Vācijas apvienošanas plānus un visas tolaik Eiropai un ASV stratēģiski svarīgās vienošanās. Tāds risks pastāvēja, ja notikumi Baltijā būtu noveduši pie varas maiņas Maskavā un no Gorbačova varu pārņemtu stingrās līnijas piekritēji. Starp citu, galu galā Krievijas karaspēks no Austrumvācijas aizgāja 1994. gada 31. augustā – tieši tajā pašā dienā, kad tas pameta Igauniju un Latviju, un no Lietuvas Krievijas karaspēka izvešana bija notikusi jau gadu iepriekš.

Tomēr jāatzīst, ka pēc 1991. gada janvāra notikumiem Viļņā un Rīgā Vācijas sabiedrībā bija jūtams arvien lielāks atbalsts Baltijas valstu neatkarībai un periodā starp 1990. un 1991. gada vasaru Baltijas valstu pārstāvji – Vācijā tas bija Andrejs Urdze – ļoti aktīvi lobēja neatkarības atjaunošanas ideju. Turklāt tolaik

Vācijas ārlietu dienestā strādāja daudz aristokrātu izcelsmes baltvāciešu, kas bija spēcīgs atbalsts Baltijas valstu neatkarības idejai. Īpaši liela ietekme bija nesen pensionētajam bijušajam valsts sekretāram Berndam fon Stādenam, kas bija uzaudzis un dzīvojis pirmskara Tālinā. Viņš bija pirmais, ko nosūtīja izpētes braucienā uz Baltijas valstīm, lai labāk uzzinātu Baltijas valstu vajadzības šajā periodā un novērtētu, kurās jomās Vācijas atbalsts varētu būt noderīgs.

Nedēļu pēc 1991. gada augusta puča un Latvijas faktiskās neatkarības atjaunošanas Vācija 1991. gada 28. augustā atjaunoja diplomātiskās attiecības ar Baltijas valstīm. Tikai dažas dienas vēlāk – 3. septembrī – vēstnieks grāfs Hāgens fon Lambsdorfs jau bija Rīgā, un vēl pēc nedēļas – 1991. gada 10. septembrī – Vācijas ārlietu ministrs Hanss Dītrihs Genšers ieradās pirmajā vizītē Baltijas valstīs pēc to neatkarības atjaunošanas.¹⁴

No starptautisko tiesību viedokļa situācija pašās Baltijas valstīs 1991. gada augustā salīdzinājumā ar 1990. gadu nebija mainījusies. Toties mainījusies bija starptautiskā situācija. 1991. gada janvāra notikumi Baltijas valstu galvaspilsētās un Maskavas pučs liecināja, ka totalitārisma atgriešanās PSRS nav neiespējama. Tomēr līgums par Vācijas apvienošanu jau bija noslēgts un ratificēts, apvienotā Vācija bija NATO sastāvā, bet PSRS bija parakstījusi Līgumu par konvencionālo bruņoto spēku samazināšanu Eiropā. Rietumvalstis, it īpaši ASV, dažādu starptautisko problēmu risināšanā vairs nebija tik atkarīgas no PSRS.¹⁵

Pirmie soļi ceļā uz integrāciju Eiropas Savienībā

Līdz ar pozitīvajām pārmaiņām pēc aukstā kara beigām Rietumeiropas politiķu un Austrumeiropas valstu jauno politisko līderu noskaņojumā varēja jaust milzīgu optimismu, ko, no vienas puses, raksturoja vēsturiskā pienākuma apziņa, no otras puses – nesalaužama pārliecība par 20. gs. vēstures rezultātā iemantotām tiesībām uz drīzu pievienošanos ekonomiski attīstīto Rietumeiropas valstu institūcijām. 1988. gada Eiropas Ekonomiskās kopienas (EEK) un Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes kopīgā deklarācija kļuva par jaunu ekonomisko un politisko attiecību sākumu Rietumeiropas un Austrumeiropas valstu starpā.¹⁶ Šī deklarācija pavēra ceļu diplomātisko attiecību nodibināšanai, ekonomiskajai palīdzībai un tirdzniecības līgumu noslēgšanai, faktiski tā ir uzskatāma par vēlāko Austrumeiropas un Centrāleiropas kandidātvalstu attiecību ar Eiropas Savienību sākumu. Kad 1989. gada Parīzes G 7 valstu samītā Eiropas Komisijai tika uzticēta ekonomiskā atbalsta koordinēšana Ungārijai un Polijai, EEK faktiski tika izvirzīta līdera lomā attiecību veidošanā ar Centrāleiropas valstīm.¹⁷

Ungārija bija pirmā, ar kuru jau 1988. gada rudenī EEK noslēdza tirdzniecības un ekonomiskās sadarbības līgumu. Gadu vēlāk Ungārijai sekoja Polija un

Čehoslovākija, un tikai 1990. gadā – Bulgārija un Rumānija. Polija un Ungārija arī bija pirmās, kurām 1989. gadā EEK piešķīra ekonomisko un finansiālo atbalstu, izveidojot šim mērķim īpaši paredzētu Polijas un Ungārijas programmu ekonomisko reformu atbalstam (PHARE), kas vēlāk tika paplašināta un attiecināta arī uz citām Centrāleiropas valstīm (Phare).

Salīdzinājumā ar bijušajām Varšavas bloka valstīm Baltijas valstis tobrīd vēl atradās atšķirīgā situācijā, un no visām vēlākajām kandidātvalstīm tās no Eiropas integrācijas mērķa stāvēja vistālāk. Tām ne tikai no nulles bija jāizveido jaunās demokrātiskās valsts institūcijas un likumu un tiesiskā bāze. Vēl priekšā bija sarunas par Krievijas karaspēka izvešanu un intensīvs diplomātisko kontaktu atjaunošanas un valsts lobēšanas darbs starptautiskajā līmenī.

Lai gan EEK jau 1991. gada 28. augustā oficiāli bija atzinusi Latvijas neatkarību, tomēr sadarbības formas un līgumus, kādi bija iedibināti ar Centrāleiropas valstīm, attiecībās ar Baltijas valstīm tā pakāpeniski sāka piemērot tikai divus gadus vēlāk. 90. gadu sākumā Eiropas lēmumu pieņēmēju aprindās netrūka tādu, kas par Latviju tikpat kā neko nezināja, un ne mazums bija arī tādu, kas vēl īsti neticēja Baltijas valstu dzīvotspējai. Kad Vācijas ārlietu ministrs Hanss Dītrihs Genšers ar savu Dānijas kolēģi Ufi Elemanu-Jensenu 1991. gada septembrī pēc Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarības atzišanas piedāvāja saviem Eiropas kolēģiem pēc iespējas ātrāk sākt sarunas par asociācijas līgumu slēgšanu ar Baltijas valstīm, šī iniciatīva neguva atbalstu.¹⁸ Ņemot vērā Baltijas valstu ekonomisko situāciju un to neseno atrašanos Padomju Savienībā, gan Eiropas Komisijai, kuru tobrīd vadīja francūzis Žaks Delors, gan pārējām dalībvalstīm tāda pieceja vēl šķita pārāk ambicioza.¹⁹ Dalībvalstu politiskā vienošanās par nodomu sākt sarunas par tirdzniecības un sadarbības līgumu noslēgšanu ar Baltijas valstīm tika panākta tikai 1991. gada novembrī, un faktiskā līguma noslēgšana aizkavējās līdz 1992. gada pavasarim. Eiropas Komisija tobrīd atklāti atzina Baltijas valstu atšķirīgo situāciju no pārējām Centrāleiropas valstīm un uzsvēra, ka paredzētie līgumi ir t. s. pirmās paaudzes līgumi, kas nav Eiropas asociācijas līgumi, kurpretī ar Poliju, Ungāriju un Čehoslovākiju jau 1991. gadā tika noslēgti arī Eiropas asociācijas līgumi.²⁰

1992. gada 11. maijā Latvija un Eiropas Ekonomiskā kopiena noslēdza Līgumu par tirdzniecību un komerciālo un ekonomisko sadarbību un vēlāk to aizstāja 1994. gada 18. jūlijā parakstītais Līgums par brīvo tirdzniecību. Šie tirdzniecības un ekonomiskās sadarbības līgumi bija vērsti uz tirgus atvēršanu, pakāpenisku ievadmitu atcelšanu un brīvas tirdzniecības plūsmu nodrošināšanu Baltijas valstu un EEK dalībvalstu starpā, taču, atšķirībā no pārējo Centrāleiropas valstu līgumiem, tajos trūka apņemšanās drīzumā virzīties uz nākamo attiecību stadiju – asociāciju ar EEK. Baltijas valstu līgumos virzība uz asociāciju bija piesaistīta tobrīd vēl neskaidri definētu nosacījumu izpildei.

Bijusi Eiropas Komisijas ģenerālsēkretāre Katrīna Deja, kas ES attiecību veidošanā ar Austrumeiropas valstīm bijusi klāt no pašiem pirmsākumiem, atceras, ka Baltijas gadījumā jautājums par brīvās tirdzniecības līgumu prasījis nepārprotamu politisku izšķiršanos Eiropas Komisijas iekšienē:

Tolaik Eiropas Komisijā vienprātības nebija. Daži teica, ka, slēdzot brīvās tirdzniecības līgumus ar valstīm, kas bijušas Padomju Savienībā, ES riskē izprovocēt Krieviju, taču diskusiju rezultātā jau toreiz Eiropas Komisija skaidri pateica “nē” šādai pozīcijai, ieņemot principiālu nostāju, ka jebkurai valstij ir brīvas tiesības izvēlēties savu nākotni un mūsu interesēs ir redzēt šo valstu veiksmīgu attīstību.²¹

Latvijas pirmais vēstnieks Eiropas Savienībā Juris Kanelis tā brīža Eiropas valstu zināšanas un izpratni par situāciju Baltijā divdesmit gadus vēlāk atceras ar smaidu:

Rietumeiropas politiķu izpratni par situāciju Baltijas valstīs parādīja mana akreditācijas vizīte pie toreizējā Eiropas Komisijas prezidenta Žaka Delora 1993. gadā. Viņš draudzīgi, bet ar neizpratni jautāja, kāpēc mēs, trīs Baltijas valstis, būdamas mazas un ne tik bagātas, virzāties uz nacionālu norobežošanos, veidojam savstarpējas robežas, izsniedzam atšķirīgas pases un ieviešam katra savu nacionālo valūtu. Viņam tas nelikās ekonomiski pamatoti. Man nācās skaidrot, cik mums tas ir svarīgi, ka tie ir mūsu nacionālās suverenitātes simboli, kurus gribam iegūt, lai mēs un citi zinātu, ka Baltijas valstis atkal ir brīvas.²²

1993. gada Kopenhāgenas Eiropadomē ES dalībvalstu līderi beidzot pirmo reizi Baltijas valstīm solīja noslēgt asociācijas līgumu, “tiklīdz būs izpildīti tam nepieciešamie nosacījumi”, un tajā pašā sanāksmē arī pirmo reizi Centrāleiropas asociētajām valstīm tika apsolīta iespēja vēlākā nākotnē kļūt par dalībvalstīm.²³ Līdz ar to šie abi savstarpēji saistītie lēmumi pirmo reizi arī Baltijas valstīm pieļāva perspektīvu iekļauties Eiropas Savienībā. Par to jāpateicas Dānijas prezidentūrai, un Dānija kopā ar vēlākajām ES dalībvalstīm Zviedriju un Somiju bija Baltijas valstu lielākais draugs un aizbildnis Eiropas Savienībā.

1995. gada 12. jūnijā Latvija beidzot parakstīja Eiropas (asociācijas) līgumu, kas tai pavēra tādas pašas tiesības un iespējas kā citām Austrumeiropas valstīm pakāpeniski sagatavoties konkurencei ES tirgū un saskaņot daudzās nacionālās regulējošās normas ar ES normatīviem.

Sākotnēji ES dalībvalstis Eiropas līgumus nebūt neuzlūkoja kā biļeti vilcienam uz ES. Pievienošanās vēlmi šo līgumu preambulā vienpusējā kārtā deklarēja asociētās valstis. To mainīja jau pieminētā Kopenhāgenas Eiropadome, kas 1993. gada jūnijā pirmoreiz atzina, ka “Centrālās un Austrumeiropas asociētās valstis, kuras to vēlas, varēs kļūt par [Eiropas] Savienības dalībvalstīm. Pievienošanās varēs notikt brīdī, kad valsts būs spējīga uzņemties dalībvalsts saistības,

1. attēls. Latvijas misijas pie Eiropas Kopienām (vēlāk Latvijas misijas Eiropas Savienībā) vadītājs, ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks Juris Kanels (no labās) tikšanās laikā ar Eiropas Komisijas prezidentu Žaku Deloru un ES ārējo politisko attiecību un par ES paplašināšanās sarunām atbildīgo komisāru Hansu van den Bruku. Brisele, 1993. gada 14. oktobris

Foto: Eiropas Komisija

2. attēls. Tiek atklātas oficiālās sarunas ar Baltijas valstīm par Eiropas asociācijas līgumiem. Attēlā (otrais no labās) Latvijas ārlietu ministrs Valdis Birkavs un Latvijas vēstnieks Eiropas Savienībā Juris Kanels. Otrajā rindā (centrā) Latvijas misijas Eiropas Savienībā pirmais sekretārs Eduards Stiprais un Lietuvas Ārlietu ministrijas Ekonomisko jautājumu departamenta direktore Daļa Gribauskaite. Brisele, 1994. gada 15. decembris

Foto: Eiropas Komisija

izpildot ekonomiskos un politiskos kritērijus”.²⁴ Kopenhāģenas Eiropadomes lēmums arī pavēra ceļu pirmajiem dalības pieteikumiem.

1994. gada pavasarī pievienošanās pieteikumus par vēlmi iestāties pirmās iesniedza Ungārija un Polija, 1995. gadā sekoja pieteikumi vēl no sešām valstīm, un pēdējās 1996. gadā pieteikumus iesniedza Čehija un Slovēnija. No trim Baltijas valstīm Latvija pirmā sagatavoja un iesniedza pieteikumu par iestāšanos Eiropas Savienībā. 1995. gada 13. oktobrī to parakstīja Valsts prezidents Guntis Ulmanis un premjerministrs Māris Gailis. Latvijas pieteikuma teksts bija samērā īss un mērķis skaidri formulēts – Latvijas dalība Eiropas Savienībā.²⁵ Ārpolitiskais kurss uz ES līdz ar to bija nosprausts, taču iekšpolitiski, kā parādīja vēlākie notikumi Latvijā, tā nebūt nebija pašsaprotami skaidra politiskā izvēle.

1995. gada rudenī 6. Saeimas vēlēšanu rezultātā Latvija bija tikusi pie pēcneatkarības perioda kolorītākā un sašķeltākā parlamenta. Vēlēšanās bija uzvarējusi Ziedoņa Čevera Demokrātiskā partija “Saimnieks”. Netrūka arī pārsveģinātumu – Vācijas pilsoņa Joahima Zīgerista vadītā “Tautas kustība Latvijai” ieguva trešo lielāko vietu skaitu, pie ietekmes parlamentā tika arī Alberta Kaula vadītā Vienības partija. Populistisko spēku panākumi ne tikai padarīja neiespējamu visiem politiskajiem spēkiem pieņemt premjera izraudzīšanos no parlamentā ievēlēto politiķu vidus, bet Latvijas ārpolitikas veidotāju aprindās arī radīja bažas par politisko spēku atbalstu iepriekš izvēlētajam ceļam uz valsts integrāciju Eiropas Savienībā.

Šo risku ļoti labi apzinājās prezidents Guntis Ulmanis, kam tobrīd izdevās saliedēt politiķus, kas grupējās dažādās nometnēs. Prezidenta iniciatīvu sapulcināt visus Saeimā ievēlētos politiskos spēkus pie sevis Jūrmalas rezidencē un pārliecināt tos vienoties par kopīgu mērķi – Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā – Ārlietu ministrijā atceras kā drosmīgu un izlēmīgu rīcību, kas 1995. gada rudenī, kad Latvija tikko bija parakstījusi asociācijas līgumu ar ES, šim ārpolitiskajam mērķim deva nepieciešamo atbalstu iekšpolitiskā līmenī. Šo iniciatīvu savā rakstā šajā grāmatā piemin arī Guntis Ulmanis.

Pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem izvēlēties premjerministru no Saeimā ievēlēto politiķu vidus valdības veidošana 1995. gada nogalē tika uzticēta bezpartijiskajam Andrim Šķēlem.²⁶ Tā kā jaunais premjers iepriekš nebija politiķis un vēl jo mazāk bija vērsts uz ārpolitiku, Šķēle Latvijas virzībā uz iestāšanos Eiropas Savienībā pirmām kārtām saredzēja iespēju sakārtot ekonomisko vidi. Juris Kanelis premjera Andra Šķēles pirmo vizīti Briselē atceras tā:

Tikšanās laikā ar ES ārējo attiecību un paplašināšanās komisāru Hansu van den Bruku premjers Šķēle Latvijas intereses attiecībās ar ES toreiz definēja ļoti pragmatiski un pozitīvi. Pēcneatkarības periodā Latvijai daudzās jomās gan likumdošana, gan normatīvi un standarti bija pilnībā jārada no jauna, jo no PSRS

mantotais vairs nederēja un sava pieredze vēl daudzviet nebija uzkrāta. ES likumdošanas pārņemšanā Andris Šķēle saskatīja iespēju normatīvo bāzi Latvijā sakārtot ātrāk un ar mazākām izmaksām, nekā tas būtu bijis, ja sākotnēji tiktu strādāts pie savu prasību ieviešanas un vēlāk ES ietekmē tās tiktu mainītas.²⁷

EDSO preventīvā diplomātija un tās loma Latvijas ceļā uz Eiropas Savienību

Pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO; iepriekš Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes, EDSA) misijām bija lemts kļūt par nozīmīgiem spēlētājiem Latvijas iekšpolitikā un ārpolitikā, kam vēlāk bija izšķiroša loma arī Latvijas ceļā uz ES un NATO. Savā ziņā triju Baltijas valstu uzņemšana EDSA (vēlāk EDSO) 1991. gada rudenī bija sākums arī pašas organizācijas jaunās lomas meklējumiem pēc aukstā kara beigām.²⁸ 1994. gada rudenī EDSO dalībvalstu līderi sanāksmē Budapeštā par organizācijas jauno uzdevumu pasludināja potenciālo konfliktu agrīnu novēršanu un krīžu menedžmentu Eiropas reģionā. Igaunijā un Latvijā EDSO pārbaudīja savas spējas šajā jaunajā lomā, un panākumi Baltijā deva cerības, ka tā spēš veiksmīgi pierādīt sevi šajā lomā arī citviet.²⁹

EDSO misijas tika nosūtītas uz Igauniju un Latviju, savukārt EDSO dalībvalstis neuzskatīja par nepieciešamu izveidot pastāvīgu misiju Lietuvā. Apsvērumi šādai izvēlei bija racionāli. Lietuviešu pārliecinošā vairākuma pozīcija bija devusi Lietuvai lielāku pašpārliecinātību un drošību sarunās ar PSRS gan neatkarības pasludināšanas brīdī 1990. gada martā, gan vēlāk 1992.–1993. gada sarunās par Krievijas karaspēka izvešanu.

Situācija Igaunijā un Latvijā bija citāda. PSRS mērķtiecīgi realizētās politikas ietekmē iedzīvotāju etniskais sastāvs abās valstīs pēc 1940. gada bija krasī mainījies, igauņu un latviešu skaits jau bija tuvu mazākumam. Gan 1990.–1991. gadā, gan vēlākajos gados Igaunija un Latvija atšķirībā no Lietuvas daudz vairāk bija pakļautas PSRS un vēlāk Krievijas realizētiem mēģinājumiem krieviski runājošo iedzīvotāju daļu noskaņot pret Latvijas un Igaunijas valdībām.³⁰ Šī situācija arī lielā mērā noteica Latvijas un Igaunijas politisko izvēli par labu stingrākiem likumiem par pilsonību un nepilsoņu statusu, kā arī valsts valodu. Vienlaikus tas prasīja sadarbību ar starptautisko tiesību ekspertiem minoritāšu jautājumos.

EDSO misijas primārais uzdevums Latvijā bija sniegt atbalstu pilsonības un valsts valodas likumu pieņemšanas un ieviešanas procesā, un sākotnējā misijas darbības periodā tai bija uzticēts arī vēl kāds diskrets uzdevums – no neitrālām starptautiskām pozīcijām novērot Latvijas un Krievijas starpvalstu sarunas par armijas izvešanu. Latvijā EDSO misija tika atklāta 1993. gada novembrī, par tās

pirmo vadītāju kļuva pieredzējušais amerikāņu diplomāts Hjū Džerards Hamiltons, kurš jau iepriekš ASV valdības uzdevumā bija strādājis PSRS un Eiropā un arī koordinējis ASV atbalsta programmas Centrāleiropas valstīm. Jau 80. gados viņš bija vairākkārt viesojies Latvijā. Atšķirībā no Igaunijas Latvijai bija paveicies ar to, ka EDSO misijas vadītājs samērā labi izprata Latvijas specifisko situāciju. Misijas oficiāli apstiprinātajā mandātā ietilpa atbalsta sniegšana Latvijas valdībai un institūcijām pilsonības jautājumu risināšanā un EDSO normu, principu un saistību izpildē. Saistībās ietilpa arī Krievijas apņemšanās izvest karaspēku no Baltijas valstīm.³¹ Vairāk nekā 20 gadus pēc EDSO misijas atklāšanas Latvijā tās pirmais vadītājs Hamiltons atklāti dalās savās atmiņās par tolaik Rīgā pavadīto periodu.

Misijas mandāts bija uzmanīgi definēts un delikāts dokuments, kura uzdevums bija nodrošināt misijai pēc iespējas lielākas manevra iespējas, elastīgumu un autoritāti, lai izveicīgi palīdzētu Latvijai pārvarēt dažādos izaicinājumus, ar ko tā saskārās pārejas periodā no neatkarības atjaunošanas līdz integrācijai aizsargājošajās un produktīvajās Rietumu institūcijās. Lai gan Latvijas valdība ļoti centās panākt EDSO misijas klātbūtni starpvaldību sarunās par Krievijas armijas izvešanu, nedz EDSO, nedz pati Krievija to neatbalstīja. Tādējādi to arī neizdevās panākt. Tomēr, lai to kompensētu, savā darbā es vismaz centos nodrošināt EDSO vadību un dalībvalstis ar precīziem ziņojumiem par starpvaldību sarunu norisi, balstoties uz sarunām gan ar Latvijas puses sarunu vedēju, gan Krievijas vēstnieku. Lai nodrošinātu EDSO misijas veiksmīgu darbību, gan es, gan pārējie darbinieki centāmies ieņemt neitrālu novērotāja pozīciju. Tas tomēr nenozīmē, ka mums nebūtu bijusi izpratne par to, kas ir mūsu patiesā, nerakstītā sūtība Latvijā – palīdzēt Latvijai iekļauties visās svarīgākajās Rietumu un Eiropas institūcijās. Man personīgi bija sajūta, ka man kā misijas vadītājam ir unikāla iespēja palīdzēt Eiropas ģeopolitikas telpā cietušai nācijai gūt panākumus šajos centienos. Tādēļ es jutos kā Latvijas valdības sabiedrotais, cenšoties to mudināt rīkoties tā, lai tai izdotos pārvarēt visus šķēršļus šajā ceļā.

Tomēr valsts panākumi lielā mērā bija atkarīgi arī no pašu latviešu rīcības. Jebkuram saprātīgam cilvēkam bija izprotams, cik lielā mērā padomju okupācija ir traumējusi Latvijas sabiedrību, tomēr demokrātiskā Rietumu sabiedrībā nebija iedomājama tieša veida atriebības lietošana pret šīs frustrācijas objektiem. Tieši ar to tolaik diendienā nodarbojās Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Gan manā laikā, gan vēlākajos gados EDSO misija uzkrāja neskaitāmus piemērus, kas liecināja par sistēmisku ļaunprātīgu varas izmantošanu pret konkrētiem krievu tautības un citiem cilvēkiem. Šiem gadījumiem vienmēr pievērsām uzmanību sarunās ar Tieslietu un Ārlietu ministrijas pārstāvjiem, Saeimas Cilvēktiesību komisiju un citiem. Kamēr vien no Latvijas puses bija manāma

vēlme šāda veida rīcību apkarot, misija arvien atturējās publiski kritizēt Latvijas valdību, tā vietā kritiku attiecinot uz konkrēto valsts iestādi.

1993./1994. gadā mūsu galvenais uzdevums bija palīdzēt Latvijas valdošajai koalīcijai izstrādāt Pilsonības likumu, kas Latvijai atvērtu durvis uz Eiropu. Nevar nepieminēt labējā spektra partiju ievērojamo pretestību, ar ko valdībai tobrīd bija jāsaskaras un kas krietni vien apgrūtināja likuma izstrādi. Tolaik skaidri apzinājāmies, ka EDSO misija viena pati, iespējams, nespēs ar šo situāciju tikt galā. Tādēļ talkā ņēmām Eiropas Padomi. Latvijā tolaik bija pietiekami skaidra apziņa, ka ceļā uz Eiropas Savienību vispirms bija svarīgi tikt tās "priekšnamā" – Eiropas Padomē. Tādēļ faktiski uzņemšana Eiropas Padomē zināmā mērā tika izmantota kā stimuls Pilsonības likuma izstrādes procesā, kur EDSO misija bija pilnvarota pārstāvēt ne tikai EDSO, bet arī Eiropas Padomi. Pēc daudzām garām, bieži vien nakts sesijām ar Ārlietu ministrijas un prezidenta Ulmaņa biroja darbiniekiem beidzot izdevās izstrādāt pietiekami mērenu Pilsonības likuma redakciju, kas bija pieņemama gan EDSO, gan Eiropas Padomei. Visā šajā procesā Rīgā pārstāvēto Rietumvalstu vēstniecības bija ļoti atbalstošas, jo visi bija ieinteresēti veiksmīgā iznākumā. 1995. gadā šī "klusā diplomātija" noveda pie vēlāmā iznākuma – Latvijas uzņemšanas Eiropas Padomē, kas ievērojami uzlaboja drošības situāciju Latvijā.³²

Par ietekmīgu spēlētāju Latvijas un Igaunijas iekšpolitikā un ceļā uz ES un NATO kopš 1993. gada kļuva EDSO Augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos Makss van der Stūls. Šeit nepieciešama neliela atkāpe par EDSO nacionālo minoritāšu komisāra institūcijas izveidošanas apstākļiem un mandātu.

1975. gadā EDSA dalībvalstu parakstītais Helsinku Noslēguma akts pirmo reizi tieši sasaistīja cilvēktiesību ievērošanu ar valstu iekšējo un ārējo drošību. Šai saiknei bija svarīga nozīme komunisma sagraušanā un veco aukstā kara dalījuma līniju dzēšanā Eiropā. 1989./1990. gadā notikušās pārmaiņas Eiropā visām pusēm uzlika jaunas saistības un normas cilvēktiesību ievērošanā un kļuva par sākumu valstu lielākai atvērtībai pret šo jautājumu risināšanu ne tikai divpusējo attiecību ceļā, bet arī starptautiskā līmenī. Cilvēktiesību un nacionālo minoritāšu jautājumiem bija atvēlēta nozīmīga loma 1990. gada EDSA sanāksmēs Kopenhāgenā un Parīzē, kur tika parakstīta jau iepriekš minētā Parīzes Harta par jauno Eiropu.

Tikai dažus mēnešus vēlāk 1991. gada janvāra notikumi Viļņā un Rīgā un 1991. gada augusta pučs PSRS ievērojami sašķobīja visas iepriekšējās vienošanās. Latentu vai jaunu etnisko konfliktu uzliesmojumi iezīmējās gan bijušās PSRS teritorijās, gan Dienvidslāvijā. Tiem laikiem visnotaļ revolucionārā deklarācijā EDSA dalībvalstis 1991. gada septembrī Maskavā vienojās, ka to "saistības cilvēktiesību jomā tiešā un leģitīmā veidā skar visas dalībvalstis un nav uzskatāmas par konkrētās dalībvalsts iekšējām lietām".^{33, 34} Cilvēktiesības ne tikai kļuva par

visu dalībvalstu kopīgu lietu. Tās turpmāk varēja kalpot par leģitīmu pamatu citām valstīm iesaistīties vienas dalībvalsts iekšējās lietās, ja runa bija par cilvēktiesību pārkāpumiem. Šīs vienošanās iezīmēja arvien skaidrāku izpratni dalībvalstu starpā par nepieciešamību potenciālos etniskos konfliktus novērst to agrīnajā stadijā.

Tomēr bija nepieciešams radīt EDSO instrumentu, kas to varētu panākt. Un šā instrumenta radīšanā izšķiroša loma piekrita diviem nīderlandiešiem, kuru viedokļiem vēlāk bija liela ietekme arī uz Latvijas un Igaunijas starptautisko reputāciju ceļā uz ES un NATO. Viens no viņiem bija toreizējais Nīderlandes ārlietu ministrs Hanss van den Bruks, kuram piederēja ideja un iniciatīva izveidot EDSO Augstā komisāra cilvēktiesību jautājumos institūciju. Otrs bija Makss van der Stūls, pirmais minētā amata ieņēmējs, kādreizējais ārlietu ministrs, parlamentārietis un vēlākais Nīderlandes pastāvīgais pārstāvis ANO.³⁵ Šo abu vīru ciešā saistība EDSO cilvēktiesību un minoritāšu tiesību komisāra posteņa izveidošanas laikā, iespējams, arī izskaidroja vēlāko Eiropas Komisijas ārējo attiecību komisāra van den Bruka ciešo sadarbību ar van der Stūla biroju Austrumeiropas kandidātvalstu vērtēšanas sākumposmā 1997. gadā.

EDSO cilvēktiesību komisāra van der Stūla biežās vizītes Latvijā un Igaunijā, tiekoties gan ar valstu prezidentiem, premjeriem un ārlietu ministriem, gan minoritāšu nevalstisko organizāciju pārstāvjiem, bija rūpīgi izvēlēta stratēģija. Tās pamatu veidoja sākotnēja informācijas analīze, tad tiešas sarunas ar visām iesaistītajām pusēm, situācijas attīstības uzraudzība. Vienlaikus visas iesaistītās puses centās nodrošināt pietiekamu diskretumu, kas ietvēra apzinātu izvairīšanos no ieteikumu publiskošanas un iztirzāšanas medijos un paralēlo diplomātiju, un vidutāja lomas uzņemšanos starp potenciālā konflikta pusēm. Šī stratēģija tika realizēta arī Latvijā kopš pirmās EDSO Augstā komisāra vizītes Rīgā 1993. gada janvārī līdz pat EDSO pastāvīgās misijas slēgšanai Latvijā 2001. gada beigās.^{36, 37}

Nemot vērā EDSO vērtējumu un rekomendāciju nozīmi un to ietekmi uz izšķirošajiem lēmumiem par ES un NATO paplašināšanos, Latvijas valdība un institūcijas jau kopš pirmās EDSO misijas dienas apzinīgi sadarbojās un centās ņemt vērā organizācijas ieteikumus pilsonības un minoritāšu jautājumos, vienlaikus pozitīvi novērtējot arī EDSO misijas sniegto netiešo atbalstu sarunās par Krievijas armijas izvešanu. Pēc vairāku gadu EDSO misijas klātbūtnes un biežajām EDSO Augstā komisāra van der Stūla vizītēm, un arvien jaunajiem ieteikumiem daļā politiķu un sabiedrības arvien vairāk bija manāms aizkaitinājums un aizrādījumi par EDSO pārmērīgu iejaukšanos un dubultstandartu piemērošanu attiecībās ar Krieviju un Baltijas valstīm. Tomēr, no pašreizējām pozīcijām raugoties, nevar nenovērtēt EDSO preventīvās diplomātijas pozitīvo lomu Baltijas valstu iekšējās un ārējās drošības nostiprināšanā, sniedzot atbalstu Latvijai un

Igaunijai nevienlīdzīgajās spēka un varas pozīcijās starpvalstu sarunās ar Krieviju par karaspēka izvešanu un novēršot etnisko konfliktu risku agrīnajā pēcneatkarības periodā, kā arī sniedzot atbalstu Baltijas valstu vēlākajā ceļā uz ES un NATO.

Kandidātvalstu vērtēšana

ES iekšienē lielā Austrumeiropas valstu paplašināšanās tika sagatavota pakāpeniski. Nākamais solis pēc 1993. gadā Kopenhāgenā pieņemtajiem potenciālo ES kandidātvalstu vērtēšanas kritērijiem tika sperts 1994. gada decembrī, kad Vācijas pilsētā Esenē Eiropas valstu lideri vienojās par pirmspievienošanās stratēģiju, kas ļautu valstīm, kuras ar ES parakstījušas asociācijas līgumu, sagatavoties ES vienotā tirgus likumdošanai. Šī stratēģija paredzēja atbalstu arī investīcijām infrastruktūrā un vides aizsardzībā, pārrobežu sadarbību un sadarbību tieslietu un iekšlietu jomā, izglītībā un kultūrā. Stratēģijas īstenošanu asociētajās valstīs ES finansiāli atbalstīja no PHARE programmas līdzekļiem.

Par nākamo soli asociēto valstu ceļā uz ES kļuva 1995. gada vasarā pieņemtā “Baltā grāmata” par sagatavošanos ES iekšējam tirgum.³⁸ Tā ne tikai skaidroja ES iekšējā tirgus likumdošanas būtību un tehniskās normas, bet arī aprakstīja, kādas institūcijas un tehniskās struktūras nepieciešamas efektīvai likumdošanas piemērošanai. Austrumeiropas valsts pārvaldes institūcijām atbalstu šajā procesā sniedza tehniskās palīdzības eksperti, kas no ES dalībvalstu valsts pārvaldes institūcijām bija atlasīti šim mērķim. Visbeidzot, 1995. gada nogalē Madrides Eiropadomē dalībvalstis uzdeva Eiropas Komisijai sagatavot atzinumus par katru asociēto valsti un tās atbilstību Kopenhāgenas kritērijiem.

Šādu atzinumu sagatavošana bija priekšnoteikums, lai varētu sākt sarunas par pievienošanos ES.³⁹ Vienlaikus Madridē ES valstis arī skaidri atzina, ka kandidātvalstu integrācijai Savienībā jānotiek “pakāpeniski un harmoniski”, izvērtējot paplašināšanās ietekmi uz pašreizējām dalībvalstīm, it īpaši lauksaimniecības un reģionu atbalsta jomā. Runa bija par ES paplašināšanās izmaksām, ko noteica liels kandidātvalstu skaits un ievērojamās sociālekonomiskās atšķirības Rietumeiropas un Austrumeiropas valstu starpā. Iepriekšējais ES septiņu gadu budžets bija pieņemts 1992. gadā, un tā beigu termiņš bija 1999. gads. Jaunajā tūkstošgades pirmajā daudzgadu budžetā bija jāņem vērā paplašinātās ES izmaksas. Turklāt bez ES paplašināšanās finansiālajiem un ekonomiskajiem aspektiem ne mazāk būtisks jaunu dalībvalstu uzņemšanas priekšnoteikums bija pamatīga ES institucionālā reforma. Starpvaldību konference, kurai par šīm reformām bija jāvienojas, sākās 1996. gada martā, un tās iznākums tika prognozēts ne ātrāk kā 1997. gada vidū. Līdz ar to Eiropas Komisijai tika dots laiks līdz 1997. gada vasarai, lai sagatavotu pirmos atzinumus par Austrumeiropas kandidātvalstu

gatavību uzņemšanas sarunām, kuras ar pirmajām kandidātvalstīm varēja sākties ne agrāk kā 1998. gada sākumā.

1995. gada beigās Eiropas Komisijā sākās intensīva potenciālo kandidātvalstu vērtēšana, kas turpinājās līdz pat 1997. gada jūlija vidum. Vienlaikus intensīva lobēšana un politisko pozīciju saskaņošana bija sākusies arī ES dalībvalstu galvaspilsētās.

Lai kļūtu par ES dalībvalstīm, kandidātēm bija jāpasniedz atbilstība 1993. gadā Kopenhāgenā noteiktajiem uzņemšanas kritērijiem, citiem vārdiem, valstij bija jāizpilda četri nosacījumi:

- 1) politiskais kritērijs par demokrātiju, likuma varu, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību garantējošo institūciju stabilitāti;
- 2) ekonomiskais kritērijs par funkcionējošu tirgus ekonomiku;
- 3) valsts ekonomikā jāspēj izturēt brīvā tirgus un konkurences spiedienu Eiropas Savienībā;
- 4) spēja uzņemties dalībvalsts saistības (pilnībā pārņemot un ievērojot ES līgumus un ES līmenī kopīgi pieņemto likumdošanu), tostarp pieņemt ES politiskās, ekonomiskās un monetārās savienības mērķus.

Austrumeiropas valstu uzņemšanas process nostādīja pārbaudījumu priekšā ne tikai kandidātvalstis, bet arī Eiropas Komisiju. Darba apjoms bija milzīgs.

Atšķirībā no iepriekšējām ES paplašināšanās reizēm, kad Eiropas Komisijai bija jā sagatavo atzinumi tikai par dažām kandidātvalstīm un dažkārt pat pietika ar vienu viedokli par visām kandidātvalstīm (tā bija 1967. gadā, kad tika izskatīti Lielbritānijas, Īrijas, Dānijas un Norvēģijas pieteikumi), šoreiz no Eiropas Komisijas tika prasīts vienlaikus sagatavot atzinumus par desmit kandidātvalstīm. Atzinumi par Kipru un Maltu jau bija sagatavoti 1993. gadā.⁴⁰

Arī Austrumeiropas valstu gadījumā kādu brīdi tika apsvērta doma par vienu kopīgu viedokli, tomēr tika nolemts par katru valsti gatavot atsevišķu viedokli, tādējādi akcentējot individuālo pieeju kandidātvalstu vērtēšanai. Turklāt individuālajos vērtējumos nav atrodamas salīdzinājumi ar citām kandidātvalstīm. Tādēļ arī kopējais kandidātvalstu novērtējums un politiskās rekomendācijas par gatavību uzņemšanas sarunu sākumam bija iekļauts atsevišķā dokumentā.⁴¹

Viedokļu sagatavošanas procesā Eiropas Komisija saskārās ar grūtībām iegūt objektīvu un detalizētu informāciju par Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs notiekošajām politiskajām, ekonomiskajām un valsts pārvaldes reformām. Lielākā daļa kandidātvalstu bija tik tikko atguvušas valstisko neatkarību (Baltijas valstis no Padomju Savienības, Slovēnija no Dienvidslāvijas, Čehija un Slovākija tapa, sadaloties Čehoslovākijai), modernas valsts pārvaldes institūcijas tajās tikai veidojās, trūka informācijas par pieņemto likumdošanu, nebija salīdzināmas statistikas un citu datu. Arī kandidātvalstu valsts pārvaldes institūcijās trūka

kvalificētu speciālistu, kas spētu sniegt analīzi par valstī notiekošajiem procesiem. Ņemot vērā ES austrumu paplašināšanās vēsturisko un politisko nozīmi, uz Eiropas Komisijas ierēdņiem gulās milzu atbildība nodrošināt vienlīdzīgu un taisnīgu attieksmi pret visu kandidātvalstu dalības pieteikumiem.

Viedokļu sagatavošana Eiropas Komisijā lielā mērā balstījās uz kandidātvalstu iesniegto informāciju. 1996. gada aprīlī visas desmit kandidātvalstis saņēma anketu (150 lappuses), kas aptvēra jautājumus par 23 ES kopējās likumdošanas jomām. Eiropas Komisijas iekšienē katrs departaments padziļināti pētīja kandidātvalstu situāciju savas kompetences jomā. Analīzes apkopoja toreizējais Ģenerāldirektorāts 1A, kas bija atbildīgs par ES ārējām attiecībām un ES paplašināšanos.

Atbildēm uz kandidātvalstīm adresētajiem jautājumiem bija svarīga nozīme Eiropas Komisijas atzinumu tapšanā. Arī kandidātvalstu administrācijām tās palīdzēja gūt pilnīgāku izpratni par ES likumdošanu un kopējo politiku nozīmi, kā arī organizēt ar ES integrāciju saistīto darbu valsts pārvaldes institūcijās.⁴²

Tomēr kandidātvalstis uz šīm anketām raudzījās ar zināmām aizdomām, turklāt atbilžu sagatavošanai dotais laiks bija ļoti īss – tikai trīs mēneši. Informācijas sagatavošana prasīja pamatīgu valsts pārvaldes cilvēkresursu mobilizēšanu, vienlaikus liekot izveidot jaunus institucionālās sadarbības modeļus, kas visām kandidātvalstīm bija ļoti būtiski tālākajā ES pirmsiestāšanās procesā. Kandidātvalstu atbildes Eiropas Komisijā tika iesniegtas 1996. gada jūlija beigās. Šī un cita Eiropas Komisijas rīcībā esošā informācija, kā arī citu starptautisko organizāciju sniegtie vērtējumi kļuva par pamatu 1997. gada 16. jūlijā Eiropas Komisijas publicētajiem pirmajiem atzinumiem par katru kandidātvalsti, pēc tiem tad arī tika noteikta kandidātvalstu gatavība uzņemšanas sarunu sākšanai.

Politisko kritēriju vērtējumā liela nozīme bija EDSO Augstā komisāra minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla spriedumiem. Savukārt ekonomisko kritēriju vērtējumā vērā tika ņemti Pasaules Bankas un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) atzinumi. Arī ES dalībvalstis tika aicinātas dalīties ar to rīcībā esošo informāciju par politiskajām norisēm un reformu progresu kandidātvalstīs.

Tā kā 1997. gadā pat visprogresīvākās kandidātvalstis bija salīdzinoši tālu no ES prasību izpildes, Eiropas Komisijai nācās izstrādāt vērtēšanas metodiku, kas balstās nevis uz reālo laiku, bet uz perspektīvu. Pēc tās tika spriests par kandidātvalstu spējām sasniegt atbilstību ES prasībām. Tā arī tapa tolaik Eiropas Komisijas birokrātiskajā žargonā bieži sastopamais “vidējā termiņa” jēdziens. Tas nozīmēja apmēram piecu gadu posmu, un šo apzīmējumu parasti lietoja, vērtējot asociēto valstu spēju uzņemties dalībvalsts saistības. Saistību uzņemšanās nozīmēja ES līmenī pieņemtās likumdošanas pilnīgu integrēšanu nacionālajā likumdošanā. Par bāzi pieņemot 1997. gadu, situācija kandidātvalstīs tika analizēta

2002. gada perspektīvā. Pret šādu hipotēzi nereti publiskos izteikumos protestēja Polijas un Ungārijas politiķi, kuri no Vācijas kanclera Kola un Francijas prezidenta Širaka vairākkārt bija saklausījuši netiešus solījumus par 2000. gadu kā vēlamāko Eiropas atkalapvienošanas datumu.

Vienīgi politisko kritēriju izpildē situācija kandidātvalstīs tika vērtēta reālajā laikā, un tas ir izskaidrojams ar neiespējamību paredzēt nākotnes notikumu attīstību demokrātijas un cilvēktiesību jomā. Vērtēšanai reālajā laikā bija savas priekšrocības – tas bija nepārprotams signāls kandidātvalstīm politisko kritēriju izpildi uztvert kā prioritāti.

1997. gada politiskie lēmumi par ES un NATO paplašināšanos

Kamēr Eiropas Komisija intensīvi strādāja, gatavojot viedokļus, ES dalībvalstu diplomātu un politiķu diskusijās spekulācijas par vēlamajiem un reālajiem ES paplašināšanas scenārijiem 1996. gada otrajā un 1997. gada pirmajā pusē pamazām uzņēma apgriezienus. Versiju netrūka. Viena paredzēja pievienošanās sarunas sākt ar visām kandidātvalstīm vienlaikus jau visai drīz, prognozējot, ka šīs sarunas tomēr būtu ilgstošas un noritētu dažādos ātrumos. Saskaņā ar citu versiju bija doma sarunas sākt atsevišķi ar katru valsti, kad tā būs sasniegusi zināmu gatavības pakāpi. Vēl cits variants pieļāva iespēju sarunas sākt ar visām vienlaikus, bet tikai pēc pāris gadiem, kad kopējais attīstības līmenis visās kandidātvalstīs būtu uzlabojies.⁴³ Pirmais scenārijs, kā vēlāk izrādījās, guva vislielāko piekrišanu – lai arī ne uzreiz, un tas arī tika realizēts.

Bijusi Eiropas Komisijas ģenerālsēkretāre Katrīna Deja atceras:⁴⁴

Eiropas Komisijas vēlme bija sarunas sākt tikai ar piecām kandidātvalstīm, taču ātri vien šo uzskatu nācās atmet, jo politiskā līmenī bija skaidrs, ka, neskatoties uz kandidātvalstu atšķirībām, sarunu sākšana tikai ar pusi kandidātvalstu politiski nebūs pieņemama. Eiropas Komisijas administrācija, kura dienā strādāja ar kandidātvalstīm un kurai bija jāuzņemas lielākais darbs sarunu vešanas procesā, uzskatīja, ka nav iespējams sarunas vadīt vienlaikus ar vairāk nekā piecām valstīm. Turklāt mēs arī bijām skaidri pārliecināti, ka pārējās piecas kandidātvalstis nav gatavas sarunu sākšanai. Baltijas valstu gadījums bija īpašs, jo Igaunija pirmajā Eiropas Komisijas atzinumā tika atzīta par gatavu sarunu sākšanai, kamēr Latvija un Lietuva sākotnēji šādu uzaicinājumu nesaņēma.

Eiropas Komisijas ierēdniecības stingro pārliecību par kandidātvalstu ne tik labo sagatavotību sarunu sākšanai ar savu tēlu simbolizēja Hanss van den Bruks – par attiecībām ar Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm atbildīgais

komisārs, bijušais Nīderlandes ārlietu ministrs. Viņa stingrajos vaibstos bija kaut kas no ērgļa bargā un vērtējošā skatiena, kas neiedrošināja. Viens no Baltijas valstīm draudzīgajiem Ziemeļvalstu vēstniekiem viņu savulaik pieskaitīja pie tiem ES politiķiem, kas “ES labprāt neko nemainītu, nav ES paplašināšanai labvēlīgs un tādēļ kandidātvalstis nevis aizstāv, bet tieši pretēji – pārspilētā veidā cenšas izcelt to trūkumus”.⁴⁵ Par ES paplašināšanas sagatavošanu atbildīgā Katrīna Deja, kas toreiz strādāja van den Bruka pakļautībā, gan šim vērtējumam nepiekrīt: “Viņš bija ES paplašināšanās projektam uzticīgs, tomēr viņu personīgi ļoti dziļi bija ietekmējis un nogurdinājis karš Dienvidslāvijā. Van den Bruks vēlējās piespiest kandidātvalstis labāk sagatavoties. Viņš bija kā stingrs skolotājs.”⁴⁶

ES dalībvalstu vidū par galveno aizstāvi un atbalstītāju Baltijas valstīm – un izšķirošajos brīžos it īpaši Latvijai un Lietuvai – kļuva Dānija. Dānija bija tā dēvētās vienotās starta līnijas idejas galvenā virzītāja. Šis scenārijs paredzēja pievienošanās sarunas sākt ar visām kandidātvalstīm vienlaikus, vēlāk procesa laikā ļaujot tām savstarpēji konkurēt. Sākotnēji šo pozīciju aktīvi atbalstīja arī Zviedrija un Somija, kā arī Francija, kas bija uzņēmusies aizbildniecību par Rumāniju. Dānija arī neatbalstīja vienas vai tikai divu Baltijas valstu izvirzīšanu šajā procesā.⁴⁷

Lielbritānijai tobrīd nebija tiešas intereses par ES paplašināšanos, tādēļ tās pozīcija 1997. gada sākumā pirms maijā gaidāmajām vēlēšanām, kurās pie varas nāca Tonija Blēra vadītie leiboristi, bija neitrāla. Lielbritānija uzskatīja, ka ES paplašināšanās procesam jābūt iekļaujošam, tādēļ sarunas būtu uzsākas ar visām kandidātvalstīm vienlaikus, vēlāk tās virzot pakāpeniski un ņemot vērā Eiropas Komisijas viedokļus par kandidātvalstīm.

Liela ietekme bija Vācijai – tās pozīcija bija izteikti atbalstoša tikai savām tuvakajām kaimiņvalstīm Polijai, Ungārijai un Čehijai. Vācija arī vēlējās labu attiecību saglabāšanu ar Krieviju, un tai ne mazāk svarīgi bija finansiālie apsvērumi par ES paplašināšanās izmaksām.

Baltijas valstu izredzēm tikt uzaicinātām pievienoties ES un NATO pirmajā paplašināšanās kārtā izšķiroša bija tieši Vācijas pozīcija.⁴⁸ Vācijas aizsardzības ministrs Folkers Rīe 1993. gada martā pirmo reizi bija ierunājies par NATO paplašināšanas iespēju, un 1993. gada jūnijā ES samītā Kopenhāgenā dalībvalstis principiāli vienojās par Austrumeiropas valstu tiesībām uz pievienošanos ES, ja tiks izpildīti noteikti kritēriji.⁴⁹ Sākotnēji Vācija izvēlējās paralēli atbalstīt gan NATO, gan ES paplašināšanos. Nostiprinot drošību un ekonomisko situāciju austrumos, tā saskatīja iespēju nostiprināt arī savu drošību. Tomēr, redzot ievērojamās atšķirības kandidātvalstu attīstībā un ņemot vērā Krievijas negatīvo attieksmi pret NATO paplašināšanos, Bonna kļuva izsvērtāka savā attieksmē pret jaunu dalībvalstu uzņemšanu NATO un ES. Un tā, kaut gan Vācija turpināja atbalstīt politiskās un ekonomiskās reformas Baltijas valstīs pēc to neatkarības atjaunošanas,

tās attieksmi pret Baltijas valstu virzīšanos uz ES un NATO tiešā veidā ietekmēja kanclera Kola īstenotā politika attiecībā ar Krieviju.⁵⁰

1994. gada novembrī Vācijas valdība nolēma atbalstīt visu desmit NATO partnervalstu virzīšanos uz NATO struktūrām, bet atbalstu par pilntiesīgu dalību paust tikai Polijai, Čehijai un Ungārijai. Tika uzskatīts, ka tas būtu maksimālais, ar ko Maskava būtu gatava samierināties. Tajā pašā laikā Baltijas valstu asociācijas līgumu noslēgšana ar ES pavēra tām iespējas ciešākai integrācijai un eventūlai dalībai ES un Krievijas attieksme pret ES nebija tik noraidoša, jo tā tika uzskatīta galvenokārt par ekonomiskās sadarbības organizāciju.

Vācijā sākotnēji NATO un ES paplašināšanās tika skatīta paralēli un abi procesi tika vērtēti kā Eiropas drošībai vienlīdz nozīmīgi, kaut laika ziņā atšķirīgi. NATO paplašināšanās kontekstā Vācijas skatījumā par Baltijas valstu uzņemšanu sākotnēji nevarēja būt ne runas. Vācijas aizsardzības ministrs Rie 1995. gada 21.–23. augusta vizītē Baltijas valstīs centās baltiešus mudināt uz pacietību, atsaucoties uz Polijas, Čehijas un Ungārijas progresu ceļā uz NATO un aicinot Baltijas valstis veidot ciešāku sadarbību aizsardzības jomā ar Ziemeļvalstīm.⁵¹

Atšķirīgu pozīciju demonstrēja Vācijas ārlietu ministrs Klauss Kinkels. Viņš, joprojām oficiāli uzsverot Vācijas atbalstu Baltijai, runāja par Baltijas valstu tiesībām pievienoties NATO un Bonnas atbalstu šajā procesā. Tomēr kanclera Kola skaidrie centieni ieņemt vidutāja lomu attiecībās starp NATO un Krieviju un atbalsts Borisam Jeļcinam gaidāmajās Krievijas prezidenta vēlēšanās, cerot uz demokrātisko spēku nostiprināšanos un zināmu prognozējamību Krievijā, Baltijas valstu cerības uz pievienošanos NATO attālināja uz vairākiem gadiem.⁵²

Lai arī Krievijai nebija tiešas teikšanas nedz ES, nedz NATO paplašināšanās procesā, augstākā līmeņa diplomātiskajos kontaktos ar Krieviju šie lēmumi tika pārrunāti un tās intereses tika uzklaustītas. ES un Krievijas pārstāvju tikšanās laikā Maskavā 1997. gada 3. martā Krievijas puse principiāli neiebilda pret ES paplašināšanos.⁵³ Pavisam cita attieksme tai bija pret 1997. gada jūlijā Madrides NATO samītā gaidāmajiem lēmumiem par Alianses paplašināšanos, kas no Alianses dalībvalstīm ASV, Vācijas un Francijas, kā arī NATO ģenerālsekretāra prasīja ilgstošas un koordinētas pūles augstākajā līmenī, lai panāktu risinājumu, kas apmierinātu visas puses.

Oficiāli Krievija līdz pat pēdējam brīdim turpināja iebilst pret Austrumeiropas valstu uzņemšanu NATO, tomēr pamazām tapa skaidrs, ka augstākajā līmenī aiz slēgtām durvīm tiek bruģēts ceļš risinājumam, kas Rietumvalstīm ļautu virzīties uz priekšu Alianses paplašināšanā, vienlaikus nodrošinot Krievijas akceptu šim procesam. Šāds kompromiss tika panākts, pateicoties intensīvai ASV un Vācijas augstākā līmeņa aizkulišu diplomātijai attiecībā ar Krieviju. Galvenie spēlētāji te bija ASV prezidents Bills Klintonš, Vācijas kanclers Helmutš Kols un

Krievijas prezidents Boriss Jeļcins.⁵⁴ Prezidents Klintons bija neatlaidīgs un pakāpeniski pierunāja Jeļcinu piekrist NATO paplašināšanās pirmajai kārtai, vienlaikus starptautiskā līmenī atbalstot Krievijas demokrātisko reformu kursu un solot atbalstu tās drīzai uzņemšanai Pasaules Tirdzniecības organizācijā (PTO) un G7 klubā – pasaules vadošajās ekonomiskajās organizācijās.

Bruņojuma izvietojums jaunajās NATO dalībvalstīs un Baltijas valstu situācija NATO paplašināšanās kontekstā kļuva par šo aizkulišu sarunu sadursmes punktiem, jo abi temati bija uzskatāmi par sarkanajam līnijām ne tikai Krievijai, bet arī NATO. Borisam Jeļcinam nepiekāpšanās bija ne tikai lielveikals varenības un pašcieņas, bet arī personīgā tēla jautājums arvien ietekmīgāko stingrās līnijas piekritēju acīs Krievijas Domē un militāristu aprindās. ASV un NATO aliansei turpretim uz spēles bija neatkarība NATO iekšējo lēmumu pieņemšanā stratēģiski svarīgos jautājumos un godprātīga attieksme pret visām NATO kandidātvalstīm, kas agrāk vai vēlāk cerēja uz tiesībām pievienoties Ziemeļatlantijas aliansei. Tādēļ sarunas galu galā izvērtās par sabiedrisko attiecību sāncensību, jo neviena no pusēm nevēlējās kļūt par zaudētāju pasaules preses, sabiedrības un pašmāju politiskajās aprindās. Visos jautājumos Clintonam pēc ilgstošiem un mērķtiecīgiem pūliņiem, nereti izmantojot “čeku grāmatiņas diplomātiju”⁵⁵ un solījumus Krieviju drīz redzēt pasaules vareno un attīstīto valstu organizācijās G7, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijā un PTO, galu galā izdevās gūt virsroku⁵⁶.

Kamēr ASV un Vācijas līderi strādāja, lai pierunātu Krieviju akceptēt NATO paplašināšanās pirmās kārtas sagatavošanu 1997. gadā, Baltijas valstu prezidentu galvenais uzdevums tobrīd bija panākt starptautiskā līmenī atzītas tiesības tikt uzaicinātām NATO – ja ne 1997. gadā, tad vismaz vēlāk.

Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa svarīgākais vēstījums 1996. gada vizītes laikā Vašingtonā bija – Latvijai, tāpat kā abām pārējām Baltijas valstīm, ir tādas pašas tiesības tikt uzaicinātām NATO kā Polijai, Čehijai un Ungārijai. Prezidents Ulmanis, 1996. gada jūnijā, atvadoties no Bila Klintona, izteica kādu frāzi, uz ko Klintons smiedamies atbildēja: “Great, Guntis! That’s great!” Tikai vēlāk Jāņa Ūdra grāmatā Ulmanis atklāj, ko toreiz, 1996. gadā, viņš Clintonam pateicis: “Bil, piemini manus vārdus: nepaies ne desmit gadu, kad Latvija kā dalībvalsts Rīgā uzņems NATO samitu!”⁵⁷ Klintona pozitīvā attieksme pret Baltijas valstīm (viņš gan šo valstu prezidentiem neko nesolīja) bija spēcīgs atbalsts un iedrošinājums pret aizdomām par aizmuguriskiem ģeopolitiskiem darījumiem ASV, Krievijas un Vācijas starpā.

Mēģinājumi panākt tādus darījumus bija. Līdz pat pēdējam brīdim Krievijas ārlietu ministrs Jevgeņijs Primakovs un prezidents Boriss Jeļcins mēģināja pierunāt ASV džentlmeniski vienoties, ka Baltijas valstis paliek ārpus NATO apmaiņā pret Krievijas samierināšanos ar Polijas, Čehijas un Ungārijas uzņemšanu. Tomēr

1997. gada 21. marta Helsinku samitā pēc vairākiem neveiksmīgiem pierunāšanas mēģinājumiem Jeļcins piekāpās.^{58, 59} Līdz ar to Helsinku iznākums apmierināja visas puses: ASV un NATO partneriem tika Krievijas klusējošā piekrišana NATO paplašināšanai, Krievijai – Rietumvalstu atbalsts Krievijas uzņemšanai PTO, OECD un uzaicinājums pievienoties G7 valstu klubam, savukārt pirmajām trim NATO kandidātvalstīm – skaidra perspektīva 8. un 9. jūlija Madrides samitā saņemt uzaicinājumu Aliansē, bet pārējām NATO kandidātvalstīm – cerība uz pievienošanos vēlāk nākotnē.⁶⁰

Par Baltijas valstu uzaicināšanu NATO 1997. gadā vēl nevarēja būt ne runas.⁶¹ Tobrīd tām svarīgākais bija nepieļaut dubulto noraidījumu no ES un NATO puses, jo tas gan kaitētu aizsāktajam reformu kursam, gan riskētu pasliktināt drošības situāciju Baltijas reģionā. Pēc tam kad ASV bija nospēlējusi izšķirošu lomu NATO atvērto durvju principa nosargāšanā, Vācijas ziņā bija rast Baltijas valstīm iekļaujošu risinājumu lēmumos par ES paplašināšanos. Šis sarežģītais uzdevums piekrita Vācijas aizsardzības ministram Riem un ārlietu ministram Kinkelam, vienlaikus ņemot vērā kanclera Kola administrācijas prerogatīvu attiecību veidošanā ar Krieviju.

Vācijas aizsardzības ministrs Folkers Rie, kurš kopš 1996. gada beigām bija izvirzījies par NATO paplašināšanās arhitektūras vadošo spēlētāju, bija pret Baltijas neiekļaušanu NATO un ES paplašināšanās pirmajā kārtā. Kaut arī Rie atzina, ka Maskavas iebildumu dēļ Baltijas iekļaušana NATO paplašināšanās pirmajā kārtā ir neiespējama, viņš iestājās par Baltijas valstu iekļaušanu ES paplašināšanās pirmajā kārtā un, atšķirībā no sava amerikāņu kolēģa, ASV aizsardzības sekretāra Viljama Koena, uzaicinājumu ES neuzskatīja par alternatīvu dalībai NATO.⁶² Rie ticēja, ka kopā ar ārlietu ministru Kinkelu viņam izdosies mainīt kanclera pozīciju Baltijas jautājumā. Arī Kinkels turpināja realizēt no kanclera Kola atšķirīgu nostāju Baltijas valstu jautājumā ES paplašināšanās kontekstā – jau 1996. gada beigās un 1997. gada sākumā viņš runāja par Baltiju kā vienu veselumu, tikai vēlāk izvirzīja Igauniju priekšplānā, tādējādi paužot atbalstu vismaz vienai no trim Baltijas valstīm.

Lūk, kā Vācijas ārpolitiku attiecībā pret Baltijas valstīm tagad izskaidro Mihaels Gālers.⁶³

Neskatoties uz visām vēsturiskajām netaisnībām pret Baltijas valstīm un Krievijas nodarījumiem, mūsu loma tobrīd bija gan iesaistīties dialogā ar Krieviju, gan nodrošināt Baltijas valstu iekļaušanu Eiropas Savienības un beigu beigās arī NATO paplašināšanas procesos, kur pirmajā paplašināšanās raundā mērķis bija nodrošināt atvērto durvju principu un iespēju Baltijas uzņemšanai vēlāk.

Atceros, ka 1998. gada janvārī mums beidzot izdevās panākt kanclera Helmuta Kola vizīti uz Rīgu, uz Baltijas jūras valstu vadītāju sanākumi. Preses konferencē

Rīgā Kols teica apmēram tā: “Es esmu šeit braucis mazāk nekā citi [līderi], bet es esmu darījis to, kas man bija jādara, lai jūs būtu tur, kur jūs šodien esat, un es nekad neesmu aizmirsis Hitlera un Staļina nodevību pret Baltijas valstīm.” Un tad viņš devās ar kājām pastaigā apskatīt Vecrīgu, un mēs iegājām Doma baznīcā. Tā sagadījās, ka tobrīd tur dziedāja koris, izpildot kādu no Baha skaņdarbiem. Kolu Doma baznīcas aura un kora mūzika bija ļoti dziļi aizkustinājusi. Un es atceros viņu toreiz sakām: “Tē ir īsta Eiropa!”

Vācijas tautas kolektīvajā atmiņā Baltija bija labi saglabājusies. Turklāt jāņem vērā, ka vāciešos bija arī diezgan spēcīga vēsturiskā vainas apziņa par to, ka vēl pirms Pirmā pasaules kara vācu aristokrātija Baltijas teritorijas bija pārvaldījusi vienalga kam – Krievijas impērijai, pirms tam Zviedrijai, nemaz nerunājot par pašu Vācu bruņinieku ordeni. Vēlāk, pēc Hitlera–Staļina pakta parakstīšanas, Vācija pirms PSRS armijas ienākšanas izglāba baltvāciešus, atkal pametot Baltiju likteņa varā. Gadu simteņus mēs bijām ar šīm tautām dzīvojuši kopā, bet vēlāk, Krievijai atgriežoties, mēs tās nodevām. Ja tolaik Vācijā pie varas būtu bijusi demokrātiska valdība, varbūt viss būtu bijis citādi. Taču visu šo vēsturisko notikumu kontekstā Vācijas sabiedrības apziņā bija skaidra sajūta, ka mūsu pienākums ir kompensēt šo vēsturisko netaisnību, palīdzot Baltijas valstīm atkal atgriezties Eiropā.

1997. gada 16.–17. jūnijā notikušajā ES līderu sanāksmē Amsterdamā kanclers Kols tomēr izvēlējās paust savu atbalstu tikai Polijas, Ungārijas un Čehijas uzaicināšanai uz ES pievienošanās sarunām, Baltijas valstis pat nepieminot. Taču mēnesi vēlāk – 1997. gada 16. jūlijā – Eiropas Komisija beidzot uz laiku pielika punktu visām spekulācijām, nākot klajā ar ģeopolitiski līdzsvarotu priekšlikumu, ES pievienošanās sarunu sākšanai iesakot ne tikai Poliju, Ungāriju, Čehiju un Slovēniju, bet arī Igauniju un Kipru.⁶⁴ Latvija nebija iekļuvusi kandidātvalstu pirmajā grupā.

1997. gadā Eiropas Komisijas pirmie atzinumi par Latviju un Igauniju, lai arī samērā līdzīgi, tomēr saturēja niansētā valodā ietērtu skaidru politisko vēstījumu par labu tikai Igaunijas uzaicināšanai pirmajā ES kandidātvalstu grupā.

No Eiropas Komisijas 1997. gada 16. jūlija atzinumiem par Latviju un Igauniju:⁶⁵

Latvija

Politiskie kritēriji

Latvija atbilst demokrātiskas valsts pazīmēm, politiskās institūcijas funkcionē normāli, nodrošinot likuma varu, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību aizsardzību. Tomēr nepieciešami pasākumi, kas paātrinātu krieviski runājošo nepilsoņu naturalizāciju un ļautu tiem labāk integrēties Latvijas sabiedrībā.

Latvija ir sasniegusi būtisku progresu tirgus ekonomikas izveidē, bet vidējā termiņā tai varētu būt nopietnas grūtības izturēt konkurences spiedienu un tirgus procesus Eiropas Savienībā. [..]

Latvija ir progresējusi ES likumdošanas pārņemšanā un ieviešanā, it īpaši vienotā tirgus jomā. Pieliekot būtiskas papildu pūles, Latvija vidējā termiņā būtu spējīga pilnībā iekļauties vienotajā tirgū. [..]

Nemot vērā šos apsvērumus, Komisija uzskata, ka sarunas par pievienošanos Eiropas Savienībai ar Latviju būtu jāuzsāk, tiklīdz Latvija būs sasniegusi pietiekamu progresu Kopenhāgenas kritēriju izpildē.

Igaunija

Igaunija atbilst demokrātiskas valsts pazīmēm, tai ir stabila, tiesu varu, cilvēktiesības un minoritāšu tiesību aizsardzību garantējošas institūcijas. Tomēr jāveicina krieviski runājošo nepilsoņu naturalizācija, lai ļautu tiem labāk iekļauties Igaunijas sabiedrībā.

Igauniju var uzskatīt par funkcionējošu tirgus ekonomiku, un vidējā termiņā var prognozēt, ka tiks sasniegts nepieciešamais progress, lai varētu izturēt konkurences spiedienu un tirgus procesus Eiropas Savienībā.

Igaunija ir panākusi būtisku progresu ES likumdošanas pārņemšanā un ieviešanā, it īpaši iekšējā tirgus jomā. Pieliekot tālākas pūles, Igaunija vidējā termiņā būtu spējīga pilnībā iekļauties vienotajā tirgū. [..]

Komisija rekomendē sākt pievienošanās sarunas ar Igauniju.

1997. gada 16. jūlijā Eiropas Komisija publicēja savu pirmo atzinumu par Austrumeiropas valstīm, un šajā atzinumā Igaunija vienīgā no Baltijas valstīm saņēma pozitīvu vērtējumu un rekomendāciju pievienošanās sarunu sākšanai, savukārt Latvija un Lietuva palika aiz strīpas. Pirmais skarbo vēsti uzzināja Juris Kanels, Latvijas vēstnieks ES. Lai arī šī ziņa nebija pilnīgi negaidīta, toreiz tā satricināja gan Latvijas valdību, gan visu Latvijas diplomātisko korpusu Eiropā. Tagad Juris Kanels tā brīža emocijas raksturo šādi:

Lai gan ziņojums toreiz bija netikams un emociju uzplūdā vēl pārmetām Eiropas Komisijai neprecīzu datu izmantošanu, daudzkārt jau ir atzīts, ka tobrīd šis Eiropas Komisijas ziņojums bija pielāgots dalībvalstu izvēlētajam ES paplašināšanās scenārijam, kas paredzēja grūtās savstarpējās sarunās izcīnītu kompromisa scenāriju – piecas valstis, no kurām trīs bija Centrāleiropas valstis (Polija, Čehija un Ungārija), viena no dienvidiem (Slovēnija) un viena no ziemeļiem (Igaunija), kā arī Kipra, kas pozitīvu Eiropas Komisijas vērtējumu par gatavību sarunu sākšanai bija saņēmusi jau iepriekš. Protams, pastāvēja objektīvi Kopenhāgenas kritēriji, pēc kuriem tika vērtēta kandidātvalstu gatavība sarunām, bet Eiropas

Komisijas attieksmē pret Latviju, tāpat kā pret jebkuru citu kandidātvalsti, noteicošā loma bija politiskajai gribai, ko pauž Eiropas Savienības dalībvalstis.

Līdz Eiropas Savienības valstu vadītāju sanāksmei 1999. gada decembrī Helsinkos, kad pēc divu gadu intervāla Latvija un pārējās atlikušās kandidātvalstis beidzot saņēma uzaicinājumu sākt iestāšanās sarunas, dalībvalstu politiskajā nostājā pret ES paplašināšanos bija notikušas labvēlīgas pārmaiņas, kurām atbilstoši tika pakārtoti arī Eiropas Komisijas divus gadus vēlāk sniegtie vērtējumi par kandidātvalstīm.⁶⁶

Pēc Latvijai negatīvā atzinuma saņemšanas visu atbildīgo Latvijas valsts dienestu pūles tika veltītas centieniem panākt pozitīvāku ES dalībvalstu viedokli līdz decembrī gaidāmajai dalībvalstu vadītāju sanāksmei. Premjerministrs Andris Šķēle galvenos pārmetumus veltīja Ārlietu ministrijai. Tika sasaukta ārkārtas valdības sēde. Tajā Ārlietu ministrijai un Eiropas lietu ministram tika uzdots desmit dienu laikā sagatavot tālāko rīcības plānu, kā līdz decembrim, kad ES valstu līderu sanāksmē bija plānota galīgā lēmumu pieņemšana par uzaicināmo kandidātvalstu skaitu, aktivizēt ārlietu resora un diplomātiskā korpusa darbu Eiropā; tika meklēti arī priekšlikumi valdības locekļu, Saeimas priekšsēdētāja, Saeimas komisiju deputātu saskaņotai un enerģiskai darbībai šā mērķa sasniegšanā.

Gan toreizējais ārlietu ministrs Valdis Birkavs, gan Valsts prezidents Guntis Ulmanis uzskatīja, ka atbildība par notikušo vienlīdz lielā mērā gulstas uz viisiem – sākot ar Valsts prezidentu un beidzot ar institūcijām, kuras ir atbildīgas par Latvijas ekonomiskajiem rādītājiem.⁶⁷ Protams, netrūka arī salīdzinājumu ar kaimiņvalstu rīcību un darbiem, gatavojoties ES sarunām. Valdis Birkavs sev raksturīgajā manierē ironizēja, ka tur, kur viņš kā ārlietu ministrs kopā ar Valsts prezidentu braucot ar vienu padomnieku uz abiem, igauņu valstsvīrus pavadot 8–12 padomnieki. Tika apšaubīta arī Eiropas Komisijas izmantoto datu objektivitāte.

Ārlietu dienestā visām Latvijas vēstniecībām Eiropas valstīs tika uzdots daudz aktīvāk strādāt pie Latvijas kandidātvalsts tēla un koncentrēties uz Latvijas kandidatūras lobēšanu pirms nākamā Eiropas Komisijas atzinuma un dalībvalstu lēmuma 1998. gadā. Šādu stratēģiju par piemērotāko neformālos kontaktos bija novērtējuši arī Eiropas Komisijas pārstāvji. Tie uzskatīja, ka gada laikā Latvijas un Igaunijas vai Polijas attīstības un progresā radītājos nebūs radušās būtiskas atšķirības. Turklāt uz sarunām uzaicinātās valstis turpinās sakārtot savas administratīvās sistēmas un likumdošanu, bet Latvija cerībā iegūt pozitīvāku Eiropas Komisijas vērtējumu varētu tās panākt 1998. gadā.⁶⁸

1997. gada vasaras beigās Andri Šķēli premjera amatā nomainīja Guntars Krasts.⁶⁹ Viņš bija pirmais, kas ES lietas Latvijā no ārpolitiska jautājuma padarīja par iekšpolitisku prioritāti, aktivizēja Ministru kabineta paspārnē izveidotās

Eiropas integrācijas padomes darbu – tajā ministri regulāri apspriedās par paveikto un vēl darāmo apjomīgajā ES likumdošanas pārņemšanas uzdevumā.

Par spīti Latvijas un Lietuvas centieniem līdz nākamajai ES līderu sanāksmei panākt pārmaiņas ES dalībvalstu viedokļos un Eiropas Parlamenta mēģinājumiem pamatot atvērtas pieejas nepieciešamību attiecībā pret visām Austrumeiropas kandidātvalstīm, Luksemburgas Eiropadome 1997. gada 12. un 13. decembrī tomēr būtiski viedokli nemainīja. Pēc tās dotā mandāta 1998. gada 31. martā pievienošanās sarunas politiskā līmenī ar ES tika atklātas tikai ar pirmajām sešām kandidātvalstīm – Poliju, Čehiju, Ungāriju, Slovēniju, Igauniju un Kipru, pārējās tika aicinātas uz regulārām sarunu sagatavošanas sanāksmēm, kurās pēc tā paša plāna un tādā pašā secībā kā ar pirmā sešnieka sarunu grupu tika caurskatīti un kandidātvalstīm izskaidroti svarīgākie aspekti katrā ES likumdošanas jomā jeb t. s. sarunu sadaļās.

Noskaņojuma maiņa attieksmē pret ES paplašināšanos: 1997–1999

Jau 1997. gada nogalē vēl pirms Luksemburgas Eiropadomes arvien biežāk atskanēja politiskie argumenti, ka lēmums par Baltijas valstu sadalīšanu, iespējams, nav bijis pareizs, un arī pārējām Austrumeiropas valstīm bija svarīgs iekļaujošs ES paplašināšanās process un atbalsts sarunu sagatavošanas periodā.⁷⁰ Valstis, kas bija palikušas aiz strīpas pirmajā kārtā, turpināja aktīvi lobēt savas kandidatūras, un katrai bija savi atbalstītāji arī ES iekšienē.

Kamēr Latvijas ierēdniecība, valdība un Saeima mobilizējās un plānveidīgi strādāja pie ES likumdošanas normu pārņemšanas un reformām jomās, kuras Eiropas Komisija savos atzinumos bija kritiski novērtējusi, Latvijas diplomātiskais korpuss Eiropā 1998. gadā neatlaidīgi centās panākt Latvijai pozitīva politiskā lēmuma pieņemšanu jautājumā par uzaicināšanu uz sarunām vēl tajā pašā gadā, tādējādi cerot izrauties no otrās kandidātvalstu grupas un panākt pirmo grupu. Šādas rīcības pamatā bija bažas, ka, neiekļūstot pirmajā paplašināšanās kārtā, Latvijas kandidatūra varētu tikt sasaistīta ar Rumāniju un Bulgāriju, kuras tobrīd no visām kandidātvalstīm bija pašas vājākās un kuru uzaicināšana uz sarunām pārskatāmā nākotnē netika vērtēta kā realistiska. Tomēr nedz Lielbritānijas, nedz Austrijas prezidentūras laikā 1998. gadā pārmaiņas dalībvalstu lēmumos neizdevās panākt.

Eiropadomes sanāksmē 1998. gada 12. decembrī ES valstu līderi aicināja Eiropas Komisiju nākamo progresa novērtējumu par kandidātvalstīm sniegt pēc gada un vienlaikus dot zaļo gaismu divpusējo likumdošanas salīdzināšanas sanāksmju jeb t. s. individuālā likumdošanas *skrīninga* sākšanai ar otrās grupas

kandidātvalstīm. Šis lēmums bija cerīgs signāls, tomēr Latvijas valdību tas neapmierināja, jo tobrīd vēl nebija īstas pārliecības, cik drīzā laikā ES atkal varētu izšķirties par tālākiem politiskajiem lēmumiem ES paplašināšanās jautājumā. “Latvijai ir reālas izredzes sākt sarunas ar ES nākamajā gadā, ja vien tā turpinās attīstīties tāpat kā šogad,” mierināja Zviedrijas ārlietu ministre Anna Linda.⁷¹

Par jaunu pagrieziena punktu ES paplašināšanās procesā kļuva 1999. gads. Būtiskas pārmaiņas 1998. gada vēlēšanās bija piedzīvojuši Eiropas integrācijas galvenais dzinējspēks – Vācija, kur pie varas nāca sociāldemokrātu un zaļo partijas koalīcija ar Gerhardu Šrēderu kanclera un Jošku Fišeru ārlietu ministra amatā. Arī Eiropas Komisijas politiskajā vadībā 1999. gada rudenī ienāca Eiropas sociāldemokrātu politiķi ar itālieti Romano Prodi priekšgalā. Viņa komandā atbildība par ES paplašināšanos tika uzticēta vācietim Ginteram Ferhoigenam.

Pirmie signāli jaunajā Eiropas politiskajā izkārtojumā neliecināja par ES paplašināšanos kā politisko prioritāti. Kā vēlākajos gados atminējās toreizējais ES paplašināšanās komisārs Ferhoigens, Eiropas Komisija par galveno prioritāti bija noteikusi Eiropas bezdarba problēmas risināšanu. Arī Vācijas jaunās valdības attieksmi pret ES paplašināšanos varēja raksturot ar vārdiem “jo vēlāk, jo labāk”.⁷² Tomēr itin drīz Eiropas valstis bija spiestas savu politisko nostāju mainīt. 1999. gada militārais konflikts Kosovā bija acīmredzams apliecinājums demokrātijas trauslumam Austrumeiropā, un tas Eiropas valstu līderiem lika pieņemt kārtējo politisko lēmumu, kas balstījās uz ģeopolitiskajiem un stratēģiskajiem apsvērumiem. “Tāpat kā mēs [Eiropas Komisijā], arī viņi [dalībvalstu līderi] no Kosovas krīzes guva fundamentālu atziņu – miers un stabilitāte Eiropā nav pašsaprotami. Dažviet tie ir jānotur, citviet – jāiegūst. [...] ES paplašināšanās ir efektīvākais veids, kā nosargāt Eiropas kopīgās vērtības,” 1999. gada nogalē atzina Ginters Ferhoigens.⁷³

Nepilnu mēnesi pēc stāšanās amatā un divus gadus pēc pirmo pozitīvo rekomendāciju izsniegšanas pirmajai kandidātvalstu grupai jaunā Eiropas Komisija 1999. gada 13. oktobrī rekomendēja ES iestāšanās sarunas sākt arī ar Latviju, Lietuvu, Slovēniju, Maltu, Bulgāriju un Rumāniju. Šā lēmuma politisko raksturu samērā uzskatāmi apliecina kopējo politisko rekomendāciju neatbilstība kandidātvalstu individuālajiem vērtējumiem, kas bija ietverti Eiropas Komisijas dienestu iepriekš rūpīgi sagatavotajos ziņojumos, kuri, iespējams, tehniski bija sagatavoti citādam politiskajam iznākumam.⁷⁴ Eiropas Komisijas ģenerālsēkretāre Katrīna Deja tagad to izskaidro šādi:

Kā parasti ES lēmumu pieņemšanā, no vienas puses, bija Eiropas Komisijas ekspertu vērtējums par situāciju un, no otras puses, – pozīcijas politiskajā līmenī, ieskaitot arī Eiropas Komisijas komisārus. Administrācija skaidri argumentēja par labu pakāpeniskai pieejai, politiķi lēma citādi.

To pašu vēlāk varēja redzēt Slovēnijas un Horvātijas gadījumā. Šo abu valstu starpā nebija ievērojamu atšķirību nedz ekonomiskās attīstības un dzīves standartu, nedz valsts administratīvās kapacitātes ziņā. Bet politiskā līmenī atšķirība bija. Slovēnijai etniskā sastāva dēļ praktiski izdevās izvairīties no Dienvidslāvijas kara, savukārt Horvātija gan ar karu, gan pēc tā zaudēja ilgu laiku un ES pievienojās desmit gadus vēlāk, kaut gan ekonomiski tā būtu varējusi apsteigt daudz agrāk uzņemtais jaunās dalībvalstis.

Pievienošanās Eiropas Savienībai, kā šie piemēri parāda, galu galā ir ļoti lielā mērā politiski motivēts lēmums. Ne vienmēr jaunas valstis tika uzņemtas tad, kad tās bija reāli gatavas. Ja tobrīd mums būtu jāizvērtē šo valstu gatavība, balstoties uz reālu ietekmes novērtējumu, lēmums nebūtu pozitīvs. Bet politiskā vēsture parasti attīstās lielākiem lēcieniem. Un galu galā politiķiem bija taisnība. Arī Bulgārijas un Rumānijas gadījumā. Mēs joprojām katru gadu turpinām izvērtēt progresu abās šajās valstīs, taču salīdzinājumā ar politiskajiem ieguvumiem, ko Eiropai ir devusi šo valstu uzņemšana ES, atlikušās problēmas šajās valstīs ir risināmas.⁷⁵

Līdz ar 1999. gada decembrī Helsinkos pieņemtajiem ES dalībvalstu vadītāju politiskajiem lēmumiem par otrās kandidātvalstu grupas uzaicināšanu uz ES pievienošanās sarunām bija noslēdzies pirmais nozīmīgais posms Latvijas ceļā uz Eiropas Savienību. Latvijai par svarīgāko “ceļa stabiņu” ES pievienošanās procesā (kas vēl bija priekšā) nenoliedzami jāuzskata pievienošanās sarunas – ilgstošs un samērā sarežģīts process, kura laikā esošās un topošās dalībvalstis pārrunā ES likumdošanas pārņemšanu un pielāgošanu noteiktos termiņos, kā arī vienojas par ierobežotu izņēmumu skaitu. Sarunas būtībā ir par “ārējā pārtapšanu iekšējā”.⁷⁶ Par to būs atsevišķs stāsts citā šīs grāmatas nodaļā.

Pirmā desmitgade pēc neatkarības atjaunošanas bija prasījusi nebeidzamu renovāciju visās jomās – gan valsts tiesisko pamatu un nacionālo institūciju atjaunošanu, gan Latvijas atzīšanu un ārpolitiskās ietekmes instrumentu atjaunošanu starptautiskā līmenī. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas atgriešanās Eiropas un starptautiskajā apritē notika vienlaikus ar globālajām pārmaiņām, kuras Eiropa un starptautiskā sabiedrība piedzīvoja 90. gados pēc aukstā kara beigām. Nereti tas Baltijai palīdzēja, taču visai bieži arī padarīja to atkarīgu no lielākām stratēģiskām izvēlēm un lēmumiem, kuru pieņemšanā tā nebija tieši iesaistīta. Tieši šā iemesla dēļ sākotnējā periodā Latvijas diplomātu un valstsvīru galvenais darbs bija Latviju pēc gadu desmitiem atkal iezīmēt pasaules kartē, vienlaikus veicot milzīgu izskaidrošanas darbu, lai aizpildītu tukšos plankumus citu zemju – it īpaši stratēģiski svarīgo Eiropas valstu un ASV – politisko līderu, diplomātu un starptautisko organizāciju zināšanās, izpratnē un viedoklī par Latviju. Aktuāla bija pret Baltiju labvēlīgi noskaņoto un tās sabiedroto tīkla izveide, lai spētu aizstāvēt Latvijas

pozīciju un ietekmēt lēmumu pieņemšanas procesu Baltijai vēlamā veidā. Šo lomu, kā parāda atskats 90. gados, veiksmīgi nospēlēja gan trimdā dzīvojošie pirmskara Latvijas diplomāti un latviešu kopiena pasaulē, gan baltvācu izcelsmes diplomāti Vācijā, gan daudzas citas Latvijai un Baltijai labvēlīgas personības Eiropas diplomātu aprindās un starptautiskajās organizācijās.

Izšķiroša nozīme bija Baltijas valstu līderu spējai kopā (kaut arī savstarpējā sacensībā) īstenot savus ārpolitiskos mērķus, cenšoties vairot un izmantot sev draudzīgi noskaņoto valstu atbalstu Eiropas un globālajās ārpolitikas norisēs. To var teikt par Baltijas valstu prezidentu regulārajām savstarpējām konsultācijām un kontaktiem ar ASV prezidentu Bilu Klintonu laikā, kad vēl norisinājās sarunas par Krievijas armijas izvešanu un lēmumu pieņemšana par NATO paplašināšanos. Arī ceļā uz ES Baltijas valstis, neskatoties uz savstarpējo konkurenci, savu kandidatūru lobešanā veiksmīgi izmantoja atbalstu, ko sniedza jau esošās un tolaik vēl jaunās ES dalībnieces no Ziemeļvalstīm.

Atskatoties uz šo periodu, bijusī Eiropas Komisijas ģenerālsēkretāre Katrīna Deja, kuru Latvijas diplomāti atcerēsies par viņas atbalstu un spēju objektīvi un niansēti izprast Baltijas valstu situāciju ES iestāšanās procesā, īpaši jau politiski jutīgajos jautājumos par minoritāšu un valsts valodas problemātiku, pēdējo 25 gadu periodu Eiropas integrācijas vēsturē un Latvijas vietu tajā rezumē šādi:

Austrumeiropas paplašināšanās Eiropas vēsturē vienmēr paliks kā 21. gadsimta nozīmīgākais sasniegums Eiropas integrācijā un arī kā pats sarežģītākais ES paplašināšanās process. Dažreiz ir žēl, ka tas netiek pienācīgi novērtēts. 25 gadi cilvēces vēsturē nav ilgs laiks, bet, ja paskatāmies, ko mums ir izdevies sasniegt šajos 25 gados kopš aukstā kara beigām, – ir notikusi pilnīga Eiropas transformācija. Protams, starplaikā Eiropa ir piedzīvojusi ekonomisko krīzi, sabiedrība Rietumeiropā noveco un kļūst konservatīvāka, un, protams, šodien cilvēkiem vairs nav tādas apetītes uz pārmaiņām, kāda tā bija kādreiz. Šodien Eiropā ar lielākajām grūtībām saskaras nevis jaunās dalībvalstis, bet kādreizējais Eiropas kodols – Vācija, Itālija, Francija. Protams, daudziem vēl ir grūti aprast ar mūsu jaunajiem izmēriem. Sešatā bija daudz vieglāk un mājīgāk, kompānijā ar 28 dalībvalstīm ir daudz grūtāk par kaut ko vienoties, dažreiz pat nevar saskatīt, kas galda otrā pusē runā. Bet, par spīti tam, mēs joprojām spējam pieņemt lēmumus.

Raugoties uz jauno ģeopolitisko situāciju un citiem izaicinājumiem, ar kuriem Eiropa šodien saskaras, jāatzīst, ka vēsturiskās izdevības brīdis, kas bija mūsu rīcībā un noslēdzās īsi pēc ES paplašināšanās, ir pagājis. Gan Latvijai, gan Eiropai kopumā paveicās, ka mēs šo vēstures doto izdevību izmantojām. Un to pašu var teikt par Latvijas iestāšanos eirozonā – tā bija pēdējā brīža biļete uz ES kodolu. Otrreiz tādas iespējas jums vairs nekad nebūs.⁷⁷

Atsauces

¹ Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) politiskajās diskusijās Baltijas situācija tieši vai netieši tikusi apspriesta vēl senāk, lai gan Baltijas neatkarības jautājums Rietumvalstu politisko un starptautisko diskusiju darba kārtībā tobrīd nefigurēja, kaut gan baltiešu trimdas organizācijas aktīvi un publiski centās pievērst tam uzmanību. Plašāk par Baltijas valstīm un EDSA sk.: Lange, F. Baltic states and the CSCE. *Journal of Baltic Studies*, 1994, 25 (3).

² Rezolūcijas iniciatori bija no Vācijas ievēlētais Eiropas Parlamenta deputāts, Austroungārijas impērijas pēdējais troņmantnieks, starpkaru un pēckara Eiropas politikā aktīvais Eiropas integrācijas idejas atbalstītājs Oto von Habsburgs un no britu konservatīvo partijas ievēlētais Džeimss Skots-Hopkins. Šī rezolūcija tapa, atbildot uz 45 Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pilsoņu kopīgo Apvienotajām Nācijām un Helsinku Noslēguma aktu parakstījušo valstu valdībām adresēto 1979. gada 23. aprīļa deklarāciju ar aicinājumu izbeigt Baltijas valstu okupāciju un panākt ārvalstu karaspēka izvešanu. Sk.: Habsburg report (1-656/82). *Official Journal of the European Communities* (14.2.83 C42/77).

³ Eiropas Parlamenta 1983. gada 13. janvāra un 1987. gada 15. oktobra, kā arī Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas 1987. gada 28. janvāra rezolūcijas par situāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā un par cilvēktiesībām Baltijas valstīs, 1987. gada 30. oktobra un 1988. gada 2. augusta Eiropas Parlamenta ziņojumu attiecinot Vācijas Bundestāgā un 1989. gada 16. februāra Bundestāga Ārlietu komitejas lēmuma rekomendācija ziņojumam un rezolūcijai par tautas demonstrācijām Baltijas valstīs. Sk.: Deutscher Bundestag, 11. Wahlperiode, Drucksachen, 11/1031, 11/2729, 11/4004.

⁴ 1989./1990. gada Eiropas Parlamenta politiskās darbības analīzi sk. Austrumeiropas valstu demokrātisko pārmaiņu kontekstā pieejamā pētījumā: Democratic Change in Central and Eastern Europe: European Parliament and the End of the Cold War. EPRS, European Parliamentary Research Centre, January 2015.

⁵ Parīzes Harta par jauno Eiropu tika parakstīta 1990. gada 19.–21. novembrī Parīzē, piedaloties Eiropas Drošības un sadarbības konferences

dalībvalstīm Austrijai, Beļģijai, Bulgārijai, Kanādai, Kiprai, Čehoslovākijai, Dānijai, Somijai, Francijai, Vācijai, Grieķijai, Vatikānam, Ungārijai, Islandei, Itālijai, Eiropas Kopienām, Lihtenšteinai, Luksemburgai, Maltai, Monako, Nīderlandei, Norvēģijai, Polijai, Portugālei, Rumānijai, Sanmarīno, Spānijai, Zviedrijai, Šveicei, Turcijai, PSRS, Lielbritānijai, ASV un Dienvidslāvijai. Sk.: Charter of Paris on a New Europe. Pieejams: <http://www.osce.org/mc/39516> *START Treaty*

⁶ Sk.: Treaty on Conventional Armed Forces in Europe. Pieejams: <http://www.osce.org/library/14087>

⁷ Sk.: <http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>

⁸ Sk.: The Two plus Four Treaty. Pieejams: http://www.auswaertigesamt.de/EN/AAmt/PolitischesArchiv/EinblickeArchiv/ZweiPlusVier_node.html

⁹ Šo epizodi intervijā Maijas Birznieces dokumentālajā filmā “Atjaunotāji” piemin pirmais Latvijas pēcneatkarības perioda ārlietu ministrs Jānis Jurkāns (1990–1992). Sk. arī: Fredēns, L. P. *Baltijas neatkarības ceļš un Zviedrijas ārpolitika, 1989–1991*. Rīga: Atēna, 2007; Nagobads-Ābols, A. & Ābols, G. *Madride, Lisabona un atpakaļ Rīgā: atmiņas un vērojumi četrās vēstniecībās*. Rīga: Zinātne, 2000.

¹⁰ Rahim, K. La reconnaissance internationale des états Baltes. *Revue Generale de Droit International Public* (Paris), 1992, 96 (4), 843–872.

¹¹ 1990. gada 22. martā Islande pirmā atzina Lietuvas neatkarību un 1991. gada 27. janvārī pirmā nodibināja diplomātiskās attiecības ar Lietuvu. PSRS to uzskatīja par iejaukšanos tās iekšējās lietās.

¹² Šo ASV oficiālās ārpolitikas dilemmu un prezidenta Buša pozīciju Baltijas valstu neatkarības priekšvakarā savā grāmatā detalizēti apraksta vēlākais ASV valsts sekretāra vietnieks, tolaik vēl žurnāla *Time* Austrumeiropas redaktors Stroubs Talbots. Turpat arī norādīts, ka iniciatīva par Francijas un Vācijas lideru kopīgo vēstuli Vitautam Landsbergim patiesībā nākusi no ASV prezidenta administrācijas, kas tādējādi šo delikāto uzdevumu centusies deleģēt Eiropas vadošajiem politiskajiem līderiem. Sk.: Beschloss, M. R. & Talbot, S. *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War*. Little & Brown, 1993.

¹³ Šos argumentus savos paziņojumos izmantoja gan Francijas, gan ASV, gan Zviedrijas valdība, turklāt pēdējai papildu grūtības sagādāja fakts, ka 1940. gadā Zviedrija bija atzinusi Baltijas valstu aneksiju. Zviedrijas ārlietu ministrs Stēns Andersons paziņoja, ka neatkarības atzīšana iespējama tikai pēc Lietuvas vienošanās ar PSRS. Francijas ārlietu ministrs Rolāns Dimā 1990. gada 12. marta komunikē norādīja, ka "ar vienusēju neatkarības pasludināšanu nepietiek. Viļņai jāatjauno priekšnoteikumi suverenitātes īstenošanai". ASV Valsts departamenta pozīcija 1990. gada 12. martā ir vēl lakoniskāka: "Efektīva kontroles atgūšana pār savu teritoriju un spēja respektēt savas starptautiskās saistības." Plašāk par Baltijas valstu neatkarības atzīšanas tiesiskajiem apsvērumiem Rietumvalstu paziņojumos sk.: Rahim, K. *La reconnaissance internationale des etats Baltes*.

¹⁴ Intervija ar Mihaelu Gāleru 2015. gada 20. aprīli.

¹⁵ Sk.: Rahim, K. *La reconnaissance internationale des etats Baltes*.

¹⁶ Joint Declaration on the establishment of official relations between the European Economic Community (EEC) and the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA), *OJ* (1988) L 157/35. CMEA jeb Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome bija 1949. gadā pēc PSRS iniciatīvas izveidota Eiropas Ekonomiskās sadarbības organizācijai analoga sociālistisko valstu ekonomiskās sadarbības un savstarpējās palīdzības organizācija.

¹⁷ Elsuwege, P. van. *From Soviet Republics to EU Member States*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008, 97–100.

¹⁸ Jau pieminētā Vācijas ārlietu ministra H. D. Genšera iniciatīva tolaik iezīmēja savdabīgu tendenci Vācijas ārpolitikā, ko varētu raksturot kā duālo ārpolitiku pret Baltijas valstīm. No vienas puses, bija redzama Vācijas ārlietu dienesta un ārlietu ministru salīdzinoši labvēlīgā attieksme pret Baltiju, no otras puses – vēl pamanāmāka bija kanclera Kola uz Eiropu un PSRS, vēlāk uz Krieviju orientētā diplomātija, kurā Baltijai tika atvēlēta otršķirīga loma. Šis ārpolitikas duālisms tiešā veidā vēlāk ietekmēja arī Baltijai svarīgo Eiropas ārpolitisko lēmumu pieņemšanu, it īpaši 1997. gada izšķirošos lēmumus par NATO un ES paplašināšanos.

¹⁹ Sk.: Elsuwege, P. van. *From Soviet Republics to EU Member States*, 101–102.

²⁰ Sk.: EEC/Eastern Europe Relations. 1992. gada 21. maija preses paziņojums. Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-27_en.htm

²¹ Intervija ar Katrīnu Deju 2015. gada 20. maijā.

²² Intervija ar Juri Kanelu 2014. gada 4. augustā.

²³ Copenhagen European Council 21–22 June 1993, Presidency Conclusions.

²⁴ Avery, G. & Cameron, F. *The Enlargement of the European Union*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999.

²⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, Latvijas pieteikums par iestāšanos Eiropas Savienībā, 1995. gada 13. oktobris.

²⁶ Andris Šķēle premjera amatu ieņēma divreiz: no 1995. gada 21. decembra līdz 1997. gada 7. augustam un no 1999. gada 16. jūlija līdz 2000. gada 5. maijam.

²⁷ Intervija ar Juri Kanelu 2014. gada 4. augustā.

²⁸ Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) radās 70. gadu sākumā aukstā kara periodā kā multilaterāls starptautiskā dialoga un sarunu forums starp Rietumvalstīm un Varšavas bloka valstīm. Pēc divu gadu sarunām 1975. gada 1. augustā tika parakstīts Helsinku Noslēguma akts, kurā bija atrunātas abu pušu apņemšanās bruņojuma ierobežošanas, politiskajos un cilvēktiesību jautājumos. Uz EDSA pamatiem vēlāk tapa Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO), par kuras galveno misiju vēlākajos gados kļuva demokrātijas un cilvēktiesību stiprināšana un konfliktu novēršana Eiropā.

²⁹ Sk.: Lange, F. Die Beziehungen Lettlands und Litauens zur OSZE. *OSZE-Jahrbuch 1995*. Baden-Baden: Nomos, 1995, kā arī: Lange, F. Die OSZE-Missionen im Baltikum. *OSZE-Jahrbuch 1997*. Baden-Baden: Nomos, 1997.

³⁰ Sk.: Fredēns, L. P. *Baltijas neatkarības ceļš un Zviedrijas ārpolitika, 1989–1991*.

³¹ Par EDSO misijas Latvijā mandātu sk.: 23rd CSO Meeting, 23 September 1993, Journal No. 3, Annex 3.

³² Intervija ar Hjū Džerardu Hamiltonu 2015. gada 23. septembrī.

³³ 1991. gada 10. septembrī Maskavā EDSA īpašajā sanāksmē, ko sasauca EDSA prezidējošā valsts VFR, pirmo reizi oficiālā statusā piedalījās arī trīs Baltijas valstis.

³⁴ Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Moscow, 3 October 1991.

³⁵ EDSO Augstā nacionālo minoritāšu komisāra institūcijas izveidošanas vēsture, mandāts un vēlākā darbība, tostarp arī Baltijas valstis, detalizēti aprakstīti: Kemp, W. *Quite Diplomacy in Action: The OSCE High Commissioner on National Minorities*. The Hague: Kluwer Law International, 2001.

³⁶ Turpat.

³⁷ EDSO Augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos vizītes Latvijā notikušas arī pēc EDSO pastāvīgo misiju slēgšanas Latvijā un Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, taču vēlākajos gados tās kļuva par daļu no vispārējā starptautisko cilvēktiesību un minoritāšu tiesību uzraudzības mehānisma, kam pakļautas visas EDSO dalībvalstis un kam vairs netiek piešķirta tāda politiskā un starptautiskā nozīme, kāda šīm vizītēm piemita sākotnējā pārejas periodā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas un valsts iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO.

³⁸ White Paper. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market, COM (95), 163 final.

³⁹ Eiropas Komisijas atzinumi bija daļa no jauno dalībvalstu uzņemšanas procedūru kopuma. Pirms Austrumeiropas valstu uzņemšanas 2004. gadā ES jau bija vairākkārt paplašinājusies no sākotnējām sešām līdz piecpadsmit dalībvalstīm 1995. gadā, kad pievienojās Austrija, Zviedrija un Somija, bet Norvēģija pēc otrā negatīvā balsojuma referendumā izvēlējās palikt ārpus ES.

⁴⁰ Detalizētu aprakstu par ES paplašināšanas sagatavošanas procesu 1995.–1998. gadā sk.: Avery, G. & Cameron, F. *The Enlargement of the European Union*.

⁴¹ Agenda 2000, Vol. 1: For a Stronger and Wider Union; Vol. 2: The Challenge of Enlargement. COM (1997) 2000 final.

⁴² Sk. Burghardt, G. & Fraser, C. The next enlargement of the European Union. *European Foreign Affairs Review*, 1997, 2, 7–21.

⁴³ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, Dienesta ziņojumi no Latvijas vēstniecībām Zviedrijā, Dānijā, Beļģijā un Lielbritānijā. 1997. gada janvāris–februāris.

⁴⁴ Intervija ar Katrīnu Deju 2015. gada 20. maijā.

⁴⁵ LR Ārlietu ministrijas arhīvs, Dienesta ziņojums no Latvijas vēstniecības Beļģijā. 1997. gada marts.

⁴⁶ Sk. interviju ar Katrīnu Deju 2015. gada 20. maijā.

⁴⁷ Jau kopš 1996. gada vidus Igaunija bija ķērusies pie intensīvas savas kandidatūras lobēšanas un Eiropas valstu diplomātu un valdību sarunās jau pamazām iezīmējās atšķirības Baltijas valstu vērtējumos.

⁴⁸ Eiropas Komisijas atzinumu publicēšana ar rekomendācijām par sarunu sākšanu bija noteikta 1997. gada 16. jūnijā, bet NATO dalībvalstu samītā Madridē 1997. gada 8. un 9. jūlijā bija paredzēts pieņemt lēmumu par NATO paplašināšanos un nosaukt partnervalstis, kuras tiks iekļautas pirmajā paplašināšanās kārtā.

⁴⁹ Ruhe besorgt wegen des "Krisenpotentials in unserer näheren und weiteren Nachbarschaft". *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993, 28. Dez.

⁵⁰ Sk.: Spohr Readman, K. *Germany and the Baltic Problem after the Cold War: The Development of a New Ostpolitik 1989–2000*. London: Routledge, 2004, 180–189.

⁵¹ Es gibt da schon Unterschiede. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1995, 23. Aug.

⁵² Sk. Spohr Readman, K. *Germany and the Baltic Problem after the Cold War*, 184–187.

⁵³ ES prezidējošās valsts Nīderlandes premjera Vima Koka un Eiropas Komisijas prezidenta Žaka Santēra tikšanās ar Krievijas prezidentu Borisu Jeļcinu 1997. gada 3. martā Maskavā. No LR Ārlietu ministrijas arhīva. Dienesta ziņojums no Latvijas vēstniecības Beļģijā, 1997. gada marts.

⁵⁴ ASV prezidenta Bila Klintona un Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina tikšanās 1997. gada 21. martā Helsinkos, Vācijas kanclera Helmuta Kola un Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina tikšanās 1997. gada 16.–18. aprīlī Bādenbādenē.

⁵⁵ Viens šāds piemērs bija ASV prezidenta administrācijas un Valsts departamenta diskrētā iesaiste kompromisa panākšanā starp Krieviju un Latviju par pārejas periodu Skrundas radiolokatora darbības izbeigšanai, militārā personāla izvešanai un lokatora demontāžai. To papildināja ASV piešķirtais 2,5 miljonu dolāru finansējums lokatora demontāžai. Sk.: Strobe, T. *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. New York: Random House, 2003, 126 (note 3).

⁵⁶ Klintona un Jeļcina regulārās sarunas par stratēģiskajiem jautājumiem laika posmā no 1993. gada līdz 1998. gadam, tostarp par Krievijas armijas izvešanu no Baltijas 1994. gadā un ASV vidutājas lomu tajās, un vēlākās stratēģiskās sarunas par NATO paplašināšanos un tās principiem, tostarp attiecībā uz Baltijas valstīm, detalizēti aprakstījis bijušais ASV valsts sekretāra vietnieks Stroubs Talbots. Sk.: Talbott, S. *The Russia Hand*.

⁵⁷ Ūdris, J. *Gunta Ulmaņa vertikāle*. Rīga: Jumava, 2009, 152.

⁵⁸ Clinton, Yeltsin agree on arms cuts and NATO. *Washington Post*, 1997, March 22.

⁵⁹ Sk.: Talbott, S. *The Russia Hand*, 234–250.

⁶⁰ *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 29. marts.

⁶¹ Pat scenārijs par vienas Baltijas valsts uzaicināšanu, pie kā tobrīd aktīvi centās strādāt Lietuva, nedz ASV, nedz Vācijas oficiālajās ārpolitikas aprindās tobrīd netika nopietni apsvērts.

⁶² Sk.: Spohr Readman, K. *Germany and the Baltic Problem after the Cold War*, 190.

⁶³ Intervija ar Mihaelu Gāleru 2015. gada 20. aprīlī.

⁶⁴ Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union. COM (97) 2000.

⁶⁵ Agenda 2000 – Commission Opinion on Latvia's Application for Membership of the European Union, 15.07.1997. COM (97) 2005, Commission Opinion on Estonia's Application for Membership of the European Union. COM (97) 2006, *Bulletin of the European Union*, Supplement 11/97.

⁶⁶ Intervija ar Juri Kanelu 2014. gada 4. augustā.

⁶⁷ *Diena*, 1997, 23. jūl.

⁶⁸ Kanels, J. *Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību: no vispārējā uz konkrēto*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 82.

⁶⁹ Guntars Krasts premjera amatā nostrādāja no 1997. gada augusta līdz 1998. gada novembrim.

⁷⁰ *Diena*, 1997, 27. okt.

⁷¹ *Diena*, 1998, 14. dec.

⁷² Verheugen, G. Europäische Integration aus historischer Erfahrung. Ein Zeitzeugengespräch mit Michael Gehler. *ZEI Discussion Paper*, C221 (Bonn, 2014).

⁷³ G. Ferhoigena runa "Enlargement: Speed and Quality konferencē The Second Decade Towards a New and Integrated Europe" (Hāga, 1999, 4. nov.).

⁷⁴ 1999 Composite paper. Reports on progress towards accession in each of the candidate countries, EC, 13/10/1999.

⁷⁵ Intervija ar Katrīnu Deju 2015. gada 20. maijā.

⁷⁶ Avery, G. & Cameron, F. *The Enlargement of the European Union*.

⁷⁷ Intervija ar Katrīnu Deju 2015. gada 20. maijā.

II NODAĻA

DIPLOMĀTISKĀS SPĒLES

There comes a time when one must take a position that is neither safe, nor politic, nor popular, but he must take it because conscience tells him it is right.

Martin Luther King Jr.

Pienāk laiks, kad cilvēkam ir jāieņem pozīcija, kas nav ne droša, ne politiska, ne populāra, bet viņam tas ir jādara, jo tā saka viņa sirdsapziņa.

Martins Luters Kings Jr.

GUNTIS ULMANIS

Atjaunotās Valsts prezidenta institūcijas loma Latvijas ārējās un iekšējās drošības nostiprināšanā

Pasaulē, kur galvenos procesus diktē lielvaras, rodas situācijas, kad izšķiras mazu tautu likteņi. Tādos brīžos liela vai pat būtiska nozīme ir labvēlīgiem notikumu pavērsieniem, pat nejaušībām. Taču ne mazāka un bieži vien izšķiroša nozīme ir arī pašas mazās tautas rīcībai, tās spējai izmantot labvēlīgo notikumu pavērsienu. Mazas valstis var paliekami ietekmēt norises savā labā: ar nosvērtu un saskaņotu rīcību, kas balstās uz realitāti, ar drosmi un savaldību, ar gatavību kompromisiem, bet nepiekāpību principiālos jautājumos, ar veiklu diplomātisko kanālu izmantošanu un izsvērtu publicitāti noskaņojot sev labvēlīgi sabiedrisko domu savā zemē un pasaulē. Vai otrādi – ar iekšējām nesaskaņām, neizlēmību, no realitātes atrautu maksimālistu un neskaidru nākotnes stratēģiju tās var izniekot vēsturiskās iespējas, kādas otrreiz, iespējams, vairs netiek dotas. Senā un nesenā vēsturē netrūkst kā vienu, tā otru piemēru.

20. gadsimta 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā spēku sakārtojums pasaulē bija radījis Baltijas valstīm iespējas, kādas vēsturē gadās reti. Iespēju ziņā Latvijai – tāpat arī Lietuvai un Igaunijai – līdzīgi labvēlīga situācija bija izveidojusies pēc Pirmā pasaules kara, kad mainījās globālie spēku samēri, kas pieļāva robežu pārbīdi. Toreiz Baltijas tautas šo iespēju veiksmīgi izmantoja, izveidojot neatkarīgas valstis. Uzskatu, ka norises 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā pierādīja, ka latviešu nācija bija saglabājusi savu vēsturisko atmiņu, pirmskara brīvvalsts politisko un saimniecisko pieredzi. Mēs pierādījām, ka spējam mācīties no 30. gados pieļautajām kļūdām, un sapratām, ka jārikojas tālredzīgāk un izsvērtāk. Lielā tautas daļā kā spēcīgs domāšanas pamats un rīcības arguments bija saglabājies vēl pilnībā neiznīcinātais senču garīgais mantojums. Mēs ļoti gribējām kļūt brīva, neatkarīga, labklājīga valsts un mērķtiecīgi uz to gājām.

Šis ir manas – atjaunotās Latvijas pirmā Valsts prezidenta – atmiņu skices un pārdomas par nesen neatkarību atguvušās Latvijas politiskajiem procesiem. Tas bija entuziasma, politiskā ideālisma piepildīts, reizēm aizraujošs un panākumiem bagāts, reizēm sūrs un nepateicīgs darbs, nostādot mūsu valsti uz ceļa, kas mūs veda turp, kur šobrīd atrodamies.

Neatkarīgā Latvija izvēles priekšā

Neatkarības atgūšana bija gan milzīgs sasniegums, gan veiksmē. Taču Baltijas ģeopolitiskajā situācijā – kā rādīja vēsturiskā pieredze – tas nozīmēja, ka grūtākais darbs vēl ir priekšā. Pirmkārt, atgūtā neatkarība bija jānostiprina un jāpadara par neatgriezenisku. Otrkārt, bija nepieciešams izvēlēties un uzsākt īstenot tālāko valsts attīstības kursu, kas ļautu realizēt stabilu valsts attīstību. Turklāt uz šiem mērķiem vajadzēja virzīties strauji, jo bija jāsteidz izmantot labvēlīgo starptautisko situāciju, kas varēja ātri mainīties. Baltijas valstu ģeopolitiskajā situācijā neatkarības nostiprināšana un valsts attīstības kursa izvēle un īstenošana bija nesaraujami saistīti procesi.

Pirmais acīmredzamais un neapšaubāmi svarīgākais solis neatkarības nostiprināšanā bija PSRS mantinieces – Krievijas Federācijas – karaspēka izvešana no Latvijas.

Kāpēc bija svarīgi izvest no Latvijas Krievijas karaspēku?

Valsts neatkarība ir trausla un relatīva, ja šajā valstī pretēji tās gribai atrodas svešs karaspēks. To pierāda šā brīža notikumi tuvu un tālu pasaulē – citas valsts militārā klātbūtne rada potenciāli sprādzienbīstamas situācijas.

Krievijas karaspēka izvešana šobrīd šķiet pilnīgi pašsaprotams un skaidrs uzdevums un politiķu pienākums. Un tomēr viss nebija tik vienkārši! Mūsu valstī atradās okupācijas karaspēks, kas pēc Otrā pasaules kara beigām joprojām nebija

aizgājis no mūsu zemes, bija laidis dziļas saknes Latvijā, bija cieši saistīts ar daudziem sociāliem un ekonomiskiem jautājumiem, un – kas ir ne mazāk svarīgi – daudzi šā karaspēka pārstāvji bija vairāk vai mazāk integrējušies socialistiskās Latvijas sabiedrībā. Armijas vienības nebija stingri norobežotas no Latvijas dzīves, gluži otrādi – daudzās jomās tās funkcionēja kā okupētās zemes ikdienas dzīves sastāvdaļa. Dienestu beigušie bieži palika mūsu zemē un kļuva par aktīvu daļu no socialistiskās Latvijas sabiedrības. Tas bija ievērojams drauds brīvās Latvijas pastāvēšanai un nākotnei. Latvijas dzīvē iefiltrētā armija kļuva par provokatīvu un naidīgu Krievijas Federācijas militāro argumentu attiecību veidošanā ar neatkarību atguvušajām Baltijas valstīm. Katra okupācijas armijas klātbūtnes diena varēja novest pie notikumu eskalācijas, kas savukārt varētu izraisīt grūti labojamus pāvērsienus Latvijas nākotnes ceļos.

Tādējādi Krievijas karaspēka klātbūtne radīja draudus ne tikai Latvijas drošībai, bet arī tās ekonomikai un sociālajai sfērai, un tas padarīja Krievijas armijas izvešanu par absolūti nepieciešamu pirmo soli neatkarīgās valsts tālākajā ceļā.

Krievijas karaspēka izvešanas un Latvijas virzības uz ES un NATO nesaraujamā sasaiste

Pirmskara vēsture bija atstājusi Latvijas iedzīvotāju mentalitātē smagu traumu, bet tā bija arī mācījusi, ka valsts pastāvēšanai – īpaši mūsu ģeopolitiski sensitīvajā situācijā – ir absolūti nepieciešami spēcīgi sabiedrotie. Mūsu ģeopolitiskajā situācijā acīmredzams sabiedrotais bija Eiropas Savienība (ES) un NATO. Vai bija alternatīva dalībai šajās organizācijās? Nebija! Reāli domājošu politiķu aprindās netika nopietni apspriesti vai analizēti citi Latvijas nākotnes varianti – tikai un vienīgi virzība uz ES un NATO. Arī plašākā sabiedrībā kopumā valdīja vienprātība šajā jautājumā.

Atšķirībā no vecajām Rietumu demokrātijām Baltijas valstīm dalība ES nebija tikai ekonomiskās attīstības diktēts solis – tas tika uzlūkots kā garants valsts neatkarības neatgriezeniskumam, kā vienīgā iespēja neatgriezeniski pievienoties Rietumu demokrātiskajai saimei un uzsākt līdzsvarotu ekonomisko attīstību. Turklāt, kā nesen trāpīgi atzīmēja britu politiskais analītiķis Edvards Lūkass, lielākas ieguvējas no Eiropas integrācijas ir tieši mazākas un trūcīgākas valstis, jo to balsīm ir lielāks svars tādā sistēmā, kas balstās uz noteikumiem, nevis tādā, kas balstās tikai uz spēku.

Man bieži jautā – kā gan es, būdams bez pieredzes politikā un valsts pārvaldē, kļuvis par prezidentu, spēju orientēties un rīkoties sarežģītajās pēcatmodas situācijās, pirmām kārtām jau saistībā ar mūsu ceļu uz Eiropu. Dzīve pēckara Latvijā man bija iemācījusi ļoti kritiski izvērtēt mūsu dzīves apstākļus un principus.

Tajā pašā laikā, vērojot, kā daudzas Eiropas valstis kļūst arvien pārticīgākas un laimīgākas, Eiropa mums bija kā spoža bāka īsa brauciena attālumā un mēs jutāmies kā jūrnieki, kam sekošana šīs bākas gaismai ir dzīvības un nāves jautājums. Ar šādu pārliecību mēs nešaubīgi virzījām valsts politisko gaitu uz nākotni – uz Eiropas Savienību.

Latvijas politiskās partijas tikai veidojās, un tās vēl nebija izstrādājušas izvērstas programmas ne tikai tālākai perspektīvai, bet bieži vien arī šodienai. Tomēr sabiedrībā un politiķu aprindās dominēja viens mērķis – ātrāk un kardinālāk atbrīvoties no visa, kas saistīts ar PSRS, aizvērt 50 okupācijas gadu vēstures lappusi, atgriezties Rietumu demokrātisko valstu saimē un iekļauties Rietumu vērtību sistēmā. Tas bija valsts pastāvēšanas jautājums, kas stāvēja pāri visam. Un integrācija eiroatlantiskajās struktūrās bija vienīgais iespējamais ceļš uz šo ilgi loloto mērķi.

Tomēr ārvalstu politiķi jau uzreiz mums skaidri lika nojaust, ka bez attiecību nokārtošanas ar Krievijas Federāciju nevarēsim virzīties uz ES, par NATO nemaz nerunājot. Krievijas karaspēka izvešana bija minimālais absolūti nepieciešamais priekšnoteikums, lai Latvija varētu nostāties uz ceļa, kas ved uz iestāšanos šajās organizācijās. Tādējādi abi šie uzdevumi – Krievijas karaspēka izvešana un iekļaušanās Rietumu demokrātisko valstu saimē – bija nesaraujami saistīti.

1994. gada 12. aprīlī tikšanās laikā ar Francijas premjerministru Eduāru Balađu manu sarunu biedrs tiešā tekstā atzina: “Eiropai nav vajadzīgas valstis, kuras tajā ienāktu ar savām nesakārtotajām problēmām.” Centieni panākt Rietumu atbalstu Krievijas karaspēka izvešanai arvien vairāk saistījās ar attiecīgo valstu atbalstu Latvijas izvēlētajam turpmākās attīstības ceļam.

Krievija bija būtiski svarīgs jautājums arī Rietumvalstīm. Visās manās sarunās ar Rietumu politiķiem dominēja jautājums par Latvijas un pārējo Baltijas valstu drošību nākotnē un attiecībām ar Krieviju. Rietumu demokrātijas bija ieinteresētas nodrošināt šajā zonā stabilitāti un – ko tur slēpt – (ne pirmo reizi vēsturē) radīt prognozējamu un demokrātiskajām vērtībām uzticīgu buferzonu starp savu pārticīgo dzīvesveidu un Krieviju, kas tobrīd tām bija (un joprojām ir) neprognozējama. Tāpēc Rietumvalstis, jo īpaši ASV un Ziemeļvalstis, stingri iestājās par Krievijas karaspēka izvešanu no Latvijas, uzsverot šā soļa nozīmi visa reģiona drošībai. EDSO galotņu sanāksmē 1992. gada jūlijā Helsinkos pieņemtajā deklarācijā tika pausts atbalsts Baltijas valstu centieniem mierīgi un sarunu ceļā izvākt no savas teritorijas ārvalstu karaspēku, kas tur bija izvietots bez šo valstu atļaujas, un izteikts aicinājums iesaistītajām valstīm nekavējoties slēgt attiecīgos divpusējos līgumus un vienoties par grafiku pēc iespējas drīzākai, organizētai un pilnīgai sveša karaspēka aiziešanai no Baltijas valstīm.¹ Krievijas karaspēka izvešana no Baltijas un bijušā Varšavas pakta valstīm bija daļa no panāktās stratēģiskās

vienošanās ASV un Krievijas starpā par spēku un bruņojuma izvietojumu Eiropā. Nebūtu pārspīlēts, ja teiktu, ka Rietumi pat izdarīja uz Latviju zināmu spiedienu.

Tomēr – un tas nebija mazsvarīgi – Rietumu sabiedrībā, kuru uz pragmatisko interešu fona bija aizkustinājusi akcija “Baltijas ceļš”, uzplauka arī neviltotas, dziļi cilvēciskas simpātijas pret Baltijas nācijām, un tā sniedza nepārprotamu atbalstu baltiešu centieniem. Tas atspoguļojās Rietumu līderu patiesi saprotošajā nostājā. Jāatzīst, ka tobrīd valstu vadītāju savstarpējās attiecības bija daudz pozitīvākas, cilvēciski tuvākas nekā pašlaik. Arī tā zināmā mērā bija veiksmīga sakritība, ka lielvalstu vadībā atradās tieši šādas personības, kuras izrādīja Latvijai un tās pārstāvjiem sirsnīgu atbalstu un pat koleģiālu draudzību. To es personīgi izjutu, un tas man ļoti palīdzēja.

Tā Vācijas kanclers Helmut Kols Bonnā 1995. gada decembrī, kad Krievijas karaspēks jau bija sekmīgi izvests un Latvija virzījās un eiroatlantiskajām institūcijām, atvadīdamies sniedza man nelielu pulksteni, uz kura bija iegravēts viņa autogrāfs. Spiezdams manu roku, Kols teica, ka viss notiks tā, kā vienojāties, un ar pulksteņa precizitāti. Kā gan es šajā brīdī varētu aizmirst, ko reiz man bija teicis ASV prezidents Klintons – ja jums ir grūti, vienmēr varat griezties pie Kola, viņš ir uzticams ASV un Eiropas balsts Baltijas jautājumā.

Angļi neizceļas ar platiem smaidiem, taču Lielbritānijas premjerministrs Džons Meidžors man ir palicis atmiņā ar lielu sirsnību un patiesu, uzmundrinošu smaidu. Procesa sekmīgai virzībai ārkārtīgi liela veiksmē bija tam, ka Krievijas prezidenta amatā tobrīd atradās Boriss Jeļcins (1991–1999) – viņš bija atvērts draudzīgiem personiskiem kontaktiem, pragmatiskām kaimiņattiecībām un izrādīja arī cilvēcisku sapratni par nepieciešamību labot Baltijas tautām nodarīto vēsturisko netaisnību. Esmu gandarīts, ka Latvijas valsts prata to novērtēt, piešķirot Jeļcinam Triju Zvaigžņu ordeni.

Rietumvalstis bija gatavas arī finansiāli atbalstīt jautājumus, kas saistīti ar Krievijas militārās klātbūtnes likvidēšanu Latvijā, – Skrundas radiolokācijas stacijas likvidēšanu (liekot skaidri noprast, ka Skrundas RLS ir ne vien Latvijas un Krievijas, bet arī dažu citu valstu interešu objekts) un Krievijas militārpersonu repatriāciju. ASV piešķīra ievērojamu materiālu palīdzību Skrundas lokatora jaunā korpusa demontāžas darbiem (sarunu gaitā iespējamās palīdzības apjoms svārstījās no diviem līdz par desmit miljoniem dolāru). Tika uzsākta starptautiska fonda izveide Krievijas militārpersonu repatriācijas veicināšanai – šī iniciatīva gan nerealizējās no Latvijas neatkarīgu iemeslu dēļ.

Krievijas karaspēka izvešanas steidzamība

Latvijas atjaunotās neatkarības sākumposma, iespējams, vissvarīgākā prioritāte – panākt Krievijas karaspēka aiziešanu no mūsu zemes un šeit esošo kara bāzu slēgšanu – bija arī pats būtiskākais manas prezidentūras sākumposma uzdevums, svarīgākais un grūtākais darbs visā manu pilnvaru laikā.

Šis uzdevums bija steidzams, jo pastāvēja bažas par nestabilo iekšpolitisko situāciju Krievijā, un rezultātā varas grožus valstī varētu pārņemt radikālāk noskaņoti cilvēki. Kā atzīmēju uzrunā Latvijas Televīzijā 1994. gada 19. aprīlī, “mēs nevarējām dzīvot ar ilūzijām, kļedzot, ka ātrā gaitā virzāties uz Rietumiem, un izliekoties nedzirdam, ka Krievijas radikāļi skaļi fantazē par Krievijas impērijas vēsturisko robežu atjaunošanu”. Akadēmiķis Jānis Stradiņš toreiz brīdināja: “Mūsu rīcībā ir tikai divi trīs gadi, pirms var izšķirties Latvijas neatkarības liktenis.” Turpretī gandrīz visi mūsu sarunu partneri Rietumos optimistiski raudzījās uz tālākajām attiecībām ar šo valsti, un bieži viņus pārņēma sakāpināti pozitīvas vīzijas, kurās dominēja nākotnes sadarbība un partnerība ar Krieviju. Liela loma te piekrita arī prezidenta Jeļcina cilvēciskajai harismai un atvērtībai, tiekoties ar Rietumu līderiem. Domāju, ka šajā ziņā Rietumu politiķi nenovērtēja Krievijas patiesos nākotnes plānus, kuri ar laiku pakāpeniski kļuva arvien agresīvāki. Savukārt mēs – trīs Baltijas prezidenti – nespējām Rietumus īsti pārliecināt, ka attiecības ar Krieviju, kā rādīja mūsu rūgtā pieredze, ir jābūvē uz daudz atšķirīgākiem pamatiem. Rietumu pasaule nespēja saskatīt, ka Krievijas politika nav tikai un vienīgi prezidenta Jeļcina sirsnīgais smaids un apskāvienam plaši pavērtās rokas...

Francijas prezidents Fransuā Miterāns bija viens no retajiem, kurš uzvēra, ka mums Krievijas karaspēka izvešana – līdzīgi kā sabiedrības vienotības attīstība, kam pievērsīšos mazliet vēlāk, – ir jāveic maksimāli ātri, jo tuvāko desmit gadu laikā Krievijas Federācijas attieksme un rīcība pret Baltijas valstīm var izpausties daudz agresīvāk. Šādi brīdinājumi tobrīd neguva plašu rezonansi, bet laiks ir pierādījis prezidenta Miterāna intuitīvo spēku un nesenie notikumi diemžēl liecina, ka bažas par Krievijas ārpolitiskā kursa maiņu bija pamatotas.

Taču tobrīd Krievijas Federācijā valdīja ļoti krasas viedokļu atšķirības par valsts tālāko attīstību; Krievija nebija vēl nepārprotami definējusi savu tālāko attīstības kursu, tostarp attiecības ar jaunajiem kaimiņiem. Šai valstij bija daudz citu aktuālu problēmu tās robežu tuvumā un tās tradicionālajā interešu sfērā (bijušās Dienvidslāvijas valstu konflikts, NVS stiprināšana, attiecības ar Ukrainu utt.), tāpēc savas ietekmes saglabāšana Baltijas valstīs, manuprāt, tobrīd tai nebija galvenā prioritāte. Turklāt šī valsts, maigi izsakoties, neatradās savas varenības augstākajā punktā. Padomju impērijas gals bija radījis iespējas pārdalīt ietekmes sfēras tās bijušo robežu tuvumā.

No šodienas skatpunkta šķiet pašsaprotami, ka citas zemes karaspēkam ir jāpamet neatkarīgas valsts teritorija, ja šī neatkarīgā valsts to pieprasa. Taču 90. gadu sākumā situācija nebija tik vienošmīga un bija iespējami citi, daudz nelabvēlīgāki un vardarbīgāki risinājumi, Krievijai mēģinot saglabāt savu militāro klātbūtni un līdz ar to savu ietekmi Baltijā.

Procesā, kas rezultējās ar Krievijas karaspēka izvešanu, bija vairākas epizodes, kad tālākā virzība bija apdraudēta. Abu pušu nesavienojamo prasību dēļ divpusējās sarunas vairākkārt tika pārtrauktas. Tā 1993. gada martā, kad delegācijas tikās Maskavā, sarunas apstājās, jo puses nespēja vienoties, vienlaikus tika atcelta arī nākamā, aprīlī paredzētā, sarunu kārtā. Tā paša gada jūnijā Krievijas prezidents paziņoja, ka viņš pārtrauc izvest savas valsts armiju no Latvijas un Igaunijas, šo soli nepamatoti motivēdams ar cilvēktiesību pārkāpumiem šajās valstīs un nesākotajiem sadzīves apstākļiem armijas jaunajās dislokācijas vietās.

Līdz pat pēdējam brīdim nebija pārliecības, ka Krievija piekritīs pārskatāmā nākotnē labprātīgi izvest savu karaspēku no Latvijas. Vēl 1994. gada 18. janvārī Krievijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs uzsvēra: "Jautājums par pilnīgu aiziešanu un Krievijas karaspēka jebkādas klātbūtnes pārtraukšanu tuvējo ārzemju valstīs labākajā gadījumā ir gandrīz vai ekstremāla, ja ne ekstrēmistiska pieeja."²

Visnopietnākais mēģinājums apturēt procesa virzību bija Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina bēdīgi slavenais rīkojums Nr. 174 (izdots 1994. gada 5. aprīlī) par 30 jaunu karabāzu ierīkošanu NVS valstīs un Latvijā, lai it kā nodrošinātu Krievijas un attiecīgo valstu drošību – t. i., ar iegānu uzņemties šo valstu drošības garantēšanu, pastiprinot minētajās teritorijās savu militāro klātbūtni. Zīmīgi, ka šis Jeļcina rīkojums tika izdots jau pēc abu valstu līguma par karaspēka izvešanu parafēšanas un bija krasā pretrunā ar to. Iespējams, šis solis bija savdabīgs mēģinājums noskaidrot, kāda būs starptautiskā reakcija, ja Krievija izlems paturēt Baltiju savā ietekmes sfērā no spēka pozīcijām. Pēc pāris dienām Latvijas pieminēšana šajā rīkojumā gan tika publiski atzīta par tehnisku kļūdu, bet pāris nedēļu vēlāk pēc nepieņemama Latvijas pieprasījuma – un noteikti arī Rietumvalstu līderu pamudinājuma – rīkojums Nr. 174 tika atsaukts arī augstākajā līmenī. Konkrētais incidents bija nepārprotams signāls par neprognozējamo iekšpolitisko situāciju Krievijā un ietekmīgiem spēkiem, kas kategoriski iestājās par Krievijas militārās klātbūtnes saglabāšanu Baltijā. Šis brīdinājums steidzināja Latviju un arī starptautisko sabiedrību pēc iespējas ātrāk noslēgt oficiālu vienošanos par Krievijas karaspēka izvešanu.

Pastāvēja arī bažas, ka Latvijas liktenis atkal tiks izlemts, lielvarām savstarpēji vienojoties. Tragiskais vēsturiskais precedents – 1939. gada augustā noslēgtais Molotova–Ribentropa pakts – un procesi, ko pašlaik varam vērot pasaulē, liecina, ka šādas aizdomas nebija bez pamata. Lai gan Rietumvalstis bija skaidri paukušas

savu vēlmi, lai Krievijas karaspēks pamestu Baltiju, tomēr neatstāja bažas, vai mūsu valstij par to nebūs jāmaksā pārāk augsta cena.

Satraukumu, kas par šo jautājumu valdīja Latvijā, labi raksturo mūsu valsts amatpersonu un sabiedrības padziļinātā interese par Krievijas un ASV prezidentu tikšanos Maskavā 1994. gada janvārī. Nākamajā dienā pēc šīs galotņu sanāksmes tika sasaukta Latvijas Nacionālās drošības padomes sēde, kā arī man bija ilga telefona saruna ar ASV prezidentu. Bils Klintons labi saprata, ka Maskavā panāktā abu lielvaru vienošanās (protams, Krievijas militārās klātbūtnes likvidēšana Baltijā un citās bijušajās PSRS republikās bija tikai viens no tās punktiem) Baltijas valstīs un sevišķi Latvijā raisīja bažas par to, vai ASV godīgi un noteikti aizstāv mūsu intereses karaspēka izvešanas jautājumā. Lielu daļu mūsu sarunas aizņēma Bila Klintona skaidrojums par ASV pozīciju un centieni mani pārliecināt, ka bažas nav pamatotas. Klintons apgalvoja, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ir ASV prioritāte saistībā ar visa reģiona drošību.

Tagad no laika attāluma es saprotu, ka ASV bija un arī pašlaik ir nobažījušās par to, cik korekti Krievija pilda un pildīs savstarpējās vienošanās. Klintons uzsvēra, ka svarīgi ir steidzīgi "atbīdīt" Krievijas karaspēku – sociālās problēmas varēsīm risināt pēc tam! Viņam tobrīd – pēc aukstā kara – vissvarīgākais jautājums bija kodolieroču lietošanas ierobežošana (mūsdienu situācijā zīmīgi atcerēties, ka minētajā abu lielvaru tikšanās reizē Maskavā tika panākta vienošanās par Ukrainas kodolarsenāla iznīcināšanu apmaiņā pret ASV drošības garantijām šai valstij...). Prezidenta Klintona pārliecinošie argumenti bija zīme, ka Savienotās Valstis šos jautājumus ir nopietni apsvērušas. Uz to norādīja kaut vai tas, ka telefona saruna ar Clintonu notika vairāk nekā piecas stundas pēc tam, kad tā tika pieteikta, – jau uz rīta pusi. Pieņemu, ka šajā laikā vēl tika saskaņotas kādas nianšes lielvaru starpā vai ASV valdības gaitēnos. Gaidot pieteikto sarunu, arī man bija labas iespējas apsvērt un pārdomāt visus iespējamus risinājumus. Lai nejauši neiemigtu, es Jūrmalas rezidencē ik pa brītiņam uzsplēdēju minigolfu – tā arī palika manā mūžā vienīgā (neklāties) golfa spēle ar ASV prezidentu.

Šis saspringtais fons un sakāpinātās emocijas, saprotams, radīja provokāciju risku, kas varēja apdraudēt sensitīvo vienošanās procesu. Šādu provokāciju iespējamību apliecina kāds incidents: Latvijā tika aizturēti divi augsta ranga Krievijas ģenerāļi, un, atbildot uz šo starpgadījumu, kaimiņvalsts draudēja spert militārus soļus.³ Pateicoties abu pušu savaldībai, tālākas sekas tika novērstas. Tomēr šis incidents apliecināja, ka politiķiem rīkoties emociju iespaidā, pat ja šīs emocijas ir cilvēciski saprotamas un pamatotas, ir bezatbildīgi pret valsti.

Latvijas amatpersonām šajā procesā visbūtiskākais bija saglabāt savaldību, neļauties emocijām un provokācijām, domāt pragmatiski un reālistiski. Bija jāizvēlas prioritātes, jādoma ilgtermiņā. Tas prasīja rēķināšanos ar militāro un politisko

spēku samēriem, piekrišanu zināmiem kompromisiem, lai panāktu uzvaru būtiskos, principiālos jautājumos. Svarīgi bija saglabāt mūsu izvēlētajam attīstības virzienam nepieciešamo Rietumu atbalstu.

Darbs saistībā ar Krievijas karaspēka izvešanu

Reāls darbs, gatavojot Krievijas karaspēka izvešanu, sākās pēc manas ievēlēšanas Valsts prezidenta amatā. Līdz tam šā jautājuma risināšanai izveidoto Latvijas delegāciju vadīja Jānis Dinevičs. Šī delegācija, manuprāt, savas praktiskās iespējas bija lielā mērā izsmēlusi, tāpēc, lai pozitīvā virzienā aktivizētu tās darbu, tika no mainīts gan delegācijas sastāvs, gan vadība. Jaunais delegācijas vadītājs Mārtiņš Virsis bija iemantojis ļoti uzmanīga politiķa slavu un prasmīgi spēja veidot dažādus kompromisus. Turklāt Virsim bija labi sakari ar dažāda līmeņa Krievijas diplomātiem. Mārtiņa Virša nogaidošais un bieži vien ironiskais smaids, ko viņš mēdza veltīt sarunu biedriem, izsita no līdzsvara arī Krievijas diplomātus, kuri sākotnēji bija ieņēmuši stingru pozīciju, nepieļaujot piekāpšanos Latvijai nevienā jautājumā. Labs palīgs delegācijas vadītājam bija tolaik jaunais diplomāts Aivars Vovers.

Strādājot pie Krievijas karaspēka izvešanas sagatavošanas, notika daudzas formālas un neformālas tikšanās ar ārvalstu politiķiem – arī visaugstākajā līmenī. Jau pati pirmā oficiālā Valsts prezidenta tikšanās pēc ievēlēšanas amatā bija saistīta ar austrumu kaimiņvalsts karaspēka izvešanu. Šis jautājums bija vadmotīvs neskaitāmām sarunām ar Latvijas un ārvalstu amatpersonām tuvākā gada laikā, tam tika veltīta arī mana uzstāšanās ANO Ģenerālajā asamblejā 1993. gada septembrī.

Tikšanās pat augstākajā līmenī tika saskaņotas telefoniski un burtiski dažas dienas iepriekš. Pat tādi nozīmīgi pasākumi kā Latvijas un Krievijas prezidentu tikšanās līgumu parakstīšanai... Mūsdienu protokolārāajā praksē tas būtu kaut kas neiedomājams, bet ļoti raksturo tālaika saspringtā darba ritmu, kā arī politiķu labos personīgos kontaktus.

Neatkarības atjaunošanā gūtie panākumi bija apliecinājuši, ka, apvienojot centienus un runājot vienā balsī, Baltijas valstis, kuras vieno līdzīga vēsture un intereses, tiek labāk sadzirdētas un uzklašītas. Krievijas karaspēka izvešana bija viens no svarīgākajiem kopīgajiem mērķiem, kura īstenošanā Latvija, Lietuva un Igaunija cieši sadarbojās. Tādējādi tas bija arī viens no galvenajiem jautājumiem daudzajās triju Baltijas prezidentu tikšanās reizēs šā procesa gaitā. Lietuva šajā jomā bija soli priekšā – Krievijas karaspēks bija atstājis mūsu dienvidu kaimiņzemi jau 1993. gada augustā. Latvija un Igaunija ir pateicību parādā Lietuvas prezidentam Algirdam Brazauskam (1993–1998), kurš neskopojās ar padomjiem un praktisku palīdzību, izmantojot savu pieredzi un personīgos kontaktus Maskavas varas gaitēnos.

Iespējams, pamatots ir viedoklis, ka, izvedot karaspēku vispirms no vienas Baltijas valsts, turklāt bez līguma noslēgšanas, Krievija mēģināja šķelt Baltijas valstu vienotību. Ja tā, tas tikai lieku reizi apliecina, ka Baltijas vienotā nostāja bija vērā ņemams spēks un arguments. Savukārt Baltijas valstis, konkrētajā gadījumā Lietuva, šo pārbaudījumu izturēja un vēl noteiktāk apliecināja savu solidaritāti. Turklāt, kā 1994. gada 30. aprīlī, viesojoties Rīgā, savas vizītes laikā atzīmēja Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts, līgumu noslēgšana starp Latviju un Krieviju atviegloja arī Igaunijas sarunas par lielā kaimiņa armijas izvešanu. Baltijā izvietoto Krievijas militāro spēku centrālā ass atradās Latvijā, līdz ar to Baltijas demilitarizāciju lielā mērā noteica sekmīgā Krievijas karaspēka izvešana no mūsu valsts.

Problēmas un kompromisi

Visgrūtāk bija panākt vienošanos par atsevišķiem papildu aspektiem, kas bija saistīti ar Krievijas karaspēka izvešanu, jo – kā jau minēju – okupācijas armija bija dziļi laidusi taustekļus visās Latvijas dzīves jomās. Strīdīgo jautājumu risināšana reizēm iestrēga neiecietīgās diskusijās ar pārmērīgām prasībām. Viens no šādiem problēmjautājumiem bija karaspēka izvešanas termiņi. Pirms galīgās vienošanās par 1994. gada 31. augustu tika minēts plašs datumu diapazons, piemēram, 1992. gada maijā abu valstu sarunās Krievijas puse piedāvāja izvešanas termiņu – 1999. gads, savukārt pasaules septiņu ekonomiski spēcīgāko lielvalstu sanāksmē tā paša gada jūlijā prezidents Jeļcins solīja izvest Krievijas armiju līdz 1993. gada vidum. Nebija viegli panākt vienošanos arī par Skrundas RLS darbības termiņu Latvijā un kompensācijas apjomu, ko Krievija apņemsies Latvijai maksāt par šā objekta izmantošanu šajā laikā.

Tomēr vislielākās grūtības radīja un visbūtiskāko piekāpšanos Latvijai prasīja jautājums par atvaļinātajām Krievijas militārpersonām, kurām tiks ļauts palikt uz dzīvi mūsu valstī, – precīzs šo cilvēku skaits, kā arī sociālās garantijas, kas viņiem pienāksies no Latvijas. Kad puses vienojās, ka Latvijā uz dzīvi drīkstēs palikt militārpersonas, kuras atvaļinājušās pirms 1992. gada 28. janvāra, kaimiņvalsts dažādi centās šo cilvēku skaitu palielināt. Daudzas Krievijas militārpersonas nemaz tik ļoti nesteidzās uz dzimteni. Vēl pat īsi pirms līguma parakstīšanas 1994. gada aprīlī nebija pilnīgi drošas informācijas par to atvaļināto Krievijas militārpersonu un viņu ģimenes locekļu skaitu, kas paliks uz dzīvi Latvijā. 1994. gada augustā Latvijas pusei iesniegto Krievijas Bruņoto spēku pensionāru sarakstā bija 22 320 personas, kopā ar ģimenes locekļiem – aptuveni 50 000 cilvēku. Iepretī Latvijas iedzīvotāju skaitam tas ir daudz. Bija skaidrs, ka tik liela cilvēku grupa, kurā potenciāli varēja būt arī Latvijai nelojālas personas, varētu kļūt par atbalsta

bāzi mūsu valstij nedraudzīgiem spēkiem un tādējādi negatīvi ietekmēt mūsu iekšpolitisko stabilitāti.

Tāpēc Latvijas puse burtiski līdz pēdējam brīdim centās panākt, ka *Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās LR teritorijā dzīvojošo KF militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālās aizsardzības jautājumos* tiek nodalīta no pārējiem dokumentiem, atliekot tās parakstīšanu uz vēlāku laiku, lai mēģinātu vienoties par labvēlīgākiem nosacījumiem.

Taču Krievijas puse kategoriski iebilda pret minētā jautājuma nodalīšanu no dokumentu paketes, uzsverot militāro pensionāru sociālo garantiju jautājuma nozīmi un draudot neparakstīt pārējos dokumentus, ja netiks noslēgta vienošanās par šo jautājumu. Man radās iespaids, ka Krievija pat cerēja uz Latvijas atteikšanos minēto vienošanos parakstīt – tādējādi tai būtu iegāns atkāpties no saistībām likvidēt savu militāro klātbūtni Baltijā, vienlaikus demonstrējot Rietumvalstīm, ka vienošanās ir izgāzusies mūsu nepiekāpības dēļ.

Palīdzība un spiediens no Rietumiem

Arī Rietumu valstis ieguldīja lielu diplomātisku darbu, lai panāktu vienošanās ar Krieviju, un iegūto rezultātu uzskatīja par lielisku sasniegumu. Mums sāpīgie problēmjautājumi tām likās mazsvarīgi salīdzinājumā ar to, kādu ieguvumu mūsu valsts un reģiona stabilitātei deva Krievijas karaspēka izvešana. Kāds ievērojams Lielbritānijas politiķis man teica, ka nesaprotot, kāpēc mēs neesam priecīgi, mums patiesībā vajadzētu triumfēt. Rietumvalstis neatlaidīgi, pat uzstājīgi mudināja Latviju parakstīt jau sagatavotās vienošanās, uzskatot, ka labāks kompromiss nav iespējams. Tā 1994. gada 22. aprīlī Helmutš Kols rakstīja Latvijas Valsts prezidentam: “.. Vēlētos Jūs rosināt palikt pie sava nodoma pēc iespējas ātrāk parakstīt šos līgumus. [...], manuprāt, nav reālas alternatīvas sarunu risinājumam, kas apmierinātu abu pušu intereses.”

Zīmīgs pagrieziena Krievijas karaspēka izvešanas procesā un Latvijas tālākās drošības nostiprināšanā bija Latvijas Valsts prezidenta trīs dienu vizīte Dānijā, Francijā un Lielbritānijā 1994. gada 11.–13. aprīlī. Tik intensīvas vizītes, tik īsā laikā aptverot vadošās Eiropas lielvalstis, kurās es tikos ar to augstākajām amatpersonām, Latvijas diplomātijas vēsturē līdz tam un arī pēc tam nebija pieredzētas. Tas parādīja tālaika Latvijas diplomātu darbības. Sevišķi izcili, manuprāt, darbojās Latvijas vēstniecība Francijā Ainas Nagobads-Ābols vadībā, īsā laikā organizējot tikšanos ar prezidentu Fransuā Miterānu. Šī tikšanās uz mani atstāja neizdzēšamu iespaidu. Nevarētu teikt, ka visi Rietumu līderi bija tik dziļi ieinteresēti Baltijas problēmu risināšanā kā Francijas prezidents. Tieši šīs tikšanās laikā prezidents Miterāns, ļoti dziļi un argumentēti analizējot Latvijas situāciju, izteica

iepriekš minēto brīdinājumu rīkoties maksimāli ātri – īpaši attiecībā uz Krievijas karaspēka izvešanu.

Francijas augstāko amatpersonu ieinteresētība Baltijas problēmu risināšanā, ko apliecina jau prezidenta Miterāna tikšanās ar mani, neskatoties uz viņa tobrīd slikto veselības stāvokli, izpaudās arī Francijas premjerministra Baladūra piedāvātajos priekšlikumos, kā pasteidzināt Krievijas karaspēka izvešanu (t. s. Baladūra plāns, kas paredzēja kādas Rietumu valsts – piemēram, Francijas – kā starpnieces iesaisti Latvijas un Krievijas sarunās). Pateicoties ASV prezidenta Klintona un Vācijas kanclera Kola iesaistei, Baladūra plānu īstenot tomēr nebija nepieciešams, lai gan, manuprāt, tam bija zināma procesu veicinoša loma. Domāju, ka ASV, Vācijas un Krievijas sarunas bija pietiekami efektīvas un puses bija ļoti elastīgas, sevišķi finanšu jautājumos. Nebūtu lieki piebilst, ka, manuprāt, zināma loma vienošanās panākšanā bija dziļajām tīri cilvēciskām simpātijām Klintona, Kola un Jeļcina starpā.

Protams, Rietumu lielvalstis runāja ar Krieviju arī par jautājumiem, kuros Latvijai ir pakārtota loma, un nevar izslēgt, ka tika apspriesta arī ietekmes sfēru sadale pasaulē. Taču attiecībā uz Krievijas karaspēka izvešanu Rietumu lielvalstis pret Latviju bija korektas un godīgas. Karaspēka izvešana bija Rietumu politiķu un Latvijas komandas kopīgs nopelns.

Finālā mums bija divas iespējas: vienā piegājienā parakstīt visu parafēto dokumentu paketi vai arī atteikties no visa panāktā un uzsākt jaunu sarunu procesu, un atlikt Krievijas karaspēka izvešanu uz nenoteiktu laiku, riskējot vizmaz daļēji zaudēt Rietumvalstu atbalstu. Izvēle bija emocionāli smaga, tomēr skaidra. Un tā 1994. gada 30. aprīlī, Latvijas un Krievijas delegācijām augstākajā līmenī tiekoties Maskavā, abu valstu prezidenti parakstīja līgumus, kas paredzēja Krievijas armijas izvešanu no Latvijas līdz 1994. gada 31. augustam, savukārt Latvijas Ministru prezidents Valdis Birkavs un Krievijas Federācijas premjerministra pirmais vietnieks Oļegs Soskovecs parakstīja vienošanos par Skrundas radiolokācijas stacijas tiesisko statusu tās pagaidu funkcionēšanas un demontāžas laikā, vienošanos par Latvijas Republikas teritorijā uz laiku izvietoto Krievijas Federācijas Bruņoto spēku un Krievijas Federācijas Robežapsardzības karaspēka militārpersonu un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību līdz to pilnīgai izvešanai, kā arī pretrunīgo vienošanos par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību, tādējādi vainagojot ilgstošus Latvijas politiķu un draugu diplomātiskos pūliņus (1. un 2. attēls).

1. attēls. Krievijas armijas izvešanas līgumu parakstīšana Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. Attēlā (no kreisās) Latvijas premjerministrs Valdis Birkavs, Valsts prezidents Guntis Ulmanis un Krievijas Federācijas prezidents Boriss Jeļcins

Foto: LETA

2. attēls. Krievijas Federācijas prezidents Boriss Jeļcins un Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis

Foto: LETA

Sabiedrības attieksme pret vienošanos ar Krieviju

Panāktā vienošanās lielā daļā sabiedrības neguva viennozīmīgu atbalstu. Tāpēc paralēli diplomātiskajiem pūliņiem bija jāveic arī informēšanas un izskaidrošanas darbs Latvijas sabiedrībā. Dažkārt tas izrādījās visai sarežģīts, un ar nožēlu jāatzīst – šis uzdevums netika paveikts līdz galam. Domāju, ka arī daļai masu saziņas līdzekļu pārstāvju jāuzņemas zināma atbildība (vai jāatzīst sava bezatbildība) par kaislību uzkurināšanu tā vietā, lai iepazīstinātu iedzīvotājus ar panākto vienošanos būtību un izsvērti analizētu situāciju.

Atgūtās neatkarības un Rietumu lielvaru atbalsta pacēluma gaisotnē valdija idealizēti un no realitātes atrauti priekšstati, ka Latvija var diktēt Krievijai savus noteikumus kā spēku samēros līdzvērtīga valsts. Kompromisi ar Krieviju, īpaši vairāku desmitu tūkstošu šīs valsts militārpersonu palikšana uz dzīvi Latvijā, daudziem likās nepieņemams iznākums, daži to uztvēra pat kā nodevīgu piekāpšanos. Pret valstsvīriem, tostarp arī pret mani kā Valsts prezidentu, tika izdarīts morāls spiediens un izteikti skarbi pārmetumi. Sarunu procesa laikā, sevišķi pēc līgumu parafēšanas, notika protesta demonstrācijas, es saņēmu neskaitāmas vairāk vai mazāk emocionāli sakāpinātas vēstules; notika parakstu vākšanas akcijas. Panākto vienošanos dēvēja par “Virša–Zotova paktu” (delegācijas vadīja Mārtiņš Virsis no Latvijas puses un Sergejs Zotovs no Krievijas puses), velkot paralēles ar Molotova–Ribentropa paktu, lai gan, kā atzīmēja toreizējais premjerministrs Valdis Birkavs, 1994. gadā noslēgtā vienošanās patiesībā pielika punktu Molotova–Ribentropa pakta uzsāktajam procesam.

Sabiedrības neapmierinātību cilvēciski var pilnībā saprast, ņemot vērā vēl sāpīgās personīgās atmiņas par kaimiņvalsts pāridarījumiem mūsu tautai un skaudro vēsturiskā netaisnīguma izjūtu. Arī man tā nebija sveša. Tomēr reālajā starptautiskajā politikā būtiski jautājumi nav kārtojami aizvainojumu līmenī, valstu vadītājiem jāprot vai vismaz jāmēģina tos pārvarēt un raudzīties nākotnē. Es kā Valsts prezidents vairākkārt uzrunāju sabiedrību, skaidrojot situāciju, cenšoties panākt izpratni un daloties savās bažās. Lai raksturotu manas tā brīža pārdomas (un tā ir arī mana šodienas pārlicība) – īss ieskats uzrunā Latvijas Televīzijā 1994. gada 19. aprīlī, kurā es teicu:

.. Šodien mēs esam tādu problēmu priekšā, kur nav iespējama atkāpšanās, bet virzība uz priekšu prasa zināmus upurus. [...] valstu attiecībās, it sevišķi, ja to robeža ir gara un spēki nelīdzvērtīgi, vienīgais ceļš ir tuvoties, izprast, būt tālredzīgam un meklēt kompromisus! Ilgi, pacietīgi, gan iegūstot, gan zaudējot. [...] Viens no mēģinājumiem tuvoties divām kaimiņvalstīm ir 15. martā parafētē starpvalstu līgumi. Vai tie ir ideāli? Skaidrs, ka nē. Vai tie ir nodevīgi? Nē un vēlreiz nē! [...] Mums jāsaprot, ka Eiropai nav vajadzīgas valstis, kas nespēj pašas

nokārtot savus minoritāšu, robežu vai kādus citus jautājumus. [...] tikai tad, ja mēs spējam paši sevi sakārtot un konkrēti rīkoties, mēs varam sagaidīt gan konkrētu palīdzību, gan konkrētu atbalstu no citām valstīm.

Sabiedrības neapmierinātība ar panākto kompromisu ietekmēja arī iekšpolitisko situāciju, kuru tobrīd varētu raksturot kā sabiedrības polarizāciju, varbūt pat kā iekšpolitisku krīzi. Tautas manifestācija pie Brīvības pieminekļa 1994. gada 16. aprīlī, kā arī Nacionālā bloka pārstāvji Saeimā pieprasīja noraidīt parafēto līgumu un izveidot jaunu delegāciju jaunām sarunām ar Krieviju. Pastāvēja valdības krišanas risks un pat ārkārtas Saeimas vēlēšanu iespēja. Šādi pavērsieni savukārt varētu apturēt Krievijas karaspēka izvešanas procesu. Pretēju uzskatu sadursme atspoguļojās asajās debatēs Saeimā 1994. gada 20.–21. aprīlī, kas tomēr ar minimālu balsu pārsvaru noslēdzās ar uzticības balsojumu valdībai, apliecinot pragmatiskās pieejas uzvaru Latvijas politikā.

Vai kompromisi no Latvijas puses bija adekvāta “cena”?

Vai Latvijas piekāpšanās Krievijai – ja tāda bija – ir attaisnojama, vai panāktais kompromiss bija adekvāts 50 okupācijas gados pārciestajam, vai būtu bijis iespējams vienoties par mūsu sabiedrībai pieņemamākiem un saprotamākiem nosacījumiem – visi šie jautājumi tiešām prasa padziļinātu analīzi. Un par to esmu daudz domājis visu šo laiku.

Tomēr nemainīga ir mana pārliecība, ka tika izdarīts viss iespējamais: visas iesaistītās Latvijas amatpersonas bija savas zemes patrioti un strādāja pēc labākās gribas, cenšoties panākt mūsu valstij vēsturiskā perspektīvā labāko risinājumu. Šobrīd, skatoties no 20 gadu ilgas laika distances, varam secināt, ka tas izdevās.

Jautājumi par Krievijas atvaļināto militārpersonu palikšanu Latvijā – kā sociālie, tā politiskie – joprojām nav atrisināti un saistās ar zināmu draudu mūsu valstij. Tomēr atteikties parakstīt sagatavotos dokumentus, uzsākt jaunas sarunas, cenšoties panākt jaunu vienošanos, – tas nozīmētu Krievijas karaspēka uzturēšanos, kā arī nekontrolētu Skrundas RLS funkcionēšanu Latvijā uz nezināmu laiku, nenoteiktību par mūsu tālākajām ārpolitiskās attīstības iespējām, tas nozīmētu arī risku, ka Krievijas politiskā nostāja šajā laikā varētu mainīties mums nelabvēlīgā virzienā. Šā brīža notikumi reģionā liecina: ja 1994. gadā mēs nebūtu uzņēmušies zināmu iekšpolitisku un sociālu risku un nebūtu izmantojuši radušos izdevību, tad, ņemot vērā turpmākās, īpaši pēdējo gadu, pārmaiņas Krievijas ārpolitiskajā un militārajā koncepcijā, šis valsts karaspēks tā arī nekad nebūtu pametis Latviju. Tā ir mana politiskā un cilvēciskā pārliecība.

Noslēgtās vienošanās ar Krieviju radīja iespēju kontrolēt šis valsts karaspēka izvešanu fiksētajos termiņos ar starptautisko organizāciju un Rietumvalstu

palīdzību, tādējādi dodot Latvijai zināmas starptautiskās garantijas. Saistību izpildi kontrolēja īpaša trīs pušu komisija, kurā ietilpa EDSO pārstāvji, līguma izpildi garantēja arī Latvijas līdzdalība NATO programmā “Partnerattiecības mieram”.

Noslēgtās vienošanās ar Krieviju piedāvāja arī Latvijas un Krievijas attiecību noregulēšanas mehānismu kopumā, pakļaujot šīs attiecības starptautiskajai kontrolei. Tas, kā savas vizītes laikā Latvijā 1994. gada 30. martā atzīmēja Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts, būtu īpaši svarīgi gadījumā, ja Krievijā mainītos politiskā situācija.

Līgumu paketes parakstīšana radīja labvēlīgākus apstākļus Latvijas un Krievijas turpmākajai savstarpējai sadarbībai. Pēc dokumentu parakstīšanas prezidents Jelčins atzina, “ka tas ir pagrieziena punkts abu valstu attiecībās”. Pašreizējā situācijā gribas cerēt, ka veiktais pagrieziens ir neatgriezenisks... Jebkurā gadījumā, kā atzīmēja Latvijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs Māris Riekstiņš, šī vienošanās ir un paliks nozīmīga sastāvdaļa mūsu valsts divpusējās attiecībās ar Krieviju.

Turpretī, ja vienošanās nebūtu panākta, pasaulei nebūtu pamata mūs aizstāvēt un pat interesēties par mums – tā es atzīmēju pēc šo līgumu parafēšanas, un tā es domāju arī pašreiz. Latvija zaudētu starptautisko atbalstu un iespēju integrēties eiroatlantiskajās struktūrās. Krievijas armijas izvešana pavēra mums durvis sadarbībai ar Rietumiem, un valsts varēja turpināt attīstīties, tostarp bruģēt ceļu uz eiroatlantiskajām struktūrām, kas, kā lieku reizi apliecina šā brīža notikumi, garantē Latvijas drošību un iespēju turpināt izvēlēto demokrātisko attīstības virzienu.

Varam atklāti atzīt – sagatavoto dokumentu pilnas paketes parakstīšana lielā mērā bija neizbēgamā tā brīža “cena” par Rietumvalstu turpmāko atbalstu Latvijai un mūsu valsts iespēju virzīties uz eiroatlantiskajām struktūrām. Uz to tika gluži skaidri norādīts jau minētajā Latvijas Valsts prezidenta trīs dienu vizītē Eiropas valstīs 1994. gada 11.–13. aprīlī, apmeklējot Dāniju, Franciju un Lielbritāniju. Šo valstu augstākās amatpersonas nepārprotami norādīja, ka no līgumu parakstīšanas vai neparakstīšanas būs atkarīga Latvijas tālākā integrēšanās Eiropā. Tika izteikti mājieni, ka jau pusotra gada laikā Latvija varētu iegūt ES asociatīvā locekļa statusu. Vienlaikus ārvalstu vadītāji, solot uzņemties morālu atbildību un palīdzēt praktiski, lai attiecības ar austrumu kaimiņu normalizētos un attīstītos, tomēr atgādināja, ka neviena cita valsts nevar tiešā veidā uzņemties atbildību par Latvijas attiecībām ar Krieviju.

Pēc sagatavotās dokumentu paketes parakstīšanas Rietumvalstis nekavējoties pauda savu atbalstu, atzīmējot šo soli kā Latvijas politikas un diplomātijas panākumu un lielu ieguldījumu reģiona stabilitātē. Taču svarīgākais, ka atzinības vārdiem sekoja konkrēta rīcība, kas apliecināja jaunas lappuses pavēršanu Latvijas vēsturē. Zīmīgi, ka drīz pēc vienošanās ar Krieviju – 1994. gada 6. jūlijā – pēc mana uzaicinājuma Latvijā viesojās ASV prezidents Bils Klintons, uzskatāmi

3. attēls. ASV prezidenta Bila Klintona vizīte Rīgā 1994. gada 6. jūlijā. Attēlā (no kreisās) Igaunijas prezidents Lennarts Meri, ASV prezidents Bils Klintons, Lietuvas prezidents Aļģirds Brazauskas
Foto: AFI

4. attēls. Krievijas Federācijas armijas ģenerāļi Valentīns Bobriševs un Fjodors Maļņičuks, Krievijas vēstnieka Aleksandra Raņņiba pavadītī, atvadu vizītē pie Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa. 1994. gada 31. augusts
Foto: Uldis Pāže

apliecinot mūsu valsts iekļaušanos Rietumu demokrātisko valstu saimē un Baltijas eiroatlantiskās integrācijas sākumu. Klausoties ASV prezidentu, kas triju Baltijas prezidentu klātbūtnē uzrunāja pie Brīvības pieminekļa sapulcējušos ļaužu tūkstošus, mēs visi bijām dziļi aizkustināti un pārliecināti, ka šoreiz – atšķirībā no situācijas 1939. gadā – mēs neesam vieni un netiekam iemesti nesaudzīgajās vēstures dzirnavās (3. attēls).

To mēs bijām panākuši lielā mērā ar savu pragmatisko rīcību. Klintona vizīte daudziem palikusi atmiņā arī ar to, ka augstāko amatpersonu – tiklab triju Baltijas valstu prezidentu, kā ASV prezidenta – iesaistišanās visās norisēs bija ļoti emocionāla. Diez vai kādas citas lielvaras vadītāja apciemojums Latvijā līdz tam un arī pēc tam ir izraisījis sabiedrībā tādu emociju vilni, kas tajās dienās aizrāva līdzī ar pašus prezidentus. Prezidenta Buša vizīte Latvijā 2005. gada maijā, kad drošības apsvērumu dēļ ielas bija atbrīvotas no iedzīvotājiem, kad daļai sabiedrības bija visai kritiska attieksme pret šā prezidenta ārpolitiku, – tas jau ir pavisam cits stāsts un daļa no nākamās, pragmatiskās un lietiskās mūsu valsts attīstības lappuses.

Krievijas karaspēka sekmīga un, galvenais, miermīlīga izvešana, manuprāt, tika panākta, pateicoties trim apstākļiem: 1) Latvijai labvēlīga starptautiskā situācija un Rietumu demokrātisko valstu atbalsts; 2) vienota Baltijas nostāja, koordinējot savu politiku attiecībā uz Krieviju; 3) Latvijas rīcība: pragmatisks diplomātiskais darbs, tostarp un varbūt jo īpaši izmantojot neformālus kanālus un tikšanās, kā arī savaldība, reālās situācijas izvērtēšana un gatavība kompromisam. Nevienu no šiem apstākļiem nebūtu pareizi novērtēt kā mazsvarīgāku, tie visi atradās savstarpējā mijiedarbībā un bija vienlīdz nozīmīgi. Šie paši apstākļi noteica arī sekmīgu Latvijas tālākvirzību.

Eiroatlantiskās integrācijas sākumposmā

Ceļā uz nākamo mērķi – integrāciju Eiropas Savienībā un tālākā nākotnē arī NATO – Latvijas politiķu bagāžā bija Krievijas karaspēka izvešanas procesā iegūtā pieredze diplomātijā un apziņa par kompromisu nepieciešamību, kā arī nu jau nopelnītais un apliecinātais Rietumvalstu atbalsts. Tagad šķēršļus varēja radīt vienīgi pašu politiķu ambīcijas un izpratnes trūkums.

Lai to nepieļautu un lai pasteidzinātu Latvijas virzību uz ES, kā arī padarītu šo virzību neatgriezenisku, es izmantoju Latvijas Satversmes dotās tiesības Valsts prezidentam sasaukt Ministru kabineta ārkārtas sēdes ar precīzi formulētu darba kārtību. 1995. gada 13. oktobrī es sasaucu Ministru kabineta ārkārtas sēdi, lai apspriestu un parakstītu oficiālu Latvijas pieteikumu tikt uzņemtai Eiropas Savienībā. Ministru kabinetā šis pieteikums tika vienbalsīgi apstiprināts un parakstīts. Premjerministrs Māris Gailis šajā kontekstā izteicās: “Mēs jau būtu varējuši to

pieņemt paši, tomēr tādā veidā [ar Valsts prezidenta sasauktas un vadītas sēdes starpniecību] šis pieteikums ir kļuvis pašreizējai politiskajai situācijai pāri stāvošs.” Premjerministrs, būdams elastīgs un gatavs uz jebkuriem politiski attaisnotiem riskiem, precīzi raksturoja šā soļa būtību – Valsts prezidents stāv pāri politiskajām partijām.

Lai saistoši vienotu 1995. gada oktobrī Saeimā ievēlētās dažādās politiskās orientācijas partijas nozīmīgajam mērķim – integrācijai Eiropas Savienībā, nākamajā dienā pēc Ministru kabineta ārkārtas sēdes es uzaicināju visu 11 ievēlēto politisko partiju vadītājus uz Valsts prezidenta rezidenci Jūrmalā parakstīt kopīgu deklarāciju par virzību uz šo mērķi. Ziedonis Čevers (Demokrātiskā partija “Saimnieks”), Odisejs Kostanda (Tautas kustība Latvijai), Anna Seile (Latvijas Nacionāli konservatīvā partija LNNK), Andris Ameriks (Tautas saskaņas partija), Filips Stroganovs (Latvijas Sociālistiskā partija), Oļegs Batarevskis (Latvijas Zaļā partija), Valdis Birkavs (“Latvijas ceļš”), Māris Grīnblats (apvienība “Tēvzemei un Brīvībai”), Alberts Kauls (Latvijas Vienības partija), Andris Rozentāls (Latvijas Zemnieku savienība) un Paulis Kļaviņš (Latvijas Kristīgo demokrātu savienība) – šie politiķi pārstāvēja dažādus politiskos spēkus. Visi aktīvi piedalījās deklarācijas apspriešanā, kas ilga vairāk nekā piecas stundas. Daudzos praktiskos jautājumos politiķu domas dalījās, visiem attiecībā uz ES bija arī kādas kritiskas piezīmes – labējiem bažas raisīja viens jautājumu spektrs, kreisiem – cits. Tomēr visi dziļā vienprātībā parakstīja t. s. Jūrmalas deklarāciju (5. attēls).

Šīs grāmatas sastādītāji man jautāja – kā es panācu tik atšķirīgas politiskās orientācijas politiķu vienprātību? Vai nevajadzēja kādu piespiest vai vismaz pierunāt? Nē! Lai gan 1995. gada rudenī notikušajās Saeimas vēlēšanās bija ievēlēts ļoti raibs politiskais spektrs, vienā jautājumā visu uzskati bija vienoti: iestāšanās ES ir (citēju deklarācijas tekstu) “būtisks latviešu tautas izdzīvošanas un Latvijas valsts saglabāšanas priekšnoteikums, kas ļaus Latvijai attīstīties par modernu, atvērtu, demokrātisku, drošu un ekonomiski spēcīgu Eiropas valsti”.

Šīs abas manas politiskās darbības epizodes – Ministru kabineta ārkārtas sēde un vienošanās Jūrmalā apliecināja, ka ES ir pāri partiju interesēm stāvošs mērķis. Deklarācija arī pierāda tālaika politiķu salīdzinoši augsto atbildības līmeni; vairums stingri ievēroja valsts attīstībai būtiskos morāles principus un citas politiskās orientācijas pārstāvju viedokļiem bija atvērtāki, nekā mēs to varam vērot šobrīd. Dziļa nacionālā apziņa piemita arī cilvēkiem ar kreiso politisko orientāciju.

Ministru kabinetā un Saeimā ievēlēto partiju lokā vienbalsīgi pieņemtie lēmumi neatgriezeniski apliecināja, ka Latvijas nākotne ir cieši saistīta ar ES un politiķi ir apņēmušies darīt visu, lai panāktu mūsu valsts uzņemšanu šajā organizācijā.

135

Partiju pārstāvji ir gatavi radīt politiskā reālisma gaisotni, veidojot kopīgu viedokli, balstītu uz nacionālajām interesēm, - lai sasniegtu šo mērķi.

Ziedonis Čevers
Demokrātiskā partija Saimnieks

Valdis Birkavs
Savienība Latvijas Ceļš

Odisejs Kostanda
Tautas kustība Latvijai

Māris Grinblats
Apvienība Tēvzemei un Brīvībai

Anna Seile
Latvijas Nacionāli konservatīvā partija LNNK

Albergs Kauls
Latvijas Vienības partija

Andris Ameriks
Tautas Saskaņas partija

Andris Rozentāls
Latvijas Zemnieku Savienība

Filips Strogonovs
Latvijas Sociālistiskā partija

Paulis Kļaviņš
Latvijas Kristīgo Demokrātu partija

Oļegs Batarevskis
Latvijas Zaļā partija

Jūrmala, 14.10.95

Daži praktiski uzdevumi ceļā uz Latvijas atbilstību ES standartiem

No visiem praktiskajiem uzdevumiem, kas Latvijai bija jārisina, lai panāktu atbilstību ES standartiem un kvalificētos dalībai šajā organizācijā, divi bija konkrēti saistīti ar manu kā Valsts prezidenta darbību. Pirmais no tiem bija *moratorijs nāves sodu izpildei*, ko izsludināju 1996. gadā. Lai gan daļā sabiedrības šis solis raisīja diskusijas, tomēr lielas domstarpības tas neradīja. Daudzi Latvijas iedzīvotāji jau bija sapratuši, ka iekļaušanās Eiropā nozīmē arī tās vērtību pieņemšanu, kas savukārt nozīmēja to, ka jāmainās arī pašiem, jākļūst humānākiem.

Otrs nepieciešamais uzdevums – *labojumu veikšana Pilsonības likumā un Valsts valodas likuma pieņemšana* –, sāpīgi uzplēšot vēl nesadzijušās pagātnes rētas, izraisīja asākas domstarpības. Šīs likumdošanas iniciatīvas bija nepieciešamas ne tikai tādēļ, lai panāktu atbilstību ES standartiem, bet arī lai veicinātu sakļautas sabiedrības attīstību. Citiem vārdiem, tas bija nepieciešams ne tikai tāpēc, lai citiem pierādītu savu atbilstību Eiropas vērtībām, bet arī mums pašiem – lai mūsu sabiedrība varētu veselīgi funkcionēt. Jau 1994. gadā Francijas prezidents Miterāns mūsu sarunā kā otru virzienu (līdzās Krievijas karaspēka izvešanai), kurā Latvijai būtu jādodas uz priekšu maksimāli ātri, uzsvēra nepieciešamību veidot valsti vienotu sabiedrisko domu. Līdz ar to (pēc Krievijas karaspēka izvešanas un pieteikuma dalībai ES parakstīšanas) sabiedrības integrācija bija viens no aktuālākajiem manas prezidentūras jautājumiem.

Šajā darbā man bija regulāra saskarsme ar kādu personību, kura, manuprāt, ir palikusi Latvijas politikā nenovērtēta, bet kurai mēs retrospektīvi esam pateicību parādā. Šis cilvēks mums palīdzēja izstrādāt likumus, pret kuriem starptautiskajai sabiedrībai nebija iebildumu, tādējādi novēršot iespējamās problēmas nākotnē. Šeit es viņam vēlos atdot godu, kaut arī novēloti. Runa ir par EDSO Augsto komisāru nacionālo minoritāšu jautājumos Maksu van der Stūlu. Es zināmā mērā kalpoju kā starpnieks starp EDSO Augsto komisāru, no vienas puses, un Latvijas valdību un parlamentu, no otras puses, cenšoties tuvināt abu pozīcijas.

Manas prezidentūras laikā M. van der Stūls viesojās Latvijā apmēram desmit reizi. Šīm vizītēm bija noteikts ritms – van der Stūls Latviju apciemoja pavasarī un rudenī. Augstajam komisāram bija nepateicīga misija – viņam vajadzēja pārliecināt Latvijas politiķus, ka sašķelta sabiedrība neved uz veiksmīgu valsts nākotni un mūsu pašu interesēs ir panākt sabiedrības integrāciju. Lieki teikt, ka liela daļa Latvijas sabiedrības juta aizvainojumu par okupāciju un nebija vēl gatava apsveikt krievu tautības iedzīvotāju iekļaušanos sabiedrībā. Pats pārstāvēdams multikulturālu sabiedrību, kas daudzu gadsimtu laikā veidojusies Eiropā humānisma tradīciju garā, M. van der Stūls nespēja pilnībā saprast, kāpēc mēs dedzīgi

netiecamies uz sabiedrības izlīgumu un nesteidzamies pagātnes pāridarījumus nolikt vēstures plauktā. Tomēr Augstais komisārs mums neko nepārmeta, bet bezkaislīgi, neņemot vērā emocijas un pagātnes norises, bezgala pacietīgi stāstīja, kā mums būtu jārikojas. Van der Stūls vienmēr bija pieklājīgs, bet neticami neatlaidīgs. Tāpēc Latvijas sabiedrībā un presē viņš nebija mīlēts, bet pat izpelnījās apzīmējumu “nelaimes vēstnesis”. Augstā komisāra prasības tika uzskatītas par pārspīlētām, izskanēja pat viedoklis, ka viņš pakļaujas Krievijas spiedienam. Tie, kas viņā kaut nedaudz ieklausījās, tika asi kritizēti kā tautas nodevēji. Tomēr uzskatu, ka van der Stūls Latvijai tiešām vēlēja labu, man ne brīdi neradās iespaids, ka es runāju ar ienaidnieku. Tāpat domāju, ka viņa paustie uzskati balstījās uz patiesu pārliecību. Tik dziļu pārliecību par Eiropas vērtībām neatceros sastapis nevienā citā ārvalstu politiķī. Es van der Stūlu atceros kā ideālu savas misijas veicēju. Jā, tieši tā – savu darbu viņš uzskatīja par misiju. Kaut arī mēs Augstā komisāra van der Stūla teikto toreiz uztvērām kritiski, 20 gados gūtā pieredze palīdz mums saskatīt viņa vērtīgās atziņas. Tā kā mums nebija alternatīvas dalībai Eiropas Savienībā, nebija un nav alternatīvas arī sabiedrības integrācijai.

Pēc ilgām diskusijām kā Pilsonības, tā Valsts valodas likums galu galā tika pieņemts, turklāt ar plašu sabiedrības iesaisti – 1998. gada oktobrī notika referendums par grozījumiem Pilsonības likumā. Šie abi šobrīd spēkā esošie likumi ir vieni no demokrātiskākajiem un tolerantākajiem Eiropā, tie nediskreditē latviešu valodu un latviešu tautas tiesības. Joprojām neesam atraduši labāku variantu par šo 90. gadu vidū pieņemto. Uzskatu, ka nekādi tālāki atvieglojumi liberalizācijas virzienā nav iespējami, bet jādomā par šo likumu īstenošanas mehānismu pilnveidi.

Būtisks pieturas punkts ceļā uz Eiropu bija ES Padomes galotņu sanāksme 1995. gada decembrī Madridē, kurā tika paziņots, ka iestāšanās sarunas tiks sāktas vienlaikus ar visām valstīm, kuras pretendē uz dalību, un pret visām potenciālajām dalībvalstīm būs vienlīdzīga attieksme. Vienlaikus mana uzstāšanās un Rietumvalstu reakcija uz to iezīmēja jaunu Latvijas politikas brieduma pakāpi. Savā runā es atzīmēju, ka Latvija, integrējoties Rietumeiropas procesos, būtu gatava attīstīt sadarbību arī austrumu virzienā un ka Latvija kalpo par tiltu Rietumu un Austrumu ekonomiskajās attiecībās. Tieši tas izraisīja vislielāko rezonansi Rietumvalstīs. Tas apliecina trīs lietas: pirmkārt, bijām tiktāl izauguši, ka spējam paraudzīties uz Krieviju pragmatiskāk – arī nākotnes, ne tikai pagātnes dimensijā; otrkārt, tieši Krievijas dēļ bijām interesanti Rietumiem; un, treškārt, mēs sākam to apzināties un mācīties izmantot.

Nozīmīgs Latvijas ceļā uz Eiropu bija 1997. gads – laiks, kad notika galotņu sanāksmes Luksemburgā un Madridē⁴ un durvis uz ES un NATO atvērās (mēs to uzlūkojām kā vienotu procesu) pilnīgi noteikti, un vismaz politiķu aprindās visas šaubas palika pagātnē.

Atstājot prezidenta amatu, es jutos drošs par Latvijas nākotni – mūsu valsts stingri stāvēja uz ceļa, kas veda uz ES un NATO, un virzīšanās pa to, pēc manas dziļākās pārliecības, bija vienīgais pareizais veids, kā nodrošināt neatkarīgas Latvijas pastāvēšanu un attīstību.

Tomēr, no otras puses, ES kā mūsu pastāvēšanai būtiski svarīgs mērķis traucēja mūs paraudzīties kritiski uz to, ko nozīmē dalība šajā organizācijā, un sagatavoties stingri pastāvēt uz savu vitāli svarīgo interešu aizstāvību ES tiesību ietvaros. Prezidents Mīterāns – viņu es šeit atkārtoti piesaucu, jo dziļi apbrīnoju šā valstsvīra intuīciju un esmu pateicīgs par viņa ieinteresētību Latvijas nākotnē – brīdināja neidealizēt Rietumus un Rietumu kultūru pieņemt kritiski. Līdz ar ekonomiskajiem un politiskajiem labumiem – viņš teica – jūs saņemsiet arī morāli apšaubāmas vērtības, kas ir neatgriezeniski samaitājušas cilvēkus un sabiedrību kopumā. Atskatoties uz aizvadītajiem 20 gadiem, es vēlos, kaut mēs visi būtu uzmanīgāk ieklausījušies šādu pieredzējušu eiropiešu padomos.

Mīterāns arī izteica apbrīnu latviešiem – viņaprāt, latvieši, lai gan skaitliski maza tauta, izceļas ar spēcīgu mentalitāti un savdabīgu eiropisku kultūru. ES dod mums iespēju to saglabāt, bagātinot kopējo dažādības spektru, bet arī liek mums būt piesardzīgiem un labi novērtēt to, kas mums ir dots.

Protams, 20 gadu laikā globālie procesi ir mainījuši gan Eiropu, gan arī mūs pašus, un mūsdienu politiķiem ir jāsniedz konkrētas atbildes uz jauniem tālākās attīstības izaicinājumiem.

Tomēr, atskatoties uz toreiz pieņemtajiem lēmumiem no 20 gadu distances, varu droši teikt, ka tie bija pareizi. Šā brīža notikumi rāda, ka mēs rīkojamies pietiekami tālredzīgi.

Metot skatu atpakaļ, ir jāatzīst – īsā laikā tika paveikts neticami daudz! Pārdesmit gadu laikā ir īstenots un neatgriezeniski iedzīvināts nācijas sapnis. Citas tautas uz neatkarību nereti virzās gadu simtiem. Godātie lasītāji, neskatoties uz pamatotu neapmierinātību ar ikdienas problēmām, lēnāku ekonomiskās attīstības tempu, nekā daudziem būtu gribējies, kā arī ne vienmēr pietiekami operatīvu un vienotu Eiropas rīcību, aicinu jūs novērtēt un sargāt mūsu nācijas īstenoto sapni un ideālu – savu brīvo valsti, kuras pastāvēšanas un attīstības garants ir Eiropas valstu saime, tās ideāli un kopīgā rīcība!

Atsauces

¹ Conference for Security and Co-operation in Europe. 1992 Summit. Helsinki, 9–10 July 1992. The Challenges of Change. Helsinki Summit Declaration, § 15. Pieejams: www.osce.org/mc/39530?download=true (skatīts 23.09.2015.).

² Riekstiņš, M. ... un pirms desmit gadiem liktais stūrākmens. *Diena*, 2004, 30. apr. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/un-pirms-desmit-gadiem-liktais-sturakmens-12000509> (skatīts 16.11.2015.).

³ 1994. gada 10. janvārī Rīgas Vidzemes priekšpilsētas valdes priekšsēdētājs Andrejs Ručs, uzskatot, ka ar Krieviju iespējams runāt “tikai no spēka pozīcijām”, deva rīkojumu saslēgt rokudzelžos divus Krievijas armijas ģenerāļus – Krievijas Ziemeļrietumu karaspēka grupas pavēlnieka vietnieku Nikolaju Tailakovu un ģenerālmajoru Anatoliju Vodopjanovu – un nogādāt viņus uz Latvijas un Krievijas robežu. Vienlaikus Ručs deva rīkojumu ar ieročiem pretoties jebkādam struktūrām, arī Latvijas Republikas drošības vienībām, ja tās mēģinātu aizturētos atbrīvot. Krievija nekavējoties izsludināja kaujas gatavību. Vēlāk Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts notikušo nosauca par bīstamāko brīdi Baltijas politikā visā viņa pilnvaru laikā. Ziņas par šo incidentu mani sasniedza brīdī, kad prezidenta kancelejas telpās notika Nacionālās drošības padomes sēde, kas tūdaļ tika pārtraukta. Ar robežsardzes un policijas spēkiem abi ģenerāļi pēc vairākām stundām tika atrasti un atbrīvoti. Lai likvidētu spriedzi, es personīgi piezvanīju uz Krievijas prezidenta kanceleju un nosūtīju prezidentam Jeļcinam atvainošanos. Detalizētāk par šo incidentu sk.: <http://m.la.lv/divi-krievijas-generalu-rokudzelzos/> (skatīts 30.09.2015.).

⁴ NATO galotņu sanāksmē Madridē 1997. gada jūlijā, kur Latviju pārstāvēja Valsts prezidents G. Ulmanis, uzaicinājumu iestāties Aliansē saņēma Polija, Ungārija un Čehija, bet pārējām kandidātvalstīm tika deklarēts “atvērto durvju princips”. ES galotņu sanāksmē Luksemburgā 1997. gada 12.–13. decembrī, kur Latviju pārstāvēja premjerministrs G. Krasts, tika nolemts atklāt ES iestāšanās procesu ar 11 jaunām dalībvalstīm (Bulgāriju, Kipru, Čehiju, Rumāniju, Slovākiju, Igauniju, Ungāriju, Latviju, Lietuvu, Poliju, Slovēniju), pievienošanās sarunām rekomendējot sešas kandidātvalstis (Poliju, Čehiju, Ungāriju, Slovēniju, Igauniju un Kipru).

VAIRA VĪĶE-FREIBERGA

Latvijas valsts garais ceļš, iekļaujoties Eiropas un transatlantiskajā aprītē

Ir tādi neaizmirstami brīži, kad cilvēks apzinās: esmu liecinieks vēsturiskiem notikumiem un turklāt vēl izjūtu gandarījumu par to, ka liktenis man ir atvēlējis iespēju pielikt savu roku pie vēstures rata pagriezieniem. Tas ir pavisam citādi nekā skolēnam, kurš raugās uz attēliem vēstures grāmatās un mēģina saprast, kas toreiz tik svarīgs notika, ka viņam par to būtu jāzina un varbūt pat jāatbild eksāmenā. Domāju, ka visiem klātesošajiem uz mūžu atmiņā kā nozīmīgi būs palikuši 2004. gada 2. aprīlis ar ceremonijām Briselē un Rīgā, kad Latvija kļuva par Ziemeļatlantijas līguma organizācijas (NATO) locekli, un tā paša gada 1. maijs, kad Dublinā, Īrijai prezidējot Eiropas Savienībā, Īrijas prezidenta pils priekšā svinīgā ceremonijā tika uzvilkti desmit jauno Eiropas Savienības dalībvalstu karogi blakus jau 15 esošo dalībvalstu karogiem. Kad īru koris nodziedāja Bēthovena “Odu priekam”, tad vismaz man bija grūti novaldīt aizkustinājuma asaras.

Abos gadījumos toreiz bija jaukas un saulainas dienas, un man kā Latvijas prezidentei sajūta bija gluži tāda kā Antiņam, trešo reizi mēģinot ar zelta zirgu uzjāt stikla kalna galotnē. Aiz muguras stāvēja ļoti saspringta un smaga darba gadi, kad cerīga progresa un gandarījuma mirkļi vijās ar bīstamiem atpakaļ kritieniem, neparedzētiem jauniem šķēršļiem un negaidītiem pārsteigumiem. Tagad mērķi bija sasniegti, virsotnes bija iekarotas, nākotnes perspektīvas pletās tālumā gaišas un saulainas. Otrā pasaules kara plēstās rētas Eiropas miesā bija sadziedētas, un kļuva iespējams domāt par savu bērnu un mazbērnu mūža ritumu apgaismo-tā, racionālā un mūžam progresējošā kontinentā, kur valda miers, satiecība un pārtiecība iepriekšējo gadsimtu fanātisma, šovinisma, lielummānijas, cinisma, vardarbības un šausmu vietā.

Vienpadsmit gadus vēlāk, tieši Latvijai pirmo reizi uzņemoties ES prezidējošās valsts pienākumus 2015. gada pirmajā pusē, aiz Eiropas austrumu un dienvidaustrumu robežām plosījās kari, notika teritoriālas aneksijas un robežu pārbīdes, bet visa ES bija kļuvusi par jaunu “Eiropas cietoksni”, kurā izmisīgi centās ielauzties simtiem tūkstošu ļaužu – šoreiz nevis iekarotāji, bet patvēruma meklētāji, kas ar varu un vienā rāvienā gribēja iegūt visas tās ES priekšrocības, ko dalībvalstu pilsoņi un iemītnieki bija izcīnījuši gadu desmitu ilgā darbā un pūlīņos. Kārtējo reizi no vienas puses atskanēja aicinājumi pēc solidaritātes un sadarbības, no otras puses arvien plašākas pletās viedokļu plaisas starp t. s. labā un kreisā spārna politiskajām partijām, starp katru tautu un tās politiskajiem vadītājiem, bet pati ES bija manāmi sašķelta gan jau novecojušā Austrumu–Rietumu virzienā, gan sāpīgi uzmilzušā konfliktā starp Ziemeļeiropas un Dienvideiropas vajadzībām, prasībām, pieredzi un nākotnes redzējumu.

Varētu jau teikt, ka miljons vai pat vairāk ES dzīves tīkotāju, kas gatavi pārdot visu, kas viņiem pieder, un riskēt ar dzīvību, lai tikai iegūtu kāroto atspērienu uz ES zemes, būtu uzskatāmi par augstāko atzinības zīmi, ko kāda valsts kopiena varētu vēlēties kā pierādījumu savām sekmēm drošības, valsts pārvaldes un ekonomiskās attīstības jomā. Taču politiskie sarežģījumi un praktisko risinājumu grūtības, ko bēgļu pūļi ir radījuši, nopietni apdraud Eiropas valstu sabiedrisko mieru, kārtību, apgrūtina iebrāucēju integrēšanu, rada smagas jaunas nastas visiem valsts un ES budžetiem un – tas ir visnopietnāk – sēj savstarpēju neuzticēšanos un pārmetumus gribētās harmoniskās sadzīves vietā.

2004. gada 1. maijā Latvija kā Antiņš uzjāja stikla kalna virsotnē un gluži kā naivais Parsifāls nokļuva tādā kā mītiskā Eiropas Montsalvatā jeb valstiskās pestīšanas cietoksni, bet ko 12 gadus vēlāk teikt par tādu Latviju, kas šķiet, vispār nav vēl sapratusi, kur īsti tā atrodas un ko īsti tur dara? Ko teikt, ja prezidentūras pusgada sākumā pat toreizējais Latvijas Valsts prezidents nespēja saskatīt – kāds gan labums Latvijai varētu nākt no tādas ES prezidēšanas? Ko teikt, kad

2015. gada septembrī Latvijas iekšlietu ministrs pat neuzskatīja par vajadzīgu braukt uz ministru sanāksmi, kur visas ES valstis, izņemot Latviju, bija gatavas paziņot dažādus, taču pamatā solidārus lēmumus patvēruma meklētāju jautājumā? Vienīgais, kas tad vēl nāk prātā, – paldies Dievam, ka toreiz, tikai dienu pirms iestāšanās ES, Latvija kļuva arī par NATO dalībvalsti. Tagad, kad šķietami aizmigušie pūķi ir atmodušies un vēl nekad neredzēti nezin no kurienes uzradušies, vienīgā cerība mūsu drošībai ir citu valstu spēja rīkoties solidāri un koleģiāli pret mums, kaut arī mēs paši ne solidaritātes, ne koleģialitātes jomā nekādi paraugbērni nedz tagad esam, nedz tādi esam bijuši iepriekš.

Manu personīgo redzējumu uz pagātņi, tagadņi, nākotņi nenoliedzami ir veidojis elementārais apstāklis, ka savas mājas Rīgā es atstāju sešu gadu vecumā kā bēgļu bērns mammai pie brunčiem un atgriezos sešdesmit gadu vecumā pēc aiziešanas pensijā kā emeritēta profesore Kanādā. Ievēlēšana par Valsts prezidenti astoņus mēnešus vēlāk, maigi izsakoties, nāca ar virkni ļoti nopietnu izaicinājumu, jo bija bez kavēšanās jāspēj orientēties Latvijas iekšējā politiskajā aprītē, likumdošanas niansēs, jāuztver un jāsaprot tautas noskaņojums un – vairāk par visu – jāatrod pārliecinoši argumenti, lai aizstāvētu Latvijas valsts intereses starptautiskajā arēnā. Nācās bez mitas meklēt veidus, kā nogludināt stipri ērkšķkaino ceļu, kāds bija paredzams Latvijas sarunu vedējiem un diplomātiskajiem pārstāvjiem savos pūliņos pārliecināt nākotnes partnerus par nepieciešamību un vēlamību Latviju uzņemt gan NATO, gan Eiropas Savienībā. Šajā ziņā izaicinājums bija ne tikvien spēt atspēkot jebkurus argumentus, kas nostādītu Latviju kā vienai vai otram no šīm pārnacionālajām organizācijām nepiemērotu locekli, bet tikpat bieži cīnīties arī ar publiskās domas strāvojumiem pašā Latvijā, kas pārāk bieži gluži vai pašnāvnieciski uzsāka akcijas, kas ar nolūku kairināja nākotnes partneru politisko un publisko noskaņojumu. Tolaik bieži nācās pārdomāt – vai visi savās nostājās un paustajos viedokļos tiešām tādi ir, kā viņi saka, ar pilnu pārliecību, ar pieredzi un no sirds, jeb tomēr daži no viņiem darbojas kā Latvijas interesēm naidīgi aģenti, kas dara visu, lai no iekšienes vājinātu jebkuras pozīcijas, ko Latvija starptautiski būtu panākusi un iekarojusi.

1995. gadā Latvijas valdība parakstīja dokumentus, kas oficiāli apstiprināja tās vēlmi kļūt par ES dalībvalsti un sākt sarunas par iestāšanos Savienībā. Divus gadus vēlāk ES galotņu sanāksmē Luksemburgā Igaunija saņēma uzaicinājumu sarunas uzsākt, turpreti Latvija un Lietuva tika noraidītas. Tas bija liels gandarījums igauņiem un tiem viņu īpašajiem draugiem Eiropas Savienībā, kas viņus cītīgi atbalstīja, toties liela vilšanās Latvijai un Lietuvai, kas bija izbrāķētas kā kandidātes. Turklāt nebija ne mazākās drošības, ka tuvākā nākotnē situācija varētu mainīties, jo Latvijai bija ticis norādīts uz tik nopietniem trūkumiem, ka valdība vispārējs skepticisms, vai tik daudzos veidos atpalikusi valsts maz jebkad var cerēt iet

to pašu ceļu, ko Igaunija – Baltijas “tīģeris” – nu jau divu gadu garumā bija lepnī veikusi.

Neatkarīgi no precīzās argumentācijas, kas bija lietota oficiālajos Eiropas Komisijas (EK) ziņojumos par Latvijas situāciju, nopietnākie iebildumi par Latvijas “gatavību”, kas izskanēja kā žurnālistu jautājumos, tā diplomātiskajās sarunās, bija šādi. Pats pirmais: Latvijas neadekvāti augstais nepilsoņu skaits, kas tika uzskatīts par potenciālu nestabilitātes avotu. Tad stingrās prasības atjaunot latviešu valodai valsts valodas tiesības daudzi uzskatīja par netaisnām. Ne mazums sprieda, ka valstij ar tik daudziem “krievvalodīgajiem” būtu pilnīgi normāli domāt par krievu valodu kā otro oficiālo valodu. Treškārt, Latvijas ekonomiskā attīstība bija gausa un tās nākotnes perspektīvas jebkādai ražošanai un eksportam šķita minimālas. Visbeidzot, no pašu latviešu puses mēdza izskanēt visai bravūrīgi apgalvojumi par nepieciešamību Latvijai saglabāt “stingru mugurkaulu” un “nelocīt muguru” Briseles prasību priekšā. (Šīs bažas par tautisko mugurkaulu bija labi pazīstamas tiem trimdas jaunās paaudzes pārstāvjiem, kas gadiem ilgi bija cīnījušies ar “stingrās stājas” tautiešu pārmetumiem par visu ko, ieskaitot okupētās Latvijas dzejas lasīšanu.) Prasība pēc tik stingras nacionālās stājas, tādas, kas stāv augstāk par spēju sadarboties ar potenciāliem un vērtīgiem sabiedrotajiem, veidoja politiski labējā flanga elektorāta vienu no būtiskākām pamatnostājām un bija tikpat populāra savu uzticīgo vēlētāju starpā, cik atbaidoša daudziem ārzemju partneriem. Tas viss kopā tikai atviegloja Krievijas pūles diskreditēt Latvijas labo slavu un gadiem ilgi turpināt vienu un to pašu propagandu.

Arī citu valstu viedokli par Latvijā notiekošo es kā Valsts prezidente nekad nedrīkstēju aizmirst. Septiņas dienas pēc manas inaugurācijas Valsts prezidentes amatā man bija jāpieņem lēmums – parakstīt tikko kā ar konstitucionālo vairākumu pieņemtos pēdējos valodas likuma grozījumus vai sūtīt tos Saeimai atpakaļ. Pašiem latviešiem, un ne tikai nacionālradikāļiem vien, vairums šā likuma grozījumu šķita loģiski un saprotami, jo bija vēlme nopietni nostiprināt latviešu valodas lietošanu un tiesības Latvijā. Visiem svešautiešiem, ar kuriem nācās par to runāt (ar retiem izņēmumiem), likuma grozījumi šķita par stingru un par daudz nopietni apdraudam krievvalodīgo iedzīvotāju cilvēktiesības. Pirmajās dienās un pat stundās pēc stāšanās amatā man nācās dzirdēt draudzīgus brīdinājumus, ka, tautas vārdiem izsakoties, Latvijai ar tādu valodas likumu ES kandidatūru neredzēt kā savas ausis.

Valodas likuma grozījumi Saeimā bija atbalstīti ar krietni lielāku balsu vairākumu nekā balsojumā par mani kā prezidentu. Likuma grozījumu aizstāvji līdz ar to uzskatīja, ka ne jau tādā situācijā jaunievēlētā prezidente izmantos savas Saeimā paredzētās veto tiesības. Ar to pašu balsu vairākumu Saeima bez grūtībām būtu varējusi nobalsot par prezidentes atstādināšanu, ņemot vērā, ka Latvijas

Satversmē līdz pat šai dienai nav paredzēta jebkāda juridiski formulēta impīčmenta procedūra. Ar valodas likuma grozījumiem Latvijas 7. Saeima tātad bija nobruģējusi platu ceļu Latvijas palikšanai ārpus Eiropas Savienības brālīgā pulkā ar Baltkrieviju, Ukrainu, Moldovu un Kaukāza valstīm.

Pateicoties toreizējās Valsts prezidenta kancelejas juristei Alleres kundzei, Saeimas juridiskā biroja vadītājam un pāris citiem brīvprātīgajiem, kuri uz pili karstā nedēļas nogalē bija atskrējuši šortos, tika radīts uzmetums pavadvēstulei, kas Saeimai paziņoja par prezidentes argumentiem (ne jau politiskiem, bet juridiskiem), uz kuru pamata likumprojektā būtu ieviešami nopietni labojumi. Svarīgākā bija prasība valstij lieki neiejaukties iedzīvotāju privātajā sfērā un stingrās latviešu valodas lietošanas prasības noteikt tikai publiskajām dzīves jomām. Atlika vien cerēt, ka, Saeimai dodoties vasaras brīvdienās, deputāti savā viedumā reaģēs uz prezidentes izvirzītajām prasībām, par spīti tam, ka jaunieceltais Ministru prezidents Andris Šķēle privātās sarunās ļoti ironiski un noraidoši izturējās pret šādu iespēju un tautas lielais vairums nekā bīstama situācijā nesaskatīja. Toties Helsinkos, tiekoties ar Somijas Valsts prezidentu oficiālas vizītes laikā un arī ar citām Somijas kā ES prezidējošās valsts amatpersonām, nepārprotami skaidri izskanēja brīdinājums: Latvijai nav nekādu izredžu tikt uzaicinātai uz sarunām ar ES, ja valodas likums līdz Helsinku galotņu sanāksmei decembrī netiks mīkstināts.

Starplaikā notika arī nopietns darbs ar EDSO komisāru nacionālo minoritāšu jautājumos, latviešu presē daudz peldo un kariķēto Maksu van der Stūlu. Pirmā oficiālā tikšanās, kas bija paredzēta kā 20 minūšu protokolāra pieklājības vizīte, ieilga pāri par divām stundām, izvēršoties saturiski nopietnās sarunās par oficiālo un praktisko divvalodību, par okupācijām, totalitāriem režīmiem, minoritātes jēdziena definīcijām un cilvēktiesībām. Komisāram personīgi bija smagas atmiņas par vācu okupācijas laiku Nīderlandē un tās ebreju iznīcināšanu, toties es no savas puses runāju par divām Latvijas okupācijām, Latvijas apzināto rusifikāciju un par nepieciešamību atšķirt nacionālismu no nacionālsociālisma. Beigu beigās izrādījās, ka komisārs nebūt nav latviešu tautai naidīgs, kā daļa preses to bija atspoguļojusi, bet gan morāli principiāla persona, kas pēc labākās sirdsapziņas centās darīt savu darbu. Tajā ziņā mēs abi bijām uz viena viļņa, tādēļ radās nopietna apņemšanās kopīgi meklēt tādus risinājumus, kur vilks būtu paēdis, un kaza dzīva. Es apsoliju darīt visu iespējamo, lai likums tiktu mainīts atbilstoši EDSO vispārējiem principiem, savukārt komisārs apsoliya skaidrot saviem EDSO līdzgaitniekiem par Latvijas īpašo situāciju.

Valsts valodas likums sniedza zelta izdevību dažām partijām ieņemt stingri populistisku nostāju un žurnālistiem sūdzēties par to, ka "Eiropa mūs nesaprot". Neskatoties uz šādu vispārējo fonu, bija neatlaidīgi un atkārtoti jārūnā ar koalīcijas partneriem, lai atkal un atkal tiem atgādinātu, cik svarīgi Latvijai bija būt

gatavai līdz Helsinku galotņu sanāksmei, lai kopā ar Lietuvu varētu tikt uzaicināta sākt sarunas ar ES. Politikī gan mazliet čīkstēja un vaidēja par iespējamu popularitātes zaudēšanu, tomēr saprata situācijas nopietnību, un līdz Helsinku sanāksmei likuma grozījumi tik tiešām tika pieņemti bez liekām sāpēm un asarām un tieši laikā. Kā mūsu nākamie partneri to atkal un atkal atgādināja: tas bija tikai ceļa sākums, un nu priekšā vēl stāvēja visa *acquis communautaire* likumdošanas pārņemšana, 31 sarunu sadaļas noslēgšana un pēc tam vēl visu toreizējo dalībvalstu politiskais balsojums par katras kandidātvalsts uzņemšanu. Tas viss vēl bija priekšā, taču pats nopietnākais šķērslis jau bija pārvarēts. Bijām sasnieguši to, ka kļuvām par sacīkšu dalībniekiem, nevis par aizmirstiem malā stāvētājiem.

Iestāšanās sarunu gaitā katra valsts sekoja savam ritmam un spējām, taču visas ar vienu aci šķielēja uz to, kā veicas citiem. Manā izpratnē šī sacensība bija ļoti veselīga, jo neļāva nevienam iesnausties pašapmierinātībā, nedz arī bezgalīgi atlikt nepatīkamo jautājumu risināšanu. Vienmēr pastāvēja zināms risks, ka Eiropas Savienībā uzņems tikai tās valstis, kas tobrīd visus priekšdarbus būs paveikušas, un šādā gadījumā pār pārējām neizbēgami gultos neveiksminieku un nespējnieku neslava. Igaunija te gribot negribot kļuva par Latvijas paraugu un etalonu, jo visu procesu bija sākusi divus gadus agrāk. Tāpēc prieki bija lieli tajā brīdī, kad Latvija uzņēma apgriezienus un slēgto sadaļu ziņā aizsteidzās Igaunijai priekšā. Bijām zaudēto atguvuši, un nebija vairs iemesla kā aizšautai pīlei vilkties citiem aiz muguras.

Sarežģījumu, protams, netrūka, un uz virkni vairāk vai mazāk nepatīkamu jautājumu bija jāturpina atbildēt. Krievijas politikā ietilpa Latvijas nepilsoņu jautājuma aktualizēšana līdz ar sūdzībām, ka tik “neofašistiska” valsts nebūtu pelnījusi savu vietu civilizētu valstu saimē. Notika ļoti aktīva pret Latvijas interesēm vērsta darbība gan diplomātiskā līmenī, gan iespaidojot viedokļu līderus un žurnālistus. Sabiedrības integrācija tādā bija nopietns jautājums, kas jārisina, nenonākot Krievijas pieprasītajā galējībā, kur katram, kas PSRS laikā dzīvojis Latvijā, būtu automātiski jāklūst par neatkarīgās Latvijas pilsoni.

Arī prasības pēc krievu valodas kā otrās valsts valodas nekur nebija pazudušas, un sūdzības par to bija jādzird no daudziem, tostarp Latvijai citādi draudzīgu, valstu pārstāvjiem. Viens piemērs – Somijas toreizējā ārlietu ministre Tarja Halonena, kas ieradās vizītē jau 1999. gada 14. jūlijā tūdaļ pēc manas stāšanās amatā. Kad viņa tika ievēlēta par Somijas prezidenti, mums izveidojās personīgi ļoti draudzīgas attiecības, viņa pat atbrauca uz Latviju īsi pirms tautas nobalsošanas, lai netieši mudinātu iedzīvotājus balsot “par”, izskaidrojot, kādēļ Somija savulaik bija izlēmusi pievienoties Eiropas Savienībai un cik par šo lēmumu somu tauta varēja būt apmierināta. Visā manas prezidentūras laikā, šķiet, nepagāja neviena mūsu tikšanās, kad Halonenas kundze nebūtu man atgādinājusi, ka Somijā ir tikai

deviņi procenti zviedru, tomēr zviedru valodai ir piešķirts otrās valsts valodas statuss un nevienam no tā nekāda vaina nav radusies. Es savukārt kā tāda bojāta plate vienmēr no jauna atgādināju, ka tajā dienā, kad Latvijā būs tikai deviņi procenti krievu tautības iedzīvotāju (kā tas bija 1939. gadā), arī mēs varētu domāt par otras oficiālās valodas ieviešanu. Starplaikā situācija bija tāda, ka latviešu valodas izdzīvošana bija briesmās, Latvija ir vienīgā vieta pasaulē, kur tā tiek runāta, un bija nepieciešami līdzekļi, kā to aizsargāt. Atgādināju, ka oficiāli divvalodīgajā Kanādā Kvebekas province bija pieņēmusi politisku lēmumu par franču valodu kā vienīgo oficiālo valodu ar aizbaidinājumu, ka sešarpus miljoniem frankofonu Ziemeļamerikas anglofonu jūrā ir nepieciešama īpaša aizsardzība. Ja tā, ko teikt par latviešiem, kuru skaits pasaules jūrā bija daudz necīgāks? Atgādināju arī, ka praktiskā dzīvē visur krievu valoda tiek lietota tik un tā, nerunājot par īpašām krievu skolām, krievu medijiem, krievu teātri un nemitīgiem kontaktiem ar kaimiņu zemi, kuri Latvijas iedzīvotājiem ir ikdienā pieejami.

Īpatnēja situācija izveidojās saistībā ar Latvijai atvēlētajām ES piena kvotām. Man pienāca sūdzības, ka EK piešķirtās kvotas ir daudz par zemu, tik tikko pietiekamas, lai apmierinātu iekšējo Latvijas piena patēriņu, un tādas, kas neatstāj nekādu vietu nākotnes izaugsmei. Kā tas bija iespējams? Vaicāju premjeram, ministriem, nozares pārstāvjiem, līdz aina kļuva skaidra. Nevarēja jau būt, ka Eiropas Komisija ne no šā, ne no tā būtu sadomājusi būt īpaši nejauka tieši pret Latviju. Galvenā nelaime bija tāda, ka nākotnes aplēšu pamatā bija 1997. gada piena produkcijas statistika. Latvijā šajā gadā produktivitātes līmenis bija zems, jo kolhozi jau bija likvidēti, bet jaudīgas privātās saimniecības vēl maz bija paspējušas attīstīties.

Diemžēl bija vēl arī cita nelaime. Visā aprēķinos izmantotajā laika posmā lauksaimnieki bija tišām uzdevuši zemāku produktivitātes līmeni, nekā tas bija īstenībā, laikam domādami tādā veidā kaut ko (nodokļus?) sev ietaupīt. Tagad šī valīgā rīcība ar skaitļiem varētu sāpīgi atkosties ne tikai viņiem pašiem, bet arī jaunienācējiem šajā nozarē. Lai nu kā, bet arguments par nenormālu produkcijas kritumu saistībā ar pāreju no kolektīvās saimniekošanas uz individuālo šķita pamatots un pārliecinošs, un to tad arī, bruņojusies ar vajadzīgiem skaitļiem un statistiku, nekautrējos sniegt priekšā pašam EK priekšsēdētājam Romano Prodi, kad tikos ar viņu Briselē. Prodi kungs bija redzami izsists no sliedēm un izmisīgi skatījās pēc palīdzības uz blakus sēdošo Ginteru Ferhoigenu, ES komisāru paplašināšanās jautājumos. Tas savukārt izskatījās vēl satriektāks un vēl izmisīgāk raudzījās pēc palīdzības uz savu palīdzi, tajā pašā laikā drudžaini meklējot, vai nevarētu atrast kādu atspēkojumu savos papīros. Bija skaidrs, ka tas nebija tāda līmeņa sarunu temats, par ko viņi abi ar kādu valsts prezidentu bija gatavi runāt, bet mani tas netraucēja. Ja runa bija par Latvijas interesēm, tad te nebija ko kautrēties un runāt tikai par augstām sfērām. Rezultāts bija, jo abi kungi cieši apsolīja par

jautājumu painteresēties tuvāk, un beigu beigās Latvijai tika pārrēķinātas tādas piena kvotas, ka citas valstis varēja mūs pat apskaust (1. attēls).

Lielā Eiropas Savienības paplašināšanās viļņa pēdējais cēliens pienāca 2003. gada decembra vidū Kopenhāgenas galotņu sanāksmē. Bija paredzēts parakstīt dokumentus un tad visiem augstajiem viesiem doties uz Dānijas karalienes Margrētes rīkotām vakariņām. Stundas gāja, bet kādas četras valstis vēl kaulējās par pēdējām īpašām priekšrocībām. Vakariņu laiks pagāja, klātie galdi palika neaiztikti, bet Polija, palikusi pēdējā, vēl turējās sīksti un kaulējās uz nebēdu. Visi bija noguruši un izsalkuši, bet es piederēju pie tiem, kas klīda pa koridoriem, cenšoties izmantot izdevību, lai sasveicinātos un aprunātos ar citu valstu un valdību vadītājiem. Kādu brīdi biju gaitenī apsēdusies kopā ar jaunievēlēto Latvijas premjeru Einaru Repši, kad netālu ieraudzīju Tarju Halonenu stāvam un sarunājamies mazā grupiņā. “Repšes kungs,” es priecīgi izsaucos, “tūliņ pat es paaicināšu Somijas prezidenti mums pievienoties, izmantosim izdevību, lai jūs jau šodien varētu ar viņu iepazīties.” Sacīts, darīts. Piceju klāt, pieklājīgi uzrunāju Tarju, aicinu viņu pienākt apsēsties un aprunāties ar jauno Latvijas premjeru. Somijas prezidente laipni atbild, ka darītu to labprāt. Atnākam atpakaļ pie mūsu krēsliem, un ko mēs redzam? Jaunais Latvijas premjers guļ aizvērtām acīm, kājas atstiepis, un uz mums abām nereaģē! Vai nu iemidzis pa īstam, vai tikai izliekas, bet tā nebija paraugstunda, kā spīdēt uz starptautiskās diplomātijas parketa...

1. attēls. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, tiekoties ar Eiropas Komisijas prezidentu Romano Prodi un ES paplašināšanās komisāru Ginteru Ferhoigenu 2002. gada 3. oktobrī Briselē
Foto: Valsts prezidenta kanceleja

2. attēls. Pēc ES iestāšanās sarunu noslēguma Kopenhāgenas Eiropadomes sanāksmē 2002. gada 13. decembrī. Šajā simboliskajā Eiropas atkalapvienošanās fotogrāfijā ir tikai astoņas sievietes. Pirmais rindā (no labās) Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Somijas prezidente Tarja Halonena, trešajā rindā (no labās), Latvijas ārlietu ministre Sandra Kalniete un Luksemburgas ārlietu ministre Lidijs Polfere, augšējā rindā (no labās) Zviedrijas ārlietu ministre Anna Linda, Austrijas ārlietu ministre Benita Ferrero-Valdnere, Igaunijas ārlietu ministre Kristina Ojulande un Spānijas ārlietu ministre Ana de Palasio

Foto: Eiropas Komisija

3. attēls. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga ar kungu Imantu Freibergu, sagaidot Latvijas iestāšanās brīdi Eiropas Savienībā. Naktī no 2004. gada 30. aprīļa uz 1. maiju

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

Latvijas izredzes eventuāli kļūt par NATO kandidātvalsti sākotnēji šķita vēl vajākas un mazāk ticamas par tās perspektīvām iekļūt Eiropas Savienībā. Pirmais un lielākais šķērslis bija nevienprātība toreizējo 15 dalībvalstu starpā par to, vai Aliansei vispār būtu jādomā par vēl vienu paplašināšanos, jo Varšavas alianse jau sen sabrukusi, Krievija – nelaimīga, bet sabiedrotie noraizējušies par finansiālo un drošības nastu, ko neizbēgami radītu trīs mazo Baltijas valstu uzņemšana. Vēl pavisam nesen poļu izcelsmes ASV prezidentu padomnieks Zbignevs Bžezinskis bija nācis klajā ar ģeniālo ideju, kā Savienotajām Valstīm rīkoties Eiropas telpā: Lietuvu uzņemt NATO, kur par to īpašu aizgādību uzņemtos nesen uzņemtā Polija, ar ko tai bija kopējas robežas, Igauniju atstāt neitrālās Somijas aizgādībā, kas toties rūpētos par tās uzņemšanu Eiropas Savienībā. Latvija šajā shēmā paliktu viena pati pa vidu sev par lepnumu un Krievijai par prieku, starptautiski izolēta un pamesta savam liktenim.

Atgadījās Baltijas valstu prezidentiem visiem trim braukt uz Londonu, lai uzstātos uz vienas skatuves. Jautājumu laikā kāds žurnālists vaicāja Lietuvas prezidentam Valdam Adamkum: “Ko Jūs darīsiet, ja gadījumā viena no Baltijas valstīm tiek uzrunāta kā NATO kandidātvalsts, bet tā tomēr nav Lietuva?” – “Vai,” liekulīgā smīnā atsaucās mūsu brāļu tautas pārstāvis, “ja tā būtu Latvija, es būtu pirmais, kas cienījamai prezidentes kundzei aizsūtītu apsveikuma ziedu buketi.” Kad nāca mana kārta, es bez liekulības paziņoju, ka vienmēr esmu aizstāvējusi un turpināšu aizstāvēt viedokli, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ģeostratēģiski veido vienotu veselumu, tādēļ NATO būtu tikai racionāli un pamatoti tās visas trīs kopā uzņemt savā saimē. Ja tiktu lemts pretējais, es nekavētos paziņot, ka uzskatu to par ļoti nožēlojamu un nopietnu stratēģisku kļūdu.

Pagalam neracionālajai Baltijas valstu sadrumstalošanas shēmai starptautiskā līmenī bija pietiekami daudz piekritēju. Vismaz žurnālistu aprindās tā ilgi bija visai populāra tēma, un Latvijas prezidente bija nostādīta neērtā situācijā, kā panākt, lai nopietni tiktu ņemta vērā Latvijas izteiktā vēlme piebiedroties NATO, lai gan tās bruņotie spēki atradās hroniskā nepietiekama finansējuma situācijā un ieguldītie līdzekļi, ekipējums un cilvēkresursu sagatavotība salīdzinājumā ar Lietuvu un pat Igauniju bija vienkārši nožēlojami. Bija nepieciešams nopietns un nebeidzams politiskais spiediens uz Aizsardzības ministriju, premjeru un Saeimas politiskajiem spēkiem, lai pārliecinātu par situācijas neatgriezenisko nopietnību un nepieciešamību rīkoties tagad, tūlīt, bez apstāšanās un bez izlikšanās, lai vienmēr uzrādītu kaut minimālu progresu un neatslābstošu labo gribu. Tas nebūt nebija tik vienkārši, kā varbūt izklausās. Atceros šādu detaļu: bija kāda trešdiena, kad notika iknedēļas Valsts prezidentes un Ministru prezidenta tikšanās, kuras laikā pārrunājām visas tā brīža aktualitātes. Tonedēļ Latvija bija uzņēmusi kārtējo ārzemju viesi, ar ko premjers bija pārrunājis Latvijai vēl darāmos mājas darbus.

“Viņš man stāstīja, ka mums vēl jādara šis un tas un vēl kaut kas, un es tikai māju ar galvu un teicu, ka viss būs kārtībā. Ir pilnīgi skaidrs, ka tieši šobrīd tas mums nav iekšpolitiski izdevīgi, bet tas nekas, es viņam apsolīju, un viņš aizgāja smaidīgs un apmierināts.” Savā ziņā es premjeru varēju saprast, jo cik daudz tad var padarīt, ja viss jādara uzreiz vienlaikus? Turklāt labas gribas apliecinājumi, protams, nekad nenāk par ļaunu. Tomēr mani mazliet biedēja premjera pārlicība, ka problēmas līdz ar smaidīgo viesi jau ir pazudušas no apvāršņa. Nebija ne mazāko šaubu, ka agri vai vēlū no mums tomēr prasīs reālus rezultātus, ne tikai solījumus.

Valsts prezidentes pienākums, kā es to sapratu, bija veidot ticamu un pārlicinošu vēstījumu par Latviju kā mazu, nīpru un simpātisku valsti, kas tikai nesen atguvusi zaudēto neatkarību, tomēr ar milzu apņēmību un sparū cenšas likvidēt visas iespējamās pagātnes sekas. Bija jāatgādina par Latvijas grūto pagātni un latviešu tautas ilgajām ciešanām, taču vēl svarīgāk bija liecināt par mūsu tautas ciešo apņēmību censties, strādāt, pūlēties, mācīties un dažu gadu laikā sasniegt visu to progresu, ko Rietumeiropas un Ziemeļeiropas valstis bija panākušas vairākos desmitos brīvības gadu. Tas bija stāsts, kas iedvesmoja daudzus, sevišķi amerikāņus, tomēr viņi vēl bija jāpārlicina, ka mūsu pamatvērtības sakrīt ar viņējām. Šo Latvijas vēsti tad nu man savās Amerikas vizīšu reizēs nācās dažādās variācijās stāstīt tiešām iespaidīgam skaitam kongresmeņu un senatoru.

Pirmais pārbaudījums šajā ziņā notika jau 1999. gada ANO Ģenerālās asamblejas laikā, kad mūsu vēstniecība bija organizējusi tikšanos ar pāri par 30 ASV ebreju organizāciju pārstāvjiem. Pusotru stundu es tiku pratināta gluži kā uz apsūdzēto sola, esot kopā ar abiem mūsu Vēsturnieku komisijas locekļiem un Latvijas holokausta izdzīvojušajiem Džordžu Švābu un Stīvenu Springfildu kā maniem advokātiem, manam padomniekam Solam Bukingoltam piepalīdzot. Nācās ar precīziem faktiem enerģiski atspēkot visādus mītus un ļaunas pasakas, kā arī atgādināt, ka cara laikos Latvijas teritorijā nekad nav noticis neviens pats “pogroms” (kādam kungam, kas to dedzīgi apstrīdēja, atsaucoties uz savu vecomāti kā liecinieci, es atgādināju, ka tā “Litva”, par ko viņa vecāmāte atcerējās, nebūt nebija Latvija). Rezultāts bija šo pūļu vērts, jo pēc sanāksmes tika oficiāli paziņots, ka visas šaubas par Latvijas labo gribu tagad ASV ebreju kopienās ir izklaidētas. Tas bija ļoti svarīgi mūsu NATO izredzēm, jo citādi varētu tikt apšaubīta Latvijas pieslēšanās tām tolerances vērtībām, kas amerikāņiem bija dārgas.

Grūdiens masīvas NATO paplašināšanās lobēšanas virzienā Vašingtonā nāca jau 2000. gada agrā pavasarī, kad visa pilsēta slīga vienos ziedos. Paplašināšanās atbalstītāja Džūlija Finleja bija sarīkojusi privātas vakariņas, kurās bija ielūgtas militārpersonas, politiķi un arī daži ietekmīgi žurnālisti. Pirmsvakariņu kokteiļu laikā Džūlija mani pieveda pie nesen atvaļinātā ģenerāļa Henrija Kivenāra, kam bija pasūtīnāts konfidenciāls ziņojums par jautājumu, vai Baltijas valstis vispār ir

iespējams militāri aizstāvēt pret eventuālu iebrukumu no austrumiem. Ģenerālis ļoti diskrēti man pačukstēja, ka jautājums pats par sevi esot bezjēdzīgs: ko gan vērtā būtu NATO kā alianse, ja tā nebūtu spējīga aizstāvēt tik mazu teritoriju? Labi, militāri tā esot tāda mazliet neērti šaura zemes strēmele aiz Kaļiņingradas anklāva, bet vai tad Norvēģija kā zeme neesot vēl garāka un izstieptāka? Vai kādam jebkad būtu nācis prātā apšaubīt Norvēģijas aizstāvamību? “Ticiet man, prezidentes kundze,” apgalvoja ģenerālis, “militāri tādas šaubas vispār nav attaisnojamas, ja vien pati Alianse vēl joprojām ir savus piecus centus vērtā. Vienīgās šaubas var būt politisko lēmumu līmenī, un te nu jums kā prezidentei būs plašs darba lauks priekšā, jo politiskā noskaņa Vašingtonā par NATO paplašināšanos vispār vēl ir nogaidoša, par Baltijas valstīm nemaz nerunājot.”

Tajā pašā vakarā Džūlija mani nosēdināja blakus laikraksta *Washington Post* galvenajam redaktoram un laipni piekodināja: “Jums ir dots šis vakariņu laiks, lai šo cilvēku pārliecinātu par savu lietu. Līdz šim vēl neviena pati Vašingtonas avīze nav uzrakstījusi redaktora ievadrakstu, kas atbalstītu domu par NATO paplašināšanos un par Baltijas valstu iekļaušanu tajā. Varbūt viņš būs tas ledlauzis, kas uzrakstīs pirmo.” Tieši tā arī notika. Mums ar redaktoru bija intensīvas sarunas visā vakariņu garumā, un jau nākamajā dienā ietekmīgajā avīzē parādījās redaktora ievadraksts, kas silti ieteica visu to, par ko mēs tobrīd varējām tikai sapņot.

4. attēls. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga tikšanās laikā ar ASV prezidentu Džordžu Bušu Baltajā namā

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

Nākamajā rītā mums pašiem sākās visintensīvākais lobēšanas maratons manā mūžā. Ar vēstniecības palīdzību bija sarunātas tikšanās ar visiem ietekmīgākajiem kongresmeņiem un senatoriem, kas vien tajā nedēļā bija pieejami. Prezidenta kancelejas vadītājs Mārtiņš Bondars nesen, spēlējot basketbolu, bija savainojis potīti. Garo ieģipsēto kāju tālu izstiepis priekšā, viņš sēdēja ratiņkrēslā, kuru triecientempā stūma mans ārlietu padomnieks Andrejs Pildegovičs. Es raiti soļoju kopā ar amerikāņu drošības dienesta vīriem, un tā mēs dienu no dienas, no rīta līdz vakaram rikšojām pa Kapitolija kalna marmora koridoriem.

Spilgti atceros mūsu pirmo vizīti pie kongresmeņa Toma Lantosa, cienījama vecuma ungāru izcelsmes ebreja, kas bija pārdzīvojis holokaustu un bija pats vecākais un ietekmīgākais no demokrātu kongresmeņiem. Viņš kopā ar kundzi, tādu pašu Ungārijas holokausta pārdzīvotāju, sagaidīja mūs savā birojā. Mēs apsēdāmies iemalkot tēju, un kongresmenis mani uzņēma ar šādiem vārdiem: "Prezidentes kundze, man pēc grūtiem pārdzīvojumiem savā dzimtenē ir izdevies šajā zemē iekarot ietekmīgu vietu. Ja es esmu jūsu draugs, tad es varu jums būt ļoti ietekmīgs un derīgs draugs visādās lietās. Toties, ja esmu jūsu ienaidnieks, ticiet man, es varu jums ļoti ievērojami kaitēt. Mani kritēriji draudzības nodibināšanai ir gaužām vienkārši: es uzskatu par svētu pienākumu rūpēties par to, lai nekas holokaustam līdzīgs nekad vairs neatkārtotos. Tie, kuri domā tāpat, ir mani draugi, bet tie, kuri to noliedz, ir mani ienaidnieki. Tas varbūt skan skarbi, bet mēs ar sievu esam jaunībā zaudējuši visus savus radniekus un mēs kā izdzīvotāji jūtam parādu pret savu tautu."

Te nu bija pienācis brīdis izklāstīt savu personīgo attieksmi pret holokaustu, kas bija vienkārša un skaidra. Es atgādināju arī, ka Latvijas Kriminālkodeksā pastāv trīs noziegumi, kuriem nav noilguma: kara noziegumi, noziegumi pret cilvēci un piedalīšanās genocīdā. Ja jebkurā brīdī jebkurā pasaules malā atrastos kāds vēl dzīvs Latvijas pilsonis, pret kuru būtu celtas apsūdzības, Latvija ir gatava gādāt par taisnīgu tiesu. Tobrīd lieliem melniem virsrakstiem visas pasaules avīzēs parādījās raksti par t. s. Kalēja lietu – kādu Austrālijas pilsoni, kas bija pārcēlies uz Kanādu, tur ticis atmaskots un apsūdzēts kā kādreizējais kara noziedznieks Latvijā, pēc tam slēpies Lielbritānijā trimdas latviešu īpašumā "Straumēni", bet beidzot atkal atgriezies Austrālijā, kas kā savu pilsoni atteicās viņu izdot tiesāšanai. Es apstiprināju Latvijas ģenerālprokurora apgalvoto, ka Latvija ir gatava šo personu tiesāt jebkurā laikā, kad Austrālija nolemtu mums viņu izdot. Taču iznāca tā, ka beigu beigās šis cilvēks aiz vecuma nomira, un viņa lieta tā arī palika neiztiesāta. Katrā ziņā ar kongresmeni Lantosu un viņa kundzi mēs kļuvām ļoti draugi, un šī draudzība turpinājās vēl daudzus gadus.

Mazliet citāda izvērtās tikšanās ar kongresmeni no Nevadas. Tas bija viens no nedaudziem Amerikas indiāņu pēctečiem, kas sasniedzis tādu līmeni, un viņš

nepārprotami piekopa savu senču izdaudzināto mazrunību. Iznācis mums priekš-telpā pretī, viņš strupi novaicāja: “Ko es varu darīt Jūsu labā?” – “Jūs varat balsot par Latvijas iekļaušanu NATO tajā brīdī, kad lieta nonāks līdz balsošanai Kongresā.” – “Labi, apsolīts, balsošu.” Tik ātru piekrišanu es vēl ne no viena nebiju saņēmusi. Bet vai pie tādas steigas varēja rēķināties, ka pēc vairākiem gadiem viņš vēl šādu solījumu atcerēsies, par to mani māca zināmas šaubas. Kaut kā vajadzēja atrast ieganstu sarunu paildzināt, lai solījums iesēstos ciešāk atmiņā. Pilnīgā izmi-sumā manas acis nevilšus noslidēja līdz viņa kājām, un es pēkšņi iesaucos: “*I like your boots!*” (Man patīk jūsu zābaki!) Nebija melots, jo kungam kājās bija skaisti izšūti kovboju zābaki maigi zilā krāsā kā neaizmirstulītes.

“Vai patiešām?” – viņš priecīgi attrauca – “es nekad nekādos apstākļos neko citu nevelku kājās. Labāki apavi par šiem vispār nekad nav izgudroti. Sakiet, varbūt jūs ienāksiet manā birojā, lai mēs mazliet aprunātos?” Tas jau bija daudz labāk. Pie sienas viņam bija iespaidīgas vēsturiskas fotogrāfijas ar skatiem no Amerikas indiāņu cilšu dzīves, es par šīm ciltīm šo to zināju, un uz šī pamata kļuva iespējams sarunu paildzināt.

Pēdējā vakarā pirms došanās mājup amerikāņu apsardzes maiņas vecākais palūdz, vai es nevarot ziedot mazliet laika, lai tiktos ar tiem vīriem, kas uz maiņām bija strādājuši ar mani no rīta līdz vakaram. Vīru bija prāvs pulks, viņi bija sapulcējušies, lai man par piemiņu uzdāvinātu savu dienesta piespraužamo nozīmīti. Viņi visi bija aptuveni pusmūžā, ar pietiekami lielu pieredzi. Viņi gribot man izteikt atzinību par to, ka visā savā darba mūžā viņi nekad neesot strādājuši ar kādas valsts prezidentu, kurš būtu tik smagi nostrādājis kā es. Viņi brīžiem esot tik tikko varējuši turēties man līdzī, tomēr tas esot bijis iedvesmojošs piedzīvojums – redzēt, cik ļoti cilvēks var nenogurstoši pūlēties savas valsts labā. Esot bijis gods ar mani strādāt, un citas vizītes laikā viņi ļoti labprāt gribētu atkal strādāt ar mani! Lieki teikt, ka šāda atzinība no pieredzējušiem profesionāļiem man bija gluži kā medaļa pie krūtīm.

Neaizmirstami brīži saistās arī ar slaveno Prāgas NATO galotņu sanākumi 2002. gada novembrī (5. attēls). Noklausījusies citu pēc citas ļoti līdzīgas vairāku kandidātvalstu vadītāju uzrunas, es noliku malā savu rūpīgi sagatavoto runu un nolēmu improvizēt pilnīgi ko citu. Sajūta bija apmēram tāda kā gaisa akrobātam, sākot nāves salto bez tīkla, – visu vai neko. Jau pēc dažiem vārdiem maniju, ka visa lielā zāle kļūst gluži kā elektrizēta. Līdz pat šai dienai regulāri sastopu jaunus cilvēkus, kam profesori esot uzdevuši noskatīties šo runu *You Tube* (<https://youtu.be/PtN-YnLr-zg>). Pēc runas pie manis rindām nāca klāt dalībnieki no visām delegācijām, sirsnīgi spieda roku un pateicās. Pienāca pat tulkotājas no Slovēnijas un Slovākijas stikla būrīšiem un asarām acīs pateicās par to, ka esmu runājusi visu kandidātvalstu labā, ne tikai savējās.

5. attēls. NATO valstu un valdību vadītāju sanāksmē Prāgā 2002. gada 21.–22. novembrī Baltijas valstis beidzot saņēma ilgi gaidīto uzaicinājumu pievienoties Ziemeļatlantijas aliansei. Attēlā (pirmajā rindā trešā no kreisās) Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, viņai blakus Igaunijas premjerministrs Sīms Kallass (otrais no kreisās) un Čehijas prezidents Vāclavs Havelš

Foto: LR Ārlietu ministrijas arhīvs

6. attēls. NATO galotņu tikšanās atklāšana Rīgā 2006. gada 28. novembrī

Foto: Valsts prezidenta kanceleja

2004. gada vasarā biju vizītē Kanādā, un brālis ar sievu mūs ar vīru aizveda pusdienās uz skaistu lauku viesnīcu. Te pienāk klāt svešs kungs ar kundzi un uzliek uz mūsu galda šampanieša pudeli. “Mēs esam Kanādas igauņi un svinam kāzas tepat blakus telpā. Mēs jūs pamanījām un atpazinām, un vēlamies jums pateikties par visu to, ko esat darījusi arī igauņu tautas labā!”

Dzimtenē visspilgtākā atmiņā palicis kāds sirms vīrs, kas turēja uz pleciem mazdēlu, lai viņš labāk redzētu īso un vienkāršo NATO karoga pacelšanas ceremoniju Rīgas pils priekšā. Vīram pār vaigiem ritēja asaras, un viņš man sacīja: “Biju izsūtīts Sibīrijā, kur mani vecāki nomira. Nu beidzot es varēšu gulēt mierīgs, zinot ka manam mazdēlam nekad vairs nedraudēs līdzīgs liktenis.” Lai Dievs dod, ka tā būtu!

SANDRA KALNIETE

Kā trāpīt desmitniekā

Kad mani lūdza uzrakstīt par pieredzēto no Latvijas neatkarības atgūšanas līdz mūsu pirmajai Eiropas Savienības prezidentūrai, es gribēju atteikties. Tik daudz šajos gadu desmitos bija noticis gan mūsu, gan manā dzīvē, ka aptvert to vienā rakstā likās neiespējami. Tomēr kārdinājums pastāstīt, ka tas nenotika pats no sevis, bija liels, pastāvēja taču risks, ka Latvija būtu varējusi palikt pelēkā zonā, kur krustojas Eiropas un Krievijas intereses. Latvijas atgriešanās Eiropā, ar to saprotot gan iestāšanos Eiropas Savienībā, gan pievienošanos NATO, bija milzīgs process, kurā līdzdarbojāmies mēs visi, kā skudras pa krikumiņam vien, pa smilts graudiņam būvējot šo Latvijas sasniegumu. Man ir bijusi liela privilēģija strādāt tuvu epicentram, kurā pēc Dzelzs priekš kara krišanas Rietumeiropas ietekmīgākie politiķi, politologi un diplomāti sprieda, kādai būt jaunajai, apvienotajai Eiropai. Citiem vārdiem, kur būs Eiropas Savienības nākamās robežas. Vai tai būt aiz Polijas vai aiz Baltijas valstīm? Tas, ka Eiropas Savienības austrumu robeža tika novilkta aiz Baltijas valstīm, ir liels Latvijas, Igaunijas un Lietuvas politiķu un diplomātu darba nopelns. Šeit esmu aprakstījusi tās diplomātiskās spēles, kuru rezultātā Latvijai “caur adatas aci” izdevās sasniegt mērķi un kopā ar pārējām deviņām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm 2004. gada pavasarī pievienoties gan NATO, gan Eiropas Savienībai.

Es apzinu, ka ikvienam manam kolēģim diplomātam vai politiķim ir savs stāsts par pieredzēto un darīto. Šie stāsti attīstās uz bagāta un vibrējoša ģeopolitiskā fona, kur nedalāmi saaužas politiskie un diplomātiskie pavērsieni ar dziļi personīgiem pārdzīvojumiem. Arī man Latvijas atgriešanās ceļš Eiropā ir ļoti personīgs pārdzīvojums. Tā bija Sibīrijas bezcerībā dzimuša cilvēkberna atgriešanās tur, kur es vienmēr jutos iederīga un piederīga. To, ka esmu latviete un eiropiete, pateicoties maniem vecākiem, sevī zināju dziļi, bez skaļiem vārdiem vai politiskām deklarācijām. Es izjutu šo manas personības kodolu, kuru veidoja latviskais un eiropesiskais. Tāpēc mani izbrīna mēģinājumi latvisko pretstatīt eiropeskajam, centieni norobežoties no "tām svešajām vērtībām". It kā mūsu baltu kultūra un pasaules uzskats būtu veidojies kaut kur uz izolētas salas, nevis Eiropā, kur ciltis un tautas izsenis bijušas visciešākajā satiksmē cita ar citu. Tas ir tik pašsaprotami, ka mūsu senā baltu identitāte, tapdama latviska, vienlaikus tapa arī eiropesiska. Tāpēc Latvijas atgriešanās Eiropā bija kā ģimenes atgriešanās dzimtas paspārnē.

Runāt un rakstīt par Latvijas atgriešanos Eiropā nav iespējams, nepieminot Igauniju un Lietuvu, jo mūs vienoja kopīgi mērķi. Vispirms bija jāatjauno valstu neatkarība, tad jāiekļaujas starptautiskajā sabiedrībā un jāiestājas Eiropas Savienībā un NATO. Šo mērķu vārdā vispirms mūsu tautas atbrīvošanās kustības, vēlāk mūsu politiķi un diplomāti cieši sadarbojās. Reizēm arī sacentās, kurš pirmais, vai pat saķīlidojās, tomēr tas bija Baltijas ceļš, kas mums bija ejams kopā.

Man Baltijas ceļš nav tikai simbolisks un vienreizējs notikums, cilvēku sadošanās rokās 600 kilometru garumā caur Igauniju, Latviju un Lietuvu. Tas ir vēsturisku un politisku norišu kopums, kas ietver mūsu valstu un tautu likteni gandrīz gadsimta garumā. Es apzinu, ka Baltijas ceļš nav izstāstāms rakstā vai vienā grāmatā. Uz to nemaz nepretendēju, taču izmantošu savas autore izvēles tiesības rakstīt par to, kas pašai liekas svarīgākais un interesantākais. Iesākumā pasausi raksturošu Eiropas attieksmi pret revolucionārajām izmaiņām Austrumeiropā un Baltijas valstīs. Pēc tam pastāstīšu par būtiskākajiem šķēršļiem, kas mums bija jāpārvar, pirms ES piekrita Latvijas tiesībām tajā iestāties. Iezīmēšu arī mūsu sabiedrotos, konkurentus un atbalstītājus. Pieminēšu arī nelabvēļus, bez kuriem neiztik. Beigu galā pakavēšos pie skaitļu spēlēm 3 : 5 : 7 : 10, kas izšķīra 12 valstu un tautu likteņus. Arī mūsu.

1989. gada 13.–14. maijā Tallinā uz Baltijas asambleju sapulcējās Latvijas Tautas frontes, Igaunijas *Rahvarinne* un Lietuvas *Sajudis* delegāti. Toreiz igauņu rakstnieks Mati Hints formulēja mūsu Baltijas ceļa ideju: "Baltijas ceļš ir godīgu norunu meklēšanas ceļš starp Austrumiem un Rietumiem, tautu pašnoteikšanās tiesību ceļš. Nostāšanās uz šī ceļa atjaunotu cerības Baltijai un visai Eiropai."¹ Lai nekad vairs Eiropu nesadalītu Dzelzs priekšskars un nevajātu bailes no kaimiņiem. Gandrīz piecpadsmit gadus vēlāk, 2004. gada 1. maijā, Igaunija, Latvija un

Lietuva pilnībā atgriezās Eiropā. Loks, kas sākās 1918. gadā ar neatkarīgu, eiropesku valstu radīšanu, nu bija noslēdzies. Baltijas ceļš mūs bija atvedis atpakaļ mājās, mūsu Eiropā.

Tagad tas liekas tik loģiski, pašsaprotami un nenovēršami, taču 1990. gadā Eiropā valdīja apjukums gaidīti negaidīto ģeopolitisko pārvērtību priekšā. Pasaulē kārtība, kas balstījās uz divu pretspēku līdzsvaru un līdzāspastāvēšanu, bija apdraudēta. Mēs, Baltijas tautas, bijām apņēmības pilnas atgriezties brīvībā (1. un 2. attēls), bet vai Eiropa bija gatava mūs pieņemt?

Mūsu ilūzijas un Rietumu apjukums

Iepazīties ar Rietumu politiku atmiņām un pieejamajiem kanceleju dokumentiem par 1988.–1991. gadu ir ļoti pamācoši. Tas palīdz saprast atšķirību starp politiskām deklarācijām un reālpolitiku, kuru nosaka spēka politika un katras valsts īpašās ekonomiskās un drošības intereses. Tās arī pašlaik turpina noteikt ES dalībvalstu politiku, un katrs Savienības lēmums top ilgstošu sarunu rezultātā.

Mūsdienās gluži vai ikviens sevi cienošs Rietumu politikas veterāns mēdz stāstīt, kā jau no pirmajiem soļiem atbalstījis Baltijas tautu brīvības cīņas. Patiesībai gan tuvāks ir apgalvojums, ka tolaik visi bijuši vienisprātis, ka jautājums ir nevis “vai”, bet “kad” Baltijas valstis varētu kļūt brīvas², tomēr par “kad” Rietumvalstis sāka domāt tikai 1990. gada vasarā, kad Lietuvas, Igaunijas un Latvijas parlamenti jau bija pieņēmuši lēmumus par savu valstu neatkarības atjaunošanu.

Daudzos gadījumos aina bija vēl nomācošāka, kā to raksturo Francijas prezidenta Fransuā Miterāna “apsveikuma vārdi” Lietuvas 11. marta Neatkarības aktam: “Tie lietuvieši visu izgāzīs. Viņi gandrīz nekad nav bijuši neatkarīgi. Un, kad bija, tad tā bija diktatūra. Nožēlojami ļaudis. Es sapratīšu, ja Gorbačovs būs spiests izmantot spēku.”³ Kā to atklāj dažādi avoti, tad līdzīga neizpratne 1988.–1991. gadā valdīja arī citu Rietumvalstu varas gaitējos.

1990. gada pavasarī, kad Lietuvas, Latvijas un Igaunijas parlamenti pieņēma dokumentus, kas atjaunoja mūsu valstu neatkarību, daudzi, vismaz es noteikti, vēl bija tik naivi, ka ticēja tām politiskajām deklarācijām, kurās Rietumi⁴ aicināja vājināt PSRS kontroli pār Austrumeiropu un izbeigt auksto karu. Gadu desmitiem Rietumi bija izmantojuši Baltijas jautājumu aukstā kara cīņās ar PSRS, gan pārmetot tai tautu pašnoteikšanās tiesību neievērošanu, gan atsakoties atzīt Baltijas valstu aneksiju. Mēs bijām pārliecināti, ka tās 54 valstis, kas nekad nebija atzinušas Baltijas valstu aneksiju, apsveiks mūsu uzdrīkstēšanos un mūsu *de iure* pastāvošais valstiskums tūdaļ par tādu kļūs arī *de facto*.

Liela bija mūsu vilšanās, kad lielākā daļa mūsu Rietumu draugu kļuva izvairīgi un vilcinājās, jo viņi ar bažām skatījās uz sarežģījumiem, kas Baltijas valstu dēļ

1. attēls. 1989. gada 13.–14. maijā Tallinā uz Baltijas asambleju sapulcējās Latvijas Tautas frontes, Igaunijas Rahvarinne un Lietuvas Sajudis delegāti. Toreiz igauņu rakstnieks Mati Hints formulēja mūsu Baltijas ceļa ideju: “Baltijas ceļš ir godīgu norunu meklēšanas ceļš starp Austrumiem un Rietumiem, tautu pašnoteikšanās tiesību ceļš. Nostāšanās uz šī ceļa atjaunotu cerības Baltijai un visai Eiropai.” Attēla centrā – Sandra Kalniete

Foto: S. Kalnietes personīgais arhivs

2. attēls. Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu pieņemta. Tautas mani-festācija Daugavmalā. 1990. gada 4. maijs. Attēlā LTF valdes priekšsēdētāja vietniece Sandra Kalniete ar Augstākās Padomes priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu

Foto: S. Kalnietes personīgais arhivs

radās attiecībās ar PSRS. Vēl neiecietīgāks noskaņojums valdīja Rietumu akadēmiskajās aprindās, arī lielā daļā sabiedrības, kas Baltijas valstu “nacionālistus” atklāti kritizēja. Mūsu brīvības centienus uztvēra, kā iekšpolitisko draudu Gorbačovam un starptautiskajai stabilitātei. Ja viss būtu tikai Rietumu politiķu ziņā, tad mūs vēl ilgi turētu “uzgaidāmajā telpā”, līdz atrisinātu viņiem nozīmīgos jautājumus. Klausoties rietumnieku brīdinājumos, aizrādījumos un ieteikumos nesteigties, mūsu aizdomas, ka baltieši kārtējo reizi var kļūt par sīknaudu lielvalstu interešu spēlē, tikai pastiprinājās.

Rietumu atturīgo attieksmi pret Baltijas valstu jautājumu var labāk izprast, ja to aplūko saistībā ar līdzīgu procesu attīstību Austrumeiropā. Līdz ar pārbūvi Padomju Savienībā un savīļņošanas Austrumeiropā Rietumvalstu vadītāji saprata, ka pasaule stāv jauna laikmeta priekšā. Šī atziņa biedēja, jo izvirzīja jautājumu, kāds būs šis jaunais laikmets un kas garantēs pasaulē stabilitāti, kad vairs nepastāvēs līdzšinējā kārtība, kas balstās uz divu spēku līdzsvarotu pretstāvi. Ierastās skaidrības vietā nu pavērās nemieru un pat vardarbības draudi. Bailes no nekontrolējamām pavērsieniem Austrumeiropā bija tik lielas, ka politiskajā aprītē parādījās arī ieteikumi Minhenes un Jaltas⁵ garā. Ar prezidenta Buša svētību 1989. gada janvārī pie Gorbačova devās bijušais valsts sekretārs Henrijs Kisindžers, lai piedāvātu Padomju Savienības Komunistiskās partijas ģenerālsēkretāram vienoties par interešu pārdali Austrumeiropā.⁶ Faktiski tas bija priekšlikums saglabāt *status quo* Eiropā, par to vienojoties eiropiešiem aiz muguras. Kad šī vizīte nāca gaismā, tā izraisīja lielu sašutumu vilni, tika nodēvēta par “Jalta 2” un noglabāta arhīvu dziļākajās atvilktnēs.

Patiesībā Rietumi nebija ne psiholoģiski, ne konceptuāli gatavi gaidāmajām pārmaiņām. Lielvalstu kancelejās nenovērtēja to satricinošo būtību, kāda bija 1988. gada vasaras un rudens notikumiem Baltijas valstīs. Tikai 1989. gada vasarā pēc “Solidaritātes” uzvaras Polijas Nacionālās asamblejas vēlēšanās, demokrātiskās kustības aktivizēšanās Ungārijā un Čehoslovākijā Rietumu kancelejās sāka nopietni strādāt ar iespējamiem attīstības scenārijiem jaunajos stratēģijas un taktikas apstākļos. Lasot Buša, Beikera, Tečeres un citu politiķu memoārus, jābrīnās, cik lielā mērā notikumu straujā attīstība bija viņus pārsteigusi nesagatavotus. Kamēr viņi nebija vienojušies, kādu taktiku izvēlēties dialogā ar Gorbačovu par Austrumeiropu, tikmēr Baltijas politika (lai gan tur notika revolūcija!) vairumā valstu nesniedzās tālāk par gadu desmitiem atkārtotajiem paziņojumiem par inkorporācijas neatzīšanu.

Politiskais fons, uz kura no 1988. līdz 1991. gada augustam risinājās Baltijas tautu neatkarības cīņas, bija īpaši sarežģīts un dinamisks. 1988. gadā Rietumvalstu vadītāji jau bija pieņēmuši Gorbačovu kā vienīgo garantu reformām PSRS un atbrūņošanās dialogam. Tajā pašā laikā viņi vilcinājās ar ekonomiskās palīdzības

sniegšanu, kas Gorbačovam būtu palīdzējis apturēt katastrofālo tautsaimniecības lejupslīdi. Ekonomisko grūtību iespaidā padomijā pastiprinājās nacionālā neapmierinātība. Kad 1989. gada vasarā sakustējās Austrumeiropa un 9. novembrī krita Berlīnes mūris, tad padomju vajadzība pēc Rietumu palīdzības bija tik spiedīga, ka tā lielā mērā sasaistīja Gorbačovam rokas un atturēja no asas rīcības Austrumeiropā. Nacionālās atbrīvošanās kustību panākumi Baltijas valstīs nostādīja ģenerālsekretāru skaudras izvēles priekšā: saglabāt PSRS vienotību vai ļaut Austrumeiropai iet. Viņš izvēlējās paturēt Baltijas valstis un tomēr zaudēja visu – 1991. gada decembrī PSRS sabruka. Pēc Irākas iebrukuma Kuveitā 1990. gada 2. augustā Gorbačovam pavērās iespēja iemainīt savu atbalstu Kuveitas atgūšanā pret Rietumu ekonomisko palīdzību un solījumu neiejaukties padomijas iekšējās lietās, ar to saprotot Baltijas jautājumu.

Tomēr arī šis tirgus vairs neko neglāba, jo Gorbačovs izšķīrās tuvināties konservatīvo komunistu grupējumam, kas noveda pie 1991. gada asiņainā janvāra Lietuvā un Latvijā. Ar šiem slaktiņiem viņš bija pārkāpis ASV prezidentam Bušam⁷ doto solījumu izvairīties no asinsizliešanas Baltijas valstīs. Slaktiņš Viļņā un Rīgā atstāja tik lielu iespaidu uz Rietumu sabiedrisko domu, ka demokrātisko valstu politiķi nevarēja izvairīties no asas kritikas un norobežošanās no Gorbačova. Gribēts vai negribēts, Baltijas jautājums arvien vairāk iespiedās starptautiskajā darba kārtībā un to ietekmēja.

Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu situāciju 1990. gadā tēlaini varētu salīdzināt ar atrašanos vienādmalu trijstūra gūstā, ko veidoja tā pasaules kārtība, kādu lielvalstis radīja pēc Otrā pasaules kara. *De iure* Baltijas valstis pastāvēja, *de facto* – tās bija izdzēstas no Eiropas ģeogrāfiskās, politiskās un mentālās kartes. 1990. gadā mums bija jāatrisina trīs vienlīdz grūti uzdevumi: jāpanāk starptautiskā atzišana *de facto*, jāpārlicina PSRS par mūsu tiesībām atjaunot neatkarību un jāpārņem faktiskā vara. Visi mūsu mēģinājumi pārliecināt starptautisko sabiedrību ieņemt skaidrāku nostāju Baltijas neatkarības jautājumā atdūrās pret norādījumu, ka tikai Maskavas un Gorbačova ziņā ir Baltijas valstu brīvīšana. Savukārt Gorbačovs ietiepīgi palika pie sava – izstāšanās var notikt tikai saskaņā ar spēkā esošo PSRS likumdošanu par izstāšanās procedūru, kaut mēs pamatoti uzskatījām, ka nekad neesam PSRS iestājušies. Kamēr Gorbačovs nepiekrita, tikmēr Baltijas valstīs turpinājās divvaldība, kuras dēļ Rietumi uzskatīja, ka trīs valdības nespēj kontrolēt situāciju savās teritorijās un valstis faktiski nav neatkarīgas.

1991. gada vasarā, neskatoties uz visiem Baltijas valstu politiķu un diplomātu pūliņiem soli pa solim īstenot “lienošās atzišanas politiku”, mērķis panākt starptautiski mūsu neatkarības faktisko atzišanu vēl bija ļoti tālu. Bija jānotiek kaut kam ārkārtējam, kas izjauktu vienādmalu trijstūra monotono līdzsvaru un mūs atbrīvotu. Un tad šis brīnums notika – 1991. gada augusta pučs kļuva par

Deus ex machina, kas deva nāvējošo triecienu PSRS. Šo brīdi tūlīt izmantoja Islande un Dānija, kuras, negaidot PSRS formālo lēmumu par Baltijas valstu neatkarības atdošanu, sāka starptautiskās atzīšanas *de facto* procesu, un pēc puča novājinātais Mihails Gorbačovs to vairs nevarēja apturēt.

1995. gadā, kad Latvija iesniedza pieteikumu par vēlēšanos iestāties Eiropas Savienībā, Rietumvalstu izpratne un attieksme pret Baltijas valstīm bija ievērojami mainījusies. Tomēr integrācijas procesā mums atkal un atkal bija jāsastopas ar recidīviem, kad atsevišķas valstis pieņēma savus lēmumus un veidoja politiku, balstoties uz novecojušiem aizspriedumiem, nevis Latvijas reformu patiesajiem sasniegumiem.

Šķēršļu skrējiens

Eiropa, kurā mūs sagaidīs kā pazudušos dēlus un meitas, bija mūsu sapņi un iedomas. Kad tajā atgriezāties pēc 50 gadu prombūtnes, mums nācās pieņemt īstenību tādu, kāda tā bija. Nevienam mūs īpaši negaida, un sava vieta Eiropas tautu saimē mums būs jāatgūst ar sakostiem zobiem un laipnu smaidu. Tēlaini sakot, Latvijai bija jāpagūst ielēkt vilcienā, kas staciju atstājis jau pirms 50 gadiem. Un ne tikai jāpagūst ielēkt, bet saskaņā ar stingriem priekšrakstiem lēciena laikā jāveic galvu reibinoši akrobātiski triki, lai mūs uzskatītu par cienīgiem šajā Eiropas vilcienā braukt. Ar galvu reibinošiem trikiem es apzīmēju tās daudzās jo daudzās reformas, kas Latvijas tautai bija jāveic un jāiztur, lai mēs varētu noslēgt ar ES asociācijas līgumu, tad, turpinot reformēt savu postpadomju valsti, sākt pievienošanās sarunas, tās noslēgt un saņemt atzinumu, ka pārbaudījumu esam godam izturējuši. Tomēr es nerakstīšu par reformām, jo tās bija atkarīgas no mūsu apņēmības un gribas, savukārt ES dalībvalstu un mūsu kaimiņvalstu ārpolitiskās intereses, kas pinās un krustojās ap Latviju un pārējām Baltijas valstīm, nebija gluži mūsu varā. Tāpat no mūsu gribas nebija atkarīgi iekšpolitiskie procesi ES dalībvalstīs, kas vistiešākajā veidā atspoguļojās paplašināšanās procesa kavēšanā vai, gluži otrādi, atbalstīšanā. Es vairs neesmu vēstniece vai ārlietu ministre, tāpēc varu atļauties daudz atklātāk runāt par tām sarežģītajām aizkulišu norisēm, kas pavadīja Latvijas, Igaunijas un Lietuvas, iekļaušanos Eiropas Savienībā. Tie bija šķēršļi un aizspriedumi, kurus mums ar pacietību un neatlaidību vajadzēja pārvarēt.

Vispirms par būtiskākajiem šķēršļiem, kuri lielākoties nebija ne mūsu radīti, ne no mums atkarīgi. Pirmais un nozīmīgākais – Krievijas armijas klātbūtne, kas ļoti traucēja normālai valsts attīstībai. Tas bija drauds, kura ēna klājās pār Latviju, traucēja pilnvērtīgu iekļaušanos starptautiskajā dzīvē, kavēja ekonomisko atgūšanos un atbaidīja nopietnus investorus. Ar ASV un Ziemeļvalstu, īpaši Zviedrijas, atbalstu pēc ilgām un mokošām sarunām izdevās panākt vienošanos ar Krieviju

par armijas izvešanu. Nekad neaizmirsīšu, kā 1994. gada 31. augustā ar aizžņaugtu kaklu un asarām acīs es klausījos, kā Valsts prezidentam Ulmanim ziņoja: pirms 30 minūtēm pēdējā Krievijas militārā transporta lidmašīna atstāja Latvijas gaisa telpu. Tas bija milzīgs solis uz priekšu.

Lai arī robežlīgums ar Krieviju nebija noslēgts, tomēr tā trūkums vairs nebija šķērslis, lai mūsu konsultācijas ar ES par Latvijas iestāšanos notiktu jaunā, daudz noteiktākā veidā. Kaut arī 1993. gadā ES dalībvalstis jau bija sapratušas, ka bijušās Dzelzs priekškara gūsteknes neapmierinās uzlabota asociācijas līguma ar ES noslēgšana, un piedāvāja dalību Eiropas Savienībā,⁸ tomēr Baltijas valstu gadījumā mūsu nākamie Eiropas partneri entuziasmu neizrādīja. Jā, Čehijai, Polijai, Slovākijai un Ungārijai neapšaubāmi ir vieta Eiropas Savienībā, bet Baltijas valstīm?! Un ko teiks Krievija?

Krievija pēc Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas bija attapusies ļoti ātri. Jau 1992. gada vasarā ANO Minoritāšu tiesību aizsardzības apakškomitejā un rudenī Ģenerālajā asamblejā tā sāka plašu dezinformācijas kampaņu par cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā un Igaunijā. Līdzīgu neslavu tā cēla arī Eiropas Drošības un sadarbības organizācijā (EDSO) un Eiropas Padomē. Apvienoto Nāciju Organizācijā un arī EDSO Krievija bija mantojusi gan tur strādājošos bijušās PSRS ierēdņus, gan ietekmi.

1993. gadā Krievija panāca, ka Latvijā sāk darboties EDSO misija, kuras uzdevums bija “novērot un veicināt demokrātiskas un integrētas sabiedrības veidošanos”. Šī misija un tās ziņojumi līdz 2002. gada 1. janvārim, kad to beidzot slēdza, mums radīja pastāvīgas galvassāpes ar savām prasībām un klātbūtni. Prasības attiecās uz iekšpolitiski ļoti jutīgiem jautājumiem, kurus prokrieviskās politiskās partijas un nacionāli konservatīvie spēki izmantoja popularitātes celšanai savu vēlēšanu lokā. EDSO ieteikumu izpildei bija jāpieņem likumu grozījumi un valdības lēmumi, kam bija nepieciešams Saeimas vairākuma atbalsts. Kad saviem Francijas sarunu partneriem skaidroju, ka 1998. gads ir vēlēšanu gads un Pilsonības likuma labojumi kļūs par priekšvēlēšanu kampaņas galveno tēmu, kas radīs nopietnus radikalizācijas riskus, kuri iespaidos vēlēšanu rezultātus, viņi to negribēja ne dzirdēt. Tā arī notika, jo tūlīt pēc tam, kad Saeima 1998. gada 22. jūnijā bija pieņēmusi Pilsonības likuma grozījumus, ar kuriem atcēla “naturalizācijas logus”, TB/LNNK ierosināja vākt parakstus par grozījumu atcelšanu un to nodošanu tautas nobalsošanai. Cik asi šo parakstu vākšanu uztvēra Francijā, apliecina 22. jūnijā plānotā un nenotikusī telefona saruna starp prezidentiem Gunti Ulmani un Žaku Širaku. Norunātajā laikā prezidents Rīgas pili un es vēstniecībā Parīzē sēdējām pie telefona, taču zvans kavējās gandrīz stundu. Beidzot franči mani informēja, ka “prezidents Širaks neparedzētu darba kārtības izmaiņu dēļ šodien nevarēs sazvanīties ar Ulmaņa kungu”. Man aiz pazemojuma kaisa vaigi!

Tautas nobalsošana bija dramatisks brīdis, jo tā varēja, par spīti veiksmīgajām Latvijas reformām citās jomās, aizšķērsot mūsu Eiropas ceļu, kā tas Mečiara¹⁰ laikā bija noticis ar Slovākiju.¹¹

EDSO misija Latvijā darbojās trīs Saeimu laikā, kamēr beidzot izdevās panākt tās slēgšanu 2001. gada 31. decembrī, divus gadus pēc Helsinku Eiropadomes¹² (1999. gada decembrī), kurā ES nolēma sākt iestāšanās sarunas ar Latviju. EDSO misijas klātbūtne bija kā simbolisks apliecinājums tam, ka kaut kas nav kārtībā ar “demokrātisku un integrētu sabiedrību” mūsu valstī. Atceros, ar kādām šausmām 2001. gada rudenī es klausījos dažu franču ierēdņu un kolēģu vēstnieku prātuļošanu, ka tas būtu Latvijai noderīgi, ja misija ar ierobežotu mandātu turpinātu darbu. Tātad bija ES galvaspilsētas, kurās kārtējo reizi apsvēra, kā izdarīt tā, lai “Krievijas vilks būtu paēdis un Latvijas kaza dzīva”.

Latvijas apmelošanas mērķiem Krievija jo plaši izmantoja arī divpusējos kanālus – diplomātiskās pārstāvniecības, kas saņēma instrukcijas no pieredzējušu padomju ierēdņu armijas, kura turpināja strādāt nu jau pārsauktajā Krievijas Ārlietu ministrijā. Tikmēr Latvijā ārpolitika, ārējie sakari un Ārlietu ministrija bija veidošanās stadijā. Neatkarības atjaunošanas brīdī saņēmām mantojumā LPSR Ārlietu ministriju ar pārdesmit darbiniekiem, kuru lojalitāte bija stipri apšaubāma. Ārpolitiskais dienests – personāls, diplomātiskās pārstāvniecības, divpusējo un daudzpusējo attiecību tīkls – mums Eiropā bija jārada gandrīz no nulles.

Tolaik Latvijā jau bija akreditēti ārvalstu diplomāti, tomēr to lielākā daļa ticēja krieviski rakstītajai informācijai. Savukārt viņu pārstāvētajās valstīs Latvijas failiem galvenokārt bija vēsturiska vērtība – tajos dienesta informācijas plūsma bija apstājusies 1940. gadā pēc padomju okupācijas. Kancelejās pagāja vairāki gadi, līdz Baltijas valstis administratīvi nodalīja no bijušās Padomju Savienības valstu nodaļas un pārcēla uz Austrumeiropas valstu departamentiem. Šajā informācijas nabadzības un administratīvās hierarhijas jūklī Krievijai itin viegli izdevās radīt sakropļotu priekšstatu par situāciju Latvijā un iebaidīt uzmanīgos eiropiešus ar Baltijas valstu balkanizāciju.¹³ Šīm vaimanām bija stratēģisks mērķis – atsvešināt Eiropu un atjaunot Krievijas ietekmi Baltijas valstīs. Ja tas neizdevās, tad vismaz šīs vaimanas labi noderēja kā maiņas nauda karaspēka izvešanas sarunās – kā gan varam atstāt savus tautiešus šo cilvēkēdāju varā! Tas palīdzēja vilcināt karaspēka izvešanu un izspiest no Rietumiem lielākas materiālās kompensācijas un drošības garantijas.

Šī kampaņa, ko Krievija uzsāka 1992. gada vasarā pret Latviju, dažādā intensitātē ir turpinājusies un turpinās vēl arvien. Bez pārmetumiem cilvēktiesību un minoritāšu tiesību neievērošanā plaši tikusi pieņemta Latvijas apvainošana fašismā, antisemitismā, politisko tiesību diskriminācijā utt. Tie ir sarkanie vārdi, kas Rietumu kreisi noskaņoto intelektuāļu sirdis tūdaļ iekvēlina publiskai netaisnības

apkaršanai. Man ir žēl to milzīgo cilvēkenerģijas resursu patēriņu, ko mūsu diplomātiem, politiķiem un politologiem ir sistemātiski nācies veltīt Krievijas dezinformācijas atspēkošanai. To parasti palaida piektdienas vakarā ar nolūku aizpildīt tukšo informācijas telpu nedēļas nogalē. Daudzu gadu garumā katru piektdienas vakaru Ārlietu ministrijā dežurēja vairāki speciālisti, lai tūdaļ atvairītu kārtējo Krievijas retorikas bliezienu.

Tas bija grūts uzdevums ne tikai atjaunotās neatkarības pirmajos gados. Tāds tas ir arī mūsdienās, kad Krievija dezinformāciju ir padarījusi par vienu no hibrīdkara formām. Taču atšķirībā no 90. gadiem tagad Latvija vairs nav viena. Kopā ar mums ir ES un NATO partneri, kas Krievijas dezinformācijas atmaskošanu uzskata par svarīgu prioritāti. 90. gadu otrajā pusē Latvija bija tikusi tiktāl, ka mums vismaz izdevās “apkopt” Eiropas, ASV un Kanādas politiskās elites prātus, un viņi jau reti uzķērās uz kārtējā Krievijas palaistā neslavas burbuļa. Grūtāk veicās ar akadēmiskajām aprindām un viedokļa līderiem, jo šajās grupās Krievijas iestrādes bija un joprojām ir daudz pamatīgākas.

Lai ES nopietni uzklausītu mūsu vēlmi pievienoties, Latvijai bija jāsaņem tāda kā kvalitātes apliecinājums – jāklūst par Eiropas Padomes (EP) dalībvalsti.¹⁴ Līdzdalība šajā organizācijā būtu apliecinājums, ka Latvijā demokrātijas, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību standarti ir kārtībā. Šī organizācija uzmana demokrātijas un cilvēktiesību standartu ievērošanu tajās Eiropas zemēs, kas nav ES dalībvalstis. Te gan jāpiebilst, ka politisku apsvērumu dēļ vērtētāji reizēm dod atlaides. Tomēr Latvijas gadījumā prasības bija īpaši stingras, jo Krievija, lai arī tikai novērotājas statusā, atrada pietiekami daudz dzirdīgu ausu savām “raizēm” par Latvijas cilvēktiesību pārkāpumiem. Pēc intensīvas braukāšanas iepazīšanās misijās 1992. gadā tika izveidota ekspertu grupa, kuras uzdevums bija sagatavot ziņojumu, uz kura pamata EP Parlamentārā asambleja pieņemtu lēmumu par Latvijas uzņemšanu.

Mums par lielu sarūgtinājumu Lietuvu un Igauniju, turklāt pēdējās situācija būtiski neatšķīrās no Latvijas, Eiropas Padomē uzņēma jau 1993. gada maijā. No mums prasīja EP standartiem atbilstoša Pilsonības likuma pieņemšanu. Pēc konsultācijām dažādu starptautisko organizāciju ekspertu vērtēšanas un ieteikumu iestrādāšanas likuma projektā tas tika pieņemts 1994. gada jūlijā. Krievija ar likuma normām nebija apmierināta, tāpēc mums bija jāapņemas sadarbībā ar Eiropas Padomi izstrādāt likumu, kas nosaka nepilsoņu statusu.¹⁵ Līdz ar to Latvija savas saistības bija izpildījusi un pelnīti gaidīja drīzu uzņemšanu, taču tas notika tikai nākamajā gadā. Diplomātiskajos gaitēņos neslēpa mājienus, ka vilcināšanas iemesls ir nevēlēšanās aizvainot Krieviju, jo tas lielvalstij būtu pazemojoši, ja Latvija “kvalitātes klubiņā” iestātos pirmā.

Beidzot 1995. gada 10. februārī Latvija tika atzīta par labu esam un uzņemta Eiropas Padomē.¹⁶ Kad nu šis šķērslis bija pārvarēts, tad sarunu beigu posms par

asociācijas līguma noslēgšanu ar Eiropas Savienību ritēja raiti. Ar Eiropas Padomes biedra karti un asociācijas līgumu kabatā Latvija droši varēja rakstīt pieteikumu par iestāšanos Eiropas Savienībā. Kā apstiprina vēstures annāles, šo dokumentu Latvijas valdība iesniedza 1995. gada 27. oktobrī.¹⁷

Kopumā Eiropas Savienība saņēma iestāšanās pieteikumus no septiņām Austrumeiropas un trim Baltijas valstīm, kā arī no Maltas un sadalītās Kipras. Visas šīs valstis pievienojās Turcijai, kas jau gadiem nīka “uzgaidāmajā telpā”.¹⁸ Tik lielas valstu grupas ienākšanai, kaut arī patālā nākotnē, ES pārvaldības un lemšanas struktūras, procedūras, budžets un tā sadalījums nebija piemērots. Neatliekami izvirzījās jautājums par nepieciešamību mainīt ES līgumus tā, lai saglabātos varas līdzsvars ES Padomē un tā būtu lemtspējīga. Viens no ES politiskās elites biedriem bija neziņa, vai jaunās dalībvalstis, kurās nebija kompromisa kultūras tradīciju, pārāk neaizrausies ar nepacietīgiem veto, tādējādi lemšanu novedot strupceļā. Kamēr šī vienošanās par ES reformu nebija panākta, tikmēr divpadsmitnieks, vēlāk piecpadsmitnieks (kā profesionālajā žargonā mēdza dēvēt Eiropas Savienību) izvairījās no skaidras nostājas par paplašināšanos un tās iespējamā kalendāra “kas, kad, kur” noteikšanas. Šī ES nenoteiktība bija ļoti traucējoša iekšpolitiski, īpaši Latvijā, kur tolaik vēl ik pa trim gadiem notika Saeimas vēlēšanas.¹⁹ Protams, ka priekšvēlēšanu gadā partiju kašķi ievērojami mazināja politiķu apņēmību īstenot reformas.

ES institucionālā reforma bija kandidātvalstu bieds, jo mums nepatika, ka tā notiks, neņemot vērā mūsu intereses. Mūs uztrauca arī tās nenoteiktais kalendārs, jo drīz atklājās, ka nacionālo interešu pretrunu dēļ dalībvalstis nespēj pietiekami ātri vienoties, un tikmēr mūsu neziņa turpinājās. Pirms paplašināšanās piecpadsmitnieks vairākkārt sanāca uz starpvaldību konferencēm. Pirmās vienošanās jeb Amsterdamas līguma (16.06.1997.) rezultāts bija satraucošs – tajā ES pārvaldība tika piemērota 21 dalībvalstij. Tātad pirmajā kārtā ES bija gatava atvērt durvis tikai sešām valstīm, kamēr “uzgaidāmajā telpā” mēs bijām trīspadsmit kopā ar Turciju. Ne tikai kandidātvalstis bija neapmierinātas. Arī dalībvalstis bija nemierā ar pārāk pieticīgām izmaiņām tām svarīgajās jomās, tālab piecpadsmitnieks nolēma, ka nepieciešama vēl viena starpvaldību konference. Tā noslēdzās Francijas prezidentūras vadībā Nicā (09.12.2000.), un šajā konferencē novērotāja statusā piedalījās arī kandidātvalstis. Arī man kā vēstniecei Francijā pirmoreiz bija iespēja klātienē ieskatīties tik grandioza pasākuma norisēs. Attiecībā uz paplašināšanos kandidātvalstis Nicā saņēma iedrošinošu vēsti, ka jaunais līgums pielāgo ES darbību 25 un vēlāk jau 28 valstīm.

No Amsterdamas līdz Helsinkiem

No Amsterdamas līdz Nicai es tiku dažos teikumos, taču patiesībā šis ir viens no dinamiskākajiem posmiem, kura laikā notika ievērojamas pārmaiņas ES izpratnē par paplašināšanos. Lasītāju ērtības labad es pievienoju informāciju par ES prezidējošajām valstīm un paplašināšanās procesam nozīmīgākajiem samitiem.

ES prezidējošās valstis un tajās notikušās Eiropadomes sanāksmes (samiti)

Gads	Datums	Prezidējošā valsts	Pilsēta	Svarīgākais
1993	22. jūnijs	Dānija	Kopenhāgena	Sniedz ES dalības perspektīvu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm. Definē t. s. Kopenhāgenas kritērijus jaunu valstu dalībai Eiropas Savienībā
1997	23. maijs	Nīderlande	Nordvika	Eiropadomes neformālā sanāksme pirms starpvaldību konferences noslēguma
	16.–17. jūnijs		Amsterdamā	Parakstīts Amsterdamas līgums
	12.–13. decembris	Luksemburga	Luksemburga	Tiek uzsākts ES paplašināšanās process, kas ietver vienpadsmit valstis. Iestāšanās sarunas sāk ar sešām valstīm – Čehiju, Igauniju, Ungāriju, Poliju, Slovēniju un Kipru
1998	3. maijs	Lielbritānija	Brisele	
	15.–16. jūnijs		Kārdifa	
	24.–25. oktobris	Austrija	Pērčaha	
	11.–12. decembris		Vīne	Vīnes Eiropadome atzīmē progresu t. s. otrās grupas kandidātvalstīs un rekomendē Eiropas Komisijai kandidātvalstu progresu atkārtoti izvērtēt 1999. gada beigās

Gads	Datums	Prezidējošā valsts	Pilsēta	Svarīgākais
1999	26. februāris	Vācija	Bonna	
	25.–26. marts		Berlīne	
	14. aprīlis		Brisele	
	3.–4. jūnijs		Ķelne	
	15.–16. oktobris	Somija	Tampere	
	10.–11. decembris		Helsinki	Iestāšanās sarunas sāk vēl ar sešām valstīm – Bulgāriju, Latviju, Lietuvu, Maltu, Rumāniju, Slovākiju
2000	23.–24. marts	Portugāle	Lisabona	
	19.–20. jūnijs		Santamaria da Feira	
	13.–14. oktobris	Francija	Biarica	
	7.–9. decembris		Nica	Parakstīts Nicas līgums
2001	23.–24. marts	Zviedrija	Stokholma	
	15.–16. jūnijs		Gēteborga	
	21. septembris	Beļģija	Brisele	
	19. oktobris		Gente	
	14.–15. decembris		Lākene	
2002	15.–16. marts	Spānija	Barselona	
	21.–22. jūnijs		Sevilja	
	24.–25. oktobris	Dānija	Brisele	
	12.–13. decembris		Kopenhāgena	Oficiāli pabeidz iestāšanās sarunas ar desmit ES kandidātvalstīm
2003	17. februāris	Grieķija	Brisele	
	20.–21. marts		Brisele	
	16.–17. aprīlis		Atēnas	Paraksta līgumu par desmit valstu pievienošanos Eiropas Savienībai
	20. jūnijs		Saloniki	Sniedz ES dalības perspektīvu

Amsterdamas līguma sagatavošanas periodā lielākā daļa piecpadsmitnieka valstu, kā arī Eiropas Komisija vēl arvien uzskatīja, ka paplašināšanās ir process, kas balstās uz stingriem, noteiktiem un objektīviem vērtēšanas kritērijiem.²⁰ Dažādi Rietumu pētījumi parādīja, ka lielākā daļa cerošo valstu šos kritērijus spēs izpildīt tikai krietni tālā nākotnē, tādēļ pastāv cerība, ka reformu entuziasms tajās varētu apsīkt.²¹ Tad tās, iespējams, samierinātos ar paplašinātu ES asociācijas līgumu. Tolaik tikai dažas dalībvalstis²² saprata, ka integrācijas process ir nozīmīgs politiskās stabilizācijas rīks postpadomju valstīs, ar kura palīdzību var novērst negatīvus attīstības scenārijus un vēl vārgo demokrātiju degradāciju. Šīs valstis uzskatīja, ka sarunas jāsāk ar visām valstīm vienā laikā un sarunu gaitā atbilstīgi katras kandidātvalsts reformu ritmam izveidosies dabiski gatavības viļņi. Šī pieeja tika dēvēta par *regati* pretstatā *diferenciācijai* (pēc objektīviem kritērijiem), ko pārstāvēja lielākā daļa dalībvalstu un Eiropas Komisija. Arī Vācijas kanclers Helmut Kols bija starp *objektīvās diferenciācijas* atbalstītājiem, jo uzskatīja, ka tas dod lielākas manevra iespējas ierobežot to valstu skaitu, ar kurām uzsākt pievienošanās sarunas.²³ Madrides samītā 1995. gadā Eiropas Komisija saņēma uzdevumu sagatavot individuālu vērtējumu par katru kandidātvalsti, uz kura pamata pēc starpvaldību konferences beigām tiktu pieņemts lēmums par to, ar kurām valstīm sākt pievienošanās sarunas.²⁴

1997. gada jūnijā es iesniedzu savu vēstnieces akreditācijas rakstu Francijas prezidentam Žakam Širakam un sāku darbu vienā no ietekmīgākajām ES valstīm. Līdz tam es nebija strādājusi ar Eiropas jautājumiem, jo ANO Ženēvas mītnē mans svarīgākais uzdevums vēstnieces darbā bija aizstāvēt Latviju pret Krievijas apvainojumiem cilvēktiesību un minoritāšu tiesību pārkāpumos. Visos nozīmīgākajos ES lēmumos un darbībā Francijai vienmēr bija sava pozīcija, par kuru tā vienojās ar Vāciju. Pēc tam pārējām ES valstīm atlika tikai piekrist. Francija ir prezidentāla republika, un tradicionāli prezidentam ir liela ietekme uz Francijas Eiropas politiku. Es ieradās Parīzē dažas nedēļas pēc Nacionālās asamblejas ārkārtas vēlēšanām, kurās vairākumu ieguva sociālistu partija. Prezidents Širaks bija zaudējis parlamentāro atbalstu, un viņam nācās sadzīvot ar kreiso valdību, tāpēc Eiropas lietās valdības un prezidenta viedoklis mēdza atšķirties. Par Eiropas lietu ministru kļuva valdības darbā nepieredzējušais Pjērs Moskovisi.

Pirms stāšanās pie vēstnieces pienākumu pildīšanas biju mēnešiem maldījusies pa ES līgumiem, lēmumiem un apguvusi paplašināšanās procesa ābeci latviski, angļiski un franciski, taču vēl arvien man juka eiokrātijas slenga terminu saturs: *acquis communautaire*, *avis*, *screening*, *composite paper*, Kopenhāgenas kritēriji, pīlāri, balsu svars, *Agenda 2000* utt. Franču un angļu valodā šie termini manās ausīs skanēja dabīgāk, kamēr latviskojumi šķita un vēl arvien šķiet sveši un nedabiski. Ja jau man ir tā, tad varu viegli iztēloties, cik sveši un nesaprotami latviešu

3. attēls. Latvijas ārkārtējā un pilnvarotā vēstniece Francijā Sandra Kalniete pēc akreditācijas vēstules iesniegšanas Francijas prezidentam Žakam Širakam kopā ar Francijas ārlietu ministru Ibēru Vēdrinu un kooperācijas un frankofonijas ministru Šarlu Žoslēnu 1997. gada jūnijā Parīzē

Foto: S. Kalnietes personīgais arhīvs

eiokrātu slengs skan Eiropas lietās neiesvaidītām ausīm Latvijā. Ikreiz, kad runāju vai rakstu par Eiropas lietām, cenšos izvairīties no birokrātiskā eiroslenga cerībā, ka manas peticīgās pūles padarīs Eiropas lietas lasītājiem kaut nedaudz tuvākas un saprotamākas.

Jūlija vidū EK ziņojums par kandidātvalstīm beidzot bija gatavs.²⁵ Baumas, ka Eiropas Komisija iesaka uz sarunām aicināt 5 + 1 valsti, kas pirms tam bija dzirdamas diplomātiskajos gaitēņos, apstiprinājās.²⁶ Mūsu valsts to vidū nebija. Tas nu bija pamatīgs trieciens Latvijas pašapziņai. Sākās vainīgo meklēšana un dažādi administratīvie manevri. Arī man sāpēja šis lēmums, tomēr es apzinājos, ka saņemta plauka bija derīga mācība.

Lai arī Eiropas integrācijas birojs bija nodibināts 1994. gadā un nākamajā gadā pieņemtajā Latvijas ārpolitikas koncepcijā integrācija Eiropas Savienībā un NATO bija noteiktas par prioritātēm, tomēr valdība priekšstats, ka tie ir uzdevumi, ar kuriem jātiek galā Ārlietu un Aizsardzības ministrijai. Lielākā daļa valsts administrācijas vēl arvien nesaprata, ka integrācija ir process, kas skar visas valsts dzīves jomas, un reformu īstenošana ir katras ministrijas un tās ierēdņu uzdevums. Ap to laiku jau bija izveidojusies spēcīga eiropeiski noskaņotu valsts sekretāru grupa, kas savās Vecāko amatpersonu sanāksmēs virzīja uz priekšu tās reformu lietas, kurām pietika ar valdības lēmumiem. Tomēr Saeimā ar reformu

likumdošanu nevedās, jo liela daļa politiskās elites, kam aiz muguras vīdēja ietekmīgākie “kampēji”, vēl arvien nodarbojās galvenokārt ar privatizāciju. Viņiem kārtējais ar Eiropas lietām saistītais likums vai likuma grozījums bieži vien bija tirgošanās objekts, lai koalīcijas sarunās piespiestu konkurentus atkāpties no kāda iekārota lielobjekta. Tur nu vienoties bija grūti, un tikmēr Eiropas lietas varēja gaidīt.

Līdz 1997. gada decembra Eiropadomei Luksemburgā vēl bija laiks, un Latvijas vēstnieki ES valstu galvaspilsētās sāka intensīvu pārliecināšanas kampaņu. Mēs, tāpat kā pārējo neieteikto valstu politiķi un diplomāti, pārmetām Eiropas Komisijai nepamatotu valstu diskrimināciju un jaunu dalījuma līniju ievilkšanu Eiropā jeb *jaunu Jaltu*. Mēs uzsvērām, ka tas būtu tikai taisnīgi, ja visas valstis sāktu no vienas starta līnijas, jo šāds lēmums dotu vienlīdzīgas iespējas visiem un *diferenciācija* iestātos tikai sarunu noslēguma posmā. Latvijas vēstnieki īpaši uzsvēra to, ka tas ir dubultnoraidījums – kā NATO, tā ES.²⁷

Ikreiz, kad šos argumentus biju izklāstījusi kārtējam augstajam franču ierēdnim vai Latvijas likteņa lēmēja padomniekam, pretī saņēmu pamācību, ka tas ir Latvijas pašas labad, lai mēs kļūtu stiprāki, gatavāki un tad... Netrūka arī caur puķēm vai tiešāk izteiktu norādījumu par minoritāšu tiesību uzlabošanu, privatizācijas nepilnībām un reformas gausumu tieslietās, kā arī bažu par to, cik droša ir mūsu robeža ar Krieviju. Šīs tikšanās bija nomācošas, jo retais ierēdnis izrādīja kaut cik pieklājīgu interesi par Latviju. Sarunas ritēja garlaikoti, gandrīz neslēpti skatoties pulkstenī. Visnepatīkamākais paņēmieni bija ilgi un gari man skaidrot kaut ko nenožīmīgu vai sākt atbildi, izklāstot jautājuma priekšvēsturi “no grēku plūdu laika”. Tā viņi izvairījās no runāšanas pēc būtības par tiem tematiem, kuri mani visvairāk interesēja, jo tikšanās laiks, *ak, cik žēl, vēstnieces kundze*, bija beidzies. Laipns smaids, rokas spiediens. Reizēm pavadīja līdz liftam, lai atlīdzinātu par sagādāto sarūgtinājumu. Pēc akreditācijas pagāja kādi astoņi mēneši, līdz es biju izveidojusi savu sakaru tīklu franču administrācijā un zināju, kuri ierēdņi saprot un pat simpatizē Baltijas valstīm. Vēlāk, pēc 2000. gada, kad sākās īsta nervu spēle, kura valsts būs un kura nebūs pirmajā paplašināšanās vilnī, tas man ļoti noderēja.

Daudzveidīgāku informāciju par patiesajiem Francijas motīviem es mēdzu uzziņāt sarunās ar kolēģiem diplomātiem. Šajā ziņā neatsverami avoti bija Somijas, Zviedrijas un Dānijas vēstnieki, kas regulāri piedalījās dažādos slēgtos ES dalībvalstu vēstnieku pasākumos ar Francijas ministru vai augstāko ierēdņu piedalīšanos. Turklāt šīs valstis sēdēja pie ES Padomes galda un piedalījās ik diskusijā, lēmuma sagatavošanā un pieņemšanā. Viņu vēstnieki regulāri saņēma konfidencialus ziņojumus par Padomes norisi, citu valstu pozīcijām, kā arī par savu prezidentu un ministru divpusējiem kontaktiem ar Francijas augstākajiem vadītājiem.

Biju iedibinājusi tradīciju reizi mēnesi ar vēstniekiem tikties garākai sarunai divatā. Tāpat arī izmantoju ikvienu citu iespēju *reģionālajai* informācijas apmaiņai. Mani nepārsteidza viņu uzsvērtais, ka Francijai, lūk, esot bažas, ka Baltijas valstis Eiropas Savienībā ienesīs ķildas ar Krieviju. Šādas baumas Ārlietu ministrijā ienāca arī no citām galvaspilsētām, tāpēc es samazināju savus pūliņus atmaskot Krievijas melus un centos uzsvērt Latvijas konstruktīvo pieeju attiecībās ar lielo austrumu kaimiņu. Tas nebija viegli, jo Krievijas ārlietu ministrs Igors Ivanovs laiku pa laikam rakstīja vēstuli savam amata brālim Ibēram Vedrīnam uz Parīzi, kurā izklāstīja tradicionālo pārmetumu komplektu, tam pievienojot arī pa kādai jaunai žēlabai. Man bija savi avoti, kā tikt pie šo vēstuļu kopijām, lai tūdaļ nosūtītu tās mūsu Ārlietu ministrijai. Gods kam gods, franču atbildes vēstules uz kārtējo vaimanāšanu bija diplomātiska neitralitāte, ietērpta laipnos, bezpersoniskos teikumos, nevis atbalsts, ko gaidīja Krievija.

Pret Eiropas Komisijas ieteikumu 5 + 1 skaļi protestēja ne tikai noraidītās kandidātvalstis. To kritizēja arī *regates* atbalstītājas Dānija, Itālija, Somija un Zviedrija, kas uzsvēra paplašināšanās politisko nozīmi. Vācija un Francija aizstāvēja komisijas vērtējumu, tomēr atstumto valstu un *regatnieku* kampaņas rezultātā ar katru nākamo mēnesi spiediens pret *diferencētājām* un Eiropas Komisiju pieauga. Dānija un Zviedrija decembrī iesniedza prezidējošajai valstij Luksemburgai vēstuli, kurā uzsvēra, ka tas nav pareizi, ka tās valstis, kurām visvairāk ir vajadzīga palīdzība, tiek atstātas iepakaļ un tām pašām jātiek galā ar savām grūtībām.²⁸ Lai novērstu jaunas dalījuma līnijas izveidošanos Eiropā, saglabātu reformu tempu un nepieļautu destabilizācijas briesmas, dāņi un zviedri piedāvāja kompromisa priekšlikumu starp *regati* un *diferenciāciju*. Viņi ieteica sākt iestāšanās procesu ar visām valstīm, bet to iedalīt divās pakāpēs – ar ieteiktajām valstīm sākt īstas iestāšanās sarunas, bet pārējām – ik gadu sagatavot analītisku ziņojumu²⁹ par to, cik daudz padarīts, lai atbilstu Kopenhāģenas kritērijiem. Pamatojoties uz šiem progresa ziņojumiem, 1998. gada beigās Eiropadome atkārtoti lemtu, ar kurām valstīm vēl sākt sarunas.

ES Padomē prezidējošā Luksemburga dažas dienas pirms samita piekrita šai argumentācijai, un rezultātā Eiropadome lēma “uzsākt pievienošanās procesu, kurš ietver desmit Centrāleiropas un Austrumeiropas kandidātvalstis un Kipru [...] Visas šīs valstis pievienosies Eiropas Savienībai, pamatojoties uz vieniem un tiem pašiem kritērijiem, un tās piedalās pievienošanās procesā uz līdztiesīgiem pamatiem”.³⁰ Vācija uz samitu ieradās ar nodomu Eiropas Komisijas ieteikumu 5 + 1 sašaurināt līdz trim valstīm, tomēr Ziemeļvalstu spiediena rezultātā atbalstīja *vienotu starta līniju*.

Luksemburgas lēmums bija liels sarūgtinājums, jo pat apsolītā vienotā starta līnija drīzāk bija publisks izlīdzinājuma žests, nevis patiešām vienlīdzīgas starta

pozīcijas. Mēs, kas bijām dziļi iesaistīti paplašināšanās procesā un zinājām aizkulisēs, pamatoti raizējāmies, ka daļa ietekmīgo dalībvalstu dažādu apsvērumu dēļ ir paredzējušas Latvijai vietu pēdējā paplašināšanās vilnī. Taču mēs jau bijām pietiekami pieredzējuši, lai zinātu, ka ārpolitiskās norises – tāpat kā iekšpolitiskās – ne vienmēr notiek tā, kā tās plānotas. Svarīgākais ir būt gataviem izmantot situāciju, cik labi vien iespējams. Protams, Luksemburgas lēmums mūs aizvainoja, bet tas arī pamatīgi sapurināja, jo nacionālā pašcieņa neļāva vēlreiz atpalikt. Mēs koncentrējāmies, lai uzaicinājumu uz sarunām saņemtu 1998. gada beigās Vīnes samītā.

Jau 1998. gada vasaras otrajā pusē parādījās pirmās pazīmes, ka Francija nevēlas aktīvo sarunu paplašināšanu Vīnē. Mums draudzīgo Ziemeļvalstu vērtējumā Latvija pēc padarītā apjoma bija otrās grupas čempione. Arī Lietuvai veicās labi. Ziemeļvalstis uzskatīja, ka Latvija un Lietuva būtu pelnījušas saņemt uzaicinājumu Vīnē. Tomēr šaubījās, vai uzaicinās tikai divas valstis, tāpēc, visticamāk, pievienos arī Slovākiju un Maltu. Šī aritmētika bija Francijas raižu iemesls – tad tās atbalstītās Rumānija un Bulgārija paliktu ārpusē, jo reformu ieviešanas ziņā šīs valstis ievērojami atpalika. Divpusējās konsultācijās Francija minēja, ka sarunas rit sarežģītāk, nekā bijis paredzams, un Eiropas Komisijas dienestiem nepietiek resursu, lai strādātu ar vēl lielāku valstu grupu. Publiski Francijas ārlietu un Eiropas lietu ministri mēdza uzsvērt: pirms iet tālāk, ir jāatrisina Amsterdamā līdz galam neizlemtie ES institucionālās reformas jautājumi.

Iespaidu uz Francijas neizlēmību atstāja arī gaidāmās vēlēšanas Vācijā. 1998. gada septembrī Helmuta Kola vadītie kristīgie demokrāti zaudēja Bundestāga vēlēšanās un bija spiesti atdot varu uzvarējušajai sociāldemokrātu un zaļo koalīcijai Gerharda Šrēdera vadībā. Jaunā Vācijas vadība iekšpolitisku iemeslu dēļ iesākumā nevēlējās ātru paplašināšanos. Lai arī es Parīzē katru dienu lasīju par Vācijas un Francijas sadarbības problēmām, tomēr jautājumā par Luksemburgas lēmuma revīziju Vīnē abām valstīm domstarpību nebija. Jāņem arī vērā, ka Francijai un Vācijai bija liels augstāko ierēdņu skaits Eiropas Komisijā. Tie droši vien palīdzēja progresa ziņojumu rakstītājiem atrast pa kādam krikumam otrās grupas valstīs, lai Padomei būtu iegansts sarunu grupu nepaplašināt.

1998. gada Latvijas progresa ziņojums apliecināja, ka Latvija daudzās jomās ir apsteigusi Luksemburgas grupas valstis. Tomēr ziņojumā līdzās ieteikumiem pilnveidot finanšu pārraudzību, izstrādāt rūpniecības attīstības politiku vai stiprināt valsts pārvaldes spējas lauksaimniecībā, kā arī intelektuālā un industriālā īpašuma aizsardzībā, kas izrādījās problēma ne tikai otrās grupas, bet arī pirmās grupas valstīm, bija arī politiskāki ieteikumi – piemēram, uzlabot latviešu valodas apmācību nelatviešiem. Šis, tāpat kā citi “demokrātiju un cilvēktiesības stiprinoši” ieteikumi Eiropas Komisijas ziņojumā tika iestrādāti, pamatojoties uz EDSO

misijas ziņojumiem. Vīnes izvairīšanās bija jo sarūgtinošāka tādēļ, ka Latvijā 1998. gada rudenī ar tautas nobalsošanu bija grozīts Eiropas kritizētais Pilsonības likums.³¹ Nu viens no lielākajiem šķēršļiem ceļā uz uzaicināšanu bija noņemts, taču arī ar to nepietika.

Mums šis uzaicinājums bija svarīgs arī kā signāls Krievijai, ar kuru attiecības bija ievērojami pasliktinājušās. Radās iespaids, ka Krievija īpaši koncentrējas uz Latviju, kas vēl arvien bija ES un NATO “uzgaidāmajā telpā”, bet Igaunija atradās jau ES sarunu procesā, un tur vairs nebija vērts tērēt enerģiju.³² Pirms Vīnes samita prezidents Ulmanis rakstīja vēstuli Širakam, kurā izklāstīja pamatotus argumentus, kāpēc Latvija ir pelnījusi saņemt uzaicinājumu sākt sarunas Vīnē. Širaka atbilde, kura rakstīta jau pēc Vīnes Eiropadomes, ir tikai tukšu laipnību un nodrāztu teikumu apkopojums. Tik dažādas bija tās īstenības, kurās abi prezidenti darbojās.

Līdz Helsinkiem vēl bija vesels gads un Vācijas prezidentūra. Mums pastāvēja divi darba scenāriji. Optimistiskais – saņemt uzaicinājumu jau Ķēlnes samitā 1999. gada jūnijā un reālistiskais – Helsinku samitā 1999. gada decembrī. Ķēlnes samitā paplašināšanās jautājumu vispār neizskatīja, bet koncentrējās uz ES iekšējo darba kārtību. Dalībvalstis bija apņēmušās vienoties par ES budžetu 2000.–2006. gadam, kurā būtu paredzēta arī paplašināšanās nauda. Tā bija iedrošinoša ziņa, ka *viņi* sāk plānot naudu. Tas darīja mūsu uzaicināšanu ticamāku, tuvāku.

Izrādījās, ka piecpadsmitniekam par paplašināšanās budžetu bija vieglāk vienoties nekā par Kopējas lauksaimniecības politikas (KLP) reformu. Šis jautājums bija vairāku turpmāko samitu darba kārtībā, bet vienošanos izdevās panākt “piecas minūtes pirms pusnakts” – 2002. gada oktobrī, tikai divus mēnešus pirms paplašināšanās samita Kopenhāgenā. Vācija vēlējās samazināt ES finansējumu lauksaimniecībai, pārliekot tā daļu uz valstu nacionālajiem budžetiem, pret ko kategoriski iebilda Francija. Savukārt strukturālo fondu pārdale, kas notiktu par labu Austrumeiropas un Baltijas valstīm, kuras bija krietni nabagākas par līdzšinējām saņēmējām Spāniju, Portugāli un Francijas dienvidu reģioniem, šīm valstīm bija pilnīgi nepieņemama. Ķēlnē pieņēma lēmumu sasaukt jaunu starpvaldību konferenci, lai atgrieztos pie Amsterdamā nepabeigtās institucionālās reformas.

Kamēr ES nodevās savu iekšējo jautājumu risināšanai un paplašināšanās procesa vadībai, tikmēr pie Eiropas robežām turpinājās Kosovas krīze, kas saasinājās 1999. gada sākumā. Tai bija satricinošs iespaids uz Eiropas politisko un sabiedrisko domu. Atkal un atkal uzliesmojošie bruņotie konflikti, kas nu jau gandrīz desmit gadus plosīja Rietumbalkānu valstis, nebeidzamā Kosovas bēgļu plūsma, kas ar televīzijas starpniecību ienāca vai katra eiropieša mājā, radīja neērtības un apdraudējuma izjūtu. Pat tie dalībvalstu politiķi, kuri gadu vai pat dažus mēnešus

iepriekš nevēlējas saskatīt paplašināšanās politisko un ģeopolitisko dimensiju, saprata, cik svarīgi ir nevilcinoties sakopt ES “priekšpagalmu”.

Pusgada laikā no paplašināšanās vilcinātājas Vācija kļuva par tās virzošo spēku. Dalībvalstīs mainījās retorika. Vairs nerunāja par objektīvajiem kritērijiem, bet par vēsturisko pienākumu apvienot agrāk ar Dzelzs priekškaru sadalīto Eiropu, vairs nekad nedrīkstēja pieļaut jaunas dalījuma līnijas Eiropā. Ja vēl Vīnē trūka apņēmības uzaicināt sākt sarunas ar kādu no otrās grupas valstīm, tad pusgadu vēlāk sāka skanēt balsis, ka arī Balkānu valstīm tālākā nākotnē jāpiedāvā Eiropas perspektīva. Francijas politiķu runās nu dzirdēja vīzijas par ES divdesmit astoņu vai pat trīsdesmit piecu valstu sastāvā. 90. gadu sākumā plaši apspriestais jautājums par ES robežām ieguva jaunu saturu. Tās vairs nebija novelkamas aiz Polijas un pat ne aiz Baltijas valstīm. Francijā bija intelektuālie sapņotāji, kas arī Krieviju redzēja Eiropas Savienībā! 1999. gada oktobrī Eiropas Komisija uzsvēra, ka paplašināšanās ir labākais ceļš, kā sasniegt mieru, drošību un demokrātiju Balkānos.³³ Ja jau Balkānu valstīm piedāvāja iestāšanos tālā nākotnē, tad nebija nekāda iemesla vilcināties ar otras grupas valstu uzaicināšanu. Par to vairs nebija šaubu, tomēr līdz pēdējam bija bažas, vai uzaicinās visas otrās grupas valstis.

Kosovas krīzes augstākajā punktā bija vēl kāds svarīgs notikums, kas atstāja iespaidu uz Eiropas Komisijas rīcībspēju. 1999. gada 15. martā pēc ieilguša korupcijas skandāla bija spiesta atkāpties Žaka Santēra vadītā Eiropas Komisija. Jaunā komisija Itālijas bijušā premjerministra Romano Prodi vadībā tika apstiprināta tikai 13. septembrī. Starplaikā paplašināšanās process un aktīva līdzdalība Kosovas krīzes noregulējumā no EK puses bija atstāta bez politiskās vadības. Romano Prodi gribēja iet politiskākā EK prezidenta Žaka Delora pēdās un vēlējās pastiprināt Komisijas politisko lomu ES lēmumu pieņemšanā. Atšķirībā no Santēra, kurš bija pārliecināts *diferenciācijas* piekritējs, Prodi nāca no valsts, kuras politiķi vieni no pirmajiem bija uzsvēruši paplašināšanās politisko nozīmi. Viņš uzskatīja, ka ir jāpaaugstina sarunu norise ar kandidātvalstīm un šim nolūkam pārveidoja un nostiprināja Paplašināšanas speciālo darba grupu (*Enlargement Task Force*). Paplašināšanās komisāra portfeli Prodi uzticēja Ginteram Ferhoigenam, kurš lieliski izprata ģeopolitiskos izaicinājumus un prasmīgi saliedēja Komisijas un Vācijas nostāju. Prodi un Ferhoigens bija pārliecināti *regates* principa atbalstītāji, un viņiem bija liela ietekme, gan pieņemot Helsinku lēmumu, gan paplašinot ES 2004. gada 1. maijā.

Lai arī komisāri bija atkāpušies, ierēdņi turpināja darbu pie kandidātvalstu progresu ziņojumiem. Kā jau par lielāko daļu ES dokumentu, baumas par šī ziņojuma saturu sāka izplatīties jau vasarā. Tas šoreiz bija labvēlīgs Latvijai, jo EK ieteikšot sarunas sākt ar Latviju un Maltu. Lietuvai un Slovēnijai būtu sākums jāatliek, kamēr atrisinās nedrošo atomstaciju jautājumu, bet ar Bulgāriju un

Rumāniju sarunas sāktos kaut kad vēlāk. Tikmēr mūsu Ziemeļvalstu draugi stāstīja, ka dalībvalstīs valdot vienprātība, ka jāuzaicina visas valstis. Attiecībā uz Bulgāriju un Rumāniju domas daloties. Daļa atbalstot šo valstu uzaicināšanu politisku apsvērumu dēļ, bet citi uzskata, ka sarunu sākums jāatliek uz pāris gadiem, jo reformu ziņā abas valstis ievērojami atpaliek no pārējām. Arī nākamais EK prezidents Prodi, atbildot uz žurnālistu jautājumiem par paplašināšanos, parasti atbalstīja visu otrās grupas valstu uzaicināšanu.

1999. gada 13. oktobrī beidzot nāca klajā EK ziņojums. Tajā Komisija ieteica, ka “sarunas 2000. gadā būtu jāsāk ar visām kandidātvalstīm, kuras atbilst Kopenhāģenas politiskajiem kritērijiem (demokrātija, tiesiskums, cilvēktiesības un mazākumtautību tiesību aizsardzība) un ir pierādījušas, ka ir gatavas veikt nepieciešamos pasākumus, lai atbilstu ekonomiskajiem kritērijiem. Tas nozīmē, ka 2000. gadā Bulgārijai, Latvijai, Lietuvai, Maltai, Rumānijai un Slovākijai vajadzētu piepulcēties pievienošanās sarunām, kas sākās 1998. gadā ar Kipru, Čehiju, Igauniju, Ungāriju, Poliju un Slovēniju”, ar piebildi, ka Bulgārijai un Rumānijai līdz gada beigām ir jāizdara vairākas lietas.³⁴

10. un 11. decembrī ES piecpadsmit dalībvalstu vadītāji sabrauca Helsinkos. Otrās grupas kandidātvalstīs cilvēki ar aizturētu elpu gaidīja lielo ziņu. Jā, beidzot ir preses konference un Somijas premjerministrs Pāvo Liponens paziņo, ka Padome nolēmusi 2000. gada februārī sākt iestāšanās sarunas ar sešām kandidātvalstīm, arī ar Latviju. Tas nu bija noticis, bet gaidītā prieka vietā mani pārņēma tāds kā sastingums. Tik daudz bija strādāts, tik daudz rūgtu brīžu piedzīvots, ka es jutos iztukšota. Bija asa vientulības sajūta, un man ļoti gribējās būt Latvijā kopā ar vecākiem, ar manu ģimeni. Pēc brīža saņēmos un aicināju vēstniecības kolēģus, manu darba ģimeni, uz glāzi šampanieša. Mēs uzdzērām Latvijai un mūsu skaitļtajai nākotnei, kas drīz, viens teica – pēc desmit gadiem, cits – pēc piecpadsmit, būs tāda, par kādu bijām sapņojuši, gadu desmitiem nīkstot aiz Dzelzs priekškara.

Skaitļu spēles

Pirmais raunds pievienošanās sarunās ar Latviju notika 2000. gada 15. februārī. Katrai sarunu nodaļai valdība apstiprināja valsts pozīciju, ar kuru Latvijas pievienošanās ES sarunu vadītājs Andris Kēsteris devās uz Briseli. Tur viņš strādāja visciešākajā sadarbībā ar mūsu vēstnieku Eiropas Savienībā Andri Piebalgu. Pēc tam, kad viņi bija vienojušies ar EK, kas dalībvalstu uzdevumā risināja sarunas, šī provizoriskā vienošanās bija politiski jāapstiprina ministra līmenī. Mēs, dalībvalstīs akreditētie vēstnieki, iesaistījāmies ikreiz, kad sarunu gaitā radās kāds kritisks brīdis, kur bija nepieciešams papildus skaidrot, kāpēc Latvija nevar piekrist tai vai citai attiecīgās dalībvalsts prasībai. Mūsu uzdevums bija panākt, ka prasība tiek

atsaukta vai vismaz mīkstināta. Paralēli vēstnieki visu laiku uzmanīja, kā attīstās politiskā retorika par paplašināšanos kopumā un kādas ir Latvijas izredzes kandidātvalstu savstarpējā iedziļināšanās sacensībā.

Šīs sacensības redzamākā izpausme bija kandidātvalsts atvērto un aizvērtu sarunu sadaļu skaits. ES tiesību kopuma (*acquis communautaire*) pārņemšana un ieviešana bija iedalīta trīsdesmit sadaļās. 2001. gada beigās pēc Nicā panāktās vienošanās par ES institucionālo reformu klāt nāca vēl viena sadaļa. Kandidātvalstij, Eiropas Komisijai un prezidentūrai bija jāvienojas par visiem jautājumiem, kas iekļauti sadaļā, un tikai tad to varēja aizvērt. Taču arī tad tā bija tikai pagaidu aizvēršana, jo, “kamēr nav vienošanās par visu, tikmēr nav vienošanās ne par ko”. Gala lēmums par sarunu galīgo noslēgumu bija piekritīgs dalībvalstu Padomei.

Sadaļu atvēršana un aizvēršana nebija atkarīga tikai no kandidātvalsts padarītā, bet to ietekmēja arī dažādi blakus apstākļi. Minēšu pāris piemērus. Pirmajā piegājienā ES prezidējošā Portugāle Latvijai atvēra astoņas sadaļas,³⁵ lai gan mēs bijām gatavi sākt sarunas vēl vismaz par divām. Tomēr nākamā prezidējošā valsts Francija tam nepiekrita, jo vēlējās, lai tās prezidentūra paplašināšanās ziņā būtu tikpat veiksmīga kā Portugālei. Kaut arī Latvijas gatavība sarunām bija labāka nekā daļai pirmās grupas valstu, kā to divpusējos kontaktos atzina gandrīz visas dalībvalstis un arī EK, tomēr Francijas prezidentūra mums atvēra tikai septiņas sadaļas, nevis astoņas. Tā bija kārtējā vilšanās, bet ne pārsteigums. Sarunās ar atbildīgajiem ierēdņiem līdzās parastajām atrunām, ka “svarīgs ir process, ka diferenciācijas princips parādās nevis atvērto nodaļu skaitā, bet gan to slēgšanā, Komisijas dienesti netiek galā ar tik lielu sarunu apjomu utt.”, pavidēja arī patiesāki apsvērumi, kuru ilustrācijai citēšu savu dienesta ziņojumu: “.. No pirmās grupas kandidātvalstīm nākot spiediens nevilcināt to virzīšanos uz priekšu, un vairāk nodaļu atvēršana ar mums nekā ar pirmās grupas valstīm pirmajā gadā netiks labvēlīgi uztverta. Francijā sabiedriskās domas spiediens neesot labvēlīgs paplašināšanās procesam, un Francijai ar to esot jārēķinās.”³⁶ Šādus un līdzīgus piemērus no skaitļu spēlēm ar sadaļām varētu minēt vēl un vēl.

To, ka sabiedriskā doma Francijā nav labvēlīga paplašināšanai, mēs zinājām. Centrāleiropas kandidātvalstis Polija, Ungārija, Čehija, mazāk Slovākija, tāpat kā frankofonās Bulgārija un Rumānija, bija pazīstamas vēsturisko un kultūras sakaru dēļ. Pēc ilgajiem padomju okupācijas gadiem par Latviju Francijā bija ļoti aptuvens priekšstats. Kad sāku vadīt vēstniecību, ar bažām gaidīju Latvijas piemiņšanu laikrakstos, jo lielākoties par mums runāja negatīvos toņos. Latvijā pārkāpta minoritāšu tiesības, nedeļa pilsonību krievvalodīgajiem, tur plaši zēla korupcija un latviešiem bija gandrīz vai iedzimta nosliece uz fašismu. Franču apziņā mēs atradāmies kaut kur starp Krievijas mežiem un Lapzemes mūžīgā sasaluma joslu.

Nekad neaizmirsīšu sarunu ar kādu *haute société*³⁷ dāmu oficiālā pieņemšanā. Kad bijām pačalojušas par šo to un neko, viņa uzdeva visbiežāk prasīto – vai latviešu valoda ir tāda pati kā krievu valoda? Uzšķīlu savu labāko smaidu un, humoram dzirkstot, atkārtāju īso vēstures un ģeogrāfijas kursu par baltu ciltīm un valodām. Kad biju tikusi līdz *sensacionālajai* (!) ziņai, ka Latvija ir ceļā uz Eiropas Savienību, tad dāma izbrīnā iepleta acis: “Ak tā?!” Paspēra pāris soļu sāņus un pievērsās kādai savai paziņai. Nešaubos, ka viņa gribēja, lai es dzirdu viņas teikto: “Kādas šausmas! Eiropā sagribējuši!”

Sabiedrības attieksmi mainīt ar vēstniecības pieticīgajiem cilvēku un finanšu resursiem bija grūts uzdevums, taču bez šā vērsuma uzvilksšanas kalnā mēs nevarējām būt droši, ka Līguma par pievienošanos Eiropas Savienībai ratifikācija franču parlamenta abās palātās noritēs gludi. Tāpēc bija jādara iespējama un neiespējama, lai padarītu Latviju pozitīvi pazīstamu vismaz starp deputātiem, ietekmīgākajiem intelektuāļiem un žurnālistiem. Analizējot, kādas ir vēstniecības iespējas, lai būtiski uzlabotu Latvijas tēlu, sapratām, ka mums jāmērķē augstu un precīzi. Mums jāstrādā nevis daudzumam, bet gan kvalitātei, meklējot atbalstītājus starp viedokļa līderiem akadēmiskajās aprindās un plašsaziņas līdzekļos. Kopā ar kolēģiem izveidojām plānu un personību sarakstu un sākām ievilināšanu vēstniecības draugu lokā. Es regulāri apmeklēju pasākumus parlamentā un labākajās domnīcās, klausījos diskusijas un priekšlasījumus, pēc kuriem uzdevu āķīgus jautājumus, diskutēju ar panelistiem, līdz mana seja, zemā balss un latviskais akcents bija ierakstījies viņu atmiņā. Tad sekoja nākamā pakāpe – vēstniece laipni lūdza pagodināt ar savu klātbūtni pusdienās, koncertos, izstādēs, konferencēs. Tā bija ļoti liela slodze maniem vēstniecības kolēģiem, ko viņi nekurnot izturēja. Taču labāk ir vienreiz redzēt nekā desmit reizes dzirdēt, tāpēc ar ministrijas finansiālo atbalstu vedu franču politiķus, intelektuāļus un žurnālistus uz Latviju. Pēc katra šāda brauciena tapa dienesta ziņojums vai raksts par Latviju. Tie vairs nebija negatīvi. Tajos saprotoši bija atspoguļotas mūsu grūtības un novērtēti sasniegumi. Tonis bija mainījies.

Šis pozitīvais pavērsiens sakrita ar Vairas Viķes-Freibergas ievēlēšanu par Valsts prezidenti 1999. gada jūnijā. Diemžēl gan Francijas prezidenta kanceleja, gan Ārlietu ministrija bija izvairīgas, kad vērsos ar lūgumu par Valsts prezidentes darba vizīti Francijā. Ja galvenās durvis ir ciet, tad jāmeklē citas. Par šīm citām durvīm kļuva vēstniecības organizētā starptautiskā konference,³⁸ kurā mūsu prezidente bija galvenā runātāja. Pēc informācijas, ka “prezidentes kundze uzturas neoficiālā vizītē Francijā un labprāt izmantotu šo iespēju, lai personīgi iepazītos ar Francijas prezidentu un viņam apliecinātu savu cieņu”, saņēmām no Elizejas pils tik gaidīto apstiprinājumu, ka “prezidenta kungs tiksies ar V. E. Vairu Viķi-Freibergas kundzi”. Trīs dienas Valsts prezidente intensīvi strādāja Parīzē. Franču

sirdis kusa, dzirdot viņas izsmalcināto, visaugstākajā reģistrā izkopto franču valodu. Viņa apbūra visus – prezidentu Širaku, senatorus, deputātus, ministrus, intelektuāļus un pat žurnālistus. Es jutu pateicību un lielu lepnumu. Vēlāk līdz manām ausīm atklīda vērtējums, ko Širaks bija izteicis kādam savam padomniekam, – gudra un cieta kā tērauds.

Parīzē piesaistīt uzmanību var tikai ar izcilību, tāpēc jutu lielu gandarījumu, kad izdevās sarīkot *Kremerata Baltica* (1998) koncertu Senāta mītnē Luksemburgas pili, izstādi “Latvija. Vēsture, māksla, tradīcijas” Cilvēka muzejā (2001) un parādīt Ilmāra Blumberga scenogrāfiju Luksemburgas pils Oranžērijā (2002). Mūsu sistemātiskais darbs radīja aktivitātes un kultūras auru ap Latvijas vēstniecību un, būtiskākais, iegūla attiecīgo ministriju annālēs. Pāris gadu laikā mums bija izveidojies privilēģētu sakaru loks un mēs jau varējām pacelties jaunā, augstākā redzamības līmenī. Tāpēc es piedāvāju pārdrošu ideju – Latvijai un Francijai apmainīties ar kultūras sezonām.³⁹ Iedvesmu šim dārgajam projektam guvu, vērojot sarkanās ugunīs mirdzošo Eifeļa torni, kas tā bija ietērpts par godu Ķīnas kultūras gadam. Jā, arī mums franči ir jāpaņem ar vērienu! Abu valstu ierēdņu līmenī šis priekšlikums neizraisīja entuziasmu, taču to atbalstīja Valsts prezidente, un Latvijas kultūras sezona notika 2005. gadā – lai arī vēlāk, nekā sākotnēji bija gribēts.

Helsinkos 1999. gada decembrī ES dalībvalstis bija apņēmušās līdz nākamā gada beigām vienoties par institucionālo reformu un citiem iestrēgušajiem ES jautājumiem, lai noņemtu jebkurus šķēršļus un Savienība būtu gatava uzņemt pirmās jaunās dalībvalstis 2002. gadā. Latvijai jautājums par to, cik valstis ES uzņems pirmajā vilnī, bija eksistenciāli svarīgs. Mums bija jābūt starp labākajiem, taču arī tad nebija pārliecības, ka nepaliksīm ārā. Pie likteņa triecieniem pieradušā latvieša sirds vienmēr gatavojas sliktākajam, tomēr nepadodas līdz pēdējam.

Diplomātiskajos gaitēņos klejoja dažādi pirmā vilņa scenāriji – trīs, piecas, septiņas valstis... Vissatraucošākais bija trīs valstu vilnis, jo tad liela bija varbūtība, ka mēs politisku apsvērumu dēļ varam trijniekā neiekļūt. Tas visdrīzāk būtu Centrāleiropas trijnieka vilnis. Latvijai viscerīgākais likās piecnieks, jo tajā var iekļaut pa valstij no visām ES debespusēm un centra. Septiņnieks jau bija par daudz, jo tad ārpusē paliktu Bulgārija un Rumānija. To nu dalībvalstis Francijas iespaidā nepieļautu un pie atpalcējām ģeogrāfisku apsvērumu dēļ atstātu kādu Baltijas valsti. Bijām tādi pesimisti, ka nešaubījāmies – visticamāk, tā būtu Latvija, tāpēc ka mums nebija tik spēcīgas aizbildnes kā Somija Igaunijai vai tik ciešu saišu kā Polijai ar Lietuvu. Mums toties bija Krievija, kas nenogurstoši mūs kritizēja un par mums žēlojās Eiropā. Vēl mūs satrauca sadalītās Kipras jautājums. Sarunas par grieķu un turku daļu apvienošanu nedeva rezultātu, un Grieķija pat neslēpa: ja Kipru atstās ārpusē, tad nepieļaus Baltijas valstu uzņemšanu. Vēl

lielāku apjukumu radīja Francijas ārlietu ministra Vedrīna negaidītais priekšlikums (2001): “nav lielas starpības, vai ES paplašinās par desmit vai divpadsmit valstīm”.⁴⁰ Mūsu draugi Ziemeļvalstīs šo pēkšņo “desmit vai divpadsmit” skaidroja kā Francijas mēģinājumu novirzīt diskusiju uz Rumānijas un Bulgārijas jautājumu, kurā nebija vienprātības. Iespējams, ka šādi Francija meklēja veidu, kā novilcināt paplašināšanos, jo bija zināms, ka abu atpalcēju uzņemšanai atbalsta nebūs.

2000. gada jūlijā sākās Francijas prezidentūra Eiropas Savienībā, un tā ritēja kā pa celmiem. Pēc Somijas precīzā un diplomātiski rūpīgā darba savstarpēji karojošie prezidents Širaks un premjerministrs Žospēns ar Eiropas lietām apgājās tik jucekli, ka ar to neapmierinātas bija gan dalībvalstis, gan kandidātvalstis katra savu iemeslu dēļ. Slikti sagatavotajā Nicas samitā, kurā piedalījās arī kandidātvalstis, frančiem izdevās uzspiest institūciju reformu savā redakcijā – gan par dalībvalsts Eiropas Parlamenta deputātu skaitu, gan par balsu īpatsvaru Padomē.⁴¹ Kandidātvalstis gan bija ielūgtas, tomēr mēs diskusijās nepiedalījāmies. Ziņas par to, kas notiek aiz slēgtajām Padomes durvīm, mūs sasniedza dažādu baumu veidā. Skaitļi te cēlās, te krita. Pie katras iespējas mēs tvērām “aiz pogas” kādu parādījušos augstu ierēdni, lai vismaz tā izteiktu savus priekšlikumus un raizes. Tā pagāja nakts, skaitot un pārskaitot mums pienākošās deputātu vietas attiecībā pret valsts iedzīvotāju daudzumu un “sverot” mūsu ietekmi Padomes lēmumos pēc kārtējās baumas par balsu svaru. Ar šo pusreformu Vācija bija tik neapmierināta, ka vienojās ar Franciju par konventa izveidošanu,⁴² kas izstrādātu Eiropas konstitūciju. Pēc šī samita Vācija sāka atbrīvoties no savas vēsturiskās vainas sajūtas un turpmāk vairs neļāvās Francijas ietekmei.

Paplašināšanās scenārijus apsprieda ne tikai ES valstu valdības, diplomāti, bet arī dažādu domnīcu politologi un Eiropas lietu eksperti. Analizējot sarunu gaitu un rezultātus, bija labi redzams, ka kandidātvalstis, izņemot Bulgāriju un Rumāniju, finiša līnijai tuvojas kopā. Tāpēc arvien biežāk publikācijās, konferencēs un semināros izskanēja vērtējums, ka nav nekāda pamatojuma uzņemt dažas valstis, bet pārējās atstāt uz vēlāku laiku. Nepieciešama liela paplašināšanās (to nodēvēja par *big bang* – lielā sprādziena – paplašināšanos). Tādējādi nebūtu atstumto un Eiropas Savienība vienā piegājienā pārdzīvotu piemērošanās satricinājumu. Es, tāpat kā mani kolēģi ministrijā un citās mūsu valsts vēstniecībās, 2001. gadā intensīvi strādājām, lai pārliecinātu ne tikai par lielo ES paplašināšanos, bet arī par NATO *big bang*. Tomēr, neskatoties uz viedokļu līderu spiedienu un kandidātvalstu diplomātiskajām pūlēm, dalībvalstis izvairījās paust skaidru nostāju šajā jautājumā. Pavērsieni iezīmēja Eiropas Komisija. Paplašināšanās komisārs Ferhoigens neatlaidīgi popularizēja uzskatu, ka liela paplašināšanās ir stratēģiski pareizs lēmums, jo tā netiks šķirtas kaimiņvalstis, bet gan nostiprināta to drošība un ekonomiskie sakari. Kopš 2001. gada 11. septembra teroristu uzbrukuma

ASV drošība bija svarīgs arguments. Par lielo paplašināšanos tagad runāja kā ES, tā NATO sakarā.

Ar atvieglojuma sajūtu lasīju 2001. gada EK stratēģijas dokumentu,⁴³ kurā secināts, ka desmit valstis 2002. gadā var pabeigt pievienošanās sarunas un 2004. gadā kļūt par ES dalībvalstīm. Cerības, ka skaitļu spēļu dēļ Latvija tomēr nepalikis ārpusē, pieauga! Francija ar šo ieteikumu nebija apmierināta, tomēr tās iebildumi neatrada daudz dzirdīgu ausu Vācijā un citās valstīs. Ja vēl 2002. gada pirmajā pusē Francijai nebija skaidras nostājas, tad attieksme mainījās pēc 16. jūnija, kad Nacionālās asamblejas vēlēšanās uzvarēja Širaka partija "Savienība par tautas kustību" (UMP – *Union pour un mouvement populaire*). Sociālistu vietā stājās labēja valdība, un jaunais ārlietu ministrs Dominiks de Vilpēns pauda skaidru atbalstu *lielajai paplašināšanai*.⁴⁴ Skaitļu spēles izspēlētas. Mēs bijām trāpījuši desmitniekā.

To take or to leave jeb Kopenhāgenas samits

2002. gada 7. novembrī kaut kur gaisā starp Kopenhāģenu un Rīgu es kļuva Latvijas ārlietu ministre. Lidz Kopenhāģenas samitam, kurā bija paredzēts formāli noslēgt sarunas par pievienošanos ar kandidātvalstīm, bija atlicis mēnesis. No pirmās dienas es nemitīgi atrados lidmašīnā un šaudījos no viena sarunu raunda uz nākamo starp Kopenhāģenu (Dānija tobrīd bija ES prezidējošā valsts), Briseli un citām Eiropas galvaspilsētām. Rekords bija trīs dienās darba vizīte piecās valstīs. Mani spieda pie zemes šī milzīgā atbildība. Aiz katra skaitļa un tehniskās detaļas slēpās vajadzības, nauda, iespējas vai strupceļš un zaudējums. Tādai psiholoģiskai slodzei nebiju gatava un pēc pāris nedēļām uzticama kolēģa klātbūtnē sabruku. Viņš mani uzklaušīja, mierināja, kā nu prata, un uzteica par apzinīgumu un strādīgumu. Šis psihoterapijas brīdis man palīdzēja atgūties. Paralēli sarunām par pievienošanos ES ritēja gatavošanās NATO Prāgas samitam. 21. novembrī Latvija tika uzaicināta pievienoties NATO. Dīvaini, bet šis milzīgais mūsu valsts sasniegums tūdaļ tika ierakstīts eiroskeptiķu iebildumu sarakstā – NATO esam, kam mums Eiropas Savienība.

Īsā laikā man bija jāapgūst milzīgs informācijas apjoms, lai varētu ielēkt pēdējā sarunu posmā, kurā bija atlikuši pēdējie Latvijai nozīmīgākie jautājumi – lauksaimniecība un budžets. Man galva kūpēja no vistu labturības noteikumiem, Rīgas liča zvejas tīklu acu izmēriem, zīdītājgovju skaita un piena kvotām. Un kur nu vēl A un B cukura kvotas! Šie jautājumi bija svarīgi tiem Latvijas cilvēkiem, kuru maizes riecens bija atkarīgs no vienošanās ar ES dalībvalstīm. Arī mūsu sarunu partneri rūpīgi un sīksti aizstāvēja savu iedzīvotāju intereses vai arī negribēja piekrist kādam pārejas periodam, kas bija nepieciešams, lai varētu ieviest tās vai citas

ES normas. Taču viņiem bija milzīga priekšrocība, kas izrietēja no mūsu dažādiem statusiem. Viņi bija kluba biedri, bet mēs gribējām tam pievienoties. Lai cik saprotoši un pretimnākoši ritēja sarunas, viņu rīcībā bija tāds spēcīgs rīks kā sarkanā līnija, pie kuras sarunas beidzās. Tad kandidātvalstij bija tikai divas izvēles – pieņemt piedāvājumu vai arī gaidīt nākamo paplašināšanās vilni.

Kopenhāgenas samitam tuvojoties, spriegums kāpa. Latvijai, tāpat kā pārējām kandidātvalstīm, nebija pieņemams lauksaimniecības politikas priekšlikums, tāpēc mēs ieradāmies uz samitu ar nenoslēgtām sarunām par lauksaimniecības sadāļu. Zinājām, ka Dānija vēlas, lai samits ieietu vēsturē ar virsrakstu “No Kopenhāgenas līdz Kopenhāgenai”, tā simboliski saslēdzot šīs valsts iepriekšējo un tagadējo prezidentūru. Iepriekšējā Kopenhāgenas samitā 1993. gadā ES durvis tika atvērtas Austrumeiropas valstīm, tagadējā tās kļūtu par dalībvalstīm. Tāpēc mēs paredzējām, ka premjerministrs Rasmusens darīs iespējamo un neiespējamo, lai panāktu dalībvalstu piekrišanu, un piedāvās pēdējo, uzlaboto priekšlikumu kandidātvalstīm.

Kopenhāgenas samits notika 2002. gada 12. un 13. decembrī. Lūk, kā šo notikumu esmu aprakstījusi savā dienasgrāmatā.

Kongresa hallē valdīja divaina atmosfēra. Katrai valstij bija savs birojs. Kandidātvalstu delegācijas klīda viena pie otras. Lasīja ziņas, apmainījās baumām. Ap 13.00 kopā ar Piebalgu un Ķesteri aizklīdām līdz preses centram. Nekas, nekas nenotiek. Nav pat, ko teikt žurnālistiem. Paēdam pusdienas. Vēl nekas nenotiek. Beidzot atskrien GP – jāiet pie Rasmusena. Lielais brīdis ir pienācis. Uz kāpnēm satiekam leišus. Ķesteris pagūst iztaujāt. Esot papildu piedāvājums, taču cukura kvota viņiem neesot paaugstināta. Pulksten 15.15 Repše, Ķesteris, Piebalgs, Roze un es tiekamies ar Rasmusenu, kurš papildus piedāvāja pazemināt Latvijas iemaksu Eiropas reģionālās attīstības budžetā, paaugstināt 2004.–2006. g. Latvijas naudas plūsmu (6,8 milj. EUR), atļaut tiešmaksājumus līdzfinansēt no nacionālā budžeta līdz 65%. Kad Repše bija atbildējis, ka Latvija varētu piekrist ar noteikumu, ka jebkuri uzlabojumi, kas tiks piedāvāti citām valstīm, attieksies arī uz Latviju, tad Rasmusens to apsolīja. Sarunas bija beigušās. Verhoigens vēl piekodināja, ka piedāvājums presē nav izpaužams. Tikmēr vēl turpinājās sarunas ar poļiem, čehiem, ungāriem un slovēņiem.

Pulksten 17.30 bija paredzēta ES dalībvalstu un kandidātvalstu kopīgā sēde. 17.00 kongresu pili ieradās VVF. Repše, Piebalgs, Ķesteris un es viņu sagaidījām. Poļi, čehi un ungāri vēl nebija vienojušies. Slovēņi bija piekrituši. Tā mēs īpašās drošības zonā nīkām līdz deviņiem, jo dalībvalstu padome sākās ap 20.00. Poļi un čehi bija piekrituši. Ungāri nē. Rasmusens dusmās bija pateicis, ka sarunas beigušās. Pienāciet 2007. gadā! Ungāriem vēl bija iespēja pateikt jā padomes sēdes laikā. Televīzijas tiešraide tika atcelta. Tāpat pieņemšana pie karalienes Margrētas

*4. attēls. Latvijas ārlietu ministre Sandra Kalniete pēc ES uzņemšanas sarunu noslēguma preses konferencē ar Ārlietu ministrijas valsts sekretāru Māri Riekstiņu. 2002. gada decembris
Foto: S. Kalnietes personīgais arhīvs*

*5. attēls. Latvijas pievienošanās līgums Eiropas Savienībai pārtulkots latviski. Ārlietu ministre Sandra Kalniete ar Ārlietu ministrijas ES tiesību nodaļas vadītāju Alisi Balodi 2003. gada 22. septembrī divas dienas pēc tautas nobalsošanas par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā
Foto: LR Ārlietu ministrija*

un vakariņas. Beidzot 21.00 visus aicināja iekšā. Arī mēs drikstējām ieiet Padomes telpā, un VVF miesassargs paguva ar manu aparātu fiksēt brīdi, kad VVF un ER ieņem savu vietu pie galda, kur pirmoreiz rakstīts Latvija. Viņi sēdēja līdzās Prodi un Verheugenam. Pēc pirmajiem Rasmusena vārdiem pārējos delegācijas locekļus lūdza atstāt zāli. 21.34 Repše ar formālu Jā beidza sarunas. VVF teica īsu uzrunu. Es saņēmu Eināra īsziņu “Noslēdzam. Tagad dzeram šampanieti”.

Pirms desmitiem sākās jauna kustība – Rumānija, Bulgārija un Turcija tika aicinātas zālē. Tajā brīdī sapratu, ko tas mums būtu nozīmējis palikt uz otro paplašināšanās vilni, kā tas sākotnēji arī likās. Apjukumā arī es ielavījos zālē un biju klāt ES padomes pēdējā cēlienā. Rumānija un Bulgārija runāja pateicīgi. Turcija – neapmierināti, jo viņi bija gaidījuši vairāk. Turcijas premjers Erdogans pirms tam bija izrunājies presē, ka ES esot dubultstandarti, jo vismaz sešām no uzaicinātajām valstīm esot problēmas, un kā piemēru minēja Latviju, kur esot liels nepilsoņu skaits. Biju ļoti nikna, jo visās savās intervijās biju apliecinājusi, ka Turcijai jābūt ES. Arī VVF bija nikna.

Pēc Padomes bija “ģimenes foto”. Tas bija tuvības un emociju brīdis. Tā nu esmu iegājusi vēsturē, jo uz mūžiem šis foto simbolizēs Eiropas atkal apvienošanos. Foto ir tikai septiņas sievietes. Īsa tuvības brīdis beidzās, un katram bija jāsteidzas uz savu preses konferenci. Arī mums.

Kopenhāgenas samitā valdīja liels sasprindzinājums un nervozitāte. Pietrūka arī svinīga, pacilājoša noslēguma, kādu izbaudījām NATO Prāgas samitā pirms mēneša. Man nebija svētku sajūtas, jo priekšā vēl bija pievienošanās līgumu ratifikācija ES dalībvalstīs un nākamajās dalībvalstīs, kā arī tautas aptauja Latvijā. Tās kampaņa man palikusi atmiņā kā smags un nomācošs laiks, jo jutos atstāta viena šī milzīgā pārliecināšanas uzdevuma priekšā. Referenduma dienā es aiz satraukuma jutos gluži slima, jo mani bija pārbiedējusi pievienošanās pretinieku skaļā kampaņa, kas manā apziņā pārmāca mūsu tautas vairākuma prātīgumu. Naktī savā birojā ar sasprindzinājumu gaidīju aptaujas rezultātus. Kad sāka ienākt pirmās ziņas, pat neuzdrošinājos noticēt, ka tās ir tik labas. Kopumā 67% vēlētāju bija nobalsojuši par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā.

Kad 2004. gada 1. maijā skatījos, kā pie Eiropas Savienības institūciju ēkām paceļas Latvijas karogs, mani bija triumfa sajūta. Es zināju, ka mūsu tautai un valstij ir beidzies Otrais pasaules karš. Mēs bijām atgriezušies Eiropā, kurai vienmēr esam piederējuši, piederam un piederēsim.

Atsauces

¹ Hint, M. *Balti Tee. Baltijas ceļš. Piebaltījo kelias*. Tallinn: Valgus, 1989, 10.

² Thatcher, M. *10 Downing Street Mémoires*. Paris: Albin Michel, 1993, 667.

³ Attali, J. Verbatim. *Chronique des années 1988–1991*, t. 3. Paris: Fayard, 1995, 450.

⁴ Par Rietumiem es šeit un turpmāk saucu vadošo Rietumeiropas valstu (Lielbritānijas, Vācijas, Francijas) un ASV valdības un politiskās elites.

⁵ Minhenes konferencē 1938. gada septembrī Lielbritānija, Francija un Itālija vienojās ar hitlerisko Vāciju par Čehoslovākijas sadalīšanu, bet 1945. gada februārī Jaltā ASV prezidents Rūzvelts, Lielbritānijas premjerministrs Čērčils un Staļins sadalīja pēckara Eiropu “ietekmes sfērās”.

⁶ Beschloss, M. R. & Strobe, T. *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War*. London: Little, Brown and Company, 1993, 15.

⁷ Beschloss, M. R. & Strobe, T. *At the Highest Levels*, 164.

⁸ Copenhagen European Council, 21–22 June 1993. Presidency Conclusions.

⁹ 1994. gada 22. jūlijā Saeima pieņēma Pilsonības likumu. Lai nodrošinātu naturalizācijas gaitas pakāpeniskumu, tika izveidoti t. s. naturalizācijas loģi, proti, noteiktas pretendentu vecuma grupas (sākot ar gados jaunākajiem un Latvijā dzimušajiem), kuras attiecīgajā gadā var pretendēt uz pilsonību.

¹⁰ Vladimirs Mečiars no 1992. gada līdz 1998. gadam bija Slovākijas premjerministrs. Viņa autoritārā rīcība un saiknes ar organizēto noziedzību padarīja politiski neiespējamu Slovākijas integrācijas procesu Eiropas Savienībā un NATO līdz 1998. gada oktobrim, kad vēlēšanu rezultātā Mečiars zaudēja varu.

¹¹ Mouritzen, H. & Wivel, A. (eds.). *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration*. Routledge, 2004, 168.

¹² Eiropadome (*European Council*) ir regulāra Eiropas valstu un valdību vadītāju sanāksme (samits, galotņu tikšanās). Eiropas kopienu samiti sākās 1957. gadā, un sākotnēji tie bija neregulāri. Eiropadome formāli tiek izveidota 1974. gadā. 1987. gadā tai tiek piešķirts juridisks pamats Eiropas līgumā, bet 2009. gadā tā kļūst par ES institūciju. Rakstā jēdzienus “samits” un “Eiropadome” lietoju kā savstarpēji aizstājošus.

¹³ Parasti ar “balkanizāciju” saprot valstu un/vai sabiedrību sadrumstalošanos naidīgās vienībās. Latvijas gadījumā tika vilktas līdzības ar tiem etniskajiem un lingvistiskajiem konfliktiem, kuri postīja Dienvidslāvijas sadalīšanās rezultātā izveidojušās valstis Balkānos.

¹⁴ Eiropas Padome (*Council of Europe*), kas dibināta 1949. gadā, ir vecākā politiskā organizācija Eiropā un šobrīd apvieno 47 Eiropas valstis. Eiropas Padomes mērķis ir veidot kopēju demokrātisku un tiesisku telpu, nodrošinot tās pamatvērtību – cilvēktiesību, demokrātijas un tiesiskuma – ievērošanu un aizsardzību. Latvija iesniedza pieteikumu iestāties Eiropas Padomē 1991. gada 13. septembrī, bet par Eiropas Padomes dalībvalsti kļuva 1995. gadā.

¹⁵ Likumu “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības” pieņēma 1995. gada 12. aprīlī.

¹⁶ Krieviju, neskatoties uz nopietniem iebildumiem par trūkumiem demokrātisko standartu izpildē, Eiropas Padomē uzņēma 1996. gadā.

¹⁷ Latvija iesniedza pieteikumu par iestāšanos Eiropas Savienībā 1995. gada 27. oktobrī, un 30. oktobrī pēc konsultācijām ar Eiropas Komisiju ES Padome pieņēma lēmumu par pieteikuma izskatīšanu saskaņā ar ES līgumu un lēmumu pieņemšanu.

¹⁸ Turcija iesniedza pieteikumu uzņemšanai Eiropas Ekonomiskajā kopienā 1987. gadā. Sarunas par uzņemšanu Eiropas Savienībā sākās 2006. gadā. Lai arī formāli šīs sarunas joprojām turpinās, politiskā griba pārskatāmā nākotnē panākt Turcijas pievienošanos ES ir zudusi gan Eiropas Savienībā, gan Turcijā.

¹⁹ Viena parlamenta sasaukuma laiks kopš 7. Saeimas tika pagarināts no trim gadiem līdz četriem. 7. Saeima tika ievēlēta 1998. gada 3. oktobrī.

²⁰ "Kopenhāģenas kritērijus", pēc kuriem vērtēt, vai valsts ir tiesīga pievienoties ES, apstiprināja 1993. gada jūnijā Kopenhāģenas Eiropadomē.

²¹ To, ka entuziasms apstāst, var pārliecināties Balkānu valstu gadījumā. Pievienošanās perspektīva tām tika politiski apsolīta 2003. gadā, bet šobrīd, pēc Horvātijas pievienošanās ES 2013. gadā, paplašināšanās process ir praktiski apstājies, kam ir negatīvas iekšpolitiskas sekas, kas apdraud šo valstu stabilitāti un kavē ekonomisko attīstību.

²² Austrija, Zviedrija, Somija, Francija un Dānija.

²³ Madrides samītā Helmuta Kols gribēja, lai noslēguma deklarācijā tiek ierakstīts, ka pievienošanās sarunas jāsāk ar Poliju, Ungāriju un Čehiju, taču pārējās valstis šo priekšlikumu neatbalstīja.

²⁴ Šis ziņojums, kas pazīstams kā *Agenda 2000*, tika pabeigts 1997. gada jūlijā.

²⁵ *Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union*, 15 July 1997.

²⁶ Eiropas Komisija (EK) rekomendēja uzsākt pievienošanās sarunas ar piecām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm (Ungāriju, Poliju, Čehiju, Igauniju, Slovēniju) un Kipru. Komisija šajā pieejā nebija vienota. EK priekšsēdētājs Žaks Santērs un daļa komisāru uzskatīja, ka sarunas jāsāk tikai ar Poliju, Čehiju un Ungāriju. Savukārt ES Ārējo attiecību un kaimiņattiecību politikas komisārs Hanss van den Bruks un viņa domubiedri atbalstīja arī Igaunijas un Slovēnijas uzaicināšanu. Viņi argumentēja, ka Baltijas un Balkānu valstu neieklāšana būs slikts signāls un to neatbalstīs ES Ziemeļu un Dienvidu valstis. Sk.: Friis, L. 'The end of the beginning' of Eastern enlargement – Luxembourg Summit and Agenda-setting. *European Integration online Papers* (EIoP), 2.7 (1998).

²⁷ Madrides samītā 1997. gadā NATO oficiāli uzaicināja Čehiju, Poliju un Ungāriju pievienoties Aliansei.

²⁸ Torreblanca, J. I. Arguing about enlargement. *Enlargement in Perspective*, 2005, 13.

²⁹ *Screening of acquis* – Eiropas Savienības tiesību aktu atbilstības izvērtēšana, ko Eiropas Komisija piemēroja visām kandidātvalstīm pirms pievienošanās sarunu sākuma.

³⁰ European Council meeting in Luxembourg, 12–13 December 1997. Presidency Conclusions.

³¹ Sk. 9. piezīmi.

³² 1998. gada aprīlī Krievijas ārlietu ministra vietnieks Aleksandrs Avdejevs izvirzīja astoņus nosacījumus, kas Latvijai jāizpilda nacionālo minoritāšu tiesību ievērošanā. Sk. *Diena*, 1998, 30. apr.

³³ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament of 26 May 1999 on the stabilisation and association process for countries of South-Eastern Europe. COM (1999) 235.

³⁴ European Commission press release IP/99/751, 13 October 1999.

³⁵ Portugāles EP prezidentūra 2000. gada pirmajā pusē.

³⁶ Par nodaļu atvēršanu Francijas ES prezidentūras laikā. S. Kalnietes dienesta ziņojums 2000. g. 27. jūnijā.

³⁷ Augstākā sabiedrība (franču val.).

³⁸ Konferenci "Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību" 2000. gada 13. aprīlī vēstniecība rīkoja sadarbībā ar prestižāko franču domnīcu IFRI (*Institut français des relations internationales*).

³⁹ S. Kalnietes dienesta ziņojums 1999. g. 14. oktobrī.

⁴⁰ Sajdik, M. & Schwarzing, M. *European Union Enlargement. Background, Developments, Facts*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2008, 39.

⁴¹ ES Padomē lēmumus pieņem vienprātīgi vai balsojot – ar kvalificētu balsu vairākumu. Katrai dalībvalstij ir noteikts balsu “svars”. Līdz ar Latvijas un pārējo deviņu valstu pievienošanos Eiropas Savienībai 2004. gadā visām ES dalībvalstīm kopā ES Padomē bija 345 balsis. Lēmuma pieņemšanai ir nepieciešamas 255 balsis.

⁴² Eiropas Konvents, kurā darbojās dalībvalstu pārstāvji un deputāti, Eiropas Komisijas un Eiropas Parlamenta pārstāvji līdz 2003. gada jūnijam sagatavoja dokumentu, kas kļuva par pamatu 2004. gada starpvaldību Līgumam par Konstitūciju Eiropai. Šis līgums netika ratificēts, jo Francijas un Nīderlandes iedzīvotāji referendumā nobalsoja pret tā pieņemšanu. Tomēr šā dokumenta principi kļuva par pamatu 2007. gada decembrī parakstītajam Lisabonas līgumam, kuru visas dalībvalstis ratificēja un kurš kopš 2009. gada decembra veido ES tiesisko pamatu.

⁴³ European Commission. *Making a Success of Enlargement: Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries*, December 2001.

⁴⁴ S. Kalnietes dienesta ziņojums 2000. g. 6. septembrī.

III NODAĻA

SKRIEŠANA DIVĀS DISTANCĒS

*Im Reich der Ideen hängt alles von
Begeisterung ab – in der realen Welt
ruht alles auf Ausdauer.*

Johann Wolfgang von Goethe

*Ideju valstībā viss atkarīgs no entuziasma,
reālajā pasaulē viss balstās uz neatlaidību.*

Johans Volfgangs Gēte

SOLVITA HARBACEVIČA

Eiropas Savienības likumdošanas pārņemšana Latvijas likumdošanā un tiesībās

90. gadu sākumā, Latvijai pieņemot politisko lēmumu par iestāšanos Eiropas Savienībā, mēs vēl pilnībā neapzinājāmies, cik garš un sarežģīts būs šis ceļš. Lai padarītu šo dalību iespējamu, turpmāko desmit gadu laikā bija radikāli jāreformē valsts – tās tiesību sistēma, civildienests, tiesu vara. Arī pašai Eiropas Savienībai paredzamā paplašināšanās bija liels izaicinājums. Vēlmi pievienoties ES izteica daudzas valstis, un bija nepieciešams atrast efektīvu, pārskatāmu veidu, kā palīdzēt tām veikt nepieciešamās reformas un arī gūt priekšstatu par šo reformu gaitu un kandidātvalstu reālo gatavību uzņemties ES dalībvalsts saistības.

Šajā rakstā iezīmēti galvenie soļi, kas tika sperti gan no ES, gan no Latvijas puses, lai nonāktu līdz vēsturiskajam 2004. gada maijam, kad Latvija kopā ar deviņām citām valstīm iestājās Eiropas Savienībā. Balstoties uz savu darba pieredzi šajā laika posmā, es galvenokārt pievērsos Latvijas tiesību sistēmas transformācijai – gan likumdošanas saskaņošanai, gan grozījumiem Satversmē, gan Eiropas integrācijas procesa ietekmei uz civildienestu un tiesu varu.

Laikabiedra acīm

Iesākot šo rakstu, es aizdomājos par to, cik interesantā, nozīmīgā vēsturiskā periodā ir laimējies dzīvot man un maniem laikabiedriem. Bērnība Padomju Savienībā, dziļā padomju režīma stagnācijas periodā. Tad pirmās, no šodienas viedokļa raugoties, traģikomiskās reformu vēsmas, kas, Maskavas iniciētas, centās niansēs liberalizēt un retušēt to pašu amorālo, neefektīvo politisko un ekonomisko sistēmu. Un pretstatā tam – šodienā, kad kā neatkarīga valsts esam pilnībā, bet nu jau brīvprātīgi integrējušies starptautiskajā vidē gan Eiropas, gan pasaules mērogā; kad mums nākas izbaudīt savu lēmumu augļus – tiešos un netiešos, pozitīvos un negatīvos.

Vēstures fakti – Tautas frontes veidošana, 1990. gada 4. maija deklarācija, 1991. gada augusta pučs un Latvijas neatkarības *de facto* atjaunošana, Islande kā pirmā valsts, kas atzina Latvijas neatkarību, – ir reālas, konkrētas, piedzīvotas atmiņas. Tāpat kā tīri sadzīviskā līmenī enerģētiskā krīze, Krievijai pārtraucot gāzes piegādes nu jau neatkarīgajai Latvijai un lekciju klausīšanās Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes neapkurinātajās auditorijās, kad ziemā, mēteļus un cimdus nenovilkusi, centāmie pierakstīt profesoru teikto, – mācību grāmatu pārejas periodā gandrīz nebija, arī tiesiskās vides maiņas dinamika tika izdzīvota līdz kaulam. Vīzēs (gan tikai pārnestā nozīmē), bet brīvā Latvijā. Un brīvība lemt, veidot un darīt, gan atjaunojot – kā Satversmi un Civillikumu –, gan ceļot no jauna, mēģinot salāgot idealizēto pirmā neatkarības perioda vīziju ar mūsdienu pasauli, – tā pati par sevi bija neaprstājama vērtība.

Es ar pateicību atceros pirmo noklausīto lekciju kursu par Eiropas Savienību¹, ko LU Juridiskajā fakultātē mums lasīja profesors Dītrihs Andrejs Lēbers.² Arī tajā ir skaists simbolisms – mācīties par moderno Eiropu no cilvēka, kas, nebūdam latvietis, jutās dziļi piederīgs Latvijai. Senatora, Latvijas Universitātes tiesībzinātņu profesora Augusta Lēbera dēls, kas pusaugu gados, vācbaltiešu ģimenēm izceļojot, bija spiests pamest Latviju un jau brieduma gados atgriezās te, daloties ar mums savās zināšanās, kas Latvijai tolaik bija tik nepieciešamas. Varbūt arī tas ir labs piemērs tam, ko nozīmē būt īstam eiropietim, – zināt savas saknes, būt atvērtam pasaulei, nebaidīties no tās, bet dzīvot ar daudzslāņainu identitāti, kuras dažādās šķautnes nav pretrunā cita ar citu, bet savstarpēji papildinās. Man gribētos ticēt, ka laika gaitā mēs to iemācīsimies ne vien kā indivīdi, bet arī kā sabiedrība kopumā. Arī tā ir daļa no dziļā sabiedrības transformācijas procesa, ko, iespējams, filozofs aprakstītu labāk nekā filozofējošs jurists.

Pagājušā gadsimta 90. gadi nebija filozofu laiks, drīzāk tas piederēja ekonomistiem un juristiem. Viss bija jāizdara steigā. Valsts iekšienē notiekošais bija tik intensīvs, aizraujošs, bet starptautiskās vides pieredze tik maza, ka visbiežāk mēs

domājām par sistēmisku sakārtošanu valsts mērogā, vien retumis aizdomājoties par to, kā Latvija nākotnē integrēsies Eiropas procesos. Tādēļ, lūkojoties pēc reformu pieredzes citur pasaulē, tas sākotnēji ne vienmēr tika darīts, koncentrējoties uz Eiropas modeļiem. Lai cik pati par sevi interesanta šķistu, piemēram, kādas Latīņamerikas valsts pieredze, tās izvēlētais risinājums ne vienmēr ir savietojams ar Eiropas Savienībā pastāvošo. Vēlāk Eiropas integrācijas procesā mums bieži vien nācās atgriezties pie attiecīgo sektoru reformām.

Šajā kontekstā man spilgtā atmiņā palicis brīdis, kad medijos pirmo reizi izskanēja “Latvijas ceļa” politiku paustā doma par to, ka Latvijai vajadzētu pievienoties, kā to toreiz sauca, Eiropas Ekonomiskajai kopienai. Šādi definēts attīstības vektors bija kaut kas pilnīgi jauns, un pirmā reakcija uz to bija izbrīns un, jāsaka godīgi, arī zināma nepatika. Kā? Tagad? Kad tikai īsu brīdi atkal esam spējuši paši lemt par sevi? Pirmajos studiju gados LU Juridiskajā fakultātē man ne prātā nenāca, ka vēlāk savā profesionālajā karjerā vistiešākajā veidā līdzdarbošos Eiropas integrācijas procesā, kura gaitu un iekšējo loģiku šeit tālāk centīšos iezīmēt. Tas nebūs zinātnisks pētījums, bet subjektīvs skatījums, lai arī balstīts uz personīgo pieredzi un konkrētiem nesenās vēstures faktiem.

Savstarpējie līgumi un Eiropas integrācijas procesa ceļa posmi

Latvijas līgumisko attiecību vēsture ar ES iesākās jau pavisam neilgi pēc neatkarības atjaunošanas, Eiropas Komisijai 1991. gada 27. augustā atzīstot Latvijas neatkarību.³ No 1992. gada 1. janvāra Baltijas valstis tika iekļautas PHARE programmā.⁴ Tam cits pēc cita sekoja vairāki ar Latviju noslēgti līgumi, kas kulminējās 1995. gada 12. jūnijā noslēgtajā *Eiropas līgumā par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses*. Līgums stājās spēkā gandrīz trīs gadus vēlāk – 1998. gada 1. februārī. Tas bija izskaidrojams ar nepieciešamību šā līguma plašā – gan uz ES, gan arī uz tās dalībvalstu kompetencēm attiecināmā – satura dēļ to ratificēt ne vien Saeimā, bet arī visu toreizējo ES dalībvalstu parlamentos un Eiropas Parlamentā. Mana rakstāmgalda atvilktnē tolaik stāvēja tabula ar ratifikācijas procesa atspoguļojumu, kurā mēs priecīgi ievilkām katru jauno krustiņu. Šajā līgumā bija ietverta likumdošanas saskaņošanas nodaļa, tās detalizētākam saturam pievērsīsimies vēlāk.

Runājot par Eiropas līguma lomu Eiropas integrācijas procesā, vispirms jāatzīmē, ka tas bija pirmais līgums, kurā *expressis verbis* parādījās atsauce uz Latvijas iespējamo dalību Eiropas Savienībā. Līguma preambulā tika noteikts: puses atzīst, ka Latvijas galamērķis ir kļūt par ES dalībvalsti un ka asociācija ar šā līguma starpniecību palīdzēs Latvijai sasniegt šo mērķi.⁵

Eiropas līgums tātad bija pamats Latvijas un ES sadarbībai Eiropas integrācijas procesā, tomēr, iepazīstoties tikai ar to, nevarētu gūt pietiekami izvērstu priekšstatu par šā procesa organizāciju un etapiem.

Tam ir samērā viegls vēsturisks izskaidrojums. Eiropas līgumi bija īpaša līgumu kategorija, tie tika slēgti ar visām valstīm, kuras 2004. gadā reizē ar Latviju kļuva par ES dalībvalstīm. Tomēr pirmie Eiropas līgumi tika veidoti nevis kā ceļš uz ES, bet gan kā alternatīva pilnam dalībvalsts statusam. Tie pirmām kārtām tika piedāvāti t. s. Višegradas valstīm, tādējādi atzīstot to panākto progresu reformu procesos, kā arī ES un šo valstu divpusējo attiecību īpašo dabu.⁶ Tomēr politiskā dinamika Eiropā drīz parādīja, ka šāda, uz kontinenta sadali balstīta pieeja nav ilgtspējīga. Pieaugot valstu skaitam, ar kurām tika noslēgti Eiropas līgumi, to vērtība zināmā mērā “devalvējās” un kļuva par parastu, lai arī svarīgu ietvaru, uzturot pušu attiecības integrācijas procesa gaitā.

Tā nu šo attiecību uzturēšanai, progresa kontrolei, dialogam un prioritāšu identificēšanai Eiropas līgums izveidoja savu institucionālo struktūru⁷, kas sastāvēja no trīs forumiem:

- Asociācijas padomes, kas reizi gadā tikās ministru līmenī un pārraudzīja Eiropas līguma īstenošanu;
- Asociācijas komitejas, kas bija izveidotas vecāko valsts amatpersonu līmenī un saskaņā ar līguma 114. pantu palīdzēja Asociācijas padomei tās pienākumu pildīšanā;
- un – parlamentārās sadarbības jomā – Parlamentārās komitejas, kurā bija pārstāvēti, no vienas puses, Eiropas Parlamenta locekļi un, no otras puses, Saeimas deputāti.

Paralēli Eiropas līgumā noteiktajam par likumdošanas saskaņošanu cits svarīgs solis šā procesa plānošanas un metodoloģijas jomā bija 1995. gada 26. jūnijā ES Kannu Padomē pieņemtā “Baltā grāmata” likumdošanas saskaņošanai, kas ES kandidātvalstīm noteica pamatpasākumus visās iekšējā tirgus nozarēs un ierosināja secību, kādā veicama likumdošanas tuvināšana.⁸ Šā dokumenta mērķis bija sniegt asociētajām valstīm padomus, kas palīdzētu tām sagatavoties darbībai saskaņā ar ES iekšējā tirgus noteikumiem, un tas aptvēra tikai daļu no *acquis communautaire*⁹, tā kodolu – iekšējā tirgus likumdošanu.

“Baltā grāmata” noteica pamatpasākumus ikvienā iekšējā tirgus nozarē. Tās plašākā un praksē visvairāk izmantotā sadaļa bija pielikums, kas ietvēra Eiropas Kopienas likumdošanas sistēmisku analīzi, izskaidrojot katras nozares likumdošanas uzdevumus, raksturojot struktūras, kas nepieciešamas likumu ieviešanai un īstenošanai, kā arī piedāvāja secību, kādā veicama likumdošanas tuvināšana katrā nozarē. Eiropas Komisija uzsvēra arī, ka asociētajām valstīm jāapzinās likumdošanas efektivitātes nozīme, nepieciešamība izveidot struktūras, kas likumus ievieš

un īstenos, lai panāktu reālu, nevis tikai formālu integrāciju Eiropas Savienībā. Lai veicinātu šo mērķu sasniegšanu, tā norādīja arī, ka ar PHARE programmas starpniecību sniegtā pirmsiestāšanās palīdzība būtu jāpaplašina un jāpielāgo “Baltās grāmatas” rekomendācijām.

Tieši “Baltā grāmata” bija pamatā pirmajām Latvijas valdības apstiprinātajām Eiropas integrācijas programmām.

Paralēli šiem notikumiem 1995. gada 13. oktobrī Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis un Ministru prezidents Māris Gailis parakstīja Latvijas oficiālo lūgumu par mūsu valsts uzņemšanu Eiropas Savienībā. Šo dokumentu 27. oktobrī Latvijas valdība oficiāli iesniedza ES prezidējošajai valstij – Spānijai (sk. 1. un 2. attēlu 20.–21. lpp.).

Vienkāršas apstākļu sakritības dēļ es redzēju šo dokumentu, kad tas bija steidzami jānogādā uz Briseli, un Ārlietu ministrija lūdza to izdarīt toreizējam Eiropas integrācijas biroja direktoram Jānim Vaivadam, kas tieši devās komandējumā uz Briseli. Atceros robežšķirtnes sajūtu, kas pārņēma, lūkojoties uz šo vienu papīra lapu. Tajā pašā laikā es nevarēju apspiest smaidu – katrs no kungiem bija parakstam lietojis savu personīgo pildspalvu, un to tintes krāsas acīmredzami atšķīrās. Dokumentam bija arī pavisam viegla burzījuma līnija. Iekšējā cīņā starp perfekcionisti un juristi (šīs pazīmes gan parasti atrodas dabīgā harmonijā!) nodomāju, ka galu galā dokumenta viegli nenopietnais vizuālais tēls neietekmē tā juridisko spēku un sekas, ko tas izraisīs.

Lai koordinētu Eiropas integrācijas procesu un realizētu no Eiropas līguma izrietošo nepieciešamību saskaņot likumdošanu ar ES, bija jāizveido arī sazarota nacionālā institucionālā struktūra.

Šā procesa centrālā tehniskās koordinācijas vienība gandrīz desmit gadu garumā bija Eiropas integrācijas birojs¹⁰, kas sākotnēji tika izveidots Ārlietu ministrijas paspārnē, līdz vēlāk – neapšaubāmi efektīvākā koordinācijas modelī – nonāca tieši Ministru prezidenta pakļautībā. Mazliet vienkāršojot biroja darbības veidu, varētu teikt, ka tieši šīs institūcijas uzdevums bija Eiropas integrācijas procesa plānošana. Kad es 1995. gada vasarā atgriezos no Amsterdamas, no ES tiesību studijām, birojs bija drīzāk izkārtne, nevis realitāte, daži nepieklājīgi jauni darbinieki, saspiesti vienā mazā Ārlietu ministrijas kabinetā ar skatu uz Apgabaltiesas durvīm (toreiz Ārlietu ministrija vēl atradās Tērbatas ielā). Vienmēr atcerēšos, kā kādu dienu redzēju konvoja pavadībā lēni un smagi pa tām ieejam vecu vīru – Alfonu Noviku¹¹. Patiešām, viss plūst, viss mainās.

Bija ļoti interesanti spert pirmos soļus Eiropas integrācijas procesā līdz ar biroja izaugsmi. Sākotnēji, saņemusi savā atbildībā vairākas Eiropas integrācijas darba grupas, apstaigāju dažādas ministrijas un iepazīnos ar cilvēkiem, kas vēlākajos gados kļuva par ciešiem līdzgaitniekiem, realizējot šo ambiciozo projektu.

Arī pats Eiropas integrācijas birojs gadu gaitā auga un attīstījās, gan par spīti, gan pateicoties daudzām politiskām vētrām, kas pavadīja Latvijas integrāciju Eiropā, šo norišu veiksmes un neveiksmes. Tomēr šā procesa plānošana un likumdošanas saskaņošana kā tā nozīmīgākā centralizēti koordinējamā daļa vienmēr palika tā kodols. Par pirmsiestāšanās periodu domājot, man šķiet, ka nekad mūžā neesmu tik smagi un intensīvi strādājusi. Kā mēs visi. Un lielākoties tas tika darīts ar milzīgu pārliecību, entuziasmu un, jā, arī prieku par katru panākumu, katru soli pretī mērķim. Nekas nevarētu būt tālāks no īstenības kā priekšstats par tālāka civildienestu kā formālu un pašatzaļojošu sistēmu. Tā drīzāk bija brīvprātīga mobilizācija mērķa vārdā.

Viens no šā darba lielākajiem gandarījumiem bija komandas izveide un tās darba optimāla koordinācija politiskajā līmenī – gan ar 1995. gada novembrī izveidoto Saeimas Eiropas lietu komisiju, gan ar 1996. gada februārī Ministru kabineta izveidoto Eiropas integrācijas padomi. Pēdējā bija ministru līmeņa sanāksme, kura līdz ar ierēdņu līmenī darbojošos Vecāko amatpersonu sanāksmi funkcionēja kā reālais procesa dzinējspēks, diskusiju forums un politisko lēmumu kalve. Savukārt Eiropas lietu komisija kļuva par efektīvu valdības sabiedroto tik nepieciešamo un bieži vien steidzamo likumprojektu virzīšanā Saeimā. Es vienmēr apbrīnoju tās ilggadējā vadītāja Edvīna Inkēna spēju iedziļināties vissarežģītākajos un tik dažādajos likumprojektos – vienalga, vai runa bija par konkurenci vai komercietībām, vai naudas atmazgāšanas novēršanu. Tagad, atskatoties uz šiem gadiem un cilvēkiem, ir žēl, ka Latvija nav spējusi – un, visbiežāk, nav pat centusies – tos visus noturēt valsts darbā.

Visbeidzot, 1996. gada septembrī Ministru kabinets nolēma izveidot Tulkošanas un terminoloģijas centru. Šai šķietami tehniskajai iestādei gan nebija lomas Eiropas integrācijas politikas veidošanā, tomēr tās darbs, iztulkojot līdz iestāšanās brīdim pastāvējušo *acquis communautaire*, bija ārkārtīgi svarīgs gan likumdošanas saskaņošanas procesa gludai norisei, gan latviešu valodas kā nākamās ES oficiālās valodas attīstībā, veidojot nepieciešamo terminoloģiju. Šis process nekad nevar norisināties ideāli, un arī pašlaik, kad *acquis communautaire* savas kompetences robežās latviski tulko jau dažādās ES institūcijas, kad rodas daudzas terminoloģijas problēmas – gan tās neesamība un nepieciešamība pēc jaunveidojumiem, gan, vēl sarežģītāk, savstarpējas terminoloģiskas pretrunas dažādu institūciju un periodu dokumentos –, Tulkošanas un terminoloģijas centra ieguldījums un šajā darbā izskolotie tulki ir Latvijai ļoti svarīgi.

Paralēli dažādu struktūru pakāpeniskai izveidei, kuru centrā bija Latvijas integrācija Eiropā, 1996. gada februārī darbu Latvijā sāka arī ilgi gaidītā Eiropas Komisijas (EK) delegācija. Tās lomai varētu veltīt atsevišķu rakstu ar daudzām gadu gaitā uzkrātām dzīves anekdotēm. Neapšaubāmi, bija ļoti svarīgi, ka uz

vietas Latvijā beidzot bija tiešs sadarbības partneris. Tomēr bieži vien šis sadarbības forma atgādināja par Eiropas līgumā ietverto Latvijas vienpusējo vēlmi pievienoties Eiropas Savienībai. Tagad to grūti iedomāties, bet vēl pirms divdesmit gadiem mēs paši bijām tie trešo valstu pilsoņi, uz kuriem ar aizdomām raudzījās brīžos, kad mēs vēlējāmies šķērsot ES robežu. Pirmajos Eiropas integrācijas procesa gados Šengenas vīzas varēja saņemt tikai Vācijas vēstniecībā Stokholmā, un, lai piedalītos kādā vienas dienas darba sanāksmē Briselē, nācās savu pasi sūtīt pa pastu un pēc tam to nervozi gaidīt atpakaļ. Šādā situācijā bija ļoti būtiski, lai Rīgā būtu partneris, ar ko tieši, aci pret aci, sarunāties par visiem darba jautājumiem.

Ar laiku, iepazīstot savus kolēģus Eiropas Komisijā un padziļinoties tiešajiem kontaktiem, delegācijas nozīme mūsu ikdienas darbā mazinājās. Man atmiņā palicis kāds brīdis neilgi pirms iestāšanās Eiropas Savienībā. Toreizējā EK tieslietu un iekšlietu komisāra Antonio Vitorīno vizītes laikā Rīgā, pastaigājoties pa pilsētas vēsturisko centru, EK delegācijas vadītājs Ginters Veiss pēkšņi iesmējās, norādot uz kāda acīmredzami maza uzņēmuma izmantotu minibusiņu un sakot, ka viņam šķiet komiski, cik ļoti “viņiem patīk tie vecie vācu uzraksti”. Es, sev neraksturīgi, nolēmu paklusēt, jo šķita nevietā censties ieskaidrot: jā, tā ir lietota mašīna no Vācijas, bet tā tika nopirkta un nav pārkrāsota nevis tādēļ, ka šis uzņēmums sirgtu ar kārklu vācietību, bet vienkārši tādēļ, ka tam šobrīd nav naudas tādām lietām kā transporta līdzekļa vizuālais tēls. Busiņš kustas, un ar to pietiek. Bija mazliet skumji, ka pēc vairākiem Latvijā pavadītiem gadiem tas nebija pašsaprotami. Šodienas acīm raugoties un redzot EK pārstāvniecību Latvijā, kuras vadībā, bet jau citā kapacitātē ir agrāk Latvijas Eiropas integrācijas procesā vistiešākajā veidā iesaistītās Iveta Šulca (iepriekšējā pārstāvniecības vadītāja) un Inna Šteinbuka, redzam, cik tālu ceļu uz istu partnerību esam nogājuši. Viss ir labs, kas labi beidzas. Un gribas arī cerēt, ka līdz ar Eiropas robežu atvēršanu pilnvērtīgai brīvai tirdzniecībai un ar visu atbalstu, kas, gadu gaitā un lielā mērā tieši Eiropas finansēts, ir kļuvis pieejams mazajam un vidējam biznesam, arī toreiz redzētā auto vadītājs tagad brauc modernā, ekoloģiskā mašīnā ar viņa paša firmas logo uz sāniem.

Eiropas Komisija, lai gūtu pārskatu par dažādo valstu reformu procesu gaitu un progresu likumdošanas tuvināšanā ar ES, 1996. gada aprīlī saskaņā ar ES Madrides Padomes lēmumu iesniedza Latvijai (un citām ES kandidātvalstīm) vairāk nekā 2000 jautājumu (integrācijas slengā – *Questionnaire*), un dažus mēnešus vēlāk, 26. jūlijā, Latvija Eiropas Komisijas delegācijai iesniedza atbildes uz tiem. Šis darbs bija pirmais apjomīgais Eiropas integrācijas koordinācijas pasākums visas Latvijas mērogā un, lai arī veiksmīgi un laikus paveikts, atsedza visas problēmas, kas bija tālaika Latvijas administrācijai – saistībā ar izpratni par Eiropas integrācijas procesa politisko svarīgumu un ar kompetencēm (valodisko,

saturisko) strādāt šajā jaunajā laukā. Arī Eiropas integrācijas birojs, kurš šo informāciju apkopoja un kurā tobrīd strādāja varbūt desmit cilvēku, darbojās ar krietnu pārslodzi. Par laimi, šīs problēmas tika pamanītas un vēlākajos gados tika nopietni investēts gan Eiropas integrācijas jomā strādājošo ierēdņu apmācīšanās, gan institūciju stiprināšanā.

Atbildēm, kas tika apkopotas uz *Questionnaire* jautājumiem un fiksēja *status quo* dažādos Eiropas integrācijā svarīgos sektoros, bija konkrēts uzdevums. 1997. gada 16. jūlijā Eiropas Komisija publicēja dokumentu “Agenda 2000 – viedoklis par kandidātvalstu pieteikumiem iestāties ES”, kurā tika ietverti atzinumi par visām jaunajām kandidātvalstīm, to skaitā Latviju, un rekomendācijas par pievienošanās sarunu uzsākšanu.

Kā jau zināms, šajā pirmajā vilnī EK rekomendēja uzsākt sarunas tikai ar vienu no Baltijas valstīm – ar Igauniju. Latvija palika “aiz borta”. Tas savukārt noveda pie nopietnas politiskas viļņošanās, bet ilgtermiņā – iespējams, paradoksāli – bija pozitīvs impulss Latvijas integrācijai Eiropā. Mans, varētu sacīt, ne visai glaimojošais, bet realistiskais vērtējums, raugoties uz šo procesu no tā centra un iekšienes, lika secināt, ka Latvijai kā valstij – gan politiskā, gan ierēdniecības līmenī – bieži vien pietrūkst stratēģiskās plānošanas spējas. Tādēļ mūsu optimālai funkcionēšanai, pat vien pašiem savās interesēs, zināma deva ārējas disciplīnas nāk tikai par labu. Un, ja arī mums nav izteikta plānošanas talanta, toties mums ir fenomenāla spēja mobilizēties krīzes situācijās. Tā tas bija toreiz, tā tas acīmredzami ir arī tagad, kad esam spējuši tehniski spoži novadīt ES prezidentūru (atšķirībā no toreizējā negatīvā Eiropas Komisijas ziņojuma, pēdējais gan ir pozitīva stresa piemērs!).

Kā atbildi uz *Agenda 2000* paustajiem vērtējumiem Ministru kabinets 26. augustā apstiprināja dokumentu “LR valdības memorands par Eiropas Komisijas dokumentu *Agenda 2000*” un valdības rīcības plānu integrācijas procesa intensificēšanai. Eiropas integrācijas process kļuva ne vien par deklarētu, bet arī par reālu prioritāti. 1998. gada 28. martā LR Ministru kabinets apstiprināja atjaunoto III Nacionālo programmu integrācijai Eiropas Savienībā, inovatīvu un ambiciozu dokumentu, kas integrēja tehnisko *acquis* pārņemšanas daļu plašākā politiskā un institucionālā kontekstā.

Visi šajā periodā veiktie sagatavošanās darbi vainagojās panākumiem, kad beidzot 1999. gada decembrī ES Helsinku Padome nolēma uzsākt iestāšanās sarunas ar “otrās grupas” kandidātvalstīm, tostarp arī ar Latviju. Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu atklāšana notika 2000. gada 15. februārī, kad Briselē oficiāli darbu sāka starpvaldību konference Latvijas dalībai Eiropas Savienībā.

Pašas sarunas, kas gan lielākoties bija tehnisks pārskats par dažādos sektoros (sarunu sadaļās) paveikto likumdošanas saskaņošanā un nepieciešamo institūciju

izveidē (par to arī būs nākamais šīs grāmatas stāsts), noritēja relatīvi gludi, un jau 2003. gada 16. aprīlī Latvijas prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, premjerministrs Einaris Repše, ārlietu ministre Sandra Kalniete un sarunu vadītājs Andris Kēsteris Atēnās Latvijas vārdā parakstīja līgumu par pievienošanos Eiropas Savienībai. 20. septembrī notikušajā referendumā par valsts iestāšanos Eiropas Savienībā 66,97% nobalsoja “par”, un 30. oktobrī Saeima ratificēja Latvijas Pievienošanās līgumu Eiropas Savienībai, un, kā šajā līgumā noteikts, 2004. gada 1. maijā Latvija kļuva par pilntiesīgu ES dalībvalsti.

Līdz ar to bija noslēdzies izšķirīgs posms Latvijas integrācijai Eiropā. Šī procesa tehniskā puse bija tieši likumdošanas saskaņošana un ar to saistīto institūciju izveide. Tomēr nepieciešamā Latvijas tiesību sistēmas transformācija bija plašāka un dziļāka, tā nav reducējama tikai uz tādu tehnisko normu pārņemšanu, kuras izriet no šiem līgumiem. Tālāk es centīšos to atsegt plašākā kontekstā.

Tiesību sistēmas transformācija

Likumu tuvināšana

Eiropas Savienība tiek raksturota kā uz tiesībām un likumu balstīta savienība. Jau pieminētais termins *acquis communautaire* raksturo to nopietnību, ar kādu šī tiesību bāze tiek uztverta. ES dibināšanas līgumos ietvertās institucionālās un procesuālās normas detalizēti nosaka, kā izstrādājami, pieņemami, ieviešami dažādi ES akti, kā risināmi ar tiem saistītie strīdi – gan par šo aktu spēkā esamību, neieviešanu vai interpretāciju. Tam nav tikai simboliska, bet vispirms praktiska nozīme – lai varētu pastāvēt vienots tirgus, ir jāpastāv vienotai likumdošanai konkurences, patērētāju aizsardzības, nodokļu, muitas, tehnisko standartu, sociālo garantiju un daudzās citās jomās. Vēsturiski raugoties, šo jomu regulējums ES limenī ir pakāpeniski padziļinājies, aizvien tālāk vienādojot spēles noteikumus dalībvalstu starpā. Turklāt, pieaugot ES sociālās, pilsoniskās dimensijas nozīmei, regulējums aptver arvien jaunas jomas un tiesības, piemēram, tās, kuras uz ES pilsonības jēdziena bāzes savā jurisprudencē ir pakāpeniski attīstījuši Eiropas Tiesa.

Tomēr pakavēsimies pie šā procesa ierobežotākas perspektīvas, skatoties uz to no kandidātvalsts pozīcijām.

Jau pieminētā Eiropas līguma likumdošanas saskaņošanas nodaļa bija veltīta tieši likumu tuvināšanai. Līguma 69. pants noteica: līgumslēdzējas puses atzīst, ka svarīgs nosacījums Latvijas ekonomiskai integrācijai Kopienā ir Latvijas pastāvošās un nākotnes likumdošanas tuvināšana Kopienas likumdošanai. Latvijai ir jācenšas nodrošināt, ka tās likumdošana pakāpeniski kļūst savietojama ar Kopienas likumdošanu. 70. pants uzskaitīja likumu tuvināšanas prioritārās jomas¹²,

savukārt 71. pants bija veltīts tehniskajai palīdzībai, ko Kopiena sniedz Latvijai “šo pasākumu ieviešanai”. Šā procesa norise jau atspoguļota raksta iepriekšējā sadaļā.

Tomēr Eiropas līgumā atspoguļotā likumdošanas saskaņošanas nepieciešamība bija tikai daļa no kopējā Latvijas tiesību sistēmas transformācijas procesa. Pārmaiņas bija nepieciešamas ne vien konkrētu normu ietvaros, bet arī konstitucionālā līmenī, padarot iestāšanās procesu Eiropas Savienībā jēdzieniski un procesuāli iespējamu.

Bija jāpanāk, ka likumos ietvertās ES tiesību normas tiek reāli, efektīvi ieviestas un nepieciešamības gadījumā arī nodrošinātas ar ieviešanas piespiedu mehānismiem. Tādēļ bija svarīgi ne vien nostiprināt esošās institūcijas, bet arī izveidot pilnīgi jaunas¹³, pilnīgot civildienestu kopumā, kā arī būtiski stiprināt un pilnveidot tiesu sistēmu. Ne mazāk svarīgi bija mainīt juridisko profesiju un arī civildienesta izpratni par tiesību pamatprincipiem tādā veidā, kas līdz ar iestāšanos ES ļautu efektīvi integrēties nacionālajai un ES tiesību sistēmām – atceroties, piemēram, par ES tiesību pārākuma principu un mācoties nodrošināt visu normu darbībai nepieciešamo sazobi.

Veicot nelielu atkāpi šajā kontekstualizācijas sakarā, man jāatgriežas pie jau pieminētās PHARE programmas un jāatzīst, ka tā deva ļoti daudz, lai palīdzētu gan tīri tehniskā likumdošanas saskaņošanā, gan tās ieviešanai nepieciešamo institūciju veidošanā un stiprināšanā. Pirmsiestāšanās periodā Eiropas integrācijas birojā darbojās divas lielas PHARE programmas – Likumdošanas saskaņošanas programma un Eiropas integrācijas programma. Likumdošanas saskaņošanas programma daudz deva tieši konkrētu tiesību aktu pārņemšanā un iedzīvināšanā, savukārt Eiropas integrācijas programmai bija, nepārspilēšu, izšķirīga loma faktā, ka Latvijas integrācija Eiropā noritēja tik veiksmīgi.

Šī programma ne vien deva nozīmīgu ieguldījumu Eiropas integrācijas biroja institucionālajā stiprināšanā, bet arī, pateicoties projekta vadītāja Džerija Makalindena pieredzei un ieguldījumam, pilnveidoja kopējo Eiropas integrācijas procesa plānošanu. Es domāju, ka šim vērtējumam piekritīs arī Edvards Kušners, kurš bija Eiropas integrācijas biroja direktors un tieši atbildīgs par programmas realizāciju laikā, kad tika izstrādāta III Nacionālā programma integrācijai Eiropas Savienībā.

Saskaņoto tiesību normu ieviešana

Jau iepriekš minēju, ka likumdošanas saskaņošana nav pašmērķis, bet veids, kādā ES nodrošina, ka tās iekšējā tirgū tik ļoti dažādo dalībvalstu starpā pastāv iespējami vienoti spēles noteikumi. Bez tiem nebūtu iedomājama ne līdzsvarota

ekonomiskā izaugsme un reģionālā attīstība, ne visu četru brīvību (brīva preču kustība, brīva pakalpojumu kustība, brīva personu kustība, brīvība veikt uzņēmējdarbību) optimāla funkcionēšana.

Tieši šīs praktiskās – ne deklaratīvās – nozīmes dēļ ir svarīgi ne tikai tas, cik tehniski un sistēmiski pareizi ES normas tiek pārņemtas mūsu tiesību sistēmā, bet arī tas, cik efektīva ir šo normu ieviešana.

Izpildvarai tādēļ ir ārkārtīgi būtiski, lai Latvijā būtu labi funkcionējošs civildienests. Lai pastāvētu un optimāli funkcionētu visas nepieciešamās institūcijas (piemēram, jau pieminētā Datu valsts inspekcija, Lauku atbalsta dienests un daudzi citi). Tomēr, ja mūsu izpratne par civildienesta lomu aprobežotos tikai ar šādu atsevišķu, lai arī ļoti svarīgu funkciju veikšanu, mēs nodarītu pāri paši savai valstij un tās pilsoņiem. Eiropas integrācijas procesa gaitā ļoti būtiski auga arī Latvijas civildienesta intelektuālā kapacitāte un darbspējas, un vēl kas tāds, ko es izbaudīju praksē un vērtēju ārkārtīgi augstu, proti, misijas apziņa, koleģialitāte un vēlme strādāt, mobilizēties valsts interešu vārdā. Eiropas integrācijas process neizveidoja ideālu civildienestu, bet tas sagatavoja labu bāzi tā darbībai un tālākai pilnveidei. Diemžēl šī iespēja netika izmantota pilnībā. Es atstātu jomas profesionāļu ziņā izvērtēt to, kas nodarīja lielāku postu – jau 2002. gada beigās uzplaukusī agresīvā, uz civildienesta politizāciju vērstā retorika, vēlākie “treknie gadi” vai tiem sekojošā krīze –, tomēr Latvijas valstij šāda stabila tās vērtību balsta un proaktīva aizstāvja pašlaik ļoti pietrūkst. Tas nepadara vieglāku arī valsts kā Eiropas Savienības dalībvalsts efektīvu funkcionēšanu.

Nedrīkst aizmirst arī tiesu varas lomu. Mēs jau sākotnēji apzinājāmies, ka, valstij iestājoties Eiropas Savienībā, Latvijas tiesu sistēma kļūs par ES tiesību ieviešanas mehānisma sastāvdaļu. Šis gan nebija tiešs likumdošanas saskaņošanas jautājums, tomēr Iekšlietu un tieslietu sarunu sadaļas kontekstā bija pilnīgi skaidrs: ja ES institūcijām vai dalībvalstīm rastos nopietnas šaubas par Latvijas tiesu sistēmas efektivitāti, tā būtu nopietna problēma mūsu ceļā uz ES. Savukārt, raugoties no tiesību praktiskās realizācijas viedokļa, valsts ar efektīvu un caurredzamu tiesu sistēmu var labāk iekļauties ES ekonomiskajā apritē.

Pēdējo 15 gadu laikā tiesu varas stiprināšanā ir izdarīts ļoti daudz – gan no sistēmas optimālas administrēšanas viedokļa, gan risinot efektivitātes problēmas katrā tiesā. Tas gan nav populārs viedoklis, tomēr Latvijas tiesu sistēma nebūt nav ne sliktākā, ne lēnākā Eiropā.¹⁴

ES tiesību efektīvas ieviešanas ziņā ļoti būtiska bija arī administratīvo tiesu sistēmas izveidošana, kas sakrita ar sākumposmu mūsu dalībai Eiropas Savienībā. Līdzīgi kā daudzās citās ES dalībvalstīs, tieši šīm tiesām ir ļoti būtiska loma ES tiesību piemērošanā, jo tieši šīs tiesas izskata personu sūdzības par lēmumiem, kurus, piemērojot arī ES tiesības, ir pieņēmušas valsts iestādes. Konkurence, pub-

liskais iepirkums, valsts atbalsts, platību maksājumi, PVN maksājumi, muitas procedūru pārkāpumi – tās ir tikai dažas no šīm jomām.

Ļoti svarīgi ir arī tas, lai ES tiesību aspektam nepārtrauktu uzmanību savā darbībā pievērstu it kā atstatus stāvošā Satversmes tiesa. Mums integrējoties Eiropas Savienībā, arī personu konstitucionālo sūdzību izlemšana bieži vien ir atkarīga tieši no tām tiesībām un pienākumiem, kas personām izriet no ES tiesību normām, gan tieši piemērojamām, gan tādām, kas ir ieviestas vai kam būtu jābūt ieviestām Latvijas nacionālajā tiesību sistēmā.

Kopumā, vērtējot ne vien statistiski, bet arī balstoties uz subjektīviem novērojumiem, ES tiesību izpratne tiesu varā aizvien pieaug. Tomēr šim procesam iespējams atrast arī statistiskus indikatorus – netieši to apliecina prejudiciālo jautājumu skaita progresējošais pieaugums, kurus ES Tiesai uzdod Latvijas tiesas.

Iepriekšējos desmit gadus es šo procesu vēroju no malas, strādājot ES Vispārējā tiesā. Kad sāku šo darbu 2004. gadā, pagāja ilgs laiks, līdz mēs nepacietīgi sagaidījām pirmo prejudiciālo jautājumu – Latvija ES Tiesai to uzdeva tikai 2008. gadā. Šā raksta pabeigšanas brīdī Eiropas Savienības Tiesā, meklējot atbildes uz Latvijas tiesu uzdotajiem jautājumiem, kopumā bija uzsāktas 46 prejudiciālo nolēmumu lietas no Latvijas, daudzas no tām – no Augstākās tiesas Administratīvā departamenta. Pārskatot šo lietu nosaukumus, es atceros tās atpazīšanas izjūtas, kuras piedzīvoju, kad ES tiesību studiju laikā dzīvē sastapos ar slavenu tiesas lietu pamatā esošo firmu un preču nosaukumiem – *van Gend en Loos*, *Cassis de Dijon*, *Kupferberg*, vēlāk Itālijā – ENEL. Tikpat pazīstami, vismaz Latvijas mērogā, ir ES Tiesā figurējošo mūsu lietu nosaukumi – *DNB banka*, *Latvijas propāna gāze*, *Meroni*, *Maxima Latvija*, *Olainfarm*, *airBaltic*, *Cido grupa*, *Schenker*. Uzskatāma ilustrācija tam, kā tiesas darbs un lēmumi vistiešākajā veidā ietekmē ekonomiskos procesus Latvijā.

Iepriecinošs ir fakts, ka Luksemburgā mums nenākas bieži redzēt lietas, kurās EK mums pārmet saistību nepildīšanu. Viens tāds gadījums tomēr bija – runa ir par pavisam nesenā “notāru spriedumu”, kurā ES Tiesa konstatēja, ka “Latvijas tiesību aktos iekļautais iecelšanai notāra amatā prasītais pilsonības nosacījums rada Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pantā aizliegtu diskrimināciju pilsonības dēļ”.¹⁵ Savukārt Latvija ir iesūdzējusi tiesā Eiropas Komisiju jautājumā par CO₂ kvotām¹⁶, kā arī pavisam nesen, 2014. gada 11. septembrī, Latvija iesūdzēja Eiropas Komisiju Vispārējā tiesā, prasot atcelt EK 2014. gada 9. jūlija lēmumu, ar kuru no ES finansējuma tika izslēgti izdevumi 739 393,95 eiro apmērā, kas radušies Latvijas akreditētajai maksājumu aģentūrai no 2009. līdz 2012. finanšu gadam saistībā ar savstarpējās atbilstības prasību noteikšanu.

Dalība Eiropas Savienībā: konstitucionālie jautājumi pirmsiestāšanās stadijā

Jautājums par nepieciešamajiem grozījumiem Satversmē nebija tieši saistīts ar likumdošanas saskaņošanu, tas savā būtībā ir ļoti nozīmīgs, lai gan tehnisks darbs. Tomēr Latvijas tiesību sistēmas transformācijas kontekstā jautājumam par Eiropas integrācijas konstitucionālajiem aspektiem bija īpaša vieta. To tūlītējais mērķis bija arī nodrošināt leģitīmu mehānismu iestājai Eiropas Savienībā.

Iestāšanās sarunām progresējot, Tieslietu ministrija izveidoja darba grupu, kuras mērķis bija izpētīt jautājumu par nepieciešamību grozīt Satversmi saistībā ar iestāšanos Eiropas Savienībā. Piedaloties minētās grupas darbā, man bija iespēja pārliecināties, cik racionāli, detalizēti un vispusīgi tika analizēti jautājumi, kas saistīti ar Satversmes grozīšanu, iestāšanās procesu un dalību Eiropas Savienībā. Šajā stāstījumā ir atspoguļota darba grupas domu gaita.

Šobrīd, vairāk nekā desmit gadus kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, šie pienākumi ir vairāk vai mazāk veiksmīgi veikti ikdienas darbs. Savukārt pirms pievienošanās ES, skatoties uz nākotnē gaidāmajām pārmaiņām, bija jāatbild uz jautājumu, vai Latvijas tiesību sistēmas pārmaiņas, ko izraisījusi dalība Eiropas Savienībā, rada nepieciešamību grozīt Satversmi. Atbilde uz šo jautājumu nebija viennozīmīga. No vienas puses, Satversmes normu lakonisms paradoksālā veidā ļautu to iztulkot pietiekami plaši, lai tās normu modernā izpratnē atrastu jēdzienisko telpu arī dalībai Eiropas Savienībā. Tomēr šāds ceļš būtu varējis nozīmēt arī savveida nevēlamu nenoteiktību.

Domājot par Latviju ES dalībvalsts statusā, bija jāievēro atziņa, ka iestāšanās Eiropas Savienībā ietekmē it visas valsts varas īstenošanas sfēras – *likumdevēju*, jo tagad līdztekus Saeimas pieņemtiem likumiem pastāv ES institūciju pieņemti akti, kuri (kā regulas) ir ne vien tieši piemērojami Latvijas tiesību sistēmā, bet, ņemot vērā ES tiesību pārākuma principu, ir arī apveltīti ar augstāku juridisko spēku nekā nacionālo institūciju pieņemtie akti; *izpildvaru*, kuras pienākumi un relatīvā ietekme paplašinās, piedaloties lēmumu pieņemšanas un likumdošanas procesos ES līmenī; *tiesu varu*, kurai nu ir jāīsteno ne vien Saeimas un Ministru kabineta izdotie tiesību akti, bet arī tieši piemērojamie ES tiesību akti. Turklāt tiesu vara bieži saskaras ar situācijām, kad, risinot konfliktu, interpretējot tiesību normu, tai ir jāatpazīst situācijas, kuras jāanalizē tieši no ES tiesību viedokļa.

Bija jāpievēršas arī sociālajai dimensijai, kas saistījās ar iestāšanos Eiropas Savienībā, īpaši, ja atceramies, ka valsts konstitūcija nav tikai formāli juridisks dokuments, tā balstās uz valsts vēsturisko pieredzi, kultūras identitāti, sociālajām vērtībām. Laika gaitā šo faktoru nozīme Satversmes izpratnē un tulkošanā ir tikai pieaugusi, kā tas atspoguļojas Satversmes preambulā, kas pieņemta desmit gadus

pēc pievienošanās ES.¹⁷ Ne mazsvarīga bija arī sabiedrības uzmanības pievēršana iestāšanās ES procesam.

Tādēļ Satversme bija jāgroza, bet, jau tālāk pievēršoties grozījumu formai, tika secināts, ka veicamajiem Satversmes grozījumiem jābūt pēc iespējas mazākiem.¹⁸

Darba grupai bija arī vienots uzskats, ka saistībā ar iestāšanos ES nebūtu pieņemami tekstuāli grozīt Satversmes 1. un 2. pantu.¹⁹ Nebija arī iemesla uzskatīt, ka dalība ES sašaurinātu kādu no šo pantu elementiem. Domājot par neatkarības jēdzienu, tika uzskatīts, ka Latvija, iestājoties Eiropas Savienībā, deleģēs daļu no savām kompetencēm publiskās varas jomā, taču Latvijas neatkarību tas neapdraudēs. Neatkarība faktiski ietver tiesības deleģēt daļu no savām kompetencēm, ja pastāv iespēja deleģēto paņemt atpakaļ. Latvija, izdarot izvēli iestāties Eiropas Savienībā, patur sev tiesības no tās arī izstāties, tāpēc Latvijas neatkarība netiek aizskarta. Tieši šīs iespējas paņemt atpakaļ deleģēto, izstāties bieži bija diskusiju objekts gan Latvijā, gan ES kopumā. ES akadēmiskajās diskusijās zināma integrācijas pakāpe, piemēram ieviešot kopējo valūtu, tika dēvēta par *point of no return*, proti, pagrieziena punktu, kad ekonomiskā integrācija ir sasniegusi tādu līmeni, ka saaudums vairs nav atšķetināms, valstis ir definitīvi saistījušās. Šie argumenti izraisīja smaīdu jau toreiz, vienkārši atceroties, cik ātri tautu pašnoteikšanās spiediena rezultātā saira Padomju Savienība. Šo procesu neapturēja ne kopīga valūta, ne kopīgas armijas drauds. Šis viedoklis, šķiet, ir guvis apstiprinājumu arī pašlaik, lai arī skumjā, krīzes izraisītā veidā, kad vēl nesen tika apspriesta Grieķijas aiziešana no kopējās valūtas, bet Lielbritānija gatavojas rīkot referendumu par tās turpmāko dalību Eiropas Savienībā.

Visbeidzot, darba grupa nonāca pie dažiem secinājumiem arī jautājumā par tautas nobalsošanu. Pirmkārt, tā secināja, ka *tautas nobalsošanai ir jābūt iestāšanās Eiropas Savienībā obligātam priekšnoteikumam*. Otrkārt, runājot par šīs nobalsošanas organizatoriskiem aspektiem, priekšroka tika dota saturiskajai un procesuālajai vienkāršībai, lemjot, ka *tautas nobalsošanā uzdots jautājums ir jāformulē iespējami vienkārši un nepārprotami, Satversme jāgroza un tautas nobalsošanai jānotiek tikai vienreiz*.

Šā darba rezultātā un pēc piedāvāto grozījumu plašas apspriešanas tika piedāvāti šādi formulēti grozījumi Satversmes 68. un 79. pantā.²⁰

68. pants

(..)

Latvijas dalība Eiropas Savienībā izlemjama tautas nobalsošanā, kuru ierosina Saeima.

Ja to pieprasa vismaz puse Saeimas locekļu, būtiskas izmaiņas nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā izlemjamas tautas nobalsošanā.

79. pants

(..)

Tautas nobalsošanai nodotais likumprojekts [lēmums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos] ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likumprojekta pieņemšanu [Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos].²¹

Pēc pozitīva Saeimas balsojuma Satversmes grozījumi stājās spēkā 2003. gada 5. jūnijā.

Šiem grozījumiem sekoja tautas nobalsošana. Saeimas atbalstītie grozījumi paredzēja, ka tautas nobalsošanai nodotais lēmums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par Latvijas dalību Eiropas Savienībā. Savukārt saskaņā ar Saeimas vēlēšanu likuma 38. pantu par vēlēšanās piedalījušos vēlētāju kopskaitu uzskatāms derīgo vēlēšanu aplokšņu kopskaits. Pēdējās pirms tam notikušajās 8. Saeimas vēlēšanās tika saņemtas 995 085 derīgas vēlēšanu aploksnes, tātad tautas nobalsošana par Latvijas dalību ES būtu uzskatāma par notikušu, ja tajā piedalītos vismaz 497 543 vēlētāji. Ja tautas nobalsošana skaitītos notikusi, rezultātu noteiktu vairākuma balsojums.

Tautas nobalsošana par Latvijas dalību Eiropas Savienībā notika 2003. gada 20. septembrī, sestdienā, un vēlētajiem bija jāatbild uz jautājumu “Vai jūs esat par Latvijas dalību Eiropas Savienībā?”. Kā jau iepriekš minēju, par valsts iestāšanos ES nobalsoja 66,97% vēlētāju, kas piedalījās vēlēšanās.

Daudz skaidrāk par pašu 2004. gada maiju, kad beidzot oficiāli kļuvām par ES dalībvalsti, es atceros tieši šo 2003. gada nakti no 20. uz 21. septembri. Kā jau Satversmē noteikts, Saeimas vēlēšanas Latvijā notiek oktobra pirmajā sestdienā. Sestdienas, kā jau daudzi latvieši, kopā ar ģimeni pavadu savās lauku mājās, un vēlēšanu sestdienās es parasti aizmiegu, tā arī nesagaidījusi pilno balsu skaita apkopojumu, par kuru, ar nelielu pārsteiguma devu, tiek uzzināts no ziņām nākamajā rītā. Bet ne tonakt. Šis šķita svarīgāks, izšķirīgāks brīdis, un mēs visi to sagaidījām, pieplakuši pie ekrāna. Toties uz rīta pusi, beidzot dodoties pie miera, to varēja darīt reti priedīgā noskaņojumā – zinot, ka ir godam paveikts liels darbs, ka ir beidzies viens Latvijas vēstures posms un pavisam drīz sāksies cits, ne vieglāks, ne vienkāršāks, bet drošāks un ilgtermiņā labklājīgāks. Un, kā jau sākumā rakstīju, šāda apziņa un arī šāda pieredze ir liela privilēģija.

Atsauces

¹ Šis raksts aptver laika posmu, kad vienu pārnacionālās sadarbības struktūru, kas progresēja un pilnveidojās, sauca gan par Eiropas Ekonomisko kopieni, gan Eiropas Kopieni, gan Eiropas Savienību. Runājot par to kā par koncepciju, es vienkāršības labad izmantošu tās pašreizējo nosaukumu – Eiropas Savienība, ja vien nebūs nepieciešams atsaukties specifiski uz konkrētu laika posmu un tobrīd pastāvējušo nosaukumu.

² Dītrihs Andrejs Lēbers (04.01.1923.–24.06.2004.). Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=794&Itemid=78

³ Detalizētu attiecību hronoloģiju sk.: <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/attiecibu-hronologija>

⁴ PHARE programmu Eiropas Kopiena izveidoja 1989. gadā, un tās sākotnējais mērķis bija atbalstīt reformas Polijā un Ungārijā (šis mērķis atspoguļojas arī nosaukumā – PHARE ir akronīms (*Poland and Hungary Aid for Restructuring of Economies*). Precīzā simbolismā *phare* franciski nozīmē ‘bāka’). Šī programma tika pakāpeniski paplašināta, iekļaujot tajā Centrāleiropas un Austrumeiropas, kā arī Baltijas valstis. Palielinoties programmai iesaistīto valstu skaitam, mainījās arī tās apzīmējums (Phare; tiesa, tas netiek lietots konsekventi, tā tas ir arī šajā grāmatā). Arī iekļaušanai PHARE, nevis TACIS programmai, kas bija domāta bijušajām Padomju Savienības valstīm, bija tālejoša stratēģiska nozīme. PHARE programmai, neskatoties uz smagnējām un lēnajām procedūrām, kas bieži bija kaitinošā pretestatā tai dinamikai, kādā notika Eiropas integrācijas process, bija ārkārtīgi svarīga loma šā procesa nodrošināšanā, gan pateicoties tai ekspertīzei, ko šī programma padarīja pieejamu Latvijai, gan investīcijām, ko tā nodrošināja. Šādā ziņā tā var tikt uzskatīta par agrīnu prekursoru ES dalībvalstīm pieejamajiem struktūrfondiem. Sk. arī: <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/pirmsiestasanas-fondi/phare>

⁵ Pievēršot uzmanību šā formulējuma vienpusībai – nevis abpusējs mērķis, bet Latvijas mērķis. Šī attieksme bija ļoti raksturīga visam Eiropas integrācijas procesam un nebūt nepadarīja to vieglāku un vienkāršāku. Savstarpējā uzticēšanās, ieinteresētība un koleģialitāte tajā veidojās ļoti lēnām, gadu gaitā.

⁶ Sk.: Maresceau, M. & Montaguti, E. The relations of the European Union with Central and Eastern Europe: from association to accession. In: *European Ambitions of the National Judiciary*. Ed. by R. H. M. Jansen, D. A. C. Koster, & R. F. B. Van Zutphen. The Hague: Kluwer Law International. 1977, 133–134.

⁷ Sk. Līguma X sadaļu – Institucionālie, vispārējie un nobeiguma noteikumi.

⁸ Sk.: <http://likumi.lv/doc.php?id=39427>

⁹ No franču valodas – “Kopienas iegūtais”, pazīstams ES žargona termins, ar kuru apzīmē, vienkāršoti definējot, visu no dažādiem avotiem sastāvošo ES tiesību sistēmu.

¹⁰ Likvidēts ar Ministru kabineta 2003. gada 24. oktobra rīkojumu Nr. 654 (prot. Nr. 55, 48. §) “Par Eiropas Savienības jautājumu koordināciju pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un Eiropas integrācijas biroja reorganizāciju”.

¹¹ Alfons Noviks (13.02.1908.–12.03.1996.) bija padomju politiskais darbinieks un čekists, Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas vadītājs no 1940. līdz 1953. gadam. 1995. gadā Latvijā notiesāts par genocīdu un noziegumiem pret cilvēci.

¹² “(..) jo sevišķi ir attiecināma uz sekojošām jomām: muitas likumi, likumi par kompānijām, banku likumi, kompāniju konti un nodokļi, intelektuālais īpašums, finansu pakalpojumi, konkurences noteikumi, cilvēku, dzīvnieku un augu veselības un dzīvības aizsardzība, strādnieku aizsardzība, ietverot veselību un drošību darbā, patērētāju aizsardzība, netiešā nodokļu ievākšana, tehniskie noteikumi un standarti, likumi un noteikumi, kas attiecas uz kodoljautājumiem, transports, telekomunikācijas, apkārtējā vide, valsts pasūtījums, statistika, ražojumu drošība, darba likumi un uzņēmējdarbības likumi. Šajās jomās ātra likumu tuvināšana jo sevišķi ir veicama tādās jomās kā iekšējais tirgus, konkurence, strādnieku aizsardzība, vides aizsardzība un patērētāju aizsardzība”.

¹³ Piemēram, 2001. gadā izveidotā Datu valsts inspekcija. Pirmsiestāšanās periodā mums bija garas abpusēji nepieņemamas sarunas ar Eiropas Komisiju par šīs jaunveidojamās institūcijas statusu. No ES tiesību normām izrietēja nepieciešamība nodrošināt tās neatkarību, ko, kā uzskatīja Latvijas puse, ir pilnīgi iespējams izdarīt Tieslietu ministrijas pārraudzības institūcijas statusā. Savukārt Eiropas Komisija vēlējas panākt tās pilnīgu, proti, ne vien funkcionālo, bet arī institucionālo, neatkarību, kas savukārt nebija savienojama ar Satversmes 58. panta noteikto: "58. Ministru kabinetam ir padotas valsts pārvaldes iestādes." Visbeidzot, Datu valsts inspekcija tika izveidota un visus šos gadus ir darbojusies pārraudzības iestādes statusā, kas, šķiet, nekādā ziņā nav negatīvi ietekmējis tās spēju īstenot savus nolikumā definētos mērķus – personas datu aizsardzības uzraudzību, uzticamu sertifikācijas pakalpojumu sniedzēju akreditāciju un uzraudzību, datu aizsardzības uzraudzību elektronisko sakaru nozarē, kā arī informācijas sabiedrības pakalpojumu aprītes uzraudzību.

¹⁴ Objektīvam salīdzinājumam es ieteiktu pamatoties uz Eiropas Komisijas apkopotajiem datiem, ko tā publicē kā gadskārtēju ES rezultātu apkopojumu tiesiskuma jomā. 2014. gada ziņojumu sk.: http://ec.europa.eu/justice/effective-justice/files/justice_scoreboard_2014_lv.pdf

¹⁵ Lieta C-151/14: "Ievērojot šē turpmāk izklāstītos noteikumus, aizliedz ierobežojumus kādas dalībvalsts pilsoņu brīvībai veikt uzņēmējdarbību citā dalībvalstī. Tāpat aizliedz ierobežojumus attiecībā uz to, kā dalībvalstu pilsoņi, kas izveidojuši uzņēmumu kādā dalībvalstī, atver šā uzņēmuma pārstāvniecības, filiāles vai meitasuzņēmumus citās dalībvalstīs. Brīvība veikt uzņēmējdarbību ietver tiesības sākt un izvērst darbības kā pašnodarbinātām personām, kā arī dibināt un vadīt uzņēmumus, jo īpaši sabiedrības, kas definētas 54. panta otrajā daļā, ar tādiem pašiem nosacījumiem, kādus saviem pilsoņiem paredz tās valsts tiesību akti, kurā notiek šī uzņēmējdarbība, ņemot vērā šā Līguma nodaļu par kapitālu."

¹⁶ Lietas T-369/07 un C-267/11 P, galīgo spriedumu sk.: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=142611&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=208642>

¹⁷ Satversmes tekstu sk.: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>. Preambulas aspekti, kas man šķiet īpaši būtiski, domājot un diskutējot par Latviju un Latvijas vietu Eiropā, ir atsaucies uz nācīgas valsts-gribu, tās pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu valodas un kultūras pastāvēšanu, Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību, kā arī uz to, ka "Latvija, apzinoties savu līdzvērtību starptautiskajā kopienā, aizstāv valsts intereses un veicina vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību". Nedrīkst aizmirst arī piesauktu sociālo atbildību, pamattiesību ievērošanu, cieņu pret mazākumtautībām. Preambulā ietvertās kristīgās vērtības es tulkotu tieši šajā sociālās atbildības un cilvēka pamattiesību gaismā, neaizmirstot, ka Latvija ir laicīga valsts, kurā saskaņā ar Satversmes 99. pantu "Ikvienam ir tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Baznīca ir atdalīta no valsts". Šie nav tikai tukši deklarācijas vārdi, bet vadmotīvi, kas mums jāpatur prātā katru dienu, arī īstenojot Latvijai kā ES dalībvalstij piemītošo spēju ietekmēt tajā notiekošos politiskos un likumdošanas procesus.

¹⁸ Tika arī nolemts grozījumus Satversmē ierobežot tikai attiecībā uz Eiropas Savienību, tādējādi izslēdzot jebkādas spekulācijas par Neatkarīgo Valstu Savienību vai kādu citu nenoteiktu nākotnes struktūru.

¹⁹ "1. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.
2. Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai."

²⁰ Sk.: <http://likumi.lv/ta/id/75141-grozijumi-latvijas-republikas-satversme>

²¹ Jēdziens "Latvijas dalība" savukārt norāda gan uz iestāšanās, gan teorētisko izstāšanās procedūru.

ANDRIS KESTERIS

ES iestāšanās sarunas: sacensība pirms paša finiša

Latvijas sarunas par pievienošanos Eiropas Savienībai, lai arī nebūt nav pielīdzināmas tradicionālām diplomātiskām sarunām, noslēdza teju desmit gadus ilgušo Latvijas atgriešanos Eiropā. Tomēr, lai cik pašsaprotami pozitīva būtu šāda perspektīva, jaunā gadsimta sākumā Latvijas sabiedrība jau bija pietiekami nogurusi no valsts pārvaldes un ekonomisko reformu straujā tempa, lai sāktu uzmanīgāk izvērtēt katra nākamā ES dalības interesēs nepieciešamā lēmuma ekonomisko ietekmi gan valsts, gan katra indivīda finansiālajās kategorijās. Skaidri apzinoties šo interesi un ES pievienošanās sarunu procesā pieņemto lēmumu un kompromisu ietekmi uz dažādu Latvijas nozaru konkurētspēju un attīstības perspektīvām pēc valsts iestāšanās Eiropas Savienībā, Latvijas sarunvedēji un valdība kopumā savu stratēģiju sarunās ar ES balstīja uz rūpīgu interešu un ietekmes apspriešanu sadarbībā ar ieinteresētajiem sociālajiem un ekonomiskajiem partneriem. Šī caurspīdīguma stratēģija un plašais politiskais atbalsts, kā arī labvēlīgie politiskie lēmumi Eiropas Savienībā ļāva Latvijai ne tikai panākt divus gadus agrāk uz sarunām uzaicinātās t. s. pirmās grupas kandidātvalstis, bet arī sagatavoties dialogam ar sabiedrību pirms izšķirošā referenduma par Latvijas dalību Eiropas Savienībā.

Dalība Eiropas Savienībā Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīm, arī Latvijai, bija apsoluta, vēl pirms šīs valstis bija uzrakstījušas iestāšanās pieteikumus. Šādu solījumu ES dalībvalstu un valdību vadītāji bija devuši Kopenhāgenas Eiropadomē 1993. gada jūnijā. Šajā sanāksmē arī tika definēti kritēriji, kuri jāizpilda, lai varētu kļūt par dalībvalsti. Tika sagaidīts, ka ikviena kandidātvalsts “sasniegs demokrātiju, likuma virsvaru, cilvēktiesības garantējošo institūciju stabilitāti, kā arī cieņu pret minoritātēm un to aizsardzību; [tajā] pastāvēs tirgus ekonomika, kā arī [tai būs] spēja tikt galā ar konkurences spiedienu un tirgus spēkiem Savienībā; [tā spēs] uzņemties no dalībvalsts statusa izrietošos pienākumus, ieskaitot [valsts] atbilstību politiskās, ekonomiskās un monetārās savienības mērķiem”.

Toreiz no “vidējā latvieša” viedokļa likās pašsaprotami, ka Eiropa plaši atver savas durvis Baltijas valstīm, lai nolīdzinātu padomju okupācijas nodarīto netaisnību. No kura gan cita varēja gaidīt atbalstu, ja ne no vecās, demokrātiskās Eiropas. Tomēr pašlaik, vērojot eiropiešu piesardzīgo politiku Ukrainas krīzes gadījumā, toreizējā ES atvērtības valstīm, kuras nāk no Padomju Savienības (lasi: Krievijas) tradicionālās ietekmes telpas, vairs tik pašsaprotama nešķiet. Ģeopolitiskās pārmaiņas, lēmēju motivācijas attīstība, kas noveda pie pozitīva lēmuma par Baltijas valstu uzaicināšanu kļūt par dalībvalstīm un sākt iestāšanās sarunas, tiek analizētas citā šīs grāmatas daļā.

Lai gūtu skaidrību par oficiālo lēmumu cilvēcisko pusi, es uzrunāju Briseles ilgdzīvotāju un eiropieti šā vārda visīstākajā nozīmē dāni Polu Skiti Kristoferseņu – cilvēku, kurš daudzus savas dzīves gadus dažādos amatos ir darbojies, gan pārstāvēt Dānijas intereses Eiropā, gan visas Eiropas (arī paplašinātās Eiropas) interešu labā. Tieši Kristofersena vadībā 2002. gada nogalē Dānijas prezidentūra ES dalībvalstu vārdā noveda līdz finālam desmit Austrumeiropas un Centrāleiropas kandidātvalstu pievienošanās sarunas ar Eiropas Savienību, pēdējās politiskā līmeņa vienošanās atstājot parakstīšanai ES dalībvalstu premjeriem un prezidentiem 12. un 13. decembra sanāksmē Kopenhāgenā. Mūsu sarunas laikā Pols pauda pārliecību, ka Eiropas apvienošana 20. gs. 90. gados bija pašsaprotams politisks mērķis, kas diktēja arī jau minētos Kopenhāgenas samita lēmumus. Tomēr tobrīd tie tika pieņemti nevis kā īstermiņa uzdevumi, bet drīzāk kā nākotnes perspektīva, kas varētu realizēties, iespējams, pat 20 gadu tālā nākotnē. Neviens nebija gaidījis to pārsteidzošo entuziasmu, ar kādu potenciālās kandidātvalstis 90. gadu sākumā ķērās pie demokrātisko reformu īstenošanas gan politiskajā, gan tiesiskajā, gan ekonomikas jomā. Īpašu apbrīnu izpelnījās Baltijas valstis, kuras Eiropā atgriezās no degradējošās Padomju Savienības vides, bet pārmaiņu tempu ziņā bija pilnībā līdzvērtīgas Centrāleiropas valstīm.

Vācija bija aizņemta ar Polijas virzīšanu uz ES, savukārt Dānijas valdība izlēja rūpēties par Baltijas valstīm. Šis mērķis guva plašu sabiedrības atbalstu, un

sadarbība visdažādākajās jomās ieguva gandrīz vai tautas kustības apjomus. Tieši sabiedrības viedoklis noteica pēc 1994. gada vēlēšanām izveidotās jaunās Dānijas valdības rīcību – tā negribēja atpalikt no iepriekšējās valdības intensitātes sadarbībā ar Baltijas valstīm. Dānijas sabiedrības un tās valdības kopīgie centieni noveda pie spēcīga daņu politiskā lobija izveides Eiropas līmenī, un tā palīdzība Baltijas valstīm bieži vien bija izšķirīga dažādos eiointegrācijas posmos, tostarp arī sarunās par iestāšanos Eiropas Savienībā.

Šā raksta mērķis ir ilustrēt ES iestāšanās sarunu būtību un Latvijas gaitu sarunu procesā, raksturojot svarīgākās sarunu sadaļas un izaicinājumus. Taču pirms ķerties pie “dramaturgiski” sarežģītāko (un tādēļ interesantāko) iestāšanās sarunu momentu apraksta, mēģināšu paskaidrot kontekstu, kurā risinājās šis unikālais process.

Netradicionālais sarunu formāts

Stājoties jebkurā klubā, tu pieņem šā kluba statūtus un nepretendē tos mainīt atbilstoši savām personīgajām vēlmēm un iespējām. Galu galā tieši dalības pamatnoteikumi ir tas būtiskais nosacījums, kāpēc viens vai otrs klubs ir kļuvis tik atraktīvs. Arī ES pievilcība – augstie dzīves kvalitātes standarti – lielā mērā tiek uzturēti ar kopējām likumdošanas normām. Tādēļ viens no ES iestāšanās sarunu ietvara pamatprincipiem bija šāds: Eiropas likumdošana nevar tikt grozīta iestāšanās sarunu dēļ; iespējama ir tikai likumu palēnināta, pakāpeniska ieviešana jaunajā dalībvalstī un arī tad tikai ierobežotā skaitā gadījumu. Kamēr tradicionālo diplomātisko sarunu mērķis ir rast kompromisu abas puses interesējošā jautājumā, ko varētu dēvēt par “interesu viduspunktu”, tikmēr iestāšanās sarunas ir vēltītas tieši problemātikai, kad un kādā veidā dažādās dzīves jomās tiks pilnībā ieviesta ES likumdošana.

Tomēr pati unikālākā iestāšanās sarunu iezīme bija apjomīgais un dažādais tajās iesaistīto dalībnieku skaits. Un šeit nedomāju tikai formāli ar mandātiem apbruņoto Latvijas sarunvedēju grupu un iestāšanās sarunu sekretariātu Ārlietu ministrijā. Trīs gadus visas valsts un sabiedrības eiointegrācijas centieni sakļāvās ap iestāšanās sarunām: lai cik dīvaini tas izklausītos, “europeiskuma” pieaugums gan valstī, gan starptautiskā līmenī tika vērtēts pēc sarunās aizvērto sadaļu skaita.¹ Šādā situācijā daudzi bažījās, vai tikai visā Latvijas pievienošanās procesā nav kāda sarunu vedējiem nezināma viltība, slēpts nodoms, jo daļa sabiedrības nespēja saprast, kāpēc gan bagātajai Rietumeiropai būtu vajadzīga trūcīgā Latvija. Taču galvenās problēmas ES iestāšanās sarunu tēlam sagādāja šāds fakts: lai sarunas lieki nekavētos, tika īstenotas visai sāpīgas, bet nepieciešamas un visaptverošas valsts modernizācijas reformas. Lai ilustrētu pārmaiņas mūsu dzīvē, kas ienāca ES

iestāšanās sarunu dēļ, piemēri tālu nav jāmeklē. Daudzas šodien pašsaprotamas lietas gadu tūkstošu mijā ES iestāšanās sarunu kontekstā izraisīja šķēpu laušanu un nokaitētas diskusijas par to, kā valdības lēmumi, ieviešot ar Eiropas prasībām saistīto modernizāciju, ietekmēs ražotājus, patērētājus, konkurētspēju, tradicionālo dzīvesveidu utt. Parasti dominējošais arguments bija izmaksas un sagaidāmā dzīves sadārdzināšanās. Viens šāds piemērs ir banku noguldījumu apdrošināšanas limitu pacelšana līdz ES noteiktajam minimumam. Tieši šis lēmums ļāva vairumam Latvijas Krājbankas kraha upuru (lai piedod Paula kungs!) zaudētos noguldījumus atlīdzināt pilnībā.

Vēl viens piemērs. Daudzi vēl atceras piesārņoto gaisu pilsētu ielās, kad pa tām brauca dzeltenie ikarusi, bet tirgotāju pretestība degvielas kvalitātes normu ieviešanai bija iespaidīga – kas gan spēsot maksāt par labo, bet dārgo benzīnu? Toreizējais cenas pieaugums par tīro gaisu tagad liekas smieklīgs, jo pārdzīvotas daudzas krīzes enerģijas sektorā un tām sekojošā enerģijas sadārdzināšanās.

Šo un daudzu citu piemēru dēļ bija svarīgi, lai ES iestāšanās procesa diktētās pārmaiņas un to nepieciešamība sabiedrībā tiktu saprasta un akceptēta – ES integrācijas procesa noslēgums galu galā paredzēja tautai tiesības šo jautājumu izlemt referendumā. Šā iemesla dēļ sarunu grupai vajadzēja izveidot konstruktīvus, uz pieņemamiem risinājumiem vērstus kontaktus ne tika valsts administrācijā, bet arī visdažādākajās sabiedrības grupās. Diemžēl šajā rakstā nebūs iespējams pieminēt visus godprātīgos partnerus, kuri savas zināšanas un atjautību ieguldīja daudzskaitlīgo sarunu problēmu atrisināšanā, taču droši var sacīt, ka visaptverošajā Latvijas “inventarizācijā” (ES tiesību kopums, lai arī nav visaptverošs, tomēr skar gandrīz visas dzīves jomas) un “eiropeizācijā” piedalījās daudzi jo daudzi mūsu laikabiedri.

Gatavošanās

Kopš Latvijai sāpīgā noraidījuma 1997. gadā, kad uzaicinājums uz pievienošanās sarunām netika saņemts, divu gadu konsekventu pūliņu rezultātā 1999. gada rudenī gan diplomātiskie avoti, gan arī Eiropas Komisijas (EK) labvēlīgā attieksme liecināja, ka gadskārtējā EK Progresa ziņojumā Latvijas panākumi beidzot tiks novērtēti izteikti pozitīvi un ka Latvija saņems uzaicinājumu sākt iestāšanās sarunas.

Tādējādi loģisks bija valdības solis – izveidot sarunu delegāciju un apstiprināt tās mandātu. Delegācijā pārsvarā tika iekļauti ministriju valsts sekretāru vietnieki. Par delegācijas vadītāju, t. i., pārstāvi starpvaldību konferencē, kuru veidoja ES dalībvalstu un kandidātvalstu ārlietu ministri un kurā formāli risinājās iestāšanās sarunas un tika oficiāli apstiprinātas panāktās vienošanās, kļuva toreizējais

Latvijas ārlietu ministrs Indulis Bērziņš. Mani iecēla par sarunu vadītāju, bet par sarunu vadītāja vietniekiem – ilggadējos Ārlietu ministrijas diplomātus Andri Piebalgu, Latvijas vēstnieku Eiropas Savienībā, un Eduardu Stipro, Sarunu sagatavošanas sekretariāta vadītāju. Piedzīvojusi tikai dažas izmaiņas savā sastāvā, delegācija nostrādāja līdz sarunu noslēgumam.² Šis fakts liecina par labu toreizējā Latvijas civildienesta profesionalitātei un lielā mērā politiskajai imunitātei Latvijas visnotaļ mainīgajā politiskajā vidē (sarunu laikā Latvijā nomainījās trīs valdības).

Iestāšanās sarunu unikālā rakstura dēļ visi delegācijas dalībnieki vairāk vai mazāk atradās iesācēju pozīcijā. Lai arī Dānijas valdība 2000. gada sākumā mūsu komandai noorganizēja pamatīgu sarunu treniņu vairāku dienu garumā, tomēr pārsvarā nācās mācīties pašu sarunu gaitā, kas ilga trīs gadus.

Nemot vērā iestāšanās sarunu formālā priekšmeta – ES likumdošanas kopuma – milzīgo apjomu (90. gadu beigās tika lēsts, ka tas varētu būt 65–80 tūkstošu lappušu biezis; tiesa, lielākā daļa bija dažādu normu tehniskās specifikācijas un parametri), EK ar kandidātvalstīm organizēja sava veida priekšsarunas. Formāli šīs vairākus mēnešu ilga pasākums saucās “ES likumdošanas analītiskā caurskatīšana (jeb izvērtēšana)”, ES žargonā – “skrīnings”. Latvijai labā ziņa bija tā, ka šīs priekšsarunas varējām sākt 1998. gada pirmajā pusē kopā ar valstīm, kuras jau bija uzaicinātas sākt pievienošanās sarunas; sliktā ziņa – uz mums attiecās tikai “skrīninga” pirmā daļa. Likumdošanas caurskatīšana sastāvēja no divām fāzēm: izskaidrojošās un bilaterālās. Izskaidrojošajā fāzē Komisijas eksperti skaidroja kandidātiem dažādu ES politiku būtību un pienākumus (arī tiesības), ko dalībvalstīm uzliek ES likumdošana atbilstošajā jomā. Bilaterālajā “skrīninga” fāzē ES likumdošana tika salīdzināta ar kandidātvalsts pašreizējo likumdošanu, tika identificētas neatbilstības un apzinātas grūtības (finansīalas, ekonomiskas, kā arī politiskas) neatbilstību novēršanā un ES normu ieviešanā. Faktiski tieši otrajā fāzē tika identificētas problēmas, kuras jārisina pašās iestāšanās sarunās.

Eduards Stiprais un viņa vadītā Sarunu sagatavošanas grupa (vēlāk – Sarunu delegācijas sekretariāts) atbildēja par procesa organizēšanu: viņi sagatavoja un pavadīja nozaru ministriju ekspertus sanāksmēs ar Eiropas Komisiju. Pateicoties tam, gan E. Stiprais, gan viņa kolēģi ieguva labu horizontālu pārskatu par sarežģīto ES likumdošanu un resoriski neierobežotu izpratni par dažādām Eiropas politikām. Cits ieguvums no ES likumdošanas caurskatīšanas procesa savlaicīgas uzsākšanas bija gatavība pēc uzaicinājuma saņemšanas 1999. gada decembrī sarunās ātri virzīties uz priekšu.

Sarunu procesa organizētāja un virzītāja no Latvijas puses bija Latvijas Ārlietu ministrija. Taču sarunu gaitā mēs konsekvēnti sekojām Latvijas vēstnieka ES Andra Piebalga padomiem. Šeit jāatceras, ka pirms diplomāta gaitu uzsākšanas viņš bija guvis plašu pieredzi Latvijas administrācijas funkcionēšanas īpatnību un

psiholoģijas izpratnē gan kā izglītības, gan arī finanšu ministrs. Pamatojoties uz A. Piebalga ieteikumiem, mēs aicinājām Latvijas intereses un prasības sarunām (citiem vārdiem, nepieciešamos pārejas periodus un izņēmumus no ES normām konkrētās tautsaimniecības nozarēs) formulēt nozaru ministrijās sadarbībā ar nevalstiskajām organizācijām, pārsvarā – profesionālajām apvienībām. Saņemtos priekšlikumus sarunu grupa³ ietērpā Eiropai saprotamā un pieņemamā formā un centās panākt Latvijas prasību pietiekamu atspoguļojumu sarunu rezultātos. Šādas uz sadarbību orientētas pieejas mērķis bija arī mazināt sabiedrības un politiķu spiedienu uz valdību, īpaši – Latvijas ārlietu resoru, kuram tika pārņemts, ka Ārlietu ministrija, lai paātrinātu iestāšanos Eiropas Savienībā, ir gatava iztirgot Latvijas intereses, piekāpjoties Briseles prasībām.

Latvijas iestāšanās sarunās dažādiem sociālajiem partneriem, nevalstiskajām organizācijām un profesionālajām apvienībām tika ierādīta milzīga loma. Tās aktīvi iekļāvās darba grupās, kas bija izveidotas, lai formulētu Latvijas pozīciju un prasības dažādās sarunu sadaļās. Ja sabiedrības pārstāvji bija apmierināti ar sarunu gaitu un akceptēja sarunās sasniegtos kompromisus un vienošanās, arī premjers bija gandarīts un apmierināts... Galu galā sabiedrībā lielāka uzticēšanās ir nevalstisko, profesionālo organizāciju pārstāvjiem nekā politiķiem un valdībai. Tādēļ valdības un tās premjera pieceja bija gluži pragmatiska: atbildība par sarunu procesu un tā rezultātiem ir jādala ar partneriem tajā vai citā sektorā.

Kurš pirmais? Kandidātu grupas sarunu procesā

ES līderu samits Luksemburgā 1997. gada decembrī atbalstīja EK rekomendāciju uzsākt iestāšanās sarunas ar Poliju, Ungāriju, Čehiju, Slovēniju, Igauniju un Kipru. Tā bija un, iespējams, pat vēl tagad ir sāpīga tēma – īpaši jau Latvijas ārlietu dienesta darbiniekiem, kuri bija veltījuši daudz pūļu, lai pārliecinātu Eiropas varenos par Latviju kā cienīgu pretendenti uzsākt pēdējo ES integrācijas posmu, proti, pievienošanās sarunas. Tādēļ ir vērtīgi šodien no laika distances paraudzīties, vai mūsu pārdzīvojumi tolaik bija pamatoti.

Divus gadus vēlāk, 1999. gada decembrī Helsinkos, arī Latvija, Lietuva, Slovēnija, Bulgārija, Rumānija, kā arī Malta saņēma gaidīto uzaicinājumu sākt iestāšanās sarunas. No tā arī radās kandidātvalstu nosacītais iedalījums Luksemburgas un Helsinku grupā. Protams, “luksemburgieši” pēc Helsinku samita lēmuma bija nopietni noraizējušies, ka viņu virzīšanās iestāšanās sarunās tiks mākslīgi bremsēta un kārotais mērķis – dalībvalsts statuss – atbīdīts par vairākiem gadiem, gaidot uz “helsinkiešiem”. Tādēļ viņi visādi centās akcentēt savu īpašo statusu un pat personīgā saskarsmē uzvedās stipri augstprātīgi. (Lai arī daudzas sarunās skartās problēmas – piemēram, lauksaimniecībā, zvejniecībā – mums bija visai līdzīgas un

koordinācija vismaz ar kaimiņvalstīm mūsu prasībām piešķirtu pārliecinošāku skanējumu, man tā arī neizdevās nodibināt koleģiālas, atvērtas attiecības ar igauņu sarunvedi Alaru Streimanu.)

Tomēr Luksemburgas grupas progress un izrāviens izrādījās tikai šķietamība. Sarunas sākotnēji norisinājās par sadaļām, kuras neprasīja nedz lielu kandidātu piepūli grūtu reformu īstenošanā, nedz arī ES dalībvalstu politisko gribu vienoties par kopīgu pozīciju politiski jutīgos jautājumos. Tā, piemēram, sadaļā “Rūpniecības politika” ir sagrupētas rekomendējošas ES normas. Lai slēgtu šo sadaļu, vienīgais padarāmais “mājasdarbs” bija rūpniecības stratēģijas pieņemšana. Pēc tam EK nedz īpaši pētīja tās saturu, nedz arī pārbaudīja tās realizāciju... Relatīvi ātri tika slēgtas sadaļas, kurās atspoguļoti Eiropas vienotā tirgus principi un normas, proti, “Brīva preču kustība”, “Brīva pakalpojumu kustība”, “Brīva kapitāla kustība”. Ātri rezultāti šeit bija iespējami tādēļ, ka visām kandidātvalstīm sarunu sākšanas brīdī jau bija brīvās tirdzniecības līgumi ar ES un, lai spētu izmantot to sniegtās priekšrocības – eksportēt preces un pakalpojumus –, vairums Eiropas normu jau bija ieviests.

Atšķirībā no Zviedrijas, Somijas un Austrijas iestāšanās sarunām, kur diskusijas risinājās par datumiem, kuros saskaņā ar Eiropas normām tiks izmainīta nacionālā likumdošana, mūsu (austrumeiropiešu un centrāleiropiešu) gadījumā liela nozīme bija gatavībai jeb atbilstībai iestāšanās kritērijiem. Nav lielas jēgas pārņemt ES likumdošanu, ja ekonomikā un nacionālajā attīstībā kopumā nav atbilstošas bāzes tās realizācijai. Tādēļ liela uzmanība tika veltīta reformu procesa praktiskai īstenošanai. No tā *de facto* bija atkarīgs arī pats iestāšanās datums. Un praktiskajā reformu ieviešanas ziņā Latvija atradās turpat vien, kur pārējie ES kandidāti. Ja neskaita 1998. gada Krievijas finanšu krīzes nodarīto zaudējumu Latvijas (un arī abu pārējo Baltijas valstu un dažu Centrāleiropas kandidātvalstu) ekonomikai, mūsu valsts konsekventi daudzu gadu garumā īstenoja makroekonomiskās stabilitātes un ātras saimnieciskās izaugsmes kursu. Tādējādi Luksemburgas grupas valstu cerībai iestāties ES ātrāk par “helsinkiešiem” nebija nedz objektīva, nedz sekmīgākā ekonomikā vai reformu procesā dibināta pamata. (Taisnības labad gan jāpiebilst, ka te minētais neattiecas uz Bulgāriju un Rumāniju, kuras nespēja koncentrēties uz eirointegrācijai nepieciešamām pārmaiņām un uzaicinājumu sākt sarunas saņēma, lai dotu ģeopolitiski pozitīvu signālu un “Eiropas perspektīvu” Rietumbalkānu valstīm, kuras bija nomocījuši kari un etniskie konflikti.)

Dalībvalstu entuziasms paplašināt Eiropas Savienību politiski tika motivēts ar Eiropas atkalapvienošanās ideju. (Īpaši skaidri tas aktualizējās 1999. gadā līdz ar jauno Eiropas Komisiju⁴, kuru bija izveidojis un vadīja Romano Prodi un kurā par paplašināšanos atbildēja Ginters Ferhoigens. Viņam, pārzinot Vācijas politisko

pieredzi no iekšpuses, par atkalapvienošanos bija ļoti skaidri priekšstati...) Eiropas Savienības sadrumstalota paplašināšanās ar divām trim vai pat četrām jaunām dalībvalstīm ik pēc pāris gadiem neatbilda politiskajai vīzijai par Eiropas vēsturisko atkalapvienošanos.

Pievēršoties sarunu vešanas tehniskajiem aspektiem, jāatzīmē, ka darba un laika ziņā ietilpīgais ES likumdošanas caurskatīšanas process ar Helsinku grupu tika uzsākts tikai pāris mēnešus vēlāk nekā ar līderiem. Faktiski šis process norisinājās ar abām grupām gandrīz vai paralēli. Tātad nevar sacīt, ka arī hronoloģiskā ziņā kāda kandidātvalstu grupa būtu ieguvusi būtiskas priekšrocības.

Bija vēl viens apsvērums, ko pieminējām savstarpējās neoficiālās sarunās, bet ne publiski. Pašreiz Polija neapšaubāmi ir viena no līderēm jauno dalībvalstu vidū. Tā ir veiksmīgi izgājusi cauri pasaules ekonomiskajai krīzei, tās politiskie līderi ir pārvarējuši populistiskās fobijas un aizspriedumus saistībā ar Vācijas vadošo lomu Eiropā, Polija nevairās uzņemties vadību sarežģītās politiskās situācijās – kā, piemēram, Ukrainas krīzes gadījumā. Taču gadsimtu mijā aina bija citāda: Polijas integrācija Eiropas Savienībā un iestāšanās sarunu procesi bija slikti organizēti, uz vienas funkcijas pildīšanu pretendēja vairākas institūcijas valsts administrācijā. Līdz ar to nebija pārstieguma, ka Polija šajās sarunās atradās zemākajās pozīcijās desmit valstu starpā slēgto sadaļu skaita ziņā. (Dažreiz dzīvot un strādāt tādā nelielā valstī kā Latvija ir priekšrocība: kompleksos procesos, kas prasa augstas pakāpes koordināciju, ir vieglāk orientēties un organizēties.) Tajā pašā laikā neviens nespēja iedomāties, ka ES paplašināšanās, lai arī kādā konfigurācijā – kandidātvalstu grupās, pa vienai vai visām vienlaikus –, varētu notikt bez Polijas. Tādēļ mēs mēdzām jokot: kamēr šī valsts pieder pie pirmā paplašināšanās viļņa, tikmēr Latvija noteikti arī tur nokļūs.

Tomēr pilnībā kandidātvalstu dalījums grupās izčakstēja 2001. gada beigās, kad pēc kārtīga darba Latvija bija noslēgusi 22 sarunu sadaļas, apsteidzot gan poļus, gan kaimiņus igauņus, kuri bija sākuši sarunas divus gadus ātrāk. Turklāt slēgtajās sadaļās bija pamatīgi atrunātas Latvijas intereses – pārejas periodu un izņēmumu skaits tajās salīdzinājumā ar citām kandidātvalstīm bija iespaidīgs. Protams, darbs pie sarunu dokumentiem un skrupuloziem pārejas periodu pamatojumiem bija neatņemams panākumu nosacījums (par to nedaudz vēlāk), bet nozīme bija ne tikai tam. Lai labāk saprastu sarunu ritmu, to atplūdus un uzplūdus, lietderīgi paraudzīties uz to laiku no otras – proti, ES dalībvalstu – puses.

Skats no Briseles

Lai sarunas būtu efektīvas, ir nepieciešama abu pušu ieinteresētība. ES dalībvalstis bieži paļāvās kārdinājumam rīkoties pēc principa “ko var nedarīt šodien,

atliec uz rītu”. Tādēļ sarunas no 1998. gada marta līdz 2000. gada beigām īpaši raiti uz priekšu nevirzījās: trūka vienotas piecpadsmit toreizējo dalībvalstu (ES-15) pozīcijas daudzos svarīgos jautājumos, kas bija saistīti ar jauno dalībvalstu ienākšanu vecās Eiropas telpā. Tā, piemēram, dalījās viedokļi par brīvu darbaspēka kustību no jaunajām dalībvalstīm: laikā, kad Vācija un Austrija bija krietni nobažījušās par iespējamo imigrantu plūsmu, Lielbritānija un Īrija šajā jautājumā bija krietni liberālākas un pat cerēja gūt taustāmu ekonomisku labumu no jauno dalībvalstu darbaspēka pieplūduma.

Tāpat nebija skaidrs, ko iesākt ar tiešmaksājumiem – lauksaimniecības subsīdijām zemniekiem no jaunpieņacējām valstīm: 1999. gadā Berlīnē pieņemtais ES budžeta ietvars (2000–2007) tos neparedzēja ar argumentāciju, ka lauksaimnieciskās ražošanas izmaksas Austrumeiropā ir krietni lētākas un iespēja pārdot saražoto par “Eiropas cenu” tuvākajā nākotnē nodrošinās lauksaimniekiem pietiekamu peļņu. Tajā pašā laikā veidojās juridiskas pretrunas: tiešmaksājumi ir ES likumdošanas daļa un pienākas ikvienai dalībvalstij. Šeit ES-15 vajadzēja rast risinājumu un vienoties par kopēju sarunu pozīciju. Tāpat arī, lai atdzīvinātu iestāšanās sarunas, ES vajadzēja definēt savu pozīciju par daudzajiem pārejas periodiem, kurus kandidātvalstis – īpaši jau nabadzīgākās, to vidū arī Latvija – bija pieprasījušas, piemēram, sadaļā “Vide”, kur ES augsto normu ieviešana dažu gadu laikā līdz iestāšanās brīdim būtu ekstrēmi dārga.

2000. gada novembrī ES-15 politiskā pamatuzmanība bija pievērstā Savienības institucionālajai reformai, proti, Nicas līgumam, kas fiksēja panākto vienošanos par nepieciešamajam izmaiņām ES institūciju kompozīcijā un darbībā, kurām bija arī liela nozīme ES darbības nodrošināšanai ar lielāku dalībvalstu skaitu. EK šajā situācijā turpināja rūpēties arī par iestāšanās sarunu pilnvērtīgu norisi un nāca klajā ar jauna elementa iesaistīšanu iestāšanās sarunu procesā. Šis elements bija sarunu “ceļa karte”. Komisija sarīdoja tās sadaļas, par kurām vēl nebija iedibināta ES kopīgā pozīcija, un izveidoja darba kārtību trim nākamajām ES Padomes prezidentūrām – sākot ar Beļģiju 2001. gada vidū un beidzot ar Dāniju, kurai 2002. gada beigās vajadzēja sarunas noslēgt. Citiem vārdiem, katra nākamā prezidējošā valsts saņēma “grūto sadaļu” grupu, par kuru tai vajadzēja panākt dalībvalstu vienošanos, proti, pozīciju, uz kuras bāzes vest sarunas ar kandidātvalstīm. ES līderu samits 2000. gada decembrī šo pieeju apstiprināja, un tā tiešām izrādījās efektīvs instruments, lai aizvadītu sarežģīto ES paplašināšanas procesu līdz veiksmīgam noslēgumam.

Otrs būtisks faktors, kas stimulēja dalībvalstis nopietni pievērsties sarunu būtībai, bija vienošanās par sadaļu “Brīva personu kustība” (faktiski iedzīvotāju došanās darbā uz citām dalībvalstīm) un tās slēgšana sarunās ar kandidātvalstīm. Šeit jāpaskaidro, ka Vācija – valsts, kura tieši robežojas ar lielāko kandidātvalsti

Poliju, – jau krietnu laiku cīnījās ar bezdarbu, kura līmenis bija sasniedzis noturīgu vēsturisku rekordu. Lai arī tālākā perspektīvā demogrāfiskās struktūras dēļ valstī tika prognozēts darbaspēka trūkums, tomēr sabiedrībā demonizētais tēls – “poļu san Tehniķis”, kurš atņems vācietim darbu, – bija slikts palīgs vācu politiķiem uzturēt publiskajā telpā racionālu un pragmatisku diskursu par šo tēmu. Līdzīgs noskaņojums valdīja arī Austrijā. Tādēļ, ņemot vērā Vācijas un Austrijas bažas, ES bija spiesta izvirzīt pārejas perioda prasību – iespēju ierobežot darbaspēka ieplūšanu no jaunajām ES valstīm līdz pat septiņiem gadiem pēc to iestāšanās brīža. Tā kā ne visas ES valstis piekrita šai nostādnei, tās varēja izvēlēties akceptēt vai neakceptēt šos ierobežojumus savā teritorijā. 2001. gada vasarā un rudenī daudzas kandidātvalstis, to skaitā Latvija, atzina ES prasību un slēdza sarunas par sadaļu “Brīva personu kustība”. Kā kompensācija un mierinājums par pārejas periodā paredzētajiem ierobežojumiem bija fakts, ka Īrija, Lielbritānija un citas valstis – atšķirībā no Vācijas un Austrijas – atklāti deklarēja savu atvērtību jauno dalībvalstu strādniekiem.

Pašas sarunas par sadaļu “Brīva personu kustība” ir garāka stāsta vērtas, īpaši ņemot vērā emigrācijas procesus pēc iestāšanās ES. Taču šeit es šo sadaļu pieminēju cita iemesla dēļ. Proti, līdz sarunām pēc būtības par šo sadaļu un tās slēgšanai ES-15 bija izturējusies visai vienaldzīgi pret kandidātu prasībām pēc pārejas periodiem un izņēmumiem, ko tie pamatoja ar finansiāliem, ekonomiskiem un politiskiem apsvērumiem. Toties tagad, kad austrumeiropieši bija izrādījuši izpratni par politiski motivētajām dalībvalstu bažām, arī tās sāka ar daudz lielāku izpratni izturēties pret jaunpienācēju prasībām. Tas ļāva Beļģijas prezidentūras laikā 2001. gada rudenī noslēgt sarunas par ievērojamu skaitu sadaļu. Latvija, kas daudzās jomās bija izvirzījusi īpašas prasības, kļuva par nepastarpinātu ieguvēju no šā “politiskā akorda” darbaspēka kustības jautājumā.

Iemantot uzticēšanos

Viedoklis, ka Ārlietu ministrija mājā “ziloņkaula tornī”, slikti orientējas Latvijas ekonomiskajās interesēs, kā arī vairāk ieklausās rietumniekos nekā pašmāju ļaudīs, bija pietiekami izplatīts ne vien Latvijas biznesa aprindās, bet arī citās ministrijās, pašvaldībās un citviet. Šī situācija nebija pieņemama – gan tādēļ, ka veiksmīga iestāšanās sarunu norise bija atkarīga ne vien no Ārlietu ministrijas, bet arī no nozaru ministriju vēlmes līdzdarboties iestāšanās mērķa sasniegšanā, gan arī tādēļ, ka no sarunu rezultātiem, to izpratnes un pieņemšanas sabiedrībā lielā mēra bija atkarīgs balsojums referendumā. Ne jau tieši naudai, kas jātērē ES normu ieviešanai, būtu izšķiroša nozīme, bet gan tam, vai Savienībai piemīt spēja saprast Latvijas prasību būtību, vai arī tā, tāpat kā Padomju Savienība, brutāli un

augstprātīgi ignorē mazas tautas vajadzības. Kaut gan, protams, arī izmaksām bija sava nozīme.

Kad braucam cauri Latvijas pilsētām – kā mazajām, tā lielajām – un paskatāmies uz tām it kā no malas, pārsteidz ārkārtīgi augstais sakoptības līmenis. Latvijas ceļos un ceļmalās ir skaidri redzama ietekme, ko devusi dalība Eiropas Savienībā. Ja runājam konkrēti, ir saskatāms ES fondu izlietojums; arī to fondu, kuri paredzēti ES augsto vides prasību ieviešanai, piemēram, ūdens kvalitātes vai infrastruktūras attīstības jomā. Bet toreiz, 2000.–2002. gadā, sabiedrībā arvien vairāk izplatījās viedoklis, ka visas ES prasības vides, darba drošības, patērētāju aizsardzības uzlabošanai, citiem vārdiem, dzīves kvalitātes jomās, Latvijai nemaz nav vajadzīgas. Plaši tika pausts uzskats, ka iestāšanās Eiropas Savienībā izmaksā pārāk dārgi un Latvija to nevar atļauties. Lai iegūtu argumentus, kas pierādītu, ka iestāšanās procesā tiek respektēta Latvijas maksātpēja, sarunu vedējiem nācās ļoti rūpīgi ieklausīties nozaru pārstāvjos un to partnerorganizācijās. Bija jāprot atšķirt tradicionālā čīkstēšana no patiesām bažām par pārmērīgu slogu, ko radītu ES normu nepārdomāti sasteigta vai mehāniska ieviešana. Rezultātā vajadzēja atbilstoši formulēt prasības par tiešām nepieciešamajiem pārejas periodiem un izņēmumiem.

Spilgts piemērs sadarbībai ar nozares pārstāvjiem bija sarunas par zivsaimniecības jautājumiem. Sarunu pozīcijas definēšanas darba grupā bija gan Valsts zivsaimniecības pārvaldes priekšnieks Normunds Riekstiņš, gan arī Zivsaimnieku asociācijas vadītājs Inārijs Voits un Zivsaimniecības pētniecības institūta direktors Māris Vītiņš.

Saskaņā ar Eiropas Savienībā pastāvošo likumdošanu pēc Latvijas iestāšanās ES mūsu ekonomiskie ūdeņi nokļūtu citu reģiona dalībvalstu zvejnieku koplietošanā, bet mēs par to saņemtu ES finansiālo atbalstu flotes modernizēšanai, tādējādi kompensējot veco zvejas kuģu izņemšanu no aprites, līdzekļus intervences finansēšanai zivju tirgū u. tml. Ja šīs ES normas tiktu īstenotas, Rīgas līča ūdeņi kļūtu pieejami kaimiņvalstu (piemēram, Somijas un Zviedrijas) zvejniekiem, kuru rīcībā bija daudz modernākas laivas un zvejas rīki. Faktiski tas nozīmētu latviešu tradicionālās piekrastes zvejas pakāpenisku iznīkšanu, kas līdzīgu nestu atbilstošas sekas zvejnieku ciematiem.

Zivsaimniecības sektorā strādājošo kolēģu bažas tika formulētas kā prasība sarunu pozīcijā, uzsverot, ka Rīgas līcis ir tradicionāls Latvijas zvejniecības rajons, un paužot bažas par ES likumdošanas mehāniskas ieviešanas sociālekonomiskām sekām. Tādējādi tika prasīts ES kopējās zivsaimniecības politikā iestrādāt izņēmumu, ko noteica nepieciešamība līcim palikt Latvijas zvejnieku rīcībā.

Šeit jāpiemin palīdzīgā roka, ko kandidātvalstīm samērā bieži sniedza EK, lai nogludinātu ceļu starp prasīgo ES likumdošanu un kandidātvalstu bažām par tās ieviešanas iespējamām negatīvajām sekām. No ES kopējo ekonomisko interešu

viedokļa zvejas apjomi Rīgas līcī nebija pārāk nozīmīgi, bet veids, kādā mēs kopā ar zivsaimniekiem bijām formulējuši prasību par izņēmumu, bija pretrunā ar ES vispārējās politikas būtību, kur dalībvalstu tiesības zvejojot citu dalībvalstu ekonomiskās zonas ūdeņos tiek kompensētas ar kopīgu zivju resursu apsaimniekošanu un finansiālo atbalstu no Eiropas kases.

Tā kā izņēmuma režīmu zivsaimniecības nozarei bijām izvirzījuši kā vienu no galvenajām Latvijas prasībām (katrā ziņā sarunu pirmajā posmā), tad savas intereses lobējām, kur un kā vien spējām. Šajā situācijā atkal labi palīdzēja kontakti Dānijā. Dāņu valdība vienmēr konsekventi atbalstīja Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā un, protams, bija labi informēta par mūsu prioritātēm. Iespējams, ka arī dāņiem bija interese piekļūt Baltijas līča ūdeņiem, tomēr, kā man sacīja Dānijas Ārlietu ministrijas Eiropas departamenta direktore Kārena Vermuta, kamēr Latvijas zvejnieki tiešā ceļā pārdod mencas pārstrādei uzņēmumam Bornholmas salā, viņiem pret īpašo režīmu iebildumu neesot.

Tāda bija priekšvēsture manai sarunai ar EK Zivsaimniecības ģenerāldirektora vadītāju Smitu, dāni pēc tautības. Tikšanās noritēja draudzīgā, sapratnes pilnā atmosfērā: Smits rosināja Latvijas intereses formulēt citādi, izmantojot ES pamatnostādnes – piemēram, šim nolūkam varētu būt derīga kopējā vides resursu aizsardzības politika. Tādējādi ģenerāldirektors būšot pietiekami nodrošināts, lai aizstāvētu Latvijas pozīciju dalībvalstu vidū.

Šajā situācijā labā ziņa bija tā, ka mūsu Valsts zivsaimniecības pārvalde sadarbībā ar zinātniekiem, kā arī igauņu puses kolēģiem bija atbildīgi izturējusies pret siļķu un reņģu populāciju Rīgas līcī. Nozvejas kvotas tika noteiktas tā, lai resurss netiktu noplicināts; arī zvejas rīku jauda bija stingri ierobežota. Vēl vairāk – Igaunijas puse bija piekritusi savos līča ūdeņos piemērot līdzīgus ierobežojumus. Šāda pieeja tika attīstīta ilgākā laika posmā, un to nekādi nebija iespējams uzskatīt par sagudrotu iestāšanās sarunu kontekstā. Gluži pretēji, Rīgas līča siļķu populācija bija vienīgā nenoplicinātā visā Baltijas jūrā!

Atbildīga izturēšanās pret zivju resursiem ir ES zvejniecības politikas centrā (lai arī dalībvalstu spiediena dēļ dažreiz nozvejas kvotas tiek noteiktas, pārsniedzot zinātnieku rekomendēto līmeni). Zivsaimniecības sarunu grupa formulēja savu prasību citādi, proti, apzīmējums “piekrastes gadsimtiem ilgā tradicionālā zveja” sarunu pozīcijā tika aizstāts ar zvejas kuģu un zvejas rīku (tīklu) jaudas ierobežojumiem. Bija skaidrs, ka ar pieticīgiem kuģošanas un zvejošanas līdzekļiem neviens no Zviedrijas vai Somijas uz zveju Rīgas līcī nedosies. Tika noteikts arī pieļaujamais skaits laivu, kā arī sastādīts saraksts, kurā bija iekļauti pastāvīgie līča zvejnieki – reģistrēto laivu saimnieki.

Lai gan tagad sarunu pozīcija bija formulēta atbilstoši ES prasībām, tomēr Spānijas delegācijas pretošanās dēļ sarunas bija nonākušas strupceļā. Spāņi

baidījās, ka Latvijas pozīcija varētu radīt precedentu un līdz ar to milzīgajai spāņu zvejas flotei pēkšņi tiktu bloķētas zvejas iespējas tajā vai citā Atlantijas okeāna vai Vidusjūras daļā.

Līdzīgi kā sadaļā “Zvejniecība”, nopietnas un detalizētas sarunas risinājās par astoņiem pārejas periodiem vides aizsardzības jomā. Saskaņā ar Vides un reģionālās attīstības ministrijas aprēķiniem visu ES normu tūlītēja ieviešana Latvijai būtu izmaksājusi 800 miljonus latu. No tā vajadzēja pasargāt gan Latvijas budžetu, gan vēl pastāvošo industriju. Lai ilustrētu sarunu komplicēto un laikietilpīgo raksturu, pieminēšu tikai to, ka pārejas perioda piešķiršanai gaisa rūpnieciskā piesārņojuma jomā individuāli attīrīšanas ierīču ieviešanas plāni bija jāsaskaņo ar katru lielo industriālo uzņēmumu (“Liepājas Metalurgs”, “Valmieras stikla šķiedra” u. c.)⁵.

2001. gada pirmajā pusē Latvija iestāšanās sarunu procesā pozicionējās ar visai pieticīgu slēgto sadaļu skaitu. Gan Igaunija, gan arī Lietuva apsteidza Latviju: “komēta” – rakstīja starptautiskā un Latvijas prese par Lietuvas sarunu vedējiem. Izjūtas bija nepatīkamas – progresu virzībā uz dalību Eiropas Savienībā mērija slēgtajās sadaļās; pat starptautiskās kredītreitinga aģentūras uz šīs bāzes balstīja savus vērtējumus par valstīm, kuras atradās iestāšanās procesā, proti, formulēja šo valstu stabilitāti un pievilcīgumu investīcijām. Turklāt nebija drošas pārlicības, ka Latvijas izvirzītās prasības par pārejas periodiem un izņēmumiem tiks akceptētas.

Taču pēc vairāk nekā gadu ilgušajām sarunām intensīvais un mērķtiecīgais darbs beidzot nesa augļus. 2001. gada rudenī Latvija apsteidza ne tika Lietuvu, bet arī Igauniju. Tika slēgtas astoņas sadaļas ar lielu skaitu pārejas periodu un svarīgo izņēmumu – īpašo zvejas režīmu Rīgas līcī⁶. Finansiāli nomācošajā sadaļā “Vide” Latvija ar astoņiem pārejas periodiem atpalika tikai no Polijas, kurai bija deviņi pagaidu izņēmumi. Lietuva sarunas vides jomā bija pabeigusi tikai ar trīs pārejas periodiem. Abi Bērziņi no Latvijas – premjers un ārlietu ministrs – Eiropadomes sanāksmē decembrī varēja būt apmierināti: lai arī baltieši sevi sauc par brāļu tautām, tomēr sacensība ar lietuviešiem un vēl jo vairāk ar igauņiem bija morāli ļoti svarīga!

Par papildu ieguvumu kļuva uzticēšanās Ārlietu ministrijas sarunu grupas spējām un, galvenais, godprātībai. Sākotnēji neviens īsti neticēja, ka izdosies panākt tik būtisku izņēmumu no ES kopīgā zvejniecības režīma. Atceros, 2001. gada vidū es skaidroju laikraksta “Diena” žurnālistei Anitai Braunai, ka Lietuvas izvirzīšanās slēgto sadaļu ziņā notika tādēļ, ka Latvija cītīgi strādā pie liela skaita pārejas periodu un pat izņēmumu pamatošanas. Viņa klausījās manī pieklājīgi, bet ar attieksmi, ko varētu formulēt šādi: “Vai nu mazums ir dzirdēti ierēdņu apsolījumi, kuri pēc tam izplēn Briseles nepiekāpības priekšā...” Kad vēl rudenī “raža sāka ienākties” slēgto sadaļu veidā, par zvejniecību atbildīgais zemkopības

ministrs Atis Slakteris bija pozitīvi pārsteigts. Arī no visai asvārdīgā un kritiski kodīgā Zivsaimnieku asociācijas vadītāja Inārija Voita sarunu vedēji vairs sliktā vārda nedzirdēja.

30. oktobrī laikraksts "Diena" rakstīja:

[Panāktā] vienošanās .. sašķoba skeptiķu un bāleliņu aprindās populārus eirostereotipus. Proti, ka Latvijas ierēdņi Briselē neaizstāvētu valsts intereses un ka integrācija ES būtu bezierunu piekāpšanās briesmīgām un latviešiem neizdevīgām ES prasībām. [...] Par spīti ne mazskaitlīgajām pārejas periodu prasībām, Latvija sarunās ir noslēgusi tikpat sadaļu, cik Lietuva, un par vienu mazāk nekā Igaunija⁷, kas sarunas sāka gadu ātrāk un tajās uzkrītoši vadījās pēc principa – apņemties izpildīt pat to, ko skaidri redzams, ka nespēs izdarīt, lai tikai ātrāk tiktu "klubā". [...] Slēgto sadaļu skaitu un pārejas periodus ir svarīgi pieminēt ne sacensību azarta dēļ. Šie fakti palīdz apjēgt kopējo iestāšanās sarunu ainu, un tie nepārprotami stāsta, ka vismaz pagaidām sarunu vedējiem nevar pārvest ne neprātīgu steigu, ne automātisku piekrišanu visām ES prasībām pēc kārtas. Gluži otrādi – viņu darbs nes augļus.⁸

Būtu brīnīšķīgi, ja šajā vietā Latvijas iestāšanās ES sarunu sāgai varētu pielikt punktu, bet...

ES "ceļa karte", kura bija atraisījusi sarunu tempu, ļaujot risināt būtiskus iestāšanās jautājumus, bija novedusi sarunas līdz kritiskajam punktam, kurā ES bija jādefinē sava nostāja par finansējumu, kas pienācās jaunajām dalībvalstīm, piemēram, par tām pieejamo struktūrfondu apjomu un lauksaimniecības atbalsta maksājumu līmeni.

Noslēguma sākums. Grūtās izšķiršanās

2002. gada janvārī Eiropas Komisija izteica priekšlikumu par konkrētiem finanšu nosacījumiem desmit jaunajām dalībvalstīm laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam, t. i., līdz ES daudzgadu budžeta kārtējā perioda noslēgumam. Diskusijas par struktūrfondu apjoma aprēķināšanas formulām un, piemēram, jautājumiem, kā jaunajām ES valstīm pirmajos dalības gados nenonākt "neto maksātāju" stāvoklī (jo pastāvēja liela laika distance starp iemaksām ES budžetā un reālām naudas izmaksām dalībvalstīs saskaņā ar iesniegtajiem un īstenotajiem struktūrfondu projektiem), palika finanšu ministriju un speciālistu ziņā. Turpretī lauksaimniecības finansēšanas piedāvājums izraisīja plašu sabiedrības uzmanību un spraigu diskusiju.

Netaisnais priekšlikums pārsteidza ne vien plašu publiku Latvijā un citās kandidātvalstīs, bet arī daļu politiķu; tas tika uztverts ar aizvainojumu, pat kā plīķis no Eiropas. Priekšlikums, pirmkārt, paredzēja sākt ieviest tiešmaksājumus,

sākot ar 25% no pilna apjoma, un sasniegt 100% līmeni 2013. gadā. Otrkārt, ražošanas apjomi (kurus tad subsidē ar šiem maksājumiem) tika noteikti 1997./1998. gada līmenī. Šis periods bija izvēlēts tādēļ, ka, sākot ar šiem gadiem, kandidātvalstīs bija pieejama ticama lauksaimniecības statistika. Citiem vārdiem, EK bija ar mieru subsidēt lauksaimniekus esošo ražošanas apjomu ietvaros, bet ne paredzēt rezervi nozares paplašināšanai.

Aizvainojuma pamatā bija tas, ka trūka detalizētākas izpratnes par situāciju Eiropas Savienībā. Kā iepriekš minēts, jau 1999. gada pavasarī (tātad vēl pirms tam, kad Latvija saņēma uzaicinājumu sākt sarunas!) ES valstu un valdību vadītāji, tiekoties Berlīnē un lemjot par jaunuzņemamo valstu finansēšanu, neparedzēja nekādus tiešmaksājumus šo valstu zemniekiem. Tas tika argumentēts ar zemo lauksaimniecības ražošanas izmaksu līmeni tajās (gan arī ar bailēm, ka milzīgais zemnieku saimniecību skaits, īpaši Polijā, “uzspridzinās” ES budžetu). Šajā grūtajā situācijā EK kārtējo reizi darbojās kā “godīgais brokeris”, kas strādā paplašinātas ES interesēs. Tā kā tiešmaksājumi ir paredzēti ES likumdošanā un ir tās daļa, tad EK ierosināja kompromisu par pakāpenisku zemnieku ienākuma atbalsta ieviešanu (jo ES likumdošana pārejas periodus neaizliedz) cerībā, ka šādu pieeju atbalstīs dalībvalstis.

Kopumā šis ES “skopulīgums” radās no četru dalībvalstu – Vācijas, Lielbritānijas, Nīderlandes un Zviedrijas – dziļās neapmierinātības ar lauksaimniecības maksājumu milzīgo īpatsvaru ES budžetā (lasi: arī šo valstu iemaksās kopbudžetā). Kā nosacījumu jauno dalībvalstu lauksaimniecības finansēšanai tās prasīja pamatīgu kopējās lauksaimniecības politikas reformu, lai samazinātu kopējos izdevumus šai ES budžeta izdevumu pozīcijai. Savukārt citas dalībvalstis, piemēram, Francija, kas ar lauksaimniecības maksājumiem no ES budžeta ļoti daudz atguva, to nevēlējās pieļaut nekādā gadījumā.

Cerēt, ka plašāka publika sapratīs ES dalībvalstu komplicētās attiecības vai arī ka EK priekšlikumā piedāvātā kopsomma Latvijas lauksaimniecības finansēšanai salīdzinājumā ar to, ko spēj atļauties Latvijas pieticīgais budžets, nemaz tik slikti neizskatīsies⁹, būtu ļoti naivi – tas tikai vairotu eiroskepticismu jau tā piesardzīgajā un mazticīgajā Latvijas sabiedriskajā vidē. Lai arī EK piedāvātie skaitļi tika novērtēti kā netaisnīgi un aizvainojoši, tomēr tie bija tikai skaitļi, bet par skaitļiem vienmēr ir iespējams kaulēties un diskutēt. Tādēļ mums pašiem bija jāvienojas par stratēģiju un jācinās par EK priekšlikuma tuvināšanu Latvijas interesēm.

Lai sasniegtu rezultātu, stratēģijai bija jābūt efektīvai, tātad bija jākoncentrējas tikai uz dažām patiešām svarīgām lietām, izvairoties no spēku izšķiešanas dažādos virzienos. Vajadzēja skaidri definēt mērķi un uzdevumus, kā arī paust politisku vēstījumu, ko varētu izskaidrot un padarīt atpazīstamu 15 dalībvalstīs un Eiropas Komisijā.

Bija skaidri redzams, ka t. s. horizontālajos jautājumos Latvijai individuālus uzlabojumus panākt neizdosies. Tā, piemēram, tiešmaksājumu jomā gudrāk bija sekot tādai lielai un ietekmīgai valstij kā Polija. Ja vispār izdotos paaugstināt 25% sliksni kā sākumpunktu ES subsīdiju saņemšanai, tad ieguvēji gandrīz vai automātiski būtu visi. Tajā pašā laikā ražošanas apjomi dažādajās lauksaimniecības nozarēs (saskaņā ar tiem maksā šīs subsīdijas) katrai kandidātvalstij bija individuāli. Tāpēc loģiski radās secinājums, ko atbalstīja valdība un Lauksaimniecības organizāciju sadarbības padome (LOSP)¹⁰, proti, ir nepieciešams kopīgi izšķirties tikai par dažām prioritātēm.

“Meli, lieli meli un lauksaimniecības statistika...”

Jebkurā gadījumā visiem Latvijas puses argumentiem bija jābūt statistiski pamatotiem. Taču šeit radās reāla problēma: oficiālā statistika bija ne tikai sliktāka par to, kas atbilstu Latvijai vēlamajiem kvotu un tiešo maksājumu aprēķiniem, bet pat ievērojami sliktāka par reālo situāciju 20. gs. 90. gados. Turpinājumā ieskatam tipiskākie piemēri.

Tiešo maksājumu “nacionālo aploksni” jeb pieejamo kopsummu Latvijas lauksaimniekiem vistiešāk ietekmēja graudaugu platībmaksājumi, kurus aprēķināja, reizinot platības ar vidējo ražību. Tātad jautājums bija šāds: cik tonnu graudu tiek novākts no viena apstrādātā hektāra? Latvijas puse prasīja 3 t/ha, ES sākotnēji piedāvāja 2,03 t/ha, bet reālie dati uzrādīja 2,09 t/h. Kā atzina Zemkopības ministrija un LOSP, patiesībā jau tolaik uz tirgu orientētajās saimniecībās ražība pārsniedza 3 t/ha, bet nodokļu apiešanas un citu līdzīgu ar pelēko ekonomiku saistītu iemeslu dēļ daudzi deklarēja mazāku ražību vai arī uzrādīja lielākas apsētās platības, lai saņemtu akcīzes nodokļa atmaksu par degvielu atbilstoši formāli it kā apstrādātajām platībām. Turklāt arī mazās naturālās un pusnaturālās saimniecības, kas audzēja graudaugus mazās platībās ar zemu ražību, piemēram, pašpatēriņa lopbarības augus, tika atspoguļotas statistikā. Šo saimniecību skaits bija liels. Rezultātā oficiālā statistika varēja piedāvāt tikai tādus datus, kas bija zemāki ne vien par graudkopības saimniecību ražību rādītājiem, bet arī par reālo vidējo rādītāju.

Otrs piemērs – piena kvota. Sākotnējā Latvijas prasība bija 1,2 miljoni tonnu gadā kā vēlamais ražošanas apjoms nākotnē. Tobrīd dati reāli uzrādīja 487 tūkstošus tonnu un ES piedāvāja 489 tūkstošus tonnu. Piena kvotu aprēķina no pārstrādei nodotā piena un tiešās tirdzniecības apjoma, tātad no tā, ko saimniecība pārdod tieši patērētājiem. Eiropas Savienības valstīs tā ir ļoti neliela daļa no piena kopapjoma. Latvijas pieticīgo statistiku skaidrojām ar it kā milzīgo piena apjomu, ko saimniecības izmanto teļu barošanai un kas skaitās pašpatēriņš un līdz ar

to nenonāk tirgus aprītē, kā arī ar datu trūkumu par tiešo tirdzniecību, kas it kā pie mums ir ļoti izplatīta. Šeit, atšķirībā no ražības, galvenā problēma bija starpība starp patieso situāciju (arī oficiālie dati pat par pārstrādei nodoto pienu bija mazāki par reālo apjomu – 2000. gadā tikai 398 tūkstoši tonnu!) un vēlmi nodrošināt Latvijas tirgu ar pašmāju produktiem, un piensaimniecības nozares optimālu attīstību.

Turpinājās darbs pie visu kvotu palielināšanas. Tomēr, ņemot vērā Latvijas klimata, augsnes un lauksaimniecības struktūras piemērotību piensaimniecībai (arī jau izdarītās investīcijas ES standartu sasniegšanai piena pārstrādes uzņēmumos), par pamatmērķi tika izvēlēta piena kvotas būtiska uzlabošana.

Taču EK piedāvātais kvotas apjoms, kas bija balstīts uz Latvijas oficiālās statistikas datiem, kā jau teikts, atspoguļoja tikai to piena daudzumu, kas nonāca pārstrādē. Līdz ar to piena tonnas, kas tika saražotas un patērētas pašās saimniecībās vai arī pārdotas tiešā ceļā patērētājiem, netika iekļautas statistikā. Akceptēt EK piedāvājumu nozīmētu uzlikt nopietnus ierobežojumus nozares attīstībai, proti, mazo zemnieku kļūšanai par tirgus ražotājiem. *De facto* tas draudētu ar nepieciešamību importēt produktu, kas vienmēr ticis saražots Latvijā.

Taču saukli par attīstību nevarēja lietot kā argumentu, jo ES nevēlējās jaunajās dalībvalstīs neierobežoti attīstīt nozari, kura tiek smagi un dārgi subsidēta no ES kopbudžeta. Runa varēja būt tikai par tālaika ražošanas līmeņu saglabāšanu un finansēšanu. Tādējādi, lai arī EK un vairākās dalībvalstīs neformāli panācām simpātijas Latvijas pamatinteresēm, kuras cerējām realizēt noslēguma sarunās, tomēr formāli uzlabojumi bija iespējami tikai tad, ja pierādītu “statistikas kļūdu” un pamatotu jaunus, Latvijai izdevīgākus skaitļus.

Te nu vajadzēja palauzīt galvu kopā ar kolēģiem no Zemkopības ministrijas – toreizējo valsts sekretāri un vēlāko premjerministri Laimdotu Straujumu un valsts sekretāra vietnieku Aivaru Lapiņu. Valsts agrārās ekonomikas institūts piegādāja visdažādākos skaitļus, kurus virknējām dažādās iespējamās (dažreiz visai spekulatīvās) kombinācijās. Sarēķinājām, cik piena zemnieki varētu izlietot paši. Nepietika. Tad rēķinājām un skaitījām klāt, cik varētu patērēt teļi. Izskatījās jau labāk. Pēdējā virsotne teorētiskās domas lidojumā balstījās uz faktu, ka jaundzimušie sivēni arī zināmu laiku tiek baroti ar govju pienu. Skaitījām sivēnus. Rezultātā iznāca 1,2 miljoni tonnu piena. Pašiem no šā skaitļa palika bail!

Prasījām arī uzlabot laukaugu ražības koeficientu hektārmaksājumiem – jo tas lielāks, jo vairāk naudas atbalstam varēja saņemt. Šeit pamatojumam izmantojām argumentu, ka zemā ražība ir tādēļ, ka zemnieki nevar atļauties iegādāties minerālmēslus, kaut gan salīdzinājumā ar kolhozu laiku, kad minerālmēsli tika kaisīti pa labi un pa kreisi tiešā un pārnestā nozīmē, ražība tagad bija krietni augstāka. Tomēr EK šādu argumentāciju pieņēma.

Pēdējie metri

Pagāja 2002. gada vasara. Mums izdevās panākt vienošanos un slēgt sarunas par pārejas periodiem gaļas, piena un zivju pārstrādes uzņēmumiem sanitāro prasību jomā, kā arī piena kvalitātes prasību ziņā (sanitārie apstākļi, kādos piens tiek slaukts un nogādāts pārstrādes uzņēmumos). Šeit interesanti atzīmēt, ka pārejas periods piena kvalitātei bija par veselu gadu garāks nekā piena kombinātiem atvēlētais. Uzņēmēji lielajos pārstrādes uzņēmumos gribēja sasniegt atbilstību ātrāk (faktiski tā jau bija sasniegta), lai varētu produkciju pārdot ES koptirgū par labu cenu, turpretī zemniekiem izpildīt prasības bija grūtāk mazāku finansiālo iespēju dēļ. EK bija kritiska par šo neatbilstību: uzņēmumi nedrīkst ražot produktus koptirgum no piena, kas neatbilst sanitāriem standartiem. Pēc kārtīgas urķēšanās ES likumdošanā izdevās atrast pamatojumu: sieru, kuru gatavina ilgāk nekā 30 dienas, drīkst ražot arī no tāda piena, kas ne gluži par visiem simt procentiem atbilst kvalitātes prasībām.

Taču par svarīgāko – kvotām un maksājumiem – no EK puses nekādas noteiktas reakcijas nebija. Nebija arī skaidrs, vai vispār varam cerēt uz pozitīvu sava darba iznākumu. Trīs mēnešus pirms iestāšanās sarunu noslēguma atmosfēra kļuva arvien nervozāka, jo pilnīgi skaidri bija jaušama saikne starp sarunu rezultātu par lauksaimniecību un Latvijā gaidāmo referendumu par iestāšanos Eiropas Savienībā.

Bijām iesnieguši Eiropas Komisijā plašus un detalizētus pamatojumus, kāpēc nepieciešams labot “statistikas kļūdu” piena kvotai. EK materiālus un metodiku gan pieņēma, tomēr nekāda praktiska rīcība kvotas uzlabošanā nesevoja. Tādēļ iekšējās diskusijās nonācām pie secinājuma, ka nepieciešams politisks grūdiens, lai EK oficiāli piekristu mūsu aprēķiniem. Citiem vārdiem, vajadzēja panākt, lai EK augstākie ešloni jeb lēmumu pieņēmēji sadzirdētu mūsu paustās pamatintereses.

Kopā ar Eduardu Stipro ķērāmies pie vēstules sagatavošanas EK prezidentam Romano Prodi. Bez liekas kautrības jāatzīst, ka mums izdevās vienā lappusē aptvert gan skarbo vēsturisko pieredzi, norādot gan to, ka tikai ļoti nedaudzās valstīs zemniecība ir pieredzējusi līdzvērtīgas grūtības un pazemojumus, gan pozitīvo lomu, ko tā pildījusi tautas izdzīvošanā, gan arī objektīvo situāciju – daudzās naturālās saimniecības (tajā laikā Latvijā to īpatsvars bija 70%), kuras radās pēc kolhozu sabrukšanas, bet kuru saražotā produkcija netiek atspoguļota oficiālajā statistikā, līdz ar to – arī kvotās. Vēstulē aicinājām EK prezidentu rīkoties, lai pēc iestāšanās nerastos situācija, ka Latvijai nākas importēt pienu, ko tā vienmēr spējuši saražot pati.

Šo vēstuli lūdzām parakstīt Latvijas Valsts prezidentei Vairai Vīķei-Freibergai, kurai bija paredzēta vizīte Briselē, lai tikšanās laikā ar Romano Prodi diskutētu par

sarunu noslēguma jautājumiem. 3. septembrī prezidente šo vēstuli parakstīja.¹¹ Var apbrīnot prezidentes spēju ātri aptvert problemātisko situāciju un meklēt ceļus tās risināšanai. Prezidente nebūt nebija cilvēks, kas bez dziļākas izpratnes par saturu, mērķi un detaļām paraksta ierēdņu sagatavotu tekstu.

2002. gada 3. oktobrī Briselē notika Latvijas Valsts prezidentes tikšanās ar EK prezidentu Romano Prodi un ES komisāru paplašināšanās jautājumos Ginteru Ferhoigenu. Latvijas prezidente, laiku lieki nekavējot, pēc īsa fotografēšanās brīža pievērsās lietas būtībai – Latvijas piena kvotas uzlabošanai, minot konkrētus skaitļus un argumentus. Varēja manīt, ka augstās amatpersonas piedzīvo lielu pārsteigumu: acīmredzot neviens cits kandidātvalsts vadītājs tik droši, atklāti un precīzi savas zemes intereses iestāšanās sarunās nebija formulējis. Pie augsto ciemiņu virspusējības pieradušie EK ierēdņi saviem priekšniekiem nebija sagatavojusi piemērotu uzziņu materiālu. Bet tieši tāpēc šī tikšanās bija tik spilgta un panāca nepieciešamo politisko iespaidu.

Tādējādi politiskais grūdiens bija dots. Turpmākajos divos mēnešos sarunas kļuva aizvien intensīvākas. Salīdzinājumā ar EK sākotnējo piedāvājumu kvotas pieauga vidēji par 40%, bet pienam – divas reizes. Sanita Deslandes, kura sarunu grupā bija atbildīga par lauksaimniecības jautājumiem, ziņoja, ka EK pat neformāli likusi manīt, ka kvota varētu būt viens miljons tonnu piena gadā. Taču vēlāk šāds skaitlis vairs nekur netika minēts.¹² Jebkurā gadījumā sarunātās 728 000 tonnas pilnībā un ar rezervi nosedza visu tālaika piena ražošanu Latvijā. Jāuzsver, ka tikai 2012. gadā Latvijas ražotāji pirmo reizi pietuvojās šai robežai.

Tiešmaksājumus jeb pieejamo ES lauksaimniecības subsīdiu apjoma ziņā Latvija bija tādā pašā situācijā kā jebkura cita kandidātvalsts, proti, sākot ar 25% no veco dalībvalstu subsīdiu apjoma pirmajā ES dalības gadā un līdz 2013. gadam pakāpeniski sasniedzot veco dalībvalstu līmeni, tātad 100%¹³. Starplaikā tika atļauts zināmu daļu ES Lauku attīstības fonda naudas pārvērst tiešmaksājumos, kā arī papildināt tos no nacionālajām subsīdijām.

Negaidīti riski

Valsts prezidentes vizīte Briselē notika tikai dažas dienas pirms 8. Saeimas vēlēšanām Latvijā. Bija skaidrs, ka nesen dibinātā partija “Jaunais laiks” bauda popularitāti un vēlēšanās iegūs lielas daļas vēlētāju atbalstu. Tomēr labas izredzes saglabājās arī Tautas partijai un, ja partija “Latvijas ceļš” spētu pārvarēt 5% barjeru, būtu iespējams saglabāt esošo politisko koalīciju. Iestāšanās sarunu noslēgumā tas šķita svarīgi, jo gandrīz visas vienošanās par iestāšanās nosacījumiem tika panāktas premjerministra Andra Bērziņa (“Latvijas ceļš”) vadītās valdības laikā. Kā atceramies, skandaloza notikuma dēļ “Latvijas ceļš” Saeimā tomēr neiekļuva.

Bija jūtams, ka jaunās valdības vadītājs Einars Repše ("Jaunais laiks") būtisko uzdevumu – noslēgt ES iestāšanās sarunas – uztver piesardzīgi un uz sarunu vedējiem raugās ar zināmu neuzticību. Protams, viņu ir iespējams saprast: vienu mēnesi pirms ES sarunu fināla Kopenhāgenā viņam bija jāuzņemas atbildība par tik ļoti kritizētās iepriekšējās valdības sastrādāto. Priekšvēlēšanu cīņu dēļ nebija izdevies pievērst daudz uzmanības tam, kas notiek iestāšanās sarunās, un publikajā telpā plaši skanēja populistiskas eiroskeptiķu balsis.

Teikšu atklāti, situācija bija ļoti nepatīkama: kā ES sarunu vadītājs biju nopietni nobažījies, ka jaunais valdības vadītājs varētu justies aicināts atvērt un mēģināt revidēt sarunās jau panāktās vienošanās. Tas nozīmētu, ka Latvija nevarētu sarunas pabeigt kopā ar deviņām citām kandidātvalstīm un iestāšanos ES nāktos atlikt. Latvijai tas draudētu ar nopietnām politiskām un ekonomiskām sekām.

Šajā brīdī ļoti palīdzēja kolēģu – Sandras Kalnietes (tolaik vēstniece Francijā) un Valda Krastiņa (tolaik vēstnieks Somijā) atsaucība. Viņi bija "Jaunā laika" balsti ārpolitikā. Savā diplomātiskajā darbībā viņi jau bija iepazinuši Latvijas sarunu vedēju rīcību, pamatojot un aizstāvojot valsts intereses, un līdz ar to bija pārliecināti par šo cilvēku profesionālismu un politisko godīgumu. Pozitīvi jāvērtē arī tas, ka Mārtiņš Roze, kurš kā Zemkopības ministrijas Eiropas departamenta direktors bija pietiekami cieši iesaistīts iestāšanās sarunu procesā, kļuva par zemkopības ministru. Tomēr tas situāciju pilnībā neatrisināja: kādam vajadzēja uzņemties pilnu politisko atbildību, pret ko tik rezervēti izturējās jaunais Ministru prezidents, un nodrošināt kontinuitāti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā, kā arī noslēgt iestāšanās sarunas.

2002. gada novembrī sākās pēdējie intensīvie ES sarunu raundi par vēl neatrisinātajiem jautājumiem. To saraksts aptvēra visai nevienmērīgu, bet izšķirīgu problēmu loku: sākot no piena kvotas un beidzot ar tiesībām medīt lūšus. Šie jautājumi bija politiski ļoti jutīgi, jo vajadzēja izvairīties no secinājuma, ka "atnāca ES un aizliedza". Lai efektīvi virzītos uz priekšu, sarunās piedalījās ļoti nelielas delegācijas. ES pusi pārstāvēja Dānijas ES prezidentūras vēstnieks P. S. Kristofersens, ģenerāldirektori E. Landaburu (paplašināšanās ģenerāldirektors) un H. M. Silva Rodrigess (lauksaimniecības ģenerāldirektors) kopā ar dažiem ekspertiem. No Latvijas puses piedalījās vēstnieks Eiropas Savienībā A. Piebalgs, sarunu vadītāja vietnieks E. Stiprais, par lauksaimniecības sadaļu atbildīgā S. Deslandes (Ārlietu ministrijas iestāšanās ES sarunu delegācijas sekretariāts), Zemkopības ministrijas valsts sekretāra vietnieks A. Lapiņš, Latvijas misijas pie ES padomnieks A. Austers un es kā sarunu vadītājs. Emociju temperatūra šajās sanāksmēs dažkārt sakāpa visai augstu. Atceros, ka tad, kad mēģināju noskaidrot, vai mēs tāpat kā igauņi nevarētu panākt izņēmumu no ES likumdošanas lāču medīšanai (lāči gan tajā laikā Latvijas mežos vēl nebija parādījušies, bet drošs paliek nedrošs...), manā

virzienā lidoja zīmulis. P. S. Kristofersens aizvainoti sauca: “Mēs te apspriežam pasaulvēsturisku Eiropas apvienošanās procesu, bet viņi te par lūšiem un lāčiem!...” Atbildēju, ka pieņemu zināšanai. Vēlāk visi smējās par šo incidentu (ja to vispār tā var nosaukt), un sarunu rezultātu tas neietekmēja: vilkus un lūšus Latvijā joprojām drīkst medīt.

Lai veicinātu kandidātvalstu piekrišanu iezīmētajiem kompromisa risinājumiem kvotu, tiešo maksājumu un citu finansiāli ietilpīgo jautājumu ziņā, ES sarunās nāca klajā ar sava veida “saldinātāju” – Šengenas fondu. Latvijas gadījumā tie bija 23 miljoni eiro (summa tika aprēķināta, ņemot vērā, cik gara jaunās dalībvalsts teritorijā būs ES ārējā robeža), kas bija paredzēti Šengenas režīma prasību ieviešanai (pasu drošība, kopējā dalībvalstu informācijas apmaiņas sistēma u. tml.). Tas apmierināja abas puses: Latvijas Iekšlietu ministrija šajā piedāvājumā saskatīja iespēju ātrāk tuvoties dienai, kad Latvijas iedzīvotāji, robežkontroles neapgrūtināti, varēs pārvietoties gandrīz visā Eiropā; ES pusei tā bija investīcija pasu drošībai pēc Savienības paplašināšanās.

Prezidente, pilnībā saprotot šo pēdējo raundu nozīmi trīs gadus ilgušo sarunu iznākumam, publiskajā telpā aktīvi demonstrēja savu atbalstu sarunu delegācijas darbam. Tā, atgriezies no Briseles pēc kārtējā sarunu raunda, es tieši no lidostas tiku pieņemts Rīgas pilī. Pēc detalizētas sarunas par sasniegtajiem (un vēl nesaņemtajiem) rezultātiem Valsts prezidente kopā ar mani uzrunāja medijus un pauda savu pārliecību par reālām iespējām panākt Latvijai labvēlīgus iestāšanās nosacījumus.

2002. gada 13. decembris. Piektdiena...

28. novembrī vēl pēdējo reizi tikos ar Valsts prezidentu pirms noslēdzošās Eiropadomes sanāksmes Kopenhāgenā. Panāktais kvotu apjoms šķita pieņemams.¹⁴ Lai arī ir nepareizi uzskatīt ES par “maciņu”, t. i., par bezizmēra finansējuma piegādātāju, tomēr, tēlaini runājot, arī kopējā finanšu “aploksne”, ko Latvija saņemtu, iestājoties ES, neizskatījās slikti.¹⁵ Arī citi, ekonomiski mazāk svarīgi jautājumi, kā, piemēram, lūšu medīšana un atļauja neaplikt apkuri ar PVN u. tml., bija atrisināti. Tas bija labs pamats, lai prezidente ar pietiekamu pašlūgumu varētu doties uz Eiropadomi Kopenhāgenā. Tur ES valstu un valdību vadītājiem 12. un 13. decembrī bija jānoslēdz iestāšanās sarunas ar desmit kandidātvalstīm un jānosaka datums līguma par iestāšanos Eiropas Savienībā parakstīšanai.

Latvijas valdību Kopenhāgenas noslēguma sarunās pārstāvēja premjerministrs Einars Repše, ārlietu ministre Sandra Kalniete un zemkopības ministrs Mārtiņš Roze. Pats Kopenhāgenas samits ir īpaša stāsta cienīgs: tas bija gan emocionāli piesātināts, gan arī diplomātiski interesants. Galvenās problēmas sarunās radīja

Polija, Čehija, Slovēnija un Malta. Pēc iestāšanās dažādu faktoru dēļ šo valstu makrofinansiālais ieguvums, ja salīdzina ar pārējām ES kandidātēm, saskaņā ar lietotajām aprēķinu formulām, būtu krietni mazāks. Piemēram, Čehijai ES ārējā robeža ir tikai Prāgas lidostā, tāpēc Šengenas fonda nauda tai pienācās visai niecīgā apjomā. Lai šo problēmu atrisinātu, ES prezidentūrai bija jāpanāk dalībvalstu piekrišana papildu naudas iedalīšanai, kā arī jau piešķirto līdzekļu pārbīdei no vienas izdevumu pozīcijas uz citu.

Latvijas delegācijas uzdevums bija krietni pieticīgāks, bet gana nervus kairinošs. Izmantojot vēstnieka A. Piebalga visai plašos sakarus Briseles ierēdniecības un diplomātu vidē, kā arī manus sakarus dalībvalstu galvaspilsētās un ar kolēģiem – sarunu vedējiem, mēģinājām izzināt, vai kādai no topošajām dalībvalstīm nav izdevies panākt labākus nosacījumus, nekā tie ir Latvijai (piemēram, palielināt kvotas vai tiešmaksājumu procentu). “Spēles lauks” bija grūti pārredzams, tādēļ izvēlējamies iztaujāšanas metodi un ieņēmām vietu pie sarunu teltis jeb kabīnes, kurā kandidātvalstīm finālvienošanos piedāvāja Dānijas premjerministrs A. F. Rasmusens, EK prezidents R. Prodi, komisārs G. Ferhoigens un ģenerāldirektors E. Landaburu.

13. decembrī ap desmitiem vakarā vienošanās bija panākta ar visām delegācijām un Latvijas Valsts prezidente un premjerministrs varēja doties uz Eiropadomes zāli, lai valstu un valdību vadītāju līmenī oficiāli slēgtu iestāšanās sarunas (1. attēls). Bija noslēdzies ilgs, sarežģīts un atbildīgs posms Latvijas ceļā uz Eiropas Savienību.

Taču priekšā vēl stāvēja grūtais sarunu rezultātu izskaidrošanas darbs Latvijas sabiedrībā, klievēdējot mītus un apzināti radītos izkropļojumus par ES un dalību tajā. Sākās satraukumu pilna virzīšanās uz nākamo mērķi – tautas nobalsošanu par dalību Eiropas Savienībā. Bet tas jau ir cits stāsts. Teikšu tikai, ka referendums pierādīja dziļo latviešu tautas izpratni par atbildību vēstures griežos.

2003. gada 20. septembrī, referenduma dienā, pa telefonu sarunājos ar ārlietu ministri Sandru Kalnieti (pats jau biju Briselē). Viņa teica, ka laukā jūtama īpaša gaisotne: liels skaits cilvēku dodas izdarīt, iespējams, nozīmīgāko izvēli pēc tās Augstākās Padomes vēlēšanām, kura atjaunoja Latvijas neatkarību. Divas trešdaļas balsu par dalību ES ir ļoti pārliecinošs rezultāts; taču salīdzinājumā ar daudzām citām kandidātvalstīm vēl iespaidīgāks bija referendumā piedalījušos skaits – 71,5% no visiem Latvijas balsstiesīgajiem iedzīvotājiem. Piebildešu, ka īpašu prieku sagādāja balsojums manā un Andra Piebalga dzimtajā Valmieras pusē: tur par Latviju Eiropā savas balsis atdeva 83% vēlētāju. Vai cilvēku izvēli ietekmēja iestāšanās sarunu veiksmīgais rezultāts? Nezinu. Jebkurā gadījumā šos rezultātus nebija iespējams izmantot kā argumentu pret iestāšanos Eiropas Savienībā.

1. attēls. ES pievienošanās sarunu noslēgums 2002. gada 13. decembrī Kopenhāgenā. Attēlā (no kreisās) Eiropas Komisijas prezidents Romano Prodi, Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Ministru prezidents Einaris Repše

Foto: Eiropas Komisija

2. attēls. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Ministru prezidents Einaris Repše 2003. gada 16. aprīlī Atēnās paraksta līgumu par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai

Foto: Eiropas Komisija

3. attēls. 2004. gada 1. maijs – vēsturiskās Eiropas Savienības paplašināšanās dienas oficiālā ceremonija Dublinā. Attēlā 27 ES dalībvalstu un valdību vadītāji, centrā: Latvijas prezidente Vaira Viķe-Freiberga ar Francijas prezidentu Žaku Širaku un Īrijas premjerministru Bertiju Abernu

Foto: Eiropas Komisija

1. pielikums

ES likumdošanas grupējums sadaļās, par kurām notika iestāšanās sarunas

1. sadaļa. Brīva preču kustība
2. sadaļa. Brīva personu kustība
3. sadaļa. Brīva pakalpojumu kustība
4. sadaļa. Brīva kapitāla kustība
5. sadaļa. Uzņēmējdarbības likumdošana
6. sadaļa. Konkurences politika
7. sadaļa. Lauksaimniecība
8. sadaļa. Zivsaimniecība
9. sadaļa. Transports
10. sadaļa. Nodokļi
11. sadaļa. Ekonomiskā un monetārā savienība
12. sadaļa. Statistika
13. sadaļa. Sociālā politika un nodarbinātība
14. sadaļa. Enerģētika
15. sadaļa. Rūpniecības politika
16. sadaļa. Mazie un vidējie uzņēmumi
17. sadaļa. Zinātne un pētniecība
18. sadaļa. Izglītība un apmācība
19. sadaļa. Telekomunikācijas
20. sadaļa. Kultūra un audiovizuālā politika
21. sadaļa. Reģionālā politika
22. sadaļa. Vides aizsardzība
23. sadaļa. Patērētāju tiesību un veselības aizsardzība
24. sadaļa. Sadarbība tieslietu un iekšlietu jomā
25. sadaļa. Muitas savienība
26. sadaļa. Ārējās attiecības
27. sadaļa. Kopējā ārējā un drošības politika
28. sadaļa. Finanšu kontrole
29. sadaļa. Finanšu un budžeta nosacījumi
30. sadaļa. Institūcijas
31. sadaļa. Citi jautājumi

2. pielikums

Iestāšanās ES sarunu delegācija (tūlīt pēc izveidošanas)

Delegācijas vadītājs **Indulis Bērziņš** – ārlietu ministrs

Sarunu vadītājs **Andris Ķesteris** – Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Sarunu vadītāja vietnieki

Andris Piebalgs – ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks,

Latvijas Republikas pārstāvniecības Eiropas Savienībā vadītājs

Eduards Stiprais – Ārlietu ministrijas Iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu sagatavošanas grupas vadītājs

Mārgers Krams – Zemkopības ministrijas parlamentārais sekretārs

Delegācijas locekļi

Raimonds Bluķis – Iekšlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Eiņārs Cilinskis – Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Ēriks Flaumanis – Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks
starptautisko tiesību un ārējo sakaru jautājumos

Aleksandrs Konoševičs – Satiksmes ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Edvards Kušners – Eiropas integrācijas biroja direktors

Ilga Preimate – Ekonomikas ministrijas valsts sekretāra vietniece

Svetlana Proskurovska – Valsts pārvaldes reformas biroja direktore

Ruta Puriņa – Labklājības ministrijas valsts sekretāra vietniece

Andrejs Rauhvarģers – Izglītības un zinātnes ministrijas valsts sekretāra
vietnieks izglītības stratēģijas un ārzemju sadarbības lietās

Nils Sakss – Izglītības un zinātnes ministrijas Eiropas integrācijas un
starptautiskās palīdzības programmu koordinācijas departamenta direktors

Iveta Šulca – Ārlietu ministrijas Eiropas Savienības departamenta direktore

Arnolds Ūbelis – Starptautisko palīdzības programmu koordinācijas pārvaldes
vadītājs

Guntis Valujevs – Latvijas Bankas Ārējo sakaru pārvaldes vadītājs

Inta Vasaraudze – Finanšu ministrijas valsts sekretāra vietniece

Iestāšanās ES sarunu delegācija (sarunu noslēguma posmā)

Delegācijas vadītāja **Sandra Kalniete** – ārlietu ministre

Sarunu vadītājs **Andris Kesteris** – Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Sarunu vadītāja vietnieki

Andris Piebalgs – ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks,

Latvijas Republikas pārstāvniecības Eiropas Savienībā vadītājs

Eduards Stiprais – Ārlietu ministrijas Iestāšanās Eiropas Savienībā

sarunu sagatavošanas grupas vadītājs

Māris Sprindžuks – Zemkopības ministrijas parlamentārais sekretārs

Delegācijas locekļi

Raimonds Blukis – Iekšlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Eiņārs Cilinskis – Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas

valsts sekretāra vietnieks

Valdis Egle – Izglītības un zinātnes ministrijas Eiropas integrācijas un starptautiskās palīdzības programmu koordinācijas departamenta direktors

Gints Freimanis – Finanšu ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Solvita Harbaceviča – Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietniece

likumdošanas jautājumos

Aleksandrs Konoševičs – Satiksmes ministrijas valsts sekretāra vietnieks

Astra Kurme – Ārlietu ministrijas Eiropas Savienības departamenta direktore

Edvards Kušners – Eiropas integrācijas biroja direktors

Ilga Preimate – Ekonomikas ministrijas valsts sekretāra vietniece

Svetlana Proskurovska – Īpašu uzdevumu ministra valsts lietās sekretariāta vadītāja vietniece

Guntis Valujevs – Latvijas Bankas Ārējo sakaru pārvaldes vadītājs

Inta Vasaraudze – Finanšu ministrijas valsts sekretāra vietniece

Ruta Zilvere – Labklājības ministrijas valsts sekretāra vietniece

Sarunu procesā aktīvi piedalījās arī kolēģi no ministrijām, lai gan viņu uzvārdi formālajā sarakstā neparādās: gan valsts sekretāri (lai pieminam Zemkopības ministrijas valsts sekretāri Laimdotu Straujumu), gan Eiropas departamentu direktori (Mārtiņš Roze no Zemkopības ministrijas, Ilze Pētersone no Iekšlietu ministrijas), nodaļu vadītāji un referenti. Mazas valsts gadījumā ir svarīgi izmantot visu zināšanu un pieredzes potenciālu, lai kurā līmenī tas atrastos.

Atsauces

¹ Sk. 1. pielikumu (241. lpp.).

² Sk. 2. pielikumu (242.–243. lpp.).

³ Sarunu grupa jeb oficiāli – ES iestāšanās sarunu Deleģācijas sekretariāts Eduarda Stiprā vadībā atradās manis pārraudzītajā ĀM Eiropas direkcijā. Pats E. Stiprais bija atbildīgs par sadaļām, kas saistītas ar ES iekšējo tirgu, ar iestāšanās ES izmaksām un potenciālajiem ieguvumiem no Savienības budžeta; Leldes Līces-Līcītes pārziņā bija iekšlietas un tieslietas, bet Sanita Deslandes atbildēja par zivsaimniecību, vidi un lauksaimniecību (šeit netiek pilnībā uzskaitīta darba dalīšana grupā, bet pieminētas tikai tās sadaļas, kuras prasīja lielākos pūliņus sarunu gaitā). Minēto kolēģu pienākums bija sadarbībā ar nozaru ministrijām un ar nozari saistītajām organizācijām formulēt Latvijas sarunu pozīcijas un vēlāk, kad tās valdība apstiprināja, vest neformālas sarunas un konsultācijas ar Eiropas Komisiju.

⁴ Interesanti atzīmēt, ka 1999. gada septembrī R. Prodi paziņoja, ka viņš rēķinās ar jaunajām dalībvalstīm vēl pirms “savas” Komisijas mandāta beigām 2005. gada janvārī. Savukārt komisārs G. Ferhoigens tajā pašā laikā publiski pauda viedokli, ka 2004. gads būtu piemērotākais un reālākais pirmo jauno dalībvalstu uzņemšanai.

⁵ Gala rezultātā tika panākti pārejas periodi, kuri beidzās 2011. gada janvārī – atbilstība bija jāsasniedz tikai 6,5 gadu laikā pēc iestāšanās brīža. Protams, ka tas pozitīvi stiprināja attiecīgo uzņēmumu konkurētspēju.

⁶ Spāņu satraukumu par iespējamo precedentu zvejas rajonu slēgšanas ziņā atrisināja, izveidojot kuģu (un to zvejas jaudu) sarakstu, kuri licī jau zvejoja un zivju resursiem skādi nenodarīja. Tādējādi neviens no licī izraidīts netika: ja spāņu flote kādā kopējās lietošanas reģionā jau zvejoja, tad tā varēja pretendēt to turpināt.

⁷ Situācija par labu Latvijai vēl vairāk mainījās decembrī, kad sarunu bilanci kā parasti noslēdza kārtējās ES prezidentūras beigās, lai parādītu, ko prezidējošā valsts spējusi sasniegt sarunu jomā.

⁸ Brauna, A. Panākums. *Diena*, 2001, 30. okt.

⁹ Sarunu beidzamajās minūtēs Kopenhāgenā 2002. gada 13. decembrī, Latvijas deleģācijai iznākot no pēdējām sarunām ar ES vadību, zemkopības ministrs Mārtiņš Roze man apmierināts teica, ka jau EK pirmais priekšlikums gada sākumā bijis Latvijai ļoti labs...

¹⁰ LOSP jau toreiz bija konsultatīvs veidojums, ar kuru Zemkopības ministrija regulāri pārsprieda lauksaimniecības politikas un finansēšanas jautājumus. Padome apvienoja praktiski visas lauksaimnieku organizācijas gan pēc produkcijas veidiem (piens, gaļa utt.), gan pēc pozīcijas ražošanas sistēmā (lielie zemnieki, naturālo saimniecību zemnieki), kā arī aptvēra bioloģiskās pārtikas ražotājus utt. Loģiski, ka iestāšanās ES bija LOSP diskusiju centrā visu 2002. gadu. Sarunu noslēguma posmā LOSP locekļi izveidoja nelielu sarunu atbalsta grupu, ar kuru pastāvīgi nepastarpināti komunicējām.

¹¹ Vike-Freiberga, V. (2002). Vaira Vike-Freiberga, President of Latvia, to Romano Prodi, President of the European Commission: a letter sent from Riga on 3 September 2002. *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia*. Pieejams: <http://www.am.gov.lv/en/eu/news/4310/>

¹² Kā krietni vēlāk uzzināju, dalībvalstis, konkrēti – Portugāle, redzot šādu milzīgu kvotas uzlabojumu Latvijai, sāka prasīt kvotas palielināšanu arī sev. Tāpēc maģiskais miljons tika aizstāts ar pieticīgāku skaitli.

¹³ Annex II. List referred to in Article 20 of the Act of Accession. 27 (2003). *Official Journal of the European Union*, L236, Vol. 46. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12003T/htm/12003T.html>

¹⁴ Kopā ar E. Stipro, A. Lapiņu, S. Deslandes bijām pieejamos makroskaitļus – dažādu maksājumus un kvotas – daudzkārt izanalizējuši un pat konkretizējuši līdz mikrolīmenim – individuālām saimniecībām. Ar panākto pagaidu vienošanos tika neformāli un konfidenciali iepazīstināti LOSP pārstāvji, kuri to atzina par apmierinošu. Iespējams, neliels rūgtums bija tikai par nesasniegto maģisko miljonu. Bet, kā jau teikts, piena kvota nosedza visu ražošanu ar kārtīgu rezervi.

¹⁵ Pēc visu valstu iestāšanās sarunu noslēguma, pārreķinot naudas summu šajā “aploksnē” uz vienu iedzīvotāju, Latvija ierindojās ceturtajā vietā, Centrāleiropas jaunās dalībvalstis apsteidzot par apmēram 40%. Kopumā tieši trīs Baltijas valstis no iestāšanās Eiropas Savienībā finansiāli ieguva visvairāk.

Raksta tapšanā izmantotā literatūra

- Avery, G. The Enlargement Negotiations.
In: *The Future of Europe. Integration and Enlargement*.
Oxford: Routledge, 2004, 35–62.
- Christoffersen, P. S. The Danish Presidency:
Conclusion of Negotiations. In: *The Accession Story.
The EU from 15 to 25 Countries*. Oxford University
Press, 2007, 207–224.
- Ķesteris, A. and Plamše, K. The Accession of Latvia
to the EU. In: *The Accession Story. The EU from 15 to
25 Countries*, 74–99.
- Ķesteris, A. Vaira-Viķe Freiberga: prezidentāls atbalsts
un atbildība Latvijas ceļā uz Eiropas Savienību.
- Grām.: *Scientiae et Patriae: veltījums akadēmiķei
profesorei Vairai Viķei-Freibergai 75. dzimšanas dienā*.
Sast. A. Cimdiņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds,
2012, 49–63.

EDVĪNS INKĒNS

Parlamenta iesaiste valsts sagatavošanā dalībai Eiropas Savienībā

2002. gada Saeimas pirmsvēlēšanu laikā, proti, pusgadu pirms Latvija ar Eiropas Savienības dalībvalstīm parakstīja līgumu par iestāšanos Eiropas Savienībā, Latvijas politiķi lietoja visai vienveidīgu, bet patiesu tēzi – pat ja Latvija neiestātos Eiropas Savienībā, tas, kas sagatavošanās procesā bija izdarīts valsts modernizēšanā, jau pats par sevi ir sasniegums. Latvijas likumdošanas pārveide un pielāgošana Eiropas Savienības likumdošanai bija skriešana divās distancēs vienlaikus – sacensībā ar kaimiņiem par līdera kreklu un sacensībā ar pašu konformismu, reformu smagumu un populismu. Parlaments bija tieši tā vieta, kur tika skrieta otrā distance. Latvija cīnījās ar sevi izrādījās apveltīta ar pienācīgu politisko gribu un mērķtiecību. Ilgtermiņa plānošana, pastāvīga izglītošanās un izglītošana, ārpus politiskajām turbulencēm radīta intucionālā atmiņa – tās ir tikai dažas no atslēgām, kas izrādījās noderīgas, verot smagās Eiropas Savienības durvis.

Latvijas attieksmi pret Eiropas Savienību (ES) īsi pirms neatkarības un neatkarības sākuma gados noteica Latvijas ārpolitikas veidošanās process. Pirmais dokuments, kurā tika iezīmētas Latvijas politiskās un ekonomiskās attīstības perspektīvas, bija Pasaules brīvo latviešu apvienības atbalstītais konkurss par Latvijas attīstības vīziju pēc neatkarības atjaunošanas. Konkursā uzvarējušajā darbā tika atainota politiskās sistēmas atjaunošanas un modernas ekonomiskās sistēmas veidošanas īstermiņa perspektīva. Un tas nozīmēja arī ciešu integrāciju pasaules ekonomikā.

Pēc 1990. gada 4. maija, kad iestājās t. s. pārejas periods un Latvijas Republikas Satversme stājās spēkā tikai pirmajos pamatpunktos, par ārpolitiskajām prioritātēm tika runāts pieklusināti, taču rakstveidā tās ieraugāmas Ivara Godmaņa valdības deklarācijā¹. Abos gadījumos es biju viens no līdzautoriem. Šo periodu – no Latvijas neatkarības deklarēšanas līdz starptautiskai atzīšanai – dēvē par finlandizācijas periodu, kura būtība bija pavisam vienkārša. Proti, kamēr pasaule, tostarp arī Krievija, nebija atzinusi Latvijas neatkarību *de iure*, mūsu ārpolitikas uzdevums bija radīt sajūtu kaimiņvalstīm, jo īpaši Krievijai, ka mēs tās nekādā veidā neapdraudam un neradām potenciālus draudus to robežām tajā sašaurinātajā nozīmē, kā to saprata Maskavā. Faktiski tas nozīmēja, ka pirmajos dokumentos mēs skaidri nenorādījām vēlmi iestāties NATO, kaut gan arī politiķi šādu vēlmi nepārprotami izteica. Eiropas Savienība savukārt tika minēta kā nepieciešams partneris, nevis ātras iestāšanās mērķis. Finlandizācijas periods noslēdzās pēc 1991. gada augusta puča Maskavā, kad Latvija tika starptautiski atzīta un mēs varējām runāt to, ko patiesi domājām. Tomēr tikai 1995. gadā Latvijas Saeima pieņēma Latvijas ārpolitikas koncepciju, kurā pirmoreiz bija skaidri noteiktas galvenās ārpolitikas prioritātes. Proti, integrācija abās svarīgajās globālajās struktūrās – Eiropas Savienībā un NATO.

Lai cik mazdūšīgi tas pašlaik izklausītos, šā finlandizācijas perioda politika un Latvijas politiķu instinkti strādāja pareizi. Tas bija pareizi, arī raugoties no šodienas viedokļa, īpaši ņemot vērā notikumus Ukrainā, kur Krievija jūtas emocionāli aizskarta, tiklīdz kāda no tās sabiedrotajām valstīm tuvojas Eiropas Savienībai un NATO. Līdzīgi ir arī Moldovas un Gruzijas gadījumā. Krievija toreiz skaidri norādīja, ka Baltijas valstis ir sarkanās līnijas un Krievija negrib redzēt Rietumus sev tuvāk par tām. Vienkāršāk sakot, pēc Krievijas domām, Baltijai bija jāpaliek tās ietekmes zonā. Tas gan mazāk attiecās uz Eiropas Savienību, bet, runājot par iestāšanos NATO, tika lietota ārkārtīgi skarba frazeoloģija par Krievijas aizsardzības pasākumiem. Tieši to pašu redzam tagad – tikai attiecībā uz citām valstīm. Latvijas politiķu vidū toreiz valdīja vienprātība par to, ka iestāšanās ES vienlaikus ir arī pirmais solis ceļā uz NATO, lai gan vēsturisku iemeslu un veiksmīgu sakrītību rezultātā vēlāk mēs iestājāties abās organizācijās vienlaikus.

Politiskā griba

Eiropas lietu komisija (ELK), kuras pārziņā bija ar ES saistīto jautājumu izskatīšana, kas nozīmēja plānotu likumdošanas saskaņošanu un valdības kontroli, netika izveidota uzreiz 5. Saeimas laikā, bet gan tikai pēc 6. Saeimas ievēlēšanas 1995. gada oktobrī – laikā, kad Latvijas valdība iesniedza tolaik ES prezidējošajai valstij Spānijai pieteikumu par Latvijas vēlmi iestāties Savienībā. Pirmais ELK priekšsēdētājs bija Māris Gailis. Komisija gan bija nodibināta, taču nebija skaidri formulēti nedz tās pienākumi, nedz tiesības. Uzreiz kļuva skaidrs, ka šī nebūs likumdošanas komisija – tā drīzāk bija nepieciešama kā politiskais virzītājspēks integrācijai Eiropas Savienībā, lai, tāpat kā Ministru kabineta 1995. gadā izveidotā Eiropas integrācijas padome, kas faktiski bija mazais Ministru kabinets, kurš nodarbojās tikai ar ES integrācijas lietu koordinēšanu valdībā, un tajā pašā gadā izveidotais Eiropas integrācijas birojs, kas nodarbojās ar tehnisko koordinēšanu un uzraudzību ES integrācijas lietās un likumdošanas saskaņošanā ar ES normām, koordinētu šo integrācijas procesu starp valdību un parlamentu un nodrošinātu abu institūciju partnerību. Bez šādas sadarbības un savstarpēji saskaņotas rīcības būtu bijis grūti cerēt uz panākumiem Latvijas likumdošanas pielāgošanā ES normām. Turklāt ne mazāk svarīga komisijas funkcija bija arī Eiropas integrācijas jautājumu koordinācija Saeimā.

Te īpaši svarīgi pieminēt jēdzienu “politiskā griba”, kam bija noteicošā loma ne tikai iestāšanās procesā Eiropas Savienībā, bet arī Latvijas politiķu izaugsmē. Sākotnēji, runājot par to, faktiski tika domāta politiskā gribēšana – vienkārši vēlēties konkrētas lietas un, tuvojoties vēlēšanām, apsolīt konkrētākas lietas. Tikai vēlāk nāca sapratne, ka politiskā griba patiesībā tiek pārbaudīta grūtībās un izpaužas tikai tajā brīdī, kad tiek pārvarētas grūtības un nepopulārus lēmumus nākas pieņemt šīs politiskās gribas vārdā. Šajā kontekstā jāatzīmē vēl kāda unikāla parādība – ar ELK palīdzību un plašu politisko atbalstu integrācijai Eiropas Savienībā izdevās panākt politisko konsensu starp visām politiskajām partijām. Pēc 6. Saeimas vēlēšanām 1995. gada beigās Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa Jūrmalas rezidencē tika parakstīta visu Saeimā ievēlēto politisko spēku deklarācija, kurā tie valsts iestāšanos Eiropas Savienībā izvirza par galveno politisko mērķi. Līdzīga starpfrakciju vienošanās eksistēja arī pēc 7. Saeimas ievēlēšanas. Tas ir vienīgais jautājums, kurā tolaik izdevās panākt šādu vienprātību, jo pat balsojumā par neatkarības deklarāciju tādas nebija. No labējiem politiskajiem spēkiem līdz kreisajiem – visi 1995. gadā piekrita, ka iestāšanās ES ir valstiski svarīga. Tas gan nenozīmē, ka pēc tam, kad iestāšanās process pārgāja jau intensīvā darba fāzē, kad bija jādiskutē un jāpieņem likumi, vienmēr būtu valdījusi vienprātība. Tomēr kopējā politiskajā virzībā vienprātība bija absolūta.

Dažkārt politiskā griba izpaudās specifiskās situācijās. Piemēram, tobrīd, kad Latvijas likumdošana tika salāgota ar ES likumdošanu, Saeimas Juridiskais birojs, kas novērtēja visus jaunus likumprojektus, nevarēja pieņemt ES likumus, jo tobrīd Latvija vēl nebija šīs Savienības sastāvdaļa. Būtībā radās juridisks konflikts. Un toreiz tieši politiskā griba bija tā, kas lika birojam visus likumus tomēr vērtēt arī no ES likumdošanas viedokļa. Šādu piemēru ir daudz.

Eiropas lietu komisijas izveide, tās loma un tiesības

5. Saeima pilnībā atjaunoja Satversmi. Saskaņā ar to Latvija ir parlamentāra republika. Vismaz pirmajos divos Saeimas sasaukumos pēc neatkarības atjaunošanas parlaments ļoti augstu vērtēja savu suverenitāti, savas tiesības un arī pienākumu kontrolēt valdību. Šīs iespējas tika izmantotas daudz biežāk, nekā tas pierasts Rietumeiropā un arī pašlaik Latvijā. Proti, parlaments pats bija ļoti aktīvs likumu veidotājs. 90. gadu vidū turpat puse likumdošanas aktu tika radīti pašā parlamentā, nevis tikai pieņemti no valdības apstiprināšanai, turpretī tagad varam runāt par pretēju tendenci – vairākums likumu un likumu labojumu nāk tieši no valdības, un parlaments tos tikai pieņem.

Parlamenta aktīvā loma izpaudās arī plašajās debatēs par visiem likumiem, arī par tiem, kas parlamentā nonāca no valdības. Tolaik šajās debatēs lielākoties nepastāvēja koalīcijas vienošanās. Komisijās deputāti mēģināja spriest, pamatojoties uz savu dzīves pieredzi, un tikai ļoti nedaudzi jautājumi nonāca līdz politiskajam jeb koalīcijas lēmumam. Tiesa, dzīves pieredzes un intereses cilvēkiem bija dažādas, tāpēc tos likumprojektus, kurus izskatīja parlaments un kuriem bija kāda saistība ar iestāšanos ES, pieņemt nemaz nebija tik vienkārši.

2000. gadā, kad valdība devās uz Briseli, lai vestu sarunas par iestāšanos ES, nacionālās sarunu pozīcijas vienmēr tika apspriestas Eiropas lietu komisijā. Šis mehānisms sāka darboties, pirms komisija spēja ietekmēt likumdošanas procesu par labu ES ar relatīvām veto tiesībām. Toreiz juridiskās tiesības tikai salāgojās ar politiskajām tradīcijām, kuras Latvijā vēl joprojām tikai veidojās. Kā izteicies Guņārs Kušņiņš, viens no mūsu tiesību zinātniekiem, tieši šī klauzula – parlaments apstiprina valdības sarunu pozīcijas – ir vienīgā parlamentārisma uzvara pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Šādas parlamenta tiesības un pienākums apstiprināt valdības pozīciju sarunām Briselē jeb, citiem vārdiem, “sarunu mandāta” apstiprināšana, kas turklāt ir valdībai saistoša, nav rets izņēmums arī ES valstu praksē. To mēs sapratām, mācoties pie parlamenta kolēģiem Dānijā, Somijā un Zviedrijā un izpētot viņu pieredzi šajā jautājumā.

Tādēļ bija svarīgi panākt, lai tieši griba iestāties Eiropas Savienībā varētu kalpot par instrumentu, kas spēj likumdošanu noturēt sarežģītajā ES principu rāmī.

Saeimā 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā valdīja dažādi politiskie noskaņojumi, un tā itin viegli varēja pieņemt populistiskus lēmumus. Tolaik, kad svarīgi bija panākt Latvijas uzaicināšanu uz iestāšanās sarunām un vēlākajos gados tajās arī progresēt, to pieļaut nevarējām. Tāpēc Eiropas lietu komisijai mēs radījām tiešas un netiešas veto tiesības, vēl vairāk – būdami vairāku gadu attālumā no iestāšanās Eiropas Savienībā, jau laikus veicām labojumus Saeimas Kārtības rullī, paredzot, ka ELK apstiprina nacionālās pozīcijas, kuras valdības ministri vēlāk aizstāv Briselē. Lai gan tobrīd praksē tas vēl nebija aktuāli, sapratām, ka tajā brīdī šādas juridiskas izmaiņas būs vieglāk veikt nekā tad, kad Latvija jau būs iestājusies Eiropas Savienībā.

Zināma izdoma bija vajadzīga, lai politiski šo procesu pēc iespējas vienkāršotu. Tolaik ELK bija pietiekami daudz spēka (ne tik daudz juridiskā, cik cilvēkresursu), lai spētu būt klāt visās lielajās Saeimas pamatkomisijās, kurās tika risināti dažādi jautājumi, tostarp ekonomiskie. ELK speciālistu uzdevums bija raudzīties, lai kādā no pieņemamajiem likumiem netiktu iestrādātas normas, kas būtu pretrunā ar ES direktīvām. Tikko šāda pretruna tika konstatēta, ELK rīcībā bija vairāki instrumenti, kas padarīja iespējamu potenciālo pretrunu novēršanu. Vispirms jau varējām vienkārši norādīt uz strīdīgajām normām un pamatot savu viedokli ar ES dokumentiem. Piesaistījām arī starptautiskus ekspertus, kuri atbildīgajai Saeimas komisijai izskaidroja potenciālo pretrunu būtību. Vienlaikus arī komunicējām ar valdību, lūdzām to vajadzības gadījumā iejaukties. Ja arī tas nelīdzēja, dažkārt ELK organizēja atbildīgās Saeimas komisijas izglītošanu, vai nu rīkojot seminārus Latvijā ar starptautisku ekspertu piedalīšanos, vai sevišķi “smagos gadījumos” vedot komisiju uz Briseli, lai tur deputāti saņemtu pietiekami daudz informācijas un zināšanu. Bija desmitiem, varbūt pat simtiem gadījumu, kad izmantojām pirmos divus instrumentus, bet tikai dažas situācijas, kad ELK vajadzēja iejaukties ar visiem līdzekļiem un apmācībām.

Radošuma, izdomas un personīgo attiecību nozīme

ELK darba praksē, iespējams, “vismagākais gadījums” bija labojumi Likumā par ostām un Likumā par speciālajām ekonomiskajām zonām. Vēl ilgi pirms iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijā bija radīta likumdošana, kas noteica pazeminātas nodokļu likmes, lai piesaistītu investīcijas trim lielajām Latvijas ostām – Rīgai, Ventspilij un Liepājai, kā arī īpašajai ekonomiskajai zonai Rēzeknē. Bija skaidrs, ka, virzoties uz iestāšanos ES, šādas ekonomiskās zonas nevarēs saglabāt, jo šāda prakse kropļo konkurenci. Taču, raugoties uz Saeimas deputātu sastāvu, bija skaidrs, ka Rīgas, Ventspils, Liepājas un Rēzeknes vēlētāji kopsummā ievēlēja parlamenta vairākumu. Bija skaidrs arī, ka Saeimas vairākums nepieciešamos

labojumus Likumā par ostām neatbalstīs, jo tie skar viņu vēlētāju iespējamās vai vienkāršoti saprastās intereses.

Tolaik par šo jautājumu ilgi konsultējāmies ar Eiropas Komisiju. Tās reakcija bija ļoti loģiska un parādīja mūsu problēmas izpratni. Lai panāktu nepieciešamo likuma labojumu pieņemšanu, tajā pašā laikā rodot alternatīvu risinājumu īpaši atbalstāmajām teritorijām, no Eiropas uzaicinājām speciālistus, kas izskaidroja, kā, izmantojot ES mehānismus, saņemt vēl lielākus nodokļu atvieglojumus par tobrīd spēkā esošajiem. Nevarētu gan teikt, ka panākumi bija tūlītēji. Divas reizes vedām atbildīgo Saeimas komisiju un pat pilsētu vadību uz Briseli, lai tiešās sarunās ar Eiropas Komisijas augstākajiem pārstāvjiem tām apliecinātu solījumu par īpašā statusa pagarinājumu – pārejas periodu un izskaidrotu, ka tādu pašu finansiālo izdevīgumu valsts varēs nodrošināt arī nākotnē, tikai citādā veidā. Pēc lielām galvassāpēm un ilgstošiem pūliņiem divu gadu garumā Likums par ostām beidzot tika izlabots un nekļuva par traucēkli iestāšanās sarunu pabeigšanā.

Šis nebija vienīgais sarežģītais gadījums. Jāatceras savulaik Tautsaimniecības komisijas sagatavotos likuma labojumus, kas noteica nesamērīgu priekšrocību tiem importētā margarīna tirgotājiem, kuru produkts tika iepakots Latvijā. Šāda nostāja tobrīd, kad Latvija vēl nebija Eiropas Savienībā, principā nebija aizliegta, tomēr tā pilnībā nesaskanēja ar mērķiem, kurus centāmies sasniegt, proti, ar godīgas konkurences principiem. Šī nu bija viena no nedaudzajām reizēm, kad ELK kauju zaudēja. Pēc smagām diskusijām parlamentā un dažu valdības partiju tieša lobija ELK iebildumi tomēr netika ņemti vērā. Tomēr dažus gadus vēlāk likums tik un tā tika izlabots.

Atskatoties uz likumdošanas izvērtēšanu un pielāgošanu Saeimā pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, darbs bieži notika divās secīgās daļās. Vispirms, esot vēl tālu no iestāšanās Eiropas Savienībā, lielu daļu likumu labojām tā, lai tie nebūtu pretrunā ar ES principiem, tieši tos neatkārtojot. Tas tādēļ, ka tuvināšanās Eiropas Savienībai un katras šādas izmaiņas nozīmēja reformas. Tās savukārt nozīmēja izdevumus un cilvēku paradumu piespiedu maiņu. Jau vēlāk likumi tika laboti vēlreiz, bet tad atbilstoši ES principiem. Šāda divpakāpju pieeja ļāva vieglāk adaptēties un pieņemt pārmaiņas.

Īpaši sarežģīti vedās darbs ar Konkurences likumu. Tam gan nebija tik lielas saistības ar politiskām interesēm vai dažādu ekonomisko lobiju grupu ietekmi kā ar zināšanu un sistēmas sapratni vai nesapratni. Konkurence ir brīvās tirgus ekonomikas stūrakmens. Jau pēc neatkarības atgūšanas pieņemtais Konkurences likums nebija slikts, taču tas bija samērā vienkāršots. Gatavojoties uzņemšanai ES, bija nepieciešams daudz niansētāks likums, kas pilnībā atbilstu Savienības līgumu un likumdošanas burtam un garam. Kaut arī Latvijā tolaik jau bija izveidotas konkurenci uzraugošās institūcijas, tomēr bija jāatzīst kvalificētu un mūsdienīgi

izglītotu konkurences speciālistu trūkums. Tad nu ELK vērsās pie Eiropas Komisijas un atzina: mēs saprotam Konkurences likuma lielo nozīmi iestāšanās procesā, bet nevaram to sagatavot ne vienā dienā, ne arī vienā gadā. Atbalstot Latviju, Eiropas Komisija palīdzēja atrast dāņu ekspertu, kuram Eiropas mērogā konkurences likumdošanas jautājumos bija laba reputācija. Šis eksperts kopā ar Saeimas Tautsaimniecības komisiju strādāja mēnešiem, līdz Konkurences likums bija sagatavots pieņemšanai. Tagad es neuzņemos atbildību, ka tolaik visi Saeimas deputāti saprata, ko viņi pieņēma, bet vismaz atbildīgā komisija skaidri zināja katra vārda nozīmi un varēja to pamatot. Rezultātā Latvija 2001. gadā ieguva vienu no mūsdienīgākajiem Konkurences likumiem Eiropā, ko par tādu var uzskatīt arī pēc piecpadsmit gadiem. Protams, dzīve piespēlē arvien jaunus apstākļus, bet, ja ir kvalitatīvs pamats, tad vēlāk nepieciešamos labojumus nav pārāk grūti veikt.

Saprotams, Saeimas likumdošanas darbā saskārāmies arī ar lobiju interesēm. Lobiju argumentos arvien izskanēja apgalvojumi par atbalstu ES idejai, kaut realitātē likumdošanas pielāgošanas procesā nereti tika skartas viņu tā brīža ekonomiskās intereses. 90. gadu beigās un jaunā gadsimta sākumā ekonomisko grupējumu ietekme politikas procesā bija samērā jūtama, turklāt divi no tiem tobrīd tieši vai netieši bija pārstāvēti valdībā. Mēģinājumi realizēt politisko ietekmi izpaudās gan caur Ministru prezidentu, gan caur valdības koalīcijas frakciju ar izšķirošu politisko ietekmi parlamentā.

Tieši šāds bija politiskais spēku izkārtojums, pirms parlamentā sākās diskusija un ass cīņiņš par jaunā Komerclikuma pieņemšanu. Latvijā pirms 2000. gada vēl joprojām darbojās pirmskara laiku Komerclikums, tāpēc tobrīd bija skaidrs, ka tas būs jāmaina pēc būtības. Vecā likuma autori, lai arī ievērojamas pirmskara Latvijas juridiskās autoritātes, saprotams, nevarēja paredzēt, ka pēc Otrā pasaules kara ekonomiskā vide būs tik būtiski mainījusies, turklāt būs radusies arī Eiropas Savienība. Likums bija jārada no jauna.

Jaunā Komerclikuma galvenais autors bija jurists, Saeimas Juridiskās komisijas vadītājs Linards Muciņš. Likuma sagatavošanas gaitā viņš izmantoja gan savus sakarus, gan zināšanas par komerciesībām Vācijā. Tas bija labi saprotams, jo Vācija, vismaz ekonomikas jomā, Latvijai allaž ir bijusi paraugs. Arī pirmskara Latvijas Republikas likumdošana galvenokārt balstījās tieši uz Vācijas juridiskās sistēmas paraugiem.

Kad jaunais Komerclikums bija gandrīz gatavs, pēkšņi sākām saskarties ar milzīgu pretestību, turklāt tā bija formāli lingvistiska. Latvijā tobrīd vēl nebija pieņemts lietot vārdu “komersants”. Tas bija svešvārds un neskanēja ausij tikami. Paradoksāli, it kā lingvistiskā strīda dēļ mēs divus gadus nespējām pieņemt likumu, lai gan Linards Muciņš un viņa vadītā komisija darbu bija padarījusi teicami. Šķēpu laušana par viena vārda lietojumu bija lietu novedusi līdz acīmredzamam

absurdam. Protams, tam visam nebija nekāda sakara ar valodas īpatnībām un jēdzienu lietojumu. Bija acīmredzams, ka tiek vilkts laiks, lai konkrētu ekonomisko interešu aizstāvji vēl paspētu realizēt savas ieceres vecā, “vaļīgākā” likuma ietvaros. Šiem spēlētājiem bija spēcīga politiskā ietekme, tāpēc arī izveidojās strupceļš.

Lai izietu no situācijas, nācās ņemt talkā jaunās politiskās tradīcijas un neformālus risinājumus. Viens no šādiem neformāliem instrumentiem, ko ELK izveidoja un izmantoja (tagad tas gan vairs netiek lietots), bija savdabīgs un tā brīža ārpolitiskajai prioritātei pakārtots nekonstitucionāls veidojums. Es kā ELK vadītājs ar Ministru prezidentu (ar dažu no viņiem man bija ļoti sliktas politiskās un personiskās attiecības) kopīgā mērķa vārdā vienojāmies, ka ELK vadība, Ministru prezidents un visu pamatkomisiju vadītāji kopīgi izskatām visus likumprojektus, kas ES kontekstā jāpieņem, un noskaidrojam potenciālās grūtības un iespējamās aizķeršanās.² Tās bija slēgtas darba apspriedes, kuru rezultāti vienmēr bija ļoti labi. Mēs saskaņojām un noteicām laika grafikus, sapratām, kur ir šķēršļi, kādi valdības un parlamenta darbi nepieciešami un kā rīkoties saskaņoti.

Šīs neformālās sanāksmes, kas notika vismaz piecas vai sešas reizes, ļoti bieži bija izšķirošas lielāku pretrunu pārvarēšanā. Tā notika arī gadījumā ar Komerclikumu. Pie galda taču sēdēja arī likuma pretinieki, bet viņi nevarēja pamatot savu viedokli, un arī Ministru prezidents nevarēja apgalvot, ka galvenais strīda jautājums ir par to, kādu jēdzienu lietot – “komersants” vai “uzņēmējs”. Tieši šajā sanāksmē izdevās panākt lūzumu punktu ieilgušajā strīdā, Komerclikums tika nodots balsošanai, un tad jau vairs nebija nekā sevišķi sarežģīta tā pieņemšanā. Šis piemērs liecina, ka bieži vien ir jābūt izdomas bagātam, lai panāktu vēlamu rezultātu. Šobrīd šādu improvizētu instrumentu vairs nav, bet tobrīd, pirmsiestāšanās periodā, kad uz parlamenta pleciem gūlās milzīgs darba apjoms likumdošanas pielāgošanā ES tiesību kopumam, tie bija ļoti vērtīgi.

Iekļaušanās Eiropas parlamentārā darba apritē

Vēl pirms Latvijas uzaicināšanas uz iestāšanās sarunām ar Eiropas Savienību Saeimas ELK pakāpeniski sāka iekļauties Eiropas valstu parlamentārajā sadarbībā. Par Eiropas lietām atbildīgajiem parlamentāriešiem un komitejām šāds sadarbības forums bija Eiropas valstu parlamentu ELK konference (Conference for Parliamentary Committees for Union Affairs of the European Union). Šo forumu gan biežāk bija pieņemts dēvēt no franču valodas aizgūtajā saīsinājuma formā COSAC. Lai gan sākumā ES kandidātvalstu pārstāvjiem šajā konferencē nebija vārda tiesību, braucienos uz Briseli vai citām galvaspilsētām ātri vien apguvām, kādas tiesības ir katras valsts parlamentam Eiropas lietu jautājumos. Tās bija ļoti dažādas, ar ievērojamām atšķirībām Ziemeļeiropas un Dienvideiropas valstu starpā.

Pēc laika arī kandidātvalstu parlamentiem tika piešķirtas vārda tiesības COSAC. Ar savu kolēģu atbalstu izdomāju tādu veidojumu kā Baltijas valstu Eiropas lietu komisiju konference, kas notika reizi vai divas reizes gadā ikreiz citā Baltijas valstī. Visām trijām Baltijas valstīm bija kopējas intereses un kopējs mērķis, tādēļ šajās konferencēs dalījāmies ar informāciju gan par likumdošanas darbu, gan ģeopolitisko situāciju un tās ietekmi uz mūsu izredzēm ātrāk pievienoties Eiropas Savienībai. Tiekoties varējām iegūt pietiekami daudz noderīgas informācijas. Igauni gan arvien uzskatīja, ka ir mums un lietuviešiem priekšā (tā jau arī bija), tāpēc ne vienmēr labprāt dalījās ar informāciju. Taču ELK vadītāju starpā attiecības izveidojās labas.

Pastāvēja arī ES un Latvijas apvienotā parlamentārā komiteja (EU-Latvia Joint Parliamentary Committee), kas bija Latvijas parlamenta kopējā darba grupa ar Eiropas Parlamentu līdz brīdim, kad Latvija vēlāk kļuva par ES dalībvalsti. Sanāksmju laikā par katru izskatāmo jautājumu kāds no ES un Latvijas (ministrs, Eiropas Komisijas pārstāvis, Saeimas vai Eiropas Parlamenta deputāts) sniedza ziņojumu.

Eksperti, kurus iecēla Eiropas Parlaments Latvijas lietu risināšanai, bija ļoti dažādi. Atšķīrās arī viņu cītīgums un vēlme iedziļināties. 1997. gada 30. janvārī par Latvijas un ES starpparlamentārās darba grupas vadītāju no Eiropas Parlamenta puses kļuva Vācijas pārstāvis Alfrēds Gomolka, deputāts no bijušās Austrumvācijas. Pats būdams no bijušās sociālisma valsts, viņš labāk par citiem saprata Latvijas situāciju un vajadzības pirmspievienošanās periodā. Tieši šā iemesla dēļ mūsu sadarbība izvērsās īpaša. Sarunās ar Gomolku sapratām, ka mums pietrūkst spēka un resursu informēt Eiropas Parlamentu par Latvijas paveikto, gatvojoties iestājai Eiropas Savienībā. Tieši Eiroparlaments bija aktīvs atbalstītājs un līdzdalībnieks ES paplašināšanās procesā, un 1997.–1999. gada periodā tam bija izšķiroša nozīme arī jautājumā par Latvijas uzaicināšanu uz sarunām par iestāšanos ES.

Izmantojot personīgos sakarus un politisko ietekmi, starpparlamentārās komisijas vadītājs Alfrēds Gomolka Latvijai izkārtāja tribīni Eiropas Parlamenta Ārlietu komisijā, kurai bija liela ietekme uz Eiropas Parlamenta lēmumiem par kandidātvalstīm. Tādējādi mums radās iespēja Eiropas Parlamenta deputātiem paust savu viedokli. Taču arī ar to bija par maz.

Tuvojoties sarunu procesam par iestāšanos Eiropas Savienībā, ļoti nozīmīga kļuva ELK sadarbība ar Eiropas integrācijas biroju. Es ļoti augstu vērtēju šā biroja darbību, darbinieku profesionalitāti un vēlmi sadarboties ar Saeimu, it īpaši ar ELK. Eiropas integrācijas biroja direktors Edvards Kušners bija precīzs kā Šveices pulkstenis. Viņš regulāri Saeimas deputātiem ziņoja par valdības plāniem un grafiku likumprojektu sagatavošanā. Tikām iepriekš sagatavoti sarežģītākajiem

jautājumiem, piemēram, fitosanitāro normu ieviešanai lauksaimniecībā. Daudzos tehniski specifiskos jautājumos lielāko darbu normatīvu sagatavošanā uzņēmās valdība. Diezgan regulāri aicinājām uz ELK sēdēm nozaru ministrus, lai uzzinātu par progresu, un Eiropas integrācijas birojs pirms šādām tematiskām sanāksmēm parlamentam sagatavoja pārskatu par katras ministrijas pārziņā esošajiem jautājumiem un sasniegto progresu.

No brīža, kad parlaments pieņem likumu, līdz brīdim, kamēr informācija par padarīto pa visiem garajiem valdības gaiteniem aiziet līdz Briselei, pagāja pārāk ilgs laiks. Konkurencē gan ar tuvākajiem kaimiņiem Igauniju un Lietuvu, gan citām kandidātvalstīm svarīga bija ja ne katra diena, tad nedēļa noteikti, jo sevišķi tad, kad iestāšanās sarunās ar Eiropas Savienību kandidātvalstu starpā sākās sacensība par slēgtajām sarunu sadaļām. Lai uzlabotu informācijas plūsmu ar Briseli, ELK centās iedibināt tiešos sakarus ar izšķirošajiem Eiropas Komisijas dienestiem, kas vērtēja kandidātvalstu progresu, lai neformāli un ātri tie informētu par Latvijas veikumu. Gandrīz katru nedēļu kāds no ELK devās uz Eiropas Komisiju Briselē, lai sniegtu jaunāko informāciju, uztvertu Komisijas vēsmas un intensīvi nodarbotos ar valsts interešu lobēšanu. Tāpat to darīja arī Latvijas un citu valstu valdību pārstāvji un diplomāti.

Šādai nepastarpinātai sadarbībai ar Briseles institūcijām bija svarīga nozīme gadiem ilgstošajā sagatavošanās darbā ceļā uz Eiropas Savienību. Izveidojās ļoti labas personīgās attiecības, kas ļāva gan iegūt informāciju, gan sarunāt ekspertu konsultācijas, turklāt vēl panākot labvēlīgu attieksmi un uzzinot jaunāko informāciju Eiropas institūciju ziņojumos par Latviju. Īpaši svarīgi tas kļuva 1997. gadā, kad Eiropas Komisija pieņēma politisko lēmumu Lietuvu un Latviju nezaicināt uz pievienošanās sarunām pirmajā kārtā. Viens no veidiem, kā censties panākt izmaiņas vēlākajos politiskajos lēmumos Eiropas Parlamentā un Eiropadomē, bija nodrošināt ātrāku informācijas apriti un, protams, arī pašiem ātrāk rīkoties.

Šādā situācijā izlēmu, ka nepieciešami regulāri kontakti ar Eiropas Parlamentu. Latvija tobrīd nebija ļoti bagāta, tomēr atradām naudu, lai aizsūtītu divus Saeimas atašejus darbā uz Eiropas Parlamentu. Pateicoties Gomolkas kunga labvēlībai, Latvija bija pirmā no kandidātvalstīm, kurai bija savi pārstāvji Eiropas Parlamentā. Šie divi cilvēki ikdienā lobēja Latvijas intereses Eiropas Parlamentā, iepazīstinot deputātus ar Latvijas sasniegto progresu, ekonomikas izaugsmi un svarīgu informāciju, kas tobrīd bija nozīmīga citu kandidātvalstu vērtēšanā. Vēlāk ar gandarījumu varēju teikt, ka šī nu bija tā joma, kur Latvija apsteidza Igauniju, un to kādā tikšanās reizē atzina arī Igaunijas parlamenta ELK vadītājs. Vēl joprojām Saeimas atašēji turpina darbu Eiropas Parlamentā, kaut tagad šāda klātbūtne ir mazāk nepieciešama, jo Latviju Eiropas Parlamentā pārstāv no mūsu valsts ievēlētie deputāti. Tajā pašā laikā, būdami politiski neitrāli, Saeimas pārstāvji tieši

reprezentē Latvijas parlamentu Briselē un ar savu darbu veicina Latvijas parlamenta informēšanu un iesaisti nozīmīgos Eiropas politiskās darba kārtības jautājumos.

Visā šajā stāstā par Latvijas parlamenta iesaisti ES integrācijas procesā jāuzteic arī pašu ES valstu uzticība demokrātijas principiem, kas izpaudās kā kandidātvalstu uzaicināšana pie lielā sarunu galda vēl pirms to faktiskās uzņemšanas Eiropas Savienībā. Pirmais posms šajā procesā bija kandidātvalstu pieaicināšana COSAC sanāksmēs.

Tuvojoties uzņemšanas datumam, mūs uzaicināja piedalīties arī sarunās par jauno Eiropas konstitūciju. 2003. gadā sākās jaunās konstitūcijas rakstīšana, tika sasaukts Konvents, kurā darbojās pārstāvji no visām ES valstīm un kandidātvalstīm. No Latvijas piedalījās es, Inese Birzniece, Guntars Krasts, Roberts Zīle un citi. Ar saviem priekšlikumiem un labojumiem sadarbībā ar politiķiem no visām ES esošajām un nākamajām dalībvalstīm mēģinājām rast kopsaucēju tam, kādai nākotnē būt jaunajai, paplašinātajai Eiropai.

Tā lielā pretruna, ko tolaik Eiropas Konventā šķetinājām, joprojām nekur nav atrisināta. Kas ir Eiropas Savienība – valstu savienība vai federāla savienība? Latvija vienmēr vairāk atbalstījusi pirmo variantu. Laba valstu sadarbība, kas nenozīmē Eiropas pārtapšanu lielvalstī, – tāds ir Latvijas viedoklis šajā jautājumā.

Ar dalību Eiropas Konventā saistās arī viens no maniem lielākajiem šā brīža pārdomu objektiem. 2003. gadā Konventā izvērsās asa diskusija par to, vai Eiropas konstitūcijā pie pamatvērtībām būtu jāieraksta, ka Eiropa ir balstīta uz kristīgām vērtībām. Tolaik biju viens no šīs idejas pretiniekiem – mani māca bažas, ka, atsaucoties uz šo pamatpostulātu, vēlāk skolās katrā klasē būs krusts un obligāta ticības mācība. Esmu cieši pārliecināts, ka reliģijai, kas ir individuāla pārliecība, jābūt atdalītai no valsts. Tāpēc diskusijā par to, vai konstitūcijas sākumā jābūt fiksētam, ka ES balstīta uz kristīgām vērtībām, toreiz biju pret.

Tagad domāju, ka šāda izvēle tomēr nebija pareiza. Kristīgās vērtības nav reliģija, un šeit nav runa par valsts ietekmēšanu ar reliģiskajām vērtībām, – tā būtu pārāk šaura izpratne par šo vērtību lomu. Mēs dzīvojam uz kristīgajām vērtībām orientētā sabiedrībā, kuras pamats ir kristīgā kultūra, uz to balstīti paradumi un morāle. Zināmā mērā pat mūsu amoralitāte balstās uz kristīgajām vērtībām. Tolaik, 2003. gadā, vēl nebija paredzams, ka tikai desmit gadus vēlāk Eiropā būs aktuāla diskusija par citu reliģiju apdraudējumu Eiropas kultūrai, tradīcijām un dzīvesveidam. Ja tolaik Eiropa būtu definējusi sevi kā kristīgo vērtību nesēju, tad pašlaik Eiropas identitāti, iespējams, būtu vieglāk nosargāt.

Ar dalību Eiropas Konventā saistās arī mūsu pirmā nelielā uzvara. Gadu pirms jauno dalībvalstu uzņemšanas Eiropas Savienībā panācām, ka Konventā var runāt kandidātvalstu valodās. Mēs, protams, cīnījāmies par latviešu valodu, taču vienu

valodu izcelt būtu negodīgi, tāpēc runājām par visām kandidātvalstu valodām kopumā. Pirms kārtējā Eiropas Konventa, tiekoties ar Inesi Birznieci, naktī uzrakstījām runu par valodu lietojuma nozīmi, jo sapratām, ka ir pienācis īstais brīdis par to runāt. Tiekoties ar Eiropas Parlamenta deputātiem, bija radusies pārliecība, ka šajā jautājumā varam uzvarēt. Te gan jāpiemin, ka nebija jau arī pretargumentu, kāpēc neatļaut Konventā runāt kandidātvalstu valodās, ņemot vērā kandidātvalstu gaidāmo uzņemšanu pārrēdzamā nākotnē. Runas Konventā teica rindas kārtībā, un tā bija diezgan liela laimes spēle. Savu runu bijām uzrakstījuši un domājām tā – kurš pirmais no mums abiem tiks pie vārda, tas arī to runu nolasīs. Nākamajā dienā sapratām, ka runātāju rindā esam pārāk tālu, bet, par laimi, pirms mums bija Guntars Krasts. Mēs aiznesām runu viņam, un viņš, protams, atbalstīja šo ideju. Tā nu Krasts bija tas, kurš runu nolasīja, panākot vajadzīgo rezultātu. Vēlāk, jau Latvijā, tēvzemieši šo panākumu centās piedēvēt savai partijai. Faktiski partijas piederība tobrīd bija mazsvarīga, daudz lielāka nozīme bija valsts kopējām interesēm.

Mūsu otrā būtiskākā uzvara Eiropas Konventā bija kandidātvalstu pārstāvja izraudzīšanas dalībai Konventa prezidijā, kurā līdz tam bija pārstāvētas tikai ES dalībvalstis. Latvijas pārstāvji kopā ar Slovēnijas kolēģiem ierosināja sasaukt kandidātvalstu pārstāvju sanākumi un vēlāk arī organizēja atklātas vēlēšanas par ES kandidātvalstu delegātu Konventa prezidijam. Šādā procesā par kandidātvalstu pārstāvi Konventa prezidijā tika izraudzīts Slovēnijas deputāts Alojzs Peterle.

Izglītības nozīme

Mēs bijām astoņu gadu attālumā no Eiropas Savienības, bet jau tolaik novērojām, ka Ziemeļvalstīs parlamenti ir liela ietekme uz politisko dzīvi un ka tie saka galavārdu daudzos viņu valstīm svarīgos jautājumus, it īpaši Eiropas lietās. Šo valstu Eiropas lietu komisijas kļuva par mūsu paraugu. Man izveidojās ļoti labas attiecības ar tālaika Dānijas ELK priekšsēdētāju Jakobu Buksti. Tolaik visvairāk pētījām tieši Dānijas pieredzi un pārmantojām to, atbilstoši pielāgojot Latvijas pieredzei un tradīcijām.

Viens no šādiem aizguvumiem ir Eiropas Savienības Informācijas centrs, kas deputātiem sniedz atbildes uz jebkuriem jautājumiem, kas viņiem radušies par ES, par tās direktīvām, par direktīvu ieviešanu nacionālajā likumdošanā un procesiem, kā tas notiek, par administratīvajām izmaksām, ekonomiskajām stratēģijām un citiem būtiskiem jautājumiem. Turklāt jāņem vērā, ka te runājām par laiku pirms 20 gadiem, kad arī ES nebija tāda, kāda tā ir pašreiz. Tolaik tā bija mazāka, arī Eiropas Parlamentam bija mazāks spēks un ietekme, bet nacionālo valstu ietekme bija lielāka nekā pašlaik.

Eiropas Savienības Informācijas centrs Saeimā tika atklāts 1997. gadā. Tā vadītāja sākumā bija Inese Kriškāne, kura vēlāk devās uz Briseli kā Saeimas atašejs Eiropas Parlamentā. Tad centra vadību pārņēma Māra Dzirniece. Vissvarīgākais Informācijas centra uzdevums bija informēt deputātus, piegādāt tiem nepieciešamos dokumentus un katru nedēļu svarīgākos notikumus apkopot informatīvā izdevumā. Šis izdevums deputātiem bija uz galda katru ceturtdienu – dienās, kad deputāti labprāt lasa. Mūsu stratēģijas mērķis bija informēt ne tikai deputātus, bet arī Saeimas darbiniekus, jo deputāti nāk un iet, bet darbinieki paliek. Zināšanas, kas ieguldītas darbiniekos, vēlāk tika izmantotas arī nākamajos Saeimas saaukumos.

Ar laiku Eiropas Savienības Informācijas centru padarījām pieejamu arī sabiedrībai. Šī pāreja uz atvērto durvju principu notika vairākos posmos. Sākumā strādājām ar žurnālistiem, kuriem sagatavojām atbildes uz jebkuru viņus interesējošo jautājumu par Eiropas Savienību. Divu dienu laikā tika atrastas atbildes pat uz vissarežģītākajiem jautājumiem! Tad Informācijas centrs kļuva pieejams ikvienam. Interesentu vidū galvenokārt bija studenti, mācībspēki, citas ieinteresētās grupas. Darbu īpaši aktivizējām pirms referenduma par iestāšanos ES, jo mums likās svarīgi pēc iespējas vairāk izglītēt sabiedrību un piedāvāt tai visu nepieciešamo informāciju.

Pēdējā brīdī pirms Latvijas iestāšanās ES noslēdzām līgumu ar “Lattelecom”, un jebkurš Latvijas iedzīvotājs, zvanot pa tālruni 1188, varēja uzdot jautājumus par ES un saņemt atbildes. Tas bija Informācijas centra augstākais lidojums, tieši pirms brīža, kad Latvijas sabiedrībai bija jāizšķiras par valsts iestāšanos Eiropas Savienībā!

Šāda zināšanu un Informācijas centra izveide bija milzīgs darbs. Nevienš Informācijas centra darbinieks, saprotams, par ekspertu nepiedzima, un jāatzīst, ka uz deputātu jautājumiem bieži bija vieglāk atbildēt nekā uz pārējiem, jo tie parasti skāra konkrēto likumprojektu, kas tobrīd atradās deputātam uz galda. Nereti daudz sarežģītāki bija studentu jautājumi. Personāls tika apmācīts vairāku gadu garumā. Darbinieki bija gan bijušie žurnālisti, gan speciālisti ar labu izglītību citās jomās. Darbā ar interesentiem auga arī pašu Eiropas Savienības Informācijas centra darbinieku zināšanas un pieredze.

Izglītošanu vienmēr esmu uzskatījis par svarīgāko komponenti mūsu pozitīvajā stāstā par uzvaru referendumā. Sadarbībā ar rajonu avīzēm organizējām neskaitāmas informācijas kampaņas. Piedāvājām tām gan idejas saistošiem rakstiem, gan smieklīgas karikatūras. Rajonu avīzes pamatā ziņoja par vietējas nozīmes notikumiem, taču agrāk vai vēlāk radās interese informēt savus lasītājus arī par ES jautājumiem. Mūsu mērķis bija palīdzēt tām sagatavot kvalitatīvu un precīzu informāciju par Eiropas Savienību. Šajā jomā ar rajonu medijiem Informācijas

centrā strādāja atsevišķs darbinieks. Informatīvais darbs, ko tolaik šādā veidā izdevās īstenot, bija milzīgs, un šā darbinieka iegūtā pieredze vēlāk viņam labi noderēja, strādājot laikrakstā "Latvijas Avīze".

Latvijas parlamentā izveidotā Informācijas centra pieredzi jau pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā vēlākajos gados nodevām arī Gruzijas parlamentam, kopējā projektā palīdzot izveidot Eiropas Informācijas centru. Latvijas pieredze izrādās noderīga arī citām Austrumu partnerības valstīm, kas savu nākotni redz ciešākā sadarbībā ar Eiropas Savienību.

Šobrīd Saeimā Eiropas Savienības Informācijas centra vairs nav. Par jaunajiem "zināšanu centriem" ir kļuvuši parlamenta komisiju speciālisti. Arī zināšanu līmenis par ES jautājumiem tagad Latvijā nav salīdzināms ar to, kāds tas bija pirms 15 vai 20 gadiem, kad deputātiem ar vājām zināšanām par ES kopējiem un likumdošanas principiem un vēl jo vairāk par brīvā tirgus principiem un konkurenci bija grūti sagatavot saturīgus likumus un debatēt par tajos nepieciešamajiem labojumiem. Tāpēc pirms katrām Saeimas vēlēšanām (es savā amatā pieredzēju trīs šādas vēlēšanas) veidojām apmācību programmu gan deputātiem, gan Saeimas darbiniekiem. Deputātus no Finanšu un budžeta, Tautsaimniecības un Juridiskās komisijas sūtījām uz Briseli vai Eiropas skolu Zviedrijā divās nedēļās apgūt ES pamatlīstas. Izmantojot ES programmu sniegtās iespējas, atbalstījām arī parlamenta darbinieku tālākizglītību Eiropas jautājumos. ES komisāram paplašināšanās jautājumos Ginteram Ferhoigenam ierosinājām, lai ne tikai kandidātvalstu valdības, bet arī parlamenti tiktu iesaistīti ES palīdzības projektos, kas deva iespēju izglītoties par ES normām un likumdošanu. To pamatojām ar nepieciešamību panākt, lai parlaments varētu kvalitatīvi izvērtēt valdības iesniegtos likumprojektus. Turklāt daudzi likumprojekti tolaik tika gatavoti tieši Saeimā, nevis ministrijās. Tā panācām, ka Latvijas Saeimai kā pirmajai no kandidātvalstīm tika piedāvāts pirmais ES PHARE programmas palīdzības projekts.

Radoši un maksimāli izmantojot ES PHARE programmas sniegtās iespējas, daudz darījām arī ELK darbinieku motivēšanā un kvalifikācijas celšanā. Mēs bijām pirmā Saeimas komisija, kas atlasīja darbiniekus konkursa kārtībā, nevis pēc politiskās draudzības vai citiem kritērijiem. Ne velti liela daļa mūsu darbinieku nostrādāja visus gadus, līdz Latvija iestājās Eiropas Savienībā. Tolaik konkurence par labākajiem speciālistiem valsts pārvaldē bija pietiekami liela. Saeimā īpaši svarīga bija kvalificētu darbinieku nodrošināšana Juridiskajam birojam. No cilvēkiem, kuriem nebija pietiekamu Eiropas svešvalodu zināšanu un sapratnes par ES likumdošanas veidošanas principiem, nācās šķirties. Šādas situācijas piedzīvoja ne tikai ELK, bet arī Finanšu un budžeta komisija, kā arī Ekonomikas komisija. Tas bija skarbs, bet nenovēršams process. Deputātus vajadzēja vienkārši apmācīt šajos jautājumos, lai viņi ir vismaz informēti par likumiem un procesiem,

bet darbiniekiem bija jābūt krietni vien izglītotākiem un kvalificētiem profesionāļiem ES tiesību jomā.

Atceros, kā īsi pirms 6. Saeimas vēlēšanām, apzinādamies visas iespējamās politiskās perturbācijas un risku, ka arī pats varu netikt pārvēlēts Saeimā, devos uz Dāniju pie sava kolēģa, Dānijas Eiropas lietu komisijas vadītāja, un lūdzu, lai viņš manas neievēlēšanas gadījumā jaunajam Latvijas parlamenta ELK vadītājam turpina palīdzēt virzīt tālāk iesāktās izglītības programmas.

Tieši izglītība un darbinieku kvalifikācija bija tie faktori, kas Latvijas virzībā uz ES ļāva milzīgajai likumdošanas aktu gūzmai “iziet cauri” parlamentam daudz ātrākā tempā, nekā tas notiktu parastos apstākļos. Tiesa, izglītība vai, pareizāk sakot, tās trūkums dažkārt arī izspēlēja ļaunu joku. Ja deputāti reizēm neizprata kāda dokumenta būtību, bija iespēja, ka sarežģīti tehniskie likumi “izies cauri” vienkāršāk. Tieši tāpēc, ka deputātiem nebija priekšstats par sekām. Tikai tad, kad cilvēks ir izglītots, viņš kļūst kvalificēts.

Igaunija un pārējās Baltijas valstis: dažādas pieejas, dažādi ātrumi

90. gadu vidū, kad Eiropas Savienībā izšķīrās politiskie lēmumi par ES un NATO paplašināšanās pirmo kārtu, par ģeopolitiku skaļi nerunāja. Mūsdienās jēdziena nozīmi atkal aktualizējusi Krievijas agresija Ukrainā. Tomēr svarīgi atcerēties, ka arī agrāk ES arvien pārdomāja katru savu soli austrumu virzienā. Apdomāja, lai nekaitinātu Krieviju, lai gan tobrīd tā uzvedās kā iespējamais sabiedrotais. Galu galā, te vietā atcerēties, ka 1996.–1997. gadā bija brīdis, kad Krievija vismaz runāja (pat ja patiesībā tā nemaz nedomāja) par iestāšanos NATO. Īsi sakot, Rietumu attieksme pret Krieviju bija ļoti uzmanīga, izpaudās centieni veidot ar to sadarbības attiecības ilgtermiņā.

Tad, kad nākamo ES dalībvalstu loks jau tapa skaidrs un ar lielu dalībvalstu daļu jau notika sadarbība un sarunas ES asociācijas līgumu ietvaros, 1997. gadā politisko lēmumu rezultātā trīs Baltijas valstis tika sadalītas, šādu rīcību pamatojot ar šo valstu politiskajiem un ekonomiskajiem rādītājiem. No aizkulišu sarunām ar mūsu sabiedrotajiem ES dalībvalstīs zinājām, ka tajā brīdī, kad ar Igauniju sāka sarunas, bet ar Latviju un Lietuvu ne, šādu izvēli noteica politiski motivēts lēmums. Būtisku ekonomisku atšķirību, kas vedinātu Baltijas valstis sadalīt divās grupās, nebija. Uzskatu, ka lēmumu par vienas Baltijas valsts uzaicināšanu uz sarunām, abas pārējās atstājot uz brīdi, kad tiks uzņemta arī Bulgārija un Rumānija, lielā mērā ir noteikusi vēlme nekaitināt Krieviju.

Mums bija risks Eiropas integrācijas ceļā pazaudēt gadus. Kuluāru sarunās tobrīd dzirdējām dažādas atrunas. Tika teikts, ka nevarēs atrast pietiekami daudz

finanšu līdzekļu uzreiz visām Baltijas valstīm, norādīja uz atšķirībām attīstībā, Somijas lobiju un citiem iemesliem. Joprojām uzskatu, ka šādu izvēli noteica Krievijas faktors.

Šajā sakarā atceros kādu diskusiju Eiropas Parlamentā, kur Latvijai un Lietuvai daudz pārmeta visai nebūtiskas lietas, savukārt mēs centāmies savas valstis skaļi aizstāvēt. Šajās sarunās neizskanēja politiski argumenti un neviens jau arī debatēs skaļi neteica, ka Eiropas Savienībai vajag labas attiecības ar Krieviju un tikai šā iemesla dēļ esam iedalīti otrajā kandidātvalstu grupā. Uz visiem pret mums vērstajiem argumentiem teicām – kā jūs to varat zināt, ja nesākat iestāšanās sarunas un mēs nesākam runāt par detaļām? Ja jau nebūsim gatavi, tad vienkārši nenoslēgsim konkrētas sarunas nozaru tematikās.

Ar savu darbību gan atklāti, gan aizkulisēs Latvijai un Lietuvai galu galā izdevās salauzt šo pretstāvi, jo atklāti neviens, protams, nevarēja lietot argumentu par Krievijas pretestību Baltijas valstu uzņemšanai Eiropas Savienībā. Turklāt uzņemt vienu vai trīs mazas valstiņas, tur lielas starpības nebija. Mūsu draugi un sabiedrotie, tostarp arī Eiropas Parlamentā, mainīja šo attieksmi, par ko Latvijas un Eiropas Parlamenta starpparlamentārās komisijas vadītājs A. Gomolka ne veltī vēlāk saņēma Latvijas valsts apbalvojumu. Mēs sitām bungas ļoti skaļi, lai pierādītu, ka esam gatavi, ja vien ar mums runā!

Tajā brīdī, kad 2000. gada pavasarī ES beidzot sāka pievienošanās sarunas arī ar Latviju, mēs visai drīz panācām Igauniju pēc sarunās noslēgto sadaļu skaita. Kāpēc? Tāpēc, ka tobrīd, divus gadus pavadot sarunu “uzgaidāmajā telpā”, bijām cītīgi strādājuši pie ES likumdošanas pārņemšanas. Arī tāpēc, ka šajā Latvijai izšķirošajā brīdī valdība strādāja tik ciešā sazobē ar Saeimu, ka varējām sarunās virzīties uz priekšu paātrināti. Turklāt pie sarunu galda ar ES vairs nesēdēja politiķi, bet gan praktiķi, kas risināja tehniskus jautājumus, – cik liels būs atbalsts lauksamniecībai, kā ieviestas regulas, vai ES dabas aizsardzības liegumu ietekmē medniekiem būs ļauts medīt lūšus, lāčus utt. Tehniskajā stadijā mēs izrādījāmies sagatavoti un mūsu sarunvedēji – prasmīgi. Lai arī Eiropas Komisija sākotnēji sarunas sāka tikai ar Igauniju, Eiropas Parlamenta loma bija izšķiroša t. s. regates principu pieņemšanā. Šis princips pēc analogijas ar burāšanas sacīkstēm noteica – kurš pirmais iestāšanās sarunās “atpeldēs”, tas pirmais tiks uzņemts Eiropas Savienībā. Šāds piedāvājums mūs būtībā apmierināja, vajadzēja tikai atskanēt starta šāvienam! Un tad, kad sarunās savstarpēji sacentāmies, vēlēdamies būt vismaz tikpat labi kā kaimiņvalstis vai pat tās apsteigt, bija skaidrs, ka otrreiz pateikt “nē” Baltijas valstīm vairs nevarēs. Tas arī bija mūsu lielākais izaicinājums un galvenais uzdevums – iestāties ES kopā ar Igauniju, jo mēs arvien paturējām prātā: ja Igaunija no trim Baltijas valstīm iestātos pirmā un Krievija uz to asi reaģētu, durvis mums varētu aizvērties. Kaimiņu sacensība, kas, starp citu, vienmēr mums

nākusi par labu, tobrīd pat bija otršķirīga. Bažas par iespējamajiem riskiem neveiksmes gadījumā bija daudz lielākas.

Tagad, pēc piecpadsmit gadiem atskatoties uz iestāšanās sarunām ar ES, dažs varbūt pārmet, ka sarunu procesā Latvijai vajadzēja ieņemt stingrāku nostāju atsevišķos jautājumos, piemēram, lauksaimniecības jomā, platību maksājumos. Jā, mēs to droši vien būtu varējuši darīt, un tie cilvēki, kuri tobrīd sēdēja pie galda un tehniski apsprieda detaļas ar Eiropas Komisiju, varēja teikt “nē” par daudzām lietām, arī valdības nostāja varēja būt stingrāka. Tomēr vienlaikus ir svarīgi neaizmirst, ka Bulgārija un Rumānija iestājās Eiropas Savienībā tikai 2007. gadā. Ja mēs tik ilgi būtu vilkuši sarunas garumā, Latvija būtu kopā ar šīm valstīm, un tad mūsu zemnieki vēl vairākus gadus būtu palikuši bez platību maksājumiem. Ir daudz vieglāk iekļūt klubā un tad censties mainīt noteikumus, kā mēs to darām pašlaik, nevis stāvēt ārpusē aiz žoga un teikt – nē, mēs to nedarīsim, kamēr jūs mums nemaksāsiet vairāk. Īsti šā jautājuma zinātāji labi saprot, ka daudzinātais Eiropas negodīgums pret mūsu zemniekiem ir tikai nosacīts un pārejošs.

2000. gadu sākumā izšķiršanās bija ļoti vienkārša – būt vai nebūt “klubā”, ko sauc par Eiropas Savienību. Dzīve gan ir tāda, kāda tā ir. Tie cilvēki, kuri Latviju ieveda Eiropas Savienībā, pēc 8. Saeimas vēlēšanām politikā vairs neatgriezās. Savukārt politiķi, kuri pēc parlamenta vēlēšanām parakstīja iestāšanās līgumu ar ES, bija pavisam maz līdzdarbojušies procesos, kas saistīti ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā. Svarīgākais 2003. gada rudenī bija uzvarēt referendumā. Ņemot vērā latviešu skeptiskumu un piesardzību, vēl pēdējā brīdī nebija garantijas, ka balsstiesīgie vēlētāji nobalsos “par”. Galu galā ar pietiekami lielu balsu pārsvaru – 67% – tauta referendumā atbalstīja Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā. Ja tagad kāds vēlētos rīkot referendumu par izstāšanos no ES, tad, manuprāt, nebūtu nekādu izredžu uz panākumiem!

Atsauces

¹ Ivara Godmaņa valdības (1990–1993) programma (4.–9. lpp.). Pieejams: http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/godmanis_programma_1990_i.pdf

² Laika posmā no Latvijas pieteikuma iesniegšanas Eiropas Savienībai 1995. gada 27. oktobrī līdz ES pievienošanās sarunu noslēgumam 2002. gada decembrī valdības vadītāji mainījās sešas reizes. Šajā amatā pabija Andris Šķēle (divas reizes), Guntars Krasts, Vilis Kristopans, Andris Bērziņš un Einars Repše.

IV NODAĻA

KAS MĒS ESAM
EIROPĀ?

*Visu ņem reāli tādu, kāds tas ir!
Visu pārtaisi ideāli tādu, kādu tu gribi!*

Rainis

VALDIS DOMBROVSKIS

Latvijas ekonomiskā attīstība ES integrācijas ietekmē

Ceturtdaļgadsimta laikā Latvija ir nogājusi milzīgu ceļu, veicot iespaidīgas politiskās un ekonomiskās reformas. Valsts no sociālekonomiskās formācijas, ko zinātniskā komunisma grāmatās sauca par attīstītu sociālismu, bet kura uz rietumiem no Berlīnes mūra tika dēvēta par komandekonomiku, ir kļuvusi par atvērtu tirgus ekonomiku un integrējusies globālajā ekonomikā. 25 gadu laikā kopš neatkarības atjaunošanas Latvija ir atgriezusies Rietumu demokrātiskajā pasaulē, kļuvusi par Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti, kā arī pievienojusies pasaulē otrās lielākās valūtas savienībai – eirozonai.

Pēdējie desmit gadi, kopš esam Eiropas Savienībā, ir bijuši gan straujas attīstības, gan arī nopietnu pārbaudījumu laiks. Šīs desmitgades laikā esam izgājuši pilnu ekonomisko ciklu – no ekonomikas pārkaršanas līdz dziļai recesijai un atpakaļ pie ekonomiskās izaugsmes. Atskatoties uz šo periodu, var teikt, ka Latvija ir hrestomātisks piemērs tam, kā strādā maza, atvērta tirgus ekonomika. Piemērs tam, cik šāda ekonomika ir trausla un ievainojama ārēju satricinājumu ietekmē, un tam, cik liela loma stabilitātes nodrošināšanā ir pārdomātai valsts ekonomiskajai un fiskālajai politikai. Visbeidzot, Latvija ir piemērs tam, ka reformas ir iespējamas un sniedz rezultātu tad, ja tiek strādāts partnerībā – iesaistoties valdībai, sociālajiem partneriem, nevalstiskajām organizācijām un pilsoniskajai sabiedrībai kopumā. Efektīvs pārmaiņu process prasa dialogu – politisko, ekonomisko un sociālo.

Pirms atskatīties uz pēdējos desmit gados izdarīto un sasniegto, nedaudz jāpaskaidro kavēšanas pie pirmsiestāšanās perioda.

Kopš neatkarības atjaunošanas 1990. gada 4. maijā Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību (ES) ir bijis mērķtiecīgas politiskās gribas un tai atbilstošu sociālekonomisko un politisko reformu rezultāts. Latvijas virzību jeb, precīzāk, atgriešanos Eiropas nāciju saimē nosacīja gan vēsturiski, gan politiski priekšnoteikumi.

Eiropas ekonomiskās integrācijas procesos Latvija bija iesaistīta jau kopš viduslaikiem, kad Rīga bija viena no nozīmīgākajām Hanzas savienības pilsētām. Šajā savienībā ietilpa arī vairākas citas pilsētas tagadējās Latvijas teritorijā. Tāpēc varētu šķist, ka mūsu vēsturiskā izvēle par labu ceļam uz Eiropu ir pašsaprotama, tomēr, pretēji pieņemtajam uzskatam, tā gluži vis nenotika. Tagad redzams, ka tikai Baltijas valstis, kas bija pārmaiņu līderes visas bijušās Padomju Savienības mērogā, ir spējušas pilnā mērā izrauties no lielā kaimiņa tiešās ietekmes zonas.

Savulaik Latvija bija nozīmīgs Krievijas impērijas un vēlāk Padomju Savienības rūpniecības un ekonomiskais centrs ar daudzām nozarē ievērojamām ražotnēm. Jau Krievijas impērijas laikā tādas bija Krievu-Baltijas vagonu fabrika (*Russo-Balt*), "Fēnikss" (vēlāk Rīgas vagonu rūpnīca), "Liepājas metalurģs", Kuņģecova porcelāna un fajansa fabrika (vēlāk Rīgas porcelāna rūpnīca), padomju laikā tām pievienojās tādas savā nozarē vadošās ražotnes kā "Olainfarm", Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, "Alfa", Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca u. c.

Arī fiziskā infrastruktūra bija integrēta postpadomju ekonomiskajā telpā. Piemēram, Baltijas valstu elektrotīkli pēc loka principa vēl aizvien ir savienoti ar ziemeļrietumu Krievijas un Baltkrievijas elektrotīkliem. Latvijas dzelzceļam un ostām joprojām dominējošais ir austrumu–rietumu virziens. Maģistrālais gāzes vads uz Inčukalna pazemes gāzes krātuvi joprojām ir galvenais dabasgāzes piegādes ceļš, kaut Klaipēdas sašķidrinātās gāzes termināļa nodošana ekspluatācijā kopš 2015. gada paver jaunas gāzes piegādes iespējas.

Šie piemēri ir tikai ilustrācija tam, ka Latvijas kurss uz Eiropu, iespējams, bija mazāk pašsaprotams, nekā to kopumā pieņemts uzskatīt. No bijušajām postpadomju zemēm tikai Baltijas nācijas ir pratušas izmantot vēstures pavērtu "izdevības logu", lai pilnībā integrētos Rietumu demokrātiskajā pasaulē un veidotu spēcīgas, uz tirgus ekonomiku balstītas demokrātiskas valstis. Pašreizējā situācija Moldovā, Gruzijā un Ukrainā, nemaz nerunājot par atsevišķām bijušās Padomju Savienības Vidusāzijas republikām, labi parāda, ko Latvijai varēja nozīmēt neizmantota iespēja uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas uzņemt kursu uz pievienošanos ES un NATO.

Jau pirmā atjaunotās Latvijas Republikas valdība noteica skaidru virzību uz integrāciju Eiropas un transatlantiskajās struktūrās. 1992. gadā ar Eiropas Kopienu tika noslēgts tirdzniecības un sadarbības līgums, kas 1994. gadā pārtapa Brīvās tirdzniecības līgumā un pēc tam – Asociācijas līgumā. 1995. gadā Latvija oficiāli

iesniedza pieteikumu uzņemšanai Eiropas Savienībā, 1999. gadā saņēma uzaicinājumu uzsākt iestāšanās sarunas. 2003. gada referendumā ar pārliecinošu vairākumu Latvijas pilsoņi atbalstīja dalību Eiropas Savienībā, un 2004. gada maijā Latvija pievienojās Eiropas Savienībai. Tā paša gada martā Latvija pievienojās arī NATO.

Reformas 90. gadu sākumā

90. gadu sākumā, sabrūkot Padomju Savienībai un sociālisma komandekonomikai, Latvija piedzīvoja dziļu ekonomisko krīzi – IKP kritumu uz pusi, bezdarba pieaugumu, strauju inflāciju un iedzīvotāju reālo ienākumu samazināšanos. Reizēm šo laiku mēdz raksturot kā periodu, kad sociālistiskās ekonomikas vairs nebija, bet arī tirgus ekonomikas vēl nebija. Tāpēc šķita svarīgi nekavējoties īstenot fundamentālas reformas, lai radītu tirgus ekonomikas pamatus Latvijā.

Kā viena no svarīgākajām ir jāmin naudas reforma. Visās trijās Baltijas valstīs šī reforma notika ar vienu kopēju mērķi – neatgriezeniski izrauties no bijušās Padomju Savienības ekonomiskās un monetārās sistēmas.

1992. gadā, ņemot vērā milzīgo inflāciju Krievijā un padomju rubļu skaidrās naudas trūkumu, apgrozībā tika laisti Latvijas rubļi. Pēc gandrīz gadu ilga pārejas perioda 1993. gada martā apgrozībā tika laists Latvijas lats.

Baltijas valstis izvēlējās savu nacionālo valūtu piesaistīt lielākām valūtām, fikšējot maiņas kursu. Igaunijas krona tika piesaistīta Vācijas markai, bet Lietuvas lits – ASV dolāram. Latvijas lats tika piesaistīts SDR valūtu grozam.

Pateicoties konsekventai Latvijas Bankas politikai, Latvijas lats savā pastāvēšanas laikā kļuva par Latvijas ekonomikas stabilitātes enkuru. Lata stabilitāte ne tikai nodrošināja Latvijas ekonomikas izaugsmi un investīciju piesaisti, bet bija arī svarīgs faktors krīžu pārvarēšanā.

Vēl viena svarīga reforma bija cenu un ārējās tirdzniecības liberalizācija. Igaunija ķērās pie cenu liberalizācijas jau 1989. gadā, savukārt Latvija un Lietuva to uzsāka divus gadus vēlāk – 1991. gadā. Sākotnējais mērķis bija Baltijas valstu iekšējo tirgu aizsardzība no bijušās Padomju Savienības patērētājiem, kas bija gatavi iztukšot relatīvi bagātīgi apgādātos Baltijas valstu veikalu plauktus. Cenas tika liberalizētas salīdzinoši strauji. Lielākā daļa cenu tika liberalizētas 1992. gada beigās, saglabājot cenu kontroli tikai tādām precēm un pakalpojumiem, kurus sniedza monopoluzņēmumi un kuru nozarēs nevarēja nodrošināt efektīvu brīvā tirgus mehānismu darbību (piemēram, elektroenerģija un gāze, komunālie pakalpojumi un pasta piegāde).

Padomju laikā ārējā tirdzniecība atradās stingrā valsts kontrolē un to regulēja kvotu un licenču sistēma. Tāpēc ārējās tirdzniecības liberalizācija bija starp pirmajām reformām, Latvijas uzņēmējiem nodrošinot tiešu pieeju ārvalstu tirgiem.

Tā veicināja arī konkurenci iekšējā tirgū un mazināja pašmāju monopolu ietekmi. Ārējās tirdzniecības liberalizācija bija tieši saistīta arī ar cenu liberalizāciju, jo brīva tirdzniecība stimulē iekšējā tirgus cenu izlīdzināšanos ar cenām pasaules tirgos. Šajā kontekstā viens no pirmajiem neatkarīgās Latvijas valdības uzdevumiem bija organizēt valsts ekonomisko robežu un izveidot muitas dienestu.

Privatizācija bija viena no juridiski sarežģītākajām, sociāli jutīgākajām un ētiski delikātākajām reformām. Tās uzdevums – radīt labvēlīgus apstākļus privātās uzņēmējdarbības attīstībai Latvijā un ierobežot valsts lomu ekonomikā. Kaut arī minētais mērķis principā tika sasniegts, tomēr daudzi privatizācijas gadījumi izraisīja sabiedrības kritiku un aizdomas par negodprātīgu rīcību. Privatizācija prasīja arī ilgāku laiku, un, lai gan šobrīd tā kopumā ir pabeigta, valstij joprojām pilnībā vai daļēji pieder kapitāla daļas vairāk nekā 100 uzņēmumos (2015. g. 1. jūlija dati).¹

Istenotās reformas ielika pamatus tirgus ekonomikas attīstībai, un 1994. gadā pirmo reizi kopš neatkarības atjaunošanas Latvijas ekonomika nostājās uz izaugsmes ceļa. Tomēr ekonomikas pieaugumam nebija lemts ilgi turpināties, jo jau nākamajā gadā Latvija piedzīvoja banku krīzi.

1995. gada banku krīze

Banku sektors laika posmā no 1992. līdz 1994. gadam attīstījās ļoti strauji. Paralēli valsts bankām (Latvijas Krājbanka, 1993. gadā dibinātā Latvijas Hipotēku un zemes banka) tika dibinātas daudzas privātas komercbankas. 1993. gada beigās Latvijā bija 59 komercbankas, un to filiāļu skaits strauji auga.² 1995. gada banku krīze Latvijā kļuva par pirmo lielāko banku krīzi bijušās Padomju Savienības teritorijā, un tās laikā tika zaudēti 40% visu banku aktīvu.

Svarīga nozīme šajā krīzē bija AS “Banka Baltija”. 1995. gada sākumā tā bija lielākā Latvijas komercbanka ar daudzām filiālēm un norēķinu grupām visā valstī. Banka īstenoja agresīvu ieguldījumu piesaistīšanas politiku, solot ļoti augstas (pat 90%) likmes par viena gada depozītiem. Bankas īpašnieki “spēlēja” uz lata devalvāciju un sekojošu strauju inflācijas pieaugumu, mazinot noguldījumu reālo vērtību. Šī spekulatīvā stratēģija izrādījās nepamatota, lats saglabāja stabilitāti, un banka nespēja maksāt noguldītājiem solītos procentus. Situāciju pasliktināja bankas vadības rīcība – redzot tuvojošos krahus, bankas aktīvi tika iztukšoti. Rezultātā “Banka Baltija” bankrotēja, bet aptuveni 200 tūkstoši tās noguldītāju zaudēja savus iekrājumus. “Bankas Baltija” krahs bija smagākā 1995. gada banku krīzes epizode, bet bankrotu piedzīvoja arī virkne citu banku.

Kopējais banku sektora stāvoklis pirms krīzes nebija ilgtspējīgs. Lielais banku skaits 90. gadu pirmajā pusē atspoguļoja ļoti liberālu pieeju banku biznesam,

banku dibināšanai bija noteiktas minimālas prasības. Tika atvērtas daudzas t. s. kabatas bankas, kuru galvenais mērķis bija piesaistīt finanšu līdzekļus to īpašnieku vajadzībām. Bankas bieži finansēja ļoti riskantas vai necaurskatāmas operācijas. Daudzās bankās bija neprofesionāla risku vadība, nereti bija arī tīšas krāpšanas gadījumi. Banku sektora pienesums reālajai ekonomikai arī bija krietni mazāks, nekā varēja sagaidīt no tā straujās attīstības. Jāatzīst, ka līdzīgas tendences bija vērojamas arī citās postsociālistiskās valstīs. Tādējādi banku krīze Latvijā nebija unikāla parādība, līdzīgas krīzes piedzīvoja arī virkne citu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu.

Banku krīzes rezultātā Latvijas Banka būtiski pastiprināja banku sektora uzraudzības noteikumus. Sevišķa uzmanība tika pievērsta tām bankām, kurām bija atļauta fizisko personu noguldījumu pieņemšana. Daļai komercbanku nācās savu darbību beigt. No 39 atlikušajām bankām tikai 14 bija ar pilnu licenci, pārējām 25 bija ierobežotas licences.³ Turpmākajos gados pakāpeniski tika ieviesta arī depozītu garantiju sistēma, kad valsts līdz noteiktai summai garantē iedzīvotāju depozītus bankās.

Jau nākamajā gadā pēc banku krīzes Latvijas ekonomika atgriezās pie izaugsmes. Turpmākos divus gadus Latvijā bija vērojams straujš ekonomikas pieaugums. 1997. gadā izaugsme sasniedza 8,8%, bet 1998. gadā – 6,3%.

Kopš 90. gadu vidus valsts politikas pamatu veidoja kurss uz integrāciju Eiropas Savienībā un NATO. ES integrācijas ekonomiskā dimensija pamatā bija vērsta uz Latvijas ekonomikas konverģences nodrošināšanu. Sākās darbs pie Latvijas normatīvās bāzes harmonizācijas ar ES likumu un normatīvu kopumu, ko dēvē arī par *acquis communautaire*. 1999. gadā līdz ar iestāšanās sarunu uzsākšanu šis darbs ieguva ļoti skaidrus mērķus un termiņus. Liela daļa saskaņojamās normatīvās bāzes bija saistīta ar ekonomikas jomu un vērsta uz Latvijas spēju iekļauties un konkurēt Eiropas iekšējā tirgū. Arī ES finansētie pirmsiestāšanās atbalsta instrumenti Phare, ISPA un SAPARD lielā mērā bija vērsti uz Latvijas ekonomiskā potenciāla stiprināšanu. Tie finansiāli atbalstīja Latvijas ekonomiku un palīdzēja valsts pārvaldei sagatavoties dalībai Eiropas Savienībā. Vienlaikus Latvijas valsts pārvaldei, uzņēmējiem un lauksaimniekiem šīs programmas deva priekšstatu par to, kā strādā ES finanšu instrumenti.

1998. gada Krievijas krīze

Straujo ekonomikas izaugsmi Latvijā 1998. gada beigās un 1999. gadā nobremzēja Krievijas krīze. Kulmināciju tā sasniedza 1998. gada augustā, kad Krievijas Centrālā banka atteicās no mēģinājumiem noturēt krītošo rubļa kursu un pārgāja uz brīvi peldošu valūtas kursu, bet Krievijas valdība atteicās atmaksāt

iekšējo parādu un noteica moratoriju ārvalstu parādu atmaksai, kas plašāk pazīstams kā “Krievijas defolts”. Krievijas ekonomika ieslīga recesijā, 1999. gada maijā rublis bija zaudējis 70% no savas pirmskrīzes vērtības, bet Krievijas iedzīvotāju pirkjspēja bija kritusies par 35 procentiem.⁴

Vissmagāk Krievijas krīzes sekas izjuta Latvijas ražotāji, jo 1997. gadā Latvijas eksports uz Krieviju pārsniedza 20% no kopēja eksporta. Krīze atstāja negatīvu iespaidu arī uz nodarbinātību – 1999. gadā bezdarbs Latvijā pārsniedza 14%. Samazinājās arī valsts budžeta ieņēmumi, un budžeta deficīts sasniedza gandrīz 4% no IKP. Latvijas ekonomikas attīstība strauji zaudēja tempu, un 1999. gadā ekonomikas pieaugums bija tikai 2,6 procenti.

Tomēr nebija ļaunuma bez labuma. Latvijas eksportētāji bija spiesti sākt meklēt citus noieta tirgus. Tieši Krievijas krīze kļuva par sākumu Latvijas ekonomikas pārorientācijai no Krievijas un NVS tirgiem uz ES tirgu, kā arī tirdzniecības sakaru paplašināšanai ar pārējām Baltijas valstīm. Krievijas krīzes negatīvā ietekme uz Latvijas ekonomiku līdz ar to nebija ilgstoša, un 2000. gads atkal pagāja straujas ekonomiskās izaugsmes zīmē. Krievijas īpatsvars Latvijas ārējā tirdzniecībā pašlaik ir būtiski samazinājies – no vairāk nekā 20% 1997. gadā līdz aptuveni 11% pēdējos gados.

Situācija pasaulē

20. gadsimta 90. gadu vidū pasaules ekonomikā valdīja *lielās mērenības* (*Great Moderation*) periods, kam raksturīga noturīga ekonomiskā izaugsme, zema inflācija un zemas procentu likmes. Ķīnā un arī daudzās naftas eksportētājvalstīs, piemēram, Saūda Arābijā, bija izveidojušies ievērojami tekošā konta pārpalikumi, kas tika ieguldīti ASV valdības vērtspapīros un citos zema riska aktīvos. Tā ietekmē šo vērtspapīru ienesīgums bija zems, un investori meklēja citus – augstāka ienesīguma, bet arī augstāka riska – ieguldījumu veidus.

Amerikas Savienotajās Valstīs zemo procentu likmju ietekmē, kā arī liberālas finanšu sektora uzraudzības apstākļos strauji attīstījās kreditēšanas, tostarp hipotekārās kreditēšanas, bums. Personīgie uzkrājumi ASV, kas 1990. gadā veidoja 7% no pieejamajiem ienākumiem, 2005.–2006. gadā nokritās zem nulles līmeņa. Patēriņa un hipotekāro kredītu apjomi strauji auga. Zema nodrošinājuma hipotekārie kredīti (*subprime mortgages*), kas 2001. gadā veidoja 180 miljardus USD, 2005. gadā pieauga līdz 625 miljardiem USD.⁵

Kā vienu no faktoriem, kas vēlākajos gados veicināja finanšu burbuļa veidošanos, var minēt finanšu sektora deregulāciju, kas ASV pilnā apjomā īstenojās 1999. gadā ar Glāsa–Stīgola likuma (*Glass-Steagall Act*) atcelšanu. Glāsa–Stīgola likums tika pieņemts 1933. gadā Lielās depresijas laikā, un tas aizliedza savienot

klasiskās komercbanku funkcijas un investīciju banku funkcijas “zem viena jumta”. Likuma atcelšanas rezultātā bankas, meklējot augstāku ienesīgumu, sāka ieguldīt banku noguldītāju naudu jaunos, “inovatīvos” finanšu instrumentos, kuru riski tobrīd vēl netika pienācīgi novērtēti.

2008. gada globālā finanšu un ekonomiskā krīze visbiežāk saistās tikai ar ASV bankas *Lehman Brothers* krahu. *Lehman Brothers* kļuva par upuri dažādu faktoru ķēdē, kas vēlāk izraisīja domino efektu visā pasaulē. Tomēr vispārējā nesabalansētība pasaules ekonomikā tolaik jau sasniedza tādus apjomus, ka krīze tik un tā bija neizbēgama. Līdz ar to *Lehman Brothers* faktiski tikai kļuva par šīs krīzes katalizatoru. Galvenie faktori, kas izraisīja krīzi, bija pārāk viegla un bezatbildīga kredītešana, ko veica komercbankas; nepilnības banku un finanšu kompāniju uzraudzībā; uzskats, ka riski finanšu sektorā ir izzuduši ar inovatīvo finanšu instrumentu parādīšanos; šo finanšu instrumentu, kā arī finanšu institūciju necaurskatāmība, kas investoriem neļāva saskatīt patiesos riskus. Nedrīkst aizmirst arī straujas ekonomiskās izaugsmes apstākļiem pārāk stimulējošas monetārās politikas ietekmi, ko izrādīja centrālās bankas – galvenokārt ASV Federālās rezerves.

Lehman Brothers bankrots izraisīja paniku pasaules tirgos un strauju finansēju- ma izsīkumu, radot smagas problēmas daudzu valstu ekonomikā. No vienas puses, *Lehman Brothers* krahs bija pirmais domino kauliņš ķēdē, bet, no otras puses, tas apstiprināja faktu, ka tirgus mehānismi darbojas nepielūdzami. Šajā gadījumā tirgi sodīja tos investorus, kas, ignorējot riskus, aizrāvās ar lielas peļņas meklēšanu un ieguldīja augsta ienesīguma aktīvos un finanšu instrumentos.

Ar *Lehman Brothers* krahu saistītā globālo finanšu plūsmu pārtrūkšana skāra arī Latviju. Latvija vienā mirklī zaudēja pieeju finansējumam no ārpuses, kas kļuva par katalizatoru smagajai finanšu un ekonomiskajai krīzei Latvijā. Tomēr cēloņi tam, kāpēc globālā finanšu un ekonomiskā krīze tik smagi skāra Latviju, meklējami vairākos savstarpēji papildinošos apstākļos. Pie tādiem var minēt strauju ārējo finanšu plūsmu izsīkumu un *Parex* bankas krahu, kas Latvijā briesošajai ekonomikas krīzei pievienoja arī finanšu krīzes dimensiju. Postošā Latvijai bija arī vieglprātīga makroekonomiskā un fiskālā politika un paļaušanās uz to, ka briesošā globālā krīze uz Latviju neattiecas.

Latvija iestājas ES

Laiks pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā bija spraiga darba periods gan valstij, gan man personīgi, jo no 2002. gada novembra līdz 2004. gada martam es pildīju finanšu ministra pienākumus. Virzība uz dalību Eiropas Savienībā uzsāma jaunus apgriezienus pēc Helsinku Eiropadomes lēmuma par iestāšanās sarunu uzsākšanu 1999. gadā, bet kļuva īpaši intensīva pēc Kopenhāgenas samita,

kad ES paplašināšanās no izplūduša mērķa vidēji tālā nākotnē kļuva par īstermiņa prioritāti gan Eiropai, gan Latvijai. Blīvos termiņos bija jāpaveic visi mājas darbi. Manā atbildības laukā nonāca visa finanšu joma, nodokļu normatīvās bāzes saskaņošana ar ES prasībām, nodokļu administrācijas un muitas sagatavošanās darbam Eiropas Savienībā – bez ES iekšējām robežām, Latvijas ekonomiskajai robežai kļūstot par visas ES ārējo robežu, kā arī ES fondu vadības sistēmas izveide. Biju iesaistīts arī informatīvajā kampaņā pirms referenduma par iestāšanos ES un atbildēju par valdības komunikāciju finanšu un ekonomiskajos jautājumos.

2004. gadā Latvija beidzot bija sasniegusi savus jau 90. gados izvirzītos stratēģiskos mērķus: 29. martā Latvija kļuva par NATO locekli, bet 1. maijā par Eiropas Savienības dalībvalsti.

Pirmos gadus pēc pievienošanās ES Latvijas ekonomikā turpinājās straujš pieaugums. Tas bija saistīts ar Latvijas dziļāku ekonomikas un finanšu integrāciju Eiropas Savienībā – brīvu pieeju ES tirgiem un zemām reālajām procentu likmēm, kas, palielinoties inflācijai, dažkārt bija pat negatīvas. Iestājoties ES, Latvijai kļuva pieejami arī ES strukturālie un kohēzijas fondi, kuru apguve vēl vairāk paātrināja ekonomikas attīstību. Latvijas integrācija Eiropas Savienībā un NATO stiprināja arī starptautisko finanšu tirgu uzticēšanos. Šajā laikā arī globālajā ekonomikā bija straujš pieaugums un investori aktīvi meklēja jaunas ieguldījumu iespējas.

Tomēr sāka iezīmēties arī potenciālās problēmas. Var teikt, ka Latvijā valdīja zināma eiforija saistībā ar stratēģisko mērķu sasniegšanu, kā arī piesardzības zudums saistībā ar labvēlīgo ekonomisko konjunktūru pasaulē. Lielās naudas masas, kas ieplūda valsts ekonomikā, veicināja makroekonomisko nestabilitāti. Tās netika novirzītas produktīvās investīcijās, bet sekmēja patēriņa bumu un nekustamā īpašuma burbuļa veidošanos.

Bankas īstenoja agresīvu kredītešanas politiku, tālaika garā uzņemoties augstus riskus, ko attaisnoja daudz augstāka peļņas norma nekā tradicionālajos Rietumeiropas tirgos. Laika posmā starp 2004. un 2007. gadu kopējais kredītu apjoms ekonomikā pieauga četras reizes.

Līdztekus straujam IKP pieaugumam kāpa inflācija, algu pieaugums ievērojami apsteidza produktivitātes kāpumu, strauji auga tekošā konta deficīts – valsts zaudēja ekonomikas konkurētspēju.

Vienlaikus liberāla nodokļu politika nekustamo īpašumu jomā veicināja nekustamā īpašuma burbuļa veidošanos, kas šajos gados nomināli kļuva par vienu no galvenajiem izaugsmes dzinējspēkiem.

Ekonomisko nesabalansētību vēl vairāk pastiprināja nepārdomāta makroekonomiskā un fiskālā politika. Pirms iestāšanās Eiropas Savienībā E. Repšes vadītā valdība īstenoja stingru fiskālo politiku, ierobežojot budžeta deficītu, pārskatot ministriju tēriņus un paredzot sasniegt sabalansētu budžetu 2005. gadā. Pēc

valdības maiņas 2004. gada martā E. Repšes kabineta “taupības režīms” nākamajām valdībām kļuva par savdabīgu bubuli, šim režīmam pretstatot savu “dāsnumu”. Par spīti straujam IKP pieaugumam, valsts budžetā joprojām saglabājās deficīts. Kaut arī nomināli deficīts bija neliels (0,4–0,6% no IKP), valsts budžeta strukturālā bilance, kas ņem vērā ekonomiskā cikla ietekmi, strauji pasliktinājās. Fiskālās disciplīnas apsvērumi valdībai likās otršķirīgi, bet toreizējais premjers A. Kalvītis solīja “septiņus treknos gadus”.

Straujajai inflācijai Latvijā šajā laikā bija vairāki iemesli. Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijā notika pakāpeniska cenu konverģence. Turklāt laika posmā no 2004. līdz 2008. gadam bija vērojams straujš naftas un gāzes cenu kāpums. Tomēr citi faktori radās nepārdomātās makroekonomiskās politikas dēļ: kā jau teikts, inflāciju paātrināja arī viegli pieejamo kredītu izraisītais patēriņa bums un nekustamā īpašuma burbulis, kā vēl viens faktors minams darba algu kāpums, kas krietni pārsniedza produktivitātes pieaugumu.

Algas un produktivitāte

Svarīgs krīzes faktors bija Latvijas ekonomikas konkurētspējas zudums, kas bija saistīts arī ar to, ka algu kāpums krietni apsteidza darba ražīguma pieaugumu. Daļēji to noteica valdības politika – tika strauji palielinātas sabiedriskajā sektorā strādājošo algas un arī strādājošo skaits. Būtisku lomu nospēlēja arī darba tirgus atvēršana Lielbritānijā, Īrijā un Zviedrijā uzreiz pēc Latvijas pievienošanās ES, un ievērojams skaits darbspējīgo iedzīvotāju devās uz šīm valstīm. Šāda saspriņgta darba tirgus apstākļos arī privātais sektors bija spiests nodrošināt strauju algu kāpumu, lai gan produktivitātes līmenis krietni atpalika. Jau 2005. gadā algas kāpums strauji pieauga līdz 16–20% gadā, bet 2007. gadā sasniedza virsotni, kad vidējā bruto alga pieauga par 31,5%. Ekonomikas pārkaršanas gados konkurētspējas zudumu maskēja vieglā kredītu pieejamība gan uzņēmumiem, gan patērētājiem. Tomēr līdz ar krīzes sākumu zaudētā konkurētspēja nopietni saasināja globālās krīzes ietekmi uz Latvijas ekonomiku, noveda pie daudzu uzņēmumu slēgšanas vai darbības sašaurināšanas un attiecīgi pie bezdarba pieauguma.

2005. gadā Latvijas pievienojās Valūtas kursa mehānismam II, mainot lata piesaisti no SDR groza uz eiro, kā arī noteica 2008. gada 1. janvārī kā mērķa datumu Latvijas dalībai eirozonā. Tomēr jau drīz kļuva skaidrs, ka nesabalansētās ekonomiskās attīstības dēļ Latvija aizvien vairāk atkāpjas no Māstrihtas kritērijiem. Tādējādi būtiski attālinājās arī Latvijas iespēja pievienoties eirozonai.

Lai gan daudzi simptomi liecināja par ekonomikas pārkaršanu, virkne vadošu Latvijas ekonomistu, tostarp ar ietekmi valdībā, turpināja atkārtot arī citviet pasaulē tajā laikā skandēto mantru, ka ekonomiskā krīze “nav iespējama”.

Jau 2006. gadā Starptautiskais Valūtas fonds (SVF) brīdināja par ekonomikas pārkaršanu un nepieciešamību bremzēt ekonomiku. Fonda eksperti savā 4. panta uzraudzības ziņojumā brīdināja par “smagas piezemēšanās” riskiem Latvijas ekonomikai. Ziņojumā tika minēta nepieciešamība īstenot ierobežojošāku ekonomisko politiku un stingrāku fiskālo politiku, lai pretotos pārmērīgi lielajam pieprasījuma stimulam.⁶ Ziņojumā tika arī ieteikts efektīvāk aplikt ar nodokļiem nekustamo īpašumu, lai izvairītos no tālākas nekustamā īpašuma burbuļa veidošanās. Fiskālajā jomā tika ieteikts veikt uzkrājumus no virsplāna ieņēmumiem budžetā un samazināt valsts izdevumus, kā arī veikt pasākumus, kas ierobežo kredītēšanu, stiprināt banku sektora uzraudzību utt.

Tomēr ne šie, ne arī līdzīgi Eiropas Komisijas un pašmāju ekspertu – piemēram, Latvijas Bankas – brīdinājumi neatrada dzirdīgas ausis tālaika valdībā. Valsts turpināja virzīties pretī krīzei ar kāda tolaik populāra politiķa kultivētu saukli “Gāzi grīdā!”.

Tomēr arī Latvijā, tāpat kā citur pasaulē, arvien skaļāk tika runāts par tuvojošos krīzi. Situāciju valstī krīzes priekšvakarā labi ilustrē žurnālista Paula Raudsepa raksts laikrakstā “Diena” (2007, 19. jūn.). Lūk, dažas rindas no šā raksta:

Jau plaši izskanējis, ka inflācija turpina augt aizvien straujāk. Aprīlī tā sasniedza augstāko līmeni pēdējos desmit gados, turklāt gandrīz visu šo pieaugumu veido “pamatinflācija”, t.i., noturīgs cenu kāpums, nevis svārstīgās degvielas cenas vai administratīvi regulējamo pakalpojumu sadārdzināšanās. Eksperti gaida, ka maijā inflācija pārsniegs desmit procentus.

Ārvalstu investīciju apjoms 2007. gada pirmajos trijos mēnešos ir samazinājies par 7,9%, salīdzinot ar iepriekšējo gadu. Kritums martā ir sevišķi iespaidīgs: ienācis par 28,9% mazāk naudas nekā pirms gada. Savukārt tekošā konta deficīts, kas pamatā atspoguļo atšķirību starp preču un pakalpojumu eksportu un importu, turas ap 25% (!) no iekšzemes kopprodukta. Mēs kļūstam aizvien atkarīgāki no ārzemju finansistu gatavības aizdot mums naudu.

Augstā inflācija un bažas par Latvijas ekonomikas nākotni ir uzdzinušas latu likmes sen neredzētos augstumos, un jau sāk dzirdēt par cilvēkiem, kuriem ir nopietnas grūtības nomaksāt paņemto kredītu mēnešmaksājumus. Taču eirokredīti diez vai būs glābiņš – tur arī likmes ceļas.

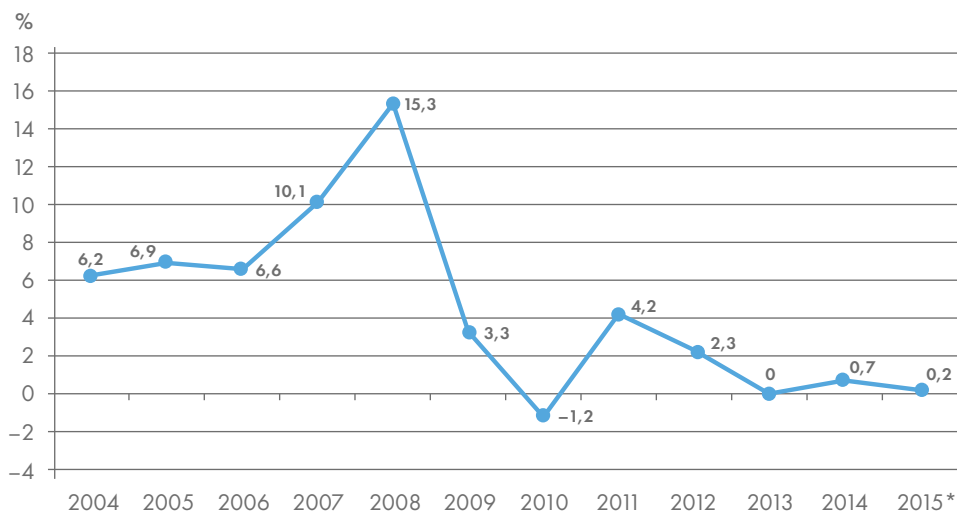
Ekonomikas attīstību pirmskrīzes periodā var salīdzināt ar “amerikāņu kalniņiem”. Kā redzams 1. attēlā, 2005. gadā tika sasniegta pat divciparu izaugsme – IKP pieaugums bija 10,7%, 2006. gadā – 11,9% un 2007. gadā – 10,0%, bet tad ekonomika sāka strauji atdzist, un 2008. gada otrajā ceturksnī IKP izaugsmes temps sāka kristies. Vienlaikus būtiski pieauga inflācija (2. attēls), ko ietekmēja arī iepriekšējos gados nepamatoti augstais algu kāpums salīdzinājumā ar produktivitātes pieaugumu (3. attēls).

1. attēls. Reālais IKP pieaugums procentos pret iepriekšējo gadu

Avots: Eurostat datubāze ar papildinājumu no Eiropas Komisijas 2015. gada Rudens ekonomiskās prognozes pielikumu 1. tabulas

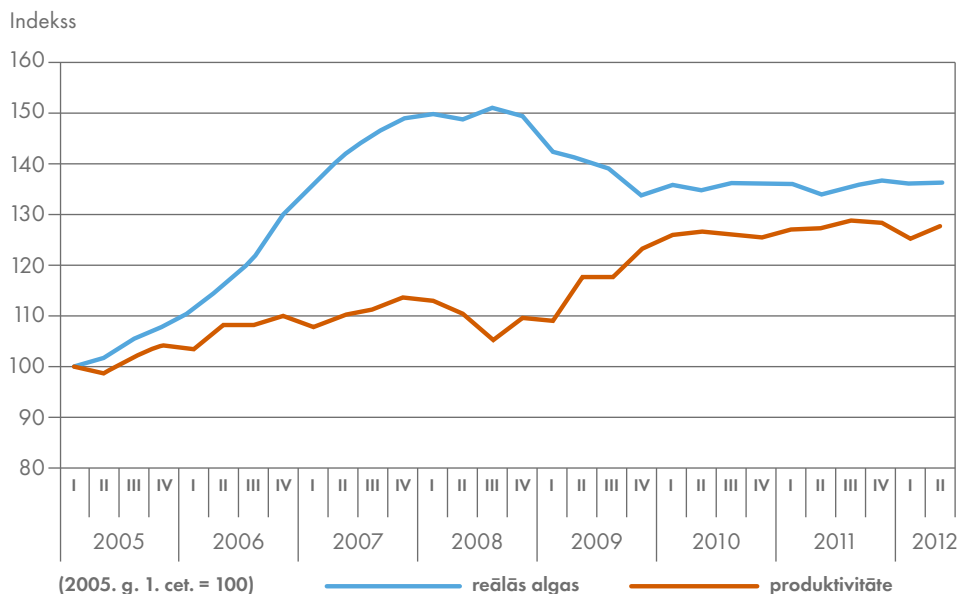
(<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00115> un http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeip/pdf/ip011_en.pdf)

2. attēls. Inflācija procentos pret iepriekšējo gadu

Avots: Eurostat datubāze ar papildinājumu no Eiropas Komisijas 2015. gada Rudens ekonomiskās prognozes pielikumu 17. tabulas

(<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00118> un http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeip/pdf/ip011_en.pdf)

3. attēls. Algas un produktivitāte

Avots: Finanšu ministrijas dati

Parex bankas krahs

2008. gada otrajā pusē ekonomiskie rādītāji Latvijā kļuva aizvien satraucošāki un valsts ekonomika ielidēja recesijā. Tomēr par pagrieziena punktu Latvijas krīzes scenārijā kļuva *Parex* bankas krahs.

Parex bankas pirmsākumi meklējami 1987. gadā, kad tika nodibināts kooperatīvs, kas sniedza tūrisma pakalpojumus. Vēlāk tas pievērsās valūtas maiņai un 90. gadu sākumā kļuva par vienu no pirmajiem oficiālajiem privātajiem valūtas maiņas uzņēmumiem bijušās Padomju Savienības teritorijā. Bankas licenci *Parex* saņēma 1992. gadā. Banka strauji attīstījās, atvēra pārstāvniecības filiāles arī ārvalstīs – Šveicē, Vācijā, Lietuvā un citur, kopā 15 valstīs. Bankas bizness lielā mērā bija saistīts ar Krieviju un NVS valstīm. Pēc Finanšu un kapitāla tirgus komisijas datiem, pirms krīzes bankas klientu noguldījumos atradās apmēram 1,7 miljardi latu, no kuriem 1,06 miljardus veidoja nerezidentu noguldījumi.⁷

2008. gada oktobrī *Parex* bija otra lielākā banka Latvijā, tās aktīvi veidoja apmēram 14% no kopējiem visu komercbanku aktīviem.

Parex banka īstenoja tajā laikā samērā izplatītu politiku, piesaistot īstermiņa finansējumu un ieguldot to augstāka ienesīguma ilgtermiņa aktīvos vai aizdevumos. Līdz ar straujo finanšu plūsmu izsīkumu globālajos tirgos pēc *Lehman Brothers* bankrota problēmas radās daudzām pasaules komercbankām, kas īstenoja līdzīgu politiku. Arī *Parex* nonāca smagā situācijā.

Kā vēlāk kļuva zināms, nauda no *Parex* bankas sāka aizplūst jau 2008. gada vasarā, pasliktinot kapitāla pietiekamības rādītājus un likviditāti.

Parex maksātnespējas draudus izraisīja divi sindicētie kredīti 975 miljonu eiro apmērā, kas daļēji bija jāsāk atmaksāt jau 2009. gada sākumā. 2008. gada novembrī kļuva skaidrs, ka *Parex* nespēs atmaksāt sindicētos kredītus, un bankas akcionāri vērsās pie valdības pēc palīdzības. Valdībā tika vērtēti trīs scenāriji – bankas glābšana, pilnībā pārņemot banku valsts īpašumā, daļēja valsts iesaistīšanās, 51% bankas akciju nododot Hipotēku un zemes bankai, vai valsts neiesaistīšanās situācijas risināšanā, ļaujot bankai bankrotēt.

2008. gada novembrī valdība nolēma banku glābt, uzskatot, ka *Parex* ir sistēmiska banka, kuras bankrots varētu izraisīt tālejošas un smagas sekas gan pārējai banku sistēmai Latvijā, gan tautsaimniecībai kopumā. Tika vērtēts arī fakts, ka bankas bankrota gadījumā nopietnus zaudējumus ciestu valsts un pašvaldību iestādes un kapitālsabiedrības, kuru noguldījumu apjoms bankā bija visai ievērojams.

Parex pārņemšanā bija vērojama nesaprotama vilcināšanās ar ierobežojumu noteikšanu, kas jau pēc bankas pārņemšanas ļāva aizplūst ievērojamām naudas summām. Rezultātā *Parex* bankas glābšanā Latvijas valdība bija spiesta ieguldīt vairāk nekā 1 miljardu latu.

Parex problēmas kļuva par īpašu faktoru, kas padarīja situāciju Latvijā smagāku, nekā pārējās Baltijas valstīs, kuras arī piedzīvoja ekonomikas lejupslīdi.

Situācija valsts ekonomikā bija smaga, recesija padziļinājās un 2008. gada 4. ceturksnī jau sasniedza 9%. Budžeta ieņēmumi strauji kritās, turklāt valsts finanšu situāciju ievērojami pasliktināja nepieciešamība ieguldīt milzīgus līdzekļus *Parex* bankas glābšanā. Latvijai draudēja maksājumu bilances problēma – nespēja nodrošināt nepieciešamos finanšu līdzekļus budžeta deficīta segšanai. Kļuva skaidrs, ka Latvijai būs jāmeklē palīdzība starptautiskajās finanšu institūcijās.

Starptautiskais aizdevums

2008. gada novembrī Ivara Godmaņa vadītā valdība pieņēma lēmumu griezties pēc palīdzības pie starptautiskajiem aizdevējiem. Tas bija nozīmīgs solis gan Latvijas jaunāko laiku politikajā, gan ekonomiskajā vēsturē. Aizdevuma programma ielika valsts ekonomiku stingros rāmjos, un tās ietvaros tika veiktas reformas, kas ekonomiskā buma gados tika atliktas un likās mazsvarīgas. Viens no Alberta Einšteina slavenajiem izteikumiem “Mēs nevaram atrisināt mūsu problēmas ar tādu pašu domāšanu, ar kādu mēs tās radījām” kļuva ļoti aktuāls krīzes pārvarēšanas kontekstā. Bija skaidrs, ka ar “trekno gadu” domāšanu krīzi pārvarēt nav iespējams, savukārt tirgus ekonomikas likumi nostādīja lietas savās vietās.

Valsts ekonomika atradās brīvā kritienā, un arī nākamā gada IKP prognozes strauji pasliktinājās. Nodarbinātības valsts aģentūra brīdināja, ka bezdarbs 2009. gadā varētu sasniegt 15–20%. Budžeta ieņēmumi turpināja strauji kristies. Kļuva skaidrs, ka būs nepieciešami skarbi taupības pasākumi un ka Latvija piedzīvo ne tikai finanšu un ekonomisko, bet arī sociālo krīzi.

Starptautisko aizdevumu programmas parasti ir saistītas ar smagu pavadošo noteikumu paketi finansējuma saņemšanai. Latvijas gadījums nebija izņēmums. Atbildot uz valdības pieprasījumu, 2008. gada novembrī sākās pirmās sarunas ar SVF par aizdevuma piešķiršanu. Pamatojums finansējuma pieprasījumam bija trīs galvenās tā brīža prioritātes – *Parex* bankas pārņemšanai nepieciešamās likviditātes nodrošināšana, budžeta deficīta segšana un finanšu tirgus stabilizācija.

2008. gada decembrī valdība noslēdza vienošanos ar aizdevējiem – SVF, Eiropas Komisiju un divpusējiem aizdevējiem par 7,5 miljardus eiro lielu aizdevumu. 3,1 miljardu eiro piešķīra Eiropas Komisija, 1,7 miljardus eiro – SVF, 0,5 miljardus eiro – citas starptautiskās finanšu institūcijas, bet 2,2 miljardus eiro – divpusējie aizdevēji, galvenokārt Ziemeļvalstis.

Starptautiskā aizdevuma programmas nosacījumi tika atspoguļoti 2008. gada decembrī parakstītajā Nodomu vēstulē SVF un 2009. gada janvārī parakstītajā Saprašanās memorandā ar Eiropas Komisiju. Tika noteikts, ka vispārējais valdības budžeta deficīts 2009. gadā nedrīkst pārsniegt 5% no IKP, 2010. gadā – arī 5% no IKP, bet 2011. gadā – 3% no IKP.

Saņemtais finansējums starptautiskā aizdevuma ietvaros (miljonos eiro)

Aizdevējs	Plānotais finansējums kopā	Saņemtais finansējums				Saņemtais finansējums kopā
		2008	2009	2010	2011	
SVF	1 700	600	200	300		1 100
Eiropas Komisija	3 100		2 200	700		2 900
Pasaules Banka	400		200	100	100	400
Ziemeļvalstis	1 900					
Čehijas Republika, Polija	300					
ERAB – ieguldījums AS "Parex banka" akciju un subordinētajā kapitālā	100		100			100
KOPĀ	7 500	600	2 700	1 100	100	4 500

4. attēls. Starptautiskā aizdevuma misija Latvijā darbu uzsāka pēc Ivara Godmaņa valdības palīdzības lūguma 2008. gada nogalē un to veiksmīgi noslēdza Valda Dombrovska trešās valdības laikā 2011. gada 22. decembrī. No kreisās: EK misijas vadītājs Latvijā Gabriēle Džudiče, Ministru prezidents Valdis Dombrovskis un Starptautiskā Valūtas fonda misijas Latvijā vadītājs Marks Grifitss preses brīfingā 2011. gada 3. novembrī

Foto: Valsts kanceleja

Politiskā vienošanās starp partijām par krīzes pārvarēšanas pasākumiem, saukta arī par Adventes vienošanos, tika panākta 2008. gada 10. decembrī. Tika pieņemta pirmā fiskālās konsolidācijas pasākumu pakete, kas paredzēja virkni dramatisku pasākumu – PVN palielināšanu no 18% līdz 21%, akcīzes nodokļa celšanu, pensiju iesaldēšanu, algu samazināšanu sabiedriskajā sektorā vidēji par 15%, darbinieku skaita samazināšanu sabiedriskajā sektorā, sākotnēji gan galvenokārt uz vakanču rēķina utt. Lai nodrošinātu budžeta deficīta mērķu izpildi, līdz 2009. gada marta beigām valdība apņēmas sagatavot un iesniegt Saeimā budžeta grozījumus ar papildu konsolidācijas pasākumiem. Zīmīgi, ka sociāli mazāk jutīgu pasākumu īstenošana, piemēram, kapitāla ienākuma nodokļa ieviešana vai nekustamā īpašuma nodokļa celšana, tika atlikta uz 2010. gadu. Atcerēsimies, ka pirmskrīzes periodā Latvijā bija ļoti zemi nodokļi darījumiem ar nekustamo īpašumu, kapitāla pieauguma nodokli bija viegli apiet, paturot īpašumu vienu gadu, ēkas netika apliktas ar nekustamā īpašumu nodokli. Šāda nodokļu politika bija viens no faktoriem, kas veicināja spekulācijas ar nekustamo īpašumu un ļāva burbulim pūsties.

Tikmēr ekonomiskā situācija turpināja strauji pasliktināties. 2008. gada septembrī I. Godmaņa valdība bija izstrādājusi 2009. gada budžetu, balstoties uz IKP pieauguma prognozi 2% apmērā. Divus mēnešus vēlāk vienošanās ar aizdevējiem tika balstīta uz pieņēmumu, ka IKP kritums 2009. gadā būs 5%. 2009. gada marta prognozes uzrādīja 12% kritumu, bet vasaras sākumā – jau 18% kritumu. Šī prognoze izrādījās tuvu faktiskajam tālaika statistikas datus uzrādītajam IKP kritumam par 17,7%.

Tiesa gan, vēlāk Centrālā statistikas pārvalde pārrēķināja IKP datus, un atbilstoši tiem IKP kritums 2009. gadā bija 14,3%. Te vietā būtu neliela atkāpe par statistikas kvalitāti un starptautiskajiem salīdzinājumiem. Krīzes laikā bija plaši izplatīts uzskats, ka no Baltijas valstīm tieši Latvija piedzīvo visdziļāko krīzi. Par to liecināja virkne netiešu indikāciju, un to apstiprināja arī tālaika statistikas dati. Tomēr atbilstoši pašreizējiem (2015. gada oktobris) *Eurostat* datiem par 2009. gadu izrādās, ka Latvija 2009. gadā piedzīvoja vismazāko recesiju: Latvijā tā bija 14,3%, bet Lietuvā un Igaunijā – attiecīgi 14,8% un 14,7%.

Kā jau minēju, tajā laikā tieši Latvija tika uzskatīta par valsti, kuru krīze skārusi vissmagāk. Latvijas ekonomiskās problēmas piesaistīja arī plašu starptautisko uzmanību. Piemēram, pazīstamais ekonomists P. Krugmans 2008. gada decembrī paziņoja, ka “Latvija ir jaunā Argentīna”, uzsverot, ka valsts bankrots ir neizbēgams. Turpmākajos gados man radās tāds kā neklātienes disputs ar P. Krugmanu. Latvija neklūva par “jauno Argentīnu”, gluži otrādi – jau pēc dažiem gadiem tā bija starp visstraujāk augošajām ES ekonomikām. P. Krugmans gan nevēlējās savu kļūdu atzīt, jo Latvijas gadījums neiederējās viņa kā kreisi noskaņota politiskā ekonomiskā komentētāja ideoloģijā.

2009. gada sākumā kļuva skaidrs, ka straujas ekonomiskās situācijas pasliktināšanās rezultātā būs grūti pildīt sākotnējo vienošanos ar aizdevējiem par budžeta deficītu, mazāku par 5% no IKP. Partijām nepārtraukti strīdoties par nepieciešamajiem pasākumiem ekonomiskās un finanšu krīzes pārvarēšanai, bija nobriedusi arī I. Godmaņa valdības krīze. Situāciju pasliktināja arī tālaika finanšu ministra A. Slaktera neveiksmīgā komunikācija starptautiskajos medijos, raksturojot krīzi Latvijā kā *nothing special*. Teiciens *nasing spešal* folklorizējās un kļuva par simbolu valdības nespējai risināt ar finanšu un ekonomisko krīzi saistītos jautājumus. Sabiedrības noskaņojums turpināja pasliktināties. Pēc 2009. gada 13. janvāra protesta akcijas, kas pārauga vardarbīgos grautiņos, bija skaidrs, ka valdība vairs ilgi nenoturēsies. 2009. gada februārī divas no toreizējās koalīcijas partijām paziņoja, ka valdību vairs neatbalsta. 20. februārī I. Godmanis iesniedza demisijas rakstu un viņa vadītā valdība krita. Finanšu un ekonomiskajai krīzei pievienojās arī politiskā krīze. Starptautiskie aizdevēji paziņoja, ka aptur programmu līdz jaunas valdības izveidei.

Drīz pēc valdības demisijas Valsts prezidents un politiskās partijas uzsāka konsultācijas par jaunas valdības izveidi. Daudzas sabiedrībā pazīstamas personas, kuras tika formāli vai neformāli uzrunātas uzņemties valdības vadītāja pienākumus, no šādas iespējas atteicās. Arī līdzšinējās koalīcijas partijas, kuras iepriekš bija ļoti asi cīnījušās par varu, pēkšņi kļuva ļoti piekāpīgas un nesteidzās uzņemties iniciatīvu jaunas valdības izveidē.

Šajā kontekstā arī partijā “Jaunais laiks”, kas iepriekšējos gados atradās opozīcijā, sākās diskusijas, vai ir saprātīgi uzņemties valdības vadību situācijā, ko daudzi uzskatīja par bezcerīgu. Viedokļi dalījās, tomēr beigās prevalēja uzskats, ka tas ir mūsu pienākums – uzņemties vadību situācijā, kad citi ir pabēguši malā, un vest valsti ārā no krīzes. Diskusiju laikā skaidroju kolēģiem, it īpaši Saeimas deputātiem, cik smagus lēmumus būs jāpieņem un cik lielu fiskālās konsolidācijas apjomu paredz starptautiskā aizdevuma programmas nosacījumi. No personiskās pieredzes atcerējos, cik smagi noritēja E. Repšes valdības “taupības režīma” ieviešana, ar cik lielu pretestību tai nācās sastapties. Bija skaidrs, ka nākamajai valdībai būs jāpieņem daudzkārt smagāki lēmumi.

Šādos apstākļos Valsts prezidents uzticēja man kā partijas “Jaunais laiks” izvirzītajam Ministru prezidenta kandidātam uzņemties jaunas valdības veidošanu. Atceros, kā pēc nominācijas žurnālisti man uzdeva jautājumu, vai es plānoju atzīmēt šo notikumu un pacelt kādu šampanieša glāzi. Nācās atbildēt, ka “valsts ir bankrota priekšvakarā, šampanieti dzert nav nekāda pamata”.

Jau pirms valdības izveides es uzsāku neformālas pārrunas ar EK pārstāvjiem par iespējām pārskatīt starptautiskā aizdevuma programmas nosacījumus.

Nemot vērā, ka topošajā koalīcijā bija arī trīs iepriekšējās valdības partijas, šķita svarīgi pārliecināties, ka šīs partijas ir gatavas īstenot krīzes pārvarēšanai nepieciešamos fiskālās konsolidācijas pasākumus un strukturālās reformas. Tāpēc līdztekus parastajiem valdības veidošanas gaitā sagatavojamiem dokumentiem – valdības deklarācijai un koalīcijas līgumam – es uzstāju, ka tiek sagatavots arī Memorands par neatliekamiem pasākumiem valsts maksātspējas nodrošināšanā.

Memorandā bija uzsvērts, ka tuvākajā laikā valsts finansiālās iespējas būs ierobežotas. Tas ietekmēs ikviena cilvēka ikdienu Latvijā. Ekonomiskās krīzes pārvarēšanai nepieciešamā starptautiskā aizdevuma turpmāko maksājumu saņemšana ir atkarīga no iepriekšējās valdības parakstītās vienošanās ar EK un SVF nosacījumu izpildes. Taču tos I. Godmaņa valdība bija izpildījusi tikai daļēji. Starptautiskā aizdevuma turpmāko maksājumu nesaņemšana nopietni apdraudēja valsts spēju finansēt savus izdevumus 2009. gada otrajā pusē. Tādēļ bija nepieciešams nekavējoties izstrādāt 2009. gada valsts budžeta grozījumus, lai samazinātu budžeta deficītu. Memorandā tika iezīmēti arī galvenie fiskālās konsolidācijas un strukturālo reformu virzieni. Nemot vērā ekonomiskās situācijas pasliktināšanos,

Memorands paredzēja arī uzsākt sarunas ar EK un SVF par 2009. gada valsts budžeta pieļaujamā deficīta palielināšanu līdz 7% no IKP. Lai gūtu pārliecību, ka Saeimas vairākums ir gatavs atbalstīt Memorandā minētos pasākumus, es uzstāju, ka dokuments ir jāparaksta visiem topošās koalīcijas deputātiem, un tas arī tika izdarīts.

Sarunas par amatu sadali valdībā notika salīdzinoši vieglāk nekā citas reizes. Sarunu gaisotnē jautās iepriekšējās koalīcijas aprēķins ļaut manis vadītajai valdībai izdarīt visu “netīro darbu”, pieņemt visus nepopulāros lēmumus un tad valdību gāzt. Piemēram var minēt kaut vai jautājumu par finanšu ministra izvēli. Iepriekšējās koalīcijas partijas vairāku gadu garumā bija centušās visādi nomelnot un diskreditēt “Jaunā laika” dibinātāju E. Repši, bet pēkšņi tām nebija nekādu iebildumu pret viņu kā finanšu ministru. Krīzes laikā dažādas baumas un spekulācijas par valdības gāšanu uzvirvoja ik pa pāris mēnešiem. Jāatzīst, ka, uzņemoties valdības vadību, arī es pats neprognozēju, ka vadīšu trīs valdības pēc kārtas, kļūstot par visilgāk strādājošo Ministru prezidentu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Dažu nedēļu laikā visi sagatavošanās darbi bija paveikti. 2009. gada 12. martā Saeima apstiprināja jauno valdību ar mani kā Ministru prezidentu priekšgalā.

Krīzes pārvarēšana

Krīzi un manas valdības darbu tās pārvarēšanā jau esmu aprakstījis kopā ar zviedru ekonomistu A. Oslundu grāmatā “Kā Latvija pārvarēja finanšu krīzi”⁸, kas var būt noderīga tiem, kam šī tēma īpaši interesē. Arī šajā rakstā atsevišķās vietās esmu izmantojis grāmatas materiālus.

Jaunā valdība 2009. gada pavasarī atradās smagu izaicinājumu priekšā. Bija nepieciešams panākt vienošanos par starptautiskā aizdevuma programmas turpināšanu, lai varētu nodrošināt valsts funkciju finansēšanu. Vienlaikus vajadzēja vienoties par pieļaujamo budžeta deficīta mērķu palielināšanu, stabilizēt valsts ekonomiku un risināt pieaugošās sociālās problēmas, galvenokārt saistībā ar straujo bezdarba kāpumu.

Valdības darbu noteica četras galvenās prioritātes:

- 1) valsts finanšu stabilitātes nodrošināšana, t. sk. starptautiskā aizdevuma programmas noteikto fiskālās konsolidācijas pasākumu īstenošana;
- 2) strukturālās reformas valsts konkurētspējas paaugstināšanai un uzņēmējdarbības vides uzlabošanai;
- 3) ekonomikas stimulēšanas pasākumi, t. sk. efektīvi izmantojot ES fondu līdzekļus;
- 4) papildu sociālās drošības tīkla izveide krīzes sociālo seku pārvarēšanai.

Tomēr jau no pirmajām jaunās valdības dienām principiāls jautājums bija, kādu krīzes pārvarēšanas stratēģiju izvēlēties.

Devalvēt vai nedevalvēt

Kā jau iepriekš minēju, stablais lats jau no 90. gadu sākuma bija kalpojis kā “enkurs” Latvijas ekonomikai, nodrošinot finanšu un cenu stabilitāti. Daudzus gadus sabiedrības uzticēšanās latam saglabājās ļoti augsta. Pirmās šaubas par lata kursa stabilitāti izskanēja 2007. gadā, kad vairāki eksperti norādīja uz nesabalan-sēto Latvijas ekonomiku, augsto tekošā konta deficītu un konkurētspējas zudumu un atzīmēja, ka šādos apstākļos nevar izslēgt lata devalvāciju. Toreiz tas izraisīja asu valdības un Latvijas Bankas reakciju – tika uzsvērtā apņēmība un iespējas arī turpmāk nodrošināt lata stabilitāti. Sākoties krīzei, dažādas spekulācijas ap iespējamo lata devalvāciju uzjundīja ar jaunu spēku.

Lata stabilitāte izvērtās par vienu no galvenajiem jautājumiem arī sarunās ar starptautiskajiem aizdevējiem. Sākotnējā vienošanās ar SVF paredzēja saglabāt lata stabilitāti. Tas atspoguļojās arī 2008. gada decembra Nodomu vēstulē, kurā bija paredzēts “saglabāt fiksētu valūtas kursu (ar šauru koridoru)”. Tomēr tālākajā sarunu gaitā SVF pārstāvji vairākas reizes uzsvēra nepieciešamību devalvēt latu. Lata devalvāciju atbalstīja arī vairāki pašmāju eksperti. Neskaidrība un baumas ap lata devalvāciju veicināja spekulatīvus uzbrukumus latam, it īpaši 2009. gada pirmajā pusē. Tomēr ne Latvijas valdība, ne Latvijas Banka, ne Eiropas Komisijas pārstāvji lata devalvācijai nepiekrita.

Kāpēc bija svarīgi saglabāt lata stabilitāti?

Nav noslēpums, ka devalvācija ir veids, kā ne viena vien valsts ir mēģinājusi risināt ekonomikas problēmas, tomēr veiksmīgu devalvācijas gadījumu ir krietni mazāk nekā neveiksmīgu.

Bija vairāki būtiski argumenti par labu lata stabilitātes saglabāšanai.

1. Baltijas valstīm bija ļoti labvēlīga pieredze ar savu valūtu ciešo piesaisti lielākām valūtām. 20. gadsimta 90. gados šie nominālie enkuri veicināja strauju finansālās situācijas stabilizāciju un tirgus ekonomikas pārveidošanos, kā arī palīdzēja nodrošināt budžeta un makroekonomisko stabilitāti.

2. 1997.–1998. gadā vairākums Austrumāzijas valstu, kurās plosījās krīze, devalvēja valūtu, iedragājot savu banku sistēmu un uzspiežot valdībai milzīgus privāto banku zaudējumus. Tam vēlāk bija ļoti smagas sociālās sekas. Atcerēsimies, ka arī Latvijas valdība krīzes laikā bija spiesta glābt *Parx* banku – ja devalvācijas rezultātā iestātos arī vēl banku sistēmas krīze, izmaksas saistībā ar banku sektora problēmām būtu krietni lielākas.

3. Lai sasniegtu mērķi, krīzes laikā veikta devalvācija parasti ir ievērojama, turklāt, jo vājāks tirgus, jo lielāks risks. Kad ir zaudēta tirgus uzticēšanās, to grūti

atjaunot, turklāt krītas itin viss – valūtas kurss, nekustamā īpašuma reālās cenas, akciju un obligāciju cenas. Visi lata tirgi bija ārkārtīgi vāji, jo latu izmantoja pavisam nedaudzdos darījumos, tāpēc devalvācijai vajadzētu būt milzīgai – varbūt pat līdz 50%, turklāt bez attaisnojama ekonomiska pamatojuma.

4. Strauja lata vērtības samazināšanās faktiski draudēja izputināt valsts finanses, jo kopējais valdības un privātā sektora ārējais parāds, kas 2008. gada beigās sasniedza 135% no IKP, devalvācijas gadījumā strauji pieaugtu, iespējams, pat divkārtšots, ja naudas vērtība kristos par 50%. Kreditēšanas buma laikā lielākā daļa Latvijas kredītņēmēju izvēlējās ņemt kredītus eiro, jo tiem bija zemākas procentu likmes. Lata devalvācijas gadījumā tas izraisītu uzņēmumu un privātpersonu bankrota vilni. To atzina arī SVF eksperti: “70 procenti banku noguldījumu un gandrīz 90 procenti aizdevumu ņemti ārzemju valūtā. (..) jebkādas izmaiņas nominālajā maiņas kursā izraisītu nekavējošu privātā sektora tīrās vērtības sabrukumu.”⁹ Tātad devalvācija, visticamāk, nebūtu ievērojami mazinājusi nepieciešamību pēc ārējā finansējuma.

5. Mazu un atvērtu ekonomiku, kāda ir Latvijā, būtiski būtu ietekmējusi importētā inflācija. Devalvējot nacionālo valūtu, Latvija nekavējoties “importētu” grūti kontrolējamu inflāciju, piemēram, importēto energoresursu un ražošanas izejvielu vai komponentu veidā. Ņemot vērā Latvijas tautsaimniecības struktūru, eksportētāju ieguvumi būtu ļoti īslaicīgi. Inflācijas pieauguma rezultātā strauji pasliktinātos Latvijas iedzīvotāju reālie ienākumi un arī dzīves līmenis. Tāpēc apgalvojumi, ka lata devalvācija būtu bijis sociāli mazāk sāpīgs krīzes risinājums, neatbilst patiesībai.

6. Latvijas ekonomikā bija strukturālas problēmas, kuras ar devalvāciju nevarēja atrisināt. Jebkurā gadījumā būtu nepieciešams īstenot strukturālas reformas.

7. Devalvācija būtiski pārdalītu īpašumus, atņemot tos lielākajai daļai sabiedrības un piešķirot dažiem lielākajiem eksportētājiem. Lati pārsvarā tika izmantoti, lai maksātu algas un nodokļus, kā arī apgrozīti vietējā tirdzniecībā. Tātad devalvācija attiecībā pret eiro algas samazinātu daudz vairāk nekā tieša algu samazināšana.

8. Latvija bija apņēmusies ieviest eiro. Lai varētu pievienoties eirozonai, potenciālajām dalībvalstīm ir jāizpilda Māstrihtas kritēriji. Tomēr ekonomikas pārkaršanas periodā inflācija Latvijā uzrādīja pat divciparu skaitli, daudzkārt pārsniedzot Māstrihtas kritērijos noteiktos inflācijas griestus. Ja Latvija izvēlētos devalvācijas ceļu, inflācija atkal ievērojami kāptu un eiro ieviešana būtu jāatliek uz nenoteiktu laiku. Saglabājot lata stabilitāti, būtu iespējams izpildīt inflācijas kritēriju un Latvija varētu iestāties eirozonā, tiklīdz valsts budžeta deficīts ietilptu Māstrihtas kritērijos noteiktajos 3% no IKP.

9. Devalvācijai būtu smagas sekas starptautiskā līmenī. Igaunija un Lietuva pārcieta līdzīgu, tomēr ne tik postošu finanšu krīzi. Ja Latvija devalvētu valūtu,

arī šīs valstis droši vien būtu spiestas rīkoties tāpat, un tas iedragātu abu valstu banku sistēmas. Pārējo Baltijas valstu pieprasījums, kas Latvijas ekonomikai ir ļoti nozīmīgs, strauji samazinātos. Ja visās Baltijas valstīs sabruktu vairākas bankas, arī zviedru bankām – *Swedbank* un SEB – rastos lielas problēmas. 2008. gada rudenī, kad krīze sākās, peldošo valūtu kurss šajā reģionā – it īpaši zviedru krona un poļu zlots – būtiski kritās. To ietekmēja arī baumas par iespējamo lata devalvāciju. Devalvācija izraisītu maksātnespējas vilni, kas negatīvi ietekmētu arī skandināvu bankas, kuras veidoja Baltijas valstu banku sistēmas pamatu. Iespējamā skandināvu banku aiziešana no Baltijas valstīm jūtami iedragātu finanšu stabilitāti un rezultātā aizkavētu ekonomikas atveseļošanos Baltijā. Tādējādi iespējamai devalvācijai būtu negatīva ietekme arī reģionālā mērogā.

Ņemot vērā visus šos argumentus, Latvijas valdības un Latvijas Bankas kopīgs viedoklis bija, ka krīze jāpārvar, saglabājot lata stabilitāti un īstenojot t. s. iekšējo devalvāciju. Tādu pašu krīzes pārvarēšanas stratēģiju izvēlējās arī abas pārējās Baltijas valstis.

Finanšu stabilitāte

Steidzamākie uzdevumi krīzes pārvarēšanai bija nodrošināt valsts finanšu stabilitāti un atjaunot starptautisko tirgu uzticēšanos Latvijas ekonomikai. Bija nepieciešams spert apņēmīgus soļus valsts finanšu sakārtošanā, jo bez starptautiskā aizdevuma līdzekļiem Latvijas budžetā līdzekļu pietiktu tikai dažiem mēnešiem.

Starptautiskā aizdevuma programmā bija noteikti stingri fiskālās politikas mērķi un budžeta deficīta griesti. Ņemot vērā, ka ekonomiskā situācija bija ievērojami sliktāka, nekā tas tika prognozēts, panākot sākotnējo vienošanos ar starptautiskajiem aizdevējiem, pirmais uzdevums bija pārskatīt pieļaujamos budžeta deficīta griestus. Kā jau minēts, sākotnējā vienošanās 2009. gada budžetam paredzēja, ka šie griesti būs 5% no IKP, bet valdības izveides gaitā tika izvirzīts mērķis panākt 7% no IKP. Tomēr jau drīz kļuva skaidrs, ka ekonomiskā situācija ir vēl sliktāka un iespējamais budžeta deficīts vēl lielāks. Pirmajā sarunu raundā ar starptautiskajiem aizdevējiem 2009. gada aprīlī vienošanos panākt neizdevās, aizdevēji turpināja uzstāt, ka budžeta deficīta griestiem 2009. gadā jāpaliek 5% apmērā no IKP.

Atgriežoties pie sarunām 2009. gada maijā–jūnijā, budžeta deficīta griestus izdevās pārskatīt. Jaunie mērķa skaitļi bija šādi: 2009. gada budžeta deficīts zemāks par 10% no IKP, 2010. gadā – 8,5% no IKP, 2011. gadā – 6% no IKP un 2012. gadā – zem 3% no IKP. Tika fiksēts arī Latvijas mērķis 2014. gadā ieviest eiro. Minētā vienošanās ir atspoguļota papildinātajā Saprašanās memorandā ar Eiropas Savienību un otrajā Nodomu vēstulē SVF (abi dokumenti parakstīti 2009. gada jūlijā).

Lai 2009. gadā nodrošinātu budžeta deficītu, kas ir zemāks par 10% no IKP, bija nepieciešami fiskālās konsolidācijas pasākumi 500 miljonu latu apmērā – tāda vienošanās tika panākta ar starptautiskajiem aizdevējiem. Ņemot vērā daudzos nepopulāros lēmumus, ko prasīja šāda apmēra fiskālā konsolidācija, sarunas par attiecīgajiem 2009. gada budžeta grozījumiem bija ārkārtīgi sarežģītas. Vienošanās tika panākta 2009. gada 11. jūnijā pēc daudzu stundu ilgām sarunām, iesaistoties arī Valsts prezidentam Valdim Zatleram, politisko partiju pārstāvjiem, sociālajiem partneriem un nevalstiskā sektora pārstāvjiem. Vienošanos parakstīja valdību veidojošās politiskās partijas, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība (LBAS), Latvijas Darba devēju konfederācija (LDDK), Latvijas Pašvaldību savienība (LPS), Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera (LTRK) un Latvijas Pensionāru federācija (LPF). Tā ietvēra virkni ļoti nepopulāru pasākumu, t. sk. vairāku nodokļu paaugstināšanu, sabiedriskajā sektorā strādājošo algu samazināšanu par vidēji 20%, pensiju samazināšanu par 10%, būtisku sabiedriskajā sektorā strādājošo skaita samazināšanu, valsts institūciju kārtējo izdevumu un investīciju samazināšanu utt. (7. attēls 292.–293. lpp.).

Lēmums par pensiju samazināšanu ar Satversmes tiesas 2009. gada decembra spriedumu tika atcelts, un 2010. gada pavasarī pensionāriem tika pilnība atmaksātas ieturētās pensijas. Tas gan nozīmēja, ka papildu izdevumus vēlāk vajadzēja kompensēt ar jauniem fiskālās konsolidācijas pasākumiem citās jomās – attiecībā uz nodokļu paaugstināšanu un sabiedriskā sektora izdevumu tālāku samazināšanu. Satversmes tiesas spriedumā tika arī norādīts, ka starptautiskā aizdevuma programmas būtiskos nosacījumus ir jāapstiprina Saeimai.

Kā to parāda panāktā vienošanās, būtiska nozīme stabilitātes saglabāšanā šajā sarežģītajā periodā bija sociālajam dialogam un dialogam ar nevalstisko sektoru. Lai kopīgi lemtu par krīzes pārvarēšanas pasākumiem, 2009. gada jūlijā darbu sāka Reformu vadības grupa, kurā piedalījās valdības, LBAS, LDDK, LPS un LTRK vadība. Es pats uzņēmos grupas vadību. Krīzes gados grupai bija būtiska loma, izvērtējot iespējamās krīzes pārvarēšanas pasākumus un sabalansējot dažādu pušu intereses. Kaut arī grupas darbā ne vienmēr valdīja vienprātība, tomēr būtiski, ka krīzes risinājumi tika meklēti un bieži arī atrasti pie sarunu galda. Uzskatu, ka sociālo un sadarbības partneru pragmatiskajam un konstruktīvajam darbam šajā grupā bija būtiska nozīme krīzes pārvarēšanā.

Balstoties uz 2009. gada 11. jūnija vienošanos, valdībā tika apstiprināti un Saeimā pieņemti 2009. gada budžeta grozījumi. Varētu sagaidīt, ka pēc tam, kad Latvija bija veikusi fiskālās konsolidācijas pasākumus paredzētajā apjomā, starptautiskie aizdevēji nekavējoties nodrošinātu aizdevuma programmas nākamās maksājumus. Tas bija īpaši būtiski, ņemot vērā Valsts kases sarūkošās rezerves un spekulatīvos uzbrukumus latam. Tomēr SVF turpināja vilcināties un vēlējās

5. attēls. Latvijas Pašvaldību savienības un valdības parakstītais domstarpību un vienošanās protokols par valsts budžetu krīzes laikā bija viens no vairāk diskutētajiem dokumentiem. Ministru prezidents Valdis Dombrovskis (no labās) un Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēdētājs Andris Jaunsleinis 2009. gada 27. oktobrī paraksta Ministru kabineta un Latvijas Pašvaldību savienības 2010. gada domstarpību un vienošanās protokolu

Foto: Valsts kanceleja

6. attēls. Talkojot kopā ar valdības sociālajiem partneriem Lielajā talkā Krimuldā 2010. gada 24. aprīlī. No kreisās: Ministru prezidents Valdis Dombrovskis, Latvijas Darba devēju konfederācijas prezidents Vitālijs Gavrilovs, Latvijas Brīvo arodbiedrību priekšsēdētājs Pēteris Krīgers

Foto: Valsts kanceleja

Vienošanās

2009. gada 11. jūnijā

Ar šo valdību veidojošās politiskās partijas un Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, Latvijas Darba devēju konfederācija, Latvijas Pašvaldību savienība, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera un Latvijas Pensionāru federācija vienojās par sekojošo - samazināt 2009. gada valsts budžeta deficītu par 500 miljoniem latu, tai skaitā:

A. Valsts budžeta ieņēmumu palielināšanas pasākumi:

1. Palielināt ieņēmumus no dividendēm, uzdodot visām valsts kapitālsabiedrībām iemaksāt valsts budžetā 80 procentus no iepriekšējā gada peļņas, bet Latvenego 100 procentus (ieņēmumu palielinājums - 8,8 milj.).
2. Palielināt akcīzes nodokli alum un stiprajam alkoholam (ieņēmumu palielinājums - 3,8 milj.).
3. Samazināt neapliekamo minimumu iedzīvotāju ienākumu nodoklim no 90 līdz 35 latiem (ieņēmumu palielinājums - 43,8 milj.).
4. Azartspēļu nodevas un nodokļa palielinājums.

B. Izdevumu samazinājumu pasākumi:

- Ministriju centrālo aparātu samazināšana par 30 procentiem.
- Valsts aģentūru skaita samazinājums un to administratīvo izdevumu samazinājums par 50 procentiem, izņemot ES fondu un citas ārvalstu finanšu palīdzības finansējumu.
- Valsts kapitālsabiedrību padomju likvidēšana.
- Ierēdņu apmācību apturēšana un Valsts administrācijas skolas funkciju samazināšana.
- Apturēt Komisijas PSRS okupācijas režīma nodarīto zaudējumu aprēķināšanai no 2009. gada 1. augusta.
- Būtiski izdevumu samazinājumi valsts pārvaldē:
 1. Samazināt izdevumus atbildībai valsts pārvaldē 20 procentu apmērā - 64 milj. latu.
 2. Papildus samazinājums izdevumiem precēm un pakalpojumiem - 9,2 miljoni latu.
 3. Izdevumu samazinājums atsevišķu ministriju budžetos, tajā skaitā:
 - ✓ Veselības ministrijai - 45 milj.
 - ✓ Aizsardzības ministrijai - 15 milj.
 - ✓ Izglītības un zinātnes ministrijai - 10 milj.
 - ✓ Iekšlietu ministrijai - 9 milj.
 - ✓ Zemkopības ministrijai dažādu programmu samazinājums kopumā - 23,8 milj. apmērā, tajā skaitā subsīdijas zemniekiem 3 milj.
 - ✓ Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas investīcijām pašvaldībām un pašvaldību vienreizējiem pasākumiem - 5,5 milj.
 - ✓ Vides ministrijai - 1,0 milj.
 - ✓ Finanšu ministrijai - 46,1 milj.
 - ✓ Satiksmes ministrijai - 4,0 milj.
 - ✓ Vides ministrijas uzsāktu projektu finansējuma samazināšana - 6,5 milj.
 - ✓ Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas ārvalstu finanšu palīdzības projektu apguve - 1,4 milj.
 - ✓ Subsīdijas un dotācijas augstskolām (visām ministrijām) - 7,8 milj., izņemot finansējumu, kas paredzēts studentu stipendijām un transporta kompensācijām.
 - ✓ Zinātnes bāzes finansējuma samazinājums - 0,7 milj.
 - ✓ Subsīdijas un dotācijas kultūras iestādēm - 1,7 milj.
 - ✓ Patstāvīgo institūciju preču un pakalpojumu izdevumu samazināšana - 0,3 milj.

- ✓ Saeimas izdevumu samazinājums – 2,8 milj.
- ✓ Mērķdotācijas pašvaldībām sporta, mākslas un mūzikas skolām - 8,1 milj.
- ✓ Piecgadīgo un sešgadīgo bērnu apmācība – 5,7 milj.
- ✓ Vides ministrijai izdevumu samazinājums projektu finansēšanai – 3,0 milj.

C. Izmaiņas sociālā nodrošinājuma jomā:

1. Vecuma un izdienas pensiju samazināšana par 10 % - 50,5 milj.
2. Vecuma pensiju samazināšana strādājošajiem par 70 % - 37,8 milj.
3. Ģimenes valsts pabalsta un vecāku pabalsta samazināšana par 10 % - 6,3 milj.

Ministru kabineta sēdes protokollēmumā ministrijām paredzēt tiesības precizēt izdevumu samazinājuma pozīcijas.

Partijas „Jaunais laiks” vārdā

 Solvita Āboltiņa

Tautas partijas vārdā

 Mareks Segliņš

Apvienības TB/LNNK vārdā

 Kaspars Gerhards

Partijas „Pilsoniskā savienība” vārdā

 Anna Seile

Zaļo un zemnieku savienības vārdā

 Augusts Brigmanis

Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības
vārdā, *apņēmt šādas rīcības
apņēmt sava interese*

 Pēteris Krīgers

Latvijas Darba devēju konfederācijas
vārdā

 Elīna Egle

Latvijas Pašvaldību savienības
vārdā

 Andris Jaunsleinis

Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības
kameru vārdā

 Žaneta Jaunzeme – Grēde

Latvijas Pensionāru federācijas vārdā

 Aina Verze

*Lejdožu juridiskā palīdzība
C-2 un 3. punktos.*

atgriezties pie sarunām par lata devalvāciju. Šajā situācijā Eiropas Komisija nolēma virzīties uz priekšu un 2009. gada jūlija sākumā pārskaitīja Latvijai 1,2 miljardus eiro. Līdz ar šā maksājuma saņemšanu akūtā finanšu krīze Latvijā bija pārvarēta – starptautiskā aizdevuma programma tika turpināta, līdzekļi Valsts kasē bija pietiekamā apmērā, spekulatīvie uzbrukumi latam tika pārtraukti. Nedaudz vēlāk arī SVF pieņēma lēmumu par nākamā aizdevuma “tranša” izmaksu. Valdība varēja koncentrēties uz 2010. gada valsts budžeta izstrādi un pārējiem prioritārajiem darbiem.

Lai stabilizētu finansiālo situāciju, bija jārisina problēmas, kas saistītas ar *Parex* bankas pārņemšanu. 2009. gada aprīlī parakstījām līgumu ar Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banku (ERAB) par 25% *Parex* bankas akciju iegādi. Bez tieša finansiāla ieguvuma tas ļāva izmantot ERAB pieredzi banku restrukturizācijā un uzlabot *Parex* bankas reputāciju. 2010. gada laikā tika izstrādāts un ar Eiropas Komisiju saskaņots *Parex* bankas restrukturizācijas plāns, kas paredzēja bankas aktīvu sadalīšanu un jaunas “labās” bankas izveidošanu. Šāda pieeja (*good-out* modelis) bija sevi sekmīgi pierādījusi arī citās Eiropas valstīs. Un tā 2010. gadā tika izveidota jaunā banka “Citadele”, kas jau nākamajā gadā strādāja ar peļņu. Atlikusi *Parex* bankas daļa tika pārveidota par problemātisko aktīvu pārvaldīšanas uzņēmumu “Reverta”.

Atgriežoties pie jautājuma par koalīcijas darbu, kopumā sadarbība bija pietiekami laba, kaut arī neiztika bez problēmām, un lielais vairums ministru un Saeimas deputātu apzinājās situācijas nopietnību un konstruktīvi strādāja, lai pārvarētu krīzi. Tomēr situācija koalīcijā sāka pasliktināties pēc tam, kad Tautas partijas vadību pārņēma tās dibinātājs A. Šķēle. Viņš īstenoja konfrontējošu politiku un sāka virzīt Tautas partiju uz iziešanu no koalīcijas un potenciāli arī uz valdības gāšanu. Kritisks brīdis pienāca 2010. gada martā. Kā jau iepriekš minēts, atbilstoši Satversmes tiesas spriedumam starptautiskā aizdevuma programmas būtiskie nosacījumi bija jāapstiprina Saeimai. Koalīcijā atšķīrās viedokļi, kā tieši šis sprieduma punkts būtu izpildāms. Pēc ilgstošām diskusijām vienojāmies, ka valdība iesniegs Saeimā Finanšu ministrijas sagatavotu ziņojumu par aizdevuma programmas būtiskajiem nosacījumiem un ka Saeimas balsojums par šo ziņojumu tiks uzskatīts par apstiprinājumu šiem nosacījumiem. Jau vairākas dienas pirms ziņojuma izskatīšanas kļuva skaidrs, ka Tautas partija balsos pret ziņojuma apstiprināšanu. Negatīvs Saeimas balsojums faktiski nozīmētu aizdevuma programmas pārtraukšanu ar neprognozējamām sekām valsts finansiālajai stabilitātei un ekonomikai. Šajā situācijā nācās vest sarunas ar opozīciju. Opozīcijas partijas arī apzinājās situācijas nopietnību un nebija gatavas tik destruktīvai rīcībai. LPP/LC solīja ziņojumu atbalstīt, bet Saskaņas centrs – nepiedalīties balsojumā. Protams, šādās sarunās nekad nevar simtprocentīgi paļauties uz opozīcijas solījumiem,

vienmēr pastāv iespēja, ka taktisku apsvērumu dēļ partijas tomēr balso atšķirīgi no solītā, tāpēc pirms balsojuma Saeimā bija saspringta gaisotne. Tomēr opozīcijas partijas savu vārdu turēja un finanšu ministra ziņojums tika atbalstīts ar pārliedzinošu pārsvaru – valdība saņēma Saeimas mandātu starptautiskā aizdevuma programmas turpināšanai. Neilgi pēc šā balsojuma Tautas partija atsauca savus ministrus no valdības. Turpmākos mēnešus līdz Saeimas vēlēšanām, kas notika 2010. gada oktobrī, valdība strādāja kā mazākuma valdība.

Strukturālās reformas

Paralēli valsts finansiālās stabilitātes nodrošināšanai valdība ķērās pie plašām strukturālām reformām gan sabiedriskajā sektorā, gan tautsaimniecībā. Bieži tiek uzdots jautājums, ko tieši saprot ar strukturālām reformām. Ņemot vērā to, ka vienotas definīcijas tām nav, kopumā par strukturālām reformām uzskatāmas tādas reformas, kas veicina ekonomikas konkurētspēju un valsts ekonomisko izaugsmi, kā arī uzlabo valsts sniegto pakalpojumu efektivitāti ilgtermiņā, samazinot budžeta izdevumus šā pakalpojuma sniegšanai.

Krīzes pārvarēšanas periodā manas valdības laikā aizsākām reformas gan sabiedriskajā sektorā, gan tautsaimniecībā. Šeit minēšu tikai dažus strukturālo reformu piemērus.

Sabiedriskajā sektorā lielāko rezonansi izraisīja strukturālās reformas, kas skāra veselības aprūpi un izglītību. Veselības aprūpē Latvijā viens no padomju laika mantojumiem bija lielais gultasvietu skaits uz 1000 iedzīvotājiem un attiecīgi lielais slimnīcu skaits, kurās veselības pakalpojumu kvalitāte bieži vien nebija apmierinoša. Saskaņā ar jau iepriekš izstrādāto, bet tā arī neieviesto veselības sektora māsterplānu slimnīcu skaits valstī tika samazināts, 59 vietā atstājot 35. Vienlaikus, lai uzlabotu valsts iedzīvotāju piekļuvi moderniem veselības aprūpes pakalpojumiem, tika izveidots dienas stacionāru tīkls un vienots neatliekamās medicīniskās palīdzības dienests.

Otrs strukturālo reformu bloks saistās ar izglītības jomu. Latvijai bija raksturīga ļoti zema skolēnu/skolotāju skaita proporcija. Latvijai ar 7 skolēniem uz vienu skolotāju bija zemākais rādītājs Eiropā, kur vidējais rādītājs bija 12 skolēni uz vienu skolotāju. Kā liecināja Izglītības un zinātnes ministrijas dati, mazajās skolās vidēji bija arī zemāki izglītības kvalitātes rādītāji. Lai veicinātu efektīvu pašvaldību rīcību skolu tīkla plānošanā, vienojāmies ieviest principu “nauda seko skolēnam”. Šāds solis palīdzēja optimizēt skolu tīklu, vienlaikus palielinot skolēnu/skolotāju skaita proporciju un tuvinot to Eiropas valstu vidējam līmenim. Vienlaikus pašvaldībām tika sniegts atbalsts skolēnu autobusu iegādei, lai skolēniem nodrošinātu ērtu nokļūšanu uz skolām.

Attiecībā uz tautsaimniecību veicām virkni pasākumu birokrātijas mazināšanai, kā arī uzņēmējdarbības vides uzlabošanai. Kā piemērus var minēt pasākumus, kas vērsti uz administratīvā sloga samazināšanu komersantiem, jo īpaši attiecībā uz maziem un vidējiem uzņēmumiem – tika vienkāršoti nodokļu administrēšanas, nekustamā īpašuma reģistrēšanas u. c. procesi. Krīzes laikā īpaši saasinājās problēmas maksātnespējas jomā. Lai uzlabotu uzņēmumu un fizisku personu maksātnespējas procesus, tika sagatavoti grozījumi Maksātnespējas likumā.

Krīzes laikā pieņemām arī lēmumu būtiski samazināt gan ministriju, gan ierēdņu skaitu. No 16 ministrijām palika tikai 13, dažādu valsts aģentūru skaits tika samazināts uz pusi, ministriju centrālie aparāti tika samazināti vidēji par 30 procentiem.

Ekonomikas stimulēšana

2009. gadā ekonomiskā situācija valstī bija dramatiska, bezdarbs turpināja strauji pieaugt. Bija nepieciešami steidzami pasākumi nodarbinātības un ekonomiskās aktivitātes veicināšanai.

Te izrādījās, ka liela nozīme ir ES fondiem. Vienojāmies šo fondu apguvi pārātrināt, un laika posmā starp 2008. un 2009. gadu ES fondu apguves apjoms tika palielināts trīs reizes. ES fondu finansējumu koncentrējām, lai palielinātu atbalstu eksportspējīgām nozarēm un tautsaimniecībai būtiskiem infrastruktūras projektiem. Tika vienkāršotas ES fondu administrēšanas procedūras, veicinot efektīvāku resursu izmantošanu un ātrāku finanšu līdzekļu apriti. Eksportējošo uzņēmumu atbalstam tika izveidota eksporta kredītu garantiju sistēma, kā arī atbalstītas ārējā mārketinga aktivitātes. Ar ES fondu atbalstu tika vairākkārt paplašināta mājokļu siltināšanas programma, tas stimulēja ekonomikas attīstību īstermiņā un ļāva ietaupīt līdzekļus ilgtermiņā. Ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu tika izveidotas programmas krīzes sociālo seku pārvarēšanai, piemēram, lielākus līdzekļus novirzot bezdarba problēmu risināšanai.

Latvijai pieejamais ES fondu finansējums 2007.–2013. gadā bija 3,18 miljardi latu, kas nodrošināja nopietnu ekonomikas attīstību krīzes laikā. Atbilstoši Finanšu ministrijas vērtējumam ES fondi par 6,7 procentpunktiem mazināja krīzes ietekmēto investīciju kritumu. Savukārt 2009. gadā IKP samazinājums bez ES fondu līdzekļiem būtu vēl par 3,7 procentpunktiem lielāks.¹⁰

Praktiski vienīgā iespēja, kad budžetā tika pieļauta deficīta palielināšana, vēl tālāk atkāpjoties no budžeta deficīta mērķiem, bija ES līdzfinansēto projektu apguve virs plānotā apjoma.

Vienlaikus, lai stimulētu ekonomiku un radītu jaunas darba vietas, izstrādājām mikrouzņēmumu atbalsta paketi. Tās mērķis bija mazināt mikrouzņēmumu

darbības uzsākšanas izmaksas, ieviest mikrouzņēmumiem draudzīgu nodokļu politiku, vienkāršot finanšu un administratīvās procedūras, nodrošināt finanšu un pilnvērtīgas informācijas pieejamību, paplašināt uzņēmējdarbības apmācību iespējas jaunajiem uzņēmējiem. Mikrouzņēmumu nodoklis tika noteikts 9% apmērā. Viens no šķēršļiem jaunu uzņēmumu izveidē, īpaši krīzes laikā, bija prasība pēc vismaz 2000 latu pamatkapitāla tradicionālajai sabiedrībai ar ierobežotu atbildību. Jaunās iniciatīvas ietvaros tika paredzēta iespēja dibināt uzņēmumu ar pamatkapitālu 1 lats.

Šāda politika samērā ātri deva rezultātus, jau pēc trīs gadu darbības Latvijā bija izveidoti 30 000 jaunu mikrouzņēmumu, kas radīja 53 000 jaunu darba vietu, bet Latvijas valsts mikrouzņēmumu nodokļa veidā bija saņēmusi 40 miljonus eiro.¹¹

Lai uzlabotu darbu ārvalstu investīciju piesaistē, 2010. gada augustā tika izveidota Lielo un stratēģiski svarīgo investīciju padome Ministru prezidenta vadībā. Padomes mērķis bija koordinēt sadarbību starp valsts institūcijām, pašvaldībām, augstākās un profesionālās izglītības iestādēm, infrastruktūras uzņēmumiem, speciālo ekonomisko zonu un brīvostu pārvaldēm, lai risinātu problēmjautājumus, kā veicināt Latvijas ekonomikai būtisku investīciju projektu sekmīgu īstenošanu.

Sociālais bloks

Nav noslēpums, ka ekonomiskā krīze vissāpīgāk skāra mazāk aizsargātās iedzīvotāju kategorijas. Tāpēc, lai pārvarētu krīzes sociālās sekas, sadarbībā ar Pasaules Bankas ekspertiem un piesaistot Eiropas Sociālā fonda līdzekļus izveidojām papildu sociālās drošības tīklu. Lielākā daļa pasākumu bija vērsta uz bezdarba problēmu risināšanu. Tika pagarināts bezdarba pabalstu izmaksāšanas ilgums un paaugstināts garantētā minimālā ienākuma pabalsts. Tika izveidota arī pagaidu sabiedrisko darbu jeb t. s. simtlatnieku programma, kuru līdz 2012. gadam bija izmantojuši vairāk nekā 100 000 bezdarbnieku. Vienlaikus uzlabojām veselības aprūpes pakalpojumu un medikamentu pieejamību maznodrošinātajiem iedzīvotājiem, kompensējot pacientu līdzmaksājumus, kā arī veicot virkni citu pasākumu.

Starptautiskā aizdevuma programma Latvijā tika sekmīgi noslēgta 2011. gada decembrī, kad Latvija jau bija starp ES valstīm ar visstraujāk augošu ekonomiku un ar augstu ticamības pakāpi varēja prognozēt, ka 2012. gadā Latvija spēs izpildīt visus Māstrihtas kritērijus.

Šeit es vēlreiz gribētu izteikt pateicību Saeimas un valdības kolēģiem, sociālajiem un sadarbības partneriem, visai Latvijas tautai, kas mūsu valstij izšķirīgā laikā parādīja lielu briedumu un spēju mobilizēties. Pieņemu, ka šajā smagajā laikā lielu lomu nospēlēja latviešu zemnieka spīts un pacietība, spēja sakost

zobus un pārvarēt grūtības. Apzinots, ka krīze bija smags trieciens daudziem Latvijas iedzīvotājiem. Tomēr, ja neizdotos īstenot nepieciešamos taupības pasākumus un strukturālās reformas un īsā laikā atjaunot valsts finansiālo stabilitāti, sekas būtu daudz smagākas un ilgstošākas.

Starptautiskā aizdevuma programmas laikā Latvijā tika veikta fiskālā konsolidācija apmēram 17% apmērā no IKP, turklāt lielākā daļa tika veikta krīzes sākumposmā. Šāda pieeja ļāva īsā laikā atjaunot finanšu stabilitāti un starptautisko finanšu tirgu uzticēšanos Latvijai, jo tie ir būtiski priekšnoteikumi ekonomikas izaugsmei. Nodrošinājusi finanšu stabilitāti, Latvija spēja samērā ātri – jau 2010. gada otrajā pusē – atgriezties pie ekonomikas izaugsmes. Aptuveni divas trešdaļas no kopējā fiskālās konsolidācijas apmēra veidoja izdevumu samazināšana, bet vienu trešdaļu – ieņēmumu palielināšana.

Paralēli budžeta ieņēmumu palielināšanas pasākumiem, t. sk. nodokļu celšanai, centāmies panākt, lai nodokļu sistēma būtu pēc iespējas draudzīgāka izaugsmei. Lai stimulētu ekonomisko izaugsmi, nodokļu politikā tika izvēlēts kopējais virziens pakāpeniski pārcelt nodokļu slogu no darbaspēka uz patēriņu, īpašumu un kapitālu. Šāda nodokļu politikas virzība saglabājas arī šobrīd.

Budžeta deficīts no 9,0% no IKP 2009. gadā tika samazināts līdz 0,8% no IKP 2012. gadā.

Tekošā konta deficīts, kas pirms krīzes sasniedza 22,5% no IKP, 2011. gadā vairs bija tikai 2,1% līmenī un arī turpmākajos gados nav būtiski mainījies. Pozitīvus rezultātus uzrādīja eksports, kura ikgadējie pieauguma tempi 2010.–2012. gadā bija 10–13% robežās. Tieši ražošana un eksports bija ekonomikas dzinējspēks krīzes pārvarēšanas posmā. Tas bija labākais pierādījums būtiskiem Latvijas ekonomikas konkurētspējas uzlabojumiem kā vienam no svarīgākajiem ieguvumiem no krīzes laikā veiktajām strukturālajām reformām.

Krīzes laikā veiktie algu samazinājumi tika pakāpeniski kompensēti, un 2012. gadā vidējā alga jau pārsniedza pirmskrīzes līmeni. Vidējais pensiju līmenis turpināja pieaugt arī krīzes laikā, turklāt tieši krīzes gados – 2008.–2010. gadā – ikgadējie pieaugumi bija visai strauji.

Latvija izmantoja tikai nedaudz vairāk kā pusi no pieejamā starptautiskā aizdevuma finansējuma – 4,5 miljardus eiro – un izkļuva no krīzes ar mērenu valsts parādu, kas 2011. gada beigās bija 43% no IKP. Arī vēlāk valsts parāda līmenis turpināja samazināties, un 2015. gadā to prognozēja nedaudz virs 37% no IKP.

Kopumā var teikt, ka Latvijai bija izdevies sekmīgi izmantot starptautiskā aizdevuma programmas sniegtās iespējas un īsā laikā atgriezties pie finansiālās stabilitātes un ekonomikas izaugsmes, atjaunot konkurētspēju un sagatavot nepieciešamos priekšnoteikumus eiro ieviešanai. Turklāt tagad ekonomikas izaugsme balstās uz ilgtspējīgiem pamatiem.

Krīzes laikā bieži izskanēja jautājums par starptautiskā aizdevuma atmaksu. SVF parāds tika pilnībā atmaksāts jau līdz 2012. gada beigām. Eiropas Komisijai jau ir atmaksāti 2,2 miljardi eiro, un tas ir vairāk nekā 75% no līdzekļiem, kas saņemti saskaņā ar aizdevuma programmu; ir noslēgta arī pēcprogrammas uzraudzības procedūra. Svarīgi atzīmēt, ka Latvijas pievienošanās eirozonai būtiski uzlaboja Latvijas pārfinansēšanās iespējas starptautiskajos tirgos.

Pievienošanās eirozonai

Latvijas pievienošanās eirozonai 2014. gadā bija krīzes pārvarēšanas stratēģijas vadmotīvs. Kā jau minēts, Latvijas mērķis – pievienoties eirozonai 2014. gadā – pirmo reizi oficiāli tika izteikts Nodomu vēstulē SVF (parakstīta 2009. gada jūlijā) kā daļa no krīzes pārvarēšanas stratēģijas. Toreiz tas neizraisīja īpašas diskusijas, jo uz krīzes fona lielākajai daļai sabiedrības eiro šķita kaut kas tāls un, iespējams, nereāls. Tomēr gan valdība, gan sociālie partneri šim mērķim pievērsa nopietnu uzmanību un 2010. gada janvārī Nacionālās trīspusējās sadarbības padomes (NTSP) lēmumā tas tika fiksēts kā prioritāte. Jāuzsver, ka iniciatīva šo jautājumu iekļaut minētās padomes darba kārtībā nāca no sociālajiem partneriem – šādu lēmumu pieņēmām pēc tikšanās ar LDDK prezidentu V. Gavrilovu.

Lai ieviestu eiro, Latvijai bija jāizpilda šādi Māstrihtas kritēriji:

- valsts budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 3% no IKP;
- valdības kopējais parāds nedrīkst pārsniegt 60% no IKP;
- ilgtermiņa procentu likmes nedrīkst vairāk kā par 2 procentpunktiem pārsniegt triju ES valstu ar viszemāko inflāciju ilgtermiņa procentu likmju vidējo rādītāju;

- inflācijas līmenis nedrīkst vairāk kā par 1,5 procentpunktiem pārsniegt triju ES dalībvalstu ar viszemāko inflāciju vidējo rādītāju;

- valstī ir nodrošināta valūtas kursa stabilitāte attiecībā pret eiro, proti, iekļaujoties Valūtas kursa mehānismā II, divu gadu laikā pirms pievienošanās Eiropas Monetārajai savienībai nacionālās valūtas svārstības attiecībā pret eiro nedrīkst pārsniegt +/-15 procentus.

Sākotnēji noteiktais mērķa datums eiro ieviešanai Latvijā – 2008. gada 1. janvāris – tā arī palika vēlmju līmenī, jo pirmskrīzes gados inflācija būtiski pārsniedza Māstrihtas kritērijos noteikto līmeni. Savukārt, sākoties krīzei, Latvija nespēja izpildīt budžeta deficīta kritēriju. Atbilstību ilgtermiņa procentu likmju kritērijam pat nevarēja izmērīt, jo Latvijai vienkārši nebija pieejas starptautiskajiem finanšu tirgiem.

2011. gadā kļuva aizvien skaidrāks, ka Latvijai ir reāla iespēja 2012. gadā ilgtspējīgi izpildīt Māstrihtas kritērijus un 2014. gadā pievienoties eirozonai. Tomēr

tajā laikā eirozonā jau plosījās krīze un virkne eirozonas valstu saskārās ar nopietnām problēmām. Grieķija, Īrija un Portugāle, nedaudz vēlāk arī Kipra bija spiestas lūgt starptautiskā aizdevuma programmu palīdzību, smaga situācija bija arī Spānijā un Itālijā. Līdz ar to radās daudz jautājumu par lietderību pievienoties eirozonai šādā sarežģītā situācijā, izskanēja pat viedokļi par “pēdējo biļeti uz Titāniku” u. tml.

Šādā situācijā nebija viegli panākt politisko vienošanos par eiro ieviešanu. No koalīcijas partneriem “Vienotība” un Reformu partija eiro ieviešanu atbalstīja, bet Nacionālā apvienība bija skeptiska. Tādēļ es daudz laika pavadīju sarunās ar Nacionālās apvienības vadību par šo jautājumu, apmeklēju apvienības paplašināto valdes sēdi, Saeimas frakciju, pamatojot eiro ieviešanas lietderību. Galu galā Nacionālo apvienību izdevās pārliecināt un, kā uzsvēra tās Saeimas frakcijas vadītājs E. Cilinskis, Nacionālā apvienība eiro ieviešanu atbalstīja kā soli prom no “krievu lāča”. Runāju arī ar opozīcijas partijām, lai tās nemēģinātu torpedēt eiro ieviešanu, piemēram, ar 34 Saeimas deputātu pieprasījumu neizsludināt “Eiro ieviešanas kārtības likumu”. Neraugoties uz atsevišķu deputātu aktivitātēm, opozīcijas partijas par šādu rīcību tomēr neizšķīrās.

Gatavojoties eiro ieviešanai Latvijā, vajadzēja veikt lielu darbu sabiedrības informēšanai par eirozonas paveikto krīzes pārvarēšanā, nodrošinot eiro stabilitāti un stiprinot eirozonas fiskālo un makroekonomisko pārvaldību, izveidojot atbalsta mehānismus grūtībās nonākušajām dalībvalstīm utt. Vajadzēja skaidrot Latvijas ekonomiskos ieguvumus no dalības eirozonā, kurus arī šeit īsumā atgādināšu.

Eiro ieviešana bija loģisks solis Latvijas makroekonomiskajā politikā. Jau pirms eiro ieviešanas vairāk nekā 80% kredītu bija izsniegti eiro, vairāk nekā 40% noguldījumu bija eiro. Arī nekustamā īpašuma un citu vērtīgu aktīvu cenas lielākoties tika izteiktas eiro. Vairāk nekā 60% eksporta bija uz ES valstīm, kur norēķini notiek galvenokārt eiro. Turklāt fiksēta valūtas kursa apstākļos Latvija faktiski “importēja” eirozonas monetāro politiku.

Galvenie argumenti tam, kā eiro ieviešana sekmē ekonomikas izaugsmi, ir šādi: zemākas procentu likmes, labākas iespējas investīciju piesaistei un eksporta kāpumam, valūtas konvertācijas izmaksu samazināšanās, lielāka noturība pret ekonomiskiem satricinājumiem.

Eiro ieviešana kalpoja kā pozitīvs signāls par finanšu un ekonomiskajai stabilitāti Latvijā, turklāt pilnībā izzuda valūtas kursa (lata devalvācijas) risks. Samazinājās arī valsts kredītrisks un aizņemšanās izmaksas. Atbilstoši Latvijas Bankas informācijai pāreja uz eiro valstīm vidēji ir devusi 1,5 procentpunktu ietaupījumu uz aizņemšanās izmaksām. No zemākām procentu likmēm ieguvēji bija arī uzņēmumi un mājsaimniecības.

Būtisks finansiāls ietaupījums tautsaimniecībai bija valūtas konvertācijas izmaksu izzušana. Pēdējo piecu gadu laikā pirms eiro ieviešanas valūtas konvertācija

no latiem uz eiro un otrādi tautsaimniecībai izmaksāja ap 600 miljonu eiro. Ieviešot eiro, šī nauda tika ietaupīta un nonāca tautsaimniecībā citā, daudz lietderīgākā veidā.

Izzūdot devalvācijas riskam un krītoties aizdevumu procentu likmēm, Latvija vairoja savu pievilcību investoru acīs – stabila un prognozējama makroekonomiskā vide ir viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem ilgtermiņa investīciju veikšanai. Investīcijas savukārt rada jaunas darba vietas un veicina straujāku ekonomikas izaugsmi. Izzūdot konvertācijas izmaksām un darījumu veikšanai kļūstot ērtākai, pieaug arī ārējās tirdzniecības apjomi.

Dalība eirozonā nodrošina arī lielāku Latvijas ekonomikas noturību pret ekonomiskiem satricinājumiem. Eiro kā otrai lielākajai pasaules rezervju valūtai nedraud ne strauja devalvācija, ne arī straujš procentu likmju kāpums. Ievērojami lielāka noturība pret satricinājumiem ir viens no priekšnoteikumiem, kas vairo ekonomikas pievilcību investīcijām. Papildus jāatzīmē, ka Eiropas Centrālā banka (ECB) nepieciešamības gadījumā nodrošina eirozonas dalībvalstu bankas ar likviditāti. Krīzes sākumā – 2008. gadā – Latvijas valsts bija spiesta nodrošināt nacionalizēto *Parex* banku ar likviditāti no valsts budžeta līdzekļiem, tādējādi apgrūtinot budžetu tik tālu, ka bija jālūdz SVF palīdzība. Ja eiro būtu ieviests, kā sākotnēji plānots, 2008. gadā, ECB būtu nodrošinājusi *Parex* banku ar likviditāti un valstij šīs bankas glābšana būtu izmaksājusi daudz lētāk, un arī krīzi mēs būtu pārdzīvojuši mazāk smagi.

Viens no galvenajiem jautājumiem, kas satrauca iedzīvotājus, bija iespējamais straujaais cenu pieaugums, kas sekotu pēc eiro ieviešanas. Lai mazinātu šīs bažas, jau laikus tika uzsākts cenu monitorings, kā arī kampaņa “Godīgs eiro ieviešējs”, kurā uzņēmēji apņēmas neizmantot eiro ieviešanu nepamatotai cenu celšanai. Vienlaikus atbildīgie dienesti stingri sekoja, lai cenu paralēlā atspoguļošana latos un eiro notiktu strikti pēc oficiālā kursa. Igaunijā, Slovākijā un Maltā, t. i., valstīs, kas ieviesa eiro pirms Latvijas, tieši valūtas maiņas dēļ cenas cēlās par 0,2–0,3%. Tas ir nenožīmīgs apjoms, kuru ar uzviju kompensē citi ekonomiskie ieguvumi. Arī Latvijas gadījumā eiro ieviešana neatstāja būtisku iespaidu uz inflāciju, un 2014. gadā tā bija zemāka par 1% – ievērojami zemāka par ECB noteikto inflācijas mērķi.

Paralēli izskaidrojošam darbam sabiedrībā veicām arī praktiskus sagatavošanās pasākumus. 2012. gada septembrī Ministru kabinets apstiprināja Latvijas Nacionālo eiro ieviešanas plānu un to papildināja ar detalizētu Pasākumu plānu Eiropas vienotās valūtas ieviešanai. 2013. gada janvārī Saeima pieņēma Eiro ieviešanas kārtības likumu.

2013. gada jūnijā Eiropas Komisijas un ECB sagatavotais Konverģences ziņojums apliecināja Latvijas gatavību ieviest eiro un atbilstību visiem Māstrihtas

kritērijiem. Jūlijā Eiropas Savienības Padome apstiprināja lēmumu par Latvijas pievienošanos eirozonai no 2014. gada 1. janvāra.

Praktiskā pāreja uz eiro ieviešanu notika sekmīgi un bez būtiskām problēmām. Gan valsts, gan privātais sektors bija labi veikuši sagatavošanās darbus, arī sabiedrības izpratne par jauno valūtu un praktiskajiem jautājumiem bija labā līmenī.

Pārlicinošs sabiedrības vairākums ir pieņēmis eiro un novērtē tā sniegtās priekšrocības. To skaidri parāda arī *Eurobarometer* veiktās aptaujas. 2012. gada nogalē tikai 35% Latvijas iedzīvotāju eiro vērtēja pozitīvi, bet 2013. gada nogalē pēc valdības veiktās informācijas kampaņas eiro pozitīvi vērtēja jau vairāk nekā puse iedzīvotāju – 53%. Savukārt 2015. gada pavasarī eiro pozitīvi vērtēja jau 78% iedzīvotāju. Eiropas Savienībā kopumā atbalsts eiro ir pieaudzis tikai nedaudz – 2015. gada pavasarī tas bija 57%, salīdzinot ar 52–53% iepriekšējos gados.

Turpmākie soļi un perspektīvas

Krievijas agresija Ukrainā un saspringtā ģeopolitiskā situācija mūsu reģionā vēlreiz apliecina, cik pamatota bija Latvijas vēsturiskā izvēle par labu integrācijai Rietumu demokrātiskajā pasaulē, dalībai Eiropas Savienībā un NATO.

Desmit gadu laikā, kopš Latvija ir ES dalībvalsts, mēs esam izgājuši pilnu ekonomikas ciklu no izaugsmes un ekonomikas pārkaršanas, cauri smagai krīzei un atkal atgriezušies pie izaugsmes. Pēdējos gados Latvijas ekonomika ir bijusi viena no straujāk augošajām Eiropas Savienībā, un arī tagad izaugsmes tempi pārsniedz ES un eirozonas vidējos rādītājus. Kopš Latvijas pievienošanās ES 2004. gadā Latvijas reālais IKP ir pieaudzis par trešdaļu, lai gan smagās krīzes apstākļos trīs gadu laikā Latvija zaudēja vairāk nekā piekto daļu no IKP. Iestāšanās brīdī Latvijas IKP, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, bija 46%, bet 2014. gadā – jau 69% no ES vidējā līmeņa.

Turpmākajā attīstībā ir svarīgi atcerēties 2008.–2009. gada finanšu un ekonomiskās krīzes smagās mācības, ka ekonomikas likumi nav rakstīti tikai mācību grāmatās studentiem un fiskālā disciplīna nav tikai sauklis, bet gan pamats ilgtspējīgai ekonomikas izaugsmei.

Lai arī izaugsmes rādītāji Latvijā kopumā ir pozitīvi, šobrīd ir svarīgi panākt noturīgi augstus izaugsmes tempus, ja pārskatāmā nākotnē gribam sasniegt ES iedzīvotāju vidējo dzīves līmeni.

Protams, ES iedzīvotāju vidējais dzīves līmenis neraksturo katra iedzīvotāja personīgo labklājību. Tāpēc vienlīdz svarīgi ir strādāt pie tā, lai samazinātu ienākumu nevienlīdzību, kas Latvijā joprojām ir viena no augstākajām Eiropas Savienībā.¹² Lai to panāktu, jānodrošina mērķēts sociālais atbalsts mazāk aizsargātajām

8. attēls. Vācijas kancleres Angelas Merkeles vizītei Latvijā 2010. gada septembrī bija svarīga nozīme, demonstrējot ietekmīgo Eiropas valstu atbalstu Latvijai krīzes pārvarēšanas procesā
Foto: Valsts kanceleja

9. attēls. Baltijas vienotībai bija milzīga nozīme, un tieši krīzes laikā tā nostiprinājās vairāk nekā jebkad iepriekš. No kreisās: Latvijas Ministru prezidents Valdis Dombrovskis, Lietuvas premjerministrs Andrus Kubilus un Igaunijas premjerministrs Andrus Ansips Baltijas ceļa 20. gadadienas svinību laikā Viļņā 2009. gadā 23. augustā
Foto: Valsts kanceleja

iedzīvotāju kategorijām. Samazinot nodokļu slogu darbaspēkam, tas prioritāri jāsamazina tieši zemu atalgotajiem darbiniekiem. Jānodrošina ciešāka saite starp darba tirgus pieprasījumu un izglītības sistēmu, it īpaši profesionālajā un augstākajā izglītībā.

Viens no svarīgākajiem ekonomiskajiem ieguvumiem, mūsu valstij pievienojoties Eiropas Savienībai, ir tieša pieeja 500 miljonu patērētāju lielajam ES vienotajam tirgum. Tas dod lielas iespējas Latvijas uzņēmumiem. Tomēr šīs iespējas nāk kopā ar izaicinājumiem, no kuriem lielākais ir gan Latvijas valsts, gan tās uzņēmumu konkurētspēja. Arī šeit ir svarīgi atcerēties nesenās krīzes mācības, ka “treknajos gados” pazaudētā ekonomikas konkurētspēja noveda pie dziļas ekonomiskās krīzes un strauja bezdarba pieauguma.

Saskaņā ar jaunākā Globālā konkurētspējas indeksa datiem¹³ Latvija ir sasniegusi labu līmeni un pat pārsniedz attīstīto valstu vidējo rādītāju tādās jomās kā makroekonomiskā vide un darba tirgus efektivitāte. Tomēr vājākie rādītāji Latvijai ir saistīti ar infrastruktūras, institūciju kvalitāti un inovācijām. Tieši inovācijas ir pamats, uz kuru balstoties Latvijas uzņēmumiem ir iespēja iekarot gan Eiropas, gan pasaules tirgus daļas. Tomēr inovācijas nav tikai uzņēmēju atbildība, tās jānodrošina arī ar mērķtiecīgu valsts atbalstu. Zinātnes un inovāciju finansējuma jomā Latvija joprojām ir vienā no pēdējām vietām Eiropas Savienībā, būtiski atpaliekot arī no mūsu Baltijas kaimiņiem.

Līdztekus reformām un nacionālo mērķu sasniegšanai Latvijai ir aktīvi jāiesaistās Eiropai svarīgo kopējo jautājumu risināšanā. Liela daļa izaicinājumu, ar kuriem sastopas ES, ir būtiski arī Latvijai. Pievienojoties eirozonai, Latvija ir ierindojusies ES t. s. kodola valstu lokā. Tas uzliek pienākumu aktīvi piedalīties un dot ieguldījumu svarīgākajos ar Eiropas nākotni saistītajos jautājumos. Latvijas dalība Eiropas Savienībā ir vēsturiska iespēja aktīvi līdzdarboties Eiropas nākotnes veidošanā, bet tā ir arī Latvijas atbildība par Eiropas nākotni.

Atsauces

¹ Pārresoru koordinācijas centrs. Valsts kapitālsabiedrības, valstij piederošās kapitāla daļas, valsts kapitālsabiedrībām un to meitas sabiedrībām piederošās kapitāla daļas (2015. gada 1. jūlijā). Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/Kapitalsabiedrības/VKS_01072015_lidzdalība.pdf

² Fleming, A. & Talley, S. Latvijas banku krīze – gūtā mācība. *Banku tiesību semināra materiāli*, 2003, Nr. 1.

³ Turpat.

⁴ Taro, L. & Korhonen, I. Baltic economies in 1998–1999: Effects of Russias financial crisis. In: Komulainen, T. & Korhonen, I. (eds.). *Russian Crisis and Its Effects*. Helsinki: Kikumora Publications, 2000, 183–198. Series B: 9.

⁵ *De Larosiere grupas ziņojums*, 7 lpp. Pieejams: http://ec.europa.eu/finance/general-policy/docs/de_larosiere_report_en.pdf

⁶ *Staff Report for 2006 Article IV Consultation*. Pieejams: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2006/cr06353.pdf>

⁷ Sk.: <http://www.fktk.lv/lv/publikācijas/informācija-par-as-parex-banka/ar-as-parex-banka-parnemsanu-s.html>

⁸ Oslunds, A. & Dombrovskis, V. *Kā Latvija pārvarēja finanšu krīzi*. Ekonomistu apvienība, 2010.

⁹ *International Monetary Fund, Republic of Latvia, "Request for Stand-by Arrangement,"* December 19, 2008, 10. Pieejams: www.imf.org

¹⁰ *Latvijas Konverģences programma 2012–2015*, 7. Pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/20_scps/2012/01_programme/lv_2012-04-30_cp_lv.pdf

¹¹ Sk.: <http://europa.eu/workingforyou/lv/content/vispirms-dom%C4%81t-par-vismaz%C4%81kajiem-%E2%80%94mikrouz%C5%86%C4%93mumu-atbalsta-programma-latvij%C4%81>

¹² Sk.: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Inequality_of_income_distribution,_2013_%28income_quintile_share_ratio%29_YB15.png

¹³ Sk.: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2014-15/Latvia.pdf>

INNA ŠTEINBUKA

Eiropa mūs nesapratīs – vai tiešām?

Sabiedrības attieksme pret Latvijas dalību Eiropas Savienībā gandrīz 20 gadus no brīža, kad valsts vēl tikai nepacietīgi gaidīja uzaicinājumu uz iestāšanās sarunām, ir svārstījusies no augsta atbalsta līdz rekordzemam līmenim 2009. gada ekonomiskās krīzes apstākļos un atkal jaunam atbalsta pieaugumam Ukrainas krīzes laikā. Attieksme mainās atkarībā no sabiedrībai pieejamās informācijas, kas Latvijas gadījumā ievērojami atšķiras latviešu un krievu valodas mediju vidē. Lai arī pieņemts uzskatīt, ka noturīgam atbalstam valsts dalībai Eiropas Savienībā izšķiroša ir izpratne par lēmumu pieņemšanu Eiropas Savienībā un iespējām to ietekmēt, ne mazāk izšķirošas izrādās laika gaitā mainīgās politiskās aktualitātes un sabiedrības darba kārtības jautājumi. 2015. gadā aktuālais bēgļu jautājums polarizējis viedokļus ne tikai Latvijā, bet visā Eiropā.

2001. gadā, kad Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (ES) no jautājuma “vai” bija kļuvusi par jautājumu “kad”, grupa “Labvēlīgais tips” izdeva albumu “Eiropa mūs nesaprātīs”. Lai gan albuma nosaukums radās pēc grupas nesekmīgās dalības Eirovīzijas dziesmu festivāla nacionālajā atlasē, tā tituldziesma ātri kļuva par saukli pārpratumiem, sarežģījumiem un vienkārši izaicinājumiem, ko neizbēgami radīja gaidāmā Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai. Ir pagājuši 15 gadi, un šis sauklis turpina patstāvīgu dzīvi, piemēram, interneta komentāros, tā apliecinot, ka arī 12 gadus pēc Latvijas pievienošanās ES bažas par to, ka Eiropa mūs nesaprātīs, joprojām nav zudušas.

Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES (1998–2015). No iestāšanās sarunām līdz krīzei Ukrainā

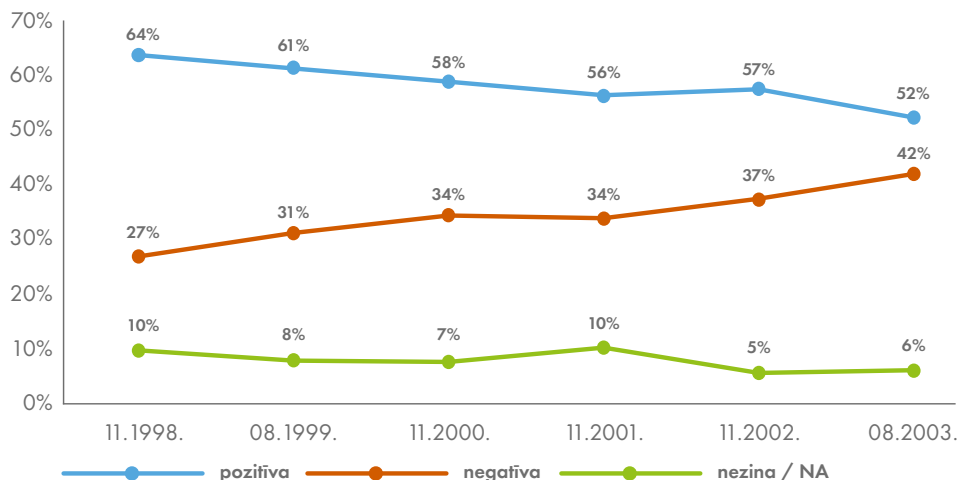
Kopš 1998. gada Latvijas iedzīvotājiem uzdotie jautājumi par attieksmi pret Eiropas Savienību ir vairākkārt mainījušies. Sākotnēji tika vaicāts *Kāda ir Jūsu attieksme pret Eiropas Savienību?*, vēlāk aptauju mērķis bija noskaidrot iedzīvotāju potenciālo izvēli referendumā par pievienošanos Eiropas Savienībai, un tā līdz *Eurobarometer* aptaujās izmantotajam *Vispārīgi runājot, vai Jūs domājat, ka Latvijas dalība Eiropas Savienībā ir... laba vai slikta lieta?*. Kaut gan atšķirīgie jautājumi neizbēgami ietekmē arī atbilžu interpretācijas iespējas, tomēr tie ļauj izdarīt secinājumus par to, kā pēdējo 17 gadu laikā mainījusies Latvijas sabiedrības attieksme pret Eiropas Savienību.¹

1998. gadā gan Latvijai, gan lielākajai daļai Latvijas iedzīvotāju Eiropa vēl bija tāla. Lai nokļūtu Vācijā, bija nepieciešama vīza, turklāt robežkontrole ceļotāju sagaidīja jau uz Lietuvas robežas. Lētās aviobiļetes bija vairākus gadus tāla nākotne, un Eiropa daudziem vēl šķita kā “*duty free* veikals Kopenhāgenā – tīra un smaržīga” – tā 2014. gada septembrī Eiropas Komisijas pārstāvniecības rīkotajā diskusijā par jaunu vadmotīvu Eiropai sacīja dzejniece Māra Zālīte.

90. gadu beigās Latvijā gandrīz divas trešdaļas iedzīvotāju bija pozitīvi noskaņoti pret Eiropas Savienību – tas ir vairāk nekā jebkad vēlāk. Īsi pirms jaunās tūkstošgades sākuma Latvijas cilvēku attieksme pret Eiropas Savienību vēl nebija stabila, to krasi ietekmēja atsevišķi notikumi. Piemēram, 1998. gada decembrī ES valstu līderi Vīnē pieņēma lēmumu vēl neuzsākt iestāšanās sarunas ar Latviju, un 1999. gada februārī veiktā aptauja jau uzrādīja par 10 procentpunktiem mazāku pozitīvi noskaņoto īpatsvaru. Vēlākajos gados tik krasa attieksmes maiņa tik īsā laika posmā vairs nebija novērojama, bet jau 2002. gadā pozitīvi noskaņoto īpatsvars tikai viegli svārstījās ap 55% atzīmi (1. attēls).

2001. gada novembrī veiktā SKDS aptaujā par pieciem iemesliem, kādēļ cilvēki būtu gatavi balsot pret Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, visbiežāk minētās

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSMES PRET ES DINAMIKA, 1998–2003

1. attēls. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību (% no visiem respondentiem), 1998–2003

atbildes bija šādas: *Iestāšanās ES ir drauds Latvijas lauksaimniecībai* (48,7%), *Eiropas Savienība uzspiež savas intereses tās dalībvalstīm* (37,6%), *Latvija zaudēs savu neatkarību, suverenitāti* (36%), *Iestāšanās Eiropas Savienībā ir drauds Latvijas preču noieta tirgum* (35,4%) un *Iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijai finansiāli izmaksās pārāk dārgi* (34,4%). Lauksaimniecības jautājumu atrašanās līderpozīcijā saistīta ar faktu, ka pievienošanās sarunās ar ES panāktā vienošanās Latvijas zemniekiem paredzēja ievērojami mazāku atbalstu nekā veco dalībvalstu lauksaimniekiem. Interesanti, ka šie paši argumenti, īpaši otrais un trešais, arī 12 gadus pēc Latvijas pievienošanās ES joprojām turpina dominēt eiroskeptiķu izteikumos.

Savukārt pieci visbiežāk minētie iemesli balsot par iestāšanos Eiropas Savienībā šajā pašā 2001. gada aptaujā bija šādi: *Iestāšanās ES nodrošinās Latvijas ekonomisko izaugsmi* (46,4%), *Iestāšanās ES nodrošinās vispārēju iekļaušanos Eiropā* (37%), *Paplašināsies izglītības, studiju iespējas* (36,2%), *Iestāšanās ES ir Latvijas drošības garants* (35,5%) un *Latvijā pieaugs ES finansiālais atbalsts, investīcijas* (34,6%).

Interesanti, ka vēl 90. gadu beigās Latvijas nepilsoņu vidū pozitīvs ES vērtējums bija sastopams tikpat bieži kā starp pilsoņiem, bet jau pirms 2003. gada septembra referenduma par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai aptaujas uzrādīja pavisam citu ainu: starp nepilsoņiem tādu, kas (ja varētu) balsotu par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai, jau bija par 15–20 procentpunktiem mazāk nekā starp pilsoņiem. 2003. gada rudenī tautas nobalsošanas rezultāti

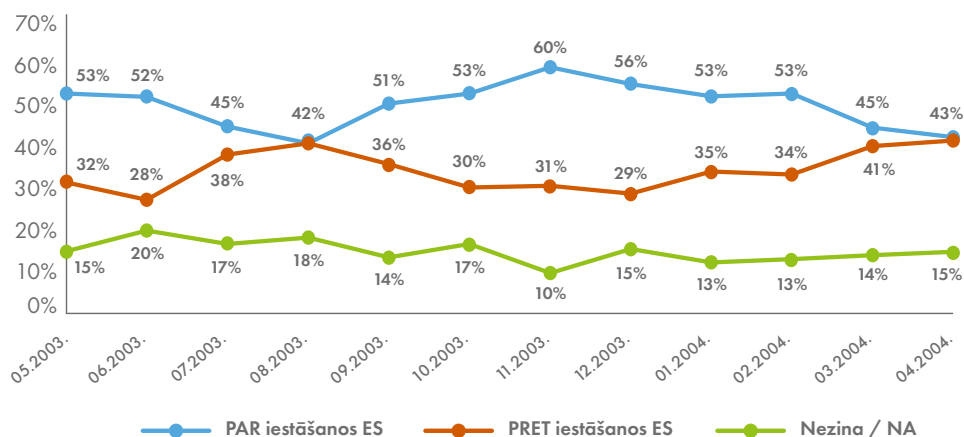
turklāt parādīja, ka robežšķirtne atrodas nevis starp pilsoņiem un nepilsoņiem, bet starp latviešu un krievu valodā runājošiem cilvēkiem. Pret Latvijas pievienošanās ES nobalsoja 67,2% daugavpiliešu, vairāk nekā 50% balsoja “pret” arī Rēzeknē, Krāslavas un Daugavpils rajonā. Nepilnus desmit gadus vēlāk – 2012. gadā – Latgales reģiona iedzīvotāji atbalstīja arī valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai.

Kas bija noticis šajā salīdzinoši īsajā laikā, Latvijas iedzīvotāju attieksmei pret ES lielā mērā kļūstot tik atkarīgai no tautības? Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētniece Inese Šūpile min vairākus iemeslus², kas krievu valodā runājošo cilvēku izvēli pirms referenduma nosvēra par labu “pret” balsojumam. Tās bija bailes zaudēt tiešās un simboliskās saites ar Krieviju, protests pret Latvijas īstenoto etnisko politiku, jo īpaši – mazākumtautību skolu reformu, kā arī bailes no cenu pieauguma un līdz ar to – dzīves līmeņa pazemināšanās. Turklāt pirmsreferenduma kampaņa, apelējot pie valsts drošības un vēsturiskās taisnības atjaunošanas, galvenokārt uzrunāja latviešu vēlētājus. Toreizējā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, piemēram, īsi pirms referenduma sacīja: “Ja mēs pateiksim nē, tā sekas Latvijai, es jums to varu kā prezidente apgalvot, noteikti būs negatīvas.”³ Ministru prezidents Einars Repše referendumu pielīdzināja lēmumam par to, “vai Latvija atgriežas Eiropā vai paliek pelēkā zona starp Eiropas Savienību un Krieviju”.⁴ Līdzīgi kāda pētījuma ievadā retoriski vaicāja arī toreizējais Latvijas Ārpolitikas institūta direktors Atis Lejiņš: “Ja nesēdēsīm pie Eiropas Savienības un NATO galda sarunās ar Krieviju – kur tad mēs būsim?” Saprotais, ka krievu un latviešu valodā runājošajos pilsoņos šādi aicinājumi balsot “par” varēja radīt pretēju reakciju.

Pirmsreferenduma kampaņas ietekmi nepārprotami apliecināja aptaujās fiksētā “par” un “pret” balsotāju dinamika. 2003. gada augustā, “par” atbalstītāju skaitam sarūkot līdz 42%, tika uzsākta valdības rīkota reklāmas kampaņa. Līdzīgi pretsāpju zālēm tā palīdzēja uz laiku sasniegt lielāku ES atbalstītāju skaitu. Galu galā 2003. gada septembrī referendumā “par” Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā nobalsoja gandrīz 67% referendumā dalībnieku, taču šis rādītājs nenoturējās ilgi. 2004. gada aprīlī, mēnesi pirms Latvijas pievienošanās ES, veiktā aptaujā “par” un “pret” īpatsvars atkal bija izlīdzinājies (2. attēls).

No 2004. gada 1. maija, kad Latvija pievienojās ES, līdz pat ekonomiskās krīzes sākumam 2008. gada beigās Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES saglabājās stabila. Gandrīz puse aptaujāto uzskatīja dalību Eiropas Savienībā ne par labu, ne par sliktu, optimistu skaits svārstījās ap 30%, bet skeptiķu – ap 20%. Pozitīvo attieksmi šajā laikā būtiski nespēja vairost pat visā valstī jūtamie un arī redzamie ES fondu ieguldījumi, un arī vēlāk finansiālais ieguvums no dalības Eiropas Savienībā drīzāk tika uztverts kā pašsaprotams Eiropas atbalsts, kas Latvijai vienkārši pienākas.

JA RĪT NOTIKTU REFERENDUMS PAR LATVIJAS IESTĀŠANOS ES, KĀ JŪS BALSOTU?

2. attēls. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret iestāšanos Eiropas Savienībā (% no visiem respondentiem), 2003–2004

EIROPAS SAVIENĪBAS FONDU IETEKME LATVIJĀ

IKP uz vienu iedzīvotāju: 5200 eiro – 2004. gadā,
12 100 eiro – 2014. gadā (64% no ES vidējā).

2013. gadā ES fondu ieguldījums veidoja
gandrīz trešo daļu no Latvijas IKP izaugsmes:
1,5% no 4% (Latvijas Republikas Finanšu ministrijas aprēķins).

Ar ES fondu ieguldījumu atjaunoti apmēram 1200 kilometri autoceļu
un izveidots apmēram 10 000 darba vietu.

Tikai piecus gadus vēlāk, 2009. gada sākumā, Latvijai uzsākot īstenot starptautiskā aizdevuma programmu un valdībai – sāpīgus taupības pasākumus, pirmo reizi noturīgu vairākumu ieguva tie, kas Latvijas dalību Eiropas Savienībā uzskatīja par sliktu lietu. Turklāt šo viedokli nekādi neietekmēja fakts, ka tieši ES un citu starptautisko aizdevēju piešķirtais aizdevums bija paglābis Latviju no bankrota.

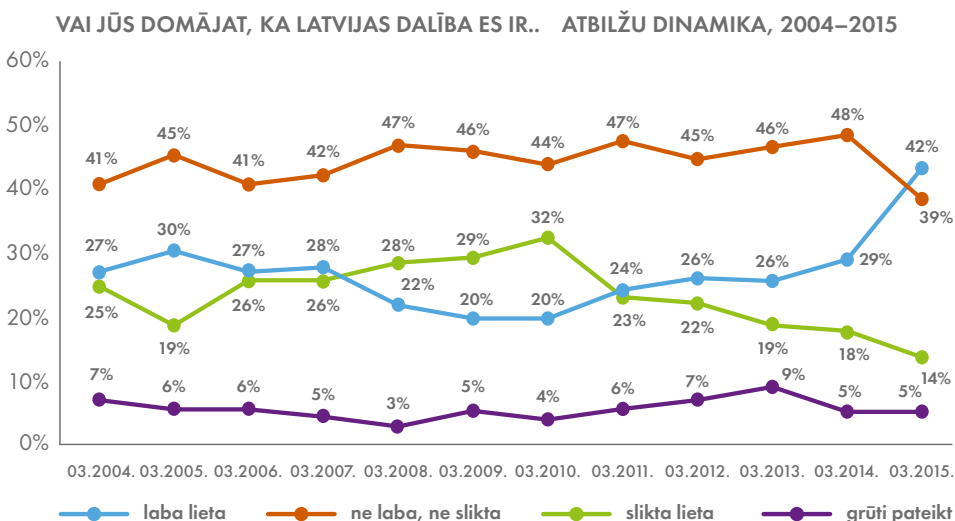
Ekonomiskajai krīzei mazinoties, jau 2010. gadā Latvijas sabiedrības attieksmē pret ES iepriekš pastāvējušais līdzsvars starp “valsts dalība Eiropas Savienībā ir

drīzāk laba lieta” un ”slikta lieta” pamazām atjaunojās. Interesanti, ka, gatavojoties sabiedrībā sākotnēji ļoti nepopulārajai Eiropas vienotās valūtas eiro ieviešanai, negatīva ES vērtējuma īpatsvars pat nepiedzīvoja īpašu pieaugumu.

Vēl pēc pieciem gadiem – 2015. gadā – lielākoties negatīva publicitāte pavadīja arī gatavošanos pirmajai Latvijas prezidentūrai Eiropas Savienības Padomē. Mediji galveno uzmanību pievērsa prezidentūras izmaksām, saturiskos jautājumus atstājot novārtā. Savukārt fakts, ka izmaksas jau pēc prezidentūras noslēguma izrādījās zemākas par plānotajām, īpašu ievēribu neizpelnījās.

Pagaidām pēdējās nozīmīgās izmaiņas ES vērtējumā iezīmēja tikai 2014. gada sākums – veiksmīgā eiro ieviešana, kas vienlaikus sakrita ar Krievijas iebrukuma sākumu Ukrainā. Pieaugot to cilvēku īpatsvaram, kas Latvijas dalību Eiropas Savienībā uzskatīja par labu lietu, 2015. gada sākumā tika sasniegts vēsturiski visaugstākais atbalsts Eiropas Savienībai. Tas pirmo reizi pārsniedza arī neitrāli noskaņoto īpatsvaru. Atbilžu sadalījums palika tikpat kā nemainīgs arī 2015. gada vasarā veiktajā aptaujā, taču var droši prognozēt, ka vēlākajās aptaujās diskusija par ES pieņemto lēmumu bēgļus, kas pārpludinājuši vairākas valstis, solidāri izmitināt visās ES dalībvalstīs atkal samazinās Latvijas iedzīvotāju pārliecību par Eiropas Savienību kā labu lietu (3. attēls).

Ukrainas notikumu ietekmi uz pozitīvu ES vērtējumu netieši apliecina fakts, ka atbilžu ”laba lieta” īpatsvars īpaši strauji pieauga latviešu valodā runājošo vidū (par vairāk nekā 20 procentpunktiem laika posmā no 2013. gada vasaras līdz 2015. gada pavasarim), savukārt krievu valodā runājošo vidū pozitīvi noskaņoto

3. attēls. Latvijas iedzīvotāju viedoklis par Latvijas dalību Eiropas Savienībā (% no visiem respondentiem), 2004–2015

skaitis palielinājās tikai par sešiem procentpunktiem. Šī atšķirībā parāda, cik liela ietekme ir atšķirīgajām informācijas telpām, kurās dzīvo Latvijas sabiedrība.

Informācijas avoti: katram sava Eiropa

Kad 2014. gada vasarā Latgalē izplatījās Āfrikas cūku mēris – mežacūku pārnēsāta un mājas cūkām nāvējoša slimība, kuras apturēšanai svarīgi ievērot virkni drošības pasākumu, par vienu no grūtākajiem Pārtikas un veterinārā dienesta uzdevumiem paradoksālā kārtā kļuva sabiedrības informēšana, jo izrādījās, ka plašsaziņas līdzekļu informācija bieži vien Latgales cilvēkus nesasniedz. “Konkrētajā zonā ir daudz cilvēku, kas dzīvo citā informatīvajā telpā,” tolaik skaidroja dienesta ģenerāldirektors Māris Balodis.⁵

Gandrīz 40%⁶ Latvijas iedzīvotāju mājās runā krievu valodā, un šo faktu atspoguļo arī informācijas avotu izvēle – visbiežāk cilvēki izvēlas informāciju saņemt savā dzimtajā valodā. Tā kā atšķiras ne tikai vēstījuma valoda, bet arī saturs, dalījums krievu un latviešu valodā rada divas informācijas telpas ar atšķirīgu darba kārtību un notikumu interpretāciju. Turklāt Latvijas sabiedrības dalījums divās atšķirīgās informācijas telpās ietekmē gandrīz vai ikvienu dzīves jomu – piemēram, apmeklējamo kultūras pasākumu izvēli. Esmu novērojusi, ka operas izrādēs pārsvarā dominē latviski runājoša publika, kaut izrādes ir nevis latviešu, bet itāļu, vācu vai citās valodās.

Latviešu valodas mediju telpā joprojām jūtama “Brisele liek” shēma, kas izveidojās jau iestāšanās sarunu laikā, kad “[..] ES parādās kā neatlaidīga prasītāja, lai tās likumi, vērtības utt. tiktu bez ierunām akceptētas. Šī situācija arī spilgti atspoguļojas tajā tehnokrātiskajā informācijā, ko par Eiropas Savienību piegādā masu mediji un konkrēti prese”.⁷ Zīmīgi, ka tieši iestāšanās sarunu laikā tapusi jau minētā dziesma “Eiropa mūs nesapratīs”.

Iestāšanās sarunu laikā mediju radītās “Brisele liek” shēmas ietekmē izveidojušies vairāki mīti par dzelzainu ES diktātu, kam pretoties nav iespējams, piemēram, par cukurfabriku slēgšanu (kaut patiesībā tas bija cukurfabriku īpašnieku lēmums) vai zvejas kuģu sagriešanu. Diskusijās sociālajos tīklos ES nereti tiek vainota pat vispārējā rūpniecības iznīcināšanās, kā piemērus minot PSRS laika uzņēmumus, kas darbu pārtrauca jau 90. gadu sākumā. “Brisele liek” shēma ir arī viens no iemesliem, kādēļ sabiedrībā joprojām dzīvs ir ES un PSRS salīdzinājums.

Uz Latvijas iekšpolitiku tieši un tūlītēji neattiecināmi ES jautājumi latviešu valodas mediju telpā ilgu laiku tikuši skatīti kā ar Latviju nesaistīti un tādēļ mazāk svarīgi. Piemēram, LTV vairākus gadus “Eiropas ziņas” bija atsevišķs ziņu bloks, Latvijas Radio rīta programmā tāds skan joprojām. No vienas puses, tas garantē noteiktu raidlaiku jautājumiem, kas saistīti ar ES, taču tajā pašā laikā rada

iespaidu par ES tēmām kā mazāk svarīgām, no nacionālās darba kārtības atrautām. Šis dalījums mazinās tikai pēdējā laikā, aizvien vairāk ES tēmām nepārprotami kļūstot iekšpolitiski nozīmīgām – piemēram, eiro ieviešana Latvijā, Valda Dombrovska apstiprināšana Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka amatā, Latvijas prezidentūra ES Padomē, aizdevuma galvošana Grieķijai vai bēgļu uzņemšana Latvijā.

ES tēmu atspoguļojumu Latvijas medijos ietekmē tie paši faktori, kas attiecināmi arī uz citu sarežģītu tēmu atainojumu. Nelielais Latvijas mediju tirgus, dilstošais iedzīvotāju skaits un krīzes rezultātā sarūkošie reklāmas ieņēmumi kavē pētnieciskās žurnālistikas attīstību, tās vietā liekot patērētājiem piedāvāt vairāk izklaidējoša satura informāciju. Krīzes ietekmi raksturo arī fakts, ka starp biežāk minētajiem informācijas avotiem vairs neparādās drukātās preses izdevumi, kuru patēriņš atšķirībā no TV, radio vai interneta medijiem prasa regulārus izdevumus.

Kopš ekonomiskās krīzes sākuma līdz Latvijas prezidentūrai ES Padomē Briselē strādāja tikai viena Latvijas žurnāliste. Pašlaik Latvijas žurnālistu skaits pieaudzis līdz trim (turklāt pirmo reizi viens no viņiem gatavo ziņas arī krievu valodā), taču neviens no viņiem nepārstāv privātos medijus vai drukāto presi. Berlīnē, Parīzē, Londonā vai citās ES valstu galvaspilsētās pastāvīgi nestrādā neviens Latvijas žurnālists, tāpēc vairums Eiropas notikumu Latvijā paliek tikai kā ārzemju ziņas ar (šķietami) nelielu ietekmi uz Latviju. Tiesa, sevišķu notikumu reizēs (terora akti Parīzē, krīze Grieķijā) lielākie Latvijas mediji (visbiežāk – televīzijas) savus žurnālistus īslaicīgi nosūta uz attiecīgajām valstīm reportāžu veidošanai. Jau vairākus gadus netiešu ieguldījumu ES tēmu atspoguļojumā dod arī Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā un Eiropas Parlamenta Informācijas birojs, organizējot žurnālistu vizītes Briselē un Strasbūrā.

Resursu trūkuma dēļ Latvijas iedzīvotājiem būtiska informācija medijos neredzi nonāk novēloti un no ārvalstu plašsaziņas līdzekļiem. Piemēram, 2014. gada sākumā ziņas par gaidāmajām izmaiņām pārtikas produktu kūpināšanas noteikumos Latvijā nonāca kā pārpublicējums no Lietuvas preses ar pieteikumu “Brisele gatavojas aizliegt kūpinājumus”.⁸ Īsā laikā šī tēma kļuva par karstāko ES jautājumu Latvijā un nostiprināja “Brisele liek” shēmu, kaut attiecīgā lēmuma pieņemšanā bija piedalījušies speciālisti no visām dalībvalstīm, arī Latvijas. Latvijai un citām valstīm vēlāk noteikumos panākot atrunu, kas neliek nekavējoties mainīt tradicionālās kūpināšanas metodes, panākums lielākajā daļā mediju tika pieteikts ar frāzi “Brisele atļauj”,⁹ kas atkal nostiprināja mītu par skaidri nedefinētu “Briseli” kā visvarenu valdnieku, kurš “atļauj” vai “aizliedz”, nevis vietu, kur dalībvalstu pārstāvji pieņem lēmumus. Finanšu krīzes laikā šī shēma piedzīvoja kulmināciju, starptautiskajiem aizdevējiem vairāku politiku izteikumos (un līdz ar to medijos) kļūstot par “fiskālajiem okupantiem” un sazeļot sazvērētības teo-

rijām par “ķīlām”, ko Latvija it kā devusi aizdevuma saņemšanai (piemēram, lielo valsts uzņēmumu privatizācija).

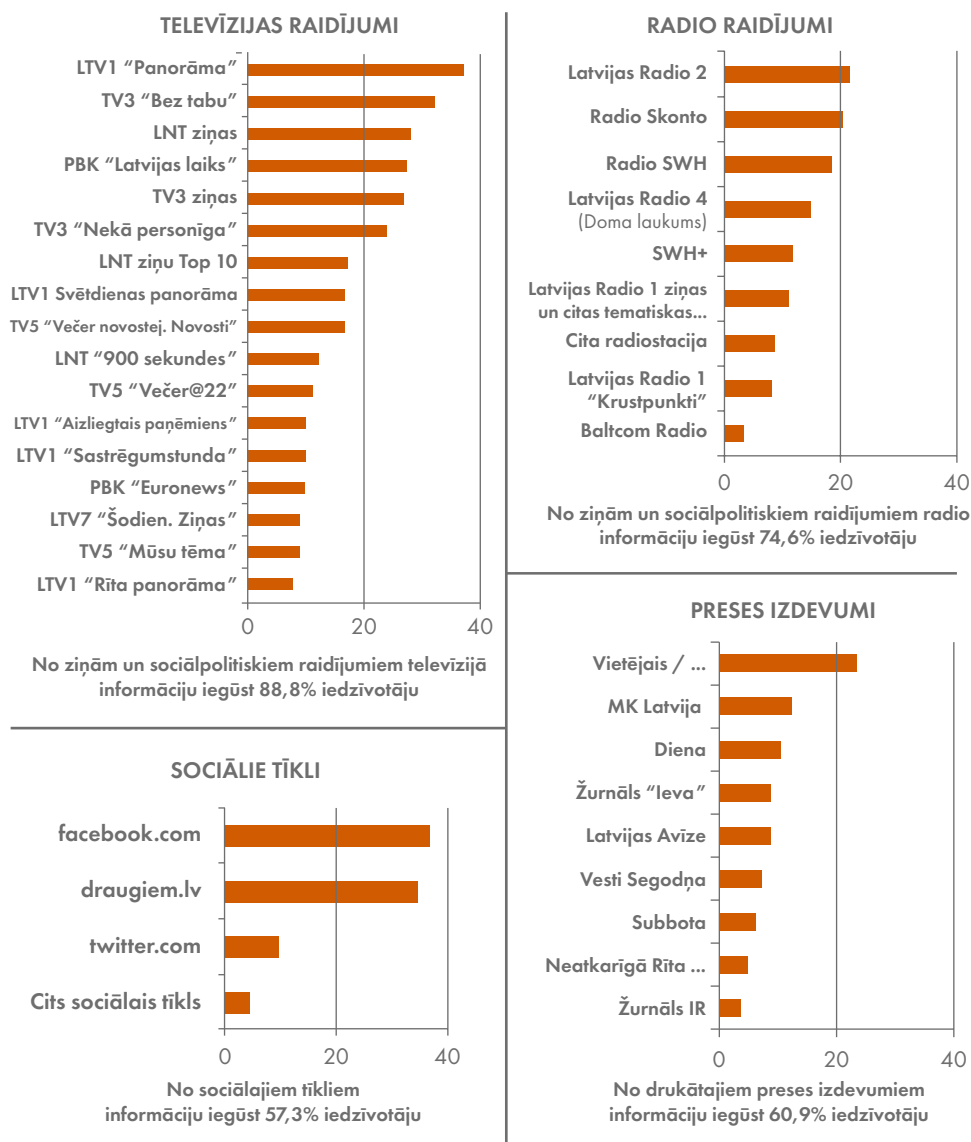
Latvijā līdzās šeit ražotajam mediju saturam krievu valodā ir pieejams arī Krievijas piedāvājums, turklāt valsts austrumu pierobežā kaimiņvalstu televīzijas ir uztveramas lētāk un vienkāršāk nekā pašmāju kanāli. Āfrikas cūku mēra epidēmija uzskatāmi parādīja problēmas, ko krīzes situācijā var radīt nespēja uzrunāt visus valsts iedzīvotājus, taču ne mazāk satraucoša ir atšķirīgo informācijas telpu ietekme, veidojot cilvēku viedokli par Latvijā, Eiropā un pasaulē notiekošo. Jau atzīmēju, ka krievu valodā runājošo cilvēku attieksme pret Eiropas Savienību ir negatīvāka, un nav šaubu, ka to ietekmē arī plašsaziņas līdzekļi – jo īpaši kopš Krievijas agresijas sākuma Ukrainā un pastiprinātā “propagandas kara” Krievijas medijos.

Vairumā gadījumu krieviski runājošie Latvijas iedzīvotāji ziņas par Eiropu iegūst no Latvijā radīto mediju satura (4. attēls).¹⁰ Tas gan nenozīmē, ka šis saturs atbilst latviešu valodā izplatītajam vai ievērojami atšķirtos no Krievijas mediju satura. Mediju pētniece Anda Rožukalne norādījusi,¹¹ ka Pirmā Baltijas kanāla (PBK) ziņas “Latvijas laiks”, kas ir pārliecinoši populārākais ziņu avots par Eiropu krievu valodā runājošajiem, atkārtoti vienus un tos pašus ziņojumus – Latvija ir neseismīga valsts, kurā valda sociālas problēmas, nelatvieši ikdienā saskaras ar naidīgu attieksmi, nepilsoņu tiesības netiek ievērotas. Kopš Ukrainas krīzes sākuma un sankcijām, kuras Krievijai noteikusi ES, līdzīgā negatīvā gaismā tiek atspoguļota arī Eiropas Savienība.

Latvijā ir brīvi pieejami arī Kremli kritizējošie Krievijas mediji, piemēram, TV kanāls *Dožg* vai Rīgā bāzētais ziņu portāls *meduza.io*, taču neviens no tiem nav starp populārākajiem ziņu avotiem krievu valodā runājošo Latvijas iedzīvotāju vidū. Tas liek secināt, ka jaunizveidotam medijam krievu valodā būtu ļoti grūti iegūt auditorijas atzinību – cilvēki izvēlas medijus, kas apstiprina viņu skatījumu uz pasauli, nevis apšaubā to.

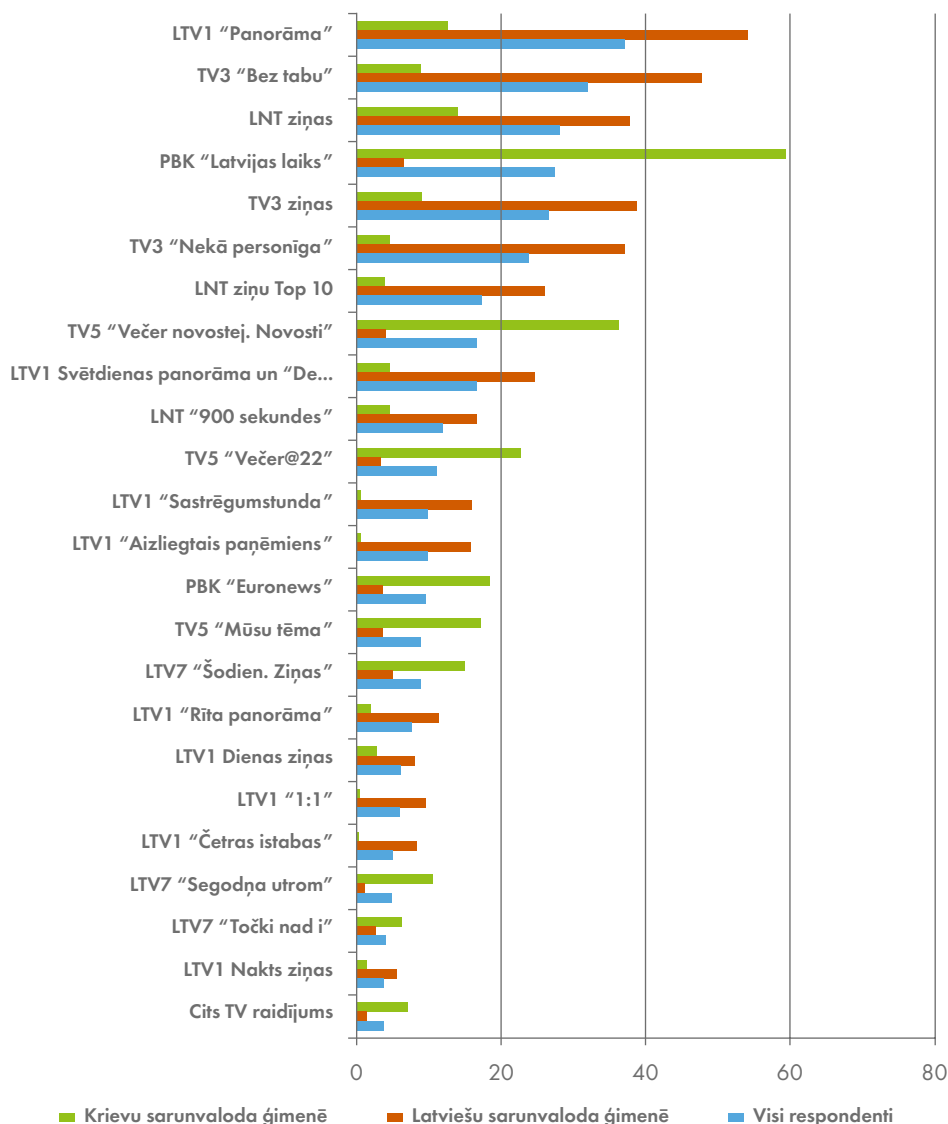
Līdzās divām atšķirīgām informācijas telpām Latvijā no vairuma citu ES valstu atšķir arī sociālo tīklu popularitāte. Kā liecina *Eurobarometer* aptauja,¹² vismaz reizi nedēļā sociālos tīklus izmanto 58% Latvijas pilsoņu – tas ir sestais augstākais rādītājs Eiropas Savienībā. Informāciju par notikumiem Eiropā sociālajos tīklos iegūst vairāk nekā 57% Latvijas iedzīvotāju. Sociālo tīklu nozīmei ir tendence pieaugt (6. attēls), turklāt tos vienādā mērā izmanto kā latviski, tā krieviski runājošie Latvijas iedzīvotāji. Piemēram, no sociālā tīkla *Facebook* par notikumiem Eiropā uzzina aptuveni tikpat liela daļa Latvijas iedzīvotāju kā no populārākā TV ziņu raidījuma “Panorāma”.

Tā kā informācijas plūsma sociālajos tīklos ir decentralizēta (nav “galvenā redaktora”, kurš neļautu publicēt kļūdainu vai apzināti maldinošu informāciju), tā ir pateicīga vide mītu un nepatiesu faktu izplatīšanai, ko uzskatāmi apliecina

4. attēls. No kādiem informācijas avotiem Jūs GALVENOKĀRT iegūstat informāciju par sociālajiem, ekonomiskajiem un politiskajiem notikumiem EIROPĀ? (%)¹³

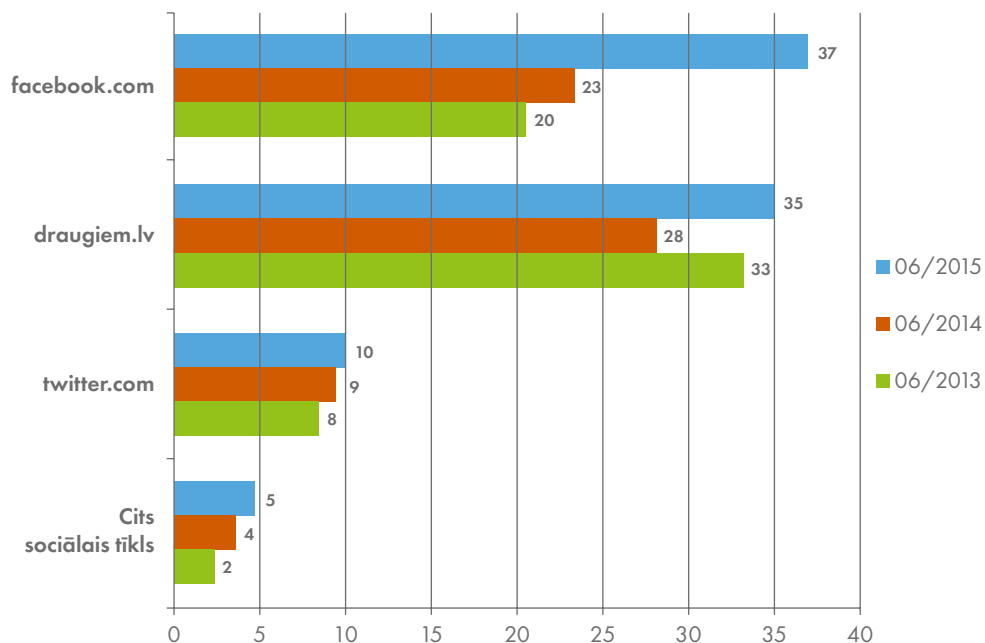
attēls no diskusijas portālā *draugiem.lv* (7. attēls). Turklāt kopš Ukrainas krīzes sākuma apzināta dezinformācijas izplatīšana interneta ziņu portālos un sociālajos tīklos – kā jau teikts, tie ir populārākie informācijas avoti par Eiropas jautājumiem Latvijā – ir kļuvusi par daļu no Krievijas īstenotā hibrīdkara. Lielāko Latvijas interneta portālu pārstāvji uzskata, ka “interneta troļļu armijas” darbojas arī Latvijā,¹⁴ un nav šaubu, ka “troļļi”, proti, cilvēki, kuru uzdevums ir ar Latvijai

5. attēls. Ziņu un sociālpolitisko TV raidījumu popularitāte grupās ar atšķirīgu sarunvalodu (%)¹⁵

un Eiropas Savienībai naidīgiem komentāriem ietekmēt sabiedrības viedokli, ir aktīvi arī sociālajos tīklos. Uz to savā pētījumā norādījis arī Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centrs *Re:Baltica*.¹⁶

Līdz ar to Latvijā komunikācijai par Eiropas lietām nākas saskarties ar diviem lieliem izaicinājumiem, kuru nozīme nākotnē, visdrīzāk, tikai pieaugs, – runa ir par akūtu nepieciešamību pēc kvalitatīva un vienlaikus auditorijai uzticama

6. attēls. Sociālo tīklu popularitātes dinamika (%)¹⁷

7. attēls. Ekrānšāviņš no diskusijas portālā draugiem.lv

satura krievu valodā un pēc informācijas nodrošināšanas un mītu atspēkošanas sociālajos medijos.

Lai Eiropa un Latvija saprastos

Pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā kļuva par Eiropas Savienības jautājumu skaidrotāju mūsu valstī, šo darbu veicot ciešā sadarbībā ar partneriem – Ārlietu ministriju, Saeimu un citām valsts un nevalstiskajām organizācijām. Tēmas, par kurām esam runājuši pasākumos, diskusijās un masu medijos, laika gaitā ir mainījušās: Šengenas zona un Lisabonas līgums bija aktuālas tēmas drīz pēc pievienošanās Eiropas Savienībai, tad tās nomainīja ekonomiskās krīzes seku pārvarēšana, eiro ieviešana, Eiropas semestris un Eiropas investīciju plāns. Komunikācijas princips visos gadījumos bijis līdzīgs – par bieži vien šķietami tālajām Eiropas lietām runāt tā, lai cilvēkiem Latvijā tas būtu gan svarīgi, gan arī interesanti. Citiem vārdiem – mazināt “Eiropa mūs nesapratīs” sajūtu.

Eiropas Komisijas pārstāvniecība vienmēr tiekusies būt cilvēkiem pieejama un atvērta, taču jaunu lappusi saziņā ar Latvijas iedzīvotājiem pāršķīra zināšanu, sarunu un mākslas istabu atklāšana Eiropas Savienības mājas 1. stāvā (Aspazijas bulvārī 28). Šīs istabas kopīgi apsaimnieko Eiropas Komisijas pārstāvniecība un Eiropas Parlamenta Informācijas birojs Rīgā. Kopš 2010. gada janvāra, kad, piedaloties tālaika Latvijas Valsts prezidentam Valdim Zatleram, iedzīvotājiem durvis vērā jaunās telpas, Eiropas Savienības māja ir kļuvusi par labi zināmu diskusiju, izstāžu un dažādu pasākumu norises vietu pašā Rīgas centrā. Kā liecina 2015. gada jūnijā veiktā SKDS aptauja, gandrīz trešā daļa respondentu bija dzirdējuši par Eiropas Savienības māju.

Iespējams, viens no lielākajiem Eiropas Savienības mājas ieguldījumiem plašākā diskusijā par Eiropas jautājumiem ir jebkuram interesentam sniegtā iespēja bez maksas izmantot telpas savu, ar ES tēmām visplašākajā izpratnē saistītu pasākumu rīkošanai. Tas Eiropas Savienības mājai ir ļāvis kļūt par vietu, kur notiek nevalstisko organizāciju, valsts iestāžu un citu ieinteresēto pušu diskusijas par visdažādāko nozaru jautājumiem.

Kas mēs esam Eiropā?

2009. gadā, Latvijai atzīmējot pirmos piecus dalības gadus Eiropas Savienībā, Eiropas Komisijas pārstāvniecība televīzijas skatītājiem dāvināja dokumentālo seriālu “Atgriešanās Eiropā. Latvija 1988–2008” – atskatu uz 20 gadiem Latvijas un Eiropas nesenajā vēsturē. Par vēsturi stāstot no skatītāja redzespunkta un lielu uzmanību veltot ne tikai politiski svarīgiem, bet arī sadzīviskiem notikumiem,

tobrīd populārākajā televīzijas kanālā TV3 demonstrētais seriāls izpelnījās pozitīvas kritiķu atsauksmes. Tā veidotāji saņēma 2009. gada Cicerona balvu žurnālistikā. Vēlāk Eiropas Komisijas pārstāvniecība izdeva šo seriālu DVD formātā un dāvināja eksemplāru ikvienai Latvijas vispārizglītojošajai skolai. Seriālu joprojām ir iespējams noskatīties *You Tube* vietnē.

Paradoksālā kārtā vairāk nekā 50% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka Latvijai PSRS sastāvā savulaik klājies gluži labi, bet 70% iedzīvotāju ir pārliecināti, ka Rietumvalstis izmanto Latviju savās interesēs un ES valstīm ir vienalga, kā šeit jūtas cilvēki – šādu ainu 2012. gadā atklāja pētījums “Ārpolitikas mīti Latvijā: Eiropas Savienība un Krievija”.¹⁸

Lai cilvēkos stiprinātu “Latvija var!” izjūtu un uz veselīgu pašapziņu balstītu piederību Eiropai, 2013. gadā, proti, 10 gadus pēc referenduma par pievienošanos Eiropas Savienībai, Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā uzsāka kampaņu “Kas mēs esam Eiropā?”. Šo jautājumu TV klipos uzdevām divkārtējam olimpiskajam čempionam BMX riteņbraukšanā Mārim Štrombergam un citām Latvijā pazīstamām personībām, mudinot ikvienu cilvēku uz to atbildēt īpaši izveidotā platformā tobrīd populārākajā Latvijas sociālajā portālā *draugiem.lv*. Par savu Eiropas sajūtu stāstīja arī matemātiķis Andris Ambainis, pavārs Mārtiņš Sirmais un citi. Iespējas nobalsot par kādu no piedāvātajiem atbilžu variantiem (balsu sadalījumu sk. 8. attēlā) mēs piedāvājam arī pilsētu svētkos visā Latvijā un Baltijā lielākajā mūzikas festivālā *Positivus*. Vasaras gaitā saņemām vairāk nekā 50 000 balsu, bet portālā *draugiem.lv* lapas sekotāju skaits pieauga no 100 līdz vairāk nekā 30 tūkstošiem.

Protams, viena (kaut arī ļoti vērienīga) kampaņa nevar mainīt sabiedrības viedokli, taču skaitļi liecina, ka cilvēku piederības sajūta Eiropas Savienībai ir augusi – 2014. gada beigās veiktā *Eurobarometer* aptaujā 63% Latvijā izvaicāto personu apliecināja, ka jūtas piederīgi Eiropas Savienībai. Tas ir otrais augstākais rādītājs starp visām dalībvalstīm, atpaliekam vienīgi no Luksemburgas.

2014. gads daudzējādā ziņā iezīmēja robežšķirtni un jaunu pakāpienu Latvijas dalībā Eiropas Savienībā: gada sākumā Latvija kļuva par 18. eirozonas valsti, maijā ar virkni pasākumu atzīmēja pirmo desmitgadi ES sastāvā, bet visu gadu gatavojās prezidentūrai ES Padomē. Šajās aktivitātēs svarīga nozīme bija arī EK pārstāvniecībai – tā piedalījās Eiropas dienas dārza svētku organizēšanā, veidoja kalendāru, kurā atzīmēti desmitgadei veltīti pasākumi visā Latvijā, un visu gadu medijos, pasākumos un tikšanās reizēs ar iedzīvotājiem skaidroja eiro ieviešanu Latvijā. Bailes no pēkšņas cenu paaugstināšanās vai pēdējā brīža izmaiņām eiro un lata maiņas kursā saglabājās visu gadu līdz pat veiksmīgajai eiro ieviešanai.

“Mēs uzskatām, ka Eiropas Savienības stūrakmeņi ir demokrātija, daudzveidība un iespējas. Tie nav jāizdomā no jauna – tās ir vērtības, kas jāstiprina.” Šis ir

Ši Eiropas Komisijas pārstāvniecības rīkotā diskusija bija atbilde uz Eiropas Parlamenta un toreizējā Eiropas Komisijas priekšsēdētāja Žozē Manuela Barrozu aicinājumu (2012) diskutēt un izstrādāt jaunu vēstījumu par Eiropu visiem iedzīvotājiem – rakstīt “Eiropas stāsta” turpinājumu. Izcilas Eiropas valstu kultūras, mākslas un zinātnes personības izstrādāja deklarāciju,²⁰ aicinot uz zinātnes un mākslas renesansi Eiropā. 2014. gada septembrī Latvija pievienojās

Beļģijai, Polijai, Itālijai, Vācijai un citām valstīm, kurās jau bija notikušas šādas diskusijas par Eiropas jauno vēstījumu.

Rīgas diskusijā iegūtās atziņas var iedalīt trīs grupās. Pirmkārt, latvieši jūtas piederīgi Eiropai, kuras idejas un vērtības Latvijā ir saprotamas un tuvas, lai gan citur pasaulē tās nebūt nav pašsaprotamas. Otrkārt, globalizācija un tehnoloģiju attīstība veicinājusi savstarpējo sadarbību un komunikāciju, kultūru iepazīšanu un izzināšanu, ciešāku attiecību veidošanos starp Eiropas valstīm. Treškārt, būt piederīgiem Eiropai nozīmē ne tikai zināmu pienākumu izpildi politikā, bet arī noteiktu attieksmi ikviena cilvēka rīcībā.²¹

2014. gada septembra diskusija vienlaikus bija viena no retajām sarunām par Eiropu, kurā piedalījās dažāda vecuma atšķirīgu jomu profesionāļi. *Iespējas* – tas bija atslēgvārds, ko šajā diskusijā minēja gandrīz ikviens, taču *atvērtās robežas*, kas izraisīja sajūsmu cilvēkos, kuri bija piedzīvojuši PSRS laikus, jaunāko dalībnieku vērtējumā drīzāk bija pašsaprotamība. Diskusija uzskatāmi parādīja, ka izpratne par Eiropas Savienību dažādās paaudzēs ir atšķirīga, un tas nozīmē, ka arī Eiropas Savienības vērtējums piedzīvos pārmaiņas, pieaugot un aizvien nozīmīgāku lomu sabiedrībā iegūstot cilvēkiem, kuri Latvijā piedzimuši jau kā ES pilsoņi.

ES strādā mūsu labā

Daudziem cilvēkiem visā Eiropā ES visbiežāk saistās ar iespējām brīvi ceļot, taču krietni mazāk ir to, kuri zina par pavisam konkrētiem ES darbiem, kas palīdz uzlabot cilvēku dzīvi. Lai šo situāciju mainītu, 2014. gadā Eiropas Komisija Latvijā un vēl piecās valstīs īstenoja kampaņu “ES strādā mūsu labā”.

Šīs kampaņas laikā Latvijas TV kanālos un preses izdevumos bija pieejami stāsti par to, kāds ir ES veikums, stiprinot patērētāju aizsardzību internetā un ieguldot jauniešos un inovācijās. Latvijā kampaņa bija īpaši vērsta uz jauniešu nodarbinātības un izglītības jautājumiem, aptverot programmu *Erasmus+* un “Jauniešu garantijas” piedāvātās iespējas. Ar “Jauniešu garantijas” atbalstu visā Latvijā iespējams iegūt pirmo darba pieredzi, viena vai pusotra gada laikā apgūt kādu no vairākiem desmitiem profesiju bez mācību maksas, turklāt vēl saņemt stipendiju. Tā kā vēlāk veiktā mērījumā šo kampaņu atcerējās gandrīz puse respondentu, ir pamats cerēt, ka šīs iespējas izmantos aizvien vairāk Latvijas jauniešu.

Latvijas prezidentūra ES Padomē

Pirmā Latvijas prezidentūra ES Padomē uz laiku mainīja visu ar Eiropas Savienību saistīto iestāžu darbu Latvijā. Par Eiropas Komisijas pārstāvniecības publiski redzamāko veikumu šajā laikā kļuva pilsoņu dialogu “seriāls” – Eiropas Savienības

9. attēls. Pilsoņu dialogi par darba vietām, izaugsmi un investīcijām Eiropā. 2015. gada 8. janvāris

Foto: Raigo Pajula / Eiropas Savienība

komisāru tikšanās un diskusijas ar iedzīvotājiem, kas pirmo reizi visās ES valstīs tika sarīkotas jau 2013. gadā – Eiropas Pilsoņu gadā.

Kā mazināt Baltijas valstu enerģētisko atkarību no Krievijas? Kā attīstīties Latvijas ostām? Kas darāms Latvijas uzņēmumiem, lai pretendētu uz jaunā investīciju plāna Eiropai garantijām? Četrās diskusijās, kas notika prezidentūras laikā, ikvienam Latvijas iedzīvotājam bija iespējams klātienē vai ar sociālo tīklu starpniecību uzdot savu jautājumu ES politikas veidotājiem. Atšķirībā no konferencēm, kas veltītas specifiskiem jautājumiem, šajās diskusijās pilsoņu dialogi bija atvērti ikvienam, tādējādi prezidentūras laikā stiprinot sajūtu, ka Latvija ir pilntiesīga Eiropas daļa.

Vai Eiropa mūs sapratīs?

Kā jau iepriekš rakstīju, atbalsts Latvijas dalībai Eiropas Savienībā sasniedzis kopš 90. gadiem nepieredzētu apmēru, turklāt Latvijā cilvēku piederības sajūta Eiropas Savienībai šobrīd ir augstāka nekā vairumā citu dalībvalstu. Varbūt pieņācis laiks atvadīties no gadiem ilgi dungotā “Eiropa mūs nesapratīs” melnīņa?

Visdrīzāk – nē. Sabiedrības atbalsts Eiropas Savienībai lielā mērā pieaudzis, vērojot notikumus Ukrainā un apzinoties Eiropas izvēles alternatīvu,

taču noturīgām pārmaiņām būtu nepieciešamas arī pārmaiņas cilvēku pašapziņā. Saskaņā ar jaunāko *Eurobarometer* aptauju tikai 23% Latvijas pilsoņu uzskata, ka viņu balsij Eiropā ir nozīme²² (vēl zemāks līmenis ir tikai krīzes smagi skartajā Grieķijā un Kiprā). Šim rādītājam nav tiešas saistības ar valsts izmēriem (Maltā tas ir ceturtais augstākais ES) vai pievienošanās gadu Eiropas Savienībai (Horvātijā tas ir pat trešais augstākais). Visaugstākie rādītāji ir Ziemeļvalstīs – Dānijā un Zviedrijā.

Nav brīnums, ka, dzīvojot maldīgā pārliecībā par savu bezspēcību, sabiedrības noskaņojums var ātri pavērsties arī pret Eiropas Savienību – tas redzams, piemēram, diskusijās par bēgļu uzņemšanu Latvijā, kurās cilvēki visbiežāk sevi redz upuru lomā, bet Eiropas Savienību pielīdzina PSRS. Lai šādu ievirzi mainītu, ir jāpilnveido cilvēku izpratne par lēmumu pieņemšanu Eiropas Savienībā un Latvijas spēju tos ietekmēt. Tas savukārt nozīmē, ka Eiropas Savienības lietu skaidrotāji nākamajos gados, visticamāk, nevarēs pavadīt, bezrūpīgi priecājoties par nemainīgi augstu atbalstu Latvijas dalībai Eiropas Savienībā. Darbs pie ES skaidrošanas nebeidzās ne iestāšanās brīdī, ne līdz ar eiro ieviešanu vai Latvijas prezidentūru Eiropas Savienības Padomē. Visā Eiropā pieņemoties spēkā “Eiropa mūs nesaprātīs” sajūtai, nākamajos gados tas kļūs aizvien būtiskāks.

Atsauces

¹ Šajā rakstā izmantoti sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS dati.

² Sk.: <http://providus.lv/article/velreiz-par-referendumu-etniska-skelsanas-balsojuma-par-latvijas-iestasanos-es-petijumu-rezultati>

³ Sk.: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/230584-prezidente_neizlemusos_aicina_referenduma_balsot_par_pievienosanos_es

⁴ Sk.: <http://www.diena.lv/arhivs/ludz-es-referenduma-nesodit-valdibu-11755501>

⁵ Sk.: http://www.tvnet.lv/zala_zeme/zala_dzive/517008-pvd_vaditajs_afrikas_cuku_mera_skartaja_teritorija_cilveki_dzivo_cita_informacijas_telpa

⁶ Sk.: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/latviesu-valoda-majas-runa-62-latvijas-iedzivotaju-visvairak-vidzeme-un-lubanas-novada-3915>

⁷ Adoviča, I. *Eiropas Savienības tēls Latvijas preses atspoguļojumā pēc iestāšanās sarunu uzsākšanas 1999. gadā*: maģistra darbs. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, Rīga, 2002, 69.

⁸ Sk.: <http://www.delfi.lv/bizness/pasaule/brisele-gatavojas-aizliegt-kupinajumus-vesta-lietuvais-laikraksts.d?id=44057565>

⁹ Sk.: http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/516430-brisele_atlauj_kupinat_galu_pec_lidzsinejam_metodem

¹⁰ Dati šeit un turpmāk šajā nodaļā: tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS 2015. gada jūnijā veiktā aptauja.

¹¹ Lekcija "Hot news, cool heads: the influence of the Russian media in Latvia" Briselē 2015. gada 23. aprīlī.

¹² Sk.: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_anx_en.pdf

¹³ Bāze: visi respondenti $n = 1032$. Tā kā katrs respondents varēja iezīmēt vairāk nekā vienu atbildi, kopējo atbilžu summa pārsniedz 100%.

¹⁴ Sk.: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-uzdarbojas-interneta-trollu-armijas-parliecinati-portali.d?id=46246863>

¹⁵ SKDS, 2015. g. jūnijs. Bāze: visi respondenti $n = 1044$, latviešu sarunvaloda ģimenē $n = 620$, krievu sarunvaloda ģimenē $n = 402$. Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt vairāk nekā vienu atbildi, kopējo atbilžu summa pārsniedz 100 procentus.

¹⁶ Sk.: <http://www.rebaltica.lv/lv/petijumi/krievijas-nauda-baltija/a/1252/ko-krievu-trolli-trollo-par-latviju.html>

¹⁷ Bāze: visi respondenti, 6/2015 $n = 1032$, 6/2014 $n = 1044$, 6/2013 $n = 1051$. Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt vairāk nekā vienu atbildi, kopējo atbilžu summa pārsniedz 100%.

¹⁸ Sk.: <http://demoshistoria.lv/images/stories/uploads/gramata.pdf>

¹⁹ Sk.: http://www.esmaja.lv/sites/default/files/jauns_vadmontivs_eiropai_lv_atbilde.pdf

²⁰ Sk.: http://ec.europa.eu/debate-future-europe/new-narrative/pdf/declaration_lv.pdf

²¹ Sk.: http://www.politologubiedriba.lv/pdf_mag/Latvijas_%20intereses_es_2014_4.pdf, 85.

²² Sk.: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf

ILZE JUHANŠONE

Latvijas pirmā prezidentūra Eiropas Savienības Padomē

Latvijas pirmās prezidentūras Eiropas Savienības Padomē mērķis bija veidot Eiropu konkurētspējīgāku, digitālāku un padarīt to redzamāku pasaulē. Vienlaikus mums bija svarīgi izstāstīt stāstu par Latviju, tās cilvēkiem un sasniegumiem. Mūsu prezidentūras stūrakmens bija motivēti, zinoši un pašreizlīdzīgi cilvēki. Mēs centāmies savā pieejā darbam saglabāt vieglumu, darīt to ar prieku – izdzīvot prezidentūru, darīt maksimālo, lai sasniegtu rezultātu, bet vienlaikus ceļā nepazaudēt cilvēciskumu. Raugoties no Briseles skatpunkta, mums izdevās. Mums izdevās izveidot gan spēcīgu komandu Pastāvīgajā pārstāvniecībā Eiropas Savienībā, gan veiksmīgi sadarboties ar pārējiem spēlētājiem – ministriem un citiem politiķiem Rīgā, nozaru ministrijām un to ekspertiem, citu ES dalībvalstu pārstāvjiem, Komisijas un Eiropas Parlamenta partneriem. Šis būs skats uz pirmo Latvijas prezidentūru Eiropas Savienībā¹ no Pastāvīgās pārstāvniecības perspektīvas. Šajā rakstā centīšos paskatīties uz tiem faktoriem, kas veidoja mūsu prezidentūru tādu, kāda tā bija. Proti, atvērta, mērķtiecīga, profesionāla un strukturēta.

Latvijas prezidentūra 2015. gada pirmajā pusgadā norisinājās izaicinājumiem bagātā laikā. Tikai dažus mēnešus pirms prezidentūras sākuma darbu uzsāka jaunā Eiropas Komisija (EK) tās prezidenta Žana Kloda Junkera vadībā, ieviešot jaunu struktūru komisāru darba organizācijā un EK likumdošanas darba plānošanā. Pēc vēlēšanām būtiski mainījās Eiropas Parlamenta sastāvs, krietni pieaugot abu radikālo spārnu pārstāvju skaitam. 2014. gada decembrī darbu uzsāka Eiropadomes prezidents Donalds Tusks. Tādējādi Latvijas prezidentūra faktiski bija pirmais pilnais semestris jaunajā likumdošanas ciklā. Lai arī sagatavošanas posmā mēģinājām maksimāli identificēt potenciālos riska jautājumus, uz vairākiem notikumiem vajadzēja reaģēt ļoti straujā tempā. Traģiskie uzbrukumi Parīzē *Charlie Hebdo* redakcijai, vēlāk terora akti Kopenhāgenā, bēgļu kuģu apgāšanās Vidusjūrā, konflikta saasināšanās Ukrainā – tā ir tikai daļa no šiem notikumiem.

Prezidentūras programma un tās īstenošana

Katras prezidentūras pamatakmens ir tās programma. Seši mēneši, kuru laikā vadīts darbs Eiropas Savienības Padomē, ir salīdzinoši īss laiks. Tāpēc jo īpaši svarīgi ir noteikt, ko vēlamies sasniegt un kādus procesus virzīt. Saskaņā ar Eiropas Savienības Padomes Kārtības rulli dalībvalstis darbību prezidentūrā cieši saskaņo un strādā ļoti organizēti grupās pa trim – šajās grupās jeb trio apvienojas dalībvalstis, kuras 18 mēnešu laikā secīgi nomaina cita citu Eiropas Savienības prezidentūrā. 18 mēnešu darba programma dalībvalstīm jāprezentē, pirms darbu uzsāk pirmā no trio prezidentvalstīm. Eiropas Savienības (ES) dalībvalstis ar Itālijas–Latvijas–Luksemburgas programmu tika iepazīstinātas 2014. gada jūnijā. Līdz ar to saprast, ko vēlēsimies panākt savas prezidentūras laikā, mums vajadzēja jau ļoti savlaicīgi. Balstoties uz trio programmu, turpinājās darbs pie Latvijas sešu mēnešu prioritāšu definēšanas. Mūsu mērķis – *konkurētspējīga Eiropa, digitālā Eiropa un iesaistīta Eiropa*.

Latvijas prezidentūras darba programmu gatavojām laikā, kas politiskā ziņā bija ļoti izaicinošs gan ES, gan Latvijai. Eiropas Parlamenta vēlēšanas 2014. gada maijā, Saeimas vēlēšanas 2014. gada oktobrī – tas viss veidoja fonu diskusijām par Latvijas prezidentūras programmu. Pirmo reizi Eiropas Parlamenta priekšvēlēšanu kampaņā politisko partiju grupas diskutēja par saviem kandidātiem Eiropas Komisijas prezidenta amatam (t. s. *Spitzenkandidaten*), aicinot viņus ieskicēt vīziju ES attīstībai. Tajā pašā laikā Latvijā politiskajā diskusijā viena no tēmām bija – vai un kāpēc mums nepieciešama prezidentūra Eiropas Savienības Padomē. Tas ik pa brīdīm lika sev uzdot retorisku jautājumu – kāpēc mūsu domāšanas sistēmā nav šīs apziņas, bet tā ir tādām mazām valstīm kā Beļģija (starp citu, teritorijas ziņā tieši divas reizes mazāka par Latviju) un Luksemburga: Eiropas

Savienība ir mūsu kopējs projekts, neviens cits bez mums to neattīstīs un neveidos, mēs esam atbildīgi par šo projektu, par tā veiksmēm un neveiksmēm.

Jaunievelētajai Saeimai un Ministru kabinetam ārkārtīgi īsā laikā nācās noorientēties jaunajos apstākļos un lemt par Latvijas prioritātēm prezidentūras laikā. Jūnijā notikušajā Eiropadomē valstu un valdību vadītāji vienojās par pieciem stratēģiskajiem virzieniem ES turpmākajā attīstībā, novembrī Ž. K. Junkera vadītā Eiropas Komisija pieteica savu programmu ar desmit stratēģiskajām prioritātēm. Mūsu kā prezidentūras uzdevums bija atrast vislabāko un efektīvāko veidu, kā Padomē īstenot savas idejas un vienlaikus atsaukties uz pārējo institūciju piedāvājumu. Domāju, ka mums veiksmīgi izdevās piepildīt ar saturu savas izvirzītās prioritātes:

- konkurētspējīga Eiropa,
- digitāla Eiropa,
- iesaistīta Eiropa.

Prezidentūras sasniegumi

Latvijas izvirzītās trīs prioritātes 2015. gada pirmajam pusgadam ļoti veiksmīgi ierakstījās Eiropadomes apstiprinātajos piecos stratēģiskajos virzienos un Ž. K. Junkera Komisijas programmā. Kopā domājām un strādājām, lai ES kļūtu konkurētspējīgāka, digitālāka un globāli iesaistīta. Savu darbu Padomē bijām plānojuši un organizējuši, lai ikvienu no šīm prioritātēm piepildītu ar konkrētu saturu. Šajā rakstā nevarēšu nosaukt visus tiesību aktus un politikas iniciatīvas, kuros sasniedzām progresu vai aizsākām kādu jaunu ideju, bet centīšos iezīmēt būtiskāko.

Konkurētspējīga Eiropa. Kopš pirmās dienas, domājot par Latvijas prezidentūras prioritātēm, bija skaidrs, ka nopietni strādāsim, lai veicinātu un stiprinātu Eiropas konkurētspēju. Mūsu rūpju lokā bija idejas par uzņēmējdarbības vides uzlabošanu, un bija arī nepieciešams veicināt un piesaistīt investīcijas, stiprināt iekšējo tirgu, veidot vienotu enerģētikas tirgu.

Tieši investīciju jautājums un darbs pie t. s. Junkera investīciju plāna jeb Eiropas stratēģisko investīciju fonda regulas kļuva par vienu no galvenajiem šīs prioritātes elementiem. Tas prasīja augstu profesionalitāti un izturību. Mums izdevās vienas prezidentūras laikā uzsākt un pabeigt darbu pie sarežģīta ES tiesību akta, radot nepieciešamos juridiskos priekšnoteikumus, lai dalībvalstu ekonomikā ieplūstu vairāk līdzekļu. Divas vienādi līdzatbildīgas komitejas Eiropas Parlamentā, iesaistītās nozaru komitejas, nopietnas politisko grupu intereses, dalībvalstu prioritātes – tas viss savijās cieši kopā. Precīzs ekspertu komandas darbs, neatlaidība, politiskā konteksta analīze, cieša sadarbība ar dalībvalstīm ļāva prezidentūras pēdējās dienās parakstīt regulu un to publicēt (1. attēls).

1. attēls. Pēc politiskās vienošanās par Eiropas stratēģisko investīciju fonda (ESIF) regulu. Attēlā pa vidu (no kreisās) Eiropas Parlamenta prezidents Martins Šulcs un Eiropas Komisijas prezidents Žans Klods Junkers, blakus Eiropas Parlamenta prezidentam Latvijas Ministru prezidente Laimdota Straujuma, Latvijas finanšu ministrs Jānis Reirs, ESIF grupas vadītājs Mihails Kozlovs, blakus Eiropas Komisijas prezidentam Eiropas Parlamenta ECON komitejas vadītājs Roberto Gualtjēri, LR Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre Zanda Kalniņa-Lukaševica, Eiropas Parlamenta ziņotājs Žozē Manuels Fernandess. 2015. gada jūnijs

Foto: Eiropas Parlaments

Konsekventi turpinot aizstāvēt Latvijas pozīciju par ES Vienotā tirgus tālāku attīstību, īpašu uzmanību veltījām tā pilnveidošanai. Prezidentūras laikā panācām vienošanos, lai novērstu nepamatotus un nesamērīgus regulatīvos un neregulatīvos šķēršļus, ar ko saskaras uzņēmumi ES dalībvalstīs, it īpaši mazie un vidējie uzņēmumi; pilnībā ieviestu Pakalpojumu direktīvu un uzlabotu direktīvā paredzēto paziņošanas procedūru, kas liek informēt citas ES dalībvalstis par izmaiņām prasībās pakalpojumu sniedzējiem.

No ES regulējuma visvairāk iegūst tieši pārrobežu uzņēmumi. Mēs sekmīgi panācām vienošanos par vairākiem tiesību aktu priekšlikumiem, kas paredz atvieglot uzņēmumu pārrobežu darbību Vienotajā tirgū, piemēram, izveidojot modernu un efektīvu pārrobežu maksātspējas procedūru; vienkāršojot un padarot lētāku ES preču zīmju reģistrācijas sistēmu; sekmējot akciju sabiedrību darbības pārredzamību; atvieglot uzņēmumu, īpaši mazo un vidējo, dibināšanu citās ES dalībvalstīs, paredzot uzņēmumu reģistrāciju tiešsaistē; paaugstinot sliekšni maza apmēra prasībām Eiropas pārrobežu lietās.

Vienmēr aktīvi esam iestājušies par patērētāju tiesību aizsardzību. Šo darbu Latvija turpināja arī prezidentūras laikā. Vienošanās par maksājumu pakalpojumiem pasargās iedzīvotājus no ļaunprātīgi un nepareizi veiktiem maksājumu darījumiem, tādējādi elektroniskie maksājumi kļūs drošāki. Samazināsies komisijas

maksa par darījumiem ar bankas karti, ko bankas iekasē no tirgotājiem par katru darījumu un ko tirgotāji iekļauj kopējās preču un pakalpojumu cenās. Savukārt vienošanās par kompleksajiem tūrisma pakalpojumiem, jo īpaši tiešsaistē iegādājamiem, nodrošinās lielāku ceļotāju aizsardzību, piemēram, pienācīgi nesniegta pakalpojuma gadījumā, ārkārtas situācijās, uzņēmuma maksātnespējas gadījumā.

Ar diskusiju neformālajā padomē Rīgā aizsākām veidot Enerģētikas savienību. Tā bija orientējošā diskusija, pēc kuras Eiropas Komisija pabeidza darbu pie komunikācijas par Enerģētikas savienību, veidojot visaptverošu pieeju visiem enerģētikas politikas elementiem – piecas savstarpēji saistītas enerģētikas politikas dimensijas. Tās ir enerģētiskā drošība un solidaritāte; pilnībā integrēts iekšējais enerģijas tirgus; energoefektivitāte kā līdzeklis enerģijas pieprasījuma ierobežošanai; pāreja uz zemas oglekļa intensitātes ekonomiku; pētniecība, inovācijas un konkurētspēja. Latvijas prezidentūrā tika akcentēta nepieciešamība nodrošināt patērētājiem stabilas un pieņemamas enerģijas cenas, lielākas izvēles iespējas enerģijas tirgū, skaidrāku informāciju par enerģijas piegādātājiem. Savukārt investīciju veicināšanas jautājumā prezidentūra akcentēja piekļuvi visiem iespējamiem finansējuma avotiem un paredzamas investīciju vides nozīmi. Latvijas prezidentūrā tika pieņemti lēmumi par enerģētiskās drošības veicināšanu, piemēram, paredzot lielāku atklātību gāzes piegāžu līgumos, ko ES dalībvalstis vai tajās darbojošās kompānijas slēdz ar trešajām valstīm vai trešo valstu kompānijām. Paraleli prezidentūras aktivitātēm kopā ar Baltijas jūras valstu reģiona kolēģiem tika sagatavots un parakstīts atjaunotais Baltijas enerģētikas tirgus starpsavienojumu plāns (BEMIP), ar kuru 2008. gadā ar Eiropas Komisijas aktīvu starpniecību tika aizsākta Baltijas valstu integrēšana ES enerģētikas savienotajā infrastruktūrā, tādējādi cenšoties mazināt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas enerģētisko atkarību no Krievijas.

Īpašu uzmanību veltījām transporta jautājumiem, un mums izdevās panākt vienošanos par Dzelzceļa paketes tehnisko pīlāru, kas ir būtisks dzelzceļa tirgus attīstībai un nozares ekonomiskajai izaugsmei. Šī vienošanās likvidē virkni šķēršļu vienotas Eiropas dzelzceļa telpas izveidē, paredzot, piemēram, vienotu, visā Eiropas Savienībā derīgu drošības sertifikātu, ko varēs izmantot dzelzceļa pārvadātāji, kas darbojas vairākās ES valstīs.

ES konkurētspēju veicinās mūsu paveiktais lauksaimniecības un zivsaimniecības jomā. Latvijas prezidentūra panāca vienošanos par vienotu pieeju dzīvnieku veselības nodrošināšanai, nosakot skaidru tiesisko ietvaru dzīvnieku infekcijas slimību uzraudzībai un kontrolei, tādējādi veicinot sabiedrības veselību un drošu pārtikas apriti. Prezidentūras laikā paveiktais bioloģiskās lauksaimniecības jomā nodrošinās tālāku sektora attīstību, uzlabojot bioloģiskās ražošanas tiesību normas, garantējot lauksaimnieku un uzņēmēju godīgu konkurenci, kā arī vairojot patērētāju uzticēšanos bioloģiskajiem produktiem.

Savas prezidentūras laikā parādījām, ka spējam domāt globāli, un panācām vienošanos par ES saistībām klimata pārmaiņu mazināšanai pēc 2020. gada, tā nodrošinot savlaicīgu ES ieguldījumu, sagatavojot 2015. gada decembrī notikušo Parīzes konferenci par klimata pārmaiņām. Lai stimulētu investīcijas videi draudzīgās tehnoloģijās, energoefektivitātē un atjaunināmo energoresursu izmantošanā, panācām vienošanos par ES Emisijas kvotu tirdzniecības sistēmas tirgus stabilitātes rezerves izveidi un darbību.

Lai atjaunotu patērētāju un ieguldītāju uzticību finanšu tirgiem, centāmieš veicināt finanšu tirgu stabilitāti, integritāti un godīgumu. Jūnija ECOFIN (daļībvalstu finanšu ministru) padomē mums izdevās vienoties par atbalstu banku strukturālajai reformai, kas liegs lielām, sistēmiski nozīmīgām bankām izmantot noguldītāju līdzekļus augsta riska finanšu operācijās.

Digitāla Eiropa. Ņemot vērā nozares interesi un atvērtību iesaistīties prezidentūras darbā, par vienu no prioritātēm tika izvirzīta vienotā digitālā tirgus izveide. Mēs likām pamatus Eiropas digitālā tirgus izveidei, panākot būtisku progresu un vienošanos Padomē par diviem pamattiesību aktiem – Datu aizsardzības regulu un Telekomunikāciju pakotni. Galvenais izaicinājums bija rast pareizo līdzsvaru starp patērētāju un nozaru interesēm.

Jaunā Datu aizsardzības regula ir ES tiesību akts, kura mērķis – paaugstināt personas datu aizsardzības līmeni, vienlaikus paplašinot uzņēmējdarbības iespējas un digitāli pieejamo pakalpojumu klāstu. Jaunie datu aizsardzības noteikumi Eiropas iedzīvotājiem nodrošinās lielāku kontroli pār savu personas datu izmantošanu, piemēram, indivīdiem būs vieglāk piekļūt saviem datiem, viņi būs informētāki par savu datu apstrādi, kā arī būs tiesības uz personas datu dzēšanu (t. s. tiesības “tikt aizmirstam”) digitālajā vidē. Jauno noteikumu ieviešana sekmēs konkurenci un to, ka uzņēmumi, jo īpaši mazie un vidējie, varēs izmantot vienotā digitālā tirgus sniegtās priekšrocības.

Smagās diskusijās prezidentūras pēdējās dienās mums izdevās panākt vienošanos ar Eiropas Parlamentu par būtisku viesabonēšanas maksu samazināšanu Eiropas Savienībā jau no 2016. gada 30. aprīļa, viesabonēšanas piemaksu pilnīgu atcelšanu no 2017. gada 15. jūnija un pirmajiem kopīgajiem atvērta interneta noteikumiem Eiropas Savienībā. Vienošanās par dzelzceļa un telekomunikāciju tiesību aktiem tika panāktas grūtās daļībvalstu politiskajās sarunās, kas prasīja ekspertu virtuozitāti un mana kolēģa vēstnieka Jura Štālmeistara lielu psiholoģisko noturību.

Ņemot vērā to, cik augstu vietu šobrīd ES valstu politiskajā darba kārtībā ieņem drošības jautājumi, Latvija savas prezidentūras laikā paveica nozīmīgu darbu arī kiberdrošības stiprināšanā. Panāktā politiskā vienošanās ar Eiropas Parlamentu par galvenajiem Tīklu un informācijas drošības direktīvas priekšlikuma

elementiem pavēra iespējas noslēgt darbu pie priekšlikuma Luksemburgas valdībai, kas 2015. gada jūlijā pārņēma prezidentūras stafeti no Latvijas. Šis direktīvas mērķis ir panākt ES dalībvalstu uzņēmumu un valsts pārvaldes iestāžu vienotu rīcību gadījumos, ja dalībvalstīs notiktu kibernetiskais uzbrukums kritiskajai infrastruktūrai. Ar kritisko infrastruktūru saprot valsts un tās iedzīvotāju drošībai stratēģiski nozīmīgu infrastruktūru ūdensapgādes, enerģētikas un transporta jomā, kā arī banku un finanšu sistēmā.

Latvijas prezidentūra daudz strādāja, lai tuvinātu ES Vienoto tirgu, dalībvalstis, uzņēmējdarbības vidi un sabiedrību "digitālajam laikmetam". Prezidentūras laikā apzinājām būtiskākos digitālās ekonomikas potenciāla izmantošanas priekšnoteikumus un prioritāri veicamos pasākumus. Par tādiem var uzskatīt ātros platjoslas tīklus, kas nodrošina kvalitatīvus un ātrus interneta pakalpojumus, digitālo prasmju pilnveidošanu, patērētāju uzticēšanās vairošanu un kibernetiskās drošības stiprināšanu digitālo pakalpojumu jomā, atbalstu digitālajai pētniecībai, mākoņdatošanai un datu izmantošanai, atbalstu digitāliem jaunizveidotiem uzņēmumiem (*start-ups*) un tālākai uzņēmumu digitalizācijai. Šīs prioritātes vēlāk tika integrētas jaunajā Eiropas Komisijas Digitālā vienotā tirgus stratēģijā Eiropai.

Iesaistīta Eiropa. Sadarbojoties ar ES Augsto pārstāvi ārlietās un drošības politikas jautājumos Federiku Mogerīni, īpašu uzmanību pievēršām attiecībām ar Austrumu partnerības un Centrālās Eiropas valstīm, kā arī ES sadarbībai ar stratēģiskajiem partneriem tirdzniecības un drošības jomā.

Latvijas prezidentūras un pēdējo gadu notikumi aiz Latvijas un Eiropas ārējām robežām vairāk nekā jebkad agrāk lika mums apzināties Eiropas iekšējās un ārējās dimensijas sinerģiju. Iekšējo drošību Eiropas Savienībā iespaido gan notikumi mūsu kaimiņos un tālāk aiz ES robežām, gan arī Eiropas iekšienē. Būtībā ārvalstu kaujinieku fenomena saknes meklējamas gan ES dalībvalstīs, gan trešajās valstīs. Tieši tādēļ mūsu trīs prioritātes cīņai pret terorismu ir Eiropas iedzīvotāju drošība, radikalizācijas novēršana un Eiropas vērtību aizsardzība, kā arī sadarbība ar starptautiskiem partneriem. Pretterorisma pasākumu identificēšanā un īstenošanā nozīmīgu ieguldījumu sniedza ES valstu tieslietu un iekšlietu ministru apstiprinātais Rīgas kopīgais paziņojums par terorisma draudu novēršanu. Pamatojoties uz 12. februāra Eiropadomes secinājumiem, kā arī Rīgas kopīgo paziņojumu, Latvija savas prezidentūras laikā īpašu uzmanību veltīja tam, lai pilnībā izmantotu iespējas, ko sniedz Šengenas sistēma, pastiprinot un modernizējot ārējo robežu kontroli, apkarotu terorisma un vardarbīgā ekstrēmisma veicinošu saturu internetā, intensīvāk apmainītos ar informāciju starp kompetentajām iestādēm un aģentūrām, kā arī pastiprinātu cīņu pret šaujamieroču nelikumīgu tirdzniecību.

Atjaunotā ES iekšējās drošības stratēģija ļaus visaptverošā un koordinētā veidā reaģēt uz jauniem apdraudējumiem. Viens no lielākajiem izaicinājumiem Latvijas

prezidentūras laikā bija veicināt tieši Eiropas Savienības dalībvalstu labāku un vienotu izpratni par jauniem drošības izaicinājumiem, tostarp hibrīddraudiem, un iespējamām ES atbildēm (piemēram, stratēģiskā komunikācija) uz šiem jaunajiem draudiem.

Lai stiprinātu ES dalībvalstu konsulāro sadarbību, mums izdevās vienoties par mehānismu, kā sniegt palīdzību savu valstu pilsoņiem, ja ar viņiem noticis negadījums valstī, kurā nav attiecīgās ES valsts vēstniecības. Šī vienošanās paredz ES valstu vēstniecību atbalstu citu dalībvalstu iedzīvotājiem ārvalstīs ārkārtas situācijās, piemēram, evakuāciju dabas katastrofu gadījumos.

Ļoti daudz uzmanības un resursu veltījām, lai ar saturu piepildītu Austrumu partnerības iniciatīvu. Pēc Asociācijas līgumu parakstīšanas ar Ukrainu, Gruziju un Moldovu bija iestājies zināms pārdomu brīdis gan ES, gan partneru pusē, un redzējums par turpmākajiem soļiem atšķīrās. Mēs koncentrējām uzmanību, lai nostiprinātu sadarbību tādās jomās kā iekšlietas un tieslietas, drošības un aizsardzības politika, lauksaimniecība, digitālā ekonomika, veselība, tirdzniecība un transports, uzņēmējdarbība, mediji, pilsoniskā sabiedrība, kā arī jauniešu izglītība un nodarbinātība. Rīgā notikušais Austrumu partnerības samits 2015. gada 21. un 22. maijā bija viens no galvenajiem pasākumiem, novērtējot paveikto un iezīmējot turpmākos soļus (2. un 3. attēls).

Lai atbalstītu konfliktā iesaistīto Ukrainu, darījām visu, lai jau prezidentūras pirmajās dienās Padomē panāktu vienošanos par finansiālo atbalstu Ukrainai. Latvijas prezidentūras laikā panāktā jaunā makrofinansiālā palīdzība 1,8 mljrd. eiro apmērā kopā ar iepriekšējo programmu 1,6 mljrd. eiro apmērā veidoja lielāko finansiālo palīdzību, ko ES līdz šim piešķīrusi trešajai valstij.

Visbeidzot, Latvijas prezidentūras sagatavošanas posmā bija vēl viens temats, par kuru visi runāja ar lielu piesardzību. Tās bija 2015. gada maijā gaidāmās vēlēšanas Apvienotajā Karalistē. Latvijas prezidentūrai bija jāreķinās, ka Lielbritānijas vēlēšanu rezultāti, iespējams, ietekmēs ES politisko darba kārtību, mūsu prezidentūras darbu un spēju sasniegt izvirzītos mērķus. Tomēr vēlēšanu rezultāti ļāva darbu turpināt iepriekšējam Lielbritānijas premjerministram Deividam Kameronom, valdības veidošanas process notika raiti, līdz ar to vēlēšanām nebija lielas ietekmes uz konkrēto likumdošanas darbu ES Padomē. Toties tām noteikti būs ietekme uz ES nākotni, jo 2015. gada jūnijā formāli aizsākās pārdomu process par Apvienotās Karalistes dalību Eiropas Savienībā. Līdz 2015. gada 25.–26. jūnija Eiropadomei D. Kamerons divpusēji tikās ar visu dalībvalstu delegācijām, iezīmējot jautājumu loku, uz kuriem meklēs atbildes. Starp problēmām, kas ir iekšpolitiski nozīmīgas Lielbritānijai, ir jautājums par brīvu personu kustību, kas nav mazāk būtisks Latvijai un daudzām dalībvalstīm, kuras pievienojās ES pēc 2004. gada.

2. attēls. ES Austrumu partnerības samits 2015. gada 21.–22. maijā Rīgā. Attēla centrā Latvijas Republikas Ministru prezidente Laimdota Straujuma ar Eiropas Savienības Padomes prezidentu Donaldu Tusku un Eiropas Komisijas prezidentu Žanu Klodu Junkeru
Foto: Eiropas Komisija

3. attēls. ES komisārs eiro un sociālā dialoga jautājumos Valdis Dombrovskis ar Ukrainas prezidentu Petro Porošenko. Parakstīta vienošanās par Eiropas Savienības finansiālo atbalstu Ukrainai ES Austrumu partnerības samitā Rīgā 2015. gada 21.–22. maijā
Foto: Eiropas Komisija

Prezidentūras darba principi

Mēs bijām atvērti, konstruktīvi un uz sadarbību vērsta prezidentūra. Pēc prezidentūras starptautiskie mediji daudzkārt vaicāja, kas bija mūsu slepenais spēks, kas ļāva sasniegt iecerēto. Man šķiet, ka tā bija mūsu spēja klausīties un sadzirdēt, mēģināt atrast labāko risinājumu un nepieciešamības gadījumā precizēt savus plānus. Mums svarīgs bija labākais iespējamais rezultāts, nevis rezultāts par katru cenu.

Lai prezidentūra izdotos, svarīga bija *sadarbība* ar visiem iesaistītajiem gan Latvijā, gan Briselē – ar Saeimu, Ministru prezidenti un viņas biroju, ministriem, nozaru ministrijām, Eiropadomes prezidentu un viņa biroju, jaunaļiem komisāriem un EK ģenerāldirektorātiem, dalībvalstu pārstāvniecībām Eiropas Savienībā, Eiropas Parlamentu visā tā daudzveidībā, starptautiskajiem medijiem un domnīcām.

Sadarbība ar medijiem. Viens no spēlētājiem ES lēmumu pieņemšanas procesā, lai arī formāli nedefinēts, noteikti ir starptautiskie mediji. Briseles spēles noteikumi noteic, ka priekšrocības vienmēr ir tam, kurš pirmais spēj izstāstīt savu redzējumu par lietu attīstību. Prezidentūras laikā Latvijas Patstāvīgā pārstāvniecība (turpmāk – Pārstāvniecība) centās maksimāli izmantot iespēju nodrošināt fona informāciju par savu priekšlikumu jēgu un mērķiem. Briseles starptautiskais žurnālistu korpuss ir ļoti specializējies un ļoti pārzina jautājumus pēc būtības. Līdz ar to mūsu ekspertu gatavība izskaidrot pēc būtības prezidentūras idejas un plānus būtiski ietekmēja mediju attieksmi pret Latvijas prezidentūru. Otrs nozīmīgais elements bija Pārstāvniecības Briselē preses komandas un tās vadītāja Jāņa Bērziņa augstā profesionalitāte un spēja pārzināt jautājumus un sniegt atbildes pēc būtības uzreiz vai ļoti īsā termiņā.

Jau pirms prezidentūras sākuma kopā ar kolēģiem – manu vietnieku, pārstāvi COREPER I jautājumos Juri Štālmeisteru un Latvijas pārstāvi Politiskajā un drošības komitejā Andri Pelšu – tikām aicināti prezentēt prezidentūras prioritātes lielākajā daļā Briseles domnīcu. Tas bija maratons divu mēnešu garumā, detalizēti stāstot un skaidrojot Latvijas prezidentūras plānus visnotaļ prasīgajai Briseles publikai, kas ikdienā detaļās seko noteiktiem ES tiesību aktiem. Šī sadarbība turpinājās arī vēlāk prezidentūras laikā.

Plānošana. Sagatavošanās posmā veltījām daudz laika, lai visi iesaistītie saprastu un apzinātos, ka prezidentūra ir Eiropas Savienības Padomē, proti, vienā no ES institūcijām, un atcerētos, ka prezidentūras uzdevums ir mērķtiecīgi organizēt tieši Padomes darbu gan politiski, gan likumdošanas jomā. Lai to izdarītu, katram jautājumam, katram tiesību aktam bija definēts skaidrs mērķis, laika grafiks un precīzs plāns, kā to sasniegt. Tieši Latvijas prezidentūras *strukturētā pieeja un atklātība* bija tās lietas, ko dalībvalstis novērtēja visvairāk.

Dalībvalstu delegāciju ikdienas dzīve ir saistīta kā ar programmatisko plānošanu, tā arī ar nedēļas un mēneša plānojumiem. Šeit bez Pastāvīgo pārstāvju komitejas (COREPER II) un Pastāvīgo pārstāvju vietnieku komitejas (COREPER I) sagatavošanas institūcijām – *Antici* un *Mertens*² – Padomes darbs nav iedomājams. Katru nedēļu tieši *Antici* un *Mertens* grupās notika horizontālā plānu saskaņošana un problēmu identifikācija. Mūsu horizontālajā komandā strādāja Anda Catlaka, Kristīne Stepā, Kaspars Krumholcs un Baiba Čāmane, un bez viņu darba Latvijas prezidentūra nekad nespētu saņemt dalībvalstu uzticības kredītu un atzinību par *proгноzējamību un caurskatāmību*.

Spēja reaģēt. ES procesu zinātāji pirms prezidentūras mūs brīdināja, ka vienmēr jābūt gataviem negaidītajam. To piedzīvojām arī mēs. Plānotās aktivitātes un darbs aizņem vairāk nekā 90% no prezidentūras darba kārtības, bet uzmanības centrā parasti nonāk tieši tie notikumi, kurus var apzināties kā risku, bet kuriem precīzi nekad nevar sagatavoties. Gan terorisma draudi, gan migrācijas jautājumi bija mūsu identificēto risku sarakstā. Līdztekus rūpīgi saplānotajam likumdošanas darbam jau no paša prezidentūras sākuma mums vajadzēja savu darbu un plānus pilnveidot, lai reaģētu uz krīzes situācijām.

Terora akti Parīzē un Kopenhāgenā dalībvalstu un mediju uzmanības centrā izvirzīja drošības jautājumus. Neformālajā Iekšlietu un tieslietu ministru padomē 2015. gada 29. janvārī Rīgā tika pieņemta Rīgas deklarācija. Lai gan Padomes Ģenerālsekretariātam bija bažas, ka mums varētu neizdoties panākt atbalstu šādi deklarācijai, tā tika apstiprināta un vēlāk kalpoja par pamatu diskusijām ārkārtas Eiropadomē. Vēlāk visu prezidentūras laiku Iekšlietu ministrijas kolēģi rūpīgi strādāja, lai ieviestu deklarācijā minētos uzdevumus.

Tāpat pēc uzbrukuma *Charlie Hebdo* redakcijai Parīzē Latvijas Kultūras ministrija nepilnas diennakts laikā organizēja kopīgu 28 dalībvalstu kultūras ministru vēstuli par vārda brīvību. Tas bija spēcīgs un emocionāls atbalsta solis, aizstāvēt vārda, mākslas un radošo brīvību, un vēstule tika publicēta tieši pirms atbalsta gājiena Parīzē.

Prezidentūras laikā visvairāk negaidīto izaicinājumu bija tieši iekšlietu nozarē. Kad bija sastrukturēts iesaistīto institūciju, dienestu un aģentūru darbs drošības jomā, definējot veicamos darbus un nosakot termiņus, 2015. gada aprīlis atkal nesa jaunu ziņu – nedēļas nogalē Vidusjūrā notika kuģa avārija, līdzīgu paņemot vairāku simtu cilvēku dzīvību. Lai koordinētu dalībvalstu rīcību un sniegtu atbalstu ES ārējo robežu aģentūras FRONTEX operācijām, svētdienā iekšlietu ministrs Rihards Kozlovskis, komisārs Dimitris Avramopols un Augstā pārstāve Federika Mogerīni ciešā sadarbībā nolēma nākamajā dienā sasaukt kopīgu ES ārlietu un iekšlietu ministru sanāksmi. Laika posms, kas bija nepieciešams, lai sagatavotu šo tikšanos, bija īss, tomēr dalībvalstis bija gatavas sniegt atbalstu gan

glābšanas operācijās uz jūras, gan Itālijai un Grieķijai, palīdzot tikt galā ar arvien pieaugošo patvēruma meklētāju plūsmu, kā arī īpaši stiprināt sadarbību cīņā ar cilvēku kontrabandistiem. Vēlāk diskusija tika turpināta aprīlī ārkārtas Eiropadomē, kā arī jūnijā kārtējā Eiropadomē.

Prezidentūras komanda un sadarbības partneri

Latvijas Pastāvīgā pārstāvniecība augsti novērtējusi to uzticēšanos un atbalstu, ko saņēmām no Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas personīgi un Ministru kabineta kopumā.

Par katru nozīmīgo ES darba kārtības jautājumu Ministru kabinets apstiprināja prezidentūras mandātu, kas iezīmēja sasniedzamos mērķus un īpašās Latvijas intereses. Tā ietvaros Pārstāvniecība saņēma rīcības brīvību lemt par labāko taktiku un saturisko piedāvājumu, lai sasniegtu plānoto. Prezidentūra bija īpašs izaicinājums daudziem ministriem – pēc apstiprināšanas amatā viņu pirmā padome bija pašu vadīta. Cilvēciski ārkārtīgi grūts uzdevums – uzņemties vadību un mēģināt rast kompromisu 28 dalībvalstu diskusijās jautājumos, kur fonā nereti ilga un gara diskusiju vēsture. Kaut pieredze valdībā un politikā bija dažāda, ikvienā jautājumā mēs sajutām ministru un Ministru prezidentes gatavību iesaistīties un sazināties ar saviem kolēģiem gan dalībvalstīs, gan Komisijā, gan politiskajās grupās un komitejās Eiropas Parlamentā.

Neraugoties uz garo un politiski nokaitēto diskusiju par Eiropas lietu ministra nepieciešamību valdībā, pēc vēlēšanām apstiprinātajā Ministru kabinetā šādas pozīcijas nebija (šis ir viens no tiem lēmumiem Latvijas politikā, kuru man personīgi bija grūti saprast). Tas gan nenozīmē, ka attiecīgie pienākumi netika veikti – valdība šo darbu uzticēja Ārlietu ministrijas parlamentārajai sekretārei Zandai Kalniņai-Lukaševicai. Prezidentūras parlamentārā dimensija lielā mērā bija viņas ziņā. Tas nozīmēja daudz laika veltīt ik mēnesi notiekošajām Eiropas Parlamenta plenārsēdēm un regulāriem kontaktiem ar Eiropas Parlamenta politisko grupu pārstāvjiem, skaidrojot un veidojot izpratni par prezidentūras pieeju konkrētiem tiesību aktiem. Objektīvi jāatzīst, ka uzticētā atbildība un dotie uzdevumi krietni sniedzās pāri vienas ministrijas parlamentārā sekretāra pilnvarām un šis modelis funkcionēja, vien balstoties uz personisko pārliecināšanas spēku.

Pastāvīgā pārstāvniecība Eiropas Savienībā starp pārējām Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām ir īpaša (4. attēls). Tajā pamatu ekspertīzei veido nozaru ministriju pārstāvji. Tāpēc prezidentūras laikā vairāk nekā jebkad mums bija svarīgas divas lietas – augstas klases eksperti no nozaru ministrijām un efektīva sadarbība ar nozaru ministrijām Rīgā. Kolēģu atbalsts no Rīgas un labākie Latvijas publiskās pārvaldes eksperti Pārstāvniecībā kopā veidoja sinerģiju, kuras rezultātā

4. attēls. Latvijas prezidentūra ES Padomē. Attēla centrā: Latvijas pastāvīgā pārstāve Eiropas Savienībā Ilze Juhansone, pastāvīgās pārstāves vietnieks Juris Štālmeistars un Latvijas pārstāvis Politiskajā un drošības komitejā Andris Pelšs.

Foto: ES Padome

mums līdz pat pēdējai prezidentūras dienai izdevās noturēt uzsākto tempu un strādāt, lai panāktu vienošanās ar Parlamentu.

Viens no iekšējiem izaicinājumiem Pārstāvniecībā prezidentūras sagatavošanas posmā bija tieši saskanīgas komandas izveidošana, kur katrs apzinās savu vietu, atbildību, stiprās un vājās puses. Sanākot kopā 186 spēcīgākajiem Latvijas publiskās pārvaldes ekspertiem no dažādām ministrijām un institūcijām (viņu vidū bija arī sekondētie eksperti no Eiropas Komisijas un Parlamenta), nebija vienkārši veidot komandu, kurā cits citu atbalsta un palīdz. Bet mēs sapratām, ka rezultātus varēsim sasniegt vien tad, ja strādāsim kopā. Un uz deviņiem mēnešiem mums izdevās nolikt malā katram savas ministrijas un pārstāvētās nozares pārliecību, tik dabisko vēlmi atdot atbildību kādam citam un atcerēties, ka valsts pārvalde ir vienota un mēs visi strādājam Latvijai. Ikvienam no mums bija sava atskārsmes par to, cik daudz spējam, cik tālu varam atvērt savas profesionālās varēšanas robežas, gan demonstrējot izcilu ekspertīzi un sarunu prasmes, gan uzņemoties darba grupu un dialogu vadību. Nebūt nav vienkārši apsēsties prezidentūras krēslā, uz klausīt 27 dažādus viedokļus un izlemt, kā rīkoties tālāk. Daudzi no mums atklāja, ka varam daudz vairāk, nekā bijām nojautuši. Es joprojām esmu pateicīga, ka man bija iespēja un gods strādāt kopā ar vislabākajiem un spēcīgākajiem Latvijas publiskās pārvaldes ekspertiem vienā no atbildīgākajiem

pēdējā laika valsts nozīmes projektiem starptautiskajā līmenī – Latvijas pirmajā prezidentūrā ES Padomē.

Padome un ES dalībvalstis. Ikdienā, esot ierindas delegācijas statusā, t. i., pārstāvēt nacionālās intereses ES lēmumu pieņemšanā, ikviens vairāk interesējas par savu interešu definēšanu, līdzīgi domājošo apzināšanu un koalīciju veidošanu, vienlaikus mēģinot identificēt oponentu galvenos argumentus. Prezidentūras laikā ir jāspēj izprast ikvienas delegācijas nostāju, problēmu būtību (varu tikai iedomāties, cik sarežģīta delegācija citām prezidentūrām esam mēs paši, jo pašiem sev precīzi formulēt problēmas būtību mums nereti nākas ļoti mokoši) un jāspēj piedāvāt iespējamo risinājumu. Šis bija viens no laukietilpīgākajiem darbiem, vienlaikus arī viens no tiem, ko eksperti allaž veica ar visaugstāko atbildības sajūtu. Pastāvīgo pārstāvju sanāksmē (COREPER II) visu sešu mēnešu garumā mums bija tikai viens vai divi gadījumi, kad kādas delegācijas nostāja bija zināms pārsteigums. Protams, neiztikām arī bez kurioziem – man vienmēr rūpīgi nācās atzīmēt, kuram kolēģim šoreiz zvanu pirmajam, kuram otrajam, lai nodrošinātu vienlīdzīgu un sabalansētu attieksmi un attiecīgi nākamajā reizē rīkotos citādi. Gan vēstnieku sanāksmju, gan Padomes sanāksmju sagatavošana prasīja lielu darbu un kontaktus kā ekspertu, tā vēstnieku līmenī. Nereti jautājums, kas sanāksmē aizņēma vien pāris minūšu, kuru laikā visi novērtēja prezidentūras paveikto, neformāli tika gatavots vairākas nedēļas.

Protams, mūsu darbs Padomē būtu bijis daudz sarežģītāks, ja nebūtu Padomes Ģenerālsekretariāta³ atbalsta. Sagatavošanas posmā kolēģi no Ģenerālsekretariāta mēģināja mazināt satraukumu, uzsverot, ka nav pamata bažām, viņi visu izdarīs. Jau toreiz un arī prezidentūras laikā šos mierinājumus uztvērām ar zināmu kritiku. Kolēģi tiešām centās palīdzēt, un liels paldies viņiem par to. Tomēr viņiem bieži vien neienāca prātā, ka nepieciešams izstāstīt visus faktus, ka nepieciešams informēt par visām alternatīvām, to stiprajām pusēm un trūkumiem. Viņi pieņēma, ka mēs visu zinām, bet mums, ikdienā nedomājot procesuālās kategorijās, daži aspekti bieži vien paliek nesaredzēti. Prezidentūras laikā mēs iemācījāmies uzdot visus iespējamus un neiespējamus jautājumus par ES lēmumu pieņemšanas procedūrām un to iespējamo ietekmi. Diemžēl mēs iemācījāmies arī to, ka nereti ES Padomes sekretariātā ir sava politiskā darba kārtība, kam ne vienmēr ir tas pats virziens, kas prezidentūrai. Mēs novērtējām Ģenerālsekretariāta padomus procedūras jautājumos, bet saturiskā atbildība pilnībā palika mūsu ziņā, jo ambīciju līmenis būtiski atšķīrās.

Eiropas Komisija. Pēdējie mēneši mūsu prezidentūras sagatavošanas posmā bija īpaši saspringti. Eiropas Komisija savā jaunajā sastāvā ilggadējā Luksemburgas finanšu ministra un premjerministra Žana Kloda Junkera vadībā darbu uzsāka 2014. gada novembrī, ieviešot pilnīgi jaunu, uz ciešāku EK iekšējo koordināciju

5. attēls. Latvijas Ministru prezidente Laimdota Straujuma, Eiropas Komisijas prezidents Žans Klods Junkers un Latvijas pastāvīgā pārstāve Eiropas Savienībā Ilze Juhansone

Foto: ES Padome

vērstu struktūru un iedibinot pirmā viceprezidenta, viceprezidentu un komisāru posteņus. Paraleli prezidentūras sagatavošanas posmam notika arī komisāru kabinetu veidošanas process un Komisija adaptējās darbam jaunajā struktūrā. Pārstāvniecībai tas nozīmēja pārmaiņas lielā daļā nozīmīgu sadarbības partneru, proti, mainījās liela daļa komisāru kabinetu vadītāji. Vienlaikus komisāri un viņu kabineti mēģināja atrast savu vietu un lomu jaunajā sistēmā. Lai labāk saprastu, kā Komisija tās prezidenta dotajā ietvarā (komisāru misijas vēstules) varēs palīdzēt mums īstenot izvirzītās prioritātes, burtiski pāris nedēļu laikā mēģinājām satikt visu komisāru un viceprezidentu pārstāvjus. Saprātām vienu – komisāri un viceprezidenti vēl tikai meklē savu *modus vivendi*.

Vienlaikus izbaudījām sajūtu, ko nozīmē būt informācijas epicentrā. Mēs runājām ar visiem – ar komisāru kabinetiem, viceprezidentu kabinetiem, ģenerāldirektoriem, Padomes Ģenerālsekretariāta pārstāvjiem, Eiropas Parlamenta ziņotājiem, politisko grupu koordinatoriem un, protams, dalībvalstu delegācijām. Rezultātā varējām dalīties informācijā ar pārējām institūcijām. Šī ir viena no mācībām, kas jāpaņem līdzī nākotnei: runāt un vēlreiz runāt ar visiem iesaistītajiem, lai iegūtu maksimāli plašu uzskatu spektru par lietu norisi. Protams, tam ir viens nosacījums – informētība, izpratne un pašiem savs skaidri definēts viedoklis par notiekošo, un redzējums par attīstības virzienu.

Jaunās EK identitātes meklējumi bija klātesošs elements visā mūsu prezidentūras laikā – kurš pieņem gala lēmumu par noteiktas politikas iniciatīvas laika grafiku, kurš izlemj satura virzienus, kurš piedalās Padomē un kurš – preses konferencē? Atrazdamies šo meklējumu labirintos, tomēr zinājām, ka varam paļauties uz Komisijas ekspertīzi konkrētu sarežģītu jautājumu risināšanā. Tāpat zinājām, ka varam rēķināties ar EK prezidenta Ž. K. Junkera politisku atbalstu lielākajai daļai būtisko jautājumu. Pamats tam bija gan Ministru prezidentes un viņas biroja izvērstā komunikācija ar Komisijas prezidentu un viņa komandu, gan ikdienas darbs, veidojot ciešus kontaktus. Šādus un līdzīgus stāstus mēs varētu atrast ikvienā jomā. Diemžēl nereti arī kļuvām par ķilniekiem EK iekšējai cīņai starp komisāriem, viceprezidenti un prezidenta kabinetu.

Eiropas Parlaments. Sadarbība ar Eiropas Parlamentu bija tā joma, kur mūsu pieredze un zināšanas pirms prezidentūras bija vismazākās. Tieši tāpēc tur ieguldījām visvairāk darba pirms prezidentūras un tās laikā. Dialogs ar konkrētām Eiropas Parlamenta nozaru komitejām⁴, ziņotājiem, atsevišķiem deputātiem, politisko partiju grupām un to sekretariātiem ir tikai neliela daļa no sazarotā mehānisma. Ministru uzstāšanās nozaru komitejās, prezentējot savas prioritātes, stundām ilgās debātes plenārsēdēs, divpusējas tikšanās un neformālas sarunas – tas viss veidoja nozīmīgu daļu no prezidentūras darba. Vislielākais izaicinājums – katrā brīdī līdz niansēm apzināties 28 dalībvalstu pozīcijas, lai vienmēr iekļautos Padomes mandātā vai saprastu tā elastības robežas.

Tieši dialogā ar Parlamentu iezīmējās institucionālā dimensija visā tās pilnībā. Politiski ļoti izteikti institucionāli pārmetumi sanāksmes laikā un personiska atvainošanās uzreiz pēc tās bija ikdiena. Pirms prezidentūras mūs māca bažas, ka nāksies saskarties ar iepriekšējo prezidentūru pieredzi, ka dialogā⁵ problēmas parasti rodas gados jauniem ekspertiem, jo parlamentārieši aicina norīkot hierarhiski augstāka līmeņa un politiskus sarunu partnerus. Mums izdevās veidot tik profesionālu dialogu, ka šis jautājums īsti nekad nenonāca darba kārtībā. Tomēr cilvēciski ļoti daudzi kontakti, it īpaši dialogos, bija ļoti ļoti smagi un prasīja lielu fizisku izturību, jo ES likumdošanas procesā teju par normu un stratēģiju ir kļuvušas ilgstošas kompromisa sarunas naktīs un agrās rītas stundās.

Bijām pirmā prezidentūra, kam Investīciju fonda jeb t. s. Junkera fonda regulas kontekstā nācās saskarties ar Parlamenta pieeju, reaģējot uz Komisijas jauno piedāvājumu likumdošanas procesam – proti, mazāk tiesību aktu, koncentrēšanās uz galveno. Pēc būtības tā ir pareiza pieeja, bet institucionāli Parlamentā tas nozīmēja zināmu satraukumu, ka nozaru komitejām būs mazāk iespēju iesaistīties likumdošanas procesā.

Prezidentūrai ir pienākums katrā Eiropas Parlamenta plenārsēdē pārstāvēt Padomes pozīciju par Parlamenta darba kārtībā iekļautajiem jautājumiem. Šis

tiešām bija visdzīvākais un intensīvākais no politiskās interakcijas elementiem, vienlaikus arī visprasošākais. Prezidentūras pārstāvim bija jāspēj atbildēt par visu jautājumu spektru, sākot no finanšu jomas un beidzot ar ārpolitikas jautājumiem. Tas bija uzdevums, kurā bija jāatrod ļoti delikāts balanss, un tajā visu ES dalībvalstu kopējais viedoklis ne vienmēr pilnībā saskanēja ar Latvijas nacionālo pozīciju.

Eiropadome un tās prezidents. Pēc Lisabonas līguma stāšanās spēkā visvairāk ir mainījusies valstu un valdību vadītāju loma prezidentūrā. Eiropadomes sanāksmes vada pastāvīgs prezidents, bet prezidentūras valdības vadītājam jānodrošina, ka viņa valdības ministri savās atbildības jomās sniedz ieguldījumu Eiropadomes sagatavošanā vai tās lēmumu ieviešanā. Mums bija svarīgi nodrošināt sasaisti starp dažādiem ES Padomes formātiem un Eiropadomi, lai ministru diskusijas veidotu pamatu valdību vadītāju diskusijām, vienlaikus nedublējot tās. D. Tusks iedibināja jaunu tendenci Eiropadomes darbā – ik reizi koncentrēties uz dažu, bet būtisku jautājumu apspriešanu, izvairoties no gariem Padomes secinājumiem, kurus turklāt precizē valstu un valdību vadītāji uz vietas. Tas ļauj jautājumus labāk sagatavot un saglabāt diskusijas stratēģisko ievirzi.

Bez tradicionālajām marta un jūnija Eiropadomēm prezidents D. Tusks sasauca vēl divas valstu un valdību vadītāju tikšanās. Februāra sanāksme bija veltīta drošības un Ukrainas konflikta noregulējuma jautājumiem, aprīlī aizsākās padziļināta diskusija par migrāciju. No šodienas perspektīvas redzam, ka diskusija patiešām tikai aizsākās. Tragēdijai, kuras laikā bojā gāja vairāk nekā 700 cilvēku, nākamajos mēnešos sekoja aizvien pieaugoša bēgļu plūsma uz Eiropu. Mobilizējot resursus un stiprinot Ārējo robežu aģentūru FRONTEX, Eiropas Savienības dalībvalstīm izdevās maksimāli mazināt bojāgājušo skaitu. Praktiskā rīcībā (ne tikai politikas ideju līmenī) izvērst aktīvu sadarbību ar trešajām valstīm, nopietni domāt par pasākumiem ārējo robežu stiprināšanā un veidot aktīvu atgriešanas politiku uzsākām tikai vasaras otrajā pusē.

Jūnija Eiropadomē valstu un valdības vadītāju darba kārtībā nonāca jautājums par finanšu palīdzības programmu Grieķijai. Tēma, kas kopš paša prezidentūras sākuma vīdēja fonā, bet palika eiropas grupas⁶ kompetencē, saasinājās pašās jūnija beigās. Līdz ar to mēs šajā jautājumā arī prezidentūras laikā vairāk iesaistījāmies kā viena no eirozonas dalībvalstīm, nevis kā prezidentūra.

Eiropas Ārējās darbības dienests. Tieši prezidentūras laikā līdz niansēm iepazīnām, ko īsti nozīmē līgumā ierakstītais, ka Eiropas Ārējās darbības dienests ir dienests, nevis institūcija, abu pārējo institūciju – Padomes un Komisijas – rūpīgi piešķatīts jautājums gan attiecībā uz kompetencēm, gan pārstāvību.

Jāatzīst, ka darba apjomu, ko no prezidentūras prasīja joma, kas nodota Augstās pārstāves un Komisijas viceprezidentes F. Mogerīni un Eiropas Ārējās darbības dienesta kompetencē, sagatavošanas posmā novērtējām tikai daļēji. Prezidentūras

6. attēls. Ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs un ES Augstā pārstāve ārlietās un drošības politikas jautājumos Federika Mogerīni

Foto: ES Padome

7. attēls. Ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs preses brīfingā pēc neformālās ES ārlietu ministru sanāksmes Rīgā 2015. gada 3. martā

Foto: ES Padome

laikā prāvu daļu Latvijas ārlietu ministra Edgara Rinkēviča kalendāra un darba veidoja pasākumi un notikumi, kuros viņam bija jāpārstāv ES, aizstājot F. Mogerīni.

Liels izaicinājums arī bija atrast konstruktīvu sadarbības modeli tajos jautājumos, kuros darba grupas pastāvīgi vada Eiropas Ārējās darbības dienesta pārstāvji, pēc tam jautājums nonāk prezidentūras atbildībā un tad Padomē atkal Augstās pārstāves ziņā. Bez skaidra redzējuma par saturu tas prasīja arī ļoti daudzas saskaņošanas un kontaktus, lai vienotos par kopīgi sasniedzamo uzdevumu un atbildību sadalījumu. Īpaši tas iezīmējās dažādu samitu sagatavošanas procesā, kad bija jāsabalansē dalībvalstu intereses un jāmeģina rast vienošanos ar otras puses pārstāvjiem.

Prezidentūra un ne tikai tā

Neraugoties uz bezgala garajām darba stundām Padomē un Parlamentā, svētdienās notiekošajām koordinācijas sanāksmēm, Pārstāvniecības kolēģi spēja ieraudzīt notikumus un piedalīties dzīvē ārpus tiešajiem prezidentūras uzdevumiem. Šeit es gribu minēt tikai divus būtiskus notikumus Briselē, kuriem nebija tiešas sasaistes ar prezidentūru, bet tie mums bija ļoti svarīgi. Viens no šiem notikumiem – “LR3 Klasika” ideja uzdāvināt kokli Briseles mūzikas instrumentu muzejam. Kad sākotnēji Latvijas Radio mūs uzrunāja, pirmā reakcija bija tipiski birokrātiska – mums ir prezidentūra, laika nav, esam aizņemti. Pāris minūtes apdomājušies, mēs sapratām, ka Laimas Jansones uzdāvinātā kokle vienam no zināmākajiem Briseles muzejiem ir būtisks elements Latvijas atpazīstamības veidošanā Briselē un Eiropā. Rezultātā tas izvērsās par vienu no prezidentūras laika emocionālākajiem pasākumiem arī mums pašiem.

Vēl viena lieta, par ko mēs esam patiesi lepni prezidentūras laikā, ir Latvijas komanda Briseles maratonā. Par spīti ikdienas aizņemtībai, maratonā mūsu prezidentūras komandā piedalījās vairāk nekā 40 dalībnieku. Tie bija gan Pārstāvniecības eksperti, gan kolēģi no ES institūcijām, gan vienkārši atbalstītāji. Un mums tas bija svarīgi – mēs bijām visi kopā un mēs varējām to izdarīt.

Latvijas prezidentūra Eiropas Savienības Padomē būtu bijusi krietni vien citādāka, ja mums nebūtu **cilvēku, kuri mūs iedvesmoja**.

Bijusi Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga ļāva mums saprast, ka ikvienam ir savi vājie brīži, un tas tikai stiprina mūsu spēju iet tālāk. Uldis Pāvuls un Valdis Melderis lika mums pārvērtēt savas atvērtības robežas un apzināties atbildību par kolēģiem. Tekstilmākslinieka Egila Rozenberga gobelēni Pārstāvniecības telpās katru dienu mūs iedvesmoja un deva zemes spēku iet un turpināt ikdienas darbus. Īpaši grūtos brīžos pietika tikai apstāties vestibīlā un sajūst enerģiju no viņa gobelēniem, lai atkal varētu iet tālāk.

Kā jau ievadā minēju, šis ir skats uz Latvijas pirmo prezidentūru Eiropas Savienībā no Pastāvīgās pārstāvniecības perspektīvas. Ministriem un kolēģiem Rīgā daudzas lietas noteikti iezīmētos citādi. Neformālās sanāksmes Rīgā, konferences, ministru tikšanās, sadarbība ar Eiropas Parlamentu – katrs no šiem sadarbības aspektiem ļauj paraudzīties uz prezidentūru caur citu prizmu. Vienā no prezidentūras sagatavošanas pasākumiem kolēģiem tika lūgts uzrakstīt, kādus vārdus viņi no Pārstāvniecības vadītājas vēlētos dzirdēt prezidentūras noslēgumā. Viens no variantiem bija – tiekamies nākamajā prezidentūrā! Un ar pilnu atbildību es varu teikt – ar šo komandu esmu gatava atkal tikties nākamajā prezidentūrā Eiropas Savienības Padomē, pat ja tā būs pēc 14 gadiem!

Atsauces

¹ Parasti es ļoti iebilstu, ja kāds sāk stāstu ar noliegumu. Šoreiz būs izņēmums. Un tā – šis raksts nebūs akadēmisks stāsts par statistiku, par tiesību aktiem, par sasniegumiem. Šis raksts lielākoties veltīts sajūtām un pārdomām par to, kas veidoja Latvijas pirmo prezidentūru Eiropas Savienības Padomē ar tik cilvēcisku seju, kā tas izdevās mums. Mums tas bija svarīgi – izstāstīt stāstu par Latviju, tās cilvēkiem Eiropas kopsakarībās. Mēs centāties, lai tas izdodas. Vērtējums ir mūsu starptautisko partneru ziņā.

² *Antici* un *Mertens* Briseles institucionālajā struktūrā ir divu kādreizējo ES dalībvalstu augstāko diplomātu vārdā nosauktas institucionālās darba grupas, kurās ik nedēļu Briselē tiekas 28 ES dalībvalstu diplomāti, kas sagatavo regulārās dalībvalstu pastāvīgo pārstāvju (COREPER II) un viņu vietnieku (COREPER I) sanāksmes. Pastāvīgie pārstāvji (COREPER) savukārt nodrošina politisko lēmumu sagatavošanu pieņemšanai ES dalībvalstu ministru un/vai premjerministru un prezidentu līmenī.

³ ES Padomes Ģenerālsekretariāts ir ES pastāvīgo ierēdņu komanda, kas ikdienā palīdz 28 ES dalībvalstīm nodrošināt ES lēmumu pieņemšanas un likumdošanas procesu dalībvalstu Padomē, atvieglojot prezidentūrai un dalībvalstu delegācijām darbu ar izskatāmo dokumentu sagatavošanu, sanāksmju protokolēšanu, lēmumu pieņemšanā gūto rezultātu apkopošanu u. tml.

⁴ Eiropas Parlamenta nozaru komitejām ir zināma analogija ar nacionālo parlamentu atbildīgajām komisijām, kas apstiprināmo likumdošanu sākotnēji izskata un sagatavo pieņemšanai Parlamenta plenārsēdēs.

⁵ Par trialogiem sauc sarunvešanu ES likumdošanas procesa norisē, kuras gaitā visas trīs ES lēmumu pieņemšanā iesaistītās institūcijas – Eiropas Komisija kā iniciatīvu ierosinātāja, kā arī ES Padome un Eiropas Parlaments kā likumdevēji – sarunu procesā cenšas panākt kompromisa vienošanos, lai paātrinātu likumdošanas pieņemšanas procesu.

⁶ Eurogrupa ir neformāls ES Padomes formāts, kurā eirozonas dalībvalstu pārstāvji apspriež kopīgo eirozonas interešu jautājumus.

EDGARS RINKĒVIČS

Latvijas ieguldījums ceļā uz stabilitāti un reģionālo drošību

“Iesaistīta Eiropa” – tādu moto 2015. gada sākumā bijām izvēlējušies Latvijas prezidentūras ES Padomē ārpolitiskajām prioritātēm. Nosaukums ir simbolisks. Pateicoties iesaistītas un atvērtas Eiropas idejai, pirms 25 gadiem Latvijai bija iespējams īstenot savu atgriešanos Eiropas valstu saimē.

Kopš atguvām neatkarību, savas valsts transformācijā neesam bijuši vieni. Vienmēr esam izjutuši savu šodienas sabiedroto atbalstu un palīdzību. ASV, Vācija un it īpaši Ziemeļvalstis apzinājās savu atbildību sekmēt Baltijas valstu eiroatlantisko integrāciju. Un no šo valstu atbildības un atbalsta, kā to daudzviet šīs grāmatas lappusēs atklāj mūsdienu Latvijas ārpolitikas veidotāji un diplomāti, bija atkarīgas mūsu valsts izredzes nostāties uz stabilitātes, drošības un attīstības ceļa. Gandrīz neticami, taču nieka ceturtdaļgadsimta laikā esam veikuši ceļu no okupētas valsts līdz ES Padomē prezidējošai valstij. Tagad esam jaunas atbildības priekšā.

Mūsu šodienas īpašā atbildība par Eiropas Savienības austrumu kaimiņiem un Centrālāziju nav tikai pienākuma apziņas diktēta, tas nav parāds par atbalstu, ko savulaik saņēmām no savas integrācijas advokātiem. Gluži tāpat kā mūsu atbalstītāju vienīgā motivācija nebija tikai vēsturiskās netaisnības novēršana, arī mēs mūsu kaimiņvalstīs pragmatiski veicinām tiesiskumu un ekonomisko sadarbību kā spēcīgāko stabilitātes un drošības garantu. Kopš Latvija ir iestājusies Eiropas Savienībā, mēs esam aktīvi šo valstu advokāti dažādās ES struktūrās. Esam iesaistītas un atvērtas Eiropas idejas aizstāvji.

Gluži dabiski, ka Latvijas prezidentūru ES Padomē 2015. gadā vēlējamies izmantot savas ārpolitikas mērķu veicināšanai, aktivizējot ES iesaisti tieši Austrumu partnerības un Centrālāzijas reģionā – valstīs, ar kurām Latvijai jau vēsturiski izveidojušās ciešas attiecības un sadarbība. Ņēmām vērā Latvijas uzkrāto ekspertīzi, veiktās iestrādes un nacionālās intereses šajā reģionā.

Divas no sešām Austrumu partnerības partnervalstīm – Baltkrievija un Ukraina – ir svarīgi Latvijas tirdznieciskie un ekonomiskie partneri, pirmā turklāt ir arī mūsu kaimiņvalsts, ar kuru Latvijai ir attīstīti pārrobežu sakari. Gruzijai un Moldovai Latvija ir sniegusi nozīmīgu attīstības politikas atbalstu. Gadu gaitā ar šīm valstīm izveidojusies cieša sadarbība praktiski visās divpusējo attiecību jomās. Attiecībās ar Armēniju un Azerbaidžānu esam radījuši labus priekšnosacījumus tālāku politisko un ekonomisko attiecību attīstībai.

Kopš neatkarības atgūšanas mērķtiecīgi būvētās ciešās attiecības ar Centrālāzijas valstīm devušas Latvijai iespēju īsā laikā izveidot NATO sabiedroto miera uzturēšanas misijām tik nozīmīgo Ziemeļu apgādes ceļu no Latvijas uz Afganistānu. Svarīga nozīme bija arī Latvijas pozitīvajam tēlam šajās valstīs, kā arī laba spēja citam citu izprast gan mentāli, gan valodiski. Mūsu prezidentūras prioritātes bija labi saprotamas, un no sabiedrotajiem saņēmām nozīmīgu atbalstu to īstenošanā.

Latvijas primārais mērķis bija sniegt jaunu impulsu tālākai Austrumu partnerības attīstībai, stiprinot šo ES politiku kā specifisku Eiropas kaimiņu politikas sastāvdaļu, kā arī sniegt ieguldījumu Eiropas Savienības un atsevišķu ES Austrumu partnervalstu attiecībās.

Pirmkārt, mēs labi apzinājāmies, ka Eiropas Savienībā ir dažādas valstis ar dažādām vēsturiskām pieredzēm un interesēm, tāpēc mūsu darbība bija vērsta uz to, lai pašas ES iekšienē panāktu konsensu par nepieciešamību stiprināt Austrumu partnerību. Otrkārt, mums bija skaidrs, ka Austrumu partnervalstu mērķi un intereses Eiropas Savienības virzienā ir dažādas. Latvija bija gatava ņemt vērā katras valsts pieeju, meklējot individuālu risinājumu tās attiecību veidošanai ar ES. Treškārt, mēs labi apzinājāmies: lai arī ES Austrumu partnerība ir ES politikas platforma formātā “28 + 6”, ir virkne trešo valstu, to skaitā ASV, Krievija, Turcija, Norvēģija, Japāna un citas, kurām ir intereses šajā reģionā.

Latvija kopā ar saviem ES sabiedrotajiem deva skaidru politisko signālu, ka Austrumu partnerība nekad nav bijusi un arī nebūs vērsta ne pret vienu trešo valsti. ES un Centrālāzijas attiecībās vēlējāmie sniegt ieguldījumu stabilitātes un drošības sekmēšanā un ekonomiskās sadarbības kontaktu attīstīšanā reģionā. Vēlējāmie nostiprināt izpratni par Centrālāzijas nozīmīgumu mūsu tuvāko kaimiņvalstu stabilitātē un izaugsmē un uztvērām to kā būtisku sadarbības elementu ES un Āzijas attiecībās.

Tagad, kad prezidentūra veiksmīgi aizvadīta, varam būt lepni par paveikto. Katrā posmā mēs sasniedzām maksimālo, kas kopumā devis rezultātu, kuru pirms prezidentūras daudzi pamatoti uzskatīja par neiespējamu. Mūsu darbu tagad augstu novērtē gan Eiropas, gan partnervalstu kolēģi. Briselē atzīst, ka no Latvijas var mācīties, kādai jābūt prezidentūras politiskajai vadībai. Mūsu prezidentūra deva impulsu Austrumu partnerībai par spīti konfliktam Ukrainā. Centrālāzijas reģions atgriezās ES darba kārtībā. Ņemot vērā ģeopolitisko kontekstu un ārējās krīzes prezidentūras sākumā, mūsu sasniegumi “iesaistītas Eiropas” īstenošanā nebūt nav tik pašsaprotami. Izšķirošs bija mērķtiecīgs Latvijas ārlietu dienesta darbs. Nozīmīgs bija arī mūsu partneru – īpaši Eiropas Ārējās darbības dienesta – atbalsts. Personīgi novērtēju izcilo sadarbību ar ES Augsto pārstāvi ārlietās Federiku Mogerīni un viņas atbalstu un varu apliecināt, ka Latvijas ārlietu dienesta un Eiropas Ārējās darbības dienesta (EĀDD) pirms prezidentūras izteiktā apņemšanās strādāt kā komandai patiesi īstenojās.

Tomēr – ko tieši mēs savā prezidentūrā sasniedzām? Cik paliekoši ir mūsu sasniegumi?

Austrumu partnerība

Svarīgi atcerēties, ka Latvijas prezidentūrai nācās saskarties un rēķināties ar ļoti sarežģītu ģeopolitisku situāciju, kas apgrūtināja Latvijas izvirzīto mērķu sasniegšanu. Krievijas īstenotā agresija pret Ukrainu bija izraisījusi nedrošību plašākā reģionā. Ne vien Austrumu partnerības un Centrālāzijas valstis, bet arī ES dalībvalstis tiešā un ne tik tiešā veidā izjuta nestabilitātes izcelšanās iespējamību, teritoriālās integritātes apdraudējumu, dažāda veida hibrīdo izaicinājumu, ārējā spiediena ietekmi tirdzniecības ierobežojumu veidā, energoresursu piegāžu pārtraukšanas iespējamības draudus, kā arī ieilgušo konfliktu eskalācijas draudus. Tas atspoguļojās arī vairāku ES dalībvalstu nostājā. ES Austrumu partnerības politika faktiski bija nonākusi krustcelēs. Ja ne gluži oficiālā retorikā, tad neformāli pētnieku līmenī bija dzirdamas apokaliptiskas noskaņas attiecībā uz Austrumu partnerības politikas nākotni. Šādā situācijā mūsu diplomātiem bija smags uzdevums.

Par svarīgāko prezidentūras uzdevumu faktiski kļuva apliecinājuma sniegšana Austrumu partnerības politikai vispār. Rīgas samitam 2015. gada 21.–22. maijā bija jāklūst par apliecinājumu, ka Austrumu partnerības politikai ir ne vien visu dalībvalstu spēcīgs atbalsts, bet tā ir arī pieprasīta pašās Austrumu partnerības valstīs. Latvijai bija ne tikai jāuztausta katras ES un Austrumu partnerības valsts noskaņojums, bet arī jāsniedz jēgpilni priekšlikumi tālākai Austrumu partnerības politikas attīstībai.

Lai gan darbu uzsākām jau labu laiku pirms prezidentūras, vēl īsi pirms Rīgas samita bija vairāki atvērti jautājumi. Galvenokārt jau tas, kādus signālus ES vajadzētu sūtīt Ukrainai, Moldovai un Gruzijai – valstīm, kuras ir uzrādījušas visprogresīvāko sniegumu un paudušas vēlmi ciešāk integrēties Eiropas Savienībā. Viedokļu atšķirību dēļ ES iekšienē bijām situācijā, kad teju nācās “cīnīties” par ES iepriekš doto solījumu un apņemšanos atkārtotu apstiprināšanu šīm partnervalstīm.

Latvijas integrācijas vēsture Eiropā man personīgi ļāva izprast šo valstu cerības un izjūtas pirms Rīgas samita. Lai gan ārējais fons 2015. gadā nav precīzi salīdzināms ar 90. gadu beigām, kad ES un NATO dalībvalstis pieņēma mūsu valsts nākotnei svarīgus lēmumus, varam droši salīdzināt ES iekšējo lēmumu veidošanas procesus, kurus, no vienas puses, virza integrācijas “draugu grupas”, bet vienlīdz lielā mērā tos var kavēt pret Eiropas integrāciju skeptiskāk noskaņotās valstis.

Tieši t. s. ES skeptiskajās valstīs Latvijas diplomātiem bija sarežģītākais uzdevums. Jau pirms prezidentūras ar mūsu atbalstu, piesaistot arī Latvijas pētniekus, dažādos semināros un konferencēs veicinājām diskusijas galvenokārt ES dienvidu valstīs. Paradoksāli, bet ne mazāk pūļu veltījām Austrumu partnerības būtības izskaidrošanai trešajās valstīs, kļiedējot dažādus mītus. Rīgas samita norises laikā varējām pārliecināties, tēlaini izsakoties, par “ziloni istabā”, proti, par to, cik patiesībā nokaitētas ir dažu Austrumu partnerības valstu savstarpējās attiecības.

Smagais ģeopolitisks konteksts un vairāki citi faktori, kas saistīti ar Austrumu partnerības valstu iekšpolitisko situāciju, cilvēktiesību un mediju brīvības situācijas pasliktināšanos un savstarpējām kaimiņattiecībām, nenoliedzami ietekmēja ES divpusējo attiecību veidošanu ar Austrumu partnerības dalībvalstīm.

Pirms Rīgas samita Gruzija, Moldova un Ukraina bija noslēgušas asociācijas līgumus ar ES. Šie līgumi paredzēja plašu transformāciju šajās valstīs un tuvināšanos ar ES. Moldova bija izpildījusi visus nosacījumus, lai tās pilsoņi varētu bez vīzas ceļot uz Šengenas valstīm. Rīgas samita lēmumiem bija svarīga nozīme Gruzijas un Ukrainas tuvināšanā bezvīzu ceļošanas iespējai, un 2015. gada decembrī tā realizējās pozitīvā Eiropas Komisijas atzinumā par abām valstīm, kam 2016. gadā varētu sekot bezvīzu režīma ieviešana.

Eiropas Savienība arī novērtēja šo valstu vēlmi veicināt ciešākas attiecības ar Eiropas Savienību, un tas paver ceļu Gruzijai, Moldovai un Ukrainai tālākai

dialoga stiprināšanai ar ES, kad tam būs gatavas abas puses. Eiropas Savienība atkārtoti uzsvēra savu atbalstu šo trīs un citu Austrumu partnerības valstu teritoriālai integritātei.

Ievērojot Latvijas ciešos divpusējos sakarus ar Baltkrieviju, nonācām pie kopīgas izpratnes par nepieciešamību stiprināt arī dialogu starp ES un Baltkrieviju. Mums izdevās sekmēt ES un Baltkrievijas sarunas par vienkāršotu vīzu izsniegšanas kārtību. Latvijas prezidentūras laikā Baltkrievija pievienojās t. s. Boloņas procesam, kas ļauj tai iekļauties Eiropas kopīgajā izglītības sistēmā. Latvija augsti novērtēja Baltkrievijas vēlmi izvirzīt digitālo tehnoloģiju jomu kā vienu no Austrumu partnerības daudzpusējās sadarbības jomām, un tika sarīkota pirmā ES un Austrumu partnerības ministru tikšanās. Turpinoties atsalumam Baltkrievijas un ES attiecībās, Minsku apmeklēja daudzas augstu stāvošas ES amatpersonas.

Armēnijas pievienošanās Eirāzijas ekonomiskajai savienībai palēnināja Armēnijas iesaistišanos konsultācijās ar ES par jauna divpusēja sadarbības līguma elementiem. Tomēr laikā, kad notika Rīgas samits, ES un Armēnija jau bija spējušas panākt vienošanos par jauna divpusējas sadarbības līguma izstrādi, kas noteiks abu pušu attiecības tuvākajos gados.

ES un Azerbaidžānas attiecībām tika meklēts jauns ietvars. Neilgi pirms samita ES saņēma Azerbaidžānas priekšlikumu par jaunu divpusējo līgumu. Vienlaikus ES un Azerbaidžānas attiecību darba kārtībā bija arī cilvēktiesību un mediju brīvības jautājumi.

Latvijas prezidentūras laikā 2015. gadā notika ceturtais ES un Austrumu partnerības samits. Līdzšinējo ES un Austrumu partnerības attiecību pieredzē tieši Rīgas samits kļuva par visplašāk apmeklēto – tajā bija klāt valstu un valdību vadītāji teju no visām ES valstīm un partnervalstīm. Šis sasniegums skaidri apliecināja ES gatavību turpināt īstenot sākotnēji definēto plānu par stabilitātes, drošības un labklājības zonas izveidi Eiropas austrumos. Notika arī trīs nozaru – iekšlietu, tieslietu, tirdzniecības un digitālās ekonomikas – ministru sanāksmes, tādējādi stiprinot arī Austrumu partnerības daudzpusējās sadarbības dimensiju. Austrumu partnerības samita priekšvakarā bijām organizējuši arī Austrumu partnerības mediju konferenci, biznesa forumu, kā arī pilsoniskās sabiedrības konferenci. Latvija arī deva nozīmīgu ieguldījumu ES un Austrumu partnerības valstu jaunatnes organizāciju un pašvaldību sadarbības veicināšanā. Latvijas diplomātiskās misijas, kā arī ministrijas rīkoja vairākus seminārus un konferences, kurās tika sniegta plaša informācija par prezidentūras prioritātēm, plāniem un paveikto Eiropas kaimiņu politikas kontekstā. Rīgas samita deklarācija ieies vēsturē kā Austrumu partnerības tālākās darbības “ceļa karte” līdz nākamajam samitam 2017. gadā.

Centrālāzija

Ar Centrālāzijas valstīm Latviju saista īpašas attiecības. Atšķirībā no vairākuma ES dalībvalstu, kam reģions ir *terra incognita* – ģeogrāfiski tāla un sveša teritorija, kur valda autoritāri režīmi, mēs skatāmies uz Centrālāziju citām acīm. Mums tā asociējas ar vietējo cilvēku viesmīlību un draudzību pret Latviju. Mēs redzam sadarbības ekonomisko potenciālu, mēs izprotam reģiona vēsturi un politiskās realitātes.

ES iesaiste bija svarīga arī Afganistānas un reģiona drošības kontekstā. Centrālāzijas reģionam ir milzu potenciāls. Reģions ir bagāts ar energoresursiem. Tas atrodas svarīgā transporta savienojumu mezglā. Taču nestabilitāte un drošības riski gan reģiona iekšienē, gan ārpus tā neļauj šo potenciālu izmantot. Latvija kā NATO dalībvalsts piedalījās Starptautisko drošības atbalsta spēku (ISAF) operācijā Afganistānā un arī citādi atbalstīja starptautiskos centienus stabilizēt Afganistānu un Centrālāziju.

Tieši saistībā ar ASV un NATO operācijām Afganistānā un t. s. Ziemeļu sadales tīklu Latvijas sadarbība ar Centrālāziju ieguva papildu dinamiku. Viens no Ziemeļu sadales tīkla maršrutiem no Afganistānas caur Centrālāziju ved uz Latviju. 2013. gadā caur Latviju tika novirzīta puse visu Ziemeļu sadales tīkla kravu – tas bija liels ieguvums Latvijas ekonomikai. Jau tad bija skaidrs, ka Ziemeļu sadales tīkla militāro kravu tranzīts drīz izsīks. Tāpēc Latvija aktīvi strādāja, lai šo maršrutu komercializētu, cenšoties iesaistīt arī Centrālāziju.

Latvijas saikne ar Centrālāziju kļuva vēl ciešāka, kad mūsu vēstniecībām Uzbekistānā un Kazahstānā sāka uzticēt starptautiskos pienākumus. 2010. gadā Latvijas vēstniecība Uzbekistānā pildīja ES prezidentūras funkcijas, pārstāvēt Beļģiju, bet vēlākos gadus mūsu vēstniecības Uzbekistānā un Kazahstānā veica NATO kontaktpunkta pienākumus. Šī bija mūsu partneru liela uzticēšanās Latvijai. Tādējādi nostiprinājām savu starptautisko reputāciju.

Jāatzīst, ka ES ārpolitikas darba kārtība pēdējos gados ir bijusi pārblīveta ar neatliekamiem jautājumiem. Tikai pusgadu pirms Latvijas prezidentūras konstatējām, ka esam neapskaužamā situācijā – 2014. gadā plānotais pārskats par Eiropas Savienības Stratēģiju Centrālāzijai bija atlikts uz nezināmu laiku. Sliktis signāls reģiona valstīm bija arī 2014. gada rudenī apturētais ES Īpašā pārstāvja Centrālāzijai mandāts. Šādos apstākļos Latvija vēlējās palīdzēt atdzīvināt dinamiku ES un Centrālāzijas attiecībās. Cik reālistiski tas bija?

Uzskatījām, ka Eiropas Savienībai jāaktivizē sava iesaiste Centrālāzijā. ES šajā reģionā ir gan intereses, gan labas iestrādes – politiskā stratēģija un instrumenti tās īstenošanai (diplomātiskās pārstāvniecības un tehniskās palīdzības programmas). Turklāt Centrālāzijas valstis ir ieinteresētas ES klātbūtnē, lai veidotu

t. s. daudzvektoru ārpolitiku. Bija nepieciešams uzlabot darba saturu un metodes. ES vajadzēja adaptēties mainīgajos ģeopolitiskajos apstākļos, samērot savas iespējas ar reālo situāciju un vajadzībām Centrālāzijā.

Latvija bija gatava savā prezidentūrā ES politiskā līmenī veicināt stratēģisku diskusiju par nākotnes attiecībām ar Centrālāziju. Mēs arī gribējām panākt ES lielāku atpazīstamību reģionā, vairāk augsta līmeņa kontaktu un ES praktisko iesaisti. Centrālāzijas valstīm bija reālās vajadzības, un ES resursi bija jānovirza tur, kur tie ir visvairāk nepieciešami.

Jau krietnu laiku pirms prezidentūras uzsākām priekšdarbus. Tie ietvēra konsultācijas ar partneriem ES dalībvalstīs, ES institūcijās un Centrālāzijā. Būtisks mums bija Vācijas atbalsts, jo tieši Vācijas prezidentūra 2007. gadā ārlietu ministra Franka Valtera Šteinmeiera vadībā bija iniciatore jaunas ES politikas veidošanai reģionā, sekmējot ES Stratēģijas Centrālāzijai sagatavošanu. Saprātām, ka Rīgā un Berlīnē ir līdzīgas intereses un vienlīdz pragmatisks redzējums par ES attiecībām ar Centrālāziju. Mēs bijām vienisprātis, ka reģions ir stratēģiski nozīmīgs un ka tāpēc Eiropas Savienībai ir jābūt daudz aktīvākai Centrālāzijā. Vēlāk šī mūsu stratēģiskā sadarbība rezultējās kopējās Latvijas–Vācijas pozīcijās un ieteikumos ES Stratēģijas Centrālāzijai pārskatam. Mūsu redzējumu vēlāk atbalstīja arī pārējās ES dalībvalstis.

Konsultācijās ar EĀDD mūsu galvenais temats bija gaidāmais ES Stratēģijas Centrālāzijai pārskats, kurš tobrīd bija atlikts malā. Mudinājām uz ES politiska līmeņa stratēģisku diskusiju. Aicinājām arī atjaunot ES Īpašā pārstāvja Centrālāzijai mandātu.

Centrālāzijas valstu atbalsts sekoja ātri. Tam pamatā bija uzticēšanās Latvijai kā atbildīgam, izprotošam un draudzīgi noskaņotam sadarbības partnerim. Pozitīvu lomu nospēlēja Latvijas pārliecība, ka Eiropas Savienībai ir vairāk jāuzklausā Centrālāzijas valstis, vairāk jāņem vērā katras Centrālāzijas valsts individuālā specifiskā situācija, intereses un vēlmes sadarboties ar Eiropas Savienību.

Arī Briselē saprata, ka Latvijas prezidentūra ir iespēja kopīgi risināt visai ES svarīgos jautājumus. Tas sekmēja nozīmīga atbalsta saņemšanu no Eiropas Savienības.

Semināri un konferences izrādījās noderīgi. Tie palīdzēja labāk izprast, kāda ir ES pievienotā vērtība Centrālāzijā šā brīža mainīgajā politiskajā un drošības situācijā, kad aug globālā terorisma draudi un turpinās reģiona valstu iekšējās nesaskaņas. Bija jāsaprot, kurās jomās ir vērts turpināt ES sadarbību ar reģiona valstīm un kurās esam bijuši mazāk efektīvi. Cits svarīgs jautājums: vai ir attaisnojusies ES reģionālā pieeja vai tomēr labāk veidot attiecības uz individuāliem pamatiem. Katra Centrālāzijas valsts bija atšķirīga, ikvienai bija nepieciešama individuāla pieeja. Bija svarīgi lauzt ES iepriekš pieņemtās “skolotāja–skolēna” darba

metodes. Centrālāzijas valstu partneri vēlējās tikt uzklauti un veidot sadarbību uz līdzvērtīgiem principiem.

Latvija šajās diskusijās bija aktīva. Mūsu priekšlikumi balstījās uz mūsu pašu pieredzi. Mēs uzsvērām, ka ES ir jādoma par pareizo līdzsvaru, veidojot attiecības ar reģionu, proti, ka atbalsts atvērtas demokrātiskas sabiedrības izveidei nedrīkst negatīvi ietekmēt ES un Centrālāzijas darba kārtību kopumā. Mēs arī paudām viedokli, ka ES jāmeklē sinerģija ar citu spēlētāju iniciatīvām. Ar to mēs galvenokārt domājām Ķīnas augošo interesi un investīcijas reģionā transporta infrastruktūras veidošanā. Aicinājām ES vairāk iesaistīties sadarbībā transporta un tranzīta nozarē. Tāpat mēs piekritām citiem, ka ne vienmēr pie ES sarunu galda jāsež visām piecām Centrālāzijas valstīm – vajadzīga individuāla pieeja. Kopumā diskusijās izskanēja līdzīgs redzējums. Mūsu idejas un priekšlikumi vēlāk tika integrēti ES Stratēģijas Centrālāzijai pārskatā. 2015. gada jūnijā, noslēdzoties Latvijas prezidentūrai, ES Padome pieņēma secinājumus par Centrālāziju, kuri ir iesāktā darba turpinājuma pamatā.

Centrālāzijas reģionā ir ļoti straujš iedzīvotāju skaita pieaugums, turklāt iedzīvotāju lielākā daļa ir jaunāka par 25 gadiem. Darba tirgum tas ir potenciāls, bet tā izmantošana ir atkarīga no izglītības. Tāpēc vien ES palīdzība izglītības jomā Centrālāzijā tika uztverta ļoti pozitīvi. Interese bija gan par augstāko, gan arī par profesionālo izglītību. Izglītība jau bija kļuvusi par ES prioritāti sadarbībā ar Centrālāziju. Arī Latvijai sadarbība ar Centrālāziju izglītības jomā veidojās ļoti veiksmīga. Daudzi Centrālāzijas studenti mācās Latvijas augstskolās. Mēs redzējām jēgu ES stingrākam atbalstam izglītībai.

Eiropas Komisijas vadībā tika īstenotas ES palīdzības programmas Tadžikistānai, Turkmēnistānai un Uzbekistānai, kā arī reģionālās programmas. Nav mazsvarīgi, ka ES attīstības sadarbības finansējuma apjoms Centrālāzijai bija ievērojami audzis, un šis pieaugums vērojams tieši izglītības jomā. Tomēr Eiropas Komisijas uzdevums programmu īstenošanā nebija viegls. Ikdienā strādājot ar Komisiju un EĀDD, mēs tuvplānā ieraudzījām, cik grūti bija realizēt ES politiskos lēmumus un programmas. Paradoksāli, bet kopš 2007. gada ES Stratēģijas Centrālāzijai uzsākšanas vēl ne reizi nebija izdevies sasaukt ES un Centrālāzijas izglītības ministru sanāksmi. ES izglītības programmām trūka Centrālāzijas valstu politiskā līmeņa atbalsta.

Komisija bieži uzsvēra, ka trūkst ES dalībvalstu atbalsta izglītības jomai. No Latvijas prezidentūras tika sagaidīta iesaiste ES un Centrālāzijas izglītības ministru sanāksmes organizēšanā. Komisija solīja to finansiāli un saturiski atbalstīt.

Latvijas augstskolas par šādu ES un Centrālāzijas izglītības ministru sanāksmes sasaukšanu Rīgā izrādīja lielu interesi. Tas būtu gan politisks, gan praktisks ieguvums Latvijai, jo ļautu popularizēt Latvijas augstskolas Centrālāzijā. Latvijas

izglītības eksperti, kuri strādāja Centrālāzijā, minēja virkni diskutējamo tēmu, piemēram, Boloņas process, augstskolu akreditācija. Arī Rīgas Juridiskā augstskola, kura īsteno apmācību programmu Austrumu partnerības un Centrālāzijas ierēdņiem, izrādīja lielu interesi.

Pēc iekšējām diskusijām lēmām, ka varam uzņemties sarīkot šādu pasākumu Latvijā. Ārlietu ministrija cieši sadarbojās ar Izglītības ministriju, kas bija atbildīga par šīs ES un Centrālāzijas izglītības ministru sanāksmes saturu. Mūsu sadarbība ar ES institūcijām un Centrālāzijas valstu partneriem izvērtās produktīva, turklāt tā nostiprinājās ilgtermiņā. Mēs panācām, ka uz Rīgu atbrauca Centrālāzijas valstu izglītības ministri un augsta līmeņa amatpersonas. Šis pirmais šāda līmeņa politiskais dialogs izglītības jomā bija rezultatīvs tāpēc, ka visi vienojāmies par kopīgām prioritātēm un rīcības plāniem. Pēc tam mūsu Izglītības ministrija iesaistījās Eiropas Savienības ilgtermiņa izglītības iniciatīvās Centrālāzijā. Arī tas ir konkrēts panākums.

Prezidentūras laikā svarīga loma tika atvēlēta drošībai, robežu pārvaldībai un pretterorisma aktivitātēm. Starptautisko drošības spēku klātbūtnes samazināšana Afganistānā lika ES pievērst lielāku uzmanību atbalsta sniegšanai Centrālāzijas valstīm. Šajā kontekstā viena no konkrētām Latvijas iniciatīvām pelna īpašu ievēribu. Tā ir aktīvā Latvijas loma Centrālāzijas Robežu pārvaldības stiprināšanas programmā. Mūsu robežsardzes un muitas eksperti jau bija uzkrājuši vērtīgu pieredzi, līdzdarbojoties vairākās starptautiskās programmās citu valstu vadībā, un tagad bija pienācis laiks pašiem uzņemties vadību. Uzņemoties programmas konsorcija līdera lomu, Latvija šobrīd sniedz būtisku ieguldījumu Centrālāzijas valstu iestāžu kapacitātes palielināšanā robežu drošības jomā.

Mēs redzējām, ka nepieciešama arī aktīvāka ES iesaiste Centrālāzijā *pretterorisma jomā*. Domājām, kā palīdzēt Centrālāzijas valstīm situācijā, kad pieaug drošības riski reģionā Afganistānas dēļ, kā arī saistībā ar ārvalstu kaujinieku fenomenu. Šajā sakarā noteikti jāpiemin Latvijas organizētais ES un Centrālāzijas pretterorisma seminārs kopā ar ES institūcijām 2015. gada martā.

Savukārt aprīlī Rīgā tika sapulcināti Āzijas un Eiropas transporta ministri, ES un citu starptautisko institūciju un nevalstisko organizāciju pārstāvji, uzņēmēji, loģistikas kompānijas un lielākie kravu pārvadātāji, lai apspriestu Eiropas un Āzijas sauszemes savienojumu attīstību, šķēršļu novēršanu un sadarbības veicināšanu.

Varētu minēt vēl citus Latvijas prezidentūras rezultātus un veiksmes stāstus. Taču jautājums, kas nodarbina mūs visus, kuri pielika pūles prezidentūras darbā, ir – kas notiks pēc tam? Cik noturīgi Eiropas Savienības ārpolitikā nākamajos gados būs darbi, kas iesākti Latvijas prezidentūras laikā? Jāatzīst, ka Centrālāzijas reģions nav ES ārpolitikas ikdienas uzmanības centrā. Tieši tāpēc Latvija apzinās

nepieciešamību turpināt rūpēties par attiecību stiprināšanu ar Austrumu partnerības un Centrālāzijas reģiona valstīm, strādājot gan Briselē un ES dalībvalstu galvaspilsētās, gan arī Centrālāzijas valstīs. Latvijas iesākto darbu varētu turpināt tālāk nākamās ES prezidentūras, it īpaši Slovākija un Igaunija.

Divdesmit piecos gados pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas eiroatlantiskās integrācijas ietekmē mūsu valsts ir savas izaugsmes virsotnē. Mūsu pašu veiksmes stāsts ir īstenots ar aktīvu, konsekventu mūsu draugu atbalstu. Esam pierādījuši, ka ar savas prezidentūras laikā paveikto spējam uzņemties līderību Eiropā un atbildību par stabilitātes, drošības un labklājības tālāku veicināšanu ES partnervalstīs. Arī Latvijas valsts pārvalde un pilsoniskā sabiedrība ir ieguvusi vērtīgas zināšanas, prasmes un spējas, kuras tagad būtu jāliek lietā turpmākā mūsu valsts un visas Eiropas attīstībā.

ATGRIEŠANĀS EIROPĀ

Autori

Valdis BIRKAVS no 1993. līdz 1994. gadam ieņēma Latvijas premjerministra amatu, no 1994. līdz 1999. gadam bija ārlietu ministrs, 1999.–2000. gadā – tieslietu ministrs. 1990. gadā no Latvijas Tautas frontes ievēlēts Augstākajā Padomē, no 1992. gada līdz 5. Saeimas vēlēšanām 1993. gada jūnijā – Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks. 1993. gadā kļuva par labēji centriskās partijas “Latvijas ceļš” dibinātāju. Premjerministra un vēlāk ārlietu ministra amatā Valdis Birkavs bija tieši iesaistīts Latvijas un Krievijas starpvaldību sarunās par Krievijas armijas izvešanu, aktīvi virzīja Latvijas integrāciju procesu Eiropas Savienībā un NATO šo norišu sākotnējā periodā līdz 1999. gadam.

Valdis Birkavs beidzis Latvijas Valsts universitātes Juridisko fakultāti, ir juridisko zinātņu doktors. Kopš aiziešanas no politikas V. Birkavs aktīvi darbojas Starptautiskajā sadarbības padomē (*InterAction Council of Former Heads of State and Government*) un Madrides klubā, iesaistoties demokrātijas veicināšanas un attīstības projektos dažādos pasaules reģionos, kā arī Latvijas nozaru un profesionālajās asociācijās.

Apbalvots ar II šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (2000).

Valdis DOMBROVSKIS kopš 2014. gada ieņem Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka amatu eiro un sociālā dialoga jautājumos, no 2009. līdz 2014. gadam bijis LR premjerministrs, iepriekš no 2002. līdz 2004. gadam – LR finanšu ministrs. Valdis Dombrovskis Eiropas politikā darbojas kopš 2004. gada, kad pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā viņš no partijas “Jaunais laiks” tika ievēlēts Eiropas Parlamentā un vadīja Latvijas delegāciju Eiropas Tautas partiju (EPP) grupā. Otro reizi Eiropas Parlamentā ievēlēts 2014. gadā.

Valdis Dombrovskis Rīgas Tehniskajā universitātē ieguvis inženierekonomista un profesionālā maģistra grādu muitas un nodokļu administrācijā un Latvijas Universitātē – maģistra grādu fizikā.

2014. gadā apbalvots ar II šķiras Triju Zvaigžņu ordeni par nopelniem valsts darbā, nozīmīgu personīgo ieguldījumu, garantējot Latvijai lielāku ģeopolitisko, ekonomisko un monetāro drošību un palielinot politisko ietekmi Eiropas Savienībā.

Solvita HARBACEVIČA kopš 2015. gada februāra ir Augstākās tiesas priekšsēdētāja padomniece, no 2004. gada līdz 2015. gadam – Eiropas Savienības Vispārējās tiesas tiesneša palīdze. Laikā no 1995. gada augusta līdz 2000. gada janvārim S. Harbaceviča strādāja Eiropas integrācijas birojā dažādos amatos, bet visilgāko laiku bija Likumdošanas saskaņošanas biroja direktore. No 2000. līdz 2002. gadam – Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietniece, Vecāko amatpersonu sanāksmes un iestāšanās sarunu delegācijas locekle, kā arī Satversmes grozījumu (ES iestāšanās jautājumā) darba grupas vadītāja vietniece.

Paralēli darbam valsts pārvaldē un tiesu sistēmā S. Harbaceviča no 1999. līdz 2004. gadam lasīja lekcijas Eiropas Savienības tiesībās Rīgas Juridiskajā augstskolā, ir autore daudziem rakstiem par Eiropas integrācijas tēmām. Satversmes tiesas pieaicināta eksperte ES tiesību jautājumos.

S. Harbaceviča ieguvusi tiesību zinātņu bakalaura grādu Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē un tiesību zinātņu maģistra grādu Amsterdamas Universitātē.

Edvīns INKĒNS ir žurnālists un politiķis, no 1993. līdz 2002. gadam Saeimas deputāts (“Latvijas ceļš”), no 1996. līdz 2002. gadam Saeimas Eiropas lietu komisijas priekšsēdētājs. Būdam šajā amatā, Edvīns Inkēns izveidoja Saeimas Eiropas Savienības Informācijas centru un deputātu informēšanas un apmācību sistēmu, kam bija milzu nozīme apjomīgajā Latvijas un Eiropas Savienības likumdošanas saskaņošanas procesā Latvijas un Eiropas Savienības iestāšanās sarunu periodā no 2000. līdz 2002. gada beigām, kā arī pirms un pēc šīm sarunām.

Pēc aiziešanas no politikas Edvīns Inkēns ir atgriezies žurnālistikā, vienlaikus kā eksperts piedalās arī starptautiskos projektos demokrātijas veicināšanas un Eiropas integrācijas jomā Gruzijā, Moldovā un Ukrainā.

Edvīns Inkēns absolvējis Latvijas Valsts universitāti žurnālistikas specialitātē.

Ilze JUHANSONE kopš 2015. gada novembra ir Eiropas Komisijas ģenerālsekretāra vietniece, no 2011. gada līdz 2015. gada novembrim – Latvijas ārkārtējā un pilnvarotā vēstniece un pastāvīgā pārstāve Eiropas Savienībā. Iepriekš vadījusi Ārlietu ministrijas Eiropas Savienības direkciju, bijusi Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietniece stratēģijas jautājumos un ieņēmusi dažādus amatus Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, atbildot par Eiropas Savienības jautājumu koordināciju, starptautisko sadarbību un normatīvo aktu izstrādi. 2001.–2003. gadā aktīvi piedalījies Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu procesā.

Savu karjeru Ilze Juhansone sāka 1992. gadā kā latviešu valodas un literatūras skolotāja, vēlāk direktora vietniece Rīgas 34. arodividusskolā. Ilze Juhansone ieguvusi jurista un filologa diplomus Latvijas Universitātē.

2014. gadā apbalvota ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

Sandra KALNIETE ir Eiropas Parlamenta deputāte kopš 2009. gada, kopš 2014. gada Eiropas Tautas partiju grupas viceprezidente. No 2002. līdz 2004. gadam ārlietu ministre; pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā – pirmā no Latvijas nominētā Eiropas Komisijas locekle, no 2006. līdz 2009. gadam Saeimas deputāte. No 1993. līdz 1997. gadam Sandra Kalniete bija Latvijas ārkārtējā un

pilnvarotā vēstniece Apvienotajās Nācijās Ženēvā, no 1997. līdz 2002. gadam – Latvijas vēstniece Francijā, no 2000. līdz 2002. gadam – arī vēstniece UNESCO Parīzē.

Sandra Kalniete ir viena no Latvijas Tautas frontes dibinātājām, 1990. gadā kļuva par atjaunotās Ārlietu ministrijas Valsts protokola vadītāju un ārlietu ministra vietnieci. Sandra Kalniete ir vairāku grāmatu autore. Viņas ģimenes sāga “Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” (2001) tulkota 13 pasaules valodās. S. Kalniete ir vairāku starptautisku padomju (*European Platform of Memory and Conscience*, *European Network of Remembrance and Solidarity*, Eiropas Ārpolitikas padomes) locekle.

Absolvējusi Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures un teorijas nodaļu, ieguvusi mākslas maģistra grādu.

Par nopelniem valsts labā saņēmusi III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, Atzinības krusta lielkrustu, arī Māras Zemes krusta lielkrustu (Igaunija) un citus ārvalstu apbalvojumus.

Kristīne KOZLOVA kopš 2007. gada strādā Eiropas Komisijas Enerģētikas ģenerāldirekcijā, iepriekš strādājusi EK enerģētikas komisāra Andra Piebalga birojā un Ārlietu ministrijas Latvijas Pastāvīgajā pārstāvniecībā ES Briselē.

No 1997. līdz 2003. gadam Kristīne Kozlova bija laikraksta “Diena” korespondente Briselē un pirmā no Latvijas akreditētā žurnāliste ES institūcijās un NATO; pastāvīgi atrodoties Briselē, diendienā sekoja līdzī Latvijas valsts integrācijas procesam Eiropas Savienībā un NATO.

Kristīne Kozlova Latvijas Universitātē ieguvusi bakalaura grādu žurnālistikā un maģistra grādu politikas zinātnē.

Andris ĶESTERIS kopš 2009. gada ir galvenais padomnieks Eiropas Komisijas Kaimiņvalstu un paplašināšanās sarunu ģenerāldirekcijā, atbildīgais par preses brīvības, mediju un pilsoniskās sabiedrības attīstības jautājumiem, iepriekš vadījis ES enerģētikas komisāra Andra Piebalga biroju. No 1998. līdz 2003. gadam Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks un no 1999. gada – Latvijas iestāšanās sarunu ar Eiropas Savienību vadītājs.

2003. gadā pēc Latvijas iestāšanās sarunu noslēguma Andris Ķesteris kļuva par Latvijas ārkārtējo un pilnvaroto vēstnieku Eiropas Savienībā, no 2004. gada 1. maija – Latvijas pastāvīgais pārstāvis Eiropas Savienībā, iepriekš no 1994. līdz 1998. gadam bijis Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks Vācijā.

Andris Ķesteris absolvējis Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas nodaļu.

Par nopelniem valsts labā A. Ķesteris apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

Māris RIEKSTIŅŠ ir karjeras diplomāts Ārlietu ministrijā, 1993.–2004. gadā Ārlietu ministrijas valsts sekretārs, 2004.–2007. gadā Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks ASV. No 2007. līdz 2010. gadam ieņēmis ārlietu ministra amatu, vēlāk atkal atgriezies diplomātiskajā dienestā: no 2010. līdz 2015. gadam Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks un pastāvīgais pārstāvis NATO. Kopš 2015. gada septembra Ārlietu ministrijas ģenerālinspektors.

Māris Riekstiņš iepriekš vadījis Latvijas iestāšanās sarunu delegāciju par pievienošanos NATO un delegāciju sarunās par ASV–Baltijas hartu.

Latvijas Universitātē ieguvis maģistra grādu jurisprudencē un Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmijā – maģistra grādu sporta pedagoģijā.

2003. gadā apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, 2007. gadā – ar II šķiras Atzinības krustu, saņēmis arī vairākus ārvalstu apbalvojumus.

Edgars RINKĒVIČS ir Latvijas Republikas ārlietu ministrs kopš 2011. gada 25. oktobra. No 2008. līdz 2011. gadam E. Rinkēvičs bija Latvijas Valsts prezidenta kancelejas vadītājs. Laikā no 1997. līdz 2008. gadam – Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas valsts sekretārs. No 2005. līdz 2007. gadam E. Rinkēvičs bija NATO valstu un valdību sanāksmes organizācijas biroja vadītājs.

1997. gadā E. Rinkēvičs Latvijas Universitātē ieguva maģistra grādu politikas zinātnē. No 1999. līdz 2000. gadam studēja ASV Nacionālās aizsardzības universitātes Bruņoto spēku Nacionālo resursu stratēģijas industriālajā koledžā, kur ieguva maģistra grādu.

Inna ŠTEINBUKA kopš 2011. gada septembra vada Eiropas Komisijas pārstāvniecību Latvijā, bet Eiropas Komisijā strādā kopš 2005. gada. Iepriekš bijusi Latvijas Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas vadītāja, Starptautiskā Valūtas fonda izpilddirektora vecākā padomniece Vašingtonā, kā arī ieņēmusi dažādus amatus Finanšu ministrijā.

Innai Šteinbukai ir habilitētā doktora grāds ekonomikā, viņa ir ekonomikas profesore Latvijas Universitātē un Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle. 2008. gadā Innai Šteinbukai par izciliem sasniegumiem ekonomikā un finanšu nozarē piešķirts III šķiras Triju Zvaigžņu ordenis.

Guntis ULMANIS bija Latvijas Valsts prezidents no 1993. līdz 1999. gadam un šo amatu pildīja divus termiņus. Viņa prezidentūras galvenās prioritātes bija Krievijas karaspēka izvešana, Latvijas centieni integrēties Eiropas Savienībā un NATO, kā arī sakļautas sabiedrības veidošana Latvijā.

Guntis Ulmanis dzimis Rīgā 1939. gada 13. septembrī. 1941.–1946. gadā kopā ar ģimeni atradās izsūtījumā Sibīrijā sava vectēva brāļa – Latvijas Republikas pēdējā pirmskara prezidenta Kārļa Ulmaņa – politisko aktivitāšu dēļ. Pēc Latvijas Valsts universitātes beigšanas strādājis dažādos vadošos amatos celtniecības, transporta un sadzīves pakalpojumu nozarē. 1993. gadā, pārstāvēd Latvijas Zemnieku savienību, ievēlēts Saeimā.

Pēc aiziešanas no politikas G. Ulmanis galvenās sabiedriskās aktivitātes veltījis sporta, īpaši hokeja, attīstībai, bijis 2006. gada Pasaules čempionāta hokejā Izpilddirekcijas vadītājs, šobrīd – hokeja kluba “Dinamo Rīga” valdes priekšsēdētājs.

Guntis Ulmanis absolvējis Latvijas Valsts universitātes Ekonomikas fakultāti.

Vaira VĪĶE-FREIBERGA bija Latvijas Valsts prezidente no 1999. līdz 2007. gadam un šo amatu pildīja divus termiņus. V. Vīķes-Freibergas prezidentūras galvenās prioritātes bija Latvijas atgriešana eiroatlantiskajās struktūrās – 2004. gada 29. martā Latviju uzņēma NATO, 2004. gada 1. maijā – Eiropas Savienībā.

Vaira Vīķe-Freiberga dzimusi Rīgā 1937. gada 1. decembrī. Otrā pasaules kara beigās kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās, nonākot Vācijā, vēlāk Marokā, līdz 1954. gadā apmetās uz pastāvīgu dzīvi Kanādā. Makgila Universitātē Monreālā ieguvusi *PhD* grādu psiholoģijā, vēlāk pievērsusies zinātniskajam un akadēmiskajam darbam. Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekle. 1998. gadā atgriezās Latvijā.

Pēc prezidentūras Vaira Vīķe-Freiberga aktīvi darbojas starptautiskajā politikā: kopš 2014. gada Madrides kluba prezidente, kopš 2007. gada Eiropas Ārpolitikas padomes (*European Council on Foreign Relations* – ECFR) locekle, 2007. gadā ievēlēta par Pārdomu grupas par Eiropas Savienības nākotni 2020–2030 viceprezidenti, 2008. gadā – par Eiropas Iecietības un izlīguma padomes locekli un vecāko līdzstrādnieci Hāvarda Universitātes Džona F. Kenedija Valsts vadības skolas Politikas institūtā. Vadījusi Eiropas Zinātnes padomes izvērtēšanas ekspertu komisiju, Eiropas plašsaziņas līdzekļu brīvības un daudzveidības izvērtēšanas komisiju, piedalījusies Eiropas drošības izvērtēšanas ekspertu panelī un darbojas EDSO Eminentu personu panelī par Eiropas drošību. Hāgas Starptautiskās krimināltiesas Upuru kompensāciju fonda (ICC TFV) padomes locekle kopš 2009. gada, Nizami Gandžavi Starptautiskā centra valdes līdzpriekšsēdētāja, Aleksandrijas bibliotēkas starptautiskās valdes locekle.

1990–2015

**Divdesmit pieci gadi Latvijas ārpolitikā:
notikumu hronoloģija**

1990

4. maijs	Latvijas PSR Augstākā Padome pieņem “Deklarāciju par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Latvijas Republikas valsts varas <i>de facto</i> atjaunošanai noteikts pārējais periods, kurā augstāko valsts varu Latvijā realizē Augstākā Padome.
12. maijs	Tallinā notiek pirmā triju Baltijas valstu vadītāju oficiālā tikšanās. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Augstāko Padomju priekšsēdētāji Anatolijs Gorbunovs, Vītauts Landsberģis un Arnolds Rītels paraksta deklarāciju par sadarbību un iesaistīšanos Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē (EDSA). Izveidota Baltijas valstu padome.
26. maijs	Triju Baltijas valstu ārlietu ministri Lennarts Meri, Jānis Jurkāns, Alģirds Saudargs paraksta deklarāciju par PSRS prezidenta Mihaila Gorbačova pilnvarām EDSA galotņu konferencē, uzsverot, ka PSRS prezidentam nav tiesību pārstāvēt Baltijas valstis Parīzes konferencē un viņa noslēgtie līgumi nebūs saistoši Baltijas valstīm.
19.–21. novembris	EDSA galotņu konference Parīzē, kurā tiek parakstīta Parīzes Harta. Uz Parīzes EDSA galotņu konferenci pirmo reizi diskrēti, neoficiālā statusā Francijas valdība uzaicina arī Baltijas valstu ārlietu ministrus, tomēr pēdējā brīdī PSRS šantāžas ietekmē Baltijas valstu ministriem dalība tiek liegta.

1991

19.–21. augusts	Valsts apvērsuma mēģinājums PSRS.
21. augusts	Augstākā Padome pieņem konstitucionālo likumu par Latvijas Republikas valstisko statusu, pilnībā atjaunojot Latvijas neatkarību.
24. augusts	Krievijas PFSR atzīst Latvijas neatkarību.
27. augusts	Eiropas Kopiena atzīst Baltijas valstu neatkarību.
10. septembris	Latvija kļūst par EDSA (vēlāk EDSO) dalībvalsti.
17. septembris	Latvija uzņemta Apvienoto Nāciju Organizācijā.

20. decembris NATO izveido Ziemeļatlantiskās sadarbības padomi; piedaloties tās dibināšanas sesijā, Latvija kļūst par šī foruma dalībvalsti.

26. decembris Beidz pastāvēt PSRS.

1992

1. janvāris Baltijas valstis iekļautas Phare programmā par finansiālo atbalstu ekonomiskajām reformām Austrumeiropā.

11. maijs Latvija un Eiropas Ekonomiskā kopiena paraksta Līgumu par tirdzniecību un komerciālo un ekonomisko sadarbību.

29. septembris Kļūstot par novērotāju GATT, Latvija uzsāk pakāpenisku pievienošanās procesu GATT (vēlāk Pasaules Tirdzniecības organizācija).

1993

21.–22. jūnijs Kopenhāģenas Eiropadome apstiprina prasības jaunajām kandidātvalstīm. Tās jāizpilda, lai varētu iestāties Eiropas Savienībā.

19. novembris Rīgā darbu sāk EDSO pastāvīgā misija.

1994

11.–12. janvāris ASV prezidents Bils Klintons vizītes laikā Prāgā pirmo reizi runā par NATO paplašināšanos austrumu virzienā.

12.–15. janvāris ASV prezidenta Bila Klintona un Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina tikšanās un stratēģiskās sarunas Maskavā par bruņojuma jautājumiem.

14. februāris Latvija pievienojas NATO programmai “Partnerattiecības mieram”.

30. aprīlis	Valsts prezidents Guntis Ulmanis un Ministru prezidents Valdis Birkavs Maskavā ar Krievijas prezidentu Borisu Jeļcinu un premjerministra vietnieku Oļegu Soskovecu paraksta līgumu paketi par Krievijas armijas izvešanu no Latvijas.
6. jūlijs	ASV prezidenta Bila Klintona vizīte Rīgā.
18. jūlijs	Latvija paraksta Brīvās tirdzniecības līgumu ar Eiropas Savienību.
11. novembris	Ministru kabinets pieņem lēmumu par Eiropas integrācijas biroja izveidi.
9.–10. decembris	Esenes Eiropadome apstiprina jauno kandidātvalstu pirmsiestāšanās stratēģiju.

1995

10. februāris	Latvija kļūst par Eiropas Padomes dalībvalsti.
7. aprīlis	Saeima pieņem Latvijas ārpolitikas koncepciju ar prioritātēm – integrācija Eiropas Savienībā un NATO.
12. jūnijs	Latvija un ES paraksta Eiropas (asociācijas) līgumu, kas ilgā ratifikācijas procesa rezultātā dalībvalstīs spēkā stājās tikai 1998. gada februārī.
26.–27. jūnijs	Kannu Eiropadome pieņem “Balto grāmatu” likumdošanas saskaņošanai, kas ES kandidātvalstīm nosaka pamatprasākus visās iekšējā tirgus nozarēs un ierosina secību, kādā veicama likumdošanas tuvināšana ar Eiropas Savienību.
13. oktobris	Valsts prezidents Guntis Ulmanis un Ministru prezidents Māris Gailis paraksta pieteikumu par Latvijas uzņemšanu Eiropas Savienībā. 27. oktobrī tas tiek iesniegts ES prezidējošajai valstij Spānijai.
14. oktobris	6. Saeimā ievēlēto politisko partiju līderi Valsts prezidenta rezidencē Jūrmalā paraksta kopīgo deklarāciju par Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā.
16. novembris	Saeimā izveidota Eiropas lietu komisija.

15.–16. decembris

Madrides Eiropadome uzdod Eiropas Komisijai sagatavot atzinumus par visām jaunajām kandidātvalstīm un to atbilstību uzņemšanas kritērijiem.

1996**Februāris**

Rīgā darbu sāk Eiropas Komisijas delegācija, kurai bija liela loma informācijas apmaiņas nodrošināšanā starp Latvijas valdību un Eiropas Komisiju laikā līdz ES pievienošanās sarunu sākumam.

Februāris

Darbu sāk Eiropas integrācijas padome, kura darbojas Ministru kabineta ietvaros un kuru vada premjerministrs. Padomē nozaru ministri izskata ar ES integrāciju saistītos jautājumus.

Aprīlis

Eiropas Komisija iesniedz Latvijai anketu ar 2000 jautājumiem, kas aptver visas ES likumdošanas jomas. Kandidātvalstīm atbildes jāsagatavo ļoti īsā termiņā – pāris mēnešu laikā.

Jūlijs

Latvija iesniedz atbildes uz Eiropas Komisijas detalizētiem jautājumiem.

18. decembris

Ministru kabinets pieņem Pirmo nacionālo ES integrācijas programmu.

1997**20.–21. marts**

ASV prezidenta Bila Klintona un Krievijas prezidenta Borisa Jeļcina tikšanās Helsinkos un sarunas par stratēģiskās drošības jautājumiem, tostarp NATO paplašināšanos. Jeļcinam neizdodas panākt ASV prezidenta solījumu, ka NATO paplašināšanās procesā nekad netiks iekļautas bijušās PSRS republikas.

Aprīlis

Atklāta Latvijas misija Eiropas Savienībā, sadaloties līdzšinējai apvienotajai vēstniecībai Beļģijā un Luksemburgā un pārstāvniecībai ES un NATO.

27. maijs

NATO un Krievijas lideri Parīzē paraksta NATO un Krievijas pamataktu.

8.–9. jūlijs	Madridē NATO dalībvalstis pirmajā Alianses paplašināšanās kārtā uzaicina Poliju, Čehiju un Ungāriju.
16. jūlijs	Eiropas Komisija pieņem ES paplašināšanās stratēģiju <i>Agenda 2000</i> un publicē atzinumus par 10 Centrāleiropas un Austrumeiropas kandidātvalstīm. Latvija nesāņem pozitīvu ieteikumu un uzaicinājumu uz sarunām ES paplašināšanās pirmajā kārtā.
26. augusts	Ministru kabinets apstiprina memorandu par Eiropas Komisijas pausto viedokli par Latviju un rīcības programmu ES integrācijas darba uzlabošanai.
12.–13. decembris	Luksemburgas Eiropadome apstiprina 11 kandidātvalstu iekļaušanu ES pievienošanās procesā, bet apstiprina Eiropas Komisijas rekomendācijas par pievienošanās sarunu sākšanu tikai ar sešām kandidātvalstīm.

1998

16. janvāris	Parakstīta Partnerības harta starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Amerikas Savienotajām Valstīm.
23. februāris	Briselē notiek pirmā Latvijas un ES Asociācijas padomes sanāksme.
30. marts	ES oficiāli sāk pievienošanās sarunas ar pirmajām sešām kandidātvalstīm. Ar visām kandidātvalstīm noslēgtie Partnerības līgumi palīdz kandidātvalstīm sagatavot uzņemšanas sarunas dažādās ES likumdošanas jomās.
11.–12. decembris	Vīnes Eiropadome neko nemaina attieksmē pret t. s. otrās grupas kandidātvalstīm.

1999

Janvāris	Kosovas militārā konflikta uzliesmojums.
10. februāris	Latvija kļūst par Pasaules Tirdzniecības organizācijas (PTO) dalībvalsti.
24. marts	NATO sāk uzlidojumus Serbijai.

23.–25. aprīlis

NATO Vašingtonas samītā Latvijai un pārējām astoņām kandidātvalstīm NATO piedāvā izstrādāt Rīcības plānu dalībai NATO. Tas atspoguļotu sagatavošanās procesu un pasākumus dalībai Aliansē, kā arī ļautu kandidātvalstīm saņemt papildu konsultācijas, palīdzību un praktisko atbalstu no NATO dalībvalstīm.

13. oktobris

Eiropas Komisijas kārtējais progress ziņojums par ES kandidātvalstīm. Eiropas Komisija rekomendē sākt sarunas ar Latviju.

10.–11. decembris

Helsinku Eiropadome pieņem lēmumu par uzņemšanas sarunu sākšanu ar sešām t. s. otrās grupas kandidātvalstīm, arī Latviju.

2000**15. februāris**

Latvija sāk iestāšanās sarunas ar Eiropas Savienību.

2001**31. decembris**

Darbu pārtrauc EDSO misija Latvijā.

2002**9. oktobris**

Eiropas Komisija publicē pēdējos progress ziņojumus par kandidātvalstīm un rekomendē ES dalībvalstīm 2002. gada decembrī noslēgt pievienošanās sarunas ar 10 kandidātvalstīm, to skaitā ar trim Baltijas valstīm.

21. novembris

NATO Prāgas samītā uzaicina trīs Baltijas valstis, kā arī Slovēniju, Slovēniju, Bulgāriju un Rumāniju kļūt par NATO dalībvalstīm.

13. decembris

Kopenhāgenas Eiropadomē Latvija pabeidz pievienošanās sarunas ar Eiropas Savienību.

2003

1. februāris	Stājas spēkā Nicas līgums.
16. aprīlis	Atēnās 15 ES dalībvalstis un 10 kandidātvalstis, t. sk. Latvija, paraksta pievienošanās līgumus ar Eiropas Savienību.
20. septembris	Latvijā tautas nobalsošana par iestāšanos Eiropas Savienībā. “Par” nobalso 67%, “pret” – 32% Latvijas pilsoņu.

2004

29. marts	Latvija kļūst par NATO dalībvalsti.
1. maijs	Latvija kļūst par ES dalībvalsti.
10.–13. jūnijs	Eiropas Parlamenta vēlēšanas, kurās pirmo reizi piedalās arī jauno 10 ES dalībvalstu pilsoņi.
22. novembris	Pēc ES paplašināšanās un 10 jaunu dalībvalstu uzņemšanas darbu sāk jaunā Eiropas Komisija. No Latvijas par pirmo Eiropas Komisijas locekli ar atbildību par ES enerģētikas jautājumiem 2004.–2009. gadā kļūst Andris Piebalgs.

2005

29. maijs un 1. jūnijs	Francijas un Nīderlandes vēlētajī referendumā noraida ES Konstitucionālo līgumu.
-------------------------------	--

2006

28.–29. novembris	NATO Rīgas samits.
--------------------------	--------------------

2007

1. janvāris	Bulgārija un Rumānija kļūst par ES dalībvalstīm.
--------------------	--

18.–19. oktobris	ES valstu un valdību vadītāji vienojas par ES reformu līgumu.
13. decembris	ES valstu un valdību vadītāji paraksta Lisabonas līgumu.
21. decembris	Latvija un pārējās jaunās ES dalībvalstis, kas 2004. gada maijā iestājās Eiropas Savienībā, pievienojas Šengenas zonai.

2008

12. jūnijs	Īrijas pilsoņi referendumā noraida Lisabonas ES līgumu.
8. novembris	Latvijas valdība nolemj pārņemt <i>Parex</i> bankas akciju kontrolpaketi.
23. decembris	Saskaņā ar Atbalsta vienošanos ekonomiskās un finanšu krīzes pārvarēšanai Starptautiskais Valūtas fonds apstiprina Latvijai aizdevumu 1,7 miljardu eiro apmērā. Starptautiskās finanšu palīdzības sniegšanā piedalās arī Zviedrija, Dānija, Somija, Norvēģija un Igaunija, kopā piešķirot 1,9 miljardus eiro, Pasaules Banka – 0,4 miljardus eiro, bet Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka, Čehijas Republika un Polija – kopā 0,4 miljardus eiro.

2009

20. janvāris	Eiropas Savienības Padome pieņem lēmumu piešķirt Latvijai vidēja termiņa finanšu palīdzību līdz 3,1 miljardam eiro apmērā.
20. februāris	Ekonomiskā un finanšu krīze noved pie Ivara Godmaņa valdības demisijas.
12. marts	Saeima apstiprina jaunu valdību. Par Ministru prezidentu kļūst bijušais eiroparlamentārietis, agrākais finanšu ministrs Valdis Dombrovskis.
6. jūnijs	7. Eiropas Parlamenta vēlēšanas Latvijā.
3. oktobris	Īrijas pilsoņi otrreizējā referendumā atbalsta Lisabonas ES līgumu.
1. decembris	Spēkā stājas Lisabonas ES līgums.

2010

- 9. februāris** Eiropas Parlaments apstiprina Eiropas Komisijas prezidenta Žozē Manuela Barrozu vadīto Eiropas Komisiju. No Latvijas tajā darbu turpina Andris Piebalgs, kurš ieņem ES attīstības komisāra amatu.
- 2. oktobris** Par spīti ekonomiskajai un finanšu krīzei, 10. Saeimas vēlēšanās uzvaru gūst premjerministra Valda Dombrovska politiskā apvienība "Vienotība".

2011

- 1. janvāris** Igaunija oficiāli pievienojas eirozonai, kļūstot par 17. eirozonas dalībvalsti.
- 28. maijs** Valsts prezidents Valdis Zatlers ierosina atlaist Saeimu un rīkot jaunas vēlēšanas.
- 23. jūlijs** Referendumā par 10. Saeimas atlaišanu nobalso 650 518 pilsoņi jeb 94,30% no kopējā referendumā dalībnieku skaita.
- 22. decembris** Latvija veiksmīgi noslēdz trīs gadus ilgušo Starptautiskā aizdevuma programmu, no kuras Latvijai kopumā bija pieejami 7,5 miljardi eiro. Latvija no kopējā piešķirtā finansējuma apjoma izmantoja tikai nedaudz vairāk kā pusi – 4,5 miljardus eiro.

2013

- 1. jūlijs** Horvātija pievienojas Eiropas Savienībai, kļūstot par 28. dalībvalsti.
- 9. jūlijs** Eiropas Savienības finanšu ministri oficiāli uzaicina Latviju iestāties eirozonā 2014. gada 1. janvārī.

2014

- 1. janvāris** Latvija oficiāli pievienojas eirozonai, nomainot savu naudas vienību latu pret Eiropas Savienības naudas vienību eiro. Latvija ir 18. valsts, kas pievienojusies eirozonai.

28. februāris	Krievijas militārais iebrukums Krimā, kam seko Krimas aneksija un karadarbības uzliesmojums Austrumukrainā.
17. marts	ES neatzīst Krimas aneksiju un lemj par ekonomisko sankciju noteikšanu Krievijai.
24. maijs	8. Eiropas Parlamenta vēlēšanas Latvijā.
22. oktobris	Eiropas Parlaments apstiprina jauno Eiropas Komisiju Žana Kloda Junkera vadībā. Valdis Dombrovskis stājas ES komisāra un Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka amatā eiro un sociālā dialoga jautājumos.

2015

1. janvāris – 1. jūlijs	Latvijas prezidentūra ES Padomē.
1. janvāris	Lietuva oficiāli pievienojas eirozonai, kļūstot par 19. eirozonas dalībvalsti.

Personu rādītājs

A

Adamkus Valds (*Valdas Adamkus*) 154
 Aherns Bertijs (*Bertie Ahern*) 240
 Akuratere Ieva 321
 Allere Ivonna 149
 Ambainis Andris 320
 Ameriks Andris 137
 Andersons Stēns (*Sten Andersson*) 113
 Andrejevs Georgs 17, 24, 25, 45, 47, 51
 Ansips Andrus (*Andrus Ansip*) 303
 Armitidžs Ričards (*Richard Armitage*) 34
 Asmuss Ronalds (Rons) (*Ronald (Ron) Asmus*) 29, 30, 32, 34, 41, 79
 Austers Aldis 236
 Avdejevs Aleksandrs (*Александр Авдеев*) 61, 193
 Avramopuls Dimitris (*Dimitri Avramopoulos*) 337

B

Baladūrs Eduārs (*Éduard Balladur*) 22, 122, 130
 Balanzino Serdžio Silvio (*Sergio Silvio Balanzino*) 75
 Balode Alise 190
 Balodis Māris 313
 Barrozu Žozē Manuels (*José Manuel Barroso*) 321, 375
 Barševska Šarlēna (*Charlene Barshefsky*) 63, 64
 Batarevskis Oļegs 137
 Beikers Džeimss (*James Baker*) 167
 Bendrāte Silva 56
 Bergmane Liga 68
 Bērns Nikolass (Niks) (*Nicholas (Nick) Burns*) 79
 Bērtulis Artis 21, 68
 Bērziņš Andris (premjerministrs) 229, 235, 264
 Bērziņš Indulis 33, 69, 73, 74, 81, 221, 229, 242
 Bērziņš Jānis 336
 Bilts Karls (*Carl Bildt*) 23, 40, 47, 51, 128, 134, 143
 Birkavs Valdis 17–19, 26, 49, 21, 107, 130–132, 137, 361, 369
 Birzniece Inese 257, 258
 Birzniece Maija 112
 Bjeguns Stīvs (*Steve Biegun*) 41
 Blērs Tonijs (*Tony Blair*) 35, 101
 Bluķis Raimonds 242, 243
 Blumbergs Ilmārs 186
 Bobriševs Valentīns (*Валентин Бобрышев*) 135

Bojārs Juris 81
 Bondars Mārtiņš 157
 Brauna Anita 229
 Brazauskis Alģirds (*Algirdas Brazauskas*) 78, 127, 135
 Britens Leons (*Leon Brittan*) 62–64
 Bakingolts Sols (*Sol N. Bakingolts*) 155
 Buksti Jakobs (*Jacob Buksti*) 258
 Burdekins Braiens (*Brian Burdekin*) 61
 Bušs Džordžs Herberts V., sen. (*George Herbert W. Bush Sr.*) 87, 112, 167, 168
 Bušs Džordžs V., jun. (*George W. Bush Jr.*) 34, 35, 136, 156
 Bžezinskis Zbignjevs (*Zbigniew Brzezinski*) 64, 78, 154

C

Catlaka Anda 337
 Cekuls Uldis 56
 Cepurnieks Eižens 68
 Cilinskis Einārs 242, 243, 300

Č

Čāmane Baiba 337
 Čeinijs Diks (*Dick Cheney*) 34
 Čērčils Vinstons (*Winston Churchill*) 192
 Černomirdins Viktors (*Виктор Черномирдин*) 52
 Čevers Ziedonis 92, 137
 Čurkins Vitālijs (*Виталий Чуркин*) 25

D

Deitons Marks 68
 Deivisa Linna (*Lynn Davis*) 28
 Deja Katrīna (*Catherine Day*) 8, 90, 100, 101, 109, 111
 Delors Žaks (*Jacques Delors*) 18, 89–91, 182
 Deslandes Sanita 235, 236, 244
 Dimā Rolāns (*Roland Dumas*) 113
 Dinevičs Jānis 45, 46, 127
 Dobelis Juris 47
 Dombrovskis Valdis 283, 291, 303, 314, 335, 361, 374–376
 Dripe Jānis 81
 Dzirniece Māra 259
 Džeksons Brūss (*Bruce Jackson*) 34, 41
 Džudiče Gabriēle (*Gabriele Giudice*) 283

E

Egle Valdis 243

Elemans-Jensens Ufe (*Uffe Ellemann-Jensen*) 89

Emsis Indulis 36

Erdogans Redžeps Tajips (*Recep Tayyip Erdoğan*) 191

Espersens Ole (*Ole Espersen*) 58

F

Ferhoigens Ginters (*Günter Verheugen*) 109, 151,
152, 182, 187, 189, 191, 223, 235, 238, 244, 260

Fernandess Žozē Manuels (*José Manuel Fernandes*) 330

Ferrero-Valdnere Benita (*Benita Ferrero-Waldner*) 153

Finks Eižens 81

Finleja Džūlija (*Julie Finley*) 155, 156

Fišers Joška (*Joschka Fischer*) 109

Flaumanis Ēriks 242

Folkmanis Ints 56

Fredēns Larss Pēters (*Lars Peter Fredén*) 40

Freiberģs Imants 153

Freimanis Gints 243

Freivalde Laila 81

Fukuda Takeo 60

G

Gailis Māris 17, 18, 59, 65–67, 76, 83, 92, 136,
203, 249, 369

Galante Inese 59

Gālers Mihaels (*Michael Gahler*) 87, 104

Gavrilovs Vitālijs 291, 299

Genšers Hanss Dītrihs (*Hans-Dietrich Genscher*) 88,
89, 113

Gertnere Kaija 61

Godmanis Ivars 17, 45, 65, 248, 264, 281, 283–285, 374

Gomolka Alfrēds (*Alfred Gomolka*) 255, 256, 262

Gorbačovs Mihails (*Михаил Горбачев*) 87, 165,
167–169, 367

Gorbunovs Anatolijs 51, 58, 81, 166, 367

Gors Als (*Al Gore*) 24, 50

Goubls Pols (*Paul Goble*) 79

Grībauskaite Daļa (*Dalia Grybauskaitė*) 91

Grifitss Marks (*Mark Griffiths*) 283

Grīnblats Māris 137

Gross Imants 21

Groza Aivars 21

Gualtjēri Roberto (*Roberto Gualtieri*) 330

Gūtmanis Armands 21

H

Hābsburgs Oto fon (*Otto von Habsburg*) 86, 112

Halonena Tarja (*Tarja Halonen*) 60, 73, 150, 152, 153

Hamiltons Hjū Džerards (*Hugh Gerard Hamilton*)
60, 94

Harbaceviča Solvita 243, 361, 362

Havels Vāclavs (*Václav Havel*) 16, 159

Hedlijs Stīvens (*Stephen Hadley*) 41

Hibšens Jirģens (*Jürgen Hübschen*) 56, 83

Hints Mati (*Mati Hint*) 164, 166

Hitlers Ādolfs (*Adolf Hitler*) 105

Holbruks Ričards (*Richard Holbrooke*) 79

I

Ilvess Tomass Hendriks (*Toomas Hendrik Ilves*) 64, 79

Inkēns Edvīns 204, 362

Ivanovs Igors (*Игорь Иванов*) 179

J

Jansone Laima 345

Jansons Pēteris 56

Jaunsleinis Andris 291

Jegermanis Gints 21

Jegorovs Vladimirs (*Владимир Егоров*) 53

Jeļcins Boriss (*Борис Ельцин*) 16, 23–25, 30, 47,
48, 51, 52, 102–104, 115, 123–125, 128,
130, 131, 134, 143, 368–370

Jirģensonss Svens (*Sven Jürgenson*) 41

Juhansone Ilze 339, 341, 362

Junkers Žans Klods (*Jean-Claude Juncker*) 328–330,
335, 340–342, 376

Jurkāns Jānis 17, 45, 65, 112, 367

K

Kalējs Konrāds 157

Kallass Sims (*Siim Kallas*) 159

Kalniete Sandra 36, 37, 69, 73, 153, 166, 177, 189,
190, 207, 236–238, 243, 362, 363

Kalniņa-Lukaševica Zanda 330, 338

Kalniņš Ojārs 21, 79

Kalviņš Jānis 56

Kalvītis Aivars 277

Kameronss Deivids (*David Cameron*) 334

Kanels Juris 18, 70, 90–92, 106

Kārterss Džimijss (*Jimmy Carter*) 64

Kauls Alberts 67, 92, 137
 Kehris Ojārs 52, 53
 Kinkels Klauss (*Klaus Kinkel*) 102, 104
 Kiršteins Aleksandrs 67, 73
 Kisindžers Henrijs (*Henry Kissinger*) 167
 Kivenārs Henrijs (*Henry A. Kievenaar*) 155, 156
 Klintonš Bils (*Bill Clinton*) 23, 24, 30, 47–50, 62, 63, 79, 102, 103, 111, 115, 123, 126, 130, 134–136, 368–370
 Kļava Ilgvars 21
 Kļaviņš Paulis 137
 Koenš Viljams (*William Coen*) 104
 Koks Vims (*Wim Kok*) 115
 Kols Helmutš (*Helmut Kohl*) 86, 87, 100, 102, 104, 105, 113, 123, 129, 130, 176, 193
 Konoševičs Aleksandrs 242, 243
 Kostanda Odisejs 137
 Kozirevs Andrejs (*Андрей Козырев*) 23, 29, 52, 125
 Kozlova Kristīne 363
 Kozlovs Mihails 330
 Kozlovskis Rihards 337
 Krams Marģers 242
 Krastiņš Andrejs 50
 Krastiņš Valdis 236
 Krasts Guntars 62, 72, 78, 80, 83, 107, 115, 143, 257, 258, 264
 Krīgers Pēteris 291
 Kristofers Vorens (*Warren Christopher*) 24, 25, 28, 47, 80
 Kristofersens Pols Skite (*Paul Skytte Christoffersen*) 218, 236, 237
 Kriškāne Inese 259
 Krištopans Vilis 80, 81, 83, 264
 Krugmans Pols (*Paul Krugman*) 284
 Krumholcs Kaspars 337
 Kubiljus Andrus (*Andrius Kubilius*) 303
 Kurme Astra 243
 Kusiņš Gunārs 250
 Kušners Edvards 208, 242, 243, 255
 Kvašņevskis Aleksandrs (*Aleksander Kwasniewski*) 78

Ķ
 Ķesteris Andris 21, 33, 36, 183, 189, 207, 242, 243, 363, 364

L

Lambsdorfs Hāgens fon (*Hagen von der Wenge Graf Lambsdorff*) 88
 Landaburu Eneko (*Eneko Landaburu*) 236, 238
 Landsbergis Vitauts (*Vytautas Landsbergis*) 87, 112, 367
 Lantoss Toms (*Tom Lantos*) 157
 Lapiņš Aivars 233, 236, 244
 Lēbers Augusts (*Johan August Loeber*) 200
 Lēbers Dītrihs Andrejs (*Dietrich André Loeber*) 200, 214
 Leiks Antonijs (Tonijs) (*Anthony (Tony) Lake*) 79
 Leiškalns Kārlis 52
 Lejiņš Atis 310
 Levits Egils 21
 Levrence Ingrīda 21
 Lībane Kristiāna 81
 Līce-Līcīte Lelde 244
 Liepiņš Zigmars 53
 Linda Anna (*Anna Lindh*) 109, 153
 Liponens Pāvo (*Paavo Lipponen*) 183
 Lūkass Edvards (*Edward Lucas*) 121

M

Makalindens Džerijs (*Gerry McAlinden*) 208
 Maļņičuks Fjodors (*Федор Мальничук*) 135
 Manika Maija 62
 Margrēte II (*Margrethe II, Margrethe Alexandrine Þórhildur Ingrid*) 152, 189
 Markots Aivars 21
 Martiness Migels Anhels (*Miguel Angel Martínez*) 58, 59
 Mečiarš Vladimirs (*Vladimir Mečiar*) 171, 192
 Meidžors Džons (*John Major*) 123
 Meierovics Gunārs 17, 74
 Meierovics Zigfrīds Anna 74, 76
 Melderis Valdis 345
 Meri Lennarts (*Lennart Meri*) 16, 64, 135, 367
 Merkele Angela (*Angela Merkel*) 303
 Midrijānis Igo 56
 Mihaelidess Aleks (*Alecos Michaelides*) 59
 Miterāns Fransuā (*François Mitterand*) 87, 124, 129, 130, 140, 142, 165
 Mogerīni Federika (*Federica Mogherini*) 333, 337, 343–345, 351
 Mora Maira 21

Moskovisī Pjērs (*Pierre Moskovici*) 176

Muciņš Linards 253

Muktupāvels Zigfrīds 56

N

Nagobads-Ābols Aina 19, 21, 129

Noviks Alfons 203, 214

Nuriks Roberts (*Robert Nurrick*) 29, 30, 32, 41

Ņ

Ņikitins Aleksandrs 56, 83

O

Ojulande Kristīna (*Kristiina Ojuland*) 153

Olbraita Madlēna (*Madeleine Albright*) 30, 62, 63

Oslunds Anderss (*Anders Oslund*) 286

P

Palasio Ana de (*Ana de Palacio y del Valle-Lersundi*) 153

Pauels Kolins (*Colin Powell*) 34, 36

Pavlovskis Oļģerts 17

Pāvuls Uldis 345

Peinters Deivids (*David S. Painter*) 41

Pelšs Andris 336, 339

Peterle Alojzs (*Alojz Peterle*) 258

Peters Jānis 21, 25

Pētersone Ilze 243

Piebalgs Andris 183, 189, 221, 222, 236, 238, 242, 243, 363, 373, 375

Pīks Rihards 69, 73

Pildegovičs Andrejs 157

Plaudis Andris 56

Polferē Lidija (*Lydie Polfer*) 153

Porošenko Petro (*Петро Порошенко*) 335

Poss Žaks (*Jacques Poos*) 71

Preimate Ilga 242, 243

Primakovs Jevgeņijs (*Евгений Примаков*) 60, 103

Prodi Romano (*Romano Prodi*) 109, 151, 152, 182, 183, 191, 223, 234, 235, 238, 239, 244

Proskurovska Svetlana 242, 243

Pundurs Ivars 21

Puriņa Ruta 242

Putins Vladimirs (*Владимир Путин*) 35

R

Račs Guntars 56

Raisa Kondoliza (*Condoleezza Rice*) 34

Ramsfelds Donalds (*Donald Rumsfeld*) 34

Raņņihis Aleksandrs (*Александр Ранних*) 25, 53, 135

Rasmusens Anderss Fogs (*Anders Fogh Rasmussen*) 189, 191, 238, 322

Raudseps Pauls 278

Rauhvargers Andrejs 242

Reirs Jānis 330

Repše Einars 36, 152, 189, 191, 207, 236, 237, 239, 264, 276, 277, 285, 286, 310

Rie Folkers (*Volker Rühe*) 101, 102, 104

Riekstiņš Māris 17, 21, 41, 68, 134, 190, 364

Riekstiņš Normunds 227

Rinkēvičs Edgars 41, 344, 345, 364

Rītels Arnolds (*Arnold Rüütel*) 367

Ritenis Jānis 58

Rjurikovs Dmitrijs (*Дмитрий Рюриков*) 30

Robertsons Džordžs (*George Robertson*) 35, 37

Ronis Aivis 21, 34, 41

Roze Mārtiņš 189, 236, 237, 243, 244

Rozenbergs Egils 345

Rozentāls Andris 137

Rožukalne Anda 315

Ručs Andrejs 47, 143

Rudžiero Renato (*Renato Ruggiero*) 62, 64

Rūzvelts Franklins Delano (*Franklin Delano Roosevelt*) 192

S

Safairs Viljams (*William Safire*) 79

Sakalausks Stasis (*Stasys Sakalauskas*) 41

Sakss Nils 242

Santērs Žaks (*Jacques Santer*) 29, 33, 62, 115, 182, 193

Saudargs Alģirds (*Algirdas Saudargas*) 79, 367

Seile Anna 137

Siliņš Egils 59

Silva Rodrigess Hosē Manuels (*José Manuel Silva Rodriguez*) 236

Sirmais Mārtiņš 320

Skots-Hopkins Džeimss (*James Scott-Hopkins*) 86, 112

Skuja Edgars 54, 56, 83

Slakteris Atis 230, 284

Smirnovs Viktors (*Виктор Смирнов*) 48

Smits Stefens (*Steffen Smidt*) 228

Solana Havjērs (*Javier Solana*) 66, 77
 Soskovecs Oļegs (*Олег Сосковец*) 52, 53, 130, 369
 Sprindžuks Māris 243
 Springfilds Stīvens (*Stephen Springfield*) 155
 Stādens Bernds fon (*Berndt von Staden*) 88
 Staļins Josifs (*Иосиф Сталин*) 105, 192
 Stepa Kristīne 337
 Stiprais Eduards 91, 221, 234, 236, 242–244
 Stradiņš Jānis 124
 Straujuma Laimdota 233, 243, 330, 335, 338, 341
 Streimans Alars (*Alar Streimann*) 223
 Stroganovs Filips 137

Š

Širaks Žaks (*Jacques Chirac*) 100, 170, 176, 177, 181, 186–188, 240
 Šisels Volfgangs (*Wolfgang Schüssel*) 71
 Šķēle Andris 19, 29, 66, 67, 69, 78, 81, 83, 92, 93, 107, 113, 149, 264, 294
 Šrēders Gerhards (*Gerhard Schroeder*) 109, 180
 Štālmeistars Juris 332, 336, 339
 Šteinbuka Inna 205, 364
 Šteinmeiers Franks Valters (*Steinmeier Frank-Walter*) 355
 Štrombergs Māris 320
 Šulca Iveta 205, 242
 Šulcs Martins (*Martin Schulz*) 330
 Šūpule Inese 310
 Švābs Džordžs (*George D. Schwab*) 155

T

Tailakovs Nikolajs (*Николай Тайлаков*) 143
 Talbots Strobs (*Strobe Talbott*) 23, 79, 112, 115
 Taršis Daniels (*Daniel Tarschys*) 59
 Tečere Mārgareta (*Margaret Thatcher*) 167
 Teikmanis Andris 57–59, 83
 Tido Harijs (*Harri Tiido*) 41
 Tusks Donalds (*Donald Tusk*) 328, 335, 343

U

Ūbelis Arnolds 242
 Udaļcovs Aleksandrs (*Александр Удальцов*) 55
 Ūdris Jānis 103
 Ulmanis Guntis 25, 32, 52, 57, 63, 66, 77–79, 81, 92, 95, 103, 107, 131, 135, 138, 143, 170, 181, 203, 249, 365, 369

Ulmanis Kārlis 365
 Urdze Andrejs 87
 Ušacks Vīgauts (*Vygaudas Ušackas*) 41

V

Vaivads Jānis 203
 Valujevs Guntis 242, 243
 Van den Bruks Hanss (*Hans van den Broek*) 91, 92, 96, 100, 101, 193
 Van der Stūls Makss (*Max van der Stoel*) 43, 60, 95, 96, 99, 140, 141, 149
 Vasaraudze Inta 242, 243
 Vedrīns Ibērs (*Hubert Vedrine*) 177, 179, 187
 Veiss Ginters (*Guenther Weiss*) 205
 Vermuta Kārena (*Karen Wermuth*) 228
 Verners Manfreds (*Manfred Werner*) 75
 Vestendorps Karloss (*Carlos Westendorp*) 19, 21
 Viķe-Freiberga Vaira 34, 36, 81, 152, 153, 156, 159, 185, 186, 189, 191, 207, 234, 235, 237, 239, 240, 310, 345, 365
 Vilpēns Dominiks de (*Dominique de Villepin*) 188
 Vinķelis Pēteris 22
 Virsis Mārtiņš 17, 21, 24, 45, 46, 49, 50, 54, 127, 132
 Vitiņš Māris 227
 Vitorino Antonio (*Antonio Vitorino*) 205
 Vodopjanovs Anatolijs (*Анатолий Водопьянов*) 143
 Voits Inārijs 227, 230
 Volfovics Pauls (*Paul Wolfovitz*) 34
 Vovers Aivars 21, 127

Z

Zakheims Dovs S. (*Dov S. Zakheim*) 41
 Zālīte Māra 308, 321
 Zatlers Valdis 290, 319, 375
 Zigerists Joahims (*Joachim Siegerist*) 92
 Zile Roberts 257
 Zilvere Ruta 243
 Zotovs Sergejs (*Сергей Зотов*) 50, 52, 132

Ž

Žigūre Anna 73
 Žoslēns Šarls (*Charles Josselin*) 177
 Žospēns Lionels (*Lionel Jospin*) 187

RE-EMERGENCE OF THE LATVIAN STATE IN EUROPE

FROM INTERNATIONAL RECOGNITION
TO THE FIRST EU PRESIDENCY: 1990–2015

Essays of Latvian statesmen and diplomats

Reproduced within this book are 13 essays by contemporary Latvian statesmen and career diplomats whose actions have shaped and influenced the modern Latvian foreign policy after the restoration of independence of the Republic of Latvia in 1991. From the definition of early foreign policy objectives in the aftermath of the declaration of independence from the USSR on 4th May 1990 to seeking international recognition from Western powers, through international negotiations on the withdrawal of Soviet troops from Latvia in 1992–1994; from accession to the United Nations, the OSCE, the Council of Europe to the historical EU Eastern enlargement process in 2004 and the strategic geopolitical decisions and negotiations on the two consecutive NATO Eastern enlargements in 1997 and 2004; the story of Latvia's economic transformation and reform process and joining the Eurozone – each of the 13 essays included in this book reveal a unique insight and eyewitness story on historical, international and European political events, and the strategic political choices and the deep political and economic transformation Latvia has gone through in the last twenty five years from the early post-independence renewal period until its most recent international accomplishment in the role of the EU presiding state during the first half of 2015.

This book includes essays by Latvian State presidents H.E. Mr Guntis Ulmanis and H.E. Ms Vaira Vīķe-Freiberga, Latvian Prime Ministers Mr Valdis Birkavs and Mr Valdis Dombrovskis, Foreign Affairs Ministers Ms Sandra Kalniete and Mr Edgars Rinkēvičs, and other high-ranking current and former Latvian public figures and diplomats.

ATGRIEŠANĀS EIROPĀ

Latvijas prezidentu,
premjierministru, ministru
un diplomātu esejās

Šī grāmata ir mūsu veltījums visiem Latvijas cilvēkiem –
tiem, kas piedzīvoja pirmskara un pēckara Latviju;
tiem, kas dzīvoja padomju Latvijā; tiem, kas piedzima
jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas
demokrātiskā, eiropēiskā Latvijā – paaudzei, kurai
stāsti par padomju laikiem ir tāds pats mīts kā stāsti
par pirmskara Latviju. Tā ir grāmata esošajām un
visām nākamajām Latvijas paaudzēm.

NO STARPTAUTISKĀS ATZĪŠANAS

LĪDZ PIRMAJAI PREZIDENTŪRAI EIROPAS SAVIENĪBĀ

1990–2015